भो भव्याः! इदं संसारिजीवचरितमनुभवागमसिद्धमवबुध्यध्वं, अव-
बोधानुरूपं चाचरत, विरहयत कषायान्, स्थगयताश्रवद्वाराणि, निराकु-
रुतेन्द्रियगणं, दलयत सकलं मनोमलजालं, पोषयत सद्गुणगणं, मुञ्चत
भवप्रपञ्चं, यात तूर्णं शिवालयं येन यूयमपि सुमतयो भव्यपुरुषा भवथ।
अथ नास्ति भवतां तादृशी लघुकर्मता ततो यथा सुललिता भूयो भूयः
प्रचोदिता सप्रणयं मुहुर्मुहुर्निर्भर्त्सिता बहुविधमुपालब्धा पुनः पुनः स्मारिता
सती गुरुकर्मिकापि प्रतिबुद्धा तथा बुध्यध्वं; केवलं तथा प्रतिबोध्यमाना
अगृहीतसंकेता भविष्यथ यूयं गलतालुशोषका गुरूणाम् तथापि गुरुभिः
प्रतिबोधनीया एव युष्माभिरपि प्रतिबोद्धव्यमेव। यथा स्वदुश्चरितपश्चात्ता-
पेन सद्भूतगुणपक्षपातसारो निखिलकर्ममलविलयकारी सदागमबहुमान-
स्तस्याः सुललितायाः प्रतिबोधकारणं संपन्नः तथा भवद्भिरपि तथैव स
विधेयो येन संपद्यते भवतामपि विशिष्टतत्त्वावबोधः

श्रीसिद्धर्षिगणि.

અષ્ટમ પ્રસ્તાવ. (જુઓ અવતરણ પૃ. ૨૦૭૭).

આ ગ્રંથ શ્રી મુંબઈમાં નં. ૨૬-૨૮ કોલભાટ લેન નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં
રામચંદ્ર યેશૂ શેડગેએ મુદ્રિત કર્યો અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક
સભા (ભાવનગર)ના પ્રમુખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ
પ્રસિદ્ધ કર્યો.

અનેક ગુણગણાલંકૃત શ્રીમન્મુનિમહારાજ આચાર્યવર વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજીની પવિત્ર સેવામાં

પૂજ્યપાદ આચાર્ય વિજયાનંદ સૂરીશ્વર મહારાજ અપર નામ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજની પાટને દીપાવનાર, પંજાબ જેવા દૂરના પ્રદેશમાં સદ્‌ગત આચાર્યશ્રીએ પ્રગટાવેલી ધર્મજ્યોતિને સવિશેષ પ્રકાશિત કરનાર, દેશ કાળના અવિચળ સિદ્ધાન્તને લક્ષ્યમાં રાખી સ્થાને સ્થાને શ્રાવક ક્ષેત્રનો ઉદ્યોત કરવાના પ્રબળ નિમિત્તભૂત ઉચ્ચ આદર્શવાળી સંસ્થાઓને સ્થાપવાનો ઉપદેશ કરનાર આપશ્રીનો શાસનનો પ્રભાવ કરવાનો સ્વભાવ સુપ્રસિદ્ધ છે. આપની શુદ્ધ ઉપદેશ ધારા, શાંત વૃત્તિ, કલહથી દૂર રહેવાની શાસક વૃત્તિ, અસ્ખલિત ચારિત્રપ્રેમ, બાળકાળથી બ્રહ્મચર્ય આદિ અનેક ગુણો પંચેંદ્રિય સંવરણોના પાઠની યાદ કરાવે છે. આપના અનેક પુસ્તકો સાહિત્યરસિક અને કવિ તરીકે આપને યોગ્ય સ્થાન આપે છે અને પ્રબળ પુરૂષાર્થ, દૃઢ ભાવના અને અનવરત વિચારશ્રેણી શાં પરિણામો નીપજાવે છે તેનાં જ્વલંત દૃષ્ટાંતો પૂરાં પાડે છે. આપશ્રીના સંસ્મરણીય પવિત્ર નામ સાથે આ અદ્વિતીય ગ્રંથના છેલ્લા વિભાગનું મારૂં સાદું ભાષા અવતરણ જોડી મારી જાતને કૃતકૃત્ય માનું છું. હૃદયથી અપાયેલ આ અર્પણ આપ સ્વીકારશોજી.

સેવક,

ગોડીપાર્શ્વ વસંતવિ-
હાર. દ્વિ. ચૈત્ર શુક્લ
પંચમી, ૧૯૮૨.

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
ની વંદણા.

આનંદઘન.

આશાવરી.

આશા ઔરનકી કયા કીજે, ગ્યાન સુધારસ પીજે. આશા.

ભટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશા ધારી;
આતમ અનુભવ રસકે રસીઆ, ઉતરે ન કબહુ ખુમારી. આશા. ૧

આશા દાસીકે જે જાએ, તે જન જગકે દાસા;
આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા. આશા. ૨

મનસા પ્યાલા પ્રેમ મસાલા, બ્રહ્મ અગ્નિ પરજાલી;
તન ભાઠી અવટાઇ પીએ કસ, જાગે અનુભવ લાલી. આશા. ૩

અગમ પીઆલા પીઓ મતવાલા, ચીન્હે અધ્યાતમ વાસા;
આનંદઘન ચેતન વ્હૈ ખેલે, દેખે લોક તમાસા. આશા. ૪

પ્રસ્તાવના.

કવિત્વ દૃષ્ટિએ બીજા ભાગનું (ખાસ કરીને ચોથા પ્રસ્તાવનું) સ્થાન મુખ્ય છે પણ આખા ગ્રંથનું રહસ્ય તો આ ત્રીજા અને છેલ્લા વિભાગમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી આ વિભાગનું મૂલ્ય સર્વથી વિશેષ જ રહેશે. આ વિભાગમાં અનેક ભેદ ભ્રમ ખૂલી જાય છે, ગ્રંથનું રહસ્ય સમજાય છે, ગ્રંથનો ઉદ્દેશ સમજાય છે અને ગ્રંથકર્તાની વિશાળતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ વિભાગ પુખ્ત ભાષામાં, પ્રખર પદ્ધતિએ અને સાત્વિક દૃષ્ટિએ લખાયો છે. એમાં ગ્રંથકર્ત્તાની વિશિષ્ટતા છેવટે દૃષ્ટિગોચર થશે અને જે ગુંચવણ આખો ગ્રંથ વાંચતાં થઈ હશે તે આખરે એકદમ દૂર થશે, સંસારનું ચિત્રપટ ખડું થશે, એના પ્રપંચો દૃષ્ટિગોચર–માનસગોચર થશે અને એની ભુલભૂલામણીમાં પોતાનું સ્થાન શું છે તે વિચારવાથી શોધવાના માર્ગો મળશે અને અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવવાળાને એનાં ગલીઓ અને રાજ્યમાર્ગો, એના ખાડા અને ટેકરા, એના સીધા માર્ગો અને આડા અવળા માર્ગો દેખાશે અને પોતાનો માર્ગ કયો હતો, ક્યાં જવું છે અને કયે માર્ગે પોતે ચાલે છે તેનું સહજ ભાન થશે. આ તૃતીય વિભાગ આખા ગ્રંથનો મુગટમણિ છે અને શિરોધાર્ય હોઈ વંદનને યોગ્ય છે અને આઠમા પ્રસ્તાવના બીજા અને ત્રીજા વિભાગો વાંચતાં અનેક વખત પોતાના હૃદયપર હાથ મૂકાવે તેવો છે, આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે તેવો છે, મગજને નચાવે તેવો છે અને સહૃદયને વિચારમાં નાખે તેવો છે.

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં મૈથુન અને લોભ નામના મનોવિકારોની મુખ્યતા છે. લોભ સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર અતિ અધમ મનોવિકાર છે એ આપણે સંસારીજીવ જે અહીં ધનશેખરના નામથી ઓળખાય છે તેના ચરિત્રપરથી જોઇએ છીએ. બહુલશેઠે એને જયપુરમાં દીકરી આપી અને વ્યાપારમાં કરોડો મેળવ્યા પણ એને તૃપ્તિ ન થઈ. હરિકુમારે એને પોતાનો ગણ્યો પણ ધન અને સ્ત્રીના મોહથી એણે એને દરિયામાં નાખ્યો પણ પુણ્યના પરિબળથી હરિકુમાર રાજ્યારૂઢ થયો. ધનનો મોહ કેવો છે અને એની પાછળ વલખાં મારનારના કેવા હાલ થાય છે અને તે કેટલું દૂર થતું જાય છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. ઉત્તમસૂરિ આ પ્રસ્તાવમાં વડ્પુરૂષનું ચરિત્ર કહે છે. એ છ એ ચરિત્રો બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. નિકૃષ્ટ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને વરિષ્ઠની યોજના બહુ યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી છે.

વાંચનાર પોતાનો વર્ગ શોધી શકે એવી સુંદર ઘટના અત્રે છે. એવી રીતના છ પુરૂષોની વ્યાખ્યા શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકેંદ્રે કરી છે તેનો સાર તથા શ્રી ક્ષેમંકર ગણિએ ષડ્પુરૂષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેનો સાર નોટમાં વિસ્તારથી આપ્યો છે તે પણ મનન કરવા યોગ્ય છે. એ છ એ પુરૂષોને રાજ્ય મળે છે ત્યારે મહામોહના દરબારમાં અને ચારિત્રરાજની સભામાં જે વિચારણા થાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને છેવટે પ્રકરણ ૧૬ માં એ પ્રત્યેક રાજ્યપર હરિકુમાર અને ઉત્તમસૂરિ વચ્ચે જે પર્યાલોચના થાય છે તે પણ સમજવા યોગ્ય છે. વિદ્યાચાતુર્યને અંગે હરિકુમારનો વિનોદ (પ્રક. ૩) બહુ આનંદ આપે તેવો અને વિદ્વાનને શોભે તેવો છે.

ઉપરાંત આયુર્વેદનો વિષય છટ્ઠા પ્રસ્તાવના ચોથા પ્રકરણમાં આપ્યો છે તે આખા વૈદકશાસ્ત્રના રહસ્ય-સાર જેવો છે. પાંચમામાં નિમિત્તશાસ્ત્રને અંગે આઠ આયો નાખવાની વાત છે તે અષ્ટાંગ નિમિત્તનો એક ભાગ છે અને એ વિભાગનું રહસ્ય સૂચવનાર છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચક્ષુરિંદ્રિયની વાત બહુ ટુંકામાં પતાવી છે. સ્પર્શન અને રસનાને અંગે ત્રીજા અને ચોથા પ્રસ્તાવનો મોટો ભાગ રોકયો છે ત્યારે અહીં આ વાત અધમ રાજ્યને અંગે બારમા પ્રકરણમાં સંક્ષેપમાં બતાવી છે તેનો હેતુ એ છે કે હવે વાંચનાર ઇંદ્રિયકાર્ય અને તેના પ્રેરક કારણોને ઓળખી ગયો છે અને તેથી તે સંબંધી પિષ્ટપોષણ કરવું અયુક્ત ગણાય. છટ્ઠા પ્રસ્તાવનો મુખ્ય સંદેશ ષડ્પુરૂષ ચરિત્ર અને તેમાં પણ ઉત્તમ અને વરિષ્ઠ રાજ્ય પ્રસંગ છે એમ મારું માનવું છે. બીજે દરજ્જે ધનશેખરની ધનની ઇચ્છા અને મૈથુનલાલસા એટલી જ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે.

* * *

સાતમા પ્રસ્તાવમાં સંસારીજીવ રાજપુત્ર **ઘનવાહન** થાય છે. ચારે કષાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની વાત તો અગાઉના પ્રસ્તાવોમાં પૂરી થઈ ગઈ છે એટલે મહાપરિગ્રહની સાથે મહામોહ જોડાણ કરી તે કેવો ભવપ્રપંચ કરે છે તે અહીં બતાવ્યું છે. પરિગ્રહગ્રહ કેવો આકરો છે તેનો આ પ્રસ્તાવમાં ખરો ખ્યાલ થાય છે; પણ અહીંથી ચરિત્રની દિશા બદલાય છે. અકલંકના સહવાસથી ઘનવાહન-સંસારીજીવ કાંઇક માર્ગસન્મુખ થાય છે, સદાગમનો પરિચય કરે છે, તેને ઓળખે છે અને જો કે હજુ મહામોહની અસર તળે છે તો પણ કાંઇક ચીકાશ ઓછી કરે છે. આવી રીતે સહજ સમજણવાળી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા છતાં અને ભવપ્રપંચનો ખ્યાલ કાંઇક આવવા છતાં સમજુને પણ મહાપરિગ્રહ કેટલો રખડાવે છે, કેવો ફસાવે છે, કેમ સપાટામાં લે છે તે અહીં બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. રસ્તે આવી આવીને વળી પાછા કેવી રીતે પરિગ્રહની જાળમાં અવાય છે, મહાત્મા સાધુઓને છેતરવા કેવા ગોટા વાળવા પડે છે એ સર્વ અત્ર

વિચારવા લાયક છે અને તેટલા કારણથી સ્વપ્ન[illegible]નું એક આખું પ્રકરણ (પ્રક. ૧૬) અહીં [illegible] આવ્યું છે, [illegible] [illegible] [illegible] છે એમાં અહીં [illegible] છે.

સાતમા પ્રસ્તાવમાં ૧૭ મુનિઓના [illegible] [illegible] કરી અને દરેક પ્રસંગનો ઉપનય બતાવ્યો છે કે આ પ્રસ્તાવમાં [illegible] [illegible] છે. [illegible] પ્રસંગ બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે, [illegible] [illegible] [illegible] સમજાવેલા છે અને સમજણપૂર્વક વિચારે તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બતાવેલા છે. આગળ કહીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સુંદર વર્ણના છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિરીક્ષણ [illegible] [illegible] છે તે સામાન્ય રીતે સુંદર પ્રસંગો છે. [illegible] આઠ બોધો પૈકી અહીં જ્યોતિષશાસ્ત્રનો વિષય પ્રથમ પ્રકરણમાં આવી તે જાણવામાં રસ લેનારને આનંદ કરાવ્યો છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આખા પ્રસ્તાવમાં ધુમ્મને સ્થાને છે અને વાનરબચ્ચાની અદ્ભુત કથના મુગટમણિનું સ્થાન લોગવે છે. એ વાનરબચ્ચાને [illegible] કહેવું અને તેને ઓખમાંથી બહાર નીકળી જાદીપર ઉઠાડીને ફરવા ન દેવું અને એને ઉંદર બિલાડા નોળી આદિ ઉપદ્રવ કરનારાઓના સપાટામાંથી બચાવવું એ આ જીવનનો મહાન્ પ્રશ્ન છે અને એના સાચા નિકાલમાં જીવનનું સાફલ્ય છે. એ આઠમું પ્રકરણ બહુ મનન કરી સમજાશે તો નવમા પ્રકરણમાં સેવક ચકરની વાતો છે તે મગજમાં આવશે અને ત્યારે જ એવી રીતે સંભાળથી જાળવેલા વાનરબચ્ચાને ગાઢ આનંદમાં ગરકાવ કરી શુક્લાને સંયોગે એને શ્રેણી દઈ શૈલેશી માર્ગે ચઢવામાં આનંદ આવશે. પાળીપોષીને ઉછેરેલા અને સાચવેલા બચ્ચાને છોડી દેતા જરા પણ ક્ષોભ ન થાય એ સ્થિતિ અનુભવમાં આવે ત્યારે ખરી, પણ માનસ દૃષ્ટિએ વેદવા યોગ્ય છે. એ આખા પ્રગતિ માર્ગના દાદરનું ચિત્ર પૃ. ૧૦૩૭ માં આપ્યું છે તે જરા બહુ સારી રીતે વિચારી જવું અને તેને વારંવાર મનન કરી સમજવું.

શ્રવણેંદ્રિય-શ્રુતિની વાત આ પ્રસ્તાવમાં છટ્ઠાની પેઠે ટુંકામાં પ્રકરણ ૧૨ મામાં પતાવી છે તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યું છે તે જ સમજવું. અહીં મહામોહના પ્રત્યેક સેનાનીઓને બોલાવી તેની અસર સંસારીજીવપર કરાવે છે અને તે માટે પંદરમું પ્રકરણ રોક્યું છે. સદાગમની ઓળખાણ થયા પછી પણ મહાપરિગ્રહ બીજા સૈનિકોની મદદથી કેવા હાલહવાલ કરી શકે છે તે અત્ર વિચારવા લાયક વાત પ્રાપ્ત થાય છે. દેવગતિમાં જન્મનું સારૂં

વર્ણન કર્યું છે (પૃ. ૧૮૩૧-૩૨). આ પ્રસ્તાવની આખરે સમ્યગ્દર્શન
સેનાપતિ સાથે સંસારીજીવને ઓળખાણ થાય છે અને ઘણા રખડપાટા
પછી એ પ્રગતિને માર્ગે ચઢે છે. પ્રગતિને માર્ગે આવ્યા પછી પણ એના પર
મહામોહનાં આક્રમણો થયાં જ કરે છે છતાં એના માર્ગની સરળતા થતી
જાય છે તેમ અત્ર જણાય છે.

* * *

આઠમો પ્રસ્તાવ ચાર વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં
સંસારીજીવ ગુણધારણ નામે પ્રસિદ્ધ થાય છે. એનો મિત્ર કુલંધર બહુ
વિચક્ષણ જ્ઞાની અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુ છે. વિદ્યાધરકન્યા મદનમંજરી સાથેનો
લગ્નપ્રસંગ બહુ ચિત્તાકર્ષક છે. એની ભવ્ય કલ્પના બહુ રસોત્પાદક છે.
આકાશમાં વિદ્યાધરો અને કનકોદરની વીરહાક અને પછી અદ્‌ભુત
નગરપ્રવેશના પ્રસંગો બહુ સુંદર રીતે ચીતરાયા છે અને એક વાર
વાંચ્યા પછી વીસરી નહિ શકાય તેવા છે. આ મદનમંજરી પૂર્વપરિચિત
પાત્ર છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. એની ઘટના આગળ થશે.
લગ્નની રાત્રે કુલંધરને સ્વપ્ન આવે છે કે ગુણધારણનું સર્વ ઈષ્ટ કાર્ય
કરનાર પાંચ પુરૂષો છે. આ સ્વપ્નનો અંદરનો ભાવાર્થ સમજવા સર્વને
જિજ્ઞાસા થાય છે ત્યાં કંદમુનિ નામના સાધુ આવી પહોંચે છે. ગુણ-
ધારણ તેની પાસે જાય છે ત્યાં ચારિત્રરાજ મંત્રી સાથે સલાહ કરીને ગૃહી-
ધર્મને તેની પાસે મોકલે છે અને સદાગમ સમ્યગ્દર્શનનો પરિચય વધા-
રવા સાથે આ નવા આવનાર ગૃહીધર્મ સાથે ગુણધારણ મૈત્રી કરે છે.
નિર્મળાચાર્ય કેવળી સ્વપ્નનો વિચાર સમજાવી કાર્યસાધક કારણોપર જે
વિસ્તારથી વિવેચન અત્ર કરે છે (પ્રક. ૬) તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે.
આઠમા પ્રસ્તાવના પ્રથમ વિભાગનો મુખ્ય સંદેશ અત્ર રજુ થાય છે. એમાં
કર્મ કાળ સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા તથા ખાસ કરીને પુણ્યોદયનું કાર્ય
શું છે, પાપોદય અને પુણ્યોદય કેવી રીતે આવે જાય છે અને જીવને પો-
તાને જોયા કરવાનું છે કે એના શક્તિ-વીર્ય (પુરૂષાર્થ)ને કાંઈ અવકાશ છે
એ વાત બહુ યુક્તિથી ન્યાયની કોટિઓ લગાવીને ઘટાવી છે અને સુસ્થિત
મહારાજની અવિચળ આજ્ઞાઓ (પૃ. ૧૯૧૪) બતાવીને અને ચોક્કસ નિ-
યમોનું સામ્રાજ્ય બતાવીને આખા સૃષ્ટિકર્તૃત્વના પ્રશ્નનો આડકતરી રીતે
સચ્ચોટ ભાષામાં નીકાલ કર્યો છે. આખા ગ્રંથનો સંદેશ આ સૂત્ર સમજ-
વામાં છે. ચિત્તવૃત્તિને નિર્મળ રાખવી, મોહરાયની સેનાને દુશ્મન ગણવી
અને ચારિત્રરાજની સેનાને ભાઈ જેવી ગણવી એ આખા ગ્રંથનો સંદેશ છે.
ટૂંકામાં કહીએ તો 'સ્વપરનું વિવેચન અને પરિણતિની નિર્મળતા' એ
સમસ્ત જૈન ગ્રંથોનું રહસ્ય છે, એ અવિચળ સૂત્ર ત્રિકાળઅબાધિત છે
અને એને સમજી વ્યવહારમાં મૂકવામાં આખા જીવનની ફતેહનો આધાર છે

એ અત્ર સુંદર રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે. નિર્વૃતિના ઇચ્છકે દશ કન્યા પરણવી જોઇએ; એ દશેનો પરિચય નિર્મળસૂરિ કરાવે છે. પછી એક રાત્રે બહુ સુંદર વખતે વિદ્યા કન્યા સાથે લગ્ન થાય છે. તે પ્રસંગે ચિત્તવૃત્તિ અટવીને નાકે ચારિત્રરાજ અને મોહરાજના સૈન્યને ભયંકર લડાઈ થાય છે અને આખરે મોહરાય પાછો હઠે છે. ભાવનાના આશ્ચર્યકારક વીર્યની પ્રતીતિ કરનાર આ પ્રસંગ પછી નવ કન્યા સાથે ગુણધારણના લગ્ન થાય છે. પછી તો મંડપ ભાંગી જાય છે અને ગુણધારણ અનેક કન્યાઓ પરણે છે. છેવટે એ દીક્ષા લે છે અને વારાફરતી દેવગતિમાં જઈ ઉત્તરોત્તર આગળ વધતો જાય છે.

ઉપરના પ્રસંગમાં લગ્ન વખતે માતૃકાગૃહસ્થાપન, વેદી અને સિંહાસનની સંમાર્જના બહુ સુંદર રીતે થાય છે અને દ્રવ્ય લિંગ કેટલું કાર્ય બજાવે છે એનો ખ્યાલ કરવા યોગ્ય હકીકતો અત્ર આવે છે.

આટલો પ્રગત થયેલ આત્મા સિંહાચાર્ય બની બહુ અભ્યાસ કરે છે ત્યાં એને જ્ઞાનનું અજીર્ણ થાય છે. લોકોએ એને મલકાવ્યો અને એ માન ગજેંદ્રપર ચઢ્યો એટલે મોહરાજાએ પોતાનો મંડપ ઊભો કરી દીધો. શૈલરાજ, જ્ઞાનસંવરણ અને મિથ્યાદર્શનની એકી સાથે ચઢાઈ થઈ અને ભણેલ વિદ્વાન ભૂલ્યો, અભિમાને ચઢ્યો અને ભણેલું ભૂલી પ્રમત્તતા નદીમાં ડૂબકી ખાવા લાગ્યો. આ વિભાગ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે, જ્ઞાનીને પણ થથરાવી નાખે તેવો છે અને અંતરના પડદા ઉઘાડા કરે તેવો છે. પછી તો એ સંસારના પ્રવાહમાં તણાયો, ખૂબ રખડ્યો અને ઉંચે નીચે જઈ પારાવાર ઉદધિમાં રઝળ્યો.

આવી રીતે આઠમા પ્રસ્તાવનો પ્રથમ વિભાગ પૂરો થાય છે. બીજા પ્રસ્તાવમાં ચોરે સદાગમ સમક્ષ જે કથા માંડી હતી અને જે અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાંભળતા હતા અને ભવ્યપુરૂષ જેમાં રસ લઈ રહ્યો હતો તે પૂરી થઈ. આઠમા પ્રસ્તાવના અગીઆરમાં પ્રકરણને છેડે આ રીતે કથા પૂરી થાય છે અને હવે જે બીજો વિભાગ શરૂ થાય છે તેમાં અત્યાર સુધી થયેલ ગુંચવણોનો નીકાલ થાય છે. ત્યાં માલૂમ પડે છે કે કથા કહેનાર સંસારીજીવ તે અનુસુંદર ચક્રવર્તી છે, સદાગમ તે સમંતભદ્ર નામનો રાજપુત્ર છે અને તેની બહેન મહાભદ્રા સાધ્વી તે પ્રજ્ઞાવિશાળા છે. મદનમંજરીનો જીવ રાજપુત્રી સુલલિતા હતી અને ભોળી હોવાથી તેનું નામ અગૃહીતસંકેતા રાખ્યું હતું. વળી ભવ્યપુરૂષ સુમતિ પણ રાજપુત્ર હતો અને મહાભદ્રા પાસે અભ્યાસ કરતો હતો. એ સમંતભદ્ર તે સદાગમ અને પુંડરીક તે ભવ્ય પુરૂષ-સુમતિ હતો. આ આખા મેળાપનો આનંદ અને ઇતિહાસ અપૂર્વ છે અને અત્યાર સુધીની બધી ગુંચનો અત્ર નીકાલ

થતો જાણી આનંદ થાય છે. ચક્રવર્તી અનુસુંદર ચોરનો આકાર શા હેતુથી ધારણ કરે છે તે પણ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં અંતરંગ ચોરીનું અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને પ્રત્યેક જીવને એ ચોરીમાં પોતાનું કયું સ્થાન છે તે વિ-ચારવા યોગ્ય પ્રસંગ પૂરો પાડે છે. દોડાદોડ કરનાર ક્યાં દોડે છે તે અત્ર જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે બીજા વિભાગમાં સર્વ વાતનો મેળ મળે છે.

આ પ્રમાણે મુખ્ય પાત્રોને એકઠા કરીને આઠમા પ્રસ્તાવના ત્રીજા વિભાગમાં પ્રત્યેકની પ્રગતિ બતાવે છે. એમાં સંસારમોહમાં આસક્ત હોવા છતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી જ્યારે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તેનું ઉત્થાન કેટલું મજબૂત થાય છે તે ખાસ જોવા જેવું છે. કર્મમાં શૂરા હોય તે ધર્મમાં શૂરવીર કેવી રીતે થઈ શકે છે તેનો આ દાખલો બહુ મજાનું ચિત્ર રજુ કરે છે. રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી આવા જીવો સુસાધ્ય વિભાગમાં આવે છે. એની સાથે સુલલિતાનો મહાભારત પ્રયાસ વિચારતાં કષ્ટસાધ્ય જીવોની દશા બહુ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રથમ તો એને કેમે કરીને બોધ થઈ શકતો નથી, એને પોતાને ખેદ થાય છતાં પણ એ જલ્દી વાત સમજી શકતી નથી, ત્યારે બાજુમાં બેસી માત્ર વાત સાંભળનાર ભવ્યપુરુષ–રાજકુમાર પુંડરીક ત્યાગમાર્ગે આવી જાય છે. સુલલિતાને વારંવાર બોધ આપવો પડે છે, એની આત્મ વિડંબનાઓનું એને સ્મરણ આપવું પડે છે, એની પાસે કથામાં આવેલાં દૃષ્ટાન્તો ફરીવાર રજુ કરવાં પડે છે અને છતાં એ જાગૃત થઈ શકતી નથી; જ્યારે ભવ્યપુરુષને માર્ગે ચઢતો એ જુએ છે ત્યારે વળી એને ખેદ થાય છે અને આખરે જાતિસ્મરણ થાય છે ત્યારે જ એના પડદા ખૂલે છે. ત્યાગ પછી પણ એને મહા તપ કરવાં પડે છે અને બહુ પ્રયાસે એનો સંસારથી નિસ્તાર થાય છે. આ આખો વિભાગ જીવોની કર્મની વિચિત્રતા અને પ્રગતિમાર્ગની ભિન્નતા બતાવવાનું કાર્ય બહુ અંશે પૂરું પાડે છે. એમાં શોક કોના મરણને અંગે કરવો ઘટે એની ચર્ચા બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસ્તાવમાં એક બહુ સુંદર વાર્તા ગ્રંથકર્ત્તાએ કહી નાખી છે. આખા આગમનો સાર એમણે ધ્યાન યોગમાં સુંદર રીતે ઘટાવ્યો છે અને જૈનમતની વ્યાપકતા સિદ્ધ કરવામાં એમણે અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવ બતાવ્યો છે. વૈદ્ય કથાનક, સંહિતાઓ અને શાળાઓના દૃષ્ટાંતનો પ્રસંગ સાધી એમણે જૈનમતની વિશાળતા બતાવવામાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિ વાપરી છે. એમની રચનાત્મક પદ્ધતિ ખાસ અનુકરણીય છે. એમણે અન્ય શાળાઓને સુવૈદ્યના અંશો તરીકે બતાવી છે પણ એમની નિંદા કરી નથી. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓ અને ખાસ કરીને શ્રીહરિભદ્રસૂરિના વિશાળ જ્ઞાનના અનુભવીઓ અન્યને નરમ પાડ્યા વગર પોતાની વિશાળતા અને મુખ્યતા કેવી સચોટ રીતે કરી શકે

છે અને પ્રતિપાદક શૈલીનો કેવો શુદ્ધ ઉપયોગ કરે છે તે નવીન લેખકોને વિચારવા અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. સામામાં જે સત્યાંશ હોય તેને સ્વીકાર કરવામાં સંકોચ ન કરે તે પોતાની હકીકત સુંદર રીતે રજુ કરી સરળ રીતે મુદ્દો રજુ કરી શકે છે અને તે દ્વારા પોતાનું અથસ્થાન સ્થાપન કરે છે એ વાત વીસરાઈ જવાથી ઘણી વખત ગેરસમજુતીઓ ઊભી થઈ છે અને કેટલીકવાર તો એવું પણ જોવામાં આવે છે કે એવા પ્રકારની ભાષાસૌષ્ટવતાના અભાવે સાચો કેસ માર્યો જાય છે. કડવી ભાષાથી ધર્મ તરફ અન્યને વાળી શકાતા નથી એ ઉપદેશકનું કાર્ય કરનારનો સાદો અનુભવ છે. સહાનુભુતિથી પ્રેમથી દલીલથી વિવેકથી ગૌરવપૂર્વક અન્યને નરમ પાડ્યા વગર જે વાત પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તે સામાને ગળે ઉતરી જાય છે એ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. આ બાબતપર ઉપોદ્‌ઘાતમાં વધારે વિવેચન થશે. દેવ ધર્મ અને મોક્ષની એકવાક્યતા આ ઉપયોગી વિભાગમાં બહુ સુંદર રીતે બતાવી છે અને છેવટે સર્વ મુખ્ય પાત્રોનો મોક્ષ અને નાના પાત્રોની પ્રગતિ બતાવી છે.

આઠમા પ્રસ્તાવના ચોથા વિભાગમાં ટુંકાણમાં ગ્રંથરહસ્ય આપ્યું છે અને છેવટે પ્રશસ્તિ લખી ગ્રંથનો સંવત આદિ બતાવ્યા છે. આ પ્રશસ્તિપર ઘણી વિચારણા કરવાની છે તે ઉપોદ્‌ઘાતમાં થશે. * * *

આઠમો પ્રસ્તાવ વાંચતાં બહુ આનંદ થાય છે. એમાં જ્યારે બીજો વિભાગ શરૂ થાય છે અને આપણા પૂર્વપરિચિત પાત્રો અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળાને બરાબર ઓળખીએ છીએ ત્યારે એની સાથેની લગભગ ગ્રંથની શરૂઆતથી થયેલ ઓળખાણને લઈને બહુ રસ પડે છે અને ખાસ કરીને ચોર-કથનકાર એક ચક્રવર્તી છે એમ જણાય છે ત્યારે સવિસ્મય આનંદલહરી આવે છે. આ પુસ્તકમાં ષટ્‌પુરૂષ ચરિત્ર અને છ સાધુઓની દીક્ષાનાં પ્રસંગો બહુજ આકર્ષક છે અને એનો ઉપનય વાંચતાં હૃદયમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, અનેક ગુંચોનો ઉકેલ થતો દેખાય છે અને સંસારનું ચિત્ર એના ખરા સ્વરૂપમાં રજુ થાય છે. આઠમા પ્રસ્તાવમાં ગ્રંથકર્તાએ હદ કરી નાખી છે અને ખાસ કરીને જૈન ધર્મની વિશાળતા બતાવતાં એમણે જે દલીલોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે આ સહિષ્ણુતાના સમયમાં ખાસ આહ્લાદ કરાવે તેવો છે અને જૈન લેખકો આટલી વિશાળતા બતાવી શકતા હતા એ વાતનો ખ્યાલ આપે તેમ છે. આ સંબંધમાં ઉપોદ્‌ઘાતમાં ઘણું કહેવાનું થશે તેથી અત્ર માત્ર વિહંગમદૃષ્ટિ નાખી આ વાતની વિચારણા મુલતવી રાખીએ તો પ્રાસંગિક ગણાશે.

ઉપોદ્‌ઘાત પ્રથમ પ્રસ્તાવ સાથે દેવા તો વધારે યોગ્ય ગણાય તેથી હવે પછી ગ્રંથની નવીન શૈલીએ યોજના થશે ત્યારે આગામી આવૃત્તિમાં

થતો ઘણો આનંદ થાય છે. ચક્રવર્તી અનુસુંદર ચોરનો આકાર શા હેતુથી ધારણ કરે છે તે પણ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. આખી સંસારરંગ ચોરીનું અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને પ્રત્યેક જીવને એ ચોરીમાં પોતાનું કયું સ્થાન છે તે વિચારવા યોગ્ય પ્રસંગ પૂરો પાડે છે. દોડાદોડ કરનાર ક્યાં દોડે છે તે ખાસ જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે ત્રીજા વિભાગમાં સર્વ વાતનો મેળ મળે છે.

આ પ્રમાણે મુખ્ય પાત્રોને એકઠા કરીને આઠમા પ્રસ્તાવના ત્રીજા વિભાગમાં પ્રત્યેકની પ્રગતિ બતાવે છે. એમાં સંસારમોહમાં આસક્ત એવા છતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી જ્યારે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તેનું ઉત્થાન કેટલું મજબૂત થાય છે તે ખાસ જોવા જેવું છે. કર્મમાં શૂરા હોય તે ધર્મમાં શૂરવીર કેવી રીતે થઈ શકે છે તેનો આ દાખલો બહુ મજાનું ચિત્ર રજુ કરે છે. રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી આવા જીવો સુસાધ્ય વિભાગમાં આવે છે. એની સાથે સુલલિતાનો મહાભારત પ્રયાસ વિચારતાં કષ્ટસાધ્ય જીવોની દશા બહુ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રથમ તો એને કેમે કરીને બોધ થઈ શકતો નથી, એને પોતાને ખેદ થાય છતાં પણ એ જલ્દી વાત સમજી શકતી નથી, ત્યારે બાજુમાં બેસી માત્ર વાત સાંભળનાર ભવ્યપુરુષ–રાજકુમાર પુંડરીક ત્યાગમાર્ગે આવી જાય છે. સુલલિતાને વારંવાર બોધ આપવો પડે છે, એની આત્મ વિડંબનાઓનું એને સ્મરણ આપવું પડે છે, એની પાસે કથામાં આવેલાં દૃષ્ટાન્તો ફરીવાર રજુ કરવાં પડે છે અને છતાં એ જાગૃત થઈ શકતી નથી; જ્યારે ભવ્યપુરૂષને માર્ગે ચઢતો એ જુએ છે ત્યારે વળી એને ખેદ થાય છે અને આખરે જાતિસ્મરણ થાય છે ત્યારે જ એના પડદા ખૂલે છે. ત્યાગ પછી પણ એને મહા તપ કરવાં પડે છે અને બહુ પ્રયાસે એનો સંસારથી નિસ્તાર થાય છે. આ આખો વિભાગ જીવોની કર્મની વિચિત્રતા અને પ્રગતિમાર્ગની ભિન્નતા બતાવવાનું કાર્ય બહુ અંશે પૂરૂં પાડે છે. એમાં શોક કોના મરણને અંગે કરવો ઘટે એની ચર્ચા બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસ્તાવમાં એક બહુ સુંદર વાર્તા ગ્રંથકર્ત્તાએ કહી નાખી છે. આખા આગમનો સાર એમણે ધ્યાન યોગમાં સુંદર રીતે ઘટાવ્યો છે અને જૈનમતની વ્યાપકતા સિદ્ધ કરવામાં એમણે અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવ બતાવ્યો છે. વૈદ્ય કથાનક, સંહિતાઓ અને શાળાઓના દૃષ્ટાંતનો પ્રસંગ સાધી એમણે જૈનમતની વિશાળતા બતાવવામાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિ વાપરી છે. એમની રચનાત્મક પદ્ધતિ ખાસ અનુકરણીય છે. એમણે અન્ય શાળાઓને સુવૈદ્યના અંશો તરીકે બતાવી છે પણ એમની નિંદા કરી નથી. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓ અને ખાસ કરીને શ્રીહરિભદ્રસૂરિના વિશાળ જ્ઞાનના અનુભવીઓ અન્યને નરમ પાડ્યા વગર પોતાની વિશાળતા અને મુખ્યતા કેવી સચોટ રીતે કરી શકે

ધર્માદિ પુરુષાર્થથી દૂર છે અને રોષનો ઘર છે. એના આત્માની સર્વ શક્તિઓ શૂન્ય થઈ ગઈ છે અને એને પોતાના બળનું પણ ભાન નથી. આ સમાચારથી મોહરાયને ત્યાં વધામણાં થયાં અને ગામે ગામ આનંદ મહોત્સવ થયો. ચારિત્રરાજે સદ્બોધ સાથે વિચારણા કરી તો માલૂમ પડ્યું કે નવો રાજા તદ્દન મોહવશ છે. પરિણામે ચારિત્રરાજનાં નગરોમાં દિલગિરી ફેલાણી. પછી ચારિત્રરાજ અને મોહરાજની લડાઇ થઈ, તેમાં ચારિત્રરાજના લશ્કરનો ધાણ નીકળી ગયો. રાજા નિકૃષ્ટ ઘણો અધમ નીવડ્યો અને પિતાએ એને વર્ષની આખરે કહ્યું કે 'દીકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ!' એ આખરે પાપીપંજરમાં ગયો, વિતર્ક નામના માણસે નિકૃષ્ટ રાજ્યનો આ પ્રમાણે રિપોર્ટ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું. (૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દૃષ્ટિદેવીઃ બીજે વર્ષે અધ-
પૃ. ૧૫૬૮-૧૫૭૬.

મને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. નવો રાજા આવતાં મોહરાયની સભામાં પૂર્વવત્ વિચારણા ચાલી. મંત્રીએ જણાવ્યું કે એ નવો રાજા આ ભવના ભોગમાં આસક્ત છે, ધર્મ અને મોક્ષનો દ્વેષી છે, અર્થ કામમાં આસક્ત છે અને રાજ્યસત્તાથી અક્કડ્યો છે. રાજ્યમાં તેને પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર જણાણી. એ કાર્ય એમણે દૃષ્ટિ દેવીને સોંપ્યું. એ દેવી વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી થતી હતી અને કામ કરવાને યોગ્ય હતી. ચારિત્રરાજની સભામાં આ નવા રાજ્યથી શોક થયો. દૃષ્ટિ દેવીએ કામ આદરી દીધું. એથી અધમ સ્ત્રીદર્શનમાં આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજ્યની બહાર રહ્યો. એને પોતાની સંપત્તિ શી છે તે જણાણી નહિ. ઉલટ એ ચંડાળણીપર આસક્ત થયો અને અતિ તુચ્છકાર પામ્યો. પિતાએ એને કહ્યું કે 'દિકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ.'

પ્રકરણ ૧૩ મું. (૩) (૪). વિમધ્યમ-મધ્યમ રાજ્ય.
પૃ. ૧૫૭૭-૧૫૮૬.

રાજ્ય. ત્રીજે વર્ષે વિમધ્યમને એક વર્ષ માટે રાજ્ય મળ્યું. (૩) વિમધ્યમ અપેક્ષા રાખનારો પણ મોહરાય તરફ પક્ષપાતી નીકળ્યો. એ ચારિત્રરાજની પસંદ હતી, પરભવની વાત ગમતી નહિ. પૈસામાં એને મોજ આવતી, પણ વચ્ચે ધર્મ પણ ગમતો. એના રાજ્યમાં વિષયાભિલાષને સાવધાન રહેવાની જરૂર લાગી. આ વખતે પણ એણે દૃષ્ટિદેવીને આગળ કરી અને નવા રાજાને બહાર ધકેલી દીધો. પિતા કર્મપરિણામ એના રાજ્યથી જરા પ્રસન્ન થયા.

(૪) મધ્યમ રાજ્ય. એ મોક્ષને ખરો પુરુષાર્થ માનનાર નવો રાજા એક વર્ષ માટે થયો. એ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર સમજતો હતો અને ચારિત્રરાજના સૈન્યને એ ઓળખી ગયો હતો. એના રાજ્યકાળમાં ચારિત્રરાજે મોહરાયના રાજ્યની અરધી ભૂમિ પોતાને સ્વાધીન કરી પેલા ચોરો રાજાને આધીન થયા અને પોતાનો દોર પડતો મૂક્યો. મધ્યમરાજે દેશવિરતિધર જ્ઞાનીને યોગ્ય અનુષ્ઠાનો કર્યાં અને એના રાજ્યથી પિતા રાજી થયા.

પ્રકરણ ૧૪ મું. (૫) ઉત્તમરાજ્ય. પાંચમે વર્ષે ઉત્તમ કુમારને રાજ્ય,
પૃ. ૧૫૮૬-૧૫૯૩.

એક વર્ષમાટે મળ્યું. સદ્બોધ મંત્રીએ રાજાના અનેક ગુણો જણાવ્યા. એ પોતાના આખા લશ્કરને ઓળખનાર હતો, ચોરને અને તેનાં સ્થાનોને પીછાણનાર

પ્રકરણ ૯ મું. ઉત્તમસૂરિ. આનંદ નગરના રાજા તેની હરિકુમાર મધુરમંજરી સાથે આનંદ કરતા હતા તેવામાં ઉત્તમસૂરિ નામના એક જ્ઞાની ગુરુ ત્યાં પધાર્યા. રાજા વંદન કરવા ગયો. દેશના સાંભળી મનીષીએ પોતાને દરિયામાં કેમ ફેંક્યો અને તેનું શું થયું એવા સવાલ પૂછ્યા. ઉત્તમસૂરિએ કહ્યું કે એના જવાબદાર સાગર અને મૈથુન નામના બન્ને મિત્રો છે અને તે બન્ને અત્યારે પણ ધનશેખરને રખડાવે છે. એ બન્ને દૂર કેમ થાય તેનો ઉપાય પૂછતાં સૂરિએ શુભચિત્તના રાજા સદાગમની પરિણતા રાણીની પુત્રી બ્રહ્મરતિના લગ્ન કરવાથી મૈથુન પર વિજય થાય અને તેજ રાજાની બીજી મુક્તતા નામની દીકરીના લગ્નથી સાગરથી છૂટા પડાય એમ જણાવ્યું. વળી વધારામાં કહ્યું કે રાજા કર્મપરિણામ અને મહારાણી કાળપરિણતિ અનુકૂળ થાય ત્યારે એ કામ બની આવે. રાજાની જિજ્ઞાસા વધી, પ્રાણી જાતે સારો હોય છતાં અન્યના દોષોથી પણ દુઃખ પામે એ કેમ બને? અને અંતરંગ લોકોનું પરિબળ કેવું છે? એની વાત પૂછી એટલે ઉત્તમસૂરિએ **ષટ્પુરુષ** કથાનક કહેવા માંડ્યું તે પંદરમા પ્રકરણ સુધી ચાલે છે.
પૃષ્ઠ. ૧૫૫૧–૧૫૫૭.

પ્રકરણ ૧૦ મું. ષટ્પુરુષ કથાનક. કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ દેવી પાસે સિદ્ધાન્ત નામનો મહાપુરુષ છે, તેને અપ્રબુદ્ધ નામે શિષ્ય છે. ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય છે, તે રાજ્ય અંતરંગમાં છે અને અનેકરૂપી છે. એ રાજ્યનું વર્ણન કરતાં ગુરૂએ કહ્યું-એના રાજા સંસારીજીવ છે, એ રાજાને કોશ લશ્કર ભૂમિ વિગેરે સર્વ છે. એનો પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ છે, ચિત્તવૃત્તિ એની ભૂમિકા છે, સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ છે, સદ્બોધ મંત્રી છે, યતિધર્મ ગૃહિધર્મ એ પ્રતિનાયકના છોકરા છે, સંતોષ એનો તંત્રપાળ છે અને શુભાશય વિગેરે લડવૈયા છે. એ રાજ્યમાં ચોર લુંટારા પણ ઘણા છે: ઘાતીકર્મરૂપ ધાડ પાડનારા છે, ઇંદ્રિય નામના ચોરો છે, કષાય નામના ફાંસીઆ છે, પરીષહ નામના ઉપદ્રવો કરનારા છે, ઉપસર્ગ નામના ચોરો છે અને ચિત્તવૃત્તિનું રાજ્ય પચાવી બેઠા છે. એ ચોરોનો નાયક **મહામોહ** છે. આખું નાટક કર્મપ૦ રાજા અને કાળપ૦ દેવી જોયા કરે છે. તેઓને સંસારીજીવની શક્તિની માહિતી છે અને એના ચારિત્રબળનો પૂરો ખ્યાલ છે. મહામોહ રાજા પોતાનું પૂર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે અને સંસારીજીવને એનું રાજ્ય પણ ભૂલાવી દે છે. વળી કોઈ વાર તેને રાજ્ય યાદ આવે ત્યારે મહામોહ સાથે લડાઇ થાય છે અને હારજીત થાય છે. રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ થાય છે. સંસારીજીવને પોતાની અઢળક મિલ્કતનું ભાન નથી અને તેથી તે જોર વાપરી શકતો નથી. કર્મપરિણામને એવા અનંત પુત્રો છે અને તેથી રાજ્ય બહુરૂપી વર્તે છે. જુદા જુદા પુત્રો કેવી રીતે રાજ્ય કરે છે તે માટે છ પુત્રોની વાત બતાવું. એમને દરેકને એક એક વર્ષ રાજ્ય આપ્યું તે તેમણે કેવી રીતે ભોગવ્યું તેનું વર્ણન હવે કરૂં છું. એથી રાજ્યની અનેકરૂપતા પણ જણાઈ આવશે.
પૃષ્ઠ. ૧૫૫૭–૧૫૬૭.

પ્રકરણ ૧૧ મું. (૧) નિકૃષ્ટ રાજ્યઃ પ્રથમ એક વર્ષ રાજ્ય **નિકૃષ્ટને** આપવામાં આવ્યું. **મહામોહે** પોતાની રાજસભામાં વિચાર કર્યો. મંત્રી વિષયાભિલાષે કહ્યું કે ચિંતા કરવા જેવું કાંઇ નથી, કારણ કે રાજા પોતાને વશ છે. આ મહાપાપી છે,

ધર્માદિ પુરૂષાર્થથી દૂર છે અને દોષનો ઘર છે. એના આત્માની સર્વ શક્તિઓ શૂન્ય થઈ ગઈ છે અને એને પોતાના બળનું પણ ભાન નથી. આ સમાચારથી મોહરાયને ત્યાં વધામણાં થયાં અને ગામે ગામ આનંદ મહોત્સવ થયો. ચારિત્રરાજે સદ્બોધ સાથે વિચારણા કરી તો માલુમ પડ્યું કે નવો રાજા તદ્દન મોહનશ છે. પરિણામે ચારિત્રરાજનાં નગરોમાં દિલગિરી ફેલાણી. પછી ચારિત્રરાજ અને મોહરાજની લડાઇ થઈ, તેમાં ચારિત્રરાજના લશ્કરનો પાણ નીકળી ગયો. રાજા નિકૃષ્ટ ઘણો અધમ નીવડ્યો અને પિતાએ એને વર્ષની આખરે કહ્યું કે 'દીકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ!' એ આખરે પાપીપંજરમાં ગયો, વિતર્ક નામના માણસે નિકૃષ્ટ રાજ્યનો આ પ્રમાણે રિપોર્ટ કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૫૬૮–૧૫૭૬.

પ્રકરણ ૧૨ મું. (૨) અધમરાજ્ય–યોગિની દૃષ્ટિદેવીઃ બીજે વર્ષે અધમને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. નવો રાજા આવતાં મોહરાયની સભામાં પૂર્વવત્ વિચારણા ચાલી. મંત્રીએ જણાવ્યું કે એ નવો રાજા આ ભવના ભોગમાં આસક્ત છે, ધર્મ અને મોક્ષનો દ્વેષી છે, અર્થ કામમાં આસક્ત છે અને રાજ્યસત્તાથી અળખ્યો છે. રાજ્યમાં તેને પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર જણાણી. એ કાર્ય એમણે દૃષ્ટિ દેવીને સોંપ્યું. એ દેવી વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી થતી હતી અને કામ કરવાને યોગ્ય હતી. ચારિત્રરાજની સભામાં આ નવા રાજ્યથી શોક થયો. દૃષ્ટિ દેવીએ કામ આદરી દીધું. એથી અધમ સીદર્શનમાં આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજ્યની બહાર રહ્યો. એને પોતાની સંપત્તિ શી છે તે જણાણી નહિ. છેવટે એ ચંડાળણીપર આસક્ત થયો અને અતિ તુચ્છકાર પામ્યો. પિતાએ એને કહ્યું કે 'દિકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ.'

પૃષ્ઠ. ૧૫૭૭–૧૫૮૬.

પ્રકરણ ૧૩ મું. (૩) (૪). વિમધ્યમ–મધ્યમ રાજ્ય. (૩) વિમધ્યમ રાજ્ય. ત્રીજે વર્ષે વિમધ્યમને એક વર્ષ માટે રાજ્ય મળ્યું. એ ચારિત્રરાજની અપેક્ષા રાખનારો પણ મોહરાય તરફ પક્ષપાતી નીકળ્યો. એને આ ભવની વાત પસંદ હતી, પરભવની વાત ગમતી નહિ. પૈસામાં એને મોજ આવતી, પણ વચ્ચે ધર્મ પણ ગમતો. એના રાજ્યમાં વિષયાભિલાષને સાવધાન રહેવાની જરૂર લાગી. આ વખતે પણ એણે દૃષ્ટિદેવીને આગળ કરી અને નવા રાજાને બહાર ધકેલી દીધો. પિતા કર્મપરિણામ એના રાજ્યથી જરા પ્રસન્ન થયા.

(૪) મધ્યમ રાજ્ય. એ મોક્ષને ખરો પુરૂષાર્થ માનનાર નવો રાજા એક વર્ષ માટે થયો. એ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર સમજતો હતો અને ચારિત્રરાજના સૈન્યને એ ઓળખી ગયો હતો. એના રાજ્યકાળમાં ચારિત્રરાજે મોહરાયના રાજ્યની અરધી ભૂમિ પોતાને સ્વાધીન કરી પેલા ચોરો રાજાને આધીન થયા અને પોતાનો દોર પડતો મૂક્યો. મધ્યમરાજે દેશવિરતિધર જ્ઞાનીને યોગ્ય અનુષ્ઠાનો કર્યાં અને એના રાજ્યથી પિતા રાજી થયા. પૃષ્ઠ. ૧૫૮૬–૧૫૯૩.

પ્રકરણ ૧૪ મું. (૫) ઉત્તમરાજ્ય. પાંચમે વર્ષે ઉત્તમ કુમારને રાજ્ય એક વર્ષમાટે મળ્યું. સદ્બોધ મંત્રીએ રાજાના અનેક ગુણો જણાવ્યા. એ પોતાના આખા લશ્કરને ઓળખનાર હતો, ચોરને અને તેનાં સ્થાનોને પીછાણનાર હતો.

આચાર્ય બન્યો. એ કોવિદ હું પોતે છું. વાર્તા કહી આચાર્યે સદાગમનું માહાત્મ્ય કહ્યું અને તેની સાથે સંબંધ વધારવા ભલામણ કરી. ધનવાહને ઉપર ઉપરથી સદાગમનું સાન્નિધ્ય સ્વીકાર્યું પણ અંદરથી એને રસ જામ્યો હતો. અકલંકે આચાર્ય સાથે અન્યત્ર વિહાર કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૭૭૭-૧૭૮૫

પ્રકરણ ૧૩ સું. શોક અને દ્રવ્યાચાર. અકલંક દૂર ગયા એટલે પાછા **મહામોહ** અને મહાપરિગ્રહ જાગૃત થઇ ગયા અને તેમણે ધનવાહનને સપાટામાં લીધો તેથી એ સ્ત્રીમાં રમવા લાગ્યો અને પૈસા સંગ્રહવા લાગ્યો. આખરે સર્વ પાપોમાં એ એક્કો થયો. હવે પુણ્યોદય મિત્ર એનાથી રીસાવા લાગ્યો. **મદનસુંદરી** શૂળના વ્યાધિથી મરણ પામી એટલે **શોક**ના તાબામાં ધનવાહન પડ્યો. વળી **અકલંક** મુનિ દયા કરી આવ્યા અને યોગ્ય ઉપદેશ આપી ધનવાહનને શોકમુક્ત કર્યો. પછી એમણે મોહ પરિગ્રહનો પરિચય ઓછો કરવા ઉપદેશ કર્યો અને વાનરબચ્ચાને સંભાળવા કહ્યું. ધનવાહનને એથી જરા શુદ્ધિ આવી. **શોક** દૂર ખસ્યો અને **મહામોહ**ને જણાયું કે તેનું કાંઇ ચાલતું નથી. ધનવાહન રસ્તે આવ્યો અને તેણે દ્રવ્યધર્મો તરફ રૂચિ બતાવી. પૃષ્ઠ. ૧૭૮૬-૧૭૯૧

પ્રકરણ ૧૪ સું. મહાપરિગ્રહ. આવી રીતે પોતાના પક્ષની જરા પડતી જોઇને પરિગ્રહનો મિત્ર **સાગર** મદદે જવા તૈયાર થયો. સાગર સાથે બહુલિકા (માયા) અને કૃપણતા પણ ગયા. એને આવતાં જોઇ **મહામોહ** **પરિગ્રહ** રાજી થયા. આ સર્વ એકઠા થયા એટલે ધનવાહન પલટાયો. એને ધર્મમાર્ગે ધન ખરચવામાં કલ્પિત સુખની ઇચ્છા લાગી. બહુલિકાની અસરથી ધનવાહને પટાવી સમજાવી **અકલંક** મુનિને વિહાર કરાવી દીધો. હવે સાગરની મદદથી પરિગ્રહનો પગ મજબૂત થયો અને સર્વ દ્રવ્યસ્તવો પણ અટકી ગયાં. આ સર્વ સ્થિતિ સાંભળીને દયાસમુદ્ર **અકલંક** મુનિ મારી પાસે આવવા તૈયાર થયા. ગુરૂની રજા માગી. ગુરૂએ નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા કહ્યું અને ધનવાહન તદ્દન ઊઠી ગયો છે તેથી પ્રયાસ નકામો છે એમ જણાવ્યું. એ અનર્થ કરનારની જાળમાંથી ધનવાહન ક્યારે છૂટશે એમ પૂછતાં ગુરૂએ કહ્યું કે-જ્યારે સમ્યગ્દર્શન એને **વિદ્યા** કન્યા આપશે અને વળી બીજી **નિરીહતા** કન્યા છે તે પણ પરણાવશે ત્યારે એનો છૂટકારો થશે. એનો લગ્નકાળ કર્મપરિણામ રાજાની મરજી ઉપર છે. આ સર્વ વાત સાંભળી **અકલંક**મુનિ અભ્યાસમાં લાગી ગયા.

પૃષ્ઠ. ૧૭૯૧-૧૮૦૦

પ્રકરણ ૧૫ સું. મહામોહનું મહાન આક્રમણ. અકલંક ચિંતા વગરના થયા અને બીજી બાજુએ **મહામોહે** આકરી બાજી માંડી. એણે પોતાના પ્રત્યેક લશ્કરીનો ઉપયોગ કર્યો અને દરેકે આવી ધનવાહનપર અસર કરી. એ રીત **મહામૂઢતા**, **મિથ્યાદર્શન**, **કુદૃષ્ટિ**, **રાગકેસરિ**, **મૂઢતા**, **દ્વેષગજેંદ્ર**, **અવિવેકિતા**, **વિષયાભિલાષ**, **ભોગતૃષ્ણા**, **હાસ**, **રતિ**, **અરતિ**, **ભય**, **શોક**, **જુગુપ્સા**, **કષાય**, સાતે (જ્ઞાનસંવરણાદિ) રાજાઓ, **દુષ્ટાભિસન્ધિ** વિગેરે વારાફરતા સર્વ આવી ને દરેકે પોતાની અસર ધનવાહનપર કરી. મકરધ્વજે એના પર ખાસ [illegible] કરી અને ધનવાહન પરિણામે નીચતાની છેલ્લા પાટીએ ઉતરી ગયો.

એણે મણિ ને સોને પકડી ખાડામાં નાંખી, ત્યાં કે ક્યાંઈ જોવા નહિ અને દશા વાળીને સોને પણ અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. આખરે લોકોએ એને પાગલ ગણ્યો. એના નાના ભાઈ કીર્તિવાહનને ગાદીએ બેસાડ્યો અને એને કેદમાં પૂર્યો, કોઈ એની મદદે આવ્યું નહિ અને આખરે રૌદ્રધ્યાનમાં ભારે વેદના ભોગવી એ મરણ પામ્યો અને પાપિષ્ઠનિવાસના સ્થાનમાં આકરી ગયો. પૃ. ૧૮૧૧-૧૮૧૪

પ્રકરણ ૧૬ મું. રખડપાટો. ત્યાં ફરીને આયુષ્ય ભોગવી ધનવાહન માછલો થયો, બાપ થયો, બિલાડો થયો અને અનેક ઠેકાણે રખડ્યો. પછી એ શાકેતપુર નગરે નંદ વાણીઆને ત્યાં આમ્રનીલ થયો. સુદર્શન ગુરુના યોગથી સદાગમને મળ્યો અને દ્રવ્ય શ્રાવકભાવ એણે ધારણ કર્યો. ત્યાંથી એ ભુવનપતિમાં દેવ થયો. ત્યાંથી માનવાવાસમાં અંબુરાન વાણીઆને ઘરે ભાનુ નામે થયો. સુંદર ગુરુના યોગે દ્રવ્ય સાધુ થયો. પછી અનંતકાળમાં ખૂબ રખડ્યો. સદાગમનો સંગ હોય ત્યારે દ્રવ્ય ક્રિયા કરે, દૂર થાય ત્યારે મોહરાજના પ્રદેશમાં પડી જાય. આખરે સદાગમના સહવાસથી એની ચિત્તવૃત્તિ અટવી સાફ થઈ એટલે સમ્યગ્દર્શન સેના-પતિ આવ્યો અને અવસરે વિદ્યા કન્યાને મેળવવાનો શોખ કરી અને રાજ સાથે કરતો આવ્યો. પૃ. ૧૮૧૬-૧૮૨૫

પ્રકરણ ૧૭ મું. પ્રગતિને માર્ગે. માનવાવાસમાં જયમંદિર નગરે આ-નંદને ત્યાં ધનવાહન વિરોચન પુત્ર તરીકે થયો. ધર્મઘોષ સૂરિનો એને યોગ થયો. એની દેશના સાંભળી. એમાં મુખ્ય વાત કુશળ કર્મો કરવાની આવી. એને ત્યાં સદા-ગમનો યોગ થયો, ભવપ્રપંચની સહજ ઓળખાણ થઈ અને અંતર મિત્ર શત્રુ-ઓનું સહજ ઓળખાણ થયું. તે વખતે ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ઉપર જમાવ્યું તેમ આવી પહોંચ્યા. પછી સંસારીજીવને તત્ત્વશ્રદ્ધા થઈ પણ તે ઓઘમાત્ર હતી, કારણ કે એની યોગ્યતા તે વખતે એટલી જ હતી. ત્યાં ગૃહિધર્મ સાથે મિત્રતા થઈ અને એ દોરનીને પરિણામે સંસારીજીવ સૌધર્મ દેવલોકે ગયો. દેવતા જન્મ લે ત્યારે કેવું વાતાવરણ હોય છે તેનું અહીં અદ્ભુત વર્ણન છે. દેવતાના વિલાસો ભોગવી સંસારીજીવ આભીર થયો. એનું નામ કર્દમ હતું. ત્યાંથી એ જ્યોતિષ્કમાં દેવ થયો. પછી વળી દેડકો થયો. ત્યાંથી કાંપિલ્યપુરે વાસવ રાજપુત્ર થયો. શાંતિ-સૂરિના પરિચયથી ધર્મ પામ્યો. બીજે દેવલોકે ગયો. કાંચનપુરમાં ફરી સદાગમને મળવાનું થયું. સમ્યગ્દર્શન સાથે ગૃહિધર્મ આવે ત્યારે એને હાથી ચઢવાનું થયું અને તે વખતે પુણ્યોદય બાજુમાં રહેતો અને તે દૂર થાય ત્યારે જ્ઞાનસંવરણા-દિનું જોર થતું. એ પછી સોપારકપુરે વિભૂષણ નામે વણિકપુત્ર થયો. ત્યાં એને ફરીવાર સમ્યગ્દર્શન સદાગમ મળ્યા અને એણે સાધુનો વેશ લીધો પણ એ મોટા સ્થાને આવતાં એણે અન્યની નિંદા કરવા માંડી અને છેવટે તીર્થંકરોની પણ નિંદા કરી. એનો તેથી ભારે પાત થયો અને એ રખડ્યો. અહીં પ્રજ્ઞાવિશાળાએ ઉપયોગી ખુલાસા કર્યા છે.

પછી ભદ્દિલપુરે સ્ફટિકરાજને ત્યાં એ વિશદ નામનો પુત્ર થયો. સુપ્રબુદ્ધ મુનિને યોગે ગૃહિધર્મ મિત્ર મળ્યો. સુખ ભોગવી ત્રીજે દેવલોકે ગયો. એ બાર દેવલોકે મનુષ્યાદિ ગતિમાં જઈ જઈ આવ્યો. ઉપસંહાર. પૃ ૧૮૨૬-૧૮૪૫

પ્રકરણ ૫ મું. નિર્મળાચાર્ય-સ્વપ્નવિચાર. એક દિવસ કલ્યાણ નામના સેવકે ગુણધારણ રાજાને જણાવ્યું કે આહ્લાદમંદિર ઉદ્યાનમાં નિર્મળાચાર્ય કેવળી પધાર્યા છે. રાજાને સમાચારથી ઘણો આનંદ થયો. રાજા વંદન કરવા ગયા ત્યારે સૂરિમહારાજ દેશના આપતા હતા. 'સંસારમાં ખરૂં સુખ નથી, ખરૂં સુખ શાશ્વત અમૂર્ત દશામાં છે તે તો માત્ર સિદ્ધ જીવોને છે. સંસારમાં તો નિઃસ્પૃહ દશાવાળા ત્યાગીઓને સુખ છે'–આ દેશનાનો સાર હતો. કંદમુનિના સવાલથી રાજાને સ્વપ્નને અંગે જે સંશય થયો હતો તેનો ખુલાસો કેવળી મહારાજે કરવા માંડ્યો. કનકોદરે સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો અને કુલંધરે પાંચ જોયા હતા અને તે રાજાનું હિત કરનાર હતા તે કોણ હતા તેનો ખુલાસો કેવળીએ કરવા માંડયો. પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર નગરથી માંડીને અત્યાર સુધીનો સંસારીજીવનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી કહ્યું કે અંતરંગ રાજ્યમાં તેને અંગે ઘણી ખટપટો થઇ છે. હિત કરનાર ચારિત્રરાજને ધકેલી એના અંતરંગ રાજ્યના ધણીધોરી મહામોહ વિગેરે થઈ બેઠા છે. કનકોદરને સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો આવ્યા તે કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા હતા. કુલંધરના સ્વપ્નમાં પાંચ આવ્યા તેમાં સદર ચાર ઉપરાંત પાંચમો પુણ્યોદય હતો. ગુણધારણરાજાને જે સુખ થાય છે તે કરી આપનાર એ પાંચ મનુષ્યો હતા. આટલો ખુલાસો કરી કેવળી મૌન રહ્યા.

પૃ૪. ૧૮૯૫–૧૯૦૪

પ્રકરણ ૬ ઠું. કાર્યસાધક કારણસમાજ. ખુલાસા ઉપર પ્રશ્નપરંપરા ચાલી અને કેવળીએ ખુલાસા આપ્યા. અગાઉના ભવોમાં પુણ્યોદયે કેવું કામ કર્યું હતું તેની વિગત સમજાવી, પણ જણાવ્યું કે સંસારીજીવે કદિ પુણ્યોદયને ઓળખ્યો નહિ અને હિંસાવૈશ્વાનરાદિને ઉપકાર કરનાર જાણ્યા. પુણ્યોદય સાથે છતાં વચ્ચે વચ્ચે દુઃખો કેમ થયાં તેના જવાબમાં કેવળીએ કહ્યું કે ચિત્તવૃત્તિમાં ચારિત્રરાજ અને મોહરાજનાં બે લશ્કરો સાથે જ રહેતાં આવ્યાં છે. કર્મપરિણામ મોટો રાજા છે. એને મોહરાય તરફ પક્ષપાત છે પણ જીવનું વીર્ય કેટલું છે તે જોયા કરે છે અને જે લશ્કરનું જોર થાય ત્યાં ઢળી પડે છે. એ રાજાને પુણ્યોદય અને પાપોદય નામના બે સેનાપતિઓ છે. એ પાપોદય દુઃખ આપે છે અને આત્મવિગોપન કરાવે છે. એ પાપોદય સ્વતંત્ર નથી. સદાગમ જીવની પાસે આવ્યો ત્યારથી એનું જોર નરમ પડ્યું છે, પણ જ્યારે જ્યારે તેને દૂર કરવામાં આવતો ત્યારે વળી ઉપાધિ વધતી હતી. પછી સમ્યગ્દર્શન આવ્યા ત્યારે પાપોદયનું લશ્કર વધારે દૂર ગયું. એમ સુંદર અસુંદર વસ્તુના મેળાપ વારંવાર થયા. મધુવારણને ત્યાં આવ્યો ત્યારે પાપોદય વધારે દૂર ગયો અને પુણ્યોદય નજીક આવ્યો. એ રીતે પેલા ચાર પુરૂષો સર્વ સુંદર અસુંદરનો યોગ કરાવતા રહ્યા છે. ત્યારે જીવનું પોતાનું એમાં કાંઈ ચાલે કે એ તો ઊભો ઊભો જોયા જ કરે? એવો સવાલ થતા કેવળીએ જણાવ્યું કે સર્વનો નાયક તો સંસારીજીવ જ છે અને સુખ દુઃખનું કારણ તેની યોગ્યતા જ છે અને પેલા ચારે તો સહકારી કારણ છે, સંસારપ્રપંચ ગોઠવનાર એની યોગ્યતા જ છે અને છેવટે તેથી એના ઉપર જ છેવટનો આધાર છે. એ સર્વનું પરમ કારણ નિર્વૃતિ નગરીના સુસ્થિતરાજ મહારાજા છે. એ રાજા અનેક છતાં એક છે, રાગદ્વેષ રહિત છે અને છતાં આજ્ઞા દ્વારા કારણ-

ભૂત બને છે. તેઓની આજ્ઞા છે કે ચિત્તવૃત્તિને અંધકાર વગરની અને ચોખ્ખી રાખવી, મહામોહરાજાના લશ્કરને શત્રુ તરીકે ઓળખવું અને તેને હણવું, ચારિત્રરાજના લશ્કરને હિત કરનાર ગણવું અને પોષવું. આજ્ઞાનો ભંગ ન થવો જોઇએ. ભંગ પ્રમાણે દુઃખ થાય છે અને તે સદર મનુષ્યો દ્વારા થાય છે. આ આખો કાર્યસાધક કારણસમાજ છે. આવી રીતે સ્વપ્ન સંબંધી રાજાના સંશયનો નિર્ણય થયો. પૃ. ૧૯૦૪-૧૯૧૬

પ્રકરણ ૭ મું. સંપૂર્ણ સુખ અને દશ કન્યાઓ. ગુણધારણે પ્રસંગનો લાભ બરાબર લીધો. પોતાને નાનાં નાનાં સુખો થયાં તે સર્વ પુણ્યોદયથી થયાં છે તે વાત પણ તેણે જાણી લીધી. તેણે જાણ્યું કે પુણ્યોદય પોતાનાં શુભ ફળો બીજાની મારફત અપાવે છે. પાપોદય પણ તેમ જ કરે છે. કારણોની વિચારણાની ટુંકી વ્યાખ્યા ગુણધારણે સ્પષ્ટતા ખાતર કરી બતાવી (જુઓ પૃ. ૧૯૧૮ બ્લાક ડાઇપ). પછી એ સુખને થોડું સુખ કેવળીએ કહ્યું તો ખરૂં મોટું સુખ ક્યાં મળે? તેવો સવાલ ગુણધારણે પૂછતાં કેવળીએ જણાવ્યું કે એ સુખ તો અનુભવથી જ મળે તેમ છે અને તે તો દશ કન્યા સાથે લગ્ન થાય ત્યારે મળે. એ દશ કન્યાની ઓળખાણ ગુરૂમહારાજે કરાવી. ચિત્તસૌંદર્યનગરે શુભપરિણામ રાજાની નિષ્પ્રકંપતા અને ચારૂતા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૧) ક્ષાન્તિ અને (૨) દયા નામની કન્યાઓ છે; શુભ્રમાનસનગરે શુભાભિસન્ધિ રાજાની વરતા અને વર્યતા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૩) મૃદુતા અને (૪) સત્યતા નામની કન્યાઓ છે; વિશદમાનસનગરે શુદ્ધાભિસન્ધિ રાજાની શુદ્ધતા અને પાપભીરૂતા નામની રાણીઓથી (૫) ઋજુતા અને (૬) અચોરતા નામની કન્યાઓ છે; શુભ્રચિત્તપુર નગરે સદાશય રાજાની વરેણ્યતા રાણીથી (૭) બ્રહ્મરતિ અને (૮) મુક્તતા નામની કન્યાઓ છે; સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ પોતાના વીર્યથી (૯) માનસીવિદ્યા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે અને મહારાજા ચારિત્રરાજે વિરતિ મહાદેવીથી (૧૦) નિરીહતા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે, કર્મપરિણામ મહારાજા દેવી કાળપરિણતિને પૂછીને પુણ્યોદયને આગળ કરી એ દશે કન્યાના માબાપને અનુકૂળ કરી એ કન્યાઓને છ માસ પછી પરણાવશે પણ એ કન્યાઓને યોગ્ય થવા માટે સદ્ગુણોનું સેવન કરવું જોઇએ. એ ગુણો ક્યા ક્યા છે તેનું વિસ્તારથી વર્ણન પણ કેવળીએ કરી બતાવ્યું. એ દશ કન્યાને પરણ્યા પછી કેવો આનંદ થશે તે પણ વર્ણવી બતાવ્યું. દીક્ષા લેવાની ભાવના ગુણધારણને તે જ વખતે થઇ આવી, પણ કેવળી ભગવાને ઉતાવળ ન કરવા કહ્યું. ગુણધારણે ગુણોનું અનુશીલન કરવાનું આદરી દીધું. સદ્બોધ મંત્રીની સલાહ પ્રમાણે કરવાનું સ્વીકારી આનંદમગ્ન હૃદયે તે નગરમાં પાછો ફર્યો. પૃ. ૧૯૧૬-૧૯૩૩

પ્રકરણ ૮ મું. ભીષણ આંતર યુદ્ધ-વિદ્યા સાથે લગ્ન. ભગવાનની સેવામાં ગુણધારણના કેટલાક દિવસો પસાર થયા. એક રાત્રે ભાવના ભાવતાં ભાવતાં ગુણધારણને સહજ નિદ્રા આવી ગઇ ત્યાં સદ્બોધ મંત્રી વિદ્યા કન્યા સાથે હાજર થયા અને ગુણધારણ સાથે તે કન્યાના તે જ રાત્રે લગ્ન કર્યાં. પ્રભાતે ગુણધારણ નિર્મળાચાર્ય પાસે ગયો, વાત કરી. ભગવાને જણાવ્યું કે રાત્રે

પ્રસ્તાવ ૮–વિભાગ બીજો.

સર્વ સંમિલન. ચોરાકાર ધારણ કારણ (પ્રકરણ ૧૨–૧૫).

પ્રકરણ ૧૨ મું–અનુસુંદર. અગૃહીતસંકેતા આખી વાર્તા બરાબર સાંભળી રહી હતી. વાર્તા પૂરી થતાં તે બોલી કે રખડપાટાનું કારણ આજ્ઞાવિરાધન પણ છે એમ તેને જણાય છે. સંસારીજીવે એ વાત માન્ય રાખી. પાછી સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવી. ચોરાકાર ધારણ કરવાનું કારણ કહેવા માંડયું. છેલ્લા ગ્રૈવેયકથી ભવિતવ્યતા સંસારીજીવને મનુજગતિના મહાવિદેહ પાડામાં આવેલા સુકચ્છ વિજયમાં આવેલી ક્ષેમપુરીમાં લઇ આવી. યુગંધર રાજાની રાણી નલિનીએ ચૌદ સ્વપ્ન જોયાં. જન્મ થતાં વધામણીઓ દેવાઈ. એનું **અનુસુંદર** નામ પડયું. યોગ્ય અભ્યાસ એણે કર્યો. આખા સુકચ્છવિજયને સાધી અનુસુંદર ચક્રવર્તી થયો. એણે ૮૪ લાખ પૂર્વ રાજ્ય ભોગવ્યું. એ અનુસુંદર ચક્રી ફરતા ફરતા એક વખત શંખપુર નામના પોતાના તાબાના નગરમાં આવી પહોંચ્યા અને પોતે લટાર મારતાં લશ્કરને પછવાડે રાખી ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૨–૧૯૭૮.

પ્રકરણ ૧૩ મું–સુલલિતા અને મહાભદ્રા. હવે કેટલાક ખુલાસા પણ સંસારીજીવ પોતે જ કરે છે. અગાઉ જે ગુણધારણના ભવ વખતે કંદમુનિ હતા તે પણ સંસારમાં રખડયા. એકવાર એણે માયાકપટ કર્યું એટલે ભવિતવ્યતા એને એ જ વિજયના હરિપુર શહેરમાં લઇ આવી. ત્યાં **ભીમરથ** રાજા અને **સુભદ્રા** રાણીને **સમંતભદ્ર** નામનો પુત્ર હતા અને તેના ઉપર કંદમુનિના જીવને મૂકી પુત્રી અવતાર તે જ રાજાને ઘરે આપ્યો અને તેનું નામ **મહાભદ્રા** પાડવામાં આવ્યું. સમંતભદ્ર રાજકુમારે સુઘોષ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. એને યોગ્ય જાણી ગુરૂએ આચાર્યપદ આપ્યું અને એ **સમંતભદ્રાચાર્ય**ના નામથી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. હવે ભીમરાથ રાજાએ **મહાભદ્રા**ને ગંધપુરના **દિવાકર** સાથે પરણાવી પણ એ તુરતમાં વિધવા થઇ. એણે **સમંતભદ્ર** પાસે દીક્ષા લીધી અને યોગ્ય કાળે એને પ્રવર્તિની પદ પ્રાપ્ત થયું. આ **મહાભદ્રા**ની વાત થઇ.

મહાભદ્રા સાધ્વી ફરતાં ફરતાં **રત્નપુર** (એ જ વિજયમાં) નગરે પહોંચ્યા. ત્યાં **મગધસેન**રાજા અને **સુમંગળા**રાણીને ઘરે ગુણધારણની પત્ની **મદનમંજરી** હતી તે પુત્રી પણે અવતરી એનું **સુલલિતા** નામ પડયું. એને યૌવન વયે પુરૂષપર દ્વેષ થયો. **મહાભદ્રા** સાધ્વીએ દેશના આપી. એ મુગ્ધા ભોળી સુલલિતા કારણ સમજી શકી નહિ પણ એને **મહાભદ્રા** તરફ ઘણો પ્રેમ થયો. એણે ભગવતીની સેવા કરવા રહેવા ઇચ્છા જણાવી. રાજા રાણીએ પુત્રીમોહથી અનિચ્છાએ રજા આપી પણ શરત કરી કે તેમની રજા વગર તેનાથી દીક્ષા ન લઇ શકાય. એ વાત માન્ય થઇ. એ સાધ્વી સાથે ઘણો કાળ ફરી પણ જ્ઞાનાવરણીયનો આકરો ઉદય હોવાથી ભણેલું ભૂલી જાય અને એને પાઠ ચઢે નહિ એવી એની દશા થઇ. મહાભદ્રા સાધ્વી એક વખત ફરતાં ફરતાં **શંખપુર**નગરે આવી પહોંચ્યા. **સુલલિતા** તેની સાથે હતી પણ ગૃહસ્થ વેશમાં હતી. આ સાધ્વી અને સ્ત્રીસમુદાય એ નગરના **નંદ**શેઠને ઘેર શાળામાં ઉતર્યા હતા. આ **સુલલિતા**ની વાત થઇ. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૯–૧૯૮૨.

પ્રકરણ ૧૪ મું—પુંડરીક અને સમંતભદ્ર. એ શંખપુર જ્યાં સર્વે મેળા થયા હતા તેનો રાજા શ્રીગર્ભ હતો. એની રાણી કમલિની તે મહાભદ્રાની માસી થાય. એ રાજારાણીને પુત્ર ન થાય. ઘણી માનતા માન્યા પછી અવિતજ્ઞતાએ કુશવાણુના મિત્ર પુણ્યોદયને ત્યાં મોકલ્યો. રાણીને સ્વપ્ન આવ્યું. પુત્રની આશાળી થઇ. આખરે પુત્ર જન્મ્યો. સમંતભદ્રને કેવળજ્ઞાન થયું હતું એમણે આ પુત્રને આગમના ધારણ કરનાર તરીકે જણાવ્યો. એ નવા પુત્રનું નામ પુંડરીક પાડવામાં આવ્યું.

ભોળી સુલલિતા ફરતી ફરતી સમંતભદ્ર કેવળી પાસે આવી ત્યારે કેવળી પેલા પુંડરીકના વખાણ કરી રહ્યા હતા અને બોલતા હતા કે અત્યારે એ બાળકને કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિએ ઉત્પન્ન કર્યો છે. સુલલિતાને સંદેહ થયો કે કર્મપરિણામ એ બાળકનો પિતા કેમ હોઇ શકે? અને આચાર્ય ભવિષ્યત્ ગુણોની વાત કેમ કરી શકે? મહાભદ્રાએ કર્મપરિણામને સર્વના પિતા તરીકે જણાવ્યો અને તે વાતનું રહસ્ય સમજાવ્યું. લોકોમાં વાત કરનારને સદાગમ તરીકે ઓળખાવ્યા અને પુંડરીકના જન્મથી સદાગમને આનંદ થવાનું કારણ સમજાવ્યું.

પછી મહાભદ્રાએ સુલલિતાને સદાગમ મહાત્મા સાથે પરિચય કરાવ્યો. નવા બાળકને સાવધાન રહી તપાસવાની ભલામણ મહાભદ્રાને કરી કેવળી સમંતભદ્ર અન્યત્ર ગયા. આ બાજુ પુંડરીક વધતો ગયો. એને મહાભદ્રાપર ઘણો પ્રેમ હતો. એકદા સમંતભદ્ર ફરીવાર શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. પુંડરીકે ફરી આચાર્ય કેવળીને જોયા એટલે આનંદ થયો અને એ કોણ છે એમ સાધ્વી મહાભદ્રાને એણે પૂછ્યું. સાધ્વીએ લાભનું કારણ જાણી એ સદાગમ છે એમ કહ્યું. એ વખતે પુંડરીકને કેવળીમહારાજને રાજખુશીથી સોંપી આપ્યો અને ભગવાનની પાસે પુંડરીકે આગમનો અભ્યાસ કર્યો. પૃ૪. ૧૯૮૩-૧૯૮૯.

પ્રકરણ ૧૫ મું—ચક્રવર્તી-ચોર. સંસારીજીવ કહે છે કે એક વખતે એ જ ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં સમંતભદ્ર ઉપદેશ આપતા હતા, સામે મહાભદ્રા બેઠા હતા, બાજુમાં સુલલિતા બેઠી હતી, જરા દૂર પુંડરિક ગુરુવાક્ય સાંભળતો હતો, ત્યાં ચક્રવર્તીની સેનાનો અવાજ રસ્તા ઉપરથી આવ્યો. આવો મોટો અવાજ શેનો હશે એવો સવાલ ભોળી સુલલિતાએ મહાભદ્રા પ્રવર્તિનીને પૂછ્યો. પ્રવર્તિનીએ કેવળી તરફ જોયું એટલે ઉપદેશની બરાબર તક જોઈ કેવળી બોલ્યા 'મનુજગતિમાં મહાવિદેહ બજાર છે. તેમાં સંસારીજીવ નામનો ચોર આજ મુદ્દામાલ સાથે પકડાયો. એને દુશાશય વિગેરે સિપાઇઓ કર્મપરિણામ રાજા પાસે લઈ ગયા. રાજાએ એને ફાંસીની સજા કરી. એને અત્યારે પાપીપંજરમાં ફાંસીએ લઈ જાય છે. વધસ્થાનકે લઇ જાય ત્યારે થતો આ શોરબકોર છે.' આવો વિચિત્ર ખુલાસો સાંભળી સુલલિતા આશ્ચર્યમાં પડી. આચાર્યે એને અગૃહીતસંકેતાના નામથી બોલાવી. વિચક્ષણ મહાભદ્રા આશય સમજી ગઈ અને જાણ્યું કે ચોરને પોતાના દર્શનથી ફાયદો થવાનો છે. એટલે મહાભદ્રા ચક્રવર્તી પાસે આવી. ચક્રવર્તીએ ચોરનો આકાર ધારણ કર્યો. આચાર્ય પાસે આવ્યો એટલે સિપાઇઓ બહાર રહી ગયા. આચાર્યે એને અભય આપ્યું. ત્યાં આવવા પછી ચોરાકાર ધારણ કરનાર ચક્રવર્તીએ પોતાનું આખું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. આવી રીતે વાતની પીઠિકા કરી.

જવાબમાં ખુલાસો કરતાં ચોરે કહ્યું કે પોતે જ ચક્રવર્તી **અનુસુંદર** છે, **મહાભદ્રા** તે **પ્રજ્ઞાવિશાળા** છે, સુલલિતા તે **અગૃહીતસંકેતા** છે અને **સદાગમ** તે આચાર્યકેવળી સમંતભદ્ર છે અને પુંડરીક તે ભવ્યપુરૂષ યા સુમતિ છે. પછી પોતે અંતરંગ ચોરી કેવી રીતે કરી હતી તેની વિગત અનુસુંદરે સમજાવી. જણાવ્યું કે અનુસુંદર તરીકે એનો જન્મ થયો ત્યારથી અંદરના શત્રુઓ ભારે જોરમાં આવી ગયા હતા, પોતે પાપમાં રક્ત થઈ ગયો હતો, વિષયાસક્ત અને હિંસા મોહમાં ચકચૂર થઈ ગયો હતો. આથી ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ આખો બરાબર બંધાઈ ગયો હતો. પાપ વધતાં એ હેરાન થયો અને પાપીપંજરમાં જવા યોગ્ય થયો. ચક્રવર્તીની બાલ સ્વારી એ એને વધસ્થાનકે લઈ જનારી સ્વારી જ હતી. એવા સ્વરૂપે પોતે ચિત્તરમ ઉદ્યાન નજીક આવ્યો. આચાર્યે વાત કરી તે સાંભળી, મહાભદ્રા તેની પાસે ગઇ, એણે વાત કરી એટલે પોતાને નરકગામી સમજી એ તુરત ચેતી ગયો. મહાભદ્રાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, ટૂંકમાં એણે ચક્રવર્તીને બધી વાત કરી દીધી, ચક્રીને પણ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પોતે પુંડરીકને વસ્તુજ્ઞાન આપવા ચોરસ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું—આ પ્રમાણે અનુસુંદરે ખુલાસો કર્યો.

આ સર્વ વાર્તા **અનુસુંદરે** ત્રણ પહોરમાં પૂરી કરી અને પોતે મૌન રહ્યા. આ આખી વાર્તા **અગૃહીતસંકેતા** (સુલલિતા), **પ્રજ્ઞાવિશાળા** (**મહાભદ્રા**), ભવ્ય પુરૂષ-સુમતિ (પુંડરીક) સાંભળે તેમ **સદાગમ** (**સમંતભદ્ર**) સમક્ષ સંસારીજીવે (અનુસુંદરે) કહી સંભળાવી. પૃષ્ઠ. ૧૯૯૯–૨૦૦૪.

પ્રસ્તાવ ૮–વિભાગ ૩ જો.

મુખ્ય પાત્રોની સંપૂર્ણ પ્રગતિ (પ્ર. ૧૬–૨૨).

પ્રકરણ ૧૬ સું–અનુસુંદર (ચક્રવર્તી–ચોર)નું ઉત્થાન. સુલલિતા વાર્તાનું રહસ્ય તો સમજી નહિ પણ એને સંસારીજીવના આખા ચરિત્રમાં રસ ખૂબ પડ્યો. પુંડરીક જે ચૂપ હતો તેણે ચક્રીને પૂછ્યું કે અત્યારે ચિત્તવૃત્તિમાં શું વર્તે છે એટલે ત્યાં ચારિત્રરાજનો વિજય અને ચોતરફ મોહરાયની હાર કેમ થતી જાય છે એ એણે બતાવ્યું, અને પોતાના દીક્ષા લેવાના ભાવ ચક્રીએ વ્યક્ત કર્યા. એ વાત જણાવતાં ચક્રવર્તીએ પોતાનું ચોર રૂપ ફેરવવા માંડ્યું અને અસલ સ્વરૂપે આવી ગયા. તે વખતે એના સેનાપતિ વિગેરે આવી પહોંચ્યા, પણ ચક્રીને તો હવે એ સર્વે ત્યાજ્ય થઇ પડ્યું. એણે એ જ વખતે પોતાના પુત્ર પુરંદરને રાજા તરીકે જાહેર કર્યો. તે વખતને યોગ્ય ધર્મ ક્રિયા કરવામાં આવી. શંખપુરના **શ્રીગર્ભ** રાજા ત્યાં તે વખતે અંતઃપુર અને પરિવાર સહિત આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૨૦૦૪–૨૦૦૮.

પ્રકરણ ૧૭ સું–સુલલિતાને પ્રતિબોધ. અનુસુંદર ચક્રવર્તી મોટી રાજ્યઋદ્ધિ છોડી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા એથી સુલલિતાને બહુ નવાઈ લાગી. અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ તેને ઉદ્દેશીને તેના પૂરતો ભવપ્રપંચ ફરીવાર કહી સંભળાવ્યો; [illegible] નજરથી માંડીને એને કેટલી વિડંબનાઓ થઇ હતી તે ફરી યાદ કરી

ગયા અને છતાં એ સમજી નહિ તેથી તેને અગૃહીતસંકેતા કહી. વળી અધમ બાલિશની નીચતા યાદ આપી, મનીષીનાં વચનો સ્મરણમાં આવ્યાં અને વિમળ આક્રંદની વાતો તાજી કરી. છેવટે કહ્યું કે તું પોતે જ મદનમંજરી. નિર્મળાચાર્યે કહેલો આખો સંસારપ્રપંચ યાદ આપ્યો. સંસારનાટકનાં વિવિધ રૂપો સંભાર્યાં અને પછી વૈરાગ્ય ન થાય તો ભારે નવાઇની વાત એમ પણ બોલી ગયા. છેવટે બરાબર વિચાર કરવા અને મોહમાં ન પડવા એને આગ્રહ કર્યો.

પુંડરીક આ સર્વ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. એને મૂર્છા આવી ગઇ. પછી એણે જણાવ્યું કે કુલંધર પોતે જ હતો એ વાત હવે તેના સ્મરણમાં આવી ગઇ છે. ભવપ્રપંચ વિચારતાં એની વૃત્તિ પણ દીક્ષા લેવાની થઇ છે અને તે માટે તેણે પિતામાતાની રજા માગી. માતા રડવા લાગી, પણ પિતાએ તેને ઠેકાણે આણી અને શ્રીગર્ભ રાજા અને કમલિની રાણી પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા.

આમ બાજુમાં બેસી વાત સાંભળનાર પુંડરીક વૈરાગ્યરંગે રંગાણો અને પોતે તો એવીને એવી જ રહી એ વિચારથી સુલલિતાને શોક થયો. એ આટલી પછાત કેમ છે એનો ખુલાસો કરતાં અનુસુંદરે જણાવ્યું કે મદનમંજરીના ભવમાં દીક્ષા લીધા પછી તે પ્રમાદમાં પડી ગઇ હતી, કાંઇક ઉંઘ ઉપર રાગ થયો હતો અને અભ્યાસ ઉપર અરૂચિ થઇ હતી. આ કારણ જાણ્યા છતાં પણ અસર ન થઇ એટલે સદાગમનું શરણ લેવા તેને કહ્યું. સદાગમ તરફના ભક્તિભાવથી એનામાં સંવેગ અગ્નિ જાગ્યો, કર્મનું જાળું તટયું અને સર્વ ભાવો એણે નજરે જોયા. અહીં સદાગમની ભક્તિનાં શુભ ફળો ઉપર અનુસુંદરે વિવેચન કર્યું અને ગુરૂની નિમિત્તકારણતા બતાવી. સુલલિતાને દીક્ષા લેવાના ભાવ થયા પણ માબાપની રજા વગર દીક્ષા ન લેવાનો નિર્ણય અગાઉ કર્યો હતો તે જણાવ્યો. પૃ. ૨૦૦૮-૨૦૨૨.

પ્રકરણ ૧૮ મું-સાતની દીક્ષા. અનુસુંદરની પ્રગતિ. આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં સુલલિતાના પિતા મગધસેન અને માતા સુમંગળા આવી પહોંચ્યા. દીકરી સુલલિતાને બન્નેએ સમાચાર પુછ્યા અને પછી અનુસુંદરને નમન કર્યું. દીકરીએ દીક્ષા લેવાની રજા માગી. રાજા રાણીના ભાવ પણ વધ્યા. પોતે પણ દીક્ષા લેવા ઉજમાળ થયા. મગધસેન રાજાએ સ્વપુરનું રાજ્ય પુરંદર (અનુસુંદરના પુત્ર)ને આપ્યું. અનુસુંદર ચક્રી, શ્રીગર્ભ, કમલિની અને પુંડરીક તથા મગધસેન સુમંગળા અને સુલલિતા એ સાતેએ તે વખતે દીક્ષા લીધી. તે જ રાત્રે અનુસુંદર ધ્યાનારૂઢ થયા અને કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધે દેવ થયા. તેમના મૃત દેહનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

પોતાના ઉપકારી અનુસુંદરના દેહવિલયથી સુલલિતાને ઘણો ખેદ થયો. સમંતભદ્રસૂરિએ એનો શોક દૂર કર્યો અને મરણ ભય ન રાખવા પર તાત્ત્વિક વિવેચન કર્યું. વળી કહ્યું કે દેવ તરીકેનું આયુષ્ય પૂરું કરી અનુસુંદર અમૃતસાર થઇ ધર્મારાધન કરશે, દીક્ષા લઇ એ ક્ષાંતિ આદિને બહાર પાડશે, ધૃતિ વિગેરેને બરાબર પાળશે, છેવટે ક્ષપકશ્રેણી માંડી ઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરી સમુદ્ઘાત કરી શૈલેશીકરણ કરી અઘાતી કર્મોને કાપી મોક્ષ જશે, અનંત જ્ઞાનદર્શનમય થશે અને

મોહરાયના કુટુંબથી તદ્દન મુક્ત થશે, ભવિતવ્યતાને છોડી દેશે અને નિરંતર આનંદમાં મગ્ન થશે. પૃષ્ઠ. ૨૦૨૩-૨૦૩૩.

પ્રકરણ ૧૯ મું-આગમનો સાર. સંવેગ રંગમાં રંગાયલી સુલલિતાએ ત્યાર પછી આકરાં તપો આદર્યાં. કનકાવળિ, મુક્તાવળિ, સિંહવિક્રિડિત તપો, ભદ્રા વિગેરે પડિમાઓ, વર્ધમાન આયંબિલ તપ અને બીજાં અનેક તપ કરી એણે કર્મોને બાળ્યાં.

પુંડરીક ગીતાર્થ થયા. સમંતભદ્રને એણે એક વખત દ્વાદશાંગી આગમનો સાર શો છે તે પૂછ્યું. આચાર્યે કહ્યું કે સારમાં ધ્યાનયોગ છે, તેને માટે મનઃપ્રસાદ સાધવો જોઇએ અને તે માટે અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનો ઠરાવેલાં છે. એટલે અનુષ્ઠાનો એ ધ્યાનનાં અંગ છે.

વળી પુંડરીકે કહ્યું કે 'અગાઉ હું ઘણાને મોક્ષને આપે તેવા તત્ત્વસંબંધી પૃચ્છા કરતો હતો તેના જવાબમાં તો કોઈ બુદ્ધિનો લેપ ન કરવાનું કહેતા, કોઈ મહેશ્વર સ્મરણની વાત કરતા, કોઇ વિષ્ણુસ્મરણની ભલામણ કરતા, કોઇ નાડિને સાધન કહેતા, કોઈ બિંદુની ઘટના કહેતા વિગેરે વિગેરે અનેક સાધનો બતાવતાં, તો મહાત્મા! આપે ધ્યાનયોગને દ્વાદશાંગીના સાર તરીકે ગણાવ્યો અને બીજા પણ તેને મળતીજ વાતો કરે છે. ત્યારે પછી એમાં વાંધો શો? તફાવત ક્યાં પડ્યો?' આચાર્યે કહ્યું એના ખુલાસા માટે એક વાર્તા કહું તે સાંભળ. પૃષ્ઠ. ૨૦૩૪-૨૦૪૨.

પ્રકરણ ૨૦ મું-વૈદ્ય કથાનક-ઉપનય. આચાર્યે વાર્તા કહી. એક નગરમાં એક સાચો વૈદ્ય હતો. એને દિવ્ય જ્ઞાન હતું. એણે સંહિતાઓ બનાવી હતી. નિષ્પુણ્યક લોકો એની વાત માનતા નહિ. એ વૈદ્ય વ્યાખ્યાન આપતો. એને ઉપશ્રુતિ દ્વારા સાંભળી કેટલાક ધૂતારાઓ નવી સંહિતા બનાવવા લાગ્યા. કેટલાંક વચનો તેમણે સાચાં વૈદ્યનાં લીધાં અને કેટલાંક પોતાનાં ઘુસાડ્યાં. આથી પેલા ઊંટ વૈદ્યો પણ મહાવૈદ્ય તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. છેવટે સાચા ખોટામાં ઘણી ઘુંચ ઊભી થઇ. ઊંટ વૈદ્યો કોઇ વાર કોઇને સારા કરતાં તે તેટલા પૂરતું સાચા વૈદ્યની દવાનું અનુકરણ હતું. કેટલાક તો પોતાની બુદ્ધિ ઉપર જ ચાલ્યા અને સાચા વૈદ્યની દવા લીધી જ નહિ. આવા ઘણા ફાંટાઓ ચાલ્યા. સંપૂર્ણ રોગનાશ તો સાચા વૈદ્યની શાળામાં જ રહ્યો, કારણ કે એને નિદાનનું પાકું ભાન હતું.

ઉપનય. સાચા વૈદ્ય તે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા. બીજી શાળાઓ તે સાંખ્યાદિ આસ્તિક શાળાઓ. રોગીઓ તે કર્મ રોગથી પીડાતા સંસારી જીવો. ચિકિત્સા કર્મરોગની. જૈન દર્શનની વ્યાપકતા એની ચોખવટમાં છે.

(સમંતભદ્રાચાર્ય કહે છે) આગલા પ્રકરણના સવાલના જવાબમાં કહેવાનું કે સર્વ તીર્થોમાં અંશ સત્ય છે, કારણકે એ સર્વ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં ઝરણાં છે. માત્ર વાત કરનારા ધ્યાન કરે તે કહેવા માત્ર છે. મળશુદ્ધિ આરંભાદિથી મૂકાયે જ થાય છે. ઉપાધિરહિત હોય તે ધ્યાનયોગદ્વારા મોક્ષને સાધે છે. સાચા વૈદ્યને સંમત

દશા હોય તે ભલે ઉંચ વેષે આપેલી હોય તો પણ લાભ જરૂર કરે છે. જે અનુષ્ઠાનો રાગદ્વેષ મોહ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે તે બધાં તે તીર્થને નામે આને પણ લાભ કરનારાં છે અને ચિત્તને મલીન કરનાર અનુષ્ઠાન અસંગત છે. વિલાસક્રમમાં બાહ્ય વેશને ખાસ સ્થાન નથી. ખરાબ વિચારણાથી પાપબંધન થાય છે. પાપ અને પુણ્યથી મધ્યસ્થ રહેવાની જરૂર છે. ઉદાસીનતાથી કર્મનિર્જરા થાય છે. ચિત્તના સંકલ્પજાળનો નિરોધ કરવાની જરૂર છે. માધ્યસ્થ્યથી મોક્ષસાધન બને છે. ભિન્ન રૂચિ પ્રમાણે સાધનધર્મમાં ફેર પડે તેમાં વાંધો નથી. જૈન યોગમાં વિશેષતા આ પ્રકારે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું-આ પ્રમાણે સમંતભદ્રે વાત કરી.

પૃષ્ઠ. ૨૦૪૩-૨૦૫૩.

પ્રકરણ ૨૧ મું-વ્યાપક જૈન દર્શન. જિજ્ઞાસુ પુંડરીકે વળી સવાલ કર્યો. સર્વ પોતપોતાના દર્શનને વ્યાપક કહે છે તો આપ જૈનદર્શનને કયા મુદ્દાથી વ્યાપક કહો છો? આચાર્યે જવાબમાં કહ્યું-એનાં ઘણાં કારણો છે. એનાં દેવ વીતરાગ મતદ્વેષ અને મોહપર સામ્રાજ્ય મેળવનાર છે. એને દેવનાં નામનો મોહ નથી. દશ ગુણથી યુક્ત ધર્મ પણ એક જ છે. અને તે સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે. એનો મોક્ષમાર્ગ પણ એક જ છે અને તે નિરતિશય નિરંતર આનંદ આપનાર છે. આ પ્રમાણે અન્ય તીર્થીઓ પોતાના મતને વ્યાપક કહે તો ઝગડો નથી, કારણ કે એમાં ભેદબુદ્ધિને સ્થાન જ નથી જ્યાં આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારાયું હોય, આત્મા કર્મમળથી લિપ્ત હોય ત્યાં સંસાર છે, કર્મરહિત થયે એનો મોક્ષ છે-એ વાત સ્વીકારે તે વ્યાપક દર્શન છે, પછી એનું નામ ગમે તે અપાય તેમાં વાંધો નથી. મોહનો વિનાશ કરવાનો ઉદ્દેશ સર્વથી મુખ્ય હોવો જોઇએ. આ સર્વ ખુલાસા પુંડરીક મુનિએ સાંભળ્યા.　　પૃષ્ઠ. ૨૦૫૪-૨૦૬૩.

પ્રકરણ ૨૨ મું-અનુસુંદર પુંડરીક મહાભદ્રા સુલલિતાનો મોક્ષ. જૈન દર્શનની વિશાળતા જાણ્યા પછી પુંડરીકને અભ્યાસ કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઇ. સમંતભદ્રાચાર્યે આગમની કુંચીઓ પુંડરીક મુનિને બતાવી. પછી પુંડરીક મુનિને યોગ્ય વિધિપૂર્વક આચાર્યપદે સ્થાપ્યા અને તેમના સંબંધમાં આઠ દિવસનો મહોત્સવ થયો. સમંતભદ્રનો મોક્ષ થયો. પુંડરીક આચાર્યે દાનાદિ ધર્મ પાળી અનેક ઉપકાર કર્યો. ધનેશ્વર નામના શિષ્યની આચાર્યપદે સ્થાપના કરી, તે પ્રસંગે બહુ સુંદર અનુજ્ઞા કરી અને શિષ્યવર્ગને તેમની આજ્ઞા માનવા યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો. પુંડરીક પ્રણિધાન. પુંડરીકે બહુ સુંદર પ્રણિધાન કર્યું જે ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. છેવટે પાદપોપગમ અણુશણ કર્યું. અનેક ઉપસર્ગો સહન કર્યા અને શુક્લ ધ્યાન આદરી ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી છેવટે સમુદ્ઘાત કરી યોગનો નિરોધ કરી શૈલેશીકરણ આદરી પરમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું. મહાભદ્રાનો મોક્ષ થયો. આખરે સુલલિતાનો પણ મોક્ષ થયો. શ્રીગર્ભ વિગેરે રાજા અને અન્ય બાળિકોની સારી ગતિ થઇ.　　પૃષ્ઠ. ૨૦૬૪-૨૦૭૯.

રત્નદ્વીપ. (બહિ.)	હરિકુમાર.	આનંદપુરના કેસરિરાજનો પુત્ર. કમળસુંદરીથી જંગલમાં જન્મેલ.
	નીલકંઠ.	રત્નદ્વીપનો રાજા. હરિકુમારનો મામો.
	શિખરણી.	નીલકંઠરાજાની રાણી.
	મયુરમંજરી.	નીલકંઠરાજાની પુત્રી. હરિકુમારની પત્ની.
(અંતરંગ)	યૌવન.	બન્ને કાલપરિણતિના અનુચરો.
	મૈથુન.	ધનશેખરના મિત્રો.
શુભ્રચિત્તનગર. (અંતરંગ)	સદાશય.	શુભ્રચિત્તનો રાજા.
	વરેણ્યતા.	સદાશયની રાણી.
	બ્રહ્મરતિ.	સદાશયની દીકરી. મૈથુનની વૈરિણી.
	મુક્તતા.	સદાશયની દીકરી. સાગરની વૈરિણી.
મનુજગતિ. (અંતરંગ)	કર્મપરિણામ.	મનુષ્યગતિનો રાજા (બીજો પ્રસ્તાવ) નિર્બીજ પણ જગતિપતા.
	કાલપરિણતિ.	કર્મપરિણામની રાણી („)

ધરણ.	સાર્થવાહ. વસુમતીને હરિકુમાર સાથે રત્નદ્વીપે લાવનાર.
વસુમતી.	કમળસુંદરીની વિશ્વાસુ દાસી. હરિકુમારની ધાત્રી.
બંધુલ.	હરિકુમારનો સંબંધ જોડી આપનાર. મઠ બતાવનાર. તાપસી.
મન્મથ.	હરિકુમારના અંતરંગ મિત્રો.
લલિત.	
પદ્મશેખર.	
વિલાસ.	
વિભ્રમ.	
કપોત.	
સુબુદ્ધિ.	નીલકંઠરાજાનો મંત્રી.
દમનક.	સુબુદ્ધિમંત્રીનો દાસ. હરિકુમારને તેડાવનાર.

સિદ્ધાન્ત.	પરમ પુરૂષ.		
અપ્રબુદ્ધ.	સિદ્ધાન્તનો શિષ્ય.	વિતર્ક.	અપ્રબુદ્ધ શિષ્ય. ખાસ નોકર.

બુધ્ધિમાનના છ પુત્રો.

નિકૃષ્ટ.	ચારે પુરૂષાર્થહીન. અધમાધમપુત્ર.		
અધમ.	અર્થકામાસક્ત. અધમ પુત્ર.	મહામોહ.	ચતુર્થ પ્રસ્તાવના જાણીતા પાત્રો.
વિમધ્યમ.	સંસાર અને ધર્મ સાચવનાર.	વિષયાભિલાષ.	
મધ્યમ.	મોક્ષાર્થી. સમજુ પણ છોડનાર નહિ.	ચારિત્રરાજ.	
ઉત્તમ.	મોહને હણનારો. સ્વરાજ્યાસક.	સદ્બોધમંત્રી.	
વરિષ્ટ.	સ્વયંજ્ઞાની. તીર્થંકર. શાસન પ્રવર્તક.		

(અંતરંગ)

ઔદાસિન્ય.	રાજ્યમાર્ગ. ચિત્તવૃત્તિથી નિર્વૃતિ સુધી સીધો માર્ગ.	દૃષ્ટિ.	વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી.
અધ્યવસાય.	ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં આવેલ મહાહ્રદ.	અભ્યાસ.	ઉત્તમકુમારનો ખાસ અનુચર.
ધારણા.	સદર અટવીમાં મહાનદી.		
ધર્મધ્યાન.	સીધી નાની કેડી.		
સબીજયોગ.	કેડીમાંથી મોટો રસ્તો.	વૈરાગ્ય.	ચારિત્રરાજે મોકલેલ અનુચર.
શુક્લધ્યાન.	સીધી નાની કેડી.		
શૈલેશી.	મહામાર્ગ. અંતીમ.		
નિર્વૃતિ.	ઔદાસિન્ય માર્ગને અંતે આવેલી મહાનગરી.		
સમતા.	યોગનલિકા.		

મૈત્રી.	યોગિની. દેવી.
મુદિતા.	,,
કરૂણા.	,,
ઉપેક્ષા.	,,

શાર્દૂલ. હરિકુમારનો મિત્ર.

ॐ परमात्मने नमः

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૩ જો.

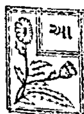
પ્રસ્તાવ છઠ્ઠો.

અવતરણ.

મૈથુન, લોભ, ચક્ષુરિંદ્રિય.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધનશેખર-સાગર મૈત્રી.

આ મનુષ્યલોકમાં એક આનંદ નામનું બહિરંગ પ્રદેશમાં મોટું નગર હતું; તે હમેશાં આનંદનું સ્થાન હતું; દોષો તો તેનાથી દૂર જ ગયેલા હતા. તે આનંદ નામને સાર્થક કરનારા નગરમાં રહેનારા મનુષ્યો અનેક પ્રકારના વિલાસ, ઉલ્લાસ અને લાવણ્ય (ખુબસુરતી)ની લીલાથી દેવતાઓ સાથે સ્પર્ધા કરનારા હતા અને માત્ર તેઓની આંખમાં પલકારા થતા હતા તેથી જ તેઓ દેવોથી જુદા પડી શકતા હતા,[1] બાકી આનંદ વિલાસ અને સર્વ બાહ્ય નજરે જાણે તેઓ દેવનું સુખ ભોગવતા હોય તેવા જ જણાતા હતા. તે

---

૧ દેવતાની આંખો પલકારા મારતી નથી, મનુષ્યની મારે છે. બાહ્ય નજરે દેવતાથી મનુષ્ય આંખના પલકારાથી જુદા પડે છે.

નગરની સ્ત્રીઓ પોતાની તરફ પુરૂષોનું આકર્ષણ કરી રહી હતી અને છતાં પોતે આંખનો પલકારો[1] પણ મારતી ન હોવાથી દેવીઓનો આકાર ધારણ કરી રહી હતી. લોકોનો પોશાક ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનાં કિરણોવાળાં રત્નોનાં આભૂષણોના હાલવાથી એવો સુંદર લાગતો હતો કે જાણે તે ઇંદ્રધનુષ્યના દંડના એક ભાગથી શોભતું આકાશજ[2] હોય નહિ એમ લાગતું. મતલબ કે નગરના લોકો સુખી હતા, સ્ત્રીઓ અત્યંત રૂપાળી હતી અને તેમની સુખી સ્થિતિ તેમના સારભૂત રત્ન વિગેરે દ્રવ્યો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાઇ આવતી હતી.

આનંદનગરે હરિશેખરશેઠ.
ગુણવાન્ બંધુમતી ભાર્યા.
ધનશેખરનો જન્મ-યૌવન.

એ આનંદનગરમાં કેસરિ નામનો મહારાજા રાજ્ય કરતો હતો; શત્રુઓનાં જબરજસ્ત હાથીઓનાં કુંભસ્થળો ભેદી નાખવાનાં અનેક ઉત્સાહપૂર્વકનાં સાહસો તેણે કરેલાં હતાં અને દુનિયાનો મોટો ભાગ જીતીને તેણે પોતાના હાથ નીચે આણી દીધેલો હતો. આ રાજાની પ્રખ્યાતિ લોકમાં બહુ સારી થયેલી હતી. એ કેસરિ રાજાને કમળ-પત્ર જેવાં નેત્રોવાળી અતિ સુંદર રૂપાળી અને પતિપરાયણ એક જયસુંદરી નામની મહારાણી હતી. અનેક સુંદરીઓના સમૂહ વચ્ચે એ રાજરમણીએ રૂપ હાવભાવ અને વાત્સલ્યાદિ બાહ્ય અંતર ગુણોમાં જયપતાકા મેળવી હતી અને સર્વ બાબતમાં પોતે સર્વ સુંદરીઓથી શ્રેષ્ઠ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું.

એ નગરમાં એક હરિશેખર નામનો વણિક વસતો હતો. તે ધનવાન્ હતો, આખા નગરનો આધાર હતો અને રાજા કેસરિનો પણ ઘણો માનીતો અને વલ્લભ હતો. પોતાના દાનગુણથી લોકરૂપ અનાજમાં એ હરિશેખર વરસાદના જેવું કામ કરતો હતો, મતલબ વરસાદ જેમ વરસીને દાણાને ઘણા વધારી મૂકે છે તેમ તે અર્થી-ઓને દાનથી નવાજી દેતો હતો અને પોતાના મિત્રરૂપ કમળવનમાં તેણે સૂર્ય જેવું કામ કર્યું હતું એટલે સૂર્ય જેમ કમળવનને નવપલ્લવ

---

૧ પલકારો એટલે (૧) નિમેષ અને (૨) કટાક્ષ. એ બે શ્લેષમાં અર્થ સમજવો.

૨ અંબર શબ્દ અહીં મૂળમાં વાપર્યો છે તે શ્લેષ છે; (૧) આકાશ અને (૨) પોશાક.

કરે તેમ એ હરિશેખરે મિત્રમંડળને પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી આનંદ-યુક્ત કરી દીધું હતું, મતલબ કે એ શેઠ જેવા ધનવાન, તેવા જ ગુણવાન પણ હતા.

એ હરિશેખરને અત્યંત વહાલી બંધુમતી નામની સ્રી હતી; આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી એ લલના લાવણ્યરૂપ અમૃતનો તો જાણે કૂપ જ હતી, જાતે પરમ પવિત્ર હતી અને હરિશેખરના હૃદયમાં વસેલી પ્રેમમૂર્તિ હતી. એ બંધુમતી જાણે રૂપનું પણ રૂપ હોય નહિ તેવી લાગતી હતી, લક્ષ્મીદેવીનું જાણે દર્શન કરાવતી હોય તેવી જણાતી હતી, ઉત્તમ શીલવત અને ચારિત્રનું તો જાણે આવાસ જ હોય તેવી પવિત્ર હતી અને પતિભક્તિનું સાક્ષાત્ મંદિર હોય તેવી માલૂમ પડતી હતી.

અહો અગૃહીતસંકેતા![1] મને હવે મારી સ્રી ભવિતવ્યતાએ એક નવીન ગોળી આપી તે લઇને હું આ બંધુમતીની કુખમાં દાખલ થયો. મારી તે માતાની કુક્ષીરૂપ યંત્રમાં અનેક પ્રકારે પીલાયાં પછી આખરે જ્યારે મારો ત્યાં રહેવાનો સમય પૂરો થયો ત્યારે જેમ નારકીમાંથી નારકીના જીવો બહાર નીકળે તેમ હું મારી માતાની કુખમાંથી બહાર નીકળ્યો અને હું બહાર આવ્યો ત્યારે મારી સાથે મારા બે મિત્રો પણ આવ્યા.

મને બહાર આવેલો જોઇ પુત્રજન્મથી બંધુમતી ઘણી રાજી થઇ, હરિશેખરને પણ આનંદ થયો અને તેઓએ પુત્રજન્મનો મહોત્સવ કર્યો, લોકોને અને સંબંધીઓને જમાડ્યા અને વધામણીઓ આપી. મારા જન્મને બાર દિવસ થયા એટલે અત્યંત મોટા મહોત્સવપૂર્વક મારા માતપિતાએ ધનશેખર એવું મારૂં નામ પાડ્યું. મારી સાથે તે જ વખતે બે મિત્રોનો પણ જન્મ થયો એમ ઉપર જણાવ્યું તે સાગર અને પુણ્યોદય નામના મારા દોસ્તદારો સમજવા. એ બન્ને મિત્રો અંતરંગ રાજ્યના રહેનારા હોવાથી મારા પિતાને એમની હયાતીની કે જન્મની ખબર ન પડી પણ તેઓ મારી સાથે રહેવા લાગ્યા અને મારી જ સાથે વધવા લાગ્યા. એવી રીતે મારા મિત્રોની સાથે વધતા વધતા હું કામદેવના મંદિર સમાન યુવાવસ્થા પામ્યો,

1 આ વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગૃહીત-સંકેતા સાંભળે છે. આ સંસારીજીવનું ચરિત્ર છે. આ વખતે તે ધનશેખર તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાનો છે અને તેને સાગર (લોભ) અને મૈથુન (પર રમણી રમણ) સાથે પ્રેમ થવાનો છે.

અનલ્પ આનંદપૂર્ણ બનાવીને હું હવે યુવાન બન્યો. પછી કોઇ કળા-ચાર્યને મને સોંપવામાં આવ્યો તેની પાસે એક ધર્મકળા મૂકીને બીજી સર્વ કળાઓ હું શીખી ગયો.

સાગરના કલ્લોલો.

આવી રીતે હું મોટો થતો જતો હતો તે વખતે મારી સાથે મારો મિત્ર સાગર પણ વધ્યે જતો હતો. હવે સાગર મારા મનમાં પોતાની શક્તિથી અનેક પ્રકારના કલ્લોલો દરેક ક્ષણે ઉત્પન્ન કરતો હતો, દરીઆમાં જેમ મોજાં આવે છે તેમ મારા મનમાં સાગર મિત્રની પ્રેરણાથી [illegible] કલ્લોલો થઇ આવતા હતા. એ સાગર મિત્રની શક્તિથી જેવા જેવા કલ્લોલો થઇ આવતા હતા તેના થોડા દાખલાઓ બતાવું છું.

"આ દુનિયામાં ધન જ મનુષ્યનું સારભૂત છે, ધન જ [illegible] છે, ધનના જ લોકો વખાણ કરે [illegible] છે, [illegible] ગુણ અધિકાધિક ગણાય છે; લોકો [illegible] જ [illegible] છે, પૂજે છે, નમે છે; ધન જ [illegible] છે, ધન જ [illegible] છે અને [illegible] જ [illegible] થાય છે. દુનિયામાં [illegible] કે આ દુનિયામાં [illegible] નજરે જોતાં [illegible] કરે છે, [illegible] દુનિયામાં [illegible] સ્વામી ઇંદ્ર થાય છે [illegible] છે તે [illegible] કારણ છે જ નહિ.

[illegible]

"આ દુનિયામાં મનુષ્યપણું અથવા પુરૂષપણું એકસરખું હોવા છતાં "એક દાતાર દેખાય છે અને બીજો દાન લેનાર અથવા માગનાર "દેખાય છે, એક શેઠ દેખાય છે અને બીજો નોકર દેખાય છે-એ "સર્વ ચમત્કાર ધનનો છે, એ પૈસાનો પ્રકાર છે, માયાનું એ નાટક "છે. આ બધી વાતનું રહસ્ય એ છે કે માણસે ગમે તેટલા પ્રયત્ન "કરીને આ ભવમાં પૈસા એકઠા કરવા, પોતાના કરવા અને તેનો "બરાબર સ્વીકાર કરવો અને જો તેમ કરવામાં ન આવે અથવા "તેમાં ગફલતી કરવામાં આવે તો તેનો મનુષ્યજન્મ નિષ્ફળ છે અને "ફેરો નકામો છે એમ સમજવું.

આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પોતાના વડીલો પાસેથી ગમે તેટલા પૈસા આવેલા કે મળેલા હોય અને ઘરમાં મારા પોતાના ઘણા પૈસા હોય તો પણ મારે અધિક ધન મેળવવું જ જોઇએ. અરે ! જ્યાંસુધી ઝગઝગાયમાન તેજ કરતી રત્નની રાશિઓ અને હીરામાણેકના ઢગલાઓ હું મારા ઘરમાં મારે 'પોતાને હાથે આણેલાં જોઉં' નહિ ત્યાંસુધી મારા જીવને ચેન કેમ પડે? મને બરાબર નિરાંત કેમ થાય? અને મારા મનને શાંતિ ક્યાંથી થઇ શકે? માટે હવે તો કોઇ દૂર પરદેશમાં જઇ સર્વ પ્રકારનો પ્રયાસ કરવો, ભલે તે પ્રશંસનીય હોય કે નિંદનીય હોય, પણ કોઇ પણ પ્રકારે પૈસા પેદા કરીને મારે મારૂં પોતાનું ઘર ભરી દેવું.

આવા આવા અનેક પ્રકારના સાગરના તરંગોથી આકુળ થઇને હે અગૃહીતસંકેતા! હું મારા પિતાજીની પાસે ગયો. સાગરમિત્ર મારા મનમાં ધન ગમે તે પ્રકારે એકઠું કરવાના વિચારોને અંગે અંદર રહીને વધારે વધારે પ્રેરણા કર્યા જ કરતો હતો.

ધનપ્રાપ્તિ માટે પરદેશ જવા નિર્ણય.
તદ્વિષયે પિતા અભિપ્રાય નિર્દેશ.
ધનશેખરનો આગ્રહ અને અનુજ્ઞા.

આગળ વાર્તા ચલાવતાં ધનશેખર (સંસારીજીવ) અગૃહીતસંકેતાને કહે છે કે સાગરમિત્રની અસરતળે હું પિતાજી પાસે ગયો ત્યારે તેમની અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ:—

ધનશેખર—"પિતાજી! મારે ધન પેદા કરવા માટે પરદેશ જવાની ઘણી ઇચ્છા છે, ત્યાં જઇને મારી શક્તિ ફોરવું, મારૂં પુરૂષાર્થ બતાવું, એવો મારો વિચાર છે; તો આપશ્રી મને તેમ કરવા માટે રજા આપો."

હરિશેખર—"દીકરા! આપણે તો વડિલો પાસેથી એટલું બધું ધન મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ અને તને તો એટલું ધન મળે છે કે અત્યારે જોઇએ તેવા તું વિલાસ કર, ઉપભોગો કર, દાન આપ અને પૈસા ખરચ તે સર્વને પહોંચી શકે તેટલી આપણી કુળક્રમાગત પુંજી છે. તારે જોઇએ તેટલા પૈસા તેમાંથી ખરચ, આપી દે કે એકઠા કર તેમાં તને કોઇ ના પાડનાર નથી. માટે ભાઇ! ઘરે રહીને તારે જોઇએ તેટલો ખરચ કર, કે તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ધનની વ્યવસ્થા કર, પણ તું પરદેશ જવાની વાત કર નહિ. તારા વગર હું એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી."

ધનશેખર—"પિતાજી! જે લક્ષ્મી પૂર્વપુરૂષોએ પેદા કરી હોય તેનો ઉપભોગ કરતાં તો માણસે ખાસ શરમાવું જોઇએ. મને નવાઇ તો એ જ લાગે છે કે એમ કરતાં શરમ કેમ નહિ આવતી હોય!! જેમ બાળકો નાનપણમાં માતાનાં સ્તનનું પાન કરે તે પ્રમાણે એવી વડિલોપાર્જિત મિલ્કત તો માત્ર મૂર્ખ માણસો જ વાપરે. બાકી જ્યારે માણસ યોગ્ય વયનો (ઉમર લાયક) થાય ત્યારે એ વડિલોપાર્જિત મિલ્કતનો ભોગ કરવો તે તો ઘણું જ શરમાવા જેવું છે, નીચું જોવા લાયક છે, અત્યંત તિરસ્કારને પાત્ર છે, અને પિતાજી! એ કુળક્રમાગત પુંજીને ભોગવવા જ માંડી હોય તો કેટલો વખત ચાલી શકે? સમુદ્રમાંથી તમે ટીપું ટીપું પાણી કાઢ્યાં કરો અને નવું પાણી વધારો નહિ તો મોટો દરિયો પણ આખરે ખૂટી જાય, નવીન પેદાશ કર્યા વગર તો કુબેરભંડારીના ભંડાર પણ ખૂટી જાય, તો પછી આપણી પુંજી તે શા બિસાતમાં છે? માટે પિતાજી! મને પૈસા પેદા કરવાની જે પ્રબળ ઇચ્છા થઇ છે અને તે સંબંધી મારા મનમાં જે ઉત્સાહ જાગ્રત થયો છે તેને આપે ભાંગી ન નાખવો અને મહેરબાની કરીને મારા વિરહથી થતી પીડાને આપે સહન કરી લેવી. આપને હું મારા મનમાં જે વાત છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી દઉં છું. વાત એ છે કે દૂર દેશાંતરમાં જઇને મારી પોતાની ભુજાઓ વડે મોટી લક્ષ્મી પેદા ન કરૂં અને તે વડે રત્નના ઢગલાઓ ન વસાવું ત્યાંસુધી મારા જીવને જંપ વળે તેમ નથી, મારા મનને ચેન પડે તેમ નથી, મારા ચિત્તને નિરાંત વળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે મારે તો ગમે તેમ કરીને પરદેશ જવું જ છે અને એ વાત મારા મનમાં ચોક્કસ થયેલી છે, તો પછી મારા જવાની બાબતમાં આપ અડચણ શા માટે નાખો છો? મારે તો ગમે તેમ કરીને જવું જ છે."

સ્વોપાર્જિતનો મહિમા.

રોતાં મુંઝાઇ ગયા.

પિતાએ જોયું કે છોકરાને પરદેશ જવાનો આગ્રહ ખરેખરો થયો છે, ના પાડવાથી કોઇ રીતે અટકે તેમ નથી અને વધારે તાણવા જતાં (વાત) તૂટી જાય તેમ છે તેથી વિચાર કરીને બોલ્યા, પણ બોલતાં બોલતાં સ્નેહથી તેમનું હૃદય પીગળી ગયું અને આંખ ઉપર તેની અસર સ્પષ્ટ દેખાઇ આવી.

વ્યવહારુ શિખામણ.

હરિશેખર (જવાબ આપતાં)—“ દીકરા! તારા મનમાં એવો જ નિશ્ચય છે અને તે નિશ્ચય ફરી શકે તેમ નથી તો તારો વિચાર હોય તેમ કર અને તારા મનોરથ પૂરા કર. માત્ર તું મારી આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખજે—“મેં તને ઘણા સુખમાં ઉછેર્યો છે, તું પ્રકૃતિથી “ઘણો સીધી લાઇનનો માણસ છે, દેશાંતર દૂર છે, રસ્તાઓ આડા-“અવળા અને આકરા છે, લોકો વાંકાં હૃદયવાળા “હોય છે, સ્ત્રીઓ છેતરવાની કળામાં ઘણી કુશળ “હોય છે, નીચ અને દુર્જનો ઘણા હોય છે, સજ્જન-“સારા માણસો ભાગ્યે જ મળી આવે છે, ધૂતારા લોકો અનેક “પ્રકારના પ્રયોગો કરવામાં ઘણા ચતુર હોય છે, વેપાર કરનારા-“(વાણીઆઓ) ઘણા કપટી હોય છે, કરીઆણા વિગેરે દ્રવ્યોનું “રક્ષણ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે છે, નવી જુવાની અનેક “પ્રકારના વિકારોને કરનારી હોય છે, અનેક કાર્યો આદરવામાં આવે “તેનાં પરિણામો દુઃખે જાણી શકાય તેવાં હોય છે, પાપ અથવા “યમ હમેશાં અનર્થ કરવાની બાબત ઘણી પસંદ કરનાર હોય છે, “ચોર અને લુચ્ચા લોકો વગર અપરાધે ગુસ્સો કરનારા અને હેરાન “કરનારા હોય છે; તેથી જ્યારે જેવો પ્રસંગ આવે ત્યારે તે વખતને “અનુસરીને તારે કોઇ વખત તદ્દન પંડિત થઇ જવું અને કોઇ વખત “તદ્દન મૂર્ખ બની જવું, કોઇ વખત દાક્ષિણ્યતાવાળા બની જવું “અને કોઇ વખત તદ્દન કઠોર બની જવું, કોઇ વખત તદ્દન દયાળુ “બની જવું અને કોઇ વખત એકદમ નિર્દય બની જવું. કોઇ વખત “મોટા લડવૈયા બહાદુર બની જવું અને કોઇ વખત તદ્દન બીકણ “બાયલા બની જવું, કોઇ વખત એકદમ દાનેશ્વરી બની જવું અને “કોઇ વખત એકદમ કૃપણ થઇ જવું, કોઇ વખત બ્રહ્મવૃત્તિ ધારણ “કરી મૌન થઇ જવું અને કોઇ વખત [illegible] બની “જવું અને હંમેશા દીર્ઘદૃષ્ટિ [illegible] બુદ્ધિ-“[illegible]

"સમુદ્રનો મધ્ય ભાગ કદી પામી શકે નહિ. પરદેશમાં તારે આ "પ્રમાણે વર્તવું એટલી મારી તને ખાસ ભલામણ છે."

પરાક્રમ આતુરતા.

ધનશેખર—"પિતાજી! આપે ઘણી કૃપા કરી! અને મને બહુ સારી વ્યવહારૂ શિખામણ આપી! આપ હવે મારી બુદ્ધિનો મહિમા બરાબર જોજો. પિતાજી! હું અહીંથી એક રૂપીઓ પણ લઇ જનાર નથી, આપની પુંજીમાંથી એક ફુટી બદામ પણ મારી સાથે લઇ જનાર નથી, માત્ર મારૂં સત્ત્વ[1] (પરાક્રમ) જ મારી સાથે લઇ જઇશ, તેને જ મારૂં ધન ગણીશ અને તે ધનના જોરથી અનેક પ્રકારનાં ધન એકઠાં કરીને જો હું પાછો ઘરે આવું તો મારૂં નામ આપે ધનશેખર પાડ્યું છે તે સાચું અને યોગ્ય ગણાશે અને તેમ કરૂં તો જ હું આપનો ખરો પુત્ર છું એમ આપ માનજો. જો તેમ ન કરૂં અને પૈસા ન મેળવું તો હું ઘરે આવનારો જ નથી, આપે એમ સમજી લેવું કે આપનો પુત્ર પરદેશમાં મરી ગયો છે અને મારૂં સ્નાન કરી લેવું. કારણ કે પિતાજી! મારો એવો દૃઢ નિશ્ચય છે કે સથવારો, વેપાર કરવાની ચીજો અને સહાય કરનારા માણસોની સામગ્રીથી પૈસા પેદા કરવાનું કાર્ય તો સ્ત્રીઓ પણ કરી શકે છે. ધનનાં સાધનો વડે ધન મેળવવું તેમાં વિશેષતા શી છે? એવા સારા સંયોગોમાં યુવાન માણસ પૈસા મેળવી શકે તેમાં નવાઇ શી છે? મારે તો એટલું વધારે બતાવી આપવું છે કે કોઇ પણ પ્રકારની ખાસ સામગ્રિ લીધા વગર અને ઘરેથી હાથે અને પગે બહાર નીકળેલો માણસ પણ પિતાનું ઘર પોતાના પેદા કરેલાં રત્નના ભંડારોથી ભરી શકે છે."

માતાને આશ્વાસન.

આ પ્રમાણે બોલીને મારા પિતાજીને પગે હું પડ્યો. તે વખતે પુત્રસ્નેહથી આંખોમાંથી આંસુ પાડતી મારી માતા બંધુમતી પાસે ઊભી હતી અને સર્વ વાર્તા સાંભળતી હતી તેને પણ હું પગે પડ્યો અને તે જ વખતે એકદમ પહેરેલે કપડે બહાર નીકળી ગયો, માબાપ રડતાં રહ્યાં અને મારા બન્ને મિત્રો (પુણ્યોદય અને સાગર)ને અંદર સાથે લઇને હું તો ચાલી નીકળ્યો. હું બહાર નીકળવા લાગ્યો તે વખતે કાંઇક ધીરજ ધારણ કરીને અત્યંત રડતી મારી માતા બંધુમતીને મારા પિતાએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું "વહાલી! તું રડ નહિ, આ તો વાસ્તવિક રીતે બહુ આનંદની વાત છે. જે સ્ત્રી તદ્દન આળસુ, નસીબ ઉપર આધાર

---

1 Manliness નો સત્ત્વ માટે બરાબર શબ્દ છે.

રાખનાર, આપણા જેવા અને શક્તિ વગરના માયકાંકલા પુત્રને જન્મ આપે, જે સ્રીના પુત્રમાં કાંઇ સાહસ ન હોય, કાંઇ હોંસ ન હોય, કાંઇ શક્તિ ન હોય, તે સ્રી રૂદન કરે તે તો યોગ્ય કહેવાય; તેં તો એવા દીકરાને જન્મ આપ્યો છે કે જે ઘણો બહાદુર છે, કુળના ભૂષણ જેવો છે અને મોટા સાહસ કરવામાં ઘણો ઉત્સાહી છે, માટે તારે રડવાનું કાંઇ પણ કારણ નથી. આપણો છોકરો વેપારધંધે લાગી જાય તે તો આપણને ઘણું સારૂં છે, આપણો જ તે ગુણ છે, વાણીઆનું તે લક્ષણ છે અને દાહ્યો દીકરો પરદેશ ફરે તે તો આપણામાં જાણીતી વાત છે, માટે હવે તું દીલગીરી છોડી દે."

પ્રકરણ ૨ જું.

ધનની શોધમાં.

ઉપર પ્રમાણે માતાપિતાની સાથે વાત કરી માત્ર કપડાં પહેરેલાં હતાં તે લઇને એક પાઇ પણ સાથે લીધા વગર અગૃહિતસંકેતા! હું (ધનશેખર) મારા પિતાની પાસેથી આનંદનગરથી નીકળી પડ્યો. મારા મનમાં સ્વપરાક્રમથી ધન મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને વડિલના ધનની સહાય વગર મારે ધન મેળવવાનો આગ્રહ હતો. એ વિચારથી હું આગળ વધ્યો.

જયપુર નગરને પાદરે.
ધનપ્રાપ્તિના મનોરથો.
ધાતુ વાદનું સ્વરૂપ.

ત્યાંથી ધનની શોધમાં હું દક્ષિણદિશાએ દરીઆકાંઠે જવા સારૂ આગળ ચાલ્યો. સમુદ્રના કિનારા પર આગળ જતાં એક જયપુર નામનું બંદર આવતું હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ નગરની બહાર એક મોટું ઉદ્યાન હતું તેના બગીચામાં બેઠા બેઠા મને વિચારો આવવા લાગ્યા કે—

અહો! મારે હવે ગમે તેમ કરીને ઢગલે ઢગલા ધન તો એકઠું

કરવું જ જોઇએ! ત્યારે શું દેદીપ્યમાન ચપળ મોજાંઓની માળાથી વ્યાકુળ સમુદ્રને ઉલ્લંઘીને ધનની ખાણ જેવા રત્નદ્વીપમાં હું જઉં? અથવા તો રણક્ષેત્રમાં મોટા મોટા બહાદુર ધનવાનોને મારી હઠાવી જોરથી તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લઉં? એવી રીતે તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લેવી તે કાંઇ કોઇ રીતે ખોટું નથી. તેઓને તેમના ધન ઉપર હક્ક શો છે? અથવા તો ધન મેળવવાનું એક બીજું પણ સાધન છે: [1]ચંડિકાદેવીની આરાધના કરીને તેને લોહીથી ભરેલી મારી પ્રચંડ ભુજાઓમાંથી રૂધિર અને માંસ આપી તૃપ્ત કરવી; આવી રીતે તે દેવીની આરાધના કરી તેને રાજી કરી તેની પાસે ધનની માગણી કરૂં? અથવા તો બીજા બધા કામધંધા છોડી દઇને [2]રોહણાચળ પર્વતને જ પાતાળ સુધી ખોદી કાઢું કે જેથી એના મૂળમાંથી મને ખૂબ ધન મળે? અથવા તો પર્વતની ગુફામાં જઇને ત્યાંથી [3]રસકૂપિકાનો રસ લઇ આવું કે જેની મદદથી મારી મરજી આવે તેટલું સોનું હું ત્યાર પછી અન્ય ધાતુઓમાંથી બનાવી શકું?"

કેશુડાનું વૃક્ષ અને ધાતુવાદ.

મારા મિત્ર સાગરની અસરતળે એવા એવા ધનપ્રાપ્તિના અનેક મનોરથો મેં તે જગ્યાપર બેસીને કર્યા. આવા આવા અસ્તવ્યસ્ત અનેક વિચારો હું બગીચામાં બેઠાબેઠા કરતો હતો તે વખતે મારી નજર મારી સામે આવેલા એક કેશુડાના ઝાડ પર પડી. વળી એક આશ્ચર્ય મારા જોવામાં આવ્યું કે કેશુડામાંથી એક પાતળો અંકુરો વૃક્ષની શાખામાંથી નીકળીને હેઠ જમીન સુધી ગયો હતો. આવી સ્થિતિમાં કેશુડાના ઝાડ અને તેના પ્રારોહને જોતાં થોડા વખત પહેલાં જ હું ધાતુવાદ[4] (Metallurgy or mineralogy) શીખ્યો હતો તે મને યાદ આવી

૧ જૂની માન્યતા છે કે ચંડિકા દેવીને લોહીનો ભોગ આપવાથી તે તૃપ્ત થઇ ઇચ્છા પૂરી કરે છે.

૨ **રોહણાચળ** પર્વતના મૂળમાં ઘણું ધન ભર્યું છે એવી એક જૂની માન્યતા છે. આ પર્વતનું સ્થાન હાલ કોઇને જડતું નથી!

૩ **રસકૂપિકા:** પુરાણી માન્યતા. રસની એક નાની કુઇ હોય છે, તેમાંથી એક ટીપું રસ સેંકડો ખાંડી લોઢા ઉપર નાખતાં સર્વનું સોનું થઇ જાય છે. આવી રસકૂપિકા પર્વતના કોતરમાં હોય છે એમ ધાતુવાદવાળા માનતા હતા. તે મેળવવાને માટે તપ જપ કરવા પડતા હતા.

૪ **ધાતુવાદ:** મૂળમાં ધાતુવાદ શબ્દ છે. એને માટે 'ભૂસ્તરવિદ્યા' શબ્દ પણ વપરાય. અમુક અમુક બહારની નિશાનીઓથી જમીનની અંદર શું છે તેનો નિર્ણય કરવાની વિદ્યા. હાલ આર્યાવર્તમાં આ વિદ્યા તદ્દન ભૂલાઇ ગઇ છે.

ગયો. મારા મનમાં એમ થયું કે એ ઝાડતળે ધન હોવું જ જોઇએ; કારણ કે ધાતુવાદના પુસ્તકોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

ધાતુવાદ.

"જે સ્થળે ક્ષીરવૃક્ષ[1] ઊગે તે સ્થાન ધન વગરનું કદિ હોતું નથી, ત્યાં થોડું અથવા વધારે ધન જરૂર હોય છે, તે જ પ્રમાણે બીલીનું ઝાડ હોય અથવા પલાશ (કિંશુક-કેશુડાં)નું ઝાડ હોય ત્યાં પણ થોડું ઘણું ધન જરૂર હોય છે. જો એ વૃક્ષનો પ્રારોહ સ્થૂળ હોય તો ધન ઘણું હોય છે અને જો પાતળો હોય તો થોડું હોય છે; જો રાત્રીના વખતમાં તે વધારે પ્રકાશ કરતો હોય તો ત્યાં ધન ઘણું છે એમ સમજવું અને જો તે રાત્રે માત્ર ગરમ જ લાગતો હોય તો થોડું ધન છે એમ જાણવું. એ કેશુડાં કે બીલીનાં ઝાડને વીંધવામાં આવે અને તેમાંથી જો રાતા રંગનો રસ ફૂટે તો તે જમીનમાં રત્નો છે એમ સમજવું, જો સફેદ રંગનો રસ નીકળે તો તે જગ્યામાં રૂપું દટાયલું છે એમ સમજવું અને જો પીળા રંગનો રસ નીકળે તો તે સ્થાનમાં સોનું છુપાયલું છે એમ સમજવું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ ઉપરથી જેટલો ઊંચો જણાતો હોય તેટલો જ નીચે પણ હોય તો તે સ્થાનક પર મોટું નિધાન છુપાયલું છે એમ જાણવું. જો એ કેશુડાંના વૃક્ષનો પ્રારોહ ઉપરથી પાતળો હોય અને નીચેથી વિસ્તારવાળો હોય તો તે સ્થાનપર ભંડાર છુપાયલો છે એમ સમજવું, પણ જો તેથી ઉલટું જોવામાં આવે એટલે કે તે પ્રારોહ ઉપરથી જાડો હોય અને નીચે પાતળો હોય તો ત્યાં કાંઇ ધન નથી એમ સમજવું."

આ પ્રમાણે ધાતુવાદ હું શીખ્યો હતો તે મને યાદ આવ્યો.

હજાર મ-
હોર પ્રાપ્તિ.

મારી સામે તે વખતે કેશુડાંનું ઝાડ ઊગેલું હતું તેને મેં બરાબર ધારી ધારીને જોઇ લીધું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ પાતળો થતો જતો હતો તે ઉપરથી મને વિચાર થયો કે આ સ્થાનકે ઘણું ધન હોવું જોઇએ. પછી મારો નખ મારીને એ કેશુડાંના ઝાડને વીંધ્યું એટલે તેમાંથી પીળા રંગનું દૂધ નીકળ્યું એટલે મારા મનમાં એમ થયું કે એ સ્થાન પર જરૂર સોનું હોવું જોઇએ. તે જ વખતે મારા સાગરમિત્રે મને પ્રેરણા કરી એટલે એ ઝાડની નીચેનો ભાગ ખોદી નાખવાને અને અંદર રહેલા સોનાને હાથ કરવાને હું તૈયાર થઇ ગયો. તે વખતે "नमो धरणेंद्राय,

---

૧ ક્ષીરવૃક્ષઃ [illegible] વૃક્ષના થડ વિગેરેના છે[illegible] દૂ[illegible] રસ નીકળે તે વૃક્ષ: ઉમરો, વડ, પીપળો, ખડુંબો વિગ.

નમો ધનદાય, નમો ક્ષેત્રપાલાય'' એવા મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં એ વૃક્ષની નીચેના ભાગને મેં ખોદવા માંડ્યો. ખોદતાં ખોદતાં તુરત જ તાંબાનું એક વાસણ દિનાર (સોનામહોર)થી ભરપૂર મારા હાથમાં આવ્યું. મારો સાગરમિત્ર એ જોઈને ઘણો રાજી થયો. મેં પણ તે દિનારને ગણી જોયા તો તે એક હજાર થઈ. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મારી સાથે મારો મિત્ર પુણ્યોદય હતો તેણે મને તે મેળવી આપી હતી, પણ મારો તે વખતે પક્ષપાત સાગર મિત્ર ઉપર વધારે હતો તેથી હું તો બાહ્યાચારને વશ પડીને એમ જ માનતો હતો કે એ પૈસા મને સાગરમિત્રે મેળવી આપ્યા છે. આટલી પુંજી મારી પાસે થઈ એટલે મારા મનમાં કાંઈક સંતોષ થયો.

જયપુરમાં પ્રવેશ.
કમલિની સાથે લગ્ન.
ધનપ્રાપ્તિની પિપાસા.

બકુલ શેઠ સાથે ઓળખાણ.

પછી તે એક હજાર દિનાર ગુપ્ત રીતે શરીર પર બાંધી લઈને હું તે જયપુર નગરમાં દાખલ થયો. પ્રથમ સીધો બજારમાં ગયો. ત્યાં એક બકુલ નામના શેઠ પોતાની દુકાન પર બેઠા હતા. તેણે મને જોયો તે જ વખતે મારા પુણ્યોદય મિત્રે તેને કાંઈ અંદરથી પ્રેરણા કરી એટલે શેઠ ઊઠીને મને મળવા આવ્યા, મારી સાથે વાતચીત કરી, રાજી થયા અને મને પોતાને ઘેર આવવા અને રહેવા આમંત્રણ કર્યું. [illegible]

[illegible]

ે પ્રકારની તજવીજ રાખવામાં ઉત્સાહ બતાવ્યો. જમીને ઉત્તા
ડી અને પાનસોપારી આપ્યા.

ત્યાર પછી વિનોદવાર્તા ચાલી. શેઠ મારી પાસે વિગતે એ
પમાં શાસ્ર
ણી અર્ણ.
અને હું ક્યા ગામનો છું, મારૂં કુળ અને મારી જ્ઞાતિ કયાં છે અને મારૂં નામ શું છે એ સંબંધી અને સવાલ પુછ્યા. સવાલ પુછવાની તેમની નમ્રતા ા પ્રકારની હતી કે કોઇને પણ એ રીતબાત જોઇ આનંદ થાય. પણ તેના સાચેસાચા જવાબ આપ્યા. શેઠે તે વખતે વિચાર કર્યો મહો! આ તો કુળમાં, શીલ (વર્તન)માં, વયમાં અને રૂપમાં નામી યોગ્ય છે, પોતાની જ જાતનો છે અને સુંદર રૂપવાળો છે તેથી ની દીકરી કમલિની નામની હતી તેનો પતિ થવાને સર્વ રીતે છે એમ શેઠને લાગ્યું. શેઠની એ કમલિની દીકરી એટલી એક રૂપમાં કામદેવની પત્ની રતીથી પણ ચઢે તેવી સુંદર હતી અને શુભ લક્ષણે અને ગુણે પૂર્ણ હતી. એને પોતાની નજીક બોલાવી. ા અરસપરસ રાગ જોઇ તેના પિતાએ શુભ દિવસે મારા તેની લગ્ન કર્યા અને ત્યાર પછી બકુલ શેઠ પોતે બોલ્યા "વત્સ ખર! આ ઘર તારૂં પોતાનું જ છે એમ સમજ. કોઇ પણ પ્રકા- આકુળતા રાખ્યા વગર તું અહીં રહે અને મારી દીકરી સાંપે કર. તું કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા કરીશ નહિ. આ મારૂં ે તે સર્વનો તું તારી મરજી આવે તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરજે."

મેં જવાબ આપતાં બકુલશેઠને કહ્યું. "વડીલશ્રી! જ્યાંસુધી
સાગર
ા કર્યો.
પોતાનાં હાથથી રત્નના ઢગલા મેળવ્યા નથી ત્યાંસુધી ભોગલીલા કરવી, એ એક પ્રકારની વિડંબના જ છે, મારે હિસાબે તેવો આનંદ તિરસ્કારને પાત્ર છે, ક્ષા ધિક્કારને યોગ્ય છે, તેવા ભોગો મારે ભોગવવા યોગ્ય નથી. રજી! આપે હવે મને તેવો હુકમ ન કરવો. મારાથી ઘરે ાય તેમ નથી. મને તો આપ કોઇ સારો સથવારો શોધી તો તેની સાથે હું રત્નદ્વીપે જઉં અને ત્યાંથી મહેનત કરીને ગલા પેદા કરી લાવું."

કુલશેઠે કહ્યું કે-"ભાઇ! આવો મોટો દરીઓ ઉલ્લંઘી બહુ દૂર તારે જરૂર નથી, મારા પૈસા લે અને તેનાવડે તારી મરજી નો વેપાર કરીને અહીં રહીને પૈસા પેદા કર. તારા મનમાં ા કરવાની હોંસ છે તો ભલે તેમ કર."

ર

જૂદી ગાંઠ.

શેઠની આવી અતિ ઉદાર માગણીની મેં જરાએ કિંમત ન કરી કે શેઠનો આભાર સરખો પણ ન માન્યો. માત્ર ઉત્તરમાં હું એટલું જ બોલ્યો કે-"સુજ્ઞશ્રી! જો આપનો એવો જ આગ્રહ છે કે મારે બહારગામ હાલ જવું નહિ તો ભલે, મારી પાસે થોડી પુંજી છે, તો અહીં રહી તે પુંજી વડે તમારાથી જૂદો વેપાર કરીશ, ઘર પણ જૂદું જ લઇને રહીશ અને દુકાન પણ સુવાંગ જૂદી જ રાખીશ." બકુલશેઠે મારી એ માગણી કબૂલ રાખી, તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને ગમે તેમ કરી દીકરી નજરસન્મુખ રહે તેવો ઘાટ ઉતાર્યો.

સાગરની અસરતળે ધનશેખર.
કર્માદાનના નીચ વ્યાપારો.
નિરંતર વધતી જતી ધનેચ્છા.

ત્યાર પછી મેં વેપાર કરવા માંડ્યો. મારો સાગરમિત્ર અંદર રહીને મને વારંવાર દરેક ક્ષણે પ્રેરણા કર્યા કરતો હતો તેથી દરેક ક્ષણે મારા મનમાં નવા નવા તર્ક વિતર્ક થયા કરતા હતા, ધન મેળવવા માટે મારા મનમાં નવા નવા તરંગો આવતા હતા, જૂદા જૂદા ધન વધારવાના રસ્તાઓ તરફ મન દોડી જતું હતું, મારી ધર્મબુદ્ધિ તેથી ગળી જતી હતી, ગમે તેમ કરીને ધન મેળવવું એ જ વિચાર રહેતો હતો, મારી દયાળુતા અંદરથી ખસી જતી હતી, સરળતા અને નમ્રતા નાશ પામી જતી હતી, ધન જ આ જગતમાં સાર છે, પ્રધાન છે, રહસ્ય છે એવી બુદ્ધિ થતી હતી, સામાનું મન રાખવાની જે સ્વાભાવિક દાક્ષિણ્યતા હોય છે તે મારામાં ઘટતી જતી હતી અને સંતોષ પણ અદૃશ્ય થતો જતો હતો. જાણે ગમે તે વેપાર કરી ગમે તેમ કરી ધન એકઠું કરૂં, ધનના ઢગલા કરૂં, ધનની તીજોરીઓ ભરૂં, એવા વિચારો આવ્યા કરતા હતા. પછી તો મેં અનાજ લેવા માંડ્યું,[1] અનાજના

ગમે તે પ્રકારે ધન ધન ધન.

---

૧ જૈન ધર્મ અહિંસાના મૂળ પાયા ઉપર રચાયલો છે તેથી જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી જે વ્યાપારમાં હિંસા થતી હોય તેવો વ્યાપાર શ્રાવકે ન કરવો એવો શાસ્ત્રકારનો આદેશ છે. એવા ન કરવા યોગ્ય વ્યાપારને **કર્માદાન** કહેવામાં આવે છે. એમાં પાંચ કર્મ છે, પાંચ વાણિજ્ય છે અને પાંચ સામાન્ય છે. એ પંદરનો સામાન્ય હેવાલ ગૃહિધર્મના વર્ણન પ્રસંગે પ્રસ્તાવ-૪. પ્ર. ૩૫ પૃ. ૧૦૮૩ માં આપ્યો છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી. તે જ હકીકત પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૧ ની **મહાઆરંભ**ની નોટમાં પણ વિસ્તારથી બતાવેલ છે તે જુઓ.

મોટા મોટાં કોઠારો કરી તેમાં તેનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો; કપાસ અને તેલને ભાંડશાળા (ગોડાઉન)માં ભરવા લાગ્યો; લાખનો વેપાર કરવા માંડ્યો; ગળીનો વેપાર કરવા માંડ્યો; જીવથી વ્યાપ્ત તલો વિગેરે પીલાવવાનો ધંધો કરવા લાગ્યો; અંગારા પડાવવા લાગ્યો; આખા ને આખા વનને કપાવવા લાગ્યો, ગમે તેવું સાચું જૂઠું બોલવા લાગ્યો, સરળ પ્રકૃતિના મનુષ્યોને લેવડદેવડમાં લુંટવા લાગ્યો, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારને છેતરવા લાગ્યો, લેવા દેવા માટે તોળવા અને માપવાના કાટલામાં તફાવત રાખવા લાગ્યો અને ધંધામાં અને ધનચિંતામાં એવો મશગુલ થઇ ગયો કે પાણી પીવાની ગમે તેટલી તરસ લાગી હોય તો પાણી પણ પીઉં નહિ, ભુખ લાગી હોય છતાં જમું પણ નહિ અને ધનની લોલુપતામાં રાત્રે ઉંઘું પણ નહિ. ધનની લોલુપતા મારી એટલી બધી વધી ગઇ કે મારી અત્યંત સુંદર, સરળ, પતિભક્તિવાળી, પદ્મની કમલિનીને હું મળું પણ નહિ, તેની સાથે વાત પણ કરૂં નહિ, તેની પાસે બેસું નહિ, તેને કોઇ પ્રકારના આનંદવિલાસ કરાવું નહિ અને તેના સુંદર દિવ્ય વદનકમળ ઉપર ભ્રમરની જેમ અધરરસનું પાન પણ કરૂં નહિ.

લોભ સમુદ્ર વધતો જાય.

અહો અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે અનેક પ્રકારના કષ્ટો મેં સહન કર્યાં, દુઃખ વેઠ્યાં અને ચિંતા કરી ત્યારે મારી પાસે જે એક હજાર સોનામહોરો હતી તેમાં મેં બીજા પાંચસોનો વધારો કર્યો એટલે મારી પુંજી પંદરસો સોનામહોરની થઇ. જેવી મારી પુંજી પંદરસો સોનામહોરની થઇ કે મારી ઇચ્છા બે હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઇ. અનેક નીચ વ્યાપાર કરતાં અને તેટલી સોનામહોરો પણ મળી એટલે વળી મારી ઇચ્છા દશ હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઇ.[1] વળી વધારે

---

૧ ધનની સ્થિતિ આવી જ છે, લોભનો પાર નથી, છેડો નથી, આકાશની જેમ તે વધતો જ જાય છે. ઇચ્છાને તેટલા માટે આકાશ સાથે સરખાવી છે, આકાશનો છેડો આવે તો ઇચ્છાનો પાર આવે. આજે જેટલા મેળવવાની ઇચ્છા થઇ હોય તેટલા મળી જાય એટલે વળી તેથી પણ વધારે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે અને આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રાણી આગળ વધતો જાય છે, પણ કદિ ધન શાથી મળે છે તેનો વિચાર કરતો નથી, મળે તો પોતાની શાબાશી માને છે, પુરૂષાર્થમાં વખાણ કરે છે, ન મળે તો નસીબને દપકા આપે છે, પણ એની આશાનો અને લોભનો છેડો કદિ આવતો નથી વધતી જતી આશા પર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયનું પૃ. ૭૯ માં ટાંકેલું સ્વાધ્યાય વાંચવા વિચારવા યોગ્ય છે. (પ્રથમ પ્રસ્તાવ.)

વેપાર કરતાં અને પાગો સેવતાં મને દશ હજાર સોનામહોરો પણ મળી ગઈ એટલે તુરત જ મારી ઇચ્છા લાખ સોનામહોરો મેળવવાની થઈ આવી. મારો સાગરમિત્ર અંદર રહી વારંવાર પ્રેરણા કર્યા જ કરતો હતો અને એમ તેમ કરી લાખ મહોર પૂરી કરવા મને સલાહ આપતો હતો. પછી અનેક જુદા જુદા પ્રકારના ઉપાયો કરતાં મને લાખ મહોર પણ આખરે મળી ગઈ. એટલે વળી દશ લાખ સોનામહોર મેળવવા મને તેણે પ્રેરણા કરી. પછી મેં અનેક વેપાર કર્યા, વહાણ [illegible], ઉજાગરા કર્યા, [illegible] કર્યા, સરવૈયાં કાઢ્યાં અને મહા પ્રયાસે દશ લાખ સોનામહોરો પણ મેળવી.

[illegible]

દશ લાખ સોનામહોર મને મળી એટલે વળી મારા સાગરમિત્રે મને એક કરોડ સોનામહોર મેળવવા પ્રેરણા કરી અને વારંવાર સૂચના કરી કરીને કરોડ સોનૈયા મેળવવા અંદરથી ઉત્સાહ આપ્યો. મેં આગાઉ કર્યા [illegible] ઉત્સાહથી કરવા માંડ્યા [illegible] કરોડ સોનૈયાનો આંકડો ઘણો મોટો હોવાથી [illegible] તેથી તે રકમ મેળવવા [illegible] કરવા માંડી: પરદેશમાં [illegible]

[illegible]

શાળ વેચીને ધન પેદા કરે તેટલા સારૂ): અત્યંત અધમ વર્તન જણાય તેવા ધંધા કરવા માંડ્યા; રસના દારૂ તાડી વિગેરેના અનેક પ્રકારના ધંધા માંડ્યા; સુંદર હાથીઓના દાંત કપાવીને તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો; અનેક પ્રકારની ખેતીઓ કરાવવા માંડી; શેરડી પીલીને તેમાંથી રસ કઢાવી ગોળ અને ખાંડ તૈયાર કરાવી તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો-ટુંકામાં કહું તો આ લોકમાં થતા વેપારધંધામાંથી મેં એક પણ વેપારધંધો કે વ્યવસાય બાકી રહેવા દીધો નહિ, ધનની ઇચ્છાથી મારા સાગરમિત્રની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે મેં સર્વે પ્રકારના ધંધા કર્યા, ધન પ્રાપ્ત કરવાનાં જે જે સાધનો કલ્પી શકાય તે સર્વે મેં કર્યા, અને તેમ કરવામાં મેં ન રાખી પાપની બીક, કે ન કરી મને થતા ક્લેશની દરકાર, ન કરી કોઇ પ્રકારના સુખની ઇચ્છા કે ન કર્યો જરા પણ સંતોષ-માત્ર મારા સાગરમિત્રને સંતોષ આપવા ખાતર મેં તેની આજ્ઞા મુજબ મારાથી જે બને તે સર્વે ધંધાધાપા કર્યા અને રાતદિવસ ધનની ચિંતા વિચારણા અને ઘટના કરી. અહો અગૃહીતસંકેતા ! મેહા પાપ કરીને ઘણો સમય જતાં મેં આખરે એક કરોડ સોનૈયા મેળવવાની ઇચ્છા હતી તે પણ પૂરી કરી. આ સર્વે પ્રતાપ મારી અંદર સાથે રહેલ પુણ્યોદયનો હતો, પણ મને તે વાતની ખબર નહોતી અને હું તે જાણવાની દરકાર પણ કરતો નહોતો.

કરોડ પછી રત્નકાઈચ્છા.

આવી રીતે કરોડ સોનૈયા મળ્યા એટલેથી પણ મારો સાગરમિત્ર સંતોષ પામ્યો નહિ, ધરાયો નહિ, રાજી થયો નહિ. એની સાહસ કરવાની વૃત્તિ મને વારંવાર ઉત્સાહ આપ્યા કરતી હતી, અંદરથી પ્રેરણા કરતી હતી અને જ્યારે જ્યારે તેને પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે તે મારા ઉપર પોતાનો સીધો કાબુ ચલાવતો હતો અને મને પ્રેરણા કર્યા કરતો હતો, મને સળવળાટ કરતો હતો અને મને ધક્કા મારી આગળ વધારતો જતો હતો. તે મને સમજાવતો કે-" ભાઇ ! જો તેં મારી સલાહ અને સૂચના પ્રમાણે કાર્ય કર્યું તો મારા પ્રતાપથી તને કરોડ સોનૈયા પણ મળ્યા, હવે જો તું બરાબર ઉત્સાહ રાખીશ તો કરોડ રત્ન પ્રાપ્ત કરવાં એ પણ તારે માટે દુર્લભ નથી, અશક્ય નથી, મુશ્કેલ નથી; પરંતુ રત્ન અહીં નહિ મળે, તેને માટે તો તારે સમુદ્ર ઓળંગીને રત્નદ્વીપે જવું પડશે, પણ જો તું ઉત્સાહ રાખીશ તો મારા પ્રતાપથી તને તે પણ મળશે. આવી રીતે પ્રેરણા કરીને તે સાગરમિત્રે મને સમુદ્ર ઓળંગી રત્નદ્વીપે જવાની પ્રેરણા કરી અને વારંવારની પ્રેરણાથી તે વાત મારા મન ઉપર એટલી બધી ઠસાવી દીધી કે

કદાચ કોઈ દેવ આવીને મને તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રેરણા કરે કે ફરમાવે તો પણ હું તે નિર્ણયમાંથી પાછો હઠું નહીં.

રત્નદ્વીપની મોટી આશાએ ખેંચાણો.
બકુલશેઠે લોભનું તત્ત્વજ્ઞાન કહ્યું.
પણ ધનશેખર સમજ્યો નહિ અને વધ્યો.

ઉપર પ્રમાણે રત્નદ્વીપે જવાનો મારા મનમાં નિશ્ચય થયો એટલે મેં તે વાત મારા સસરા બકુલશેઠને કહી. શેઠ બહુ વિચક્ષણ વ્યાપારી હતા. તેમણે દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી અને જવાબ આપ્યો "વત્સ! જેમ જેમ આ પુરૂષને "ધનનો વધારે વધારે લાભ મળતો જાય છે તેમ તેમ વધારે વધારે "મેળવવાના તેના મનોરથો વધતા જાય છે. શાસ્ત્રવચન પ્રસિદ્ધ છે કે "जहा लाहो तहा लोहो, लाहा लोहो पवड्ढई। 'જેમ લાભ થતો જાય તેમ "લોભ થતો જાય છે, લાભથી લોભ વધે છે.' તને કદાચ કરોડ રત્ન "મળશે તો પણ તેથી વધારે મેળવવાના તારા મનોરથ પૂરા થશે નહિ. "જેમ અગ્નિ સખ્ત જોરમાં બળતો હોય તેમાં નવાં લાકડાં નાખવાથી તે "બુઝાતો નથી, પણ ઉલટો વૃદ્ધિ પામે છે, વધારે જોરાથી સળગે "છે, પોતાનો પ્રતાપ આકરો કરતો જાય છે. ભાઈ! તેં ઘણા પૈસા "મેળવ્યા છે, હવે તો સંતોષ રાખવો તે જ વધારે સારૂં છે. આ "મેળવેલા પૈસા છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી તેને ઠેકાણે પાડવા અને "તેને ભોગવવા એ જ વધારે સુખાકાર છે. વળી તેં અત્યાર સુધી "કદી આરામ પણ લીધો નથી તેથી હવે સર્વ પ્રકારની વ્યાકુળતા "છોડી દઈને નિરાંતે બેસ અને જરા સ્થિર થા."

[illegible]

મારા સસરાના આવા વિચાર સાંભળી મેં તેમને જવાબ આપ્યો. "કુલજશેઠ! આપ એ પ્રમાણે બોલો નહિ. જ્યાંસુધી "આ પ્રાણી પોતાનો પુરૂષાર્થ કરતો નથી, પોતાની "શક્તિ ફોરવતો નથી, સર્વનો આરંભ કરી દેતો "નથી, ત્યાંસુધી લક્ષ્મી તેના તરફ પોતાની પીઠ રાખે છે, તેને મસ્તક "નમાવતી નથી, તેને વરતી નથી; પણ એક વાર પ્રાણી કર્મનો "આરંભ કરી દે છે એટલે લક્ષ્મી તેના તરફ પ્રેમથી જુએ છે, આનં- "દથી જુએ છે, હોંશથી જુએ છે. લક્ષ્મી પોતે આવીને વરેલી હોય, "[illegible] હોય છતાં જો તે [illegible] સાહસ છોડી "દે [illegible] અનુદ્યમીની [illegible] "[illegible] લક્ષ્મી "[illegible]

[illegible]

"થતાં કુલટા દુર્ભાગી પતિને તજી દે છે તે પ્રમાણે). પોતાનું સર્વ
"કામકાજ બંધ કરીને જે બીજે ઠેકાણે પોતાનું ચિત્ત પરોવે છે, જે
"ધનોપાર્જનનું કામ બંધ પાડી દે છે, તેના તરફ એ કુળવાન સ્ત્રીની
"પેઠે લજ્જાપૂર્વક જુએ છે, તેની સાથે તે પ્રેમગોષ્ઠિ કરતી નથી,
"પણ તેનું ચિત્ત આમ તેમ અસ્થિર રહે છે (મતલબ તેની સાથે
"તે ખરો પ્રેમપ્રસંગ જમાવતી નથી). ગમે તેવા ખરાબ સંયો-
"ગોમાં કે સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હોય છતાં પણ જે પ્રાણી ધન
"મેળવવાનો ઉત્સાહ છોડતો નથી તેની છાતી ઉપર પોતાની મેળે
"વગર પ્રેરણાએ લક્ષ્મી આવી પડે છે, તેને જાતે વરે છે અને તેના
"ઉપર ફીદા થઇ જાય છે. જે ધીરજવાળો પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ-
"ડહાપણ વાપરીને લક્ષ્મીને પરાક્રમથી અથવા યુક્તિકળાથી બાંધી
"રાખે છે તેના તરફ લક્ષ્મી પ્રોષિતભર્તૃકા સ્ત્રીની પેઠે રાહ જુએ છે.
"(જે સ્ત્રીનો પતિ પરદેશ ગયો હોય તેને 'પ્રોષિતભર્તૃકા' કહેવામાં
"આવે છે. એવી કુળવાન્ સ્ત્રીઓ વિદેશમાં રહેલા પતિના આગમ-
"નની રાહ જોતી તે દિશા સન્મુખ વારંવાર દૃષ્ટિ દે છે તેમ લક્ષ્મી
"પણ આવા પુરૂષોની સન્મુખ જ દૃષ્ટિ રાખે છે.) જે પ્રાણીને જરા
"થોડી લક્ષ્મી મળે ત્યાં તો તે સંતોષ પામી જાય છે તેના તરફ એ
"લક્ષ્મીદેવી હલકી નજરથી જુએ છે, તેવા પ્રાણીને તે તુચ્છ પ્રકૃ-
"તિનો માને છે અને પોતે જરા પણ તેને ત્યાં વૃદ્ધિ પામતી નથી.
"જે પ્રાણી પોતાના તેવા પ્રકારના ગુણોથી લક્ષ્મીદેવીને રીઝવતો નથી
"તેનો એ દેવી સાથે પ્રેમસંબંધ સિદ્ધ થયો હોય તો પણ તે લાંબો
"વખત ચાલતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી સમજુ માણસે પૈસા
"એકઠા કરવાની બાબતમાં કદિ પણ સંતોષ ન કરવો. માટે વડી-
"લશ્રી! મને રત્નદ્વીપે જવાની આજ્ઞા જરૂર આપો."

બકુલશેઠે આ લાંબા સંભાષણનો મને ટુંકામાં જ જવાબ આપ્યો કે—"પ્રાણી પાતાળમાં જાય કે, મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર ચઢે, રત્નદ્વીપે જાય કે ઘરે રહે, ગમે તેટલો ઉદ્યમ કરે કે ઉદ્યમ વગર બેસી રહે-પણ તેણે પૂર્વે જેવી વાવણી કરી હોય તે પ્રમાણે જ તેને ફળ પ્રાપ્ત થાય છે; છતાં તમારો પરદેશ જવાનો આટલો બધો આગ્રહ છે તો જાઓ. મારી રજા છે, તમને ગમે ત્યાં જાઓ."

જવાબ આપતાં મેં એ બાબત સસરાજીનો આભાર માન્યો.

---

૧ શેઠની દલીલ ફેંકી દેવી તેવી નથી, પણ આગળ કથા વાંચતા તેનું સત્ય સમજાશે. યોગ્ય ઉદ્યમની મના નથી, પણ ધનશેખરની વાત તો માત્ર ઉદ્યમપ્રધાન છે. કથા આગળ વાંચતા આ બાબતનો સ્વતઃ નિર્ણય થઇ જશે. શેઠે જોયું કે ધનશેખર વાર્યો રહે તેમ નથી તેથી વગર મને તેમણે રજા આપી એ તેમની દીર્ઘ દૃષ્ટિ છે.

રત્નદ્વીપે ગમન.
રત્નસંચય સંગ્રહ.
વિશેષેચ્છાથી સ્થિતિ.

તૈયારી.

હવે રત્નદ્વીપે જવાની મારી તૈયારીઓ ચાલી. અનેક પ્રકારનાં કરિયાણાં મેં એકઠાં કર્યાં, વહાણો તૈયાર કર્યાં, તેમાં ખલાસી માલમ વિગેરેની ગોઠવણ કરી, જવાના દિવસની ગણતરી કરવા માંડી,[1] લગ્નશુદ્ધિ (રાશિનો ઉદય) વિચારવા માંડી, નિમિત્તોની તપાસ કરવા માંડી,[2] અવશ્રુતિઓ કરવામાં આવી, ઇષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કરવામાં આવ્યું, સમુદ્રદેવની પૂજા કરવામાં આવી, મોટા સફેત સઢો સજ્જ કરાવવામાં આવ્યા, વહાણમાં મોટા મોટા કુવાઓ[3] ઊભા કરવામાં આવ્યા, મુસાફરીમાં જોઇતાં ઇંધણ છાણાં રાખી લેવામાં આવ્યાં, પીવાના પાણીનાં વાસણો ભરી લેવામાં આવ્યાં, વહાણમાં બીજે જે કાંઇ સરસામાન જોઇએ તે તમામ ચઢાવી દેવામાં આવ્યો, [4]લડાઇને લગતી સર્વ સામગ્રીઓ પણ વહાણોપર તૈયાર કરી દેવામાં આવી, દરિયારસ્તે વ્યાપાર કરનારા અને તે જ દ્વીપે જઇને વેપાર કરનારા વેપારીઓને મેળવી લેવામાં આવ્યા.

સફરે.

આવી રીતે સર્વ સામગ્રિ તૈયાર થઇ ગઇ એટલે બીજા મહા ધનવાન્ વેપારીઓની સાથે હું રત્નદ્વીપે જવાને તૈયાર થઇ ગયો અને મારી સ્ત્રીને તેના બાપને ઘરે મૂકી દીધી. જ્યારે જવાનો નિર્ણય કરેલો દિવસ આવ્યો ત્યારે સર્વ પ્રકારના મંગળ કરીને બરાબર વખતે હું વહાણ ઉપર ચઢ્યો. મારા બન્ને મિત્રો (સાગર અને પુણ્યોદય) પણ મારી સાથે વહાણ ઉપર ચઢ્યા.

---

૧ તૈયારીમાં ભાઈ ધનશેખર એવો પડી ગયો કે એણે સ્ત્રીની રજા પણ લીધી નહિ, એની પાસે ગયો પણ નહિ, કદાચ એ યાદ પણ આવી નહિ હોય એમ લાગે છે. હવે પછીની વાર્તામાં કમલિની સંબંધી કાંઈ હકીકત આવતી નથી તે વિચારવા લાયક છે.

૨ અવશ્રુતિઃ અમુક દિવસે અમુક દિશાએ જવું ન જવું વિગેરેના નિર્ણયને અવશ્રુતિ કહે છે. જ્યોતિષ.

૩ કુવોઃ વહાણનો મધ્ય સ્તંભ. કોઇ વહાણ બે ચાર પાંચથી પણ વધારે કુવાનું હોય છે.

૪ ચાંચીઆ વિગેરે સાથે લડવા વહાણમાં લડાઇની સામગ્રિ પણ રાખવી પડે છે.

અમારાં નાંગર ઉપાડવાંનો વખત થયો એટલે સરણાઇનો નાદ થવા લાગ્યો, શંખો વગાડવામાં આવ્યા, મંગળપાઠનો ઉચ્ચાર

વિદાય. ચારે તરફથી થવા લાગ્યો, ચપળ બાળકો અથવા બ્રહ્મચારીઓ હર્ષથી ગર્જારવ કરવા લાગ્યા, વડીલવર્ગ આશિષ દેતો દેતો નગરને માર્ગે પાછો ચાલવા માંડ્યો, છોડી દીધેલી ભાર્યા તદ્દન રાંક જેવી હતાશ બની ગઇ, મિત્રમંડળ કાંઇક રાજી થયું અને કાંઇક ખેદ પામી ગયું અને સજ્જન લોકો અનેક પ્રકારના મનોરથો મનમાં ને મનમાં કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે અર્થી માણસોના મનોરથ પૂરા કરીને, અવસરને યોગ્ય ઉત્સવ કરીને જ્યારે પવન અનુકૂળ થયો ત્યારે

મ્હોંચ્યા. અમે સર્વે વહાણમાં દાખલ થયા. પછી વહાણો ઉપર સઢ ચઢાવવામાં આવ્યા, નાંગરો ઉપડ્યાં, વહાણો શ્રેણિબંધ ચાલ્યાં,[1] સુકાનીઓ બરાબર ધ્યાન રાખી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા, એવી રીતે અમારાં વહાણો રસ્તે પડ્યાં, પવન પણ ઘણો અનુકૂળ થઇ ગયો. સખ્ત પવનના જોરથી સમુદ્રમાં થતાં મોજાંઓ સાથે ઘસડાઇ આવતાં મોટાં માછલાંઓનાં પુચ્છોની છટાના આઘાતથી થતાં મોટા અવાજથી જળતંતુઓ ભય પામી દૂર નાસતા જાય છે, મોજાંઓના અથડાવાથી ફીણના ગોટા ઉડે છે અને અનેક કાચબાઓ નાશ પામે છે-એવા માર્ગે અમારાં મોટાં વહાણો ચાલ્યાં, મોટા વિસ્તારવાળા મહા સમુદ્રમાં આગળ વધ્યાં અને વચ્ચે અનેક નાના મોટા બનાવો બનતા આખરે અમે સર્વે બહુ થોડા વખતમાં રત્નદ્વીપે આવી પહોંચ્યા, અમને સર્વેને બહુ જ આનંદ થયો, અમે સર્વે બહુ પ્રસન્ન થયા, સફર સલામતીથી પૂરી થવા માટે અમે અમારી જાતને ધન્ય માનવા લાગ્યા.

પછી વ્યાપારીઓ વહાણમાંથી ઉતર્યા, જે જે બતાવવા લાયક ચીજો હતી તે સાથે લીધી, ત્યાંના રાજાની મુલાકાત

રોકાયો. લીધી, નજરાણું ધર્યું, રાજાએ અમારી તરફ પ્રેમ બતાવ્યો, દાણ ચુકાવવામાં આવ્યું, વેચવાની વસ્તુઓની ગણતરી કરવામાં આવી, 'વેપારીઓને સામસામી હાથા આપવામાં આવ્યા, સર્વેએ પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે માલનું વેચાણ કર્યું,[3]

---

૧ अवक्यकाः અથવા अवस्त्वाः શબ્દનો અર્થ મને બેઠો નથી.

૨ સોદા કરવાની આ વ્યાપારીની જાણીતી રીત છે.

૩ પરદેશના વ્યાપારમાં અહીંની ચીજો ત્યાં વેચી ત્યાંથી ચીજો લાવવાની જ હોય છે; એ સિવાય બીજી રીતે exchange પતે નહિ. સોનું રૂપું લાવે તેના કરતાં ત્યાંની વસ્તુઓ લાવે તો બેવડો લાભ મળે છે. અહીંની વસ્તુના વેચાણનો લાભ અને ત્યાંની સસ્તી વસ્તુ અહીં વેચાય તેનો લાભ-એમ બેવડો લાભ મળે છે. દેશ પરદેશની વસ્તુનો વ્યાપાર આ ધોરણે જ થતો.

૪

પાછી બીજી વસ્તુઓ તેના બદલામાં ખરીદ કરી, બક્ષીસો આપી, બીજા મારી સાથેના વેપારીઓ તો પોતાના દેશ તરફ જવાને તૈયાર થયા અને ચાલ્યા......પણ મને તો મારા મિત્ર સાગરે કહ્યું કે—"ભાઇ ધનશેખર! જે દેશમાં લીંબડાનાં પાંદડાંનાં બદલામાં રત્નો મળે છે તેવા દેશને છોડીને તું ઉતાવળ કરીને શા માટે પાછો ફરે છે? એવી તારે શી ઉતાવળ છે?" મારા મિત્રની આવી સલાહને લઇને હું તો ત્યાં દુકાન માંડીને બેઠો અને રત્ન ખરીદવાનો વેપાર શરૂ કર્યો.

પ્રકરણ ૩ જું.

હરિકુમાર–વિનોદ.

મારી સાથે આવેલા સર્વ વ્યાપારીઓ વિદાઇ થઇ ગયા, વ્યાપાર કરી પાછા ગયા પણ સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી બને તેટલાં રત્નના ઢગલા કરવા માટે હું રત્નદ્વીપે રહ્યો અને વેપાર શરૂ કર્યો. મારો આખો વખત સાગરની પ્રેરણાથી દ્રવ્ય મેળવવાના ઉપાયો વિચારવામાં અને ગોઠવવામાં જતો હતો. ત્યાર પછી એક હકીકત બની તે (ધનશેખર-સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને કહે છે કે) સાંભળઃ—

હરિકુમારનો પૂર્વ વૃત્તાંત.
માતામરણ, હરિજન્મ.
સાર્થવાહ સહાય.
મામાને ઘરે.
પરિચય.

એવી રીતે ધનચિંતામાં અને વ્યાપારમાં હું મારો સમય ગાળતો હતો તે દરમ્યાન એક દિવસ એક ઘરડી ડોશી[1] મારી પાસે આવી અને મને કહેવા લાગી "દીકરા! મારે તારી સાથે કાંઇ વાત કરવી છે." મેં તેને વાત કરવાનું કહેતાં તેણીએ વાત ચલાવીઃ—

૧ આ ડોશીનું નામ વસુમતી છે તે આગળ જણાશે.

"ભાઇ! તને ખબર છે કે [1]આનંદપુરમાં કેસરિ સેન રાજા રાજ્ય કરે છે. તે રાજાને બે રાણી હતીઃ એક જયસુંદરી અને બીજી કમળસુંદરી. જયસુંદરી હજુ જીવે છે એ હકીકત તું જાણે છે. કમળસુંદરી સંબંધી હકીકત તને કહું છું. એ કેસરિ રાજાને રાજ્ય ઉપર અત્યંત રાગ હોવાથી પોતાને છોકરો થશે તે પોતાને મારી નાખી રાજ્ય પચાવી પડશે એવી આશંકાથી જેવો છોકરો જન્મે છે કે તરત જ તેને મારી નાખે છે; આવી રીતે તેણે તુરતના જન્મેલા કેટલાએ છોકરાને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા છે. આ હકીકત કમળસુંદરીના જાણવામાં આવી ગઇ. એકદા તેને ફરીવાર ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભમાં રહેલા બાળકપર માતાનો સ્વાભાવિક સ્નેહ હોય છે તે પ્રમાણે કમળસુંદરીએ પુત્રમોહથી વિચાર કરીને એક રાત્રે રાજમંદિરેથી નાસી છૂટવાનો રસ્તો પકડ્યો. નાસતી વખત પોતાની સાથે દાસી તરીકે મને લઇ લીધી. અંધકારમય રાત્રીએ અમે બન્ને રાજગૃહમાંથી નાઠા. આગળ વધતાં એક મોટી ભયંકર અટવી આવી. કમળસુંદરી જાતે સુકોમળ અને કદિ ચાલેલ ન હોવાથી તેને ઘણું દુઃખ પડ્યું. પ્હો ફાટવાનો વખત થવા આવ્યો. તે વખતે એ મારી શેઠાણીનું નિતંબબિંબ વિકસ્વર થવા લાગ્યું, કુંદીમાં વેણ આવવા માંડી, પેટમાં દારૂણ શૂળો આવવા લાગી, પગ ચાલતાં અટકી પડ્યા, શરીર આખું જાણે દબાઇ જતું હોય તેમ ભાંગવા માંડ્યું, હૃદયમાં ધબકારા થવા માંડ્યા, આંખો મીંચાઇ ગઇ અને બગાસાં (અવાચી) ઉપર બગાસાં આવવા માંડ્યાં. એટલે તે મહારાણી બોલી 'સખિ વસુમતી! હવે હું એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકું તેમ નથી, મારા શરીરમાં ઘણી સખ્ત પીડા થાય છે અને મારૂં આખું શરીર મહા વ્યથા ભોગવે છે.' મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે અરે આ તે શું હશે? તે જ વખતે મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું કે અહો! રાણીને બાળક અવતરવાનો સમય નજીક આવ્યો જણાય છે. પછી મેં રાણીને ધીરજ આપી અને સુવાવડના સમયને યોગ્ય તે સ્થાનમાં બનતી સગવડ કરી. ત્યાં તો વેદનાથી વ્યાકુળ થઇને મારી સ્વામિની એક મોટી રાડ પાડીને જમીનપર પડી ગઇ, પછાડી ખાઇને મોટેથી હાયવોયના અવાજ કરવા લાગી, એટલામાં તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો અને ત્યાર પછી તુરત જ બીજી ક્ષણે એ સુકોમળ સુંદરીનાં પ્રાણ ઉડી ગયાં.

---

૧ ધનશેખર પણ આનંદપુરનો જ છે. કેસરિ રાજા અને જયસુંદરીના નામ આ પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં આવી ગયાં છે. જુઓ પૃ. ૧૪૪૬. કમળસુંદરી એ રાજાની મરી ગયેલી રાણી છે એ હકીકત આગળ વાંચતાં સ્પષ્ટ થશે.

"આવો ભયંકર બનાવ નજરે જોઇને મારા ઉપર જાણે વજ્રનો ઘા પડ્યો હોય, જાણે અત્યંત ભયભીત થઇ ગઇ હોઉં, જાણે ઠેકાણા વગરની થઇ ગઇ હોઉં, જાણે મારૂં સર્વસ્વ નાશ પામી ગયું હોય, જાણે મને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ હોય, જાણે હું મરી ગઇ હોઉં, જાણે મને કોઇ ગ્રહ લાગ્યો હોય, તેમ હું મંદ ભાગ્યવાળી તદ્દન હૃદયશૂન્ય બની ગઇ, મને શું કરવું તેની કાંઇ સુજ જ પડી નહિ. માત્ર મોટેથી વિલાપ કરવા લાગી–'અહો દેવી! તું બોલ બોલ, મારી સાથે વાત કર. પ્રિય સખી! તું મારી સાથે કેમ બોલતી નથી? જો વહાલી દેવી! મારી સ્વામિની! તેં સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે છોકરાને, હે સુંદર આંખોવાળી દેવી! જરા આંખો ઉઘાડીને જો. જે પુત્રની ખાતર સુંદર રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, વહાલા પ્રેમી પતિનો ત્યાગ કર્યો અને મહા દુઃખો વેઠ્યાં તે છોકરાની સામી જરા નજર તો કર. અહાહા! દૈવ (નસીબ) પણ કોઇ વિચિત્ર પ્રકારની હૃદયને કાપી નાખે તેવી ઘટના કરે છે; જે દૈવે આવો સુંદર સુપુત્ર સંપડાવ્યો તે જ દૈવે દેવીને જમીનપર પછાડી અને આખરે તેને નામશેષ કરી લીધી. અરે બાળક! તારૂં રક્ષણ કરવાને તૈયાર થયેલી અને તેની ખાતર પોતાના સર્વ સુખ સગવડનો ભોગ આપવા તૈયાર થયેલી તારી પ્રેમાળ માતાનો તારો જન્મ થતાંની સાથે જ તારે ઘાત કરવો તે કોઇ રીતે તને ઉચિત નથી. અરે ભાઇ! પતિને તજીને એ બાપડી પુત્રનું સુખ મેળવશે એવી આશાએ તે બહાર નીકળી આવી હતી અને અરે દીકરા! તેં તો બિચારીને આવું સુખ આપ્યું!!

કમળસુંદરીના મરણથી શોક.

"આવા આવા વિલાપ કરતાં રાત્રી પૂરી થઇ. સૂર્યનો ઉદય થયો. નસીબયોગે તે વખતે તે રસ્તે કોઇ સાર્થ નીકળી પડ્યો. એ સાર્થના ઉપરી સાર્થવાહે[1] મને રડતી અને વિલાપ કરતી જોઇ એટલે તેણે મને ધીરજ આપી. સાર્થવાહે મને બધી હકીકત પૂછી એટલે મેં તેને ટુંકામાં સર્વ હકીકત જણાવી. સાર્થવાહ હવે કઇ બાજુએ જનાર છે તે મેં તેને પૂછ્યું, જેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે સમુદ્ર કિનારે જઇને વહાણો લઇને તે રત્નદ્વીપે જનાર છે. મેં તેનો જવાબ સાંભળીને મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા સાંભળવા પ્રમાણે રત્નદ્વીપમાં નીલકંઠ રાજા રાજ્ય કરે છે તે કમળસુંદરીનો સગો ભાઇ થાય છે, માટે આ છોકરો થયો તે નીલકંઠ રાજાનો ભાણેજ થયો; તો આ છોકરાને

મામાને ઘરે નામ સ્થાપન.

૧ આ સાર્થવાહનું નામ ધવલ છે તે આગળ જણાશે.

તેની પાસે જ લઇ જઇ, મામાને ભાણેજ સોંપી આવું, જેથી તે બરાબર ઉછરશે અને તેનું બરાબર રક્ષણ થશે. આ સથવારો તે રીતે જોતાં ઠીક મળી ગયો. પછી તે ધરણ સાર્થવાહની સંમતિ મેળવી તેની સાથે હું રત્નદ્વીપે આવી. એ પુત્ર ઉપર મને ઘણો સ્નેહ થવાથી મારાં સ્તનોમાં દૂધ ભરાઇ આવ્યું.[1] મને ધાવીને જ એ પુત્ર વધવા માંડ્યો. રત્નદ્વીપે આવ્યા પછી એ પુત્રને મેં મહારાજા નીલકંઠને બતાવ્યો અને કમળસુંદરી સંબંધી સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. નીલકંઠ રાજાને શોક અને હર્ષ સાથે થયાં. તેણે છોકરાનું હરિ નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે ભાણેજ તરીકે વધવા માંડ્યો અને નીલકંઠ રાજાને તે પોતાના જીવતરથી પણ વધારે વહાલો થઇ પડ્યો. ત્યાર પછી તેને કળાવિજ્ઞાનની કેળવણી આપવામાં આવી. અત્યારે તે કુમાર યૌવનવયને પામ્યો છે અને દેવકુમાર જેવો સુંદર આકાર ધારણ કરી અત્યારે મામાના રાજ્યમાં મોજ માણે છે. મેં તેને અગાઉની સર્વ હકીકત જણાવી છે. તેને હમણા સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે આનંદપુર નગરના રહેવાસી છો અને આનંદપુરથી અહીં આવ્યા છો. તેથી કુમાર પોતાના દેશના જાણીને તમને મળવા ઇચ્છે છે. માટે દીકરા! તમે તેની પાસે ચાલો."

પરદેશમાં સ્વદેશીનો મેળાપ.
ઓળખાણ, આનંદ, મૈત્રી.
સ્નેહીના દિવસો પસાર.

હરિકુમારની માતાની દાસી અને કુમારની ધાવમાતાનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું. પછી તુરત જ હું હરિકુમાર સમીપે ગયો. ત્યાં જઇને હું જોઉં છું તો હરિકુમાર પોતાના[2] મિત્રોનાં ટોળાંની વચ્ચે બેઠો છે. મેં જઇને તુરત જ હરિકુમારને પ્રણામ કર્યા. વસુમતી દાસીએ મારૂં ઓળખાણ કુમાર સાથે કરાવ્યું. મને મળવાથી અને જોવાથી કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો રાજી થયો, પ્રીતિથી પોતાની આંખો વધારે વિકસ્વર કરવા લાગ્યો અને ઘણી હોંસથી હૃદય સાથે ભેટીને પોતાના અર્ધ આસન ઉપર તેણે મને બેસાડ્યો.

---

[1] આ વાત તદ્દન માનવા જેવી છે. સ્ત્રીને અત્યંત સ્નેહથી દૂધ સ્તનમાં ભરાય છે અને પારકા છોકરા ઉપર તેમ થાય તે પણ ક્વચિત્ બનતું આવે છે.

[2] આ મિત્રોનાં નામો આવતા પ્રકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે જણાય છે: મન્મથ, લલિત, મદનકેસર, વિલાસ, વિભ્રમ અને કપોલ. એ સર્વે કામદેવના સેનાનીઓ છે.

"આવો ભયંકર બનાવ નજરે જોઇને મારા ઉપર જાણે વજ્રનો ઘા પડ્યો હોય, જાણે અત્યંત ભયભીત થઇ ગઇ હોઉં, જાણે ઠેકાણા વગરની થઇ ગઇ હોઉં, જાણે મારૂં સર્વસ્વ નાશ પામી ગયું હોય, જાણે મને મૂર્છા આવી ગઇ હોય, જાણે હું મરી ગઇ હોઉં, જાણે મને કોઇ ગ્રહ લાગ્યો હોય, તેમ હું મંદ ભાગ્યવાળી તદ્દન હૃદયશૂન્ય બની ગઇ, મને શું કરવું તેની કાંઇ સુજ જ પડી નહિ. માત્ર મોટેથી વિલાપ કરવા લાગી–'અહો દેવી! તું બોલ બોલ, મારી સાથે વાત કર. પ્રિય સખી! તું મારી સાથે કેમ બોલતી નથી? જો વહાલી દેવી! મારી સ્વામિની! તેં સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે છોકરાને, હે સુંદર આંખોવાળી દેવી! જરા આંખો ઉઘાડીને જો. જે પુત્રની ખાતર સુંદર રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, વહાલા પ્રેમી પતિનો ત્યાગ કર્યો અને મહા દુઃખો વેઠ્યાં તે છોકરાની સામી જરા નજર તો કર. અહાહા! દૈવ (નસીબ) પણ કોઇ વિચિત્ર પ્રકારની હૃદયને કાપી નાખે તેવી ઘટના કરે છે; જે દૈવે આવો સુંદર પુત્ર મેળવી આપ્યો તે જ દૈવે દેવીને જમીનપર પછાડી અને આખરે તેને નામશેષ કરી લીધી. અરે બાળક! તારૂં રક્ષણ કરવાને તૈયાર થયેલી અને તેની ખાતર પોતાના સર્વ સુખ સગવડનો ભોગ આપવા તૈયાર થયેલી તારી પ્રેમાળ માતાનો તારો જન્મ થતાંની સાથે જ તારે ઘાત કરવો તે કોઇ રીતે તને ઉચિત નથી. અરે બાળ! પતિને તજીને પણ આવી [illegible] પુત્રનું સુખ મેળવશે એવી આશાથી તે બહાર નીકળી આવી હતી અને અરે દીકરા! તેં [illegible] આવું સુખ આપ્યું!!'

કમળસુંદરીનો આક્રન્દ શોક.

"આવા આવા વિલાપ કરતાં રાત્રી પૂરી થઇ. સૂર્યનો ઉદય થયો. [illegible] તે વખતે તે રસ્તે કોઇ સાર્થ નીકળી પડ્યો. એ સાર્થના ઉપરી સાર્થવાહે મને રડતી અને વિલાપ કરતી જોઇ એટલે તેઓ મારી પાસે આવ્યા. સાર્થવાહે મને બધી હકીકત પૂછી એટલે મેં તેને ટુંકામાં સર્વ હકીકત જણાવી. સાર્થવાહ [illegible]

[illegible]

[illegible]

તેની પાસે જ લઇ જઇ, મામાને ભાણેજ સોંપી આવું, જેથી તે બરાબર ઉછરશે અને તેનું બરાબર રક્ષણ થશે. આ સાથવારો તે રીતે જોતાં ઠીક મળી ગયો. પછી તે ધરણ સાર્થવાહની સંમતિ મેળવી તેની સાથે હું રત્નદ્વીપે આવી. એ પુત્ર ઉપર મને ઘણો સ્નેહ થવાથી મારાં સ્તનોમાં દૂધ ભરાઇ આવ્યું.[1] મને ધાવીને જ એ પુત્ર વધવા માંડ્યો. રત્નદ્વીપે આવ્યા પછી એ પુત્રને મેં મહારાજા નીલકંઠને બતાવ્યો અને કમળસુંદરી સંબંધી સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. નીલકંઠ રાજાને શોક અને હર્ષ સાથે થયાં. તેણે છોકરાનું હરિ નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે ભાણેજ તરીકે વધવા માંડ્યો અને નીલકંઠ રાજાને તે પોતાના જીવતરથી પણ વધારે વહાલો થઇ પડ્યો. ત્યાર પછી તેને કળાવિજ્ઞાનની કેળવણી આપવામાં આવી. અત્યારે તે કુમાર યૌવનવયને પામ્યો છે અને દેવકુમાર જેવો સુંદર આકાર ધારણ કરી અત્યારે મામાના રાજ્યમાં મોજ માણે છે. મેં તેને અગાઉની સર્વ હકીકત જણાવી છે. તેને હમણા સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે આનંદપુર નગરના રહેવાસી છો અને આનંદપુરથી અહીં આવ્યા છો. તેથી કુમાર પોતાના દેશનાં જાણીને તમને મળવા ઇચ્છે છે. માટે દીકરા! તમે તેની પાસે ચાલો.”

પરદેશમાં સ્વદેશીનો મેળાપ.
ઓળખાણ, આનંદ, મૈત્રી.
સ્નેહીના દિવસો પસાર.

હરિકુમારની માતાની દાસી અને કુમારની ધાવમાતાનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું. પછી તુરત જ હું હરિકુમાર સમીપે ગયો. ત્યાં જઇને હું જોઉં છું તો હરિકુમાર પોતાના[2] મિત્રોનાં ટોળાંની વચ્ચે બેઠો છે. મેં જઇને તુરત જ હરિકુમારને પ્રણામ કર્યા. વસુમતી દાસીએ મારું ઓળખાણ કુમાર સાથે કરાવ્યું. મને મળવાથી અને જોવાથી કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો રાજી થયો, પ્રીતિથી પોતાની આંખો વધારે વિકસ્વર કરવા લાગ્યો અને ઘણી હોંસથી હૃદય સાથે ભેટીને પોતાના અર્ધ આસન ઉપર તેણે મને બેસાડ્યો.

---

૧ આ વાત તદ્દન બનવા જોગ છે. સ્ત્રીને અપત્યસ્નેહથી દૂધ સ્તનમાં ભરાય છે અને પારકા છોકરા ઉપર તેમ થાય તે પણ ક્વચિત્ બની આવે છે.

૨ આ મિત્રોનાં નામો આવતા પ્રકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે જણાય છે: **મન્મથ, લલિત, પદ્મકેસર, વિલાસ, વિભ્રમ અને કપોલ.** એ સર્વે કામદેવના સેનાનીઓ છે.

પછી તે કુમાર બોલવા લાગ્યો "ભદ્ર! મને અગાઉ માજી(વસુમતી દાસી)એ કહ્યું હતું કે હરિશેખર મારા પિતાના ખાસ મિત્ર છે અને લોકોના કહેવા ઉપરથી જણાય છે કે તું હરિશેખરનો પુત્ર છે, તો ભાઇ! તું તો મારો ખરેખરો ભાઇ થયો, મારૂં શરીર જ થઇ ગયો અને મારૂં જીવતર પણ તું થઇ ગયો! ભાઇ! તું અહીં આવ્યો તે તો બહુ સારૂં થયું!"

રાજકુમાર હરિનો આટલો બધો આદર જોઇ મારા મન ઉપર ઘણી અસર થઇ.[1] મેં પછી તેને કહ્યું "દેવ! માજીએ મને સર્વ હકીકત કહી છે. આ સેવકનો આપ આટલો બધો આદર કરો, સત્કાર કરો, તે કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી. જેવી રીતે મારા પિતાજી આપના પિતાશ્રી કેસરિ મહારાજાના સેવક છે તેવી રીતે હું પણ આપનો સેવક આપની સેવામાં હાજર છું, એ બાબતમાં જરા પણ સંશય કરવા જેવું નથી." મારો આવો જવાબ સાંભળીને કુમાર બહુ રાજી થયો અને પોતાના મિત્રના સમાગમથી મહા આનંદ મહોત્સવ કરાવવા લાગ્યો. મિત્ર મળ્યો તે અત્યંત ઉજ્જવળ પ્રસંગ હોય છે તેથી કુમાર ભોજનસામગ્રિ વિગેરેની ધામધુમ કરવા મંડી ગયો. ત્યાર પછી તેણે મારી સાથે એક મિત્ર તરીકે જ વર્તન કરવા માંડ્યું, સંબંધ પણ મિત્ર તરીકે જ રાખવા માંડ્યો અને તેવી રીતે તેની સાથે આનંદ કરતાં કરતાં દિવસો પસાર થવા માંડ્યા.

તાપસીએ બતાવેલ ચિત્રપટ.
હરિકુમાર પર તેની અસર.
પટપ્રશંસા અને હૃદયશૂન્યતા.

ત્યાર પછી એક વખત કામદેવને જાગ્રત કરનાર, ઉદ્યાનોને આભૂષણરૂપ અને પ્રાણીઓના આનંદમાં વધારો કરનાર વસંતઋતુ આવી. તે વખતે હરિકુમાર પોતાના મિત્રમંડળને સાથે લઇને મારી સોબતમાં ઉદ્યાનની શોભા અને નવીનતા જોતો જોતો બહાર ફરવા લાગ્યો. એક તો યૌવન વય અને સાથે થનગનાટ કરાવે તેવો નટવર વસંત સમય એટલે પછી વાત જ શી કરવી. એવી સ્થિતિમાં ફરતાં ફરતાં આંબાનાં વૃક્ષોની ઘટાવાળા મોટા વનમાં અમે આવી પહોંચ્યા. ચારે તરફ સુંદર કોકિલાઓ કલરવ કરી રહી છે, આખી સૃષ્ટિ હસી રહી છે, પક્ષીઓ કલ્લોલ કરી રહ્યા છે, વૃક્ષની ઘટાઓ મંદ પવનથી ઝઝુમી

---

૧ પરદેશમાં સ્વદેશી કોઇ પણ મળે તો બહુ જ લાગણી થઇ આવે છે તે જાણીતા અનુભવની બાબત છે.

ડી છે, આંબાપરના મહોરોના ઝુમખાઓ લીલી અને સફેત છાયાનું ભિનવ દૃશ્ય બતાવી રહ્યા છે-એવા રમણીય અને આનંદદાયી ંબાના વનમાં અમે સર્વ બેઠા.

તે વખતે દૂરથી એક તાપસી અમને આશિર્વાદ દેતી દેતી ત્યાં વી પહોંચી. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેનું શરીર તદ્દન છર્ણ થયેલું ાતું હતું અને સ્વાભાવિક રીતે જ તે ભયંકર આકૃતિવાળી હતી. રે તેને જોઇને તુરત જ પ્રણામ કર્યા, તેની સાથે સહજ ભાષણ અને તેને રાજી કરી. પછી તે તાપસીએ પોતાની પાસેથી એક ત્રપટ કુમારને બતાવ્યું. એ ચિત્રપટ (છબિ)માં કોઇ કન્યાની ચીતરેલી હતી. એ ચિત્રપટ તેણે કુમારના હાથમાં આપ્યું પછી એ મહા કાબેલ તાપસી પોતામાં સહજ વિકાર અને ઉત્કંઠા બતાવીને કુમારના મુખપર એ ચિત્ર જોતાં શી અસર છે તે આડી આંખે નિહાળી નિહાળીને એકીટસે જોવા લાગી.[1] ચેત્ર જોતાં કુમારના મનપર સજ્જડ ચોટ લાગી છે, તેની આંખમાં ભાવ આવ્યો છે અને તેનું મન ચિત્ર તરફ ખાસ આકર્ષાયું છે અવલોકીને 'હું જઉં છું' એટલું બોલી ત્યાંથી તે જલ્દી ચાલી ગઇ.

કુમારને તો એ છબી જોતાં જ કામદેવનાં બાણ વાગ્યાં હોય વેકારથી તે બેભાન જેવો બની ગયો. તેની એવા પ્રકારની ા સર્વે મિત્રોના જોવામાં આવી ગઇ; કારણ કે ઘડિકમાં તે [2] દે, ઘડિકમાં માથું ધૂણાવે, ઘડિકમાં જાણે ઉંઘમાંથી જાગવા કરતો હોય તેમ ચીપટી વગાડે, ઘડિકમાં મનમાં ન સમજાય ીતે જેમ તેમ બોલે, ઘડિકમાં ઉંડા ગરમ નિસાસા મૂકે, ઘડિ-ાથ હલાવે, ઘડિકમાં વળી છબિમાં ચિત્રેલી કન્યાને વારંવાર રે, કોઇ વખત હસવા જેવું મુખ કરીને આંખોને ઉઘાડે, ખૂબ અને ઘડિકમાં આંખનો એક પલકારો માર્યા વગર મંદ મંદ નેહાળ નજરે આમ તેમ જુએ.

મન્મથાદિ મિત્રોનો વાર્તાલાપ.

રિકુમારની એવી અવસ્થા થયા પછી હરિકુમારની પાસે તેના ણું વળીને બેઠા હતા તેની અને કુમારની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે થઇ.

---

[1] અહીં મેં. રો. એ રોાસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૮૦૬ થાય છે.
[2] કઇ વાત કરે તેને સત્ય છે એમ બતાવવા 'હં હં' એમ જવાબ આપવો રો કહેવામાં આવે છે.

[1]મન્મથ (રમણીય સ્મિત મુખે)–" અરે ભાઈ ! આ અંદરખાનેથી અનેક પ્રકારના જુદા જુદા રસોનો અનુભવ કરાતો પણ બહારથી ઇંદ્રિયો કે હાથના ચાળા વગરનો આંતરનાચ[2] શો ચાલી રહ્યો છે ? "

આવો એકદમ સીધો સવાલ સાંભળીને હરિકુમારે [3]આકારસંવરણ કર્યું અને પછી મુખેથી મન્મથને કહેવા લાગ્યો " અહો ! આ ચિતારાની કુશળતા જોઈને હું તો બહુ રાજી થઈ ગયો છું. મિત્ર ! તું જો તો ખરો: આ ચિત્રમાં દરેકે દરેક રેખા બરાબર સ્પષ્ટ ચોખ્ખી અને ભૂલ વગરની જણાય છે, એમાં જે ઘરેણાં અલંકારોમાં આવ્યાં છે તે એક બીજાની સાથે બરાબર સંબંધમાં આવી રહ્યાં છે (મેળ ખાય છે), એમાં રંગ અને છાયા બરાબર યોગ્ય અનુક્રમથી લીધાં છે, અને ભાવ બરાબર સ્ફુટ રીતે દેખાઈ આવે તેવું એ ચિત્રનું કામ આબેહુબ કરવામાં આવ્યું છે. ચિત્રમાં બરાબર ભાવ લઈ આવવો તે કામ ઘણું જ મુશ્કેલ છે અને ઘણા હુશિયાર પરીક્ષકો ચિત્રમાં એ જ હકીકત ધ્યાન આપીને જુએ છે, કારણ કે ચિત્રમાં પરીક્ષા કરવા લાયક તેમને એ જ હકીકત જણાય છે. એ ભાવ આ ચિત્રમાં બહુ સ્પષ્ટ રીતે સારી રીતે અને યોગ્ય રીતે બહાર પડતો જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ચિત્રમાં ચિતરેલી કન્યા જાણે બાળવય પસાર કરી કુમારાવસ્થાના બારણા ઉપર ઊભી હોય, કામદેવ તેના ઉપર પોતાનું કાંઈ અસર કરતો હોય એ ભાવ એવો એવી સુંદર રીતે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે અગર કોઈ એક નાનો બાળક હોય તે પણ એ ભાવ કહી શકે, તો પછી વિદ્વાનોને તો તેમ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ જ નથી. વળી એ ચિત્રમાંહેની કન્યાનો સ્તનનો અગ્ર ભાગ જરા ઉપસેલો છે તે જાણે લાવણ્યને જ બહાર કાઢી રહ્યો હોય એમ લાગે છે ! વળી આંખોની રચનાઓ એ ચિત્રમાં તેના યૌવનને સ્પષ્ટ રીતે બરાબર બતાવી રહી છે; ભ્રકુટી મરોડવાળી અલ્પતરી રચના-

ચિત્ર પરીક્ષા.
[illegible]

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

ઓથી અને લીલામાં અર્ધ ઢંકાયેલી આંખો બતાવીને તે કન્યા નગ-
નથી જ જાણે મંદ નિવેદન કરતી હોય એમ જણાય છે, એના શાલ
ઉપર અસાધારણ સ્ફુરણા અને હસતું રમણીય વદનકમળ બતાવીને
એ ચપળ ચક્ષુવાળી મદનને પોતાની સાથે લઇને ફરતી હોય તેમ
બતાવે છે—આવી સુંદર કન્યાનું ચિત્ર બરાબર ભાવ સાથે યોગ્ય આકૃ-
પેઠે રીતે કોઇક ચિતારાએ ચિતરીને મારા હૃદયમાં ચમત્કાર કરી દીધો
છે. મારા મનમાં તો એમ જ થયું છે કે દુનિયામાં આટલો બધો
સ્પષ્ટ ભાવ બતાવી શકે એટલી કુશળતા બીજા કોઇ પણ ચિતારામાં
નથી, કારણ કે આટલી કુશળતા મેં દુનિયામાં બીજી કોઇ જગ્યાએ
જોઇ પણ નથી."

મન્મથ (પદ્મકેસર તરફ જોઇને)—કેમ ભાઇ પદ્મકેસર! આ બરાબર કહે છે? એ કહે છે એ સાચી વાત છે કે?"

[1]પદ્મકેસર—"મિત્ર! એ વાત તો બરોબર છે, પરંતુ પ્રાણી-
ઓની વૃત્તિઓ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. મારા મનમાં તો એમ
થાય છે કે પેલા ચિતારા કરતાં પણ ચિત્રમાં ચિતરેલી કન્યા વધારે
કાબેલ છે."

[2]લલિત—"એણે વળી એવું શું કામ કર્યું છે? શું તેં એમાં કાંઇ ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી) જોયું?"

પદ્મકેસર—"હા, સારી રીતે જોયું."

[3]વિલાસ—"ત્યારે મિત્ર પદ્મકેસર! તું અમારી પાસે તેનું વર્ણન તો કર. એ ચિત્રેલી કન્યાએ તે વળી શું કર્યું છે?"

પદ્મકેસર—"જો ભાઇ! આ કુમારનું મન જે કામદેવથી આતુર થઇ ગયેલી બીજી ગમે તે સ્ત્રીથી પહોંચી શકાય તેવું નથી, જે મનનું ઉલ્લંઘન આકાશમાં ચાલનારી વિદ્યાધરીઓ પણ કરી શકે તેમ નથી, જે મનને [4]કિન્નરીઓ પણ હરી શકતી નથી, દેવાંગનાઓ પણ જે મનને સાધી શકતી નથી, જે ગાંધર્વ જાતની સ્ત્રીઓનો વિષય પણ

૧ પદ્મકેસરઃ કમળનું કેસર—કામોદ્દીપક વસ્તુ છે.

૨ લલિતઃ એક જાતની શૃંગારની ચેષ્ટા છે.

૩ વિલાસઃ સ્ત્રીની એક પ્રકારની કામચેષ્ટા. આ સર્વ શૃંગાર બતાવનાર પાત્રો છે.

૪ કિન્નરીઃ ગાવામાં ઘણી કુશળ એક જાતિની દેવીઓ.

કદિ થઇ શકતું નથી, જે મનમાં સર્વદા સત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય છે, જે મન રાજસી અને તામસી વિકારોને તિરસ્કારથી નિરંતર હસી કાઢે છે એવું મહા વીર્યવાળું કુમારનું મન આ કન્યાએ ચિત્રમાં રહ્યા રહ્યા પણ અવગાહન કર્યું તે ખરેખરૂં ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી-નવાઇ જેવું) કામ કર્યું છે. આ હકીકત મેં એકલાએ જ જોઇ છે એમ નથી પણ તમે સર્વેએ બરાબર સ્પષ્ટપણે જોઇ છે."[1]

વિભ્રમ—"ભાઇ! એ તો આશ્ચર્ય થયું કહેવાય, પણ એમાં ચિત્ર કેવી રીતે?"

પદ્મકેસર—"અરે મૂર્ખ શિરોમણિ! 'ચિત્ર' એટલે આશ્ચર્ય! ચિત્ર શબ્દનો એ પણ અર્થ થાય છે. આ ચિત્ર (છબિ) ખરેખર ચિત્ર (આશ્ચર્ય ઉપજાવનાર) જ છે."

કપોલ—"એ ચિત્રમાં રહેલી કન્યાએ કુમારના મનમાં અવગાહન કર્યું છે એ હકીકત તમે કેવી રીતે જાણી? તમને એ હકીકતની કેવી રીતે ખબર પડી?"

પદ્મકેસર—"અરે મૂર્ખના સરદાર! તું એટલું પણ જોઇ શકતો નથી? જો; અંદરથી મન બહુ જ ક્ષોભ પામ્યું ન હોય ત્યાં સુધી આવા પ્રકારના હુંકારાદિ પણ ચોખ્ખા સ્પષ્ટ હોતા નથી, તેમ જ અનેક પ્રકારના તરંગો પણ તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તને મારા કહેવામાં વિશ્વાસ ન હોય તો તું કુમારને પોતાને જ એ હકીકત પૂછી જો એટલે વાત ચોખ્ખી થઇ જશે અને તારા મનનો બરાબર ખુલાસો થશે."

હરિકુમાર—"મિત્ર પદ્મકેસર! આવી નકામી પ્રસંગ વિનાની વાતચીત હવે બંધ કરો, કોઇ મજાના વિદ્વત્તા ભરેલા સવાલ જવાબો (પ્રશ્નોત્તરો) ચલાવો કે જેથી કાંઇ આનંદ થાય."

હસતાં હસતાં પદ્મકેસરે જવાબ આપ્યો "જેવી કુમારની આજ્ઞા!" પછી મિત્રો વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વિદ્વદ્ગોષ્ઠિ ચાલી.

* *

વિરહાતુરની માનસિક સ્થિતિ.
કન્યા સાક્ષાત્ હોવાથી ચિન્તા ગયો.
વિનોદ. પ્રશ્નોત્તર. આનંદ રસ.

---

૧ આ [illegible] ચિત્ર શબ્દ [illegible]

હરિવિલાસ.

(૧)

પદ્મકેસરે સવાલ કર્યો:—

पश्यन् विस्फारिताक्षोऽपि, वाचमाकर्णयन्नपि ।
कस्य को याति नो तृप्तिं, किं च संसारकारणम् ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—"બહુ ખુલ્લી આંખો ઉઘાડીને જોતો હોય અને વાણી સાંભળતો હોય છતાં કોને અને કોની શાંતિ થતી જ નથી, કોને સંતોષ વળતો જ નથી? અને સંસારનું કારણ કયું છે?" આનો ઉત્તર આપો.

[1]હરિકુમારે સવાલ તો સાંભળ્યો પણ તેનું મન તો ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ હરણ કરી લીધું હતું તેથી તેણે માત્ર ઠંડો હોંકારો આપ્યો. પદ્મકેસરને મનમાં વિચાર થયો કે પોતાનો સવાલ હરિકુમારના ધ્યાનમાં બરાબર આવ્યો નથી માટે ફરીવાર વધારે સ્પષ્ટ રીતે એ શ્લોક તેનાં લક્ષ્યમાં આવે તેમ બોલું. એ વિચારથી પદ્મકેસર સવાલવાળો ઉપરનો શ્લોક ફરીવાર બોલી ગયો પણ તેનાં જવાબમાં હરિકુમારે તો શૂન્ય હોંકારો જ આપ્યો. આથી પદ્મકેસરને બરાબર ખાત્રી થઇ કે ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ કુમારને તદ્દન શૂન્ય હૃદયનો બનાવી દીધો છે એટલે એ જરા હસી પડ્યો. બીજા મિત્રોએ પણ અરસ્પરસ મશ્કરી કરતાં હાસ્ય કર્યું અને તેઓ હસતાં હસતાં એક બીજાનાં મુખ તરફ જોવા લાગ્યા, એ જોઇને હરિકુમારનું મન જરા ઠેકાણે આવી ગયું. તેને લાગ્યું કે આ તો મિત્રો પણ તેને પારખી ગયા તે ઠીક ન થયું એટલે તેના મનમાં અભિમાન જાગ્રત થયું. એથી પોતાના મનમાં જે કન્યાસંબંધી સંકલ્પવિકલ્પ થતા હતા તે તેણે દાબી દીધા અને બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળવા લાગ્યો. તેના મનમાં કાંઇક વિચાર પણ આવ્યો. પછી તે બોલ્યો 'અરે મિત્ર! તું હસ નહિ, ખાલી મશ્કરી કરવાની ટેવ છોડી દે, તારો સવાલ ફરીવાર બોલી જા.' એટલે ઉપરનો શ્લોક સવાલના આકારમાં પદ્મકેસર ફરીવાર બોલી ગયો. આ વખતે કુમારનું સવાલ ઉપર લક્ષ્ય હતું એટલે જેવો સવાલ પૂરો થયો કે તેના મનમાં ઉત્તર આવી ગયો અને તેણે જવાબ આપ્યો. 'ममत्वं'

---

૧ અહીં હરિકુમારની જેવી દશા થઇ છે, જેમ તે અર્ધ ઉત્તર આપે છે અને પાછો વિચારમાં પડી જાય છે તેવી સ્થિતિ જ્યારે પ્રાણી વિષયમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે જરૂર થાય છે. અવલોકન કરવાથી તે જણાય તેવી વાત છે.

{ [1]આપણે અહીં કુમારનો ટુંકો જવાબ સમજી લઇએ. અહીં સવાલ બે હતા અને ઉત્તર એક આપવાનો હતો. પ્રશ્ન એ હતો કે આંખો ઉઘાડીને જોયા કરે અને વાણી સાંભળે છતાં કોને કઇ બાબતમાં શાંતિ ન થાય? જવાબમાં મમત્વ, મારાપણું એ મોહરાજાનો જગતને અંધ કરનારો મંત્ર છે; આખી દુનિયાને નચાવનાર થનગનાટ કરાવનાર રખડાવનાર ફસાવનાર એ મંત્ર પ્રાણીને તદ્દન વિચિત્ર બનાવી દે છે, એને આંખે દેખતાં છતાં અને કાને સાંભળતાં છતાં મમત્વની વસ્તુના સંબંધમાં તૃપ્તિ વળતી જ નથી, તે કદિ ધરાતો જ નથી, તેને કદિ શાંતિ વળતી જ નથી–એવી તેની સ્થિતિ થાય છે. ગમે તેટલું જુએ અને સાંભળે પણ હજુ જાણે વધારે સાંભળું અને જોયા કરૂં એવી તેના મનની સ્થિતિ થાય છે તે સર્વનું કારણ મમત્વ–અભિમાન–મારાપણું છે. ત્યાર પછી સંસારનું કારણ શું એમ પૂછ્યું છે તેનો જવાબ પણ એ જ છે. સંસારભ્રમણ, ભવપરિપાટિ, ચક્રપર્યટણનું કારણ 'મમત્વ' જ છે. મોહરાજાનું સ્થાન અને તેના કાવાદાવા આ ગ્રંથ વાંચનારના લક્ષ્યમાં એટલાં બધાં આવી ગયાં છે કે તેપર વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. આવી રીતે બે પંક્તિના સવાલનો જવાબ કુમારે ત્રણ અક્ષરમાં આપ્યો. }

* * *

(૨)

પદ્મકેસર આવો ટુંકો પણ મુદ્દાસરનો જવાબ સાંભળી ઘણો વિસ્મય પામ્યો. પછી તેણે વળી બીજો સવાલ પૂછ્યો.

कस्या विभ्यन्त्रीरुर्न भवति सङ्ग्रामलम्पटमनस्कः ।
वाताकम्पितवृक्षा, निदाघकाले च कीदृक्षाः ॥

ભાવાર્થ—'લડાઇ લડવામાં જેનું મન લાગેલું હોય છે તે કોનાથી જરા પણ બીધા વગર કામ લે છે? અને ઉન્હાળામાં પવનથી કંપી રહેલાં ઝાડો કેવાં લાગે છે?'

---

૧ મારી નોટમાં આ પ્રથમ પ્રશ્નની સામે (૧) 'બે પ્રશ્ન,' બીજા પ્રશ્નની સામે (૨) 'સ્ત્રી પ્રશ્ન,' ત્રીજા પ્રશ્નની સામે (૩) 'માનસિક પ્રશ્ન' એવી નોટ કોઇ શાસ્ત્રીએ કરાવી છે તેનો હેતુ મને યાદ નથી. (૪) સામે 'શબ્દાલંકાર' છે અને) સામે 'ગૂઢ ચતુર્થપાદ' છે તે સમજાય તેવી નોટો છે.

હરિકુમારે એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી જવા પ્રોફેસરને કહ્યું, પ્રોફેસર પણ એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી ગયો. જરા વિચાર કરીને કુમારે જવાબ આપ્યો.–'दलनायाः' પ્રોફેસરે તે જવાબ કબૂલ રાખ્યો.

[આપણે અહીં સદરહુ સવાલ અને તેનો ઉત્તર જરા વિચારી જઇએ. ઉપરના (૧) પ્રથમ સવાલ પેઠે અહીં સવાલ બે હતા અને જવાબ એક આપવાનો હતો તેથી જવાબ આપવામાં વિચાર કરવાની જરૂર હતી. (૧)પ્રથમ સવાલ એ હતો કે જે પ્રાણીનું મન સંગ્રામમાં જવા તત્પર થઇ રહ્યું હોય તે કોનાથી અતિશય બીકણ થતો નથી? નિર્ભ્ય-દ્ભીરુ-એટલે અતિશય-ઘણો બીકણ. જવાબમાં કહે છે કે એવો પ્રાણી 'દલનાયાઃ' એટલે સેના-લશ્કર ('દલના' એટલે 'સેના')થી ડરતો નથી; જેને લડવા જવું છે અને લડવાની હોંસ થઇ છે અને તે બાબતનો જેને શોખ થયો હોય છે તે લશ્કરથી ડરતો નથી. (૨) ઉન્હાળામાં સખ્ત પવન આવી વૃક્ષોને કંપાવી દે ત્યારે તે કેવા થાય છે? એ બીજા સવાલના જવાબમાં પણ તે જ ઉત્તર આપે છે. દલનાયાઃ–दलानाम् न आयः (प्राप्तिः) येषु ते એટલે 'દલ' એટલે પાંદડાં તેનો 'આય' એટલે લાભ જેમાં ન થાય તેવા એટલે ઉન્હાળામાં વૃક્ષોને પાંદડાંનો લાભ થતો નથી. આવી રીતે ચાર અક્ષરના ટુંકા જવાબમાં ઉપરના બન્ને પ્રશ્નોનો જવાબ આપી દીધો.]

*   *   *

(૩)

ત્યાર પછી અર્હત દર્શન (જૈન મત) તરફ અભિરૂચિવાળા વિલાસ નામના મિત્રે કહ્યું 'કુમાર! મેં પણ એક સવાલ મનમાં નીરધારી રાખ્યો છે!' કુમારે તેને સવાલ જણાવવાનું કહેતાં તે બોલ્યો:—

कीदृग्राजकुलं विषीदति विभो ! नश्यन्ति के पावके,
योग्यं काननमच्युताश्च बहवः काले भविष्यन्त्यलम् ।
कीदृक्षाश्च जिनेश्वरा वद विभो ! कस्मै तथा रोचते,
गन्धः कीदृशि मानवे जिनवरे भक्तिर्न सम्पद्यते ॥

ભાવાર્થ—'કેવા પ્રકારનું રાજકુળ (રાજ્ય) આખરે નાશ પામે છે, બેસી જાય છે? અને હે પ્રભુ! અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે? જાણવા લાયક જાગ્રત કરે તેવું ઉદ્યાન કયું? પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ ન થાય એવા કોણ? વખત જતાં જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે કોણ?

જિનેશ્વરો કેવા હોય છે? અને હે પ્રભુ! કોને તે તથાપ્રકારે ગમે છે? કેવા પ્રકારના માણસમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે? અને કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન્ ઉપર ભક્તિ જાગ્રત થતી નથી?"

આવા નવ સવાલો એક જ શ્લોકમાં એક સાથે પૂછાતાં હરિકુમારે કહ્યું "ભાઇ! આ સવાલો એક બીજાથી ઉલટા, અટપટા અને બહુ સમાસવાળા છે! માટે ફરીવાર બોલી જા. અને વધારે સ્પષ્ટ રીતે બોલજે જેથી દરેક પ્રશ્ન બરાબર લક્ષ્યમાં રહે." કુમારની આવી માગણીથી વિલાસ ફરીવાર તે શ્લોક બોલી ગયો. વિચાર કરીને હસીને હરિકુમારે ઉત્તર આપ્યો "જો ભાઇ! તેનો ઉત્તર સાભળ.[1]

अकुशलमालाभावनामायितमानसे-

[1] આ શ્લોકમાં નવ સવાલ કરવામાં આવ્યા છે અને તેનો જવાબ એક સાથે આપવો એવી તેમાં ગોઠવણ જણાય છે. આપણે જવાબો વિચારીએ.

૧ કેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે—બેસી જાય છે?
જવાબમાં પ્રથમના ચાર અક્ષર લેવા—अकुशल. પ્રવીણતા વગરનું—રાજ્યનીતિ ન સમજનાર રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામી જાય છે, બેસી જાય છે.

૨ અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે?
પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દેવા. જવાબ शलमा પતંગીઆ. પતંગીઆ અગ્નિમાં પડી મરણ પામે છે તે જાણીતી વાત છે.

૩ [illegible] કરે તેવું ઉદ્યાન કયું?
જવાબમાં ચાર અક્ષરો મૂકી દેવા. भावना. ભાવનારૂપ ઉદ્યાન [illegible] લાયક છે, ઉપદેશ આપે તેવું છે. ભાવના અનેક પ્રકારની છે અને [illegible] લાયક છે અને [illegible] કરે તેવી છે તે સ્પષ્ટ છે.

૪ [illegible]?

[illegible]

[illegible]

એના જવાબમાં પણ ભાવના એ જ શબ્દ લેવાનો છે. ભાવના પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થઇ સંસારમાં જતી નથી.

૫ વખત જતા જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે કોણ?

આના જવાબમાં ભાવનાભાવિતાઃ ભાવના ભાવનારાઓ થોડા વખતમાં પરિપૂર્ણ દશાએ પહોંચી આનંદમગ્ન થાય છે.

૬ જિનેશ્વર કેવા હોય છે?

જવાબ—કુશલભાવનાભાવિતમાનસાઃ સુંદર ભાવનાથી જેનું મન ભાવિત થયેલું છે, વાધેલું છે તેવા. તીર્થંકર મહારાજો આવા જ પ્રકારના હોય તે સ્વાભાવિક છે.

૭ કોને તે (જિનેશ્વરો) તથાપ્રકારે ગમે છે?

એનો જવાબ પણ ઉપર પ્રમાણે. કુશળભાવનાભાવિત મનવાળાને પ્રભુ-જિનેશ્વર ગમે છે, એમને પ્રભુ ઉપર રૂચિ થાય છે.

૮ કેવા પ્રકારના માણસનાં મનમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે?

અકુશલભાવનાભાવિતમાનસે જેઓનું મન અપ્રવીણ-અયોગ્ય ભાવનાથી વાસિત થયેલું હોય તેવા માણસને અભિમાન થાય છે. સમજુને તો અભિમાન ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

૯ અને કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર ભક્તિ જાગ્રત થતી નથી?

એનો જવાબ પણ ઉપર કહ્યો તે જ જાણવો. એટલે અકુશલભાવનાભાવિતમાનસાઃ એટલે જેઓ કુશળ ભાવનાઓ ભાવતા નથી તેમના મનમાં જિનેશ્વર દેવ ઉપર ભક્તિ પણ થતી નથી.

આવી રીતે એક શબ્દમાં બધા અર્થનો સમાવેશ કર્યો. }

તા. ક.—ઉપર જે અર્થ કર્યો છે તેમાં જવાબના અક્ષરો આડાઅવળા અસંબદ્ધ લેવા પડે છે, બાકી જવાબ બરાબર લાગે છે. પણ સંસ્કૃતમાં એવી રીતે પ્રક્રમભંગ કદાપિ કરવામાં આવતો નથી, તેથી મેં વિચાર કરીને નીચે પ્રમાણે અર્થ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. ભા. ક.

* * *

૬ અહીં શ્લોકના સાત જ પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે અને તેના પ્રત્યેકના જવાબમાં શરૂથી બે બે અક્ષરો મૂકી દેવા અને પછીના ત્રણ ત્રણ લેવા અને છેવટના પ્રશ્નના જવાબમાં આખો જવાબ લેવો. આ અર્થ કરતાં પ્રક્રમભંગ જરા પણ થતો નથી. સાત સવાલો અને જવાબો નીચે પ્રમાણે છે.[1]

૧ કેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે? જવાબ (अकुशल)
૨ અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે? (પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દીધા) જવાબ शल्मा (:)
૩ જાણવાલાયક, જાગ્રત કરે તેવું ઉધાન કયું? (ચાર અક્ષર મૂકીને) જવાબ भावना.
૪ જાતે સ્થાનભ્રષ્ટ ન થઇ વખત જતાં બહુ થઇ જાય તે કોણ? (૭ અક્ષર મૂકીને) नामावि.

---

૧ अकुशलभावनानामाविजमानसे

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬

૭

અથવા

જવાબ તેર અક્ષરનો છે. દરેક જવાબમાં બેબે અક્ષર મૂકવા. જવાબ જુઓ.

अ	१		
कु	२		
श	३		
ल	४	સવાલ.	જવાબના અક્ષરો.
भा	५		
व	६	૧	૧–૨–૩–૪
ना	७	૨	૩–૪–૫
मा	८	૩	૫–૬–૭
वि	९	૪	૭–૮–૯
ज	१०	૫	૯–૧૦–૧૧
मा	११	૬	૧૧–૧૨–૧૩
न	१२	૭	૧ થી ૧૩
से	१३		

૫ જિનેશ્વરો કેવા હોય છે? (આઠ અક્ષર મૂકીને) વિતમા.

૬ તેમ જ સુગંધ કોને પસંદ આવે છે? (દશ અક્ષર મૂકીને) માનસે.

૭ કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન્ ઉપર ભક્તિ જાગ્રત થતી નથી? (આખું પદ) अकुशलभावनाभावितमानसे.

આ સાતે સવાલનો જવાબ સંક્ષેપમાં વિચારી જઇએ.

૧-૨-૩. આ ત્રણે પ્રશ્નોનો જવાબ ઉપર ૧-૨-૩ માં આવી ગયો છે તે પ્રમાણે જ છે, ત્યાંથી તે અર્થ વિચારી લેવો.

૪ જાતે સ્થાનભ્રષ્ટ ન થઇ વખત જતાં બહુ થઇ જાય તે કોણ? નાભાવી.

નાભાવીમાં 'ભાવી' એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ન અભાવી એટલે અભવ્ય નહિ એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાનાં સ્થાનથી ભ્રષ્ટ ન થતાં વખત જતાં છેવટે બહુ થઇ જાય છે, મોક્ષમાં જાય છે, અનેક સાથે મળી જાય છે; મતલબ જાતે અચ્યુત રહી છેવટે બહુ થઇ જાય છે, જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાય છે. ભવ્ય પ્રાણીની વખત જતાં એ દશા થાય છે.

૫ જિનેશ્વરો કેવા હોય છે? જવાબ. વિતમા.

विगतं तमः येषां ते જેઓનો (અજ્ઞાનરૂપ) અંધકાર નાશ પામી ગયો છે તે. તીર્થંકરને તમસ્ ન હોય તે સમજી શકાય તેવી બાબત છે.

૬ સુગંધ કોને પસંદ આવે છે? માનસે.

સુગંધ લે છે નાક, પણ તેની પસંદગી તો મન જ કરે છે.

૭ પ્રથમના અર્થમાં જે નવમો અર્થ કર્યો તે જ અહીં બંધ બેસે છે.

આ અર્થમાં ક્રમ બરાબર જળવાય છે અને અર્થ બેસતો આવે છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.}

*   *   *

(૪)

હરિકુમારનો જવાબ સાંભળીને વિક્રમ ખૂબ હસ્યો.

હરિકુમાર—"ભાઇ! કેમ હસ્યો?"

વિભ્રમ—"કુમાર! તેં આ વિલાસના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને તેનો ગર્વ ઉતારી દીધો એ બહુ સારૂં કર્યું! એ સવાલ અમને એ ભાઇ-સાહેબ વારંવાર પૂછતો હતો, પણ અમને સર્વને એનો જવાબ સૂજતો નહોતો તેથી એ ભાઇ છાપરે ચઢી બેઠો હતો અને એનું અભિમાન સમાતું ન હોતું."

વિલાસ—"અરે! એ કુમારે મારો ગર્વ ઉતાર્યો છે એટલું જ નહિ, પણ તમારો સર્વનો ગર્વ આજે ઉતારી નાખે એમ છે. તમે કોઇએ જે કાંઇ પ્રશ્નો વિચારી રાખ્યા હોય તે બોલો, તમારૂં અભિમાન પણ એ જરૂર ઉતારી દેશે. તમારે જે સવાલ પૂછવા હોય તે બોલી જાઓ."

[1]**મન્મથ**—"કુમાર! મેં પણ બે કોયડાઓ વિચારી રાખ્યા છે."

કુમાર—"ભલે ખુશીથી પૂછો, હું જવાબ વિચારીશ."

મન્મથ—"મારા બે પ્રશ્નો સાંભળો.—

"[2]दास्यसि प्रकटं तेन, गृह्णामि न करात्तव ।
भिक्षामित्युदिता काचिद्भिक्षुणा लज्जिता किल ॥

તેમજ

करोति कठिनो राजन्नरीभकटघट्टनम् ।
विधत्ते करवालस्ते निर्मूलां शत्रुसंहतिम् ॥

આ બન્ને શ્લોકમાં અલંકાર છે. સાદી રીતે વાંચતાં તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. "તું ઉઘાડી રીતે-સ્પષ્ટ રીતે આપે છે તેથી તારા હાથથી ભિક્ષા હું નહિ લઉં-એમ કોઇ ભીખારીએ કહ્યું તેથી તે ખરેખર શરમાઇ ગઇ."

ભીખારી આવું વિચિત્ર કેમ બોલે? અને તેમાં આપનાર શરમાઇ શા માટે જાય? આ દેખીતો વિરોધ થયો.

બીજા શ્લોકમાં સીધી રીતે વાંચતાં કરોતિ શબ્દ અર્થ વગરનો રહી જાય છે. 'હે રાજન્! તારી કઠણ તરવાર શત્રુના સમૂહનો મૂળથી નાશ કરે છે અને શત્રુઓના હાથીઓના ટોળાંના ગંડસ્થળોને ભેદી નાખે

---

૧ **વિલાસ** અને **મન્મથ** એ પણ કામદેવ છે. વિલાસ એનું વ્યક્તરૂપ છે અને મન્મથ જાતે કામદેવ છે.

૨ આ બન્ને શ્લોકોમાં શબ્દાલંકાર અને વિરોધાભાસ છે.

છે." આવો અર્થ કરતાં करोति શબ્દ મૂકી દેવો પડે છે. અથવા તેનો અર્થ 'હરે છે' એમ કરીએ તો કઠણ તરવારથી એ કામ બનતું નથી.

*　　　*　　　*

હરિકુમાર—"(હસીને) જે ભાઇ તારા પ્રથમના શ્લોકમાં જે દેખીતો વિરોધ છે તેનો આવી રીતે ભંગ કરવો. दासासि શબ્દને છુટા પાડીને दासी असि એમ બે શબ્દ કરવા. એટલે તેનો અર્થ એવો થશે કે 'હે બાઇ ! તું દાસી (નોકરડી-ગુલામ-અધમ સ્ત્રી) છે તેથી તારે હાથે હું ભીક્ષા લઇશ નહિ, એ પ્રમાણે ભીખારીએ કહ્યું એટલે આપનારી સ્ત્રી લજવાઇ ગઇ.' આવી રીતે શબ્દની સંધિ છૂટી પાડવાથી દેખીતો વિરોધ સમાઇ જાય છે.

"બીજા શ્લોકમાં પણ એવી જ રીતે करोति कठिनो શબ્દની સંધિ છૂટી પાડવી જોઇએ તે अतिकठिनो करो-करः अति कठिनो એવી રીતે શબ્દને છૂટા પાડવાથી અર્થ મળી જશે. 'હે રાજન્ ! તારો અતિ કઠણ હાથ શત્રુઓના હાથીઓનાં ગંડસ્થળોને ભેદી નાખે છે અને તારી તરવાર શત્રુની હારોની હારોનો મૂળથી નાશ કરે છે."

"આવી રીતે સંબંધ મેળવવાથી અર્થ બરાબર સ્પષ્ટ થાય છે અને તેવી રીતે મન્મથ ! તારા સવાલનો જવાબ થાય છે."

મન્મથ—"અહો અહો ! કુમાર ! તારી વિદ્વત્તા તો કાંઇ અજબ પ્રકારની છે ! ગમે તેવા અટપટા સવાલ ગોઠવીને પૂછીએ પણ તેના જવાબ તો તારા મ્હોમાં જ આવી પડેલા છે. ધન્ય છે તારી બુદ્ધિની કુશાગ્રતાને !"

*　　　*　　　*

(૫)

[1]હવે તે વખતે મેં એક એવો શ્લોક વિચારી કાઢ્યો કે જેનું ચોથું પાદ ગૂઢ (છુપાયલું) હોય. મેં (ધનશેખરે) કુમારને જણાવ્યું કે "મેં એક ગૂઢચતુર્થપાદ વિચારી રાખ્યું છે માટે તારી મરજી હોય તો તને પૂછું. હું એ શ્લોકના ત્રણ પાદ તને જણાવીશ અને તારે તેનું ચોથું પાદ શોધી આપવું પડશે." કુમારે હા પાડવાથી મેં મારા શ્લોકનાં ત્રણે પાદ જણાવ્યાં.

---

૧ વસંતઋતુમાં વનમાં ગયા તે વખતે કુમારની થયેલી સ્થિતિ (ચિત્રપટ દર્શનથી) આ ધનશેખર વાંચે છે ને સદંવના રાખ્યું. હવે ધનશેખર જે અત્યાર સુધી સાંભળતો જ હતો તે વિનોદચર્યાના ભાગ લે છે.

આ શ્લોકમાં વચન મન અને કાયાથી આદર્શમનુષ્યે કેવું વર્તન કરવું જોઇએ તે બતાવ્યું છેઃ વચનથી નિંદા ન કરવી, પારકાં અવર્ણવાદ ન બોલવાં, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખી ક્રોધ ન કરવો, ક્રોધ મનોવિકાર છે એની સાથે માન માયા, લોભ, કષાય અથવા કામ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ રિપુઓ સમજી લેવા અને કાયાથી અન્યનું પરિપાલન કરવું. આ પ્રમાણે જે કરે તે કુળને શોભાવનાર માણસ છે, નર છે—એવાનો અવતાર સફળ છે, ફેરો ગણતરીમાં ગણવા યોગ્ય છે, એનું જીવન રસમય અને જીવવા યોગ્ય છે.

આ શ્લોકમાં પણ શબ્દાલંકાર જણાય છે. ચોથા પાદના દરેક અક્ષરો પ્રથમના ત્રણ પાદમાંથી મળી આવે છે. }

* * * *

* * *

પુનઃ ચિત્રકન્યા સ્મરણ.

આવી રીતે જેટલો વખત પ્રશ્નોત્તરમાં હરિકુમારનું ધ્યાન રહ્યું તેટલો વખત તે ચિત્રમાં રહેલી કન્યાને કાંઇક વિસારી શક્યો, થોડીક ભૂલી ગયો, એટલો વખત એ બાબત તેને જરા જરા વિસ્મૃત થઇ.

કર્મનર્તકીએ તે વખતે એક પારેવો પોતાની પારેવી સાથે ગેલ કરતો જોવામાં આવ્યો, ચાંચે તે ચાટે, તેની ફરતો ઉડે અને તેની સાથે ગેલ કરે—એ હકીકત જોઇને વિસારે પડેલી કન્યા પાછી કુમારની સ્મૃતિમાં આવી, ચિત્ર ઉપર ધ્યાન ગયું અને મિત્રોની વાતચીતમાંથી લક્ષ્ય ઉઠી ગયું. પછી તો સખત પવનના ઝપાટા લાગવાથી દીવાની જેવી દશા થાય, મોટા પથ્થર પડવાથી કુંડના જળની જેવી દશા થાય, પોતાના કુટુંબના ભરણપોષણની ચિંતાથી દરિદ્રી માણસનાં મનની જેવી સ્થિતિ થાય, અભિમાની માણસની બીકથી [illegible] [illegible] જેવી મનસ્થિતિ થાય અને સંસારની બીકથી *અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાણીની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ કુમારની થઇ ગઇ, કન્યાનું ચિત્ર મન ઉપર વારંવાર આવવા લાગ્યું અને કુમાર આનંદમાં [illegible]. એવી રીતે એક [illegible] વસ્તુના વ્યાક્ષેપથી મુક્ત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. રીતે કુમારને [illegible] [illegible] ચિત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

* [illegible]

હરિકુમારની વ્યાકુળતા.

મેં તે વખતે કુમારને પૂછ્યું "કુમાર! આ શું?"

કુમારે જવાબ આપતાં કહ્યું "ભાઇ ધનશેખર! કાલે રાત્રે મારૂં માથું દુઃખતું હતું તેથી મને ઉંઘ આવી નહોતી. અત્યારે પણ તેની અસરથી મારૂં માથું જરા જરા દુઃખે છે અને મને ચક્કર આવે છે. તેથી આ મન્મથ વિગેરે મિત્રો મરજી આવે તો જાય અને મરજી આવે તો અહીં ફરે હરે. તું એકલો મારી પાસે રહે. ચાલ, આપણે આ બાજુના ચંદનલતાગૃહમાં જઇએ અને ત્યાં હું જરા શાંતિથી નિદ્રા લઉં."

કુમારની આવી ઇચ્છા જાણી મન્મથ વિગેરે સર્વે મિત્રો ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયા અને માત્ર હું જ કુમારની સાથે રહ્યો. આવી રીતે અમારી વિનોદવાતનો અહીં અંત આવ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મન્મથ વ્યાકુળતા—આયુર્વેદ.

સર્વે મિત્રો વિદાય થયા પછી હું (ધનશેખર) અને હરિકુમાર લતામંડપમાં દાખલ થયા. મંડપમાં જઇને મેં ઠંડાં સુકોમળ પાંદડાંઓ એકઠાં કરી તેની પથારી બનાવી. એ તૈયાર કરેલી પથારી ઉપર કુમાર બેઠો. પરંતુ માછલું તપેલી રેતીમાં આવીને પડેલું હોય, તે જેમ તાપથી તરફડે તે પ્રમાણે કુમાર તે ઠંડા શયનપર પણ તરફડીઆં મારવા લાગ્યો, તેને જરા પણ શાંતિ ન થઇ કે સુખ ન આવ્યું. પછી મેં એને બેસવા સારૂ કોમળ આસન (બેઠક) ગોઠવી આપ્યું. કુમાર એ આસન ઉપર બેઠો. ત્યાં પણ શૂળિ ઉપર ચોરને ચઢાવ્યો હોય ત્યાં જેમ તેને સુખ મળે નહિ તેમ હરિકુમારને એ આસન ઉપર પણ નિરાંત વળી નહિ. ત્યાર પછી તે મારે ખભે વળગ્યો અને આમ તેમ ઝુલવા લાગ્યો. એમ કરતાં પણ એના હૃદયમાં જે તાપ આવ્યો હતો તે ઓછો થયો નહિ.

શંખનાદ–મન્મથ જોર.

પછી તો કુમાર ઘડિકમાં સુવે, ઘડિકમાં બેસે, ઘડિકમાં ઊભો થાય, ઘડિકમાં અહીં તહીં ભમે, પણ જેમ નરકગતિના જીવોને નારકીમાં સુખ મળે નહિ તેમ કુમારને જરા પણ ચેન પડે નહિ, જે જે સુખશાંતિના ઉપાયો યોજવામાં આવે તેનાથી ઉલટી તેની વેદના વધતી જાય. આવી રીતે મદનઅગ્નિથી બળી જતાં એ રાજકુમારે શીતળ લતાગૃહમાં ઘણો વખત વીતાવ્યો પણ એની ગરમી ઓછી થઇ નહિ. પેલા મન્મથ વિગેરે મિત્રોએ કુતૂહળને લીધે કુમારની જે દશા થઇ હતી તે ગુપ્ત રીતે કુમાર ન જાણે તેમ જોયા કરી અને તેઓ અંદર અંદર કુમારની મશ્કરી ઇસારાથી કરતા રહ્યા.

હવે તે વખતે મનુષ્યોનાં શરીરમાં તાપ કરવા માટે જ કામદેવ પોકાર કરતો હોય તેવો મધ્યાહ્ન સમયનો શંખ વાગ્યો.[1] શંખ ઘણા જોરમાં લાંબા વખત સુધી વાગ્યો અને દૂરથી તેનો અવાજ કુમારના કાનપર ગયો. એ વખતે કુમારને ઘેર લઇ જવા માટે મન્મથ વિગેરે સર્વ મિત્રો લતાગૃહમાં આવ્યા અને સર્વે કુમારને કહેવા લાગ્યા "દેવ! હવે અત્યારે ખરો મધ્યાહ્ન થયો છે માટે આપ ઘરે પધારો. ત્યાં જઇ દેવપૂજનાદિ નિત્યકર્મ કરી દિવસનું કામ હોય તે આટોપી લો."

હરિકુમારે જવાબમાં કહ્યું "અરે ભાઇઓ! ધનશેખરને મારી પાસે મૂકીને તમે સર્વે ઘરે જાઓ, આ મારી વેદના ઓછી થશે એટલે હું પણ પછી ધનશેખર સાથે ઘેર આવીશ. અત્યારે તો મારા માથામાં ચાસકા આવે છે, અંદર તાપ વધતો જાય છે, તેથી આ શીતળ લતાગૃહમાં હું હજુ શાંતિ માટે વધારે વખત રહેવા માંગું છું."

કુમારને હૃદયની અંદરનો તાપ હતો, શેને લઇને તે તાપ આવ્યો હતો તે સર્વના ખ્યાલમાં બરાબર આવી ગયું અને તે સંબંધમાં તેઓની પ્રતીતિ પણ થઇ ગઇ, છતાં તે રાજકુમાર હોવાથી તેને સીધી રીતે તેઓ કહી શક્યા નહિ. જરા ડર ખાઇને તેઓ અંદર અંદર નીચે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યા અને તે સર્વે કુમાર સાંભળે તેમ બોલતા હોવાથી તેઓનો આશય કુમારના સમજવામાં પણ બરાબર આવી ગયો.

આયુર્વેદ. વૈદું.

"અરે કપોળ! તું આયુર્વેદ (વૈદ્યવિદ્યા)માં ઘણો કાબેલ છે ત્યારે ભાઇ! આ કુમારના શરીરમાં વિકાર થયો છે તે ક્યાં કારણોને

[1] કેટલીક જગ્યાએ મધ્યાહ્ન (બપોર-બાર વાગ્યાનો સમય) બતાવનાર તોપ ફોડવાનો રિવાજ છે અને કોઇ જગ્યાએ શંખ વગાડવાનો રિવાજ છે.

લઇને થયો છે (નિદાન) અને તે શાંત કરવાનો ઉપાય[1] (ચિકિત્સા) શો છે તે તું વિગતવાર અમને જણાવ."

કૃપોળે વિવેચનપૂર્વક જવાબ આપતાં જણાવ્યું:—

"ભાઇઓ! વૈદક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

"વાયુ, પિત્ત અને કફ આ ત્રણ શારીરિક-શરીર સંબંધી દોષો છે અને રજસ્ અને તમસ્ એ બે માનસિક દોષો છે. (શરીરમાં વ્યાધિ થાય છે તે વાત પિત્ત અને કફની વિષમતાથી થાય છે અને રજોગુણ અને તમોગુણ માનસિક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે.) આ બન્ને પ્રકારના દોષો પૈકી શારીરિક દોષો છે તે દૈવ અને યુક્તિનો આશ્રય લઇને કરેલા ઔષધ ઉપચારથી શાંત થાય છે (મતલબ શરીરસંબંધી વ્યાધિ મટાડવા માટે યુક્તિ કરવી જોઇએ અને નસીબ બળવાન્ હોવું જોઇએ. યોગ્ય પુરૂપાર્થ અને અનુકૂળ દૈવ (કર્મ) હોય તો શારીરિક દોષો મટે છે અને માનસિક દોષો (રાજસી અને તામસી) જ્ઞાનથી, વિજ્ઞાનથી (સાયન્સથી), ધીરજથી, સ્મૃતિ(યાદ કરવું તે)થી, અને સમાધિથી દૂર થાય છે.[2]

"એ શારીરિક દોષો પૈકી વાત (વાયુ) રૂક્ષ (લુખો) હોય છે, ઠંડો હોય છે, હલકો હોય છે, અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, હાલતો ચાલતો હોય છે, સ્વચ્છ હોય છે અથવા કઠણ હોય છે. હવે એ જેવા પ્રકારનો હોય તેનાથી ઉલટા પ્રકારની વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી તે શાંતિ પામે છે: એટલે જો વાયુ લૂખો હોય તો તે ચોપડેલ-ચીકાશદાર પદાર્થોના ઉપયોગથી નરમ પડે છે, શીત વાયુ ગરમ વસ્તુના ઉપયોગથી

---

૧ વૈદકમાં વ્યાધિ શો છે તે તેનાં કારણ અને ચિહ્નો પરથી શોધવું તેને નિદાન કહે છે અને નિદાન (diagnosis) થયા પછી તેની દવા કરવી તેને ચિકિત્સા કહે છે. વૈદકમાં આ બે ઘણા અગત્યના વિભાગો છે.

૨ આ આખો વૈદકીય વિભાગ સંક્ષેપમાં વૈદક શાસ્ત્રનો મોટો અભ્યાસ બતાવે છે. એક ઘણા નિષ્ણાત વૈદરાજે આ વિભાગ મને સમજાવ્યો ત્યારે જણાવ્યું હતું કે વિષય બરાબર વૈદકીય પરિભાષામાં, સંક્ષેપમાં અને મુદ્દાસર લખાયલો છે. એટલી હકીકત વાંચીને તેમને ગ્રંથકર્તા માટે બહુ માન થયું હતું. આ વૈદાનો વિષય જરા વધારે સ્પષ્ટ થાય તેટલા સારૂ વધારે રૂઢી રીતે તેનું અવતરણ અત્ર કરવામાં આવ્યું છે. વાગ્ભટ કહે છે કે धीधैर्यात्मादिविज्ञानं मनोदोषौषधं परम्. આ વિચાર અત્ર માનસિક દોષના ઉપચાર માટે બતાવેલ છે તેના જેવો જ લગભગ છે. બાકીનો આયુર્વેદ પણ વૈદાના સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથોને અનુરૂપ છે એમ મને સદરહુ વૈદરાજે કહ્યું છે. મો. ક.

શમે છે, લઘુ વાયુ ગુરૂ દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, ચળ વાયુ સ્થિર દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, વિશદ દહીં જેવો વાયુ અચોખા દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે અને કઠણ વાયુ પોચા પદાર્થના વપરાશથી શમે છે.

"પિત્ત સ્નેહવાળું (ચિકાશદાર) હોય છે, ગરમ હોય છે, તીખું હોય છે, દ્રવતું (પાતળું liquid) હોય છે અને ખાટું હોય છે. એ પાંચ પ્રકારના રસવાળું પિત્ત તેનાથી ઉલટા પ્રકારના ગુણોથી શમે છેઃ ચિકાશદારને માટે ચીકાશ વગરના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવાથી, ગરમને માટે ઠંડા પદાર્થના ઉપયોગથી, તીખાને માટે મોળા પદાર્થના ઉપયોગથી, દ્રવતાને માટે ઘટ વસ્તુઓના ઉપયોગથી અને ખાટાને માટે ખારા પદાર્થના ઉપયોગથી પિત્તનું શમન થાય છે.

"કફ ગુરૂ (ભારે) હોય છે, ઠંડો હોય છે, નરમ હોય છે, ચીકાશદાર હોય છે, મીઠો હોય છે, ગોળ જેવો ચીકાશદાર હોય છે અથવા સુંવાળો હોય છે. એ પાંચ પ્રકારથી યુક્ત કફ તેનાથી વિપરીત ગુણવાળા પદાર્થોના વપરાશથી શાંત થાય છે એટલે ભારે કફને માટે હળવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ઠંડા કફને માટે ગરમ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, નરમ કફને માટે સખ્ત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ચીકાશદાર કફને માટે ચીકાશ વગરના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો, મીઠા કફને માટે કડવા પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો, ગોળ જેવા કફને માટે ચીકાશ વિનાના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો અને સુંવાળા કફને માટે ખરસટ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો. તેમ કરવાથી વધી ગયેલ કફના દોષો શમી જાય છે.

વૈદકશાસ્ત્રમાં રસ[1] છ પ્રકારના બતાવવામાં આવ્યા છેઃ મીઠો (ગળપણવાળો), ખાટો, ખારો, તીખો, કડવો અને તુરો. એ છ રસો પૈકી મીઠો ખાટો અને ખારો રસ કફ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તુરો તીખો અને કડવો રસ વાયુ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને તીખો ખાટો અને ખારો રસ પિત્તરસને ઉત્પન્ન કરનાર અને વધારનાર છે. હવે મીઠો રસ, ખાટો રસ અને ખારો રસ વાયુ ઉપર વિજય મેળવે છે એટલે વાયુનો પ્રકોપ થયો હોય ત્યારે એ રસોનો ઉપયોગ કરવાથી વાયુ શમે છે, તેવી જ રીતે તુરો રસ, મીઠો રસ અને કડવો રસ પિત્ત

---

૧ વૈદકીય પરિભાષામાં 'કટુક' એટલે તીખો રસ એવો અર્થ થાય છે અને 'તિક્ત' એટલે કડવો અર્થ થાય છે અને 'કષાય'નો અર્થ તુરો થાય છે. આ પ્રમાણે અહીં અર્થ કર્યો છે.

પર વિજય મેળવે છે એટલે પિત્તને શમાવે છે અને તુરો રસ, તીખો રસ અને કડવો રસ કફ પર વિજય મેળવે છે એટલે કફને શમાવે છે.

" શરીરમાં પેટની અંદર અજીર્ણ ચાર પ્રકારનાં થાય છે. બધા વ્યાધિઓનું મૂળ અજીર્ણમાં હોવાથી તેના સંબંધી ખાસ વિચાર કરવાની જરૂર છે. એ ચાર પ્રકારનાં અજીર્ણનાં નામો આ પ્રમાણે છેઃ આમાજીર્ણ, વિદગ્ધાજીર્ણ, વિષ્ટબ્ધાજીર્ણ અને રસશેષાજીર્ણ. એ ચાર પ્રકારના અજીર્ણની નિશાનીઓ પ્રથમ સમજી લેવા જેવી છે. આમ નામના અજીર્ણમાં જે વસ્તુ ખાધી હોય તેના જેવી જ ગંધ આવે છે, દાખલા તરીકે સાકરટેટી કે તરબૂજ કે કેરી ખાધેલ હોય અને તેના જ ઓડકાર આવ્યા કરે તો સમજવું કે આમ નામનું અજીર્ણ થયું છે; આ અજીર્ણમાં ખાધેલ વસ્તુનો રસ થતો જ નથી તેથી તેની ગંધ આવ્યા કરે છે. વિદગ્ધ નામના અજીર્ણમાં ધૂમાડાની ગંધ આવ્યા કરે છે, છારૈયા ઓડકાર જેને કહેવામાં આવે છે તે આ અજીર્ણમાં થાય છે. વિષ્ટબ્ધ નામના અજીર્ણમાં શરીર ભાંગ્યા કરે છે, આળસ આવે છે, બગાસાં આવ્યા કરે છે, શરીર માંડતું નથી અને રસશેષ નામના ચોથા પ્રકારના અજીર્ણમાં અન્ન પર દ્વેષ થાય છે, ખાવાનું ગમતું નથી અને ખોરાક તરફ જરાએ રૂચિ થતી નથી.

" સદરહુ ચાર પ્રકારનાં અજીર્ણમાંથી કયું અજીર્ણ છે તેનો નિર્ણય થઇ ગયા પછી જો 'આમ' નામનું પ્રથમ અજીર્ણ હોય તો વમન કરાવવું, ઉલટી કરાવવી અને પેટને તે દ્વારા સાફ કરાવવું; 'વિદગ્ધ' નામનું અજીર્ણ થયું હોય તો છાશ પીવી; 'વિષ્ટબ્ધ' નામનું અજીર્ણ થયું હોય તો શેક કરવો અથવા નાહ લેવો અને રસશેષ નામનું અજીર્ણ થયું હોય તો સુઇ જવું, ઉંઘી જવું. ચારે પ્રકારના અજીર્ણની એ નિશાની અને નિવારણના ઉપાયો છે. સર્વ રોગો અજીર્ણમાંથી થતાં હોવાથી તેના ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર છે.

" (કપીલ કહે છે કે)—આ પ્રમાણે હોવાથી આ કુમારને (હરિકુમારને) અંદરનો તાપ (તાવ) અને અજીર્ણનો વિકાર થયો હોય એમ જણાય છે. તેનું અજીર્ણ વિદગ્ધ નામના બીજા પ્રકારનું હોય તેમ જણાય છે કારણ કે એને વાયુ અને પિત્ત બન્ને એક સાથે ઉછળ્યા છે અને વધી પડ્યા છે. એ વાયુ અને પિત્ત બન્નેએ મળીને આને અંદરનો જ્વર (તાવ) ઉત્પન્ન કર્યો છે અને શૂળ પણ તેથીજ થયું છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

भुक्ते जीर्यति जीर्णेऽन्ने जीर्णे भुक्ते च जीर्यति ।
जीर्णे जीर्यति भुक्तेऽन्ने दोषैर्नाभिभूयते ॥

---

૧ (૧) **સૂચિત અર્થઃ** અહીં જણાવ્યા છે તે ત્રણ સંયોગોમાં માણસ કોઇ પણ પ્રકારના દોષ-વ્યાધિથી હેરાન થતો નથી (૧) ખાધેલું અનાજ પચી જવા પછી અનાજ ખાવામાં આવે તો તે પચી જાય છે. (૨) પેટમાં અજીર્ણ થયું હોય ત્યારે અનાજ ન ખાવાથી નહિ પચેલું અનાજ પચે છે અને (૩) પચી ગયેલું અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી અન્ન ખાવામાં આવે તો.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ જરા મુશ્કેલીએ બેસે છે. મેં વૈદ્ય અને વિદ્વાનોને પૂછીને અર્થ લગાવ્યો છે. તેમ કરતાં दोषैः ना न अभिभूयते એવી રીતે એના ચોથા પદની વ્યુત્પત્તિ કરી છે. એ ઠીક લાગે છે. પણ બીજા પાદમાં બે અવગ્રહ લીધા છે તે પ્રતમાં કે છાપેલી બુકમાં નથી. અહીં ત્રણ બાબત છે. ખાધેલ અનાજ પચી ગયા પછી ખવાય તે પચે, ન પચ્યું હોય ત્યારે નવું ન ખાવામાં આવે તો આગળનું પચે અને પચી ગયેલ અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી ખવાય તો તે પચે. આ ત્રણે યોગ્ય બાબત છે, અનુભવથી સમજાય તેવી છે.

(૨) બીજી રીતે સીધો અર્થ કરીએ તો આ પ્રમાણે અર્થ થાય–'પ્રાણી અનેક વ્યાધિઓથી હેરાન થાય છે' પણ પછી તેની સાથે શ્લોકનો જરા પણ મેળ મેળતો નથી. આ શ્લોક વધારે વિદ્વાન પાસે વિચારવો.

(૩) એક વૈદ્યરાજે આ શ્લોકનો અર્થ સમજાવવા નીચે પ્રમાણે લખાણ કર્યું છે તે વિચારવું. ઉપરના શ્લોકનો અર્થ સમજવા માટે નીચેના શ્લોકો પ્રથમ વિચારવા.

आमं विदग्धं विष्टब्धं कफपित्तानिलैस्त्रिभिः
अजीर्णं केचिदिच्छन्ति चतुर्थं रसशेषतः (માધવનિદાન નિ. સા. પ્રે. પ્ર. ૭૦)
त्रिभिरिति कफादिभिरेकैकशो यथा संख्येन. × × એટલે कफेन आमं, पित्तेन विदग्धं, अनिलेन (वायुना) विष्टब्धं ।
जीर्णेऽन्ने वर्धते वायुर्विदग्धे पित्तमेधते
भुक्तमात्रे कफश्चापि क्रमोऽयं भोजनोपरि (યોગરત્નાકર–નિત્ય પ્રવૃત્તિ પ્રકાર નિ. સા. આવૃત્તિ. પૃ. ૩૦ શ્લોક ૧૬૭).

હવે ઉપર જે શ્લોક આપ્યો છે તેના પ્રથમના ત્રણ ચરણના પાંચ વિભાગ પાડવા.

भुक्ते जीर्यति यदास्यात्तदा पित्तदोषप्रवृत्तिः	પિત્ત.
जीर्णेऽन्ने वातदोषप्रवृत्तिः	વાત.
जीर्णे भुक्ते च जीर्यति यदा तदा तु वातपित्तदोषद्वयस्य प्रवृत्तिः	વાત પિત્ત.
जीर्णे जीर्यति तु कफवातप्रवृत्तिः	કફ પિત્ત.
भुक्तेऽन्ने तु कफप्रवृत्तिः	કફ.

एवं दोषैः अभिभूयते.

વિભ્રમે કહ્યું. "અરે મિત્ર કપોળ ! તારા ધ્યાનમાં બરાબર વાત આવી હોય એમ લાગતું નથી. વૈદ્યની ફરજ છે કે તે માંદા માણસને જુએ તે વખતે પ્રથમ તો તેણે રોગનું મૂળ કારણ આવી રીતે શોધવું: એટલે કે તેણે પ્રથમ તો દરદીની ખાસ પ્રકૃતિ કેવા પ્રકારની છે તેનું બારિકીથી અવલોકન કરવું, એના શરીરમાં બળ કેવા પ્રકારનું અને કેટલું છે તેની વિચારણા કરવી, એના શરીરનો બાંધો કેવા પ્રકારનો છે તે બરાબર વિચારવું, એના શરીરના વિભાગોનું માપ બરાબર જોઇ લેવું, એને અનુકૂળ કઇ વસ્તુ છે અને તે પથ્ય પાળી શકે તેવું છે કે નહિ તે સમજી લેવું, એનામાં ધીરજ કેટલી છે અથવા છે કે નહિ તે લક્ષ્યમાં

ઉપરનો અર્થ કરવામાં વાગ્ભટ નિર્મિત અષ્ટાંગ હૃદયના નીચેના શ્લોકો કાંઇક પ્રકાશ નાખે છે.

वायु पित्तं कफश्चेति त्रयो दोषाः समासतः ॥ ६ ॥
विकृताऽविकृता देहं घ्नन्ति ते वर्तयन्ति च ।
ते व्यापिनोऽपि हृन्नाभ्योरधोमध्योर्ध्वसंश्रयाः ॥ ७ ॥
वयोऽहोरात्रिभुक्तानां तेऽन्तमध्यादिगाः क्रमात् ।
तैर्भवेद्विषमस्तीक्ष्णो मन्दश्चाग्निः समैः समः ॥ ८ ॥

એટલે વાયુ, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો છે તે જો વિકાર પામેલા હોય તો દેહનો નાશ કરે છે અને જો વિકાર પામેલા ન હોય તો દેહને વધારે છે. એ ત્રણે દોષો આખા શરીરમાં વ્યાપક છે, છતાં ખાસ કરીને નાભિની નીચે વાયુ રહે છે, નાભિ અને હૃદયની વચ્ચે પિત્ત રહે છે અને હૃદયની ઉપર કફ રહે છે. વય, દિવસ, રાત્રિ અને આહારના–જમવાના–આદિ મધ્ય અને અંતમાં અનુક્રમે કફ, પિત્ત અને વાયુ હોય છે, જેમ કે અવસ્થાની આદિમાં–બાલ્યાવસ્થામાં કફ, મધ્યાવસ્થા–જુવાનીમાં પિત્ત અને અંત્યાવસ્થામાં–ઘડપણમાં વાયુ વધારે હોય છે, તેમ જ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં પિત્ત અને અંતભાગમાં વાયુ વધારે હોય છે. રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્યરાત્રિએ પિત્ત અને અંતભાગમાં વાયુ વધારે હોય છે. આહાર ખાધા પછી તુરત પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં જ્યારે આહાર અરધોપરધો પાકે ત્યારે પિત્ત અને અંતભાગમાં જ્યારે આહાર પાકી જાય ત્યારે વાયુ વધારે હોય છે. (આ છેલ્લી હકીકત ઉપરના અર્થ માટે ઉપયોગી છે.) આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાના પ્રકારના દોષથી પ્રાણી પરાભવ પામે છે, એવો અર્થ ચોથા પદનો થયો.

(૪) ચોથા પાદનું પાઠાંતર દોષૈર્નાસ્તોઽભિભૂયતે આનો અર્થ 'દોરા વ્યાધિવાળો હોય તે બહુ દોષથી હેરાન થાય છે' એમ થાય. આ પાઠાંતર શુદ્ધ હોય તો તે નં. ૩ વાળા અર્થને ટેકો આપે છે. મારે મને હાલ નિર્ણય ન થવાથી મૂળ સાથે ઉપર એક પણ અર્થ લખ્યો નથી.

લઇ લેવું, ખાવાની અને પચાવવાની તેનામાં શક્તિ કેટલી છે તે બરાબર જાણી લેવું, એનામાં કસરત કરવાની હરવા ફરવાની શક્તિ અને સગવડ છે કે નહિ તે વિચારી લેવું અને તેની ઉમ્મર કેટલી છે તે બરાબર કળી લેવું. (એક વ્યાધિનું નિદાન કરતી વખત આ પ્રમાણે નવ બાબત વૈદ્યે લક્ષ્યમાં રાખવી જોઇએ: (૧) પ્રકૃતિ, (૨) બળ, (૩) બાંધો, (૪) પ્રમાણ, (૫) પથ્ય, (૬) ધીરજ-સત્વ, (૭) આહારશક્તિ, (૮) કસરતની સગવડ અને (૯) વય-ઉમર.)

" ઉપરાંત હુંશિયાર વૈદ્યે દોષોનાં સંચય,[1] પ્રકોપ,[2] પ્રસર,[3] સ્થાન[4] અને વ્યક્તિભેદો[5] જરૂર જાણવાં જોઇએ.

" તે વ્યાધિ અથવા દોષોને પ્રથમની સંચય સ્થિતિમાં એટલે કે જ્યારે તે એકઠા થતા હોય તે અવસ્થામાં રોકી દીધા હોય તો તે આગળ વધી શકતા નથી એટલે તેનો પ્રકોપ થતો નથી, પણ જો તેને આગળ વધવા દેવામાં આવે તો તે વધારે બળવાન્ થાય છે.

" અને ભાઇ કપોળ ! તેં તો આ દરદી (કુમાર હરિ)ના સંબંધમાં કાંઇ પણ વિચારપૂર્વક ન જોયું ! માત્ર તેનું મુખ ઉઘાડું હોવાથી કુમારના [6]શરીરમાં વિકાર છે એમ કળી ગયો અને ઉઘાડે મુખે ભડભડ

---

૧ સંચયઃ અમુક દરદીને કયા રોગ થયેલ છે, કયા કયા એકઠા થયેલ છે અથવા વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો અને કેટલો સંચય થયેલ છે અને કયા કેટલા પ્રમાણમાં એકઠા થયા છે તે વિચારવું તે સંચય.

૨ પ્રકોપઃ—વાત પિત્ત કફમાંથી કોણ વૃદ્ધિ પામી આગળ ચાલેલ છે. ત્રણે સમ-સરખા હોય ત્યારે શરીર તંદુરસ્ત હોય છે, એક અથવા બે વધે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે, ત્રણે વધી પડે તેને સન્નિપાત કહે છે.

૩ પ્રસરઃ કયો વ્યાધિ વેગમાં છે અને વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો વધારે વેગ છે અને કેટલો વેગ છે તે વિચારવું. એક વિદ્વાન વૈદ્ય કહે છે કે અહીં પ્રસરને બદલે પ્રશમ શબ્દ જોઇએ. વાત પિત્ત કફની શાંતિ કેવી રીતે કરવી. આ વાતને આગળ [illegible] શબ્દ આવે છે તેથી ટેકો મળે છે.

૪ સ્થાનઃ વાતપિત્તકફનાં શરીરમાં સ્થાનો છે તે વૈદ્યે સમજવાં જોઇએ. તેને માટે જુઓ ઉપરની નોટના વિભાગ નં. (૩) માં નં. ૯નો ભાગ.

૫ વ્યક્તિભેદોઃ આ વ્યાધિ છે કે બીજો છે? વિગેરે વિવેક કરવો તે વ્યક્તિભેદો છે. તેમાં દરેકને માટે જુદું જુદું વિચારવું પડે છે.

૬ માત્ર બહાર વિકાર દેખાય ત્યારે દવા કરવી તેને symptomatic treatment કહે છે. એવા પ્રકારની દવાથી મોટા વ્યાધિનો અંત જ આવતો નથી (?). નિદાન કરનારે વિકાર ઉપરાંત ઘણાં કારણો વિચારવાં જોઇએ, દરદીનો આખો ઇતિહાસ અને પૂર્વે લાગેલ વ્યાધિઓ જાણવા જોઇએ અને બધું શરીર વિગેરે ઉપર કહ્યાં તે સર્વ સંબંધો ધ્યાનમાં લેવાં જોઇએ.

કરી શરીર સંબંધી વિકારોનો નિર્દેશ કરી ગયો! (આપના મોઢું પહેલાંનું કરી માત્ર વિકારોનું કથન કરી ગયો.)"

કપોળે જવાબ આપતાં કહ્યું "ભાઇ વિભ્રમ! મેં કુમારની પ્રકૃતિ વિગેરે સર્વે બાબત મારા ધ્યાનમાં લઇ લીધી છે અને વ્યાધિને લગતી સંચય વિગેરે સર્વે બાબત મારા ધ્યાનમાં જ છે. તે સાંભળઃ—

"ગ્રીષ્મ ઋતુમાં (ઉન્હાળામાં) દિવસ, રાત્રી અને ઉમરને અંતે તથા અજીર્ણ થયું હોય તેને અંતે એટલે છેવટના ભાગમાં વાયુનું જોર હોય છે એટલે ચૈત્ર વૈશાખ માસની શરૂઆતમાં, દિવસની આખરે એટલે સાંજે અને રાત્રીની આખરે એટલે મળસ્કે અને અજીર્ણ મટી જવા આવે ત્યારે શરીરમાં વાયુનું જોર હોય છે; ગ્રીષ્મઋતુની શરૂઆતમાં દિવસની અને રાત્રીની શરૂઆતમાં તથા ઉમરની શરૂઆતમાં એટલે બાળપણમાં અને અજીર્ણની શરૂઆતમાં કફનું જોર હોય છે અને એ સર્વેની મધ્યમાં એટલે ગ્રીષ્મઋતુના વચલા ભાગમાં તથા દિવસરાત્રી વય (જુવાની) અને અજીર્ણની વચ્ચે પિત્તનું જોર હોય છે, તેમજ શરદ્ઋતુમાં પણ પિત્તનું જોર વધારે હોય છે.

"ગ્રીષ્મઋતુમાં વાયુનો સંચય થાય છે, વર્ષાઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને શરદ્ઋતુમાં તેનો પ્રશમ (શાંતિ) થાય છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્તનો સંચય થાય છે, શરદ્ઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને હેમંતઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે. શિશિરઋતુમાં કફનો સંચય થાય છે, વસંતઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને ગ્રીષ્મઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે.[1]

"હેમંત અને શિશિરઋતુઓ લગભગ સરખી છે પણ શિશિરઋતુમાં (વાત પિત્ત કફને) અલ્પનું વિશેષણ આપવું. પરિણામે

---

૧ મહા ફાગણ માસમાં વસંતઋતુ હોય છે, ચૈત્ર વૈશાખમાં ગ્રીષ્મઋતુ, જેઠ આષાઢમાં વર્ષાઋતુ હોય છે, શ્રાવણ ભાદ્રપદ અને થોડા આસો સુધી શરદ્ઋતુ હોય છે, આસો કાર્તિક અને થોડા માગશરમાં હેમંત અને ઉત્તરાયણથી શિશિરઋતુ હોય છે. આ ચયપ્રકોપ બતાવનારો શ્લોક ઘણો અટપટો છે તેનો વૈદ્યે અર્થ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે કર્યો છે. શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.

ग्रीष्मादेषु समीरस्य, पित्तस्य प्रावृडादिषु; चयप्रकोपप्रशमाः कफस्य शिशिरादिषु.

ગ્રીષ્માદિષુ એટલે ગ્રીષ્મથી શરૂ કરતાં એવો અર્થ થાય છે. આ અર્થ બરાબર છે અને વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે છે.

શિશિરઋતુમાં ઠંડી જરા વધારે હોય છે. મેઘ મારૂત અને વર્ષાકાળની ઠંડી લુખી અને આદાન કરનારી હોય છે.[1]

"આ સર્વ બાબત મારા મનમાં તો બરાબર સમજાઇ ગઇ છે, પણ એ સંબંધમાં વધારે વિચારણા કરવાથી લાભ શો? મારા વિચાર પ્રમાણે તો કુમારને બરાબર અજીર્ણનો વિકાર થયો છે."

અહાહા! આ કપોળ આયુર્વેદમાં પોતે ઘણો હુશિયાર છે એમ માને છે છતાં એનામાં કેટલી બેવકુફી છે! એવો વિચાર કરતાં કુમાર જરા હસ્યો. એનું હસવું જોઇને બધા મિત્રોએ એક સાથે પૂછયું "અરે મિત્ર! આપ શા માટે હસ્યા?"

કુમારે જવાબ આપ્યો "હું કપોળની મૂર્ખતા પર વિચાર કરતો હતો. મેં તે વિચારથી મારૂં હસવું ઘણું દબાવ્યું પણ આખરે મારાથી હસવું રોકી શકાયું નહિ."

પદ્મકેસરે અત્ર વખતસરતું ટચકું માર્યું "કુમાર! બહુ કૃપા કરી! અમારે જે કામ સાધવું હતું તે બરાબર સિદ્ધ થઇ ગયું. કુમારશ્રીના મનમાં જે અંદરનો તાવ આવ્યો હતો તેની શાંતિ માટે અને કાંઇક વિનોદ થાય તે સારૂ અમે સર્વેએ સાથે મળીને આ ઠઠા મશ્કરીરૂપે ભાષણ શરૂ કર્યું હતું, અમે કાંઇ ગંભીર નહોતા. કહ્યું છે કે—

चित्तोद्वेगनिरासार्थं, सुहृदां चोपवृद्धये।
तज्ज्ञाः प्रहसनं दिव्यं, कुर्वन्त्येव विचक्षणाः॥

મિત્રના ચિત્તમાં થતો ઉદ્વેગ દૂર કરવા માટે અને તેની શાંતિમાં વધારો કરવા માટે સમજુ અને ડાહ્યા માણસો ઊંચા પ્રકારનો હાસ્ય-

---

૧ (આયુર્વેદમાં છ માસને આદાનકાળ કહેવામાં આવે છે અને છ માસને વિસર્ગકાળ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તરાયણનો કાળ વિસર્ગકાળ કહેવાય છે એટલે શિશિર વસંત અને ગ્રીષ્મમાં પૃથ્વી અને મનુષ્યનો રસ શોષાય છે, શરીર પાતળું પડે છે અને કાંઇક નબળાઇ આવે છે અને નબળાઇના વ્યાધિગ્રસ્ત દરદીઓ એ વખતે વધારે ત્રાસ પામે છે. દક્ષિણાયણમાં એટલે વર્ષા શરદ્ અને હેમંત ઋતુમાં જે સમય વર્તે છે તેને 'આદાનકાળ' કહેવામાં આવે છે, એટલે એમાં પૃથ્વી તેમ જ મનુષ્યો બળસંગ્રહ કરે છે. ઉપરના શ્લોકમાં એ હકીકત બતાવી છે કે હેમંત અને શિશિર ઋતુ સરખી છે, પણ શિશિરમાં ઠંડી વધારે હોય છે જ્યારે મેઘ મારૂત અને વર્ષાકાળની ઠંડી લુખી હોય છે અને આદાન કરનારી હોય છે, બળ આપનારી હોય છે—લુખી-ઠંડીથી જઠરાગ્નિને બહુ જોર મળે છે અને શરીરમાં તાકાત વધે છે. હેમંત આદાનકાળમાં આવે છે જ્યારે શિશિર વિસર્ગકાળમાં આવે છે. બન્નેમાં ઠંડી હોય છે પણ હેમંતની ઠંડીથી શરીરને ઘણો લાભ થાય છે જ્યારે શિશિર કાળની ઠંડીથી તેવો લાભ થતો નથી. વળી શિશિર કાળમાં વાત પિત્ત કફ અલ્પ હોય છે.)

વિનોદ કરે છે. બાકી તમને જે વિકાર થયો છે તેને મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી નાખવાનો ઉપાય કાંઇ હોય તો તે પેલી પરિવ્રાજિકા (સંન્યાસી સ્ત્રી) જ જાણે છે અને તે ઉપાયને મેળવી શકે તેવી પણ તે જ છે. બીજો કોઇ તે બાબતમાં તમને સહાય કરી શકે તેવું અમને તો લાગતું નથી. માટે કુમારે મહેરબાની કરીને તેને જલદી બોલાવી લેવી એ વધારે ઠીક છે અને એ સંબંધમાં હવે વધારે વખત જવા દેવામાં કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ નથી."

કુમારે કહ્યું "ભાઇ! તું જે જાણે છે તે તારી મરજી હોય તો ભલે કર."

પદ્મકેસરે કહ્યું કે "મિત્ર! ત્યારે એ તાપસીને બોલાવવા કોને મોકલું?"

કુમારને બીજા મિત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો તેથી તેણે ધનશેખરનું (મારું) નામ એ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે સૂચવ્યું.

હું (ધનશેખર) ત્યાં હાજર જ હતો. મેં તુરત જ કુમારની સૂચના ઉપાડી લીધી અને મુખેથી બોલ્યો કે-'ઘણી કૃપા થઇ.' એમ કહીને તુરત જ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે હું ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

નિમિત્તશાસ્ત્ર-હરિમંજરી સંબંધ.

લતામંડપમાં હરિકુમારને છોડી તેની ઇચ્છાનુસાર તાપસીને શોધી લાવવા બહાર પડેલો ધનશેખર (આપણો કથાનાયક) પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં અગૃહિતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છેઃ—

હું તે વખતે લતામંડપથી બહાર નીકળ્યો અને નગર તરફ ચાલ્યો. મને રસ્તામાં જ પેલી તાપસણી મળી એટલે મેં તેને પ્રણામ કર્યા અને પછી સવાલ કર્યો "ભગવતિ! આ ચિત્રપટ (છબી) સંબંધી શી હકીકત છે? એમાં આલેખેલી કન્યા કોણ છે? અને તમે કેમ એકદમ ઉતાવળે ચાલી નીકળ્યાં!"

તાપસીનો ખુલાસો.
મયૂરમંજરી દશાનિવેદન.
કામદેવની ઉન્મત્તતા.

તાપસીએ મારા સવાલો સાંભળીને જવાબ આપ્યો, "સાંભળઃ આજે સવારના પહોરમાં પ્હો ફાટતાં જ હું ભિક્ષા લેવા નીકળી પડી. તું જાણે છે કે આ રત્નદ્વીપના મહારાજા નીલકંઠની શિખરિણી નામની મહારાણી છે. હું ભિક્ષા લેવા માટે તેના જ રાજભવનમાં સવારે દાખલ થઇ અને ત્યાં જઇને જોઉં છું તો રાણી મોટી ચિંતાથી ઘેરાઇ પડેલી દેખાઇ, એની ચિંતાથી તેનો આખો પરિવાર પણ ઉદ્વેગ પામી શોકમાં પડી ગયેલો દેખાયો, કુમારિકાઓનો આખો વર્ગ દીલગીર દેખાયો, કંચુકીઓ (જનાનખાનાના નોકરો) મુંઝવણમાં પડી ગયેલા દેખાયા અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેવામાં તત્પર થઇ ગઇ હોય[1] એવું મારા જોવામાં આવ્યું. આવો બનાવ જોઇને મારા મનમાં વિચાર થઇ પડ્યો કે અરે! આવું ચિંતા અથવા શોકનું શું કારણ થઇ પડ્યું હશે! હું હજુ એ વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો શિખરિણી રાણી પોતે મારી તરફ ચાલી આવ્યા. મેં તેને આશીર્વાદ આપ્યો અને તેણે મને પ્રણામ કર્યા. મને એક સુંદર આસન આપવામાં આવ્યું જેના ઉપર હું બેઠી. પછી મહારાણી પોતે મને કહેવા લાગી, 'ભગવતિ! દેવિ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે મારી દીકરી મયૂરમંજરી મને પ્રાણથી પણ વધારે વહાલી છે, એના આનંદમાં મારી શાંતિ છે, એની રમતમાં મારો વૈભવ છે, એના સુખમાં મારૂં જીવન છે. કોણ જાણે શા કારણથી એ આજ સવારે ઉઠી ત્યાર પછી મેં તેને જોઇ ત્યારે તે ચિંતાથી લેવાઇ ગઇ છે, તેના મનમાં કોઇ પ્રકારની વ્યગ્રતાથી તે મુંઝાઇ ગઇ છે, તેને ઘણી મુંઝવણ થતી હોય તેમ તે બતાવે છે, કોઇ મોટા વિકારનાં જાળાઓમાં તે પકડાઇ ગઇ હોય તેમ જણાય છે, જાણે તદ્દન શૂન્યાકાર થઇ ગઇ હોય તેવી દેખાય છે, તેને અતિ આકરો તાવ આવ્યો હોય તેમ તેના મુખ ઉપરથી જણાય છે, રાજકન્યાએ કરવાયોગ્ય સર્વે કામો તેણે છોડી દીધાં છે, અરે! વાત એટલે સુધી વધી પડી છે કે દરરોજના નિયમ પ્રમાણે તે દેવગુરૂને નમસ્કાર પણ કરતી નથી, રાત્રે પહેરેલાં કપડાં પણ બદલતી નથી, શરીરપર ઘરેણાં દરરોજ સવારે

(રાજમંદીરે તાપસી.)

(મંજરીની દશા.)

---

૧ આપત્તિ પ્રસંગે વૃદ્ધો વારંવાર શાંતિના આશીર્વાદ આપ્યા કરે છે.

પહેરે છે તેને આજે હાથ પણ અડાડતી નથી, હમેશની પેઠે શરીરે વિલેપન પણ લગાડતી નથી, મુખમાં નિત્યના ધોરણ પ્રમાણે પાન પણ નાખતી નથી અને પોતે તૈયાર કરેલા નાના બગિચા ઉપર દરરોજ સવારે દેખરેખ રાખવાનો અને સમારવાનો તેનો નિયમ પણ આજ વિસરી ગઇ છે; આટલું જ નહિ પણ પોતાની સખીઓ આવે તેને સાધારણ સન્માન પણ આપતી નથી, પોતાના પાળેલાં મેનાપોપટની સંભાળ પણ લેતી નથી, રમવાનો દડો હાથમાં લઇને ઉછાળીને દરરોજ આનંદ કરે છે તે પણ આજે કરતી નથી, વિદ્યાધરનાં યુગલો ચિતર્યા કરે છે, સારસપક્ષીનાં જોડલાંને જોયાં કરે છે અને વારંવાર માત્ર બારણા તરફ દોડે છે અને અસ્ફુટ (ન સમજાય તેવા) અક્ષરો બોલી પોતાના આત્માની નિંદા કરે છે, સખીઓ ઉપર બિનાકારણ ક્રોધ કરે છે અને તેને કાંઇ પૂછીએ તો જાણે કાંઇ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ કાંઇ જવાબ આપતી નથી. હું તમને એની સ્થિતિની શી વાત કહું? જાણે એ તદ્દન ગાંડી થઇ ગઇ હોય, જાણે એ તદ્દન શૂન્યાકાર થઇ ગઇ હોય (તદ્દન ખાલી પડી ગઇ હોય), જાણે તેનામાં ભૂત આવ્યું હોય, તેમ અત્યારે જાણે એ મયૂરમંજરી જ નથી, કોઇ બીજી જ છોકરી હોય નહિ એવી થઇ ગઇ છે!! આટલો બધો ફેરફાર તેનામાં આજ સવારથી થઇ ગયો છે. તેની આવી અવસ્થા જોઇને મને તો કાંઇ કાંઇ વિચાર થાય છે કે મંજરીને શું થયું હશે? ભગવતિ! દેવી બંધુલા! તમે [1]નિમિત્તશાસ્ત્રમાં ઘણા કુશલ છો તો એ કોનું ચિંતવન કરી રહી છે? તે મને જોઇ કહો. વળી સાથે એ પણ જુઓ કે એના મનમાં જે વસ્તુની ચિંતવના આ વખત થાય છે તે એને મળશે કે નહિ? અને મળશે તો કેટલા વખતમાં મળશે? એ સર્વ હકીકત મને કહો.'

નિમિત્તશાસ્ત્ર. (શુકનશાસ્ત્ર.)

"મેં તેને જવાબ આપ્યો કે 'હું બરાબર જોઇને કહું છું.' પછી ભાઇ ધનશેખર! મેં લગ્ન કાઢવા માંડ્યું. નનળ માટે મેં પ્રથમ સિદ્ધિપદ મૂક્યું, ત્યાર પછી તેની સાથે વિશેષ નનળ માટે દેવી સરસ્વતીનું

૧ નિમિત્તશાસ્ત્ર-નિશાનીઓ જોઇ સર્વ [illegible] અને [illegible] કહેનારું શાસ્ત્ર. એને શુકનશાસ્ત્ર પણ કહે છે. નિમિત્તશાસ્ત્ર [illegible] એ વિષયના ઘણા ખારીકી જાણી લેવા.

૨ તાપસી પોતાની દરબાર ધનશેખર [illegible] ધનશેખર સંસારીજીવ વગેરે [illegible] કહે છે

સુખકમળ આળેખ્યું. ત્યાર પછી આઠે આયોને મૂકી દીધા. તે આયોની સાથે સ્ત્રીના હૃદયની કુટિલતા બતાવનાર આડીઅવળી ત્રણ રેખાઓ દોરી. ગણીગણીને ત્યાર પછી આઠે આયોને બરાબર ગોઠવી દીધી. તેને ગણતાં જે રકમ બાકી રહી તે અનુસારે ત્રણ ત્રણ આંકડાઓ મૂકી દીધા. (આ આંકડાઓ પ્રમાણે ફળાદેશ કરવાનો હોય છે). આવી રીતે સર્વ ગણતરી કરવાનાં સાધનોની યોજના કરીને મેં દેવીને કહ્યું.

"'૧ ધ્વજ, ૨ ધૂમ્ર, ૩ સિંહ, ૪ શ્વાન, ૫ વૃષભ, ૬ ખર, ૭ હસ્તી અને ૮ વાયસ-આ આઠ નામની નિમિત્તશાસ્ત્રમાં [1]આય કહેવામાં આવેલ છે. એ આઠે આયોના આઠ પ્રકારના બળ હોય છે. ૧. કાળ. (સમય-મુકરર કરવો તે) ૨. વાસર. (દિવસ) ૩. [2]વેળા. ૪. (અવસર-ક્યારે, કેટલો દૂર વિગેરે), ૪. મુહૂર્ત. (ચોક્કસ સમય) ૫. દિશા. (કઇ દિશાએ કયા ખૂણે વિગેરે) ૬. નક્ષત્રબળ. ૭. ગ્રહબળ. (જેના સંબંધમાં નિમિત્ત જોવાનું હોય તેને નક્ષત્ર અને ગ્રહ કેવી રીતે મળે છે તેનો નિર્ણય.) અને ૮. નિસર્ગબળ (એટલે કાર્યનું સ્વાભાવિક બળ). આવી રીતે આઠ આયોના બળ છે તે દરેકના આઠ આઠ પ્રકાર હોય છે.

"'અને દેવી શિખરિણિ! અત્રે જે આયો નાખી તેના પરિણામમાં ધ્વજ, ખર અને વાયસ આય આવી છે તેનું ફળ શું થશે તે હું તમને કહી સંભળાવું છું તે તમે લક્ષ્યમાં લો.

"'એવી રીતે જોડ્યા પછી જે આયો આવે તેના સંબંધમાં નિમિત્તશાસ્ત્ર કહે છે કે-એ ત્રણમાંની પ્રથમ આયથી (પાસાથી) ચિંતા કોની થાય છે તેનો જવાબ વિચારાય છે, બીજા આયથી તેનું ફળ સારું અથવા ખરાબ બેસશે તે જણાય છે અને ત્રીજા આયથી તે પરિણામ કેટલા વખતમાં આવશે તે બાબતની ખબર પડે છે.

"'પ્રથમ આયમાં જો શ્વાન, ધ્વજ કે વૃષભ આવ્યો હોય તો ચિંતવન કોઈ પણ જીવસંબંધી થાય છે એમ સમજવું, જો પ્રથમ આયમાં સિંહ કે વાયસ આવ્યો હોય તો મૂળની (અસલ વસ્તુની-

---

૧ આય: નિમિત્તશાસ્ત્રનો આ પારિભાષિક શબ્દ છે. એનો અર્થ આ [illegible] [illegible] છે.

૨ [illegible]

દાખલા તરીકે રાજધાનીનું શહેર-પાધર વિગેરેની) ચિંતવના ચાલે છે એમ જાણવું અને જો પ્રથમ આયમાં ધૂમ્ર હસ્તી કે ખર આય આવે તો ધાતુનું ચિંતવન થાય છે એમ જાણવું. હવે અહીં પ્રથમ 'ધ્વજ' આય આવેલી હોવાથી મયૂરમંજરી કોઇ પણ જીવ સંબંધી વિચાર કરી રહી છે એમ જણાય છે. વળી એનો કાળ અને વેળા વિગેરે જોતાં મારા જોવામાં એમ આવે છે કે એ જીવ તે પુરૂષ છે અને તે પણ રાજપુત્ર છે અને તેનું નામ હરિ છે. હવે અહીં આય જોવામાં ધૂમ્ર ઉપર ખર આય[1] આવેલ છે તેથી અવશ્ય લાભ થશે, કારણ કે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ધ્વજા ઉપર જો ખર આય આવે તો તે સ્થાન કરી આપે છે, ધૂમ્ર ઉપર જો ખર આય આવી હોય તો જરૂર લાભ આપે છે, જો સિંહ ઉપર ખર આય આવી હોય તો નાશ કરે છે. બાકીની કોઇ પણ આય ઉપર. ખર આય આવી હોય તો મધ્યમ પ્રકારનું ફળ આપે છે.

"'હવે એ લાભ કેટલા વખતમાં થશે એમ તમારો પ્રશ્ન હતો તેના સંબંધમાં જણાવવાનું કે એ લાભ મારા જોવા પ્રમાણે આજે જ થવો જોઇએ, કારણ કે ત્રીજામાં વાયસ આય આવી છે. એને માટે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ધ્વજા અથવા હસ્તી આય જો ત્રીજા પાદમાં આવે તો વરસ દહાડે તેનું ફળ મળે છે, વૃષભ અથવા સિંહ આય આવે તો એક મહિને તેનું ફળ બેસે છે, શ્વાન અથવા ખર આય આવે તો પખવાડિયામાં તેનું ફળ બેસે છે અને જો ધૂમ્ર અથવા વાયસ આય આવે તો એક દિવસમાં ફળ મળે છે.'

સમાગમની સરળતા.
શિખરિણીની ચતુરતા.
તાપસીની કાર્યદક્ષતા.

"ભાઇ! દેવીએ મારી વાત સાંભળી એટલે એના મનમાં જે ચિંતા થઇ હતી તે દૂર થઇ ગઇ, તેને મારી વાત ઉપર ભરોસો આવ્યો અને પોતાનો જમાઇ તદ્દન નજીકમાં જ છે, તેની સાથે પુત્રીનો સંબંધ થાય તો તે તેને ઘણું પસંદ હોવાથી તે (દેવી શિખરિણી) મારે પગે પડી અને બોલવા લાગી કે 'ભગવતિ! તમે મારા ઉપર મોટી

---

૧ અહીં ધૂમ્ર ઉપર ખર આય આવી નથી પણ ધ્વજ ઉપર આવી છે અને તે શુકનશાસ્ત્ર પ્રમાણે લાભ આપે છે. (મૂળ ધૂમ્ર શબ્દ છે અને પ્રતમાં પણ તેમ જ છે તેથી ઉપર પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે. મારી સમજણ પ્રમાણે અહીં ધૂમ્ર બદલે ધ્વજ જોઇએ.)

મહેરબાની કરી ! તમે જે વાત કરી તે તદ્દન બરાબર છે. મયૂરમંજરીની પ્રિય સખી લીલાવતી નામની છે તે મને હમણા જ કહેતી હતી કે આજે સવારે સૂર્યોદય થયો તે વખતે પોતાના અનેક મિત્રોના ટોળા વચ્ચે લીલાસુંદર ઉદ્યાન તરફ હરિકુમાર જતો હતો તે આપણી મંજરીના જોવામાં આવ્યો હતો. એના તરફ અનિમેષ નજરે મંજરી ઘણો વખત જોઇ રહી હતી પણ ગમે તે કારણે મંજરી કુમારની નજરે પડી નહિ. એ લીલાવતીએ વળી વધારે એ વાત પણ કરી કે મંજરીને એના સંબંધમાં બહુ હોંસ અને અભિલાષા થઇ છે પણ સ્નેહમાં શંકાઓ બહુ આવે છે તે પ્રમાણે જાણે પોતાની ધારણા પાર પડી શકશે કે નહિ એવા વિચારથી મંજરી તે વખતથી આવી અવસ્થાને પામી ગયેલી છે. હવે આપે આપની જ્ઞાનચક્ષુથી જેવું જોયું છે તે પ્રમાણે તે બન્નેનો સમાગમ તમે કરાવી આપો.'

"ભાઇ[1] ! મેં તે વખતે શિખરિણી દેવીને જવાબ આપ્યો કે 'ભલે એમ હોય તો હવે કુમારનો શો અભિપ્રાય છે તે હું બરાબર જોઇ આવું.' દેવીએ મને જવાબ આપ્યો 'તમે સર્વ જાણો છો, અમારે તે આવી બાબતમાં શું બોલવું ?' પછી ભાઇ ! મેં ચિત્રપટ પર મયૂરમંજરીની છબી બરાબર ચિતરી કાઢી. એ છબી સાથે લઇને હું લીલાસુંદર ઉદ્યાનમાં આવી. ત્યાં મેં હરિકુમારને જોયો. તેને મેં છબી આપી અને તેનો ભાવ બરાબર જોઇ લીધો. મને જણાયું કે એને પણ અભિલાષા પૂરેપૂરી છે અને તે પણ મયૂરમંજરી માટે તલપી રહ્યો છે. હવે મારા મનમાં જે ધારણા અને હોંસ હતી તે તો પૂરી થઇ ગઇ એટલે દેવી પાસે જઇ તેને ખબર આપું અને એ સંબંધમાં વધારે કરવા યોગ્ય શું બાકી રહે છે તે તેને પૂછું. આવો વિચાર કરીને હું કુમાર પાસેથી એકદમ તરત જ નીકળીને દેવી પાસે ગઇ અને તેને સર્વ હકીકત જણાવી. વળી સાથે મેં દેવીને જણાવ્યું કે 'હવે હરિકુમાર તો મારી મુઠીમાં આવી ગયો છે એ સંબંધમાં શું કરવું છે તે કહો.' આ હકીકત સાંભળી દેવી શિખરિણી બહુ રાજી થયા અને પોતાની દીકરી મંજરીને કહેવા લાગ્યા 'દીકરી ! આ ભગવતી તાપસીએ જે વાત કરી તે તારા સાંભળવામાં બરાબર આવી ? હવે તને તારા હૃદયવલ્લભ જરૂર મળશે.' મંજરીએ આ વાત સાંભળી પણ તેના મનમાં તે વાતનો ભરોસો ન આવ્યો

[1] આ સર્વ વાર્તા ધનશેખર પાસે તાપસી બંધુલા કહે છે. ધનશેખર સંસારીજીવ છે તે પોતાની આખી વાત સદાગમ સમક્ષ કહે છે.

એટલે કાંઇક શરમાઇ જઇને બોલી ઉઠી ' માજી ! આવું ઠેકાણા વગરનું બોલી મને શા માટે છેતરો છો ? ' દેવી શિખરિણીને જણાયું કે હજુ એ વાતનો મંજરીને વિશ્વાસ પડ્યો જણાતો નથી એટલે પછી વધારે વખત કાઢવામાં કાંઇ સાર નથી એમ જાણી તેણે તુરત જ તે હકીકત મહારાજા નીલકંઠને જણાવી. મધુરમંજરી સાથે હરિકુમારનો સંબંધ થાય એ વાત મહારાજા નીલકંઠને પણ બહુ પસંદ આવી. પછી આ સંબંધ ગોઠવી આપવા માટે-વિવાહ કરવા માટે મને એ રાજરાણીએ હમણા જ મોકલી છે. ભાઇ ! ચિત્રપટમાં જે કન્યાની છબી ચિતરી હતી તેની આ પ્રમાણે હકીકત છે, તે આ કન્યા છે અને એ બાબતમાં મારી આ પ્રમાણે હીલચાલ છે. તેં પૂછેલા સર્વ સવાલોનો આ પ્રમાણે લંબાણ જવાબ છે. ”

સુંદર ચિત્રપટ-આલેખ દર્શન.
વિદ્યાધર મિથુન-વિરહી રાજહંસિકા.
દ્વિપદી કવિતાથી સંદેહનિર્ણય.

ત્યાર પછી મેં (ધનશેખરે) દેવી તાપસીને પૂછ્યું “ દેવી ! તમે હાથમાં કાંઇ લીધેલ દેખાય છે, તે વળી શું છે ? ”

મારો સવાલ સાંભળી તાપસીએ જવાબ આપ્યો “ ભાઇ ! મંજરીએ પોતાને હાથે આલેખેલ એ બે ચિત્રો છે. ”

મેં વળી એક વધારે સવાલ કર્યો “ એ તો ઠીક, પણ એ ચિત્રપટો તમારે સાથે લઇ જવાનું પ્રયોજન શું છે ? ”

તાપસીએ સ્પષ્ટ જવાબ આપતાં કહ્યું કે “ એમ બનવા જોગ છે કે કદાચ કુમારને મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ ન આવે, તો તેની શંકા દૂર કરવા માટે મંજરીનો બરાબર ભાવ સૂચવે એવાં આ ચિત્રો છે. કુમારની શંકા દૂર કરવા સારૂ તે હું સાથે લેતી આવી છું. જરૂર પડશે તો તેનો ઉપયોગ થશે. ”

ચિત્રપટ પ્રયોજન.

હું એકદમ બોલી ઉઠ્યો—“ દેવી ભગવતીએ સર્વ ગોઠવણ બહુ સારી કરી છે ! તમારી વ્યવસ્થાથી તમે કુમારને જીવતર આપ્યું છે. અત્યારે કુમારની દશા એટલી ખરાબ થઇ ગઇ છે કે તેના પ્રાણ રહેવા મુશ્કેલ છે. ચાલો, ત્યારે આપણે હવે કુમાર પાસે જઇએ અને તેની ચિંતા અને મનની પીડા ઓછી કરીએ. ”

ચિત્રદર્શન.

ત્યાર પછી હું અને દેવી તાપસી (બંધુલા) રાજકુમાર હરિ જે બગિચામાં હતા ત્યાં ગયા. તાપસીએ રાજાનો જે હુકમ આ સંબંધમાં થયો હતો તે કુમારને જણાવ્યો. તાપસીએ મને કહી હતી તે સર્વ વાત મેં પણ કુમારને [illegible] જણાવી, પરંતુ કુમારને કોઇ પણ રીતે એ વાત ઉપર ભરોસો બેઠો નહિ. તેને તો એમજ લાગ્યું કે તેની ચિંતા દૂર કરવા સારૂ આ સઘળો બનાવ મેં કૃત્રિમ રચ્યો છે; પછી તેના મનમાં [illegible] વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ પોતાની સાથે [illegible] કપડાંમાં [illegible] ચિત્રપટો હતા તે તાપસીએ તેને બતાવ્યા. કપડાં ઉપરથી તે ચિત્રો કુમારે જોવા માંડ્યાં. પ્રથમ છબીમાં કુમારે

૧. ચિત્રપટ [illegible]

આ પ્રમાણે જોયું: એક સુંદર વિદ્યાધરનું જોડલું (પુરૂષ-સ્ત્રીયુગલ) છે તે અતિ રમણીય અને બહુ મનોહર છે, ઉત્તમ રંગો તેમાં પુરવામાં આવ્યા છે, [illegible] એવો સુંદર દેખાવ કરી [illegible] ઉચિત રીતે પહેરાવવામાં આવ્યા છે કે [illegible] સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે, એ [illegible] બિંદુઓ મૂકીને એવી તો [illegible] નવીન પ્રેમની ઉત્સુકતા સ્પષ્ટ [illegible] એકમેક સામે અત્યંત [illegible] ચિત્રપટની નીચે નીચે [illegible] આવી હતી.[1]

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

" [illegible]

૧ [illegible]

૨ [illegible]

ખરે વિશેષ ભાગ્યશાળી હોય છે અને આ વિદ્યાધરીની પેઠે એવી સ્રીઓ મનપસંદ વદનકમળના રસનું પાન કરાવી પોતાની આંખોને તૃપ્તિ આપતી હોઇ પૂર્વ પુણ્યના ફળરૂપ અમૂલ્ય સુખ અનુભવે છે.[1]" આવી રીતે પ્રથમ ચિત્રપટની હકીકત કુમારે જોઇ લીધી.

ત્યાર પછી બીજી છબી હાથમાં લીધી. તેમાં એક રાજહંસીને ચિતરવામાં આવી હતીઃ મોટો દાવાનળ જંગલમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે જંગલની લતા જેવી દગ્ધ થઇ ગયેલી લાગે, અત્યંત હિમ પડવાથી કમળની ડાંડલી જેવી શ્યામ લાગે, પ્રભાતમાં સૂર્યનો ઉદય થતાં ચંદ્રની લેખાની કાંતિ જેવી ઘોવાઇ ગયેલી દેખાય, ભાંગેલી તૂટેલી અને ચીમળાઇ ગયેલી આંબાની માંજર જેવી લાગે, સર્વ નાશ પામી ગયેલ કૃપણ સ્રી જેવી લાગે, તે પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની કાંતિ અને તેજ વગરની, અત્યંત શોકના દબાણથી સર્વ અવયવે દુર્બળ થઇ ગયેલી અને ગળે પ્રાણ આવી રહેલી તે રાજહંસી જોવામાં આવી. એ બીજા ચિત્રની નીચે પણ નીચે પ્રમાણેની એક દ્વિપદી ખંડ રૂપે કવિતા લખવામાં આવી હતીઃ

૨. વિયોગી રાજહંસી.

दयमिह निजकहृदयवल्लभतरंरदृष्टवियुक्तहंसिका ।
तदनुस्मरणखेदविधुरा यत शुष्यति राजहंसिका ॥
रचितमनन्तमपरभवकोटिषु दुःसहतर फलं यथा ।
पापमसौ नितान्तमसुखानुगता भवतीदृशी जनः ॥[2]

"આ રાજહંસી પોતાના હૃદયમાં રહેલા વહાલાને નજરે જોયા પછી તેથી વિયોગ પામેલી હંસી જેમ તેને વારંવાર યાદ કરી કરીને વધારે વધારે ખેદ પામે તેની જેમ સુકાઇ જાય છે. જેણે બીજા કરોડો ભવોમાં જેનું ફળ ન સહન કરી શકાય તેવું અનંત પાપ કર્યું હોય છે તેને હે મનુષ્યો ! આવી અસુખ (દુઃખ)ની દશા જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે."[3]

---

૧ અહીં અન્યોક્તિ અલંકાર છે. ભાગ્યશાળી સ્રીઓ પતિ સાથે સંભાષણ વિગેરે કરીને ખરું સુખ અનુભવે છે. વિદ્યાધરના જોડલાં પેઠે સુખ અનુભવવા હરિકુમારને અત્ર આમંત્રણ છે. વિદ્યાધર મિથુનને અંગે જે વાત બતાવી છે તે ભવિષ્યમાં પોતે અને કુમાર (મંજરી અને હરિ) અનુભવે એવી હૃદયભાવના બતાવી છે.

૨ वल्लभतरदृष्टने બદલે वल्लभ रसदृष्ट પાઠ પ્રતમાં છે. આ દ્વિપદીખંડમાં અનુક્રમે ૨૩,૨૧,૨૭,૨૦ માત્રા છે. એ પ્રાકૃત છંદ જણાય છે.

૩ આ પણ અન્યોક્તિ છે. રાજહંસીની વિરહદશા બતાવી. પોતાની એવી દશા વર્ણવે છે.

ભાવગ્રાહી હરિકુમાર.

આ બન્ને ચિત્રો જોયાં પછી અને તેની નીચે લખેલી કવિતાઓ વાંચ્યા પછી હરિકુમારના મનમાં વાત બેઠી કે અહો! આ રાજકુમારીની કુશળતા ભારે જણાય છે! એ વળી રસીક ઘણી હોય તેમ પણ જણાય છે! એનામાં સારરહસ્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ ઘણી સારી હોય એમ એના ચાતુર્ય પરથી લાગે છે! સાથે વળી પોતાનો સાચો ભાવ અંતઃકરણથી અર્પણ કરવાની શુદ્ધ બુદ્ધિ તેની સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે! અને ખરેખરો તેનો મારામાં દૃઢ પ્રેમ હોય એમ પણ ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે. આ પ્રમાણે ધારવાનું કારણ એ છે કે એણે પ્રથમ છબીમાં વિદ્યાધર દંપતીને ચીતરીને પોતાના અંતઃકરણમાં ઊંડામાં ઊંડી શી અભિલાષા છે તે બતાવી આપી છે (એની લગ્નભાવના કેવી છે એ પ્રથમ ચિત્રથી જણાય છે) અને બીજા ચિત્રમાં વિરહી રાજહંસીને ચિતરીને પોતાની અભિલાષાવાળી વસ્તુ ન મળવાથી પોતાનામાં કેટલી દીનતા આવી ગઇ છે તે બતાવી આપ્યું છે. ચિત્રપટમાં એણે એવો સુંદર ભાવ ઉપજાવ્યો છે કે એટલાથી જ આ હકીકત સ્પષ્ટ થઇ જાય છે અને વળી એ બન્ને ચિત્રોની નીચે કવિતા (દ્વિપદીખંડ) મૂકીને તેણે તે જ ભાવાર્થને પૂરેપૂરો સ્પષ્ટ કર્યો છે.

કુમારે ત્યાર પછી પોતાની પાસે રહેલા મન્મથ વિગેરે મિત્રોને છબી બતાવી. મિત્રો તો તેના મનની વાત જાણતા હતા. તેઓ એકદમ બોલી ઉઠ્યા, “અરે! કુમાર! મિત્ર! ઉઠ ઉઠ! અને જઇને એ બાપડી રાજહંસીને જરા ધીરજ આપ, એનામાં શાંતિ પૂર અને એની ધારણા સ્થિર કર. કોઇ મરતું હોય તેની ઉપેક્ષા કરવી એ ઠીક ન કહેવાય.”

કુમારે જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે “ભલે ચાલો, તેમ કરીએ.”

હરિમંજરી લગ્ન.

ત્યાર પછી સર્વે રાજભવને ગયા. નીલકંઠ રાજાએ ઘણા માનપૂર્વક પોતાની વહાલી મયૂરમંજરી પુત્રી હરિકુમારને આપી. હરિકુમાર અને મયૂરમંજરીનો લગ્નમહોત્સવ ત્યાર પછી શુભ દિવસે થયો. બહુ આડંબરથી લગ્ન કરવામાં આવ્યા.

मधुमत्तविघूर्णितभूरिजनो, बहुलोकयथेप्सितदत्तधनः।
सुखदामपिविलयतोपकरो, जननर्तनखादनपानपरः॥

---

૧ ત્રોટક છંદ છે.

"અનેક માણસો (તે અવસરે) સુંદર રસપાનથી મસ્ત થઇ તેમાં ઘડબડ થઇ ગયા; અનેક લોકોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે દાનમાં ધન આપવામાં આવ્યું; એ લગ્ન એવાં સુંદર થયાં કે દેવતાઓને પણ તેથી અત્યંત વિસ્મય અને આનંદ થયો; લોકો તે વખતે નાચવામાં ને ખાવાપીવામાં બહુ આનંદથી આસક્ત થઇ ગયા."

ત્યાર પછી (તે અવસરે) દેવગુરૂની મોટા આડંબરથી પૂજાઓ રચવામાં આવી, સામન્ત લશ્કરીઓને બહુ માન આપવામાં આવ્યું, પ્રેમીવર્ગને હોંસથી પહેરામણીઓ કરવામાં આવી, રાજલોકોને પ્રસન્ન કરવામાં આવ્યા, પ્રધાનવર્ગને સંતોષ આપવામાં આવ્યો અને એવી રીતે સર્વ ઉચિત ક્રિયા કરવામાં આવી. એવી રીતે વિવાહનો આનંદ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મૈથુન યૌવન મૈત્રી.

નીલકંઠ રાજાને મયૂરમંજરી પોતાના હૃદયથી પણ વધારે વહાલી હતી. એ સર્વાંગસુંદર પ્રેમી નિપુણ મયૂરમંજરીને પોતાની પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત કરીને પોતાના મિત્રોથી પરવરેલો હરિકુમાર અનેક પ્રકારના યોગ્ય આનંદ કરવા લાગ્યો અને તે વખતે રત્નદ્વીપમાં તેની ઘણી વિખ્યાતિ થઇ. રાજા નીલકંઠને પુત્ર નહોતો તેથી તેના ભાયાતો અને તેનો આખો પરિવાર હરિકુમાર ઉપર ફીદા થઇ ગયો અને હરિકુમારમાં અનેક પ્રકારના ગુણો તેમને આનંદ આપતા હોવાથી તેઓ સર્વ તેના તરફ વધારે વધારે ખેંચાતા ગયા અને આખરે વાત એટલે સુધી બની આવી કે આખું અંતઃપુર, લોકો અને રાજ્યતંત્ર હરિકુમારના નામપર ફીદા થવા માંડ્યું, હરિના નામથી સંતોષ પામવા લાગ્યું અને હરિ ઉપર વારી જવા લાગ્યું.

નિશાનીઓ કરૂં, વળી મને એ જગ્યાએ રત્નો મૂકતાં કોઇએ જરૂર જોયો હશે એવી શંકા લાવીને પાછાં તે રત્નોને જમીનમાંથી કાઢી લઉં, વળી પાછાં તે રત્નોને બીજે સ્થાને જમીનમાં દાટું અને પાછો ત્યાં નિશાની બરાબર રાખું, ફરીવાર નિશાનીઓ તપાસું અને વળી તે સર્વ બાબતને વારંવાર જોયા કરૂં. વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મને કોઇનો વિશ્વાસ ન આવે, પવનનો પણ વિશ્વાસ ન આવે અને એવા ગેરભરોસાને પરિણામે મને રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવે અને દિવસે પણ શરીરે ચેન ન પડે, સાગરમિત્રની અસરતળે ધન ઉપર મને આવો રાગ થયો, ધન ઉપર આવી મૂર્છા થઇ, ધનસંબંધી આવા વિચારો થયા. વળી વચ્ચે વચ્ચે કોઇ વખત જરા સમય મેળવીને હરિકુમાર પાસે જઇ આવું અને તેને રીઝવી આવું; બાકી આખો વખત ઘરે રહીને વધારે વધારે રત્નો એકઠાં કરવાની યોજના કર્યા કરૂં. રત્નમાં મારી લગની લાગી ગઇ, રત્નપર મારૂં મન ચોટી ગયું અને રત્નની વિચારણાનાં મને સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં. મારા મનમાં એવો વિચાર થયો કે આ રત્નદ્વીપમાં જેટલાં રત્નો છે તેટલાં સર્વ એકઠાં કરીને પછી મારે ગામ (આનંદપુર) જઉં.[1]

યૌવન મૈથુનનો પરસ્પર જલ્પ.
મારી સાથે તેઓનો સંબંધ.
અંતઃકરણનું આધિપત્ય મૈથુનને.
ગાત્રનું સ્થાન યૌવનમિત્રને.

મિત્રોની ગોઠવણ.

ભદ્રે ! આવી રીતે હું રત્નદ્વીપમાં રહેતો હતો તે વખતે મારા સંબંધમાં એક બીજો ઘણો જાણવા જેવો બનાવ બન્યો તે હું તને કહી સંભળાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તારા ધ્યાનમાં હશે કે આગાઉ કર્મપરિણામ[2] મહારાજાની મહારાણી જે આ ત્રણે ભુવનમાં કાલપરિણતિના નામથી બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તેની કેટલીક હકીકત તને જણાવી હતી. હવે એ મહારાણીના બે ખાસ નોકરો છે જેઓનાં નામ અનુક્રમે યૌવન અને મૈથુન છે. તે બન્નેની વચ્ચે એક વખત નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

---

૧ ધન મળવા માંડે છે ત્યારે પછી આખા ગામનું પાણી ઘર તરફ વાળવાની વૃત્તિ થાય છે. આ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

૨ જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પ્રકરણ બીજું.

યૌવન[1]—"મિત્ર મૈથુન! સંસારીજીવ હાલ આપણા રપાટામાં આવ્યો છે, તારા ધ્યાનમાં હશે કે હાલ એ ધનશેખરનું રૂપ અને નામ ધારણ કરીને રહેલો છે. મને લાગે છે કે હવે અત્યારે તારે પણ તેની પાસે જવાનો વખત છે. અત્યારે આપણો અવસર છે, માટે ચાલો, આપણે તેની પાસે જઇએ."

મૈથુન—"ભાઇ! જો એમ હોય તો તે ધનશેખર જ્યાં હોય ત્યાં તું મને લઇ ચાલ, અને મારો એની સાથે બરાબર સંબંધ પણ જોડી આપ. મને તારી સાથે આવવામાં બહુ ગમ્મત આવશે."

યૌવન—"મિત્ર! હું અગાઉ પણ એ (ધનશેખર)ની પાસે ગયો હતો તે વખતે એણે મારી ઠીક આસનાવાસના કરી હતી, મને સારૂં માન આપ્યું હતું અને મારી સેવાચાકરી પણ ઠીક કરી હતી; માટે હું તને જરૂર તેની પાસે લઇ જઇશ અને તેનો અને તારો સંબંધ કરાવી આપીશ. એ ધનશેખર એવી પ્રકૃતિનો છે કે એની સાથે સંબંધ કરવામાં મજા આવશે."

બન્ને અંતરંગ મિત્રોએ આ પ્રમાણે અંદર અંદર વાર્તા કરી અને ત્યાર પછી બન્ને મારી (ધનશેખરની) પાસે આવી પહોંચ્યા. પછી યૌવનમિત્રે મારી સાથે વાત શરૂ કરી "ભાઇ ધનશેખર! આજે હું મારી સાથે એક મિત્રને લેતો આવ્યો છું, તે બહુ સારો છે, સંબંધ કરવા લાયક છે અને યોગ્ય છે. જાણે હું જ છું એમ ગણીને તારે હવે પછી એની સાથે સંબંધ કરવો. એ મિત્ર જ્યારે હું હોઉં અને તે આવેલો હોય ત્યારે તને ઘણો આનંદ કરાવે તેવો છે, બહુ સુખ આપે તેવો છે અને લહેરમાં મસ્ત કરાવે તેવો છે અથવા તો દુઝતી અને વાછડીવાળી ગાયના આટલા બધા વખાણ કરવાની કાંઇ જરૂર પણ નથી."

યૌવનનું ઓળખાણ.

યૌવનમિત્ર જેને હું કેટલાક વખતથી બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો તે આટલું બોલીને ચુપ રહ્યો. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મહા ભયંકર અનંત દુઃખોના ખાડામાં ધકેલી દેવાના કારણભૂત એ મિત્ર હતો, પરંતુ મોહરાજાના દોષથી અને તેણે બંધાવેલા ખોટા વિચારથી તે વખતે હું

વધારે બાર લાગ્યો.

1 યૌવન—જુવાની, યુવાવસ્થા. આ 'વય' સૂચવે છે. મૈથુન—સ્ત્રીસંબંધ. આ 'ઇન્દ્રિયનો વિષય' સૂચવે છે. યૌવનકાળમાં મૈથુનનું જોર ખૂબ હોય છે.

તેને બરાબર ઓળખી શક્યો નહિ, સમજી શક્યો નહિ, લક્ષ્યમાં લઇ શક્યો નહિ. મારી પાસે સાગર સાથે મૈત્રી કરાવીને પણ વિધિ શાંત થઇને બેઠો નહિ, જાણે હજી મારી વિટંબણામાં કાંઇ બાકી હોય તે પૂર્ણ કરવાને વળી મૈથુન સાથે મૈત્રી કરાવી. લોકોમાં પણ કહેવત છે કે ઊંટના ઉપર ઘણો ભાર લાદ્યો હોય અને તેના ભારથી તે દબાઇ જતો હોય અને મુખેથી ગાંગર્યા કરતો હોય (બૂમ પાડતો હોય) તેમ છતાં પણ તે વખતે તેની પીઠ ઉપર જે ન સમાઇ શકે તે તેને ગળે બાંધવું.[1]

સ્થાનો ગોઠવાયાં.

યૌવનની ઉપર પ્રમાણે વાત સાંભળીને હું તદ્દન મોહથી ઘેલો થઇ ગયો અને મનમાં તે બન્ને ઉપર પ્રીતિ લાવીને અંતરંગથી તે બન્નેને મારા ખાસ મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા અને તેમને જણાવી પણ દીધું કે હવે પછી તેમની સાથે હું સાચી પ્રીતિ રાખીશ. વળી મારા અંતરંગ રાજ્યમાં એક સ્વાન્ત (હૃદય–અંતઃકરણ) નામનો મહેલ હતો તેના અધિપતિ તરીકે એ મારા મૈથુનમિત્રની સ્થાપના કરી અને તે પ્રાસાદમાં તેને રહેવાનું જણાવ્યું. વળી એ સ્વાન્ત નામના મહેલની પાસે જ બીજો ગાત્ર (દેહ–શરીર) નામનો પ્રાસાદ હતો ત્યાં મારા યૌવનમિત્રને સ્થાપ્યો અને તેનું અધિપતિપણું તેને સોંપ્યું.[2]

યૌવન મૈથુનની અસર.

વિલાસ અને લોભનો વિરોધ.

ત્યાર પછી એ બન્ને નવીન મિત્રો પોતપોતાનાં મહેલમાં રહેવા લાગ્યા, મારી ઉપર પોતાની અનેક પ્રકારની અસર નીપજાવવા લાગ્યા અને પોતાનું જોર જણાવવા લાગ્યા. યૌવનમિત્રે મારામાં રમતગમત, વિલાસ,

---

૧ બને તેટલો ભાર ઊંટની ઉપર લાદવામાં આવે છે, પછી વધે તો તેને ગળે લટકાવવામાં આવે છે. મતલબ ગમે તે પ્રકારે તેનાપર વધારે વધારે ભાર લાદવામાં આવે છે. અહીં વિધિને (નસીબને) જણાયું કે સાગર (લોભ)ની અસરતળે હજુ પૂરતું કામ થયું નથી તેથી વળી મૈથુનસાથે દોસ્તી કરાવી. ગમે તેમ કરીને ધનશેખર પર મોહનો બોજો વધારવાનો ઉદ્દેશ છે.

૨ યૌવન–જુવાનીદોર સર્વ અવયવોમાં દેખાય છે, અંદરથી મૈથુન પ્રેરણા કરે છે. એકલો યૌવન ગાત્રમાં હોય તેથી કાંઇ થતું નથી, અંદરની પ્રેરણા મૈથુન કરે ત્યારે યૌવન મસ્તી કરે છે. આ બન્ને પ્રાસાદોની કલ્પના બરાબર યુક્ત છે.

ચાળા, ઠઠ્ઠામશ્કરી અને શુરવીરતા આદિ મનને હરણ કરે તેવા અનેક ગુણો ઉત્પન્ન કર્યા. મૈથુનમિત્રે તો મારામાં એવી અસર ઉત્પન્ન કરી કે હું સેંકડો સ્ત્રીઓની સાથે ભોગવિલાસ કરૂં પણ દાવાનળમાં જેમ ગમે તેટલાં લાકડાં નાખવામાં આવે પણ તે ધરાય નહિ તેમ મને ગમે તેટલી સ્ત્રી સાથે ભોગવિલાસ કરતાં છતાં તૃપ્તિ જ થાય નહિ. ત્યાર પછી મને ગામમાં રહેતી સૌથી મુખ્ય જાણીતી ગણિકા સાથે ભોગવિલાસ કરવાની મૈથુને અંદરથી પ્રેરણા કરવા માંડી, પણ અંદરનો જુનો સાગરમિત્ર જે ધનનો ઘણો લંપટી હતો તે મને સમજાવે કે તેમ કરવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવામાં પૈસાનું નુકસાન થાય અને એકઠી કરેલી પુંજી વિનાશ પામે. આવી રીતે એક બાજુ મૈથુનમિત્ર મને વિલાસ કરવાની આજ્ઞા કરે અને બીજી બાજુએ સાગરમિત્ર મને ધનના લોભથી તેમ કરતો અટકાવે-આવી રીતે મારે તો એક બાજુ નદી અને બીજી બાજુ વાઘવાળી વાત થઇ, હું ઘણી કફોડી સ્થિતિમાં આવી ગયો, હું વધારે વધારે મુંઝવણમાં પડતો ગયો. વાત એમ હતી કે મને સાગરમિત્ર ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તે મને સર્વથી વધારે વહાલો હતો અને તેના તરફ મને સાધારણ રીતે વધારે ખેંચાણ હતું, પણ તે સાથે જ હું મૈથુનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિમાન નહોતો. છેવટે બન્ને ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં એક અતિ ભયંકર ઘટના કરી, કારણ કે મારી ઇચ્છા ગમે તેમ કરીને બન્નેનાં વચનને અને હુકમને માન્ય કરવાની હતી.

સાગરનિવારણાનું પરિણામ.

બન્ને મિત્રને રાજી રાખવા ખાતર મેં એવો વિચાર કર્યો કે મૈથુન સેવવાની મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય અને મારે ધન ખરચવું ન પડે તેટલા માટે જે કોઇ બાળવિધવા સ્ત્રી હોય, અથવા રાંડીરાંડ હોય, અથવા જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય અથવા કોઇ ભગત સ્ત્રીઓ હોય અથવા વગર મૂલે અથવા તદ્દન નામના પૈસા આપવાથી વશ થાય તેવી જે સ્ત્રીઓ હોય તેમની સાથે ભોગ ભોગવવો. સાગરમિત્રની બીકની અસરતળે અને મૈથુનનો હુકમ માનવા ખાતર આવી રીતે મેં ન કર્યો કાર્યાકાર્યનો વિચાર, કે ન કર્યો લોકલાજનો વિચાર, અને તદ્દન મૂઢ મનનો થઇને એવી સ્ત્રીઓમાં ભટકવા લાગ્યો. આવા પ્રકારની મારી વર્તનાથી આખરે મેં મર્યાદા છોડી દીધી અને લાજ વગરનો થઇને છેવટે ઢેઢડી

ભોગીના વિલાસની અતિ તુચ્છતા.

અને ભંગીઆણી જેવી હલકી સ્ત્રીઓમાં પણ રખડવા લાગ્યો, મારે તો ગમે તેમ કરીને પૈસા ખરચવા નહોતા અને ભોગ ભોગવ્યા વગર રહેવું નહોતું. આવી રીતે અથાહ અને નીચ સ્ત્રીઓમાં ફરતાં લોકોમાં મારી બાહુ અપકીર્તિ થઇ અને તે તે સ્ત્રીઓના સગાસંબંધીઓએ મને ઘણો માર માર્યો, મારૂં ઘણું અપમાન કર્યું અને લોકોમાં હું ઘણી હલકાઇ પામ્યો. હું હરિકુમારનો મિત્ર હતો અને તે વખત સુધી અંદર પુણ્યોદય મિત્ર જાગતો હતો તેથી એવી સ્ત્રીઓના સંબંધીઓએ મને મારી નાખ્યો નહિ, પૂરો કર્યો નહિ, તેમ જ મને કોઇ પ્રકારની સજા પણ કરાવી નહિ, પરંતુ એ મૈથુનમિત્રના પ્રસંગથી લોકોએ મારો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો અને સર્વ સમજુ વિવેકી માણસોમાં હું નિંદાપાત્ર થયો. આટઆટલી હકીકત બની છતાં પણ એ મૈથુનમિત્ર મને મહા સુખ આપનાર છે, નિષ્કામ વૃત્તિથી પ્રેમ રાખનાર છે અને આનંદમાં મસ્તી કરાવનાર છે એમ જ મને તો મારા મનમાં તે વખતે લાગ્યા કરતું હતું; વળી તે વખતે મને મનમાં ચોક્કસ લાગતું હતું કે આ દુનિયામાં જેને મૈથુન મિત્ર મળ્યો નથી તે અહીં જીવે કે ન જીવે તે સરખો જ છે અથવા જીવતે તે મુવા જેવો જ છે, જેણે મૈથુનની મજા ચાખી નથી તે આ દુનિયામાં જન્મ્યો જ નથી, જેણે એ રસનું પાન કર્યું નથી તે ન જન્મ્યા જેવો જ છે. મને મૈથુન ઉપર તે વખતે કોઇ એવો જબરો પ્રેમ થયો હતો અને તેનામાં હું એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો હતો કે હું તેનામાં માત્ર ગુણો જ જોતો હતો અને તેનો એક પણ દોષ હું મારી નજરે જોઇ શકતો નહોતો. આવી ઉલટી બુદ્ધિથી મને એ મૈથુન ઉપર ઘણું હેત હતું અને રહ્યું, તે મને અત્યંત વહાલો છતાં તેના કરતાં પણ વધારે વહાલ તો મને સાગર ઉપર જ રહ્યું.

માગી દેવાને જેતો નથી.

તે વખતે અગૃહીતસંકેતા! હું વિચાર કરતો હતો કે હું તદ્દન ભિખારી જેવો છતાં મેં આવા સાગરમિત્રની સહાયથી આવાં દેવતાને પણ મળવા મુશ્કેલ એવાં રત્નમણિઓના ઢગલા એકઠા કર્યા છે માટે તેને ધન્ય છે. આવી રીતે સાગર અને મૈથુન મને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરાવતા હતા છતાં તેમાં આનંદ માનીને મારા જેવું કોઇ નથી એમ ઘમંડ હું મગજમાં રાખતો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ભરદરિયેથી રાજ્યસિંહાસને.

હરિકુમાર નિર્દોષ આનંદવિલાસ કરતો અવારનવાર મારી (ધનશેખરની) મૈત્રીનો લાભ લેતો રત્નપુરમાં આનંદથી પોતાનો સમય પસાર કરતો હતો. હું (ધન-શેખર) સાગરની અસરતળે રત્નો એકઠાં કરતો હતો અને મૈથુનની અસરતળે સ્ત્રીઓમાં રખડતો હતો. સાગરની અસર મારાપર મજબૂત હતી, પણ વિલાસમાં આનંદ આવતો હતો. લોભથી ધન ખરચવું નહિ તેથી નીચ પ્રસંગોમાં પડી અપકીર્તિ વહોરતો હતો. મારી એ વિલાસપ્રિયતા કે લોભીષ્ઠતા કુમારમાં નહોતી.

હરિકુમારની વિખ્યાતિ.
મામારાજાની દ્વેષચિંતા.
સુબુદ્ધિ સાથે વિચારણા.

લોકમત સંપત્તિ.

હરિકુમારમાં સર્વ પ્રકારની સાદાઇ અને એકવૃત્તિ હોવાથી આખો રાજ્યવર્ગ, રાજાનું અંતઃપુર અને ટુંકામાં કહીએ તો તેનું આખું રાજ્ય તેના ઉપર શીદા શીદા થઇ ગયું હતું, તેના ગુણથી રાજી રાજી થઇ ગયું હતું અને તેના ઉપર ઘણો જ પ્રેમ રાખતું હતું. હરિકુમાર વયમાં વધતો હતો તેમ તેના ખજાનામાં અને રાજવૈભવમાં પણ વધારો થતો હતો અથવા તેની સેના પણ વધતી જતી હતી,[1] કારણ કે લોકોના અનુરાગથી સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. લોકોનો પ્રેમ હોય તો સંપત્તિમાં જાહેર રીતે વધારે થતો જાય છે. એ નગરમાં ફરવા નીકળતો ત્યારે રાજપુરૂષો તેની આસપાસ પરવરેલા રહેતા હતા, પોતે

---

૧ કોશ અને દંડ તેના વધતા જતા હતા એમ મૂળમાં હકીકત છે. દંડના અર્થ સૈન્ય સભા રાજચિહ્ન વિગેરે થાય છે. મતલબ તેની સત્તા વધતી જતી હતી એવો અત્ર ભાવ છે. એને દંડ કરવાની સત્તા (Magisterial power) પણ મળેલ હોય એમ જણાય છે.

હાથી ઉપર સ્વારી કરીને બહાર નીકળતો હતો, મિત્રના ટોળાથી પરવરેલો રહેતો હતો, તેના મસ્તક ઉપર શ્વેત છત્ર ધારણ કરવામાં આવતું હતું–આવી રીતે જ્યારે ફરવા નીકળે ત્યારે ઇંદ્ર જેમ ઇંદ્રાણી-સહિત શોભે તેમ તે પણ મયૂરમંજરી સહિત શોભતો હતો, લોકો તેની તરફ ધારીધારીને જોઇ રહેતા હતા અને તેને ખરેખરો ભાગ્ય-શાળી માનતા હતા.

રાજાની આંખ ફાટી.

હરિ ઉપર લોકોની આટલી બધી પ્રીતિ જોઇને મહારાજા નીલકંઠની આંખ ફાટી ગઇ, તેના મનમાં સાચા ખોટા આશયો હશે એમ ધારી લેવામાં આવ્યું અને આવા ખોટા વિચારથી મહારાજાનું ચિત્ત મલીન થઇ ગયું. તેને તે વખતે વિચાર થયો કે અહો હું વૃદ્ધ છું, પુત્ર વગરનો છું, મારી બાજુએ અત્યારે કોઇ નથીઅને હરિકુમારે મારા આખા રાજ્યવર્ગને અને ભાયાતોને પોતાના કરી લીધા છે, ટુંકામાં વિચારૂં તો મારૂં આખું રાજતંત્ર તે પોતાનું કરી બેઠો છે, અને ખૂદ મારા પ્રધાનો પણ તેના તરફ પ્રેમવાળા થઇ ગયા છે; આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આ વધતા જતા પ્રતાપવાળો બળવાન્ હરિકુમાર મારૂં આખું રાજ્ય પચાવી પડશે એમાં મને જરા પણ સંદેહ લાગતો નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હવે એના સંબંધમાં ગફલતીમાં રહેવું ઉચિત નથી, કારણ કે વ્યવહારકુશળ માણસો કહી ગયા છે કે **અરધું રાજ્ય હરણ કરી લે અથવા પચાવી પડે તેવો જે નોકર હોય તેને હણી નાખવામાં ન આવે તો આખરે પોતાને મરવાનો વખત આવે છે, પોતાનું ખૂન બીજા વડે (તેનાથી) જરૂર થાય છે.**

સમયોચિત સલાહ.

આ પ્રમાણે નીલકંઠ રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી તેણે પોતાના ખાસ અંગત મંત્રી સુબુદ્ધિને બોલાવી તેની સાથે વિચાર કરી તેની સલાહ થાય તે પ્રમાણે તેને (હરિને) મારી નાખવો એમ વિચાર કર્યો. આવો વિચાર થતાં જ રાજાએ સુબુદ્ધિમંત્રીને પોતાની પાસે એકાંતમાં બોલાવ્યો અને તેની પાસે પોતાનો જે નિર્ણય થયો હતો અને અભિપ્રાય બંધાયો હતો તે જણાવ્યો. સુબુદ્ધિમંત્રી હરિકુમારને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો અને તેના પવિત્ર સદ્ગુણોથી વશ થઇ તેના ઉપર હૃદયથી પ્રીતિ રાખતો હતો, તેણે જ્યારે રાજાના આવા શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે જાણે તેને વજ્રનો ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અંદરથી અસર થઇ; પણ રાજાનો નિર્ણય સ્પષ્ટ અને ન ફરે તેવો જોઇને તે

વખતે તો તેણે રાજાની હામાં હા મેળવી દીધી. સુબુદ્ધિમંત્રીએ રાજાને કહ્યું "તમારા મનમાં જેમ આવ્યું છે તેમ ભલે કરો; [1]મહાત્મા પુરૂષોની બુદ્ધિ અયોગ્ય બાબતમાં પ્રવર્તતી જ નથી." પછી હરિકુમારનો ઘાટ જરૂર ઘડી નાખવો એવો નિર્ણય કરીને રાજા અને સુબુદ્ધિ મંત્રી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

સુબુદ્ધિની એકાંત વિચારણા.

ભોગતૃષ્ણાની અંધતા.

રાજાએ ઉપર પ્રમાણે વાત કરી અને પોતે તેના વિચાર સાથે અનુમોદના આપી ત્યાર પછી ઘરે આવતાં પવિત્ર બુદ્ધિવાળા વયોવૃદ્ધ અનુભવી સુબુદ્ધિમંત્રીના મનમાં વિચારો આવ્યા કે અહાહા! ભોગસુખની અત્યંત આસક્તિને ધિક્કાર છે! અને આ અજ્ઞાન ચેષ્ટાને પણ ધિક્કાર છે! રાજ્ય ઉપર લંપટપણું ખરેખર નિંદાપાત્ર છે! રાજ્યને અંગે અનેક પ્રકારના સેંકડો સાચા ખોટા વિચારો આવ્યા જ કરે છે એ વાત તદ્દન સાચી છે. આ મહારાજાને હરિકુમાર એક વખત પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો હતો, વધારામાં એ સર્વ ગુણનિધાન હોવા ઉપરાંત મહારાજાનો જમાઇ થાય છે, વળી તેની સગી બહેનનો એકનો એક પુત્ર છે, પોતાના આશ્રયમાં આવી રહેલો છે, તે જ હરિ અત્યારે વિનાકારણ રાજાના દ્વેષનું કારણ થઇ પડ્યો છે, રાજાથી વધ થવાને યોગ્ય થઇ પડ્યો છે, તેનો મોટો શત્રુ થઇ પડ્યો છે! અહાહા! ભોગની તૃષ્ણા અને ઇચ્છાથી જે અંધપણું ઉત્પન્ન થાય છે તે જ આવી મહા ભયંકર સ્થિતિનું કારણ છે, તે સિવાય મને તો આમાં બીજું કાંઇ પણ કારણ જણાતું નથી. અરે! આવો મહા પવિત્ર વિનયવાળો શુદ્ધ મહાપુરૂષ જે તદ્દન લોભ વગરનો છે, પાપથી બીવાવાળો છે અને વિચારશીલ છે, તે પોતાના સ્વપ્નમાં પણ મહારાજાનું રાજ્ય હરણ કરે ખરો! ખરેખર રાજ્યપરના મોહથી રાજા નીલકંઠ અત્યારે મૂઢ થઇ ગયો છે, કમઅક્કલ બની ગયો છે, એમાં જરા પણ શંકા નથી; પણ હવે ગમે તેમ કરીને એ પવિત્ર શુદ્ધાત્મા રત્ન જેવા ઉજ્જવળ હરિકુમારને બચાવી લેવો જોઇએ. એવા વિમળ હૃદયવાળા મહાપુરૂષથી પૃથ્વી પવિત્ર છે, એનો નાશ થાય તે અસહ્ય છે.

---

1 સુબુદ્ધિએ રાજાને એથી જૂદી સલાહ આપી હોત તો તેને પણ હરિનો મળતીઓ ગણવામાં આવત તેથી તેણે હા પાડી. બાકી સલાહ દ્વિઅર્થી તો છે જ. કાં તો સાંભળનાર મહાત્મા નથી અથવા તેનામાં બુદ્ધિ નથી એવો અંદરનો ધ્વનિ છે પણ તે સમજનાર જ સમજી શકે.

યુક્તિથી હરિ પ્રાણરક્ષા.
મિત્ર સાથે તેનું પલાયન.
વહાણમાં આનંદી સફર.

સુબુદ્ધિની દક્ષતા.

ઉપર પ્રમાણે ઊંડો વિચાર રસ્તામાં જ મંત્રીએ કરી લીધો. કેટલીક બાબત તો તેના લક્ષ્યમાં રાજા સાથે વાત કરતી વખત પણ આવી ગઇ હતી. ઘરે આવીને તેણે પોતાનો એક ખાસ નોકર દમનક નામનો હતો તેને ટુંકામાં મુદ્દાસર સર્વ હકીકત સમજાવી દીધી અને શી હકીકત બની છે અને ભવિષ્યમાં શું થનાર છે તેની વિગતના સર્વ સમાચાર તેણે હરિકુમારને છૂપી રીતે કહેવરાવી દીધા અને સાથે જણાવી દીધું કે ' હે કુલભૂષણ મહાત્મા કુમાર ! તમારે મારા ઉપર મહેરબાની કરીને આ દેશ છોડીને ચાલ્યા જવું અને તેમ કરવામાં જરા પણ ઢીલ ન કરવી. '

ધીરનિર્ણય અને પ્રેમ.

દમનકે આવીને સર્વ હકીકત હરિકુમારને કહી. એ સર્વ હકીકત સાંભળતાં તેના પેટમાંથી પાણી પણ હલ્યું નહિ, મરવાની કે મામાની જરાએ બીક પણ લાગી નહિ, છતાં તેના મનમાં વૃદ્ધ મંત્રી સુબુદ્ધિ માટે ઘણું માન હતું, તેથી તેના આગ્રહ અને વિનતિ ધ્યાનમાં લઇને સમુદ્ર ઓળંગી દરિયાપાર જવાનો તેણે તુરત જ નિર્ણય કરી નાખ્યો. નિર્ણય કરવાની સાથે જ તેણે મને એકાંતમાં બોલાવ્યો. મારી પાસે અત્યંત વિશ્વાસપૂર્વક સર્વ હકીકત કહી બતાવી અને મને કહ્યું ' રાજા મારા ઉપર તદ્દન ગેરવાજબી રીતે કોપ પામ્યા છે અને મંત્રીએ મને સલાહના આકારમાં કહેવરાવી દીધું છે, આથી દરિયો ઓળંગીને મારે હવે હમણા જ ભારતવર્ષમાં (હિંદુસ્થાનમાં) જવું છે. ભાઇ ! તારો વિરહ મારાથી એક ક્ષણ વાર પણ સહન થાય તેમ નથી માટે ધનશેખર ! તું પણ મારી સાથે ચાલ, તૈયાર થા. '

સ્વાર્થની દષ્ટિ.

હરિકુમારનો આવો નિર્ણય સાંભળી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—અરે ! આ મોટા માણસોની સાથે સંબંધ કરવાની મજા તો જુઓ ! મારે તો પ્રથમથી બને તેટલાં રત્નો એકઠાં કરવાં હતાં, તેમાં આ હરિકુમાર દરેક પ્રસંગે વચ્ચે નડ્યા જ કરે છે, જ્યારથી મારે એની દોસ્તી થઇ છે ત્યારથી મારી રત્નપ્રાપ્તિમાં એ વિઘ્નભૂત જ થયો છે, પણ

હવે જ્યારે એની સાથે આટલો લપેટ સંબંધ થયો છે ત્યારે મારે શું કરવું? મારે તેની સાથે જવું જ પડશે, બીજો કાંઇ ઉપાય નથી કે જ્યાનું કહાય તેમ નથી. ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં કુમારને જવાબ આપ્યો 'ભાઇ! તારી જેમ મરજી હોય તેમ કરીએ, એમાં મારે બોલવા જેવું શું છે?'

શુભ તૈયારી. હરિકુમારને મારા જવાબથી આનંદ થયો. પછી તેણે તુરત મને કહ્યું 'ભાઇ! કોઇ મજબૂત તૈયાર વહાણ હમણાં જ ઉપડવાનું હોય તેવું શોધી લાવ. મેં રત્નનો મોટો ભંડાર એકઠો કર્યો છે તે લઇને આપણે હમણા જ વહાણમાં બેસી જઇએ.' કુમારનો નિર્ણય મેં માથે ચઢાવ્યો. તુરત જ હું સમુદ્રકિનારે ગયો અને મેં ઘણા મજબૂત સર્વ સામગ્રીથી સંપન્ન બે મોટાં વહાણો શોધી કાઢ્યાં. એક વહાણમાં હરિકુમારનાં રત્નો ભરી લીધાં અને એક બીજા વહાણમાં મારાં રત્નો ઢગલાબંધ ભરી લેવામાં આવ્યાં.

ચાલી નીકળ્યા. એ સર્વ શુભ તૈયારીઓ ચાલતી હતી ત્યાં સાંજ પડવા આવી. અંધારૂં થતાં બાકીના સંબંધીઓને ખબર ન પડે તેમ માત્ર રાણી મયૂરમંજરી અને ધાત્રી દાસી વસુમતીને લઇને હું અને હરિકુમાર સમુદ્રકિનારે આવ્યા,[1] ત્યાં આવીને વહાણના ખલાસી સર્વને બરાબર તપાસી લીધા, ઓટનો વખત પસાર થઇ ગયો, એટલે રમણીના લમણા જેવો પાંડુર રંગનો ચંદ્ર ઉદય પામ્યો,[2] અને તે જ વખતે સમુદ્રમાં મોટા ખળભળાટને લીધે જળના જીવોના મોટા અવાજ સાથે ભરતી શરૂ થઈ. હરિકુમાર પોતાની પત્ની સાથે તેને માટે તૈયાર રાખેલા વહાણ પર બેઠો. હું મારી સારૂ તૈયાર કરી રાખેલા વહાણમાં બેસવા જતો હતો તે વખતે હરિકુમારે મને કહ્યું 'ભાઇ ધનશેખર! તું પણ આ મારા વહાણમાં જ બેસી જા, મને તારા વગર એક ક્ષણ વાર પણ મજા આવે તેમ નથી, તારા વગર એક નિમેષ જેટલો વખત પણ હું એકલો રહી શકું તેમ નથી.'

---

૧ અહીં બ. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૯૦૧ શરૂ થાય છે.

૨ થોડી રાત્રી ગયા પછી ચંદ્રનો ઉદય થયો તેથી ચાલવાની તીથિ વદ પક્ષની ચોથ પાંચમ સંભવે છે. ચંદ્ર ઉદય થાય એટલે ભરતી શરૂ થાય છે.

સમુદ્રદેવની જાગતી જ્યોત.

વહાણમાંથી કાંઇ પડવાનો મોટો અવાજ થતાં જ લોકો એકદમ જાગી ગયા અને કોળાહળ કરવા મંડી ગયા. મયૂરમંજરીને ઘણો ભય લાગી ગયો અને હું તો શૂન્ય ચિત્તે મૂર્ખ જેવો થઇને ત્યાં ને ત્યાં ઊભો રહ્યો. મારૂં આવું અતિ ભયંકર કર્મ જોઇને સમુદ્રનો અધિપતિ દેવ મારા ઉપર કોપાયમાન થઇ ગયો અને ડોલરના ફુલ જેવા અથવા ચંદ્ર જેવા હરિકુમારના નિર્મળ ગુણોથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તરત જ તે સમુદ્રદેવ મહા ભયંકર આકૃતિ કરીને અત્યંત ધમધમાયમાન થતો વહાણની નજીક આવ્યો અને પ્રથમ તો તે જ ક્ષણે અત્યંત આદરપૂર્વક હરિકુમારને દરિયાના જળમાંથી ઉપાડીને વહાણમાં સ્થાપન કર્યો. **મહા પુરૂષોને ઘણે ભાગે તો વિપત્તિ આવતી નથી, કદાચ આવે છે તો આવી રીતે વિસરાળ થઇ જાય છે અને તેઓને તો નિરંતર આનંદ જ રહે છે. તેઓની સામે ધૂળ ઉડાડનાર આખરે પાછા પડે છે, હેરાન થાય છે અને ઉભયભ્રષ્ટ થાય છે.**

પુણ્યોદય પલાયન.

અહો અગૃહીતસંકેતા! તને યાદ હશે કે મારો જન્મ[1] થયો ત્યારથી મારી સાથે પુણ્યોદય મિત્રનો સહયોગ મને થયો હતો. મારૂં આવું અત્યંત અધમ વર્તન જોઇને તે મારા ઉપર કોપ પામ્યો અને અત્યાર સુધી તે મારા ઉપર બહુ હેત રાખતો હતો જો કે તે થોડા વખતથી જરા જરા પાતળો તો થતો જતો હતો. તે હવે સદરહુ મારા પાપી કાર્યથી મારા ઉપર ઘણો જ નારાજ થઇ ગયો અને મારી પાસેથી દૂર થઇ ગયો, પસાર થઇ ગયો.

સમુદ્રદેવ ખૂબ કોપ્યા.
ધનશેખરને ધમધમાવ્યો.
હરિ સૌજન્ય પરાકાષ્ઠા.

કુમારને ઉ-ચે રાખ્યો.

જે દેવે હરિકુમારને વહાણ ઉપર પુનઃસ્થાપન કર્યો તેના ઝળહળતા તેજથી આકાશ વિજળીના ચમકારા પેઠે પ્રકાશમાન થઇ ગયું અને ચારે તરફ તેજનો અંબાર પસરવા લાગ્યો. તે દેવે અત્યંત ભયંકર રૂપ હવે કર્યું અને મારી બરાબર સામે વહાણમાં આવી મને ઉદ્દેશીને બહુ જોરથી તે બોલવા લાગ્યો "અરે મહા પાપી! દુર્બુદ્ધિ! કુળખં-

૧ જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨ (પૃ. ૪૬૦)

પણ ! લાજવગરના ! મર્યાદા બહાર ગયેલા અધમ હીજડા ! અતિ પાપી મનપૂર્વક તું આવું મહા ઘોર કર્મ કરી રહ્યો છે છતાં તારા હજુ સેંકડો ટુકડા કેમ થઇ ગયા નથી ?" આવા શબ્દો બોલતાં તે પોતાના હોઠને દાંતોથી દબાવી મહા ભયંકર ભવાં ચઢાવીને મારી પાસે આવ્યો, હું તેને જોઇને આખે શરીરે ધ્રૂજવા લાગ્યો અને તેવી અવસ્થામાં મને ઉપાડીને તે આકાશમાં ઊંચે ઊભો રહ્યો.

હરિકૃત વિજ્ઞપ્તિ.

આવે વખતે હરિકુમાર મારી વહારે આવ્યો, પૂર્વનો સ્નેહ લક્ષ્યમાં રાખીને તેણે પોતાનું એકાંત સજ્જનત્વ બતાવ્યું અને તેના ઉપર કરેલ દેહાંત કષ્ટને વિસારી મૂક્યું. તુરત જ તે દેવને મસ્તક નમાવી પગે પડ્યો અને હાથ જોડી મારી ખાતર તેને વિનતિ કરવા માંડી "અહો દેવ ! આ આપને પગે પડી વિજ્ઞપ્તિ કરનાર મારી ઉપર જો તમારી ખરેખરી દયા હોય તો આ મારા મિત્રને છોડી દો. અહો દેવ ! તમે તો આજે મને જમના મ્હોંમાંથી પાછો ખેંચી આણ્યો છે, તો હવે મારા ઉપર આટલી પૂરી કૃપા કરો અને આ મારા પ્રિય મિત્રને ન મારો. એના વગર મારૂં જીવતર મને અકારૂં થઇ પડે તેમ છે, એના વગર મારૂં સુખ મારૂં ધન અને મારૂં શરીર પણ નિષ્ફળ જેવું થશે, માટે આપ તેને ગમે તેમ કરીને છોડી દો."

દેવનો આગ્રહ.

હરિકુમાર મારૂં સર્વ ચરિત્ર જાણતો હતો, મેં તેના ઉપર જે ભયંકર કામ કર્યું હતું તેની તેને ખબર હતી, છતાં તે મહાભાગ્યવાન્ નરશ્રેષ્ઠ મારા તરફ આવું સારૂં મન રાખતો હતો. ખરે ! નિર્વિકારા હિ સાધવઃ સાધુ પુરૂષો કોઈ પણ પ્રકારના વિકાર વગરના જ હોય છે. હરિકુમારે આવી વિચિત્ર પ્રકારની માગણી દેવની પાસે કરી ત્યારે દેવ તો ઉલટો મારા ઉપર વધારે ગુસ્સે થતો તેને કહેવા લાગ્યો 'અરે કુમાર ! મહાભાગ્ય ! તું તો ખરેખર ભદ્રિક છે, તું તારે જે ગામ જવું છે ત્યાં જા, આ દુષ્ટ ઘાતકીને તો તેનાં કામનાં બરાબર ફળ હું ચખાડીશ.'

દરિયામાં ફેંક્યો.

આ પ્રમાણે સજ્જનની સજ્જનતાનો જવાબ આપી દેવે મને આકાશમાં ખૂબ હલાવ્યો અને પછી અત્યંત જોરથી મને દરિયામાં ઉછાળીને ફેંકી દીધો. મને એવા જોરથી તેણે પછાડ્યો કે તે વખતે દરિયામાં જબરો અવાજ થયો અને હું દરિયાને તળીએ ગયો. અંધકારથી તદ્દન મલીન દેખાતાં પાતાળમાં જાણે હું ખરેખરો નારકીનો જીવ હોઉં તેવી સ્થિતિ થોડી વાર અનુભવીને પાછો હું મારા પાપથી દરિયાની સપાટી

ઉપર આવ્યો. હું ડૂબી ગયો છું અને મરી ગયો હોઇશ એમ ધારીને તે દેવ તો તરત જ પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ફરી ગયેલો હતો.

દૈવનું શિષ્ટ માહાત્મ્ય.
સમુદ્રમાંથી રાજ્યાસને.
ધન તરફ અમિ દૃષ્ટિ.

હરિકુમારને રાજ્ય.

તે વખતે સમુદ્રમાં ભરતી આવી, પવન અનુકૂળ થયો અને હરિકુમાર બન્ને વહાણ લઇને કાંઠે આવી પહોંચ્યો, ભરતમાં ઉતર્યો. ત્યાં કાંઠા ઉપર જ તેને ખબર મળ્યા કે આનંદનગરે[1] કેસરિ રાજા (હરિના પિતા) મરણ પામ્યા છે. લોકોની પાસેથી આવા સમાચાર જાણીને હરિકુમાર ઉતાવળથી બાપના રાજ્ય તરફ ચાલ્યો અને ત્યાં પહોંચીને કોઇ જાતના ક્લેશ કે લડાઇ વગર રાજ્યગાદી ઉપર પોતે બેસી ગયો. તે વખતે વાત એમ બની કે હરિકુમાર સાથે તેની ધાવ માતા વસુમતી દાસી આવી હતી. તેણે કમળસુંદરી (હરિકુમારની માતા) શા માટે નાસી ગઇ હતી, જંગલમાં તેનું શું થયું, પુત્રપ્રસવ કેવી રીતે થયો, કમળસુંદરીના ભાઇને ઘરે રત્નદ્વીપે તે વસુમતી કેવી રીતે ગઇ અને ત્યાં કુમાર કેવી રીતે ઉછર્યો તે સર્વ હકીકત[2] વિસ્તારથી ભાયાતવર્ગને તેમ જ રાજપુરૂષોને કહી સંભળાવી અને હરિકુમાર કેસરિરાજાનો પુત્ર છે એ હકીકત સારી રીતે જાહેર કરી એટલે લોકો તેના તરફ બહુ પ્રેમવાળા થયા, પોતાનો ખરો હક્કદાર રાજા મળ્યો છે એમ તેમને જણાયું તેથી હરિકુમારને રાજ્યનો સુંદર સદ્યોગ થયો અને આખી પ્રજા તેનામાં રંજન પામી.

આવી રીતે પોતાના પુણ્યના જોરથી હરિકુમાર ઘણી પૃથ્વીનો માલેક થયો અને આખરે મોટો મંડળાધિપતિ થયો. હરિકુમારે પોતાની સજ્જનતા ચાલુ જ રાખી, એણે મારા પિતા હરિશેખરને બોલાવીને મારૂં એક વહાણ રત્નથી ભરેલું હતું તે તેને સોંપી દીધું. કોઇ માણસ માગણી કરે કે મારો હક્ક પણ રજુ કરે કે સાબીત કરે તેવું નહોતું છતાં પણ મહા મૂલ્યવાન્ રત્નોનો સમૂહ મારા પિતાને સોંપતાં કુમારના મનમાં જરા પણ આંચકો થયો નહિ કે દાનત બગડી નહિ. હરિકુમાર ત્યાર પછી અત્યંત સુખથી રાજ્ય કરવા લાગ્યો, મયૂરમંજરી સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યો અને સુખે સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

---

૧ આ તેનું જ નગર છે. જુઓ પૃ. ૧૪૯૫.
૨ જુઓ આ પ્રકરણનું શરૂ - પૃ. પૃ. ૧૪૯૬ થી.

પ્રકરણ ૮ મું.

ધનશેખરની નિષ્ફળતા.

હવે મને (ધનશેખરને) પાતાળમાં ફેંકી દીધો ત્યાંથી આખરે હું ઊંચો આવ્યો. મોટાં પર્વતના શિખર જેવાં ખારા પાણીનાં સખ્ત મોજાંઓનો આકરો માર ખાતો, અત્યંત મોટા માછલાંઓનાં પૂંછડાંઓથી ફટકાવાતો, અનેક તંતુ જેવા મોટા જળજંતુઓનાં સમૂહથી બંધાતો, ધોળા શંખોના હારબંધ સમૂહની અંદર અહીંતહીં ધકેલા ખાતો, પરવાળાના મોટા ગહન વનોમાં મુંઝાઇ જતો, અનેક પ્રકારના મગરમચ્છો જળમનુષ્યો સર્પો અને નક્રો(એક જાતના મગરમચ્છ)થી વિવિધપ્રકારે ભયભીત થતો અને અત્યંત કઠણ કાચબાઓની પીઠ ઉપર રહેલા કાંટાઓથી લોહીલુહાણ થતો જાણે લગભગ કંઠે પ્રાણ આવી ગયા હોય તેવી મૃતપ્રાય સ્થિતિમાં સાત રાત અને સાત દિવસ સમુદ્રમાં મહા ત્રાસ પામતો હું આખરે દરિયાને કાંઠે તણાતો તણાતો આવ્યો, કાંઠે આવ્યો ત્યારે મને ભાન પણ નહોતું, પાણીની ભરતીએ મને કાંઠે ફેંકી દીધો હતો. પવન મારા શરીર ઉપર લાગતાં અને સૂર્યની ગરમી લાગતાં આખરે મારી શરદી ઉડી અને મને કાંઇક ચેતના આવી.

ધનશેખરની રખડપટ્ટી.

એવી રીતે મને ચેતના આવી ત્યાર પછી મને બહુ આકરી ભૂખ લાગી, પાણીની સખ્ત તરસ લાગી એટલે હું ફળ અને પાણીની શોધમાં અહીં તહીં રખડવા લાગ્યો. મારો પુણ્યોદય તદ્દન નાશ થઇ ગયેલો હોવાથી હું જે કોઇ બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરૂં ત્યાં મને હવે નાસીપાસી જ મળવા લાગી. અનેક ઠેકાણે રખડતાં રખડતાં મને આખરે એક મોટું વન મળી ગયું તો તે પણ પુષ્પ ફળ વગરનું અને તદ્દન શૂન્ય માલૂમ પડ્યું અને તે તરફ જોતાં જાણે તે મરૂભૂમિ (મારવાડ)નો ઉજ્જડ રણનો પ્રદેશ હોય તેવું લાગ્યું. સાત સાત દિવસના ભુખ્યા તરસ્યા

અને શરીરે ત્રાસ પામેલાની તે વખતે શી સ્થિતિ થઇ હશે તે વિચારવાનું કામ તમને જ સોંપું છું. આટલું છતાં મારે મારા પાપનું ફળ હજુ ભોગવવાનું ઘણું હોવાથી અને વળી ત્યાર પછી મારે હાથે ઘણાં પાપો થવાનાં હોવાથી મહા મુસીબતે મારાં પ્રાણ ટકે એવા સંયોગો મળી ગયા, જેવી તેવી તુચ્છ વસ્તુઓ ખાઇને મારે મારૂં ગાડું ગબડાવવું પડ્યું અને હું ત્યાંથી રખડતો રખડતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

અનેક ગામ શહેર અને દેશો ફરતો ફરતો હું આખરે[1] વસંત દેશમાં આવી પહોંચ્યો. એવી રીતે અનેક દેશોમાં રખડ્યો, ખાવાનું ઠેકાણું નહિ, પીવાનું ઠેકાણું નહિ અને રહેવાને મુકામ નહિ એવી ભયંકર સ્થિતિ હોવા છતાં હું મારા બાપને ઘરે અભિમાનથી ગયો નહિ. જે પિતાની ના છતાં ઉપરવટ થઇને હું ધન કમાવા નીકળી પડ્યો હતો તેને આવી નિર્ધન સ્થિતિમાં મ્હોં કેમ બતાવાય એવા અભિમાનમાં હું ભિખારીને વેશે ઘણી જગ્યોપર રખડ્યો, ભમ્યો, ફર્યો. મારો પુણ્યોદય મિત્ર નાશ પામી ગયો હતો અને માત્ર મારી સાથે પેલા **સાગર** અને **મૈથુન** મિત્ર હતા, તેમને સાથે લઇને હું અનેક જગ્યાપર નકામો ગયો અને ફાંફાં માર્યાં.

અનેક કાર્યારંભમાં નિષ્ફળતા.

જૂદા જૂદા દેશમાં જઇને મેં નવા નવા અનેક ધંધા કરવા માંડ્યા અને ધનની ઇચ્છાથી વારંવાર નવાં નવાં છટકાંઓ માંડ્યાં, પણ પુણ્ય વગર ધન મળ્યું નહિ, ઉલટો જે કાંઇ ધંધો માંડું તેમાં રૂપીઆના આઠ આના થઇ જાય. મેં કેવા કેવા ધંધા કર્યા અને દરેકમાં શી સ્થિતિ થઇ તે નોંધી લેવા લાયક હોવાથી તને ટુંકામાં કહી જાઉં છું તે સાંભળઃ—

મેં ખેતીવાડીનો ધંધો આદર્યો એટલે તે વર્ષમાં વરસાદ જ બીલકુલ થયો નહિ અને આખા દેશમાં દુકાળ પડ્યો. (**ખેતી**).

ત્યાર પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક નીચું મુખ રાખી મેં રાજાની નોકરી કરવા માંડી અને બહુ ચિત્ત રાખી સાચા દીલથી રાજાની સેવા કરવા માંડી, ત્યારે તદ્દન વિનાકારણ રાજા મારા ઉપર ગુસ્સે થઇ જાય તેવા પ્રસંગો બનવા લાગ્યા અને આખરે મારે તે નોકરી છોડી દેવાની ફરજ પડી. (**રાજસેવા**).

---

૧ આ કોઈ દેશ છે, પણ નથી તે **આનંદપુર** (ધનશેખરના પિતાનું ગામ) નથી તે **જયપુર** (ધનશેખરના સાસરાનું ગામ).

જ્યારે દીવાની ખાતામાં રાજ્યની નોકરી મને લાભદાયી ન નીવડી ત્યારે હું લશ્કરમાં જોડાયો તો તરત જ મોટી ભયંકર લડાઇ શરૂ થઇ ગઇ અને મારે લડવા જવું પડ્યું. આખરે લડાઇમાં મારે સ્વામીની પ્રસન્નતા ખાતર મારા શરીરપર હથિયારોના અને મારના અનેક ઘા સહન કરવા પડ્યા અને દુઃખી શરીરે મારે આખરે લશ્કરી નોકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (લશ્કરી નોકરી).

ત્યાર પછી મેં બળદનું વાહન કર્યું એટલે બળદ ગાડી કરી એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાનપર સામાન કે. માણસોને લઇ જવા લાવવાનો અને તેમ કરી ભાડાનો ધંધો કરવા માંડ્યો તો ઢોરોમાં ખરવા નો વ્યાધિ ફાટી નીકળ્યો અને મારા સર્વે બળદો તેમાં મરી ગયા. (ભાટકકર્મ).

ત્યાર પછી ગધેડાઓનો મોટો જથ્થો એકઠો કરીને તેના ઉપર માલ લાદી સોદાગરનો ધંધો મેં કરવા માંડ્યો, મારો ઇરાદો એક દેશથી બીજા દેશ સાથે વ્યવહાર ચલાવવાનો અને વેપાર કરવાનો હતો અને તેમ કરીને જ્યારે મોટો સાથ એકઠો કરી વેપાર કરવા લાગ્યો ત્યારે ચોરોએ અમારા સાથ ઉપર તૂટી પડી અમારૂં સર્વસ્વ લુટી લીધું અને વેપારને ધૂળધાણી કરી નાખ્યો. (વેપાર).

મારી એવી અનેક બાબતોમાં નિષ્ફળતા થતી જોઇ હું ગૃહસ્થને ઘરે ચાકરીએ રહ્યો અને તેની અનેક પ્રકારની સેવા કરવા લાગ્યો, છતાં મારી ચાકરીના બદલામાં તે મારા ઉપર ગુસ્સે જ થાય અને ખાવા-પીવાનું આપે નહિ તેમ પગાર પણ આપે નહિ. આખરે મારે ગૃહસ્થની ચાકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (ચાકરી).

પછી વળી કોઈ વાણીઆની નોકરીએ વહાણ ઉપર ચઢ્યો. પર-દેશ સાથે વ્યાપાર કરવા સારૂ વહાણવટું કરવા માંડ્યું અને વહાણ પર-દેશ ચાલ્યા, પણ મારા કર્મસંજોગે એ વહાણ દરિયામાં ડૂબી ગયું અને વહાણમાંની સર્વ વસ્તુઓ દરિયામાં ગઇ. મારા હાથમાં પાટિયું આવી જવાથી હું બચી ગયો અને વહાણવટામાં પણ મને જરાએ સફળતા મળી નહિ. (વહાણવટું).

વહાણમાંથી દરિયામાં પડ્યો અને પાટીઉં હાથમાં આવતાં તરવા લાગ્યો તે તરતો તરતો રોધનદ્વીપે[1] આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં જમી-

---

૧ સમુદ્રમાં વચ્ચે વચ્ચે બેટ હોય છે તેમાં કેટલાક રોધનદ્વીપો કહેવાય છે, સમુદ્રમાંથી તણાઇ આવવાને અટકાવે છે તેથી તેને રોધનદ્વીપો કહેવાય છે.

નમાંથી કાંઇ મળશે એમ ધારી જમીન ખોદવા લાગ્યો પણ મારા હાથમાં તો ધૂળ જ આવી. (ખાણ).

ત્યાર પછી વળી કોઇ રાજાને મળીને તેની રજા લઇ મેં ધાતુવાદ (સોનું રૂપું રસાયણથી બનાવવાનો પ્રયત્ન) આદર્યો અને તે દ્વારા ધન કમાવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો. પાષાણો વડે, [1]મૂળીઆઓ વડે, માટી વડે અને પારાને મારીને તે ઉપર કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા, અને તેની પાછળ દિવસો કાઢ્યા પણ મારા હાથમાં તો સોનાને બદલે ખારો આવ્યો, કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ થયો નહિ અને ઉલટી મહેનત માથે પડી. (ધાતુવાદ).

ત્યાર પછી ધન કમાવાની ઇચ્છાથી હું અનેક પ્રકારનું જુગટું રમવા લાગ્યો પણ તેમાં પણ મને જુગટીઆઓએ જીતી લીધો અને મને બાંધી માર મારીને મારાં હાડકાં ખોખરાં કર્યાં. (જુગટું).

મહા મુસીબતે જુગટીઆઓ પાસેથી છૂટીને હું વળી કોઇ મહાત્મા પુરૂષને મળ્યો અને તેની પાસેથી [2]રસકુપિકા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે શીખી તેનું પુસ્તક લઇને રાત્રે હું રસકુપિકાવાળી ગુફામાં દાખલ થયો અને જ્યાં રસ લેવાનો પ્રયત્ન કરૂં છું ત્યાં તો પોતાનું મોટું પૂંછડું ઉછાળતો અને ભયંકર ગર્જના કરતો સિંહ આવી પહોંચ્યો, તેના ભયથી મને ઘણો ત્રાસ થયો અને મહા મુસીબતે હું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો, માત્ર મરી ન ગયો [3]એટલું સદ્દભાગ્ય! (રસસિદ્ધિ).

અહો અગૃહીતસંકેતા! તને હું કેટલી વાત કરૂં! તે વખતે ધન એકઠું કરવાની ઇચ્છાથી મેં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો આદર્યાં, અનેક ધંધાઓ કર્યા, પણ મારી સાથે પુણ્યોદય નહોતો તેથી દરેક બાબત મને ઉલટી જ પડવા લાગી અને દરેકમાં હું લાભને બદલે કાંઇ કાંઇ મુશ્કેલીમાં જ પડવા લાગ્યો. પુણ્યોદય વગર મારા એવા હાલ થયા કે મને ઘણી સખ્ત ભૂખ લાગી હોય તો પણ મને કોઇ ભીખ પણ

---

૧ મૂળીઆનો ઉપયોગ ધાતુવાદમાં ઘણો થાય છે.

૨ રસકૂપિકાઃ રસનો કૂવો હોય છે, તે ઉઘડે છે અને દેવાય છે. તેના સર્વ કલ્પો તેનાં પુસ્તકમાં હોય છે. એ પુસ્તક બહુ જરૂરી છે. રસકૂપીનો રસ શરીર પર પડે તો તે ગળી જાય છે, લોઢાપર પડે તો તેનું સોનું થઈ જાય છે—આવી તેના સંબંધી માન્યતા હતી.

૩ ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે ' નિર્ભાગી માણસ છારા લેવા જાય તેની ભેંસ મરી જાય ' એવી વાત ધનશેખરને થઇ. ભાગ્ય વગર ગમે તેટલો ઉદ્યમ કરવામાં આવે તેનું કાંઇ ફળ થતું નથી.

ન આપે. આવી મારી સ્થિતિ થઇ. જ્યારે દરેક બાબતમાં મને આવી રીતે નાસીપાશી જ મળવા લાગી ત્યારે મને ઘણું જ લાગી આવ્યું અને પછી તો હવે કાંઇ કામ કરવું નહિ એવો નિર્ણય કરી સર્વ પ્રકારનાં કામોથી હું નિવૃત્ત જ થઇ ગયો અને હાથ પગ જોડીને બેસી રહ્યો.

સાગરનો ઉપદેશ.

જ્યારે મેં કામધંધો છોડી દીધો ત્યારે વળી મારો સાગરમિત્ર પ્રગટ થઇ મને કહેવા લાગ્યો-મને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યો "ભાઇ ધનશેખર! તને હું તારૂં હિત થાય તેવો ઉપદેશ[1] આપું છું, તે તું બરાબર ધ્યાન રાખી સાંભળ.

न विषादपरैरर्थः, प्राप्यते धनशेखर ! ।
अविषादः श्रियो मूलं, यतो धीराः प्रचक्षते ॥

"હે ધનશેખર! જે પ્રાણીઓ કંટાળો પામી જાય છે તેમને ધન (કદિ) મળતું નથી, તેથી સમજુ માણસો કહે છે કે કોઇ પણ બાબતથી કંટાળવું નહિ એ જ ધન એકઠું કરવાનું મૂળ છે.'

"તેટલા માટે મરદ માણસે તો હમેશાં કંટાળો તજી દઇને ભાગ્ય ગમે તેવું પ્રતિકૂળ લાગે તો પણ પુરૂષાતન વાપરીને પૈસા કમાવા યત્ન કરવો એ જ તેની ખરી મરદાનગી છે અને તેથી જ તેને લાભ મળે છે, બેસી રહેવાથી કે બીજી કોઇ રીતે સાચો લાભ મળતો નથી, માટે ગમે તેમ કરીને પુરૂષાતન તો બરાબર બતાવવું. તને કેટલી વાત કહું? પૈસા તો મેળવવા જ યોગ્ય છે; અને તે જરૂર પડે તો ખોટું પણ બોલીને, બીજાની પાસેથી ચોરી પણ કરીને, મિત્રનો દ્રોહ પણ કરીને, પોતાની સગી માતાને પણ જરૂર પડે તો મારી નાખીને, પિતાનું પણ ખૂન કરીને, સગા ભાઇનો પણ ઘાત કરી દઇને, સગી બહેનનો પણ નાશ કરીને, સગાઓનો પણ વિનાશ કરીને અને સર્વ પ્રકારનાં પાપો પણ કરીને ગમે તે પ્રકારે પુરૂષે પૈસા તો પેદા કરવા જ, કમાવાજ અને એકઠા પણ કરવા જ. ધનનો મહિમા આ દુનિયામાં કાંઇ ઓર પ્રકારનો છે! ધનવાન્ માણસે ગમે તેવાં પાપો કર્યા હોય તો પણ ધનના મહિમાથી તે લોકોમાં પૂજાય છે, લોકો તેની સેવાચાકરી

---

૧ અહીં સાગર હિતનો ઉપદેશ આપે તે તેની નજરથી સમજવાનો છે. સર્વ પોતપોતાની ચલાવે છે અને સાગરનું હિત આવા ઉપદેશની સફળતામાં રહેલું છે એ સ્પષ્ટ છે.

ઉઠાવે છે, સગાસંબંધીઓ તેની ફરતા વીંટળાઇ વળે છે, ભાટચારણો તેના વખાણ કરે છે, મોટા મોટા ભણેલા અને વિદ્વાન માણસો પણ તેને બહુમાન આપે છે, અત્યંત વિશુદ્ધ ધર્મીષ્ટ માણસો કરતાં પણ તેને વધારે ધર્મી ગણવામાં આવે છે. આવી ધનની સ્થિતિ છે, માટે ભાઇ ધનશેખર ! તું સર્વ પ્રકારની દીલગીરી છોડી દે, ધીરજ ધારણ કર અને ફરીથી પણ પૂરતો ઉત્સાહ રાખીને ધન કમાવવાના કામમાં ઉદ્યમ કર. તું સારી શક્તિ બરાબર જોઇ લે અને હું તને ઉપદેશ આપું છું-સલાહ આપું છું તે પ્રમાણે કર."

ઉપદેશ અનુસરણ.
પ્રયત્નનો આદર.
શ્રમ અને નિષ્ફળતા.

દુરાત્મા સાગરમિત્રે આ પ્રમાણે મને પાપોપદેશ આપ્યો, વારંવાર પ્રેરણા કરી ત્યારે વળી અગૃહીતસંકેતા ! મેં પાછાં ફરીવાર અનેક પ્રકારનાં આરંભ સમારંભો કર્યાં, નવા નવા વેપાર કરવા માંડ્યા અને નવાં નવાં પાપ કરવામાં મારી બુદ્ધિ પ્રેરી અને મનને ઉશ્કેરણી [illegible] અનેક પ્રકારની દુર્બુદ્ધિને લઇને પાપકાર્યો કરવા લાગ્યો. મને જે સાગર જે હુકમ આપે તેનો વિચાર ન કરતાં તે જેમ કહે અને જો કહે તેમ તે સર્વ કામો કરવા લાગ્યો, ધંધાઓ આદરવા લાગ્યો, [illegible] કરવા લાગ્યો અને પાપોને પોતાનાં માનવા લાગ્યો. આવી રીતે અનેક [illegible] કર્યું, આરંભો માંડ્યા અને છટકાંઓ શોધ્યાં, પણ મને કોઇ [illegible] મળ્યું નહિ, કારણ કે મારો પુણ્યોદય મિત્ર [illegible] રીસાઇને દૂર ગયો હતો. આવી રીતે પ્રયત્નો [illegible] અને આશાઓ નિરાશાઓમાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

વિદાય થઇ ગયો હતો તેથી કોઇ સારી સ્ત્રી તો મારી સામું પણ જોતી નહોતી, અરે સારી સુંદરી તો શું પણ કાણીકુબડી સ્ત્રી પણ મારા સામી નજર પણ કરતી નહોતી. આ પ્રમાણે મૈથુનની ઇચ્છા-પ્રેરણા ચાલ્યા કરે પણ સ્ત્રીસંયોગ થાય જ નહિ તેથી મારૂં મન અંદરથી નિરંતર બળ્યા કરતું હતું, પણ પુણ્યોદય વગર મારી હોંસ કે ઇચ્છા કદિ પાર પડતી નહિ.

આવી રીતે ધનની ઇચ્છાથી અને મૈથુનની પ્રેરણાથી હું અનેક દેશમાં રખડ્યો અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો મેં સહન કર્યાં. સર્વ ઠેકાણે મને તદ્દન નાસીપાસી અને નિષ્ફળતા જ મળ્યાં અને મારી અભિલાષાઓ જરા પણ પૂરી થઇ નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઉત્તમ સૂરિ.[1]

કથાનક ઉપોદ્ઘાત.

આનંદનગરે ઉત્તમસૂરિ.
હરિરાજાની પ્રશ્નવિચારણા.
સૂરિમહારાજથી શંકાસમાધાન.

હરિકુમાર હવે આનંદનગરના રાજા બની અનેક પ્રકારના આનંદ ભોગવે છે, મયૂરમંજરી સાથે સુખ માને છે અને રાજ્યકાર્ય કુશળતાથી કરે છે. એક વખત અનેક ગુણરત્નની ખાણ ઉત્તમસૂરિ નામના આચાર્ય મહારાજ આનંદનગરે પધાર્યા, તેમની સાથે અનેક મહાત્માઓનો મોટો સંઘ (સમૂહ) આવ્યો હતો અને સર્વ નગર

૧ આ વાર્તા ચાલે છે તે વખતે ધનશેખર આનંદનગરે આવ્યો હોય તેમ જણાતું નથી છતાં સંસારીજીવ તરીકે તે વાત. તેનું કેમ બન્યું તે વાત કહેવી રહી ગઇ હોય એમ જણાય છે.

બહાર મનોહર બગિચામાં ઉતર્યા હતા. હરિકુમારને એ મહાત્મા આચાર્યના આગમન સમાચાર મળતાં ઘણો આનંદ થયો અને મોટા આડંબરથી તેમને વંદન કરવા પોતે ચાલી નીકળ્યો. આચાર્યશ્રીને વિધિપૂર્વક વંદન કરી સર્વ સાધુઓને નમી સુખશાતા પૂછી હરિરાજા શુદ્ધ જમીન પર બેઠો અને તેની સાથે તેનો આખો પરિવાર પણ મહાત્માશ્રીની સુંદર વાણી સાંભળવા ઉત્સુક થઇ જમીન પર બેઠો. આચાર્ય મહારાજે સર્વને યોગ્ય, સમજી શકાય તેવી અમૃતના રસ જેવી સુંદર દેશના આપી જે સાંભળી સર્વ પ્રાણીઓને ઘણો આનંદ થયો.

સહજ જિજ્ઞાસા.

મહારાજા હરિ નરેન્દ્ર સદરહુ દેશના સાંભળીને પોતાના મનમાં બહુ જ આનંદ પામ્યો અને તેનું ચિત્ત ઘણું જ રંજન થઇ ગયું. તેને જણાયું કે સૂરિ મહારાજનું જ્ઞાન સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ સારી રીતે દર્શાવનારૂં છે, [1]વ્યવધાનવાળા પદાર્થો પણ તેમને સ્પષ્ટ છે, ભૂતકાળમાં બની ગયેલા અને ભવિષ્યમાં બનવાના ભાવો પણ તેમના જ્ઞાનનો વિષય છે–રાજાની આ પ્રમાણેની ખાત્રી થતાં તેણે વિચાર્યું કે ધનશેખર પોતાનો ખાસ અંતરંગ મિત્ર હોવા છતાં શાં કારણે એણે પોતાને દરિયામાં નાંખી દીધો? ધનશેખર અને પોતે તો અગાઉ ખાસ ઇષ્ટ મિત્ર હતા છતાં એક ક્ષણમાં તેણે એવું કામ કેમ કર્યું? અને પેલો દેવ કોણ હતો? એ ક્યાંથી આવ્યો? અને તેને શા માટે ઉછાળીને તેણે સમુદ્રમાં અફાળીને નાંખ્યો? અને એ પોતાનો મિત્ર ધનશેખર જીવતો હશે કે મરી ગયો હશે? વિગેરે વિગેરે–આ પ્રસંગે એ આખો બનાવ હરિરાજાના ધ્યાનમાં આવી ગયો.[2]

જિજ્ઞાસાતૃપ્તિ.

રાજા હજુ તો આ સર્વ બાબત મનમાં વિચારે છે ત્યાં જ્ઞાનથી તેની સર્વ વિચારણા જાણી લઇને (પૂછ્યા વગર) આચાર્ય મહારાજ ઉત્તમસૂરિ તેને કહેવા લાગ્યા "રાજન્! તારા મનમાં એ પ્રશ્ન થયો છે કે એ તારો મિત્ર તારા ઉપર ઘણો પ્રેમવાળો હોવા છતાં તને શા કારણે

---

૧ વ્યવધાનવાળા પદાર્થો: જેની વચમાં આડો પડદો આવ્યો હોય અથવા અતિ દૂર રહેલા હોય તેવા પદાર્થો.

૨ જ્યારે [illegible] થયો ત્યારે પોતાને [illegible] મિત્રે [illegible] થઇ ગઇ. દેવને વિજ્ઞપ્તિ કરી છતાં ધનને એણે કેમ ઉછાળ્યો? એનું શું થયું હશે? એનાં એવાં વિચિત્ર વર્તનનું કારણ શું હશે? એ [illegible]

તેણે દરિયામાં નાંખી દીધો ? તેનો જવાબ સાંભળઃ—એ ધનશેખરને બે અંતરંગ મિત્રો છે તેઓનાં નામ અનુક્રમે સાગર અને મૈથુન છે. તે બન્નેનો આ સઘળો વાંક છે, એ બાપડાનો પોતાનો એમાં કાંઇ પણ દોષ નથી, વાંક નથી, ગુન્હો નથી. એ ધનશેખર પોતે જાતે તો [1]સારો છે, ભલો છે અને સુંદર છે, પરંતુ એના પેલા પાપી મિત્રો એને તદ્દન ઉલટાવી નાખે છે, ખરાબ કરે છે અને તેમની અસર એ ધનશેખરપર ઘણી થાય છે. પેલા લુચ્ચા મૈથુનમિત્રે એનામાં તારી પત્ની મયૂરમંજરી સાથે ભોગ ભોગવવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી અને સાગરમિત્રે તારૂં આખું રત્નથી ભરેલું વહાણ પચાવી લેવાની મતિ ઉત્પન્ન કરી. આવી રીતે એ બન્ને મિત્રોએ એના મનમાં ખોટી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી તેને લઇને ધનશેખરે તને દરિયામાં પાડી નાખ્યો. તેના આવા અતિ અધમ અને મિત્રનાં પ્રેરેલાં કૃત્યથી સમુદ્રનો અધિપતિ દેવ તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે તારૂં રક્ષણ કર્યું અને ધનશેખરને સમુદ્રને તળીએ ડૂબાવી દીધો. એના નસીબે એ મરી ન ગયો અને આખરે તરીને ઉપર આવ્યો. ત્યાર પછી પેલા બન્ને મિત્રો (સાગર અને મૈથુન) એને અનેક દેશોમાં રખડાવે છે, અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે છે અને ત્રાસ આપે છે. ”

પાપમિત્રોના વિયોગનો ઉપાય.
રાજપ્રશ્ન અને સૂરિ પ્રત્યુત્તર.
બ્રહ્મરતિ અને મુક્તતા કન્યાઓ.
લગ્નસંબંધથી પાપમિત્રોપર જય.

વિશાળતા

[2]ચાર જ્ઞાનથી યુક્ત મહાત્મા મુનિ ઉત્તમસૂરિએ આ પ્રમાણે હકીકત જણાવી ત્યારે હરિરાજાના મનમાં મારા (ધનશેખરના) દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખુલાસો થયો અને એને મુનિમહારાજના અપૂર્વ જ્ઞાન માટે મોટું માન થયું. પોતે શુદ્ધ અને વિશાળ હૃદયવાળો હોવાથી એને મારાં દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખ્યાલ પણ ન આવ્યો પણ મને ક્લેશ થયો તેને લઇને ઉલટી દયા આવી અને ‘ અરેરે ! બાપડો ધનશેખર તો મોટા

૧ આ સંબંધમાં હરિરાજ ફરીવાર સવાલ પૂછશે ત્યારે વધારે ખુલાસો થશે. જુઓ પૃ. ૧૫૫૬.

૨ ચોથા મનઃપર્યવજ્ઞાનથી સામાના મનના વિચારો જાણી શકાય છે. જ્યારે પાંચમું કેવલજ્ઞાન થાય ત્યારે તો સર્વ બાબતો જાણી શકાય છે.

દુઃખમાં આવી પડ્યો!' એવો ઉદ્ગાર તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો. સુંદર બુદ્ધિવાળા અને કરૂણાયુક્ત ચિત્તવાળા હરિકુમારે ત્યાર પછી મુનિરાજને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરીને પૂછ્યું "મહારાજ! ત્યારે એ મારો મિત્ર ધનશેખર ક્યારે એ બન્ને પાપી મિત્રોથી છૂટો પડશે? અને એમ થઇને એ તદ્દન સુખી ક્યારે થશે તે આપ મને કહો."

બે કન્યાઓ.

હરિરાજાનો સવાલ સહેતુક હતો અને તદ્દન સ્પષ્ટ હતો. ઉત્તમસૂરિએ તુરત જ મધુર વાણીએ જવાબ આપ્યો કે "રાજન્! તારા સવાલનો જવાબ હું કહું છું તે તું જરા વિશાળ બુદ્ધિથી સમજી લેજે. એક [1]**શુભ્રચિત્ત** નામનું મોટું નગર છે, એ નગરમાં ત્રણ ભુવનને આનંદ આપનાર **સદાશય** નામનો રાજા છે. એ રાજાને લોકોમાં બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલી **વરેણ્યતા** નામની મહારાણી છે. એ વરેણ્યતા રાણીથી રાજાને બે દીકરી થયેલી છે. એકનું નામ **બ્રહ્મરતિ** છે અને બીજીનું નામ **મુક્તતા** છે. એ બન્ને દીકરીઓ અત્યંત સુંદર, રૂપાળી, અનુપમ લોચનવાળી અને ગુણનો ભંડાર છે, તે બન્ને એટલી સારી છે કે તેના ગુણનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને કોઇ શક્તિમાન્ થઇ શકે નહિ.

બ્રહ્મરતિ.

"હે રાજન્! એ બન્નેમાં જે પ્રથમ દીકરી **બ્રહ્મરતિ** નામની છે તે એટલી પ્રતાપી છે કે તે પવિત્ર સાધ્વી જે કોઇ પ્રાણીની સામું આનંદ નજરથી જુએ છે તે પ્રાણી પણ ઘણો પવિત્ર ગણાય છે અને લોકો તેને પવિત્ર કહીને બોલાવે છે. એ બ્રહ્મરતિ સ્થૂળ આનંદથી દૂર રહેનારી છે, સર્વ પ્રકારના ગુણનો આધાર છે અને મોટા મોટા યોગીઓ પણ એને નમસ્કાર કરે છે અને એના તરફ હૃદયપૂર્વક પૂર્ણ પૂજ્યબુદ્ધિએ અને આદરની નજરે જુએ છે. વળી એ રાજતનયા અનંતવીર્ય (શક્તિ)ને આપનારી છે અને દુનિયામાં તેની તેવા પ્રકારની પ્રસિદ્ધિ છે. પેલો ધનશેખરનો જે મિત્ર થઇને અત્યારે રહેલો છે અને દુનિયામાં મૈથુનના

---

૧ **શુભ્રચિત્ત** એટલે વિશુદ્ધ મન. તેમાં સુંદર આશયો થાય તેને રાજાનું નામ આપ્યું અને તેમાં શુદ્ધપણાને રાજાની રાણી બનાવી. બ્રહ્મચર્યમાં પ્રેમ તે તેની પ્રથમ દીકરી અને લોભનો ત્યાગ તે બીજી દીકરી. હકીકત સ્પષ્ટ છે. આની સાથે સરખાવો ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં **ચિત્તસૌંદર્ય** નગરની યોજના (પ્ર. ૩. પ્ર. ૨) ચોથામાં **શુભ્રમાનસ** નગર (પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૯) અને પાંચમામાં **વિશદમાનસ** નગર (પ્ર. ૫. પ્ર. ૨૧) આંતર યોજના એક સરખી છે અને આ નગરો લગભગ સરખા છે. આશયફેરે નામ માત્ર ફરે છે.

નામથી ઓળખાય છે તેની તે ખરેખરી મોટી દુશ્મન છે અને તેનો સંપૂર્ણ નાશ કરનારી છે. એ બ્રહ્મરતિને અને મૈથુનને સ્વભાવથી જ દુશ્મનાઇ છે, આથી બ્રહ્મરતિને અને તેને જરા પણ સહવાસ હોતો નથી. સર્વ ગુણાધાર યોગીવંદ્ય રાજતનયા આવી રીતે સતત આનંદ-કેલિમાં રમણ કરતી જોવામાં આવે છે.

મુક્તતા.

"અને રાજન્! એ બન્નેમાં બીજી મુક્તતા નામની દીકરી છે તે પણ સર્વ ગુણોનું મંદિર છે અને સર્વ દોષોનું એકદમ શોષણ કરાવી નાખે તેવી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે એને ધનશેખરના મહા પાપી ઇષ્ટ મિત્ર સાગરની સાથે મોટો વાંધો છે અને બન્નેને જરા પણ બનાવ થતો નથી, બન્નેને હમેશા ઝગડો જ હોય છે. પરિણામ એનું એ થાય છે કે જ્યાં એ શુદ્ધધર્મના પૂર્ણ અવયવવાળી મુક્તતા કન્યાને તે પાપાત્મા સાગર જુએ છે કે એ ભાઇશ્રી દૂરથી જ નાસી જાય છે.

સમાનંદ.

"આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જ્યારે એ બન્ને કન્યાએ તારા ધનશેખરમિત્રને મળશે ત્યારે એનો પેલા બન્ને પાપી મિત્રોથી છૂટકો થશે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. પછી જ્યારે એ કન્યાઓ સાથે એના લગ્ન થશે ત્યારે અત્યંત આનંદપૂર્વક તેમની સાથે એ ધનશેખર ક્રીડા કરશે, સુખ ભોગવશે અને લહેર ઉડાવશે-એ વખતે તે અનંત આનંદ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થશે."

પ્રાપ્તિ ઉપાય.

હરિરાજાએ આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળી ત્યારે કોઇ કાળે પણ ધનશેખર આનંદનું ભાજન થશે એ હકીકત જાણી તેને આનંદ થયો, પણ તે કન્યા કેવી રીતે મળશે એ હકીકત તેના લક્ષ્યમાં આવી નહિ. જાતે ખરેખરો સજ્જન હોવાથી તેના મનમાં એમ થયું કે ધનશેખર મળી જાય તો તેને એ બન્ને કન્યા પરણાવી દઉં, પણ એ કન્યા કેવી રીતે મળે તેની પોતાને ખબર નહોતી એટલે વળી હાથ જોડી મસ્તક નમાવી અત્યંત ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં મુનિ મહારાજને તેણે પૂછ્યું "મહારાજ! આપે બન્ને કન્યાઓની વાત તો ઘણી સારી કરી, પણ ગુણસમૃદ્ધથી ભરપૂર અને પાપી મિત્રોની સાથે સર્વદા વિયોગ કરાવનાર એ બન્ને કન્યાઓ કેવી રીતે ધનશેખર મેળવી શકે? તે પણ આપ કૃપા કરીને જણાવો."

ઉપાય દર્શન.

વિનયી રાજાનો આવો સીધો પણ મુદ્દાસરનો સવાલ સાંભળીને ઉત્તમસૂરિએ જવાબ આપ્યો "રાજન્! અંતરંગમાં રહેલ કર્મપરિણામ મહારાજા જેણે પોતાના પ્રતાપથી આખા ભુવનને વશ રાખ્યું છે તે તારા જેવા સમજુ માણસોને તો જાણીતો છે. અતિ બળવાન્ એ મહારાજા પોતાની કાળપરિણતિ મહારાણી સાથે ભવિષ્યમાં કોઇ પણ વખતે જો તારા મિત્ર ધનશેખર ઉપર પ્રસન્ન થઇ જાય તો પછી તે પોતાના હાથનીચેના શુભ્રચિત્ત નગરના રાજા સદાશયને કહીને તેની પાસે તેની બન્ને દીકરીઓ તારા મિત્રને અપાવી શકે. ભવિષ્યમાં કોઇ કાળે તેમ બની આવશે. મતલબ કર્મપરિણામ મહારાજાની જ્યારે પ્રસન્નતા થશે ત્યારે ભવિષ્યમાં તારા મિત્રને એ બન્ને કન્યાઓ મળશે અને જ્યારે એમ બનશે ત્યારે તારો તે મિત્ર પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરશે, તેની મજામાં ઘણો વધારો થઇ જશે અને તે ગુણનું ભાજન થશે. રાજન્! એ કન્યા પ્રાપ્ત કરવાનો બીજો ઉપાય નથી, માટે હવે તું તે સંબંધી આકુળતા છોડી દે."

ધનશેખર સ્વરૂપે અને સંસર્ગે.
બે પ્રકારના લોકો અને તેમના દોષો.
વિશિષ્ટ કથા કહેવાની પ્રસ્તાવપ્રાપ્તિ.

સૂચક પ્રશ્ન.

મુનિ મહારાજનો આવો જવાબ સાંભળીને હરિકુમારને મારે માટે ચિંતા દૂર થઇ. ત્યાર પછી વળી તેણે એક ઘણો જ અર્થસૂચક સવાલ મુનિરાજને પૂછ્યો "મહારાજ! આપે હમણા જણાવ્યું કે એ ધનશેખરે એવું ભયંકર કર્મ કર્યું અને પાપી આચરણ ચલાવ્યું તેનું કારણ તેના પેલા પાપી મિત્રોની પ્રેરણા હતી, બાકી એ ધનશેખર સ્વરૂપે તો ઘણો સારો છે, ભદ્રક છે—તો મારા મનમાં એક એવો સવાલ થાય છે કે સાહેબ! વળી પ્રાણી જાતે નિર્મળ હોય છતાં પારકાના દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય ખરો?"

ઉત્તરમાં કથા.

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે "મહારાજ! જાતે નિર્મળ પ્રાણી પારકા દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય છે. તેનું કારણ સાંભળ. લોક બે પ્રકારના છે: એક અંતરંગ અને બીજો બહિરંગ (એક અંદરનો અને બીજો બહારનો.) બહિરંગ લોકના દોષો પ્રાણીને લાગે અથવા ન પણ લાગે, બાકી અંતરંગ લોકના દોષો તો જરૂર લાગે જ છે. હવે એ અંતરંગ

લોકના દોષો કેવા હોય છે અને તે દોષો કેવી રીતે લાગે છે તે સંબંધમાં તારી પાસે એક વાર્તા કહી સંભળાવું જે ઉપરથી તારા લક્ષ્યમાં આ સર્વ બાબત આવી જશે; તું બરાબર ધ્યાન આપીને હું એક કથાનક કહું છું તે સાંભળ.”

કથા કથન વિજ્ઞપ્તિ.

કથા સાંભળતાં પોતાની શંકાનો નિર્ણય થશે અને હૃદયનો ખુલાસો થશે તેમ જ આચાર્યની વાણી સાંભળવાનો લાભ મળશે એમ જાણી રાજા બહુ ખુશી થયો અને આચાર્યશ્રીને કથાનક કહેવા વિજ્ઞપ્તિ કરી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પદ્મપુરૂષ કથાનક.

[1]ઉત્તમસૂરિ મહારાજા હરિરાજા સમક્ષ કથાનક કહેવા લાગ્યા.—

સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય.

રાજન્! તારા ધ્યાનમાં તો છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા અને દેવી કાળપરિણતિને અનેક છોકરાંઓ છે. તેમને કોઇ ખરાબ માણસની નજર ન લાગી જાય તેટલા સારૂ અવિવેક વિગેરે રાજમંત્રીઓએ ઘરમાં સંતાડી રાખ્યાં છે. (દુનિયામાં તેને માટે એવી જ જાહેરાત કરી છે કે તે તદ્દન નિર્બીજ છે-વાંઝીઆ છે.)[2] હવે એ મહારાજા અને રાણી પાસે એક

---

૧ અહીંથી સાત પ્રકરણમાં આ અદ્ભુત ચરિત્ર કહ્યું છે. છ પુરૂષનું વર્ણન મૂળ મહાનિશીથ સૂત્રમાં આપેલું છે અને ત્યાર પછી લેખકોએ તેને જૂદી જૂદી રીતે ઘટાવ્યું છે. તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં પણ તેનું વર્ણન છે. ક્ષેમંકર ગણિએ એક પદ્મપુરૂષ ચરિત્ર લખેલ છે તેના ભાષાંતરનો પણ આ લેખ લખતાં મેં ઉપયોગ કર્યો છે. ખાસ વાંચવા યોગ્ય ચરિત્ર છે. મો. ગિ.

૨ આ સંબંધી વિસ્તારથી હકીકત અગાઉ આવી ગઇ છે. જુઓ પ્ર. ૨. પ્ર. ૪. પૃ. ૨૭૫.

સિદ્ધાન્ત નામનો મહાપુરૂષ છે; તે શુદ્ધ સત્ય વચન બોલનાર છે, સર્વ પ્રાણીસમૂહનું એકાંત હિત કરનાર છે, સર્વ પ્રાણીઓના ભાવો અને સ્વભાવોને બરાબર પીછાણનાર અને જાણનાર છે અને એ મહારાજા તથા મહારાણીના સર્વ અંદરના રહસ્યને, ગુપ્ત ભેદોને અને ખાનગી બાબતોના ઊંડાણોને બરાબર પૃથક્કરણ કરીને જાણનાર છે. એ સિદ્ધાન્ત[1] મહા પુરૂષને એક અપ્રબુદ્ધ[2] નામનો શિષ્ય છે, તેણે એક દિવસ પોતાના ગુરૂ મહારાજને સવાલ કર્યો તે પ્રસંગે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ઘણી અગત્યની વાતચીત થઇ.

સુખ દુઃખ કારણ–રાજ્ય.
એ રાજ્ય સર્વ પ્રાણીને હોય છે.
એ રાજ્ય અંતરંગમાં વ્યાપેલ છે.

અપ્રબુદ્ધ—"ભગવન્! આ સંસારમાં પ્રાણીને કઇ વસ્તુ બહુ ગમે છે અને કઇ વસ્તુ બીલકુલ ગમતી નથી?"

સિદ્ધાન્ત—"ભદ્ર! પ્રાણીને 'સુખ' બહુ ગમે છે અને 'દુઃખ' બીલકુલ ગમતું નથી; એટલા માટે સર્વ પ્રાણીઓ સુખ મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દુઃખથી દૂર નાસે છે."

અપ્રબુદ્ધ—"ભગવન્! ત્યારે એ સુખનું કારણ શું હશે? અને એ દુઃખનું પણ કારણ શું હશે?"

સિદ્ધાન્ત—"ભાઇ! સુખનું કારણ રાજ્ય છે અને દુઃખનું કારણ પણ તે જ રાજ્ય છે."

અપ્રબુદ્ધ—"ભગવન્! એક જ રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ કેમ હોઇ શકે? એ વાતમાં દેખીતો વિરોધ લાગે છે!"

સિદ્ધાન્ત—"ભાઇ! એમાં જે વિરોધ લાગે છે તે માત્ર દેખીતો જ છે, વાસ્તવિક નથી. જો એ રાજ્યની સારી રીતે પરિપાલના કરી હોય તો તે સુખનું કારણ થાય છે અને જો તેની બરાબર પાલના ન કરી હોય અથવા તેની ખરાબ રીતે પાલના કરી હોય તો તે દુઃખનું કારણ થાય છે."

અપ્રબુદ્ધ—"ત્યારે મહારાજ! શું સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય જ છે, બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી?"

---

૧ **સિદ્ધાન્તઃ** જૈન આગમનું રૂપક. એ કર્મના સર્વ રહસ્યને જાણે છે, મતલબ એ શુદ્ધ જ્ઞાન છે.

૨ **અપ્રબુદ્ધઃ** અંદર જ્ઞાન છે પણ હજુ આવરાયેલ છે. એ અવસ્થામાં ઘણા પ્રાણીઓ હોય છે. ગુરૂ અથવા આગમદ્વારા તેમની શંકાઓ દૂર થાય છે.

સિદ્ધાન્ત—"હા ભાઇ! સુખદુઃખનું કારણ એક રાજ્ય જ છે, બીજું કાંઇ પણ નથી."

અપ્રબુદ્ધ—"મહારાજ! આપે આ વાત કહી તે તો ઉઘાડી રીતે વિરોધવાળી જણાય છે, કારણ કે આ દુનિયામાં બહુ જ થોડા પ્રાણીઓને રાજ્ય મળે છે અને સુખ અથવા દુઃખ અથવા બન્ને તો સર્વ જીવો અનુભવતાં હોય એમ દેખાય છે!"

સિદ્ધાન્ત—"ભાઇ! સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય મેં તને કહ્યું તે બાહ્ય રાજ્ય તારે સમજવાનું નથી, રાજાનો કે રાજ્યનો બહારની ઉપર ઉપરની નજરે જે સંસારમાં વ્યવહાર થાય છે તેને અંગે મારો કહેવાનો આશય નથી, સુખદુખનાં કારણ તરીકે મેં જે રાજ્યની તને સૂચના કરી છે તે તો અંતરંગ રાજ્ય છે અને સંસારની અંદર વર્તતા સર્વ જીવોને તે રાજ્ય તો જરૂર જ હોય છે. તેથી જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળે છે તેઓ સુખ અનુભવે છે અને જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળતા નથી તેઓ દુઃખનો અનુભવ કરે છે અથવા તે રાજ્ય તેમના સંબંધમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે મેં જે વાત કહી તેમાં ઉઘાડો વિરોધ છે એમ તને લાગ્યું તે વાત બરાબર નથી."

અપ્રબુદ્ધ—"ત્યારે મહારાજ! આપ જે અંતરંગ રાજ્ય કહો છો તે એક રૂપવાળું છે કે અનેક રૂપવાળું છે, એકસરખું છે કે જૂદા જૂદા પ્રકારનું છે?"

સિદ્ધાન્ત—"એ અંતરંગ રાજ્ય સામાન્ય રીતે એક રૂપવાળું છે એકસરખું છે અને વિશેષ પ્રકારે જોઇએ તો અનેક રૂપવાળું છે, જૂદા જૂદા પ્રકારનું છે."

અપ્રબુદ્ધ—"મહારાજ! જો આપ કહો છો તેમ છે તો એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજા કોણ છે? તે રાજાનો ખજાનો કયો છે? તે રાજાનું લશ્કરી બળ કયું છે? એ રાજાના તાબામાં દેશો કયા કયા છે? અને એ રાજાની પાસે બીજી કઇ રાજ્યસામગ્રી છે તે સર્વ સાંભળવા ઇચ્છા રાખું છું, તો આપ તે સર્વ કૃપા કરીને મને કહો, મારા સમજવામાં હજુ કંઇ વાત આવતી નથી."

અંતરંગ રાજ્યના રાજા,
કોશ, લશ્કર, ભૂમિ, દેશ,
કુંવરો, ચોર, ધૂર્તતા આદિ.

સામાન્ય રાજ્યવર્ણન.

સિદ્ધાન્ત—"ભદ્ર ! તને એ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે કહું તે સાંભળઃ-

(રાજા)…એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજા સંસારીજીવ પોતે છે, સર્વ બાબતનો આધાર તેના ઉપર છે. અને આખા રાજ્યનો ભાર તેના ઉપર છે. સંસારીજીવને તેથી મહારાજા કહેવામાં આવે છે.

(કોશ)…એ સામાન્ય મહારાજ્યમાં શમ (સમતા), ધ્યાન, જ્ઞાન, વીર્ય વિગેરે અનેક સ્વભાવસિદ્ધ (સ્વાભાવિક) રત્નો છે અને એવાં શ્રેષ્ઠ ભાવરત્નોથી એ રાજ્ય પરિપૂર્ણ છે, એ તે મહારાજ્યનો મોટો ભંડાર છે.

(લશ્કર)…એ મહારાજ્યમાં ત્રણે ભુવનને આનંદ આપે તેવું અને ક્ષીરસમુદ્ર જેવું મહા નિર્મળ [1]ચતુરંગ બળવાન લશ્કર છે. એમાં ગંભીરતા, ઉદારતા, શૂરવીરતારૂપ મોટા મોટા રથો છે; એમાં સુંદર યશવિસ્તાર, સજ્જનતા, પ્રેમ વિગેરે મોટા મોટા હાથીઓ છે; એમાં બુદ્ધિનો વિસ્તાર, વાચાળપણું અને નિપુણતા વિગેરે ઘોડા છે; એમાં અચપળતા, ચિત્તની પ્રસન્નતા, પ્રશસ્ત મન હોવાપણું અને દાક્ષિણ્ય (મરતબાપણું) વિગેરે સુંદર પાળાઓ છે. (ચતુરંગ લશ્કરમાં હાથી ઘોડા રથ અને પાળાઓ જે કાર્ય કરે છે તે આ મહાસૈન્યમાં ઉપર જણાવેલ લશ્કરીઓ કામ કરે છે. ગાંભીર્ય ઔદાર્ય અને શૌર્ય રથનું કામ આપે છે. જેમ રથમાં બેસીને મહારાજા અને બહાદુર હોદ્દેદારો લડવા જાય છે તેમ અત્ર ગાંભીર્યાદિ ગુણોના સંબંધમાં બને છે. ઝુલતા હાથીઓ લડવાનું અને શીઘ્ર ભેદવાનું કાર્ય કરે છે તે કાર્ય મહાસૈન્યમાં વળી સૌજન્ય અને પ્રેમ કરે છે; તે જ પ્રમાણે ઘોડા અને પાળાઓ માટે વિચારી લેવું.) એ સંસારીજીવ નામના મહારાજાનું ઘણું હિત કરનારા અને ચાર

---

૧ ચતુરંગ. ચાર અંગવાળું: હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ મળવામાં આવે છે. એ રાજ્યમાં તે ચાર પ્રકારનું (ચતુરંગ) લશ્કર કહ્યું છે તે સારું જ બતાવ્યું [illegible] પ્ર. ૮ [illegible] ૩૩ માં આપેલું છે તે જુઓ (પૃ. ૧૦૬૭)

મુખવાળા 'ચારિત્રધર્મ નામે ત્યાં પ્રતિનાયક[1] પણ છે. આ પ્રતિનાયકનો સમ્યગ્દર્શન[3] નામનો સેનાપતિ છે અને [4]સદ્બોધ નામનો મંત્રી છે. વળી એ પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ રાજાને [5]યતિધર્મ અને ગૃહિધર્મ નામના બે છોકરાઓ છે, સંતોષ નામનો તેનો તંત્રપાળ (પ્રધાન) છે અને શુભાશય વિગેરે ઘણા મોટા લડવૈયાઓ છે. સંસારીજીવે પોતાના સુંદર રાજ્યમાં આવું ચતુરંગ લશ્કર પ્રગટ કરેલું છે તે મોટા લશ્કરનું વર્ણન કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે. કોઇ તેનું પૂર્ણપણે વર્ણન કરી શકે તેમ છે જ નહિ ! એ લશ્કર ઘણું સુંદર છે, અને ગુણસમૂહોથી ભરપૂર છે. રાજા પોતે જ્યારે તદ્દન વિમળ (શુભ્ર-મેલ વગરનો) થાય ત્યારે જ તેને તે જોઇ જાણી શકે છે.

(ભૂમિ)…એ મોટા રાજ્યની ભૂમિકા એક મહા અટવીમાં સ્થાપન કરવામાં આવી છે જે 'ચિત્તવૃત્તિના નામથી ઓળખાય છે અને સર્વનો આધાર તેના ઉપર છે.

(દેશ)…એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં સાત્વિકમાનસપુર,[7] જૈનપુર,

---

૧ ચારિત્રધર્મ રાજા સંબંધી વર્ણન પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૪ માં વિસ્તારથી આવી ગયું. દાન, શીળ, તપ અને ભાવરૂપ એનાં ચાર મુખ છે તે પણ ત્યાં વર્ણવ્યાં છે.

૨ પ્રતિનાયકઃ બીજો નાયક. કેટલીક વાર તે મુખ્ય નાયકનો સમોવડીઓ પણ હોય છે જેમ રામાયણમાં 'રાવણ' અથવા માઘના કાવ્યમાં 'શિશુપાળ'. ઉત્તર નાયક તરીકે એ ઘણું ખરૂં કામ કરે છે.

૩ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ માટે વિશેષ સંપૂર્ણ હકીકત માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ સદ્બોધ મંત્રી સંબંધી વિસ્તારથી વર્ણન સદર સ્થાને પૃ. ૧૦૫૦ માં આવી ગયું તે જુઓ. સર્વે ચોથા પ્રસ્તાવના પાત્રો છે તેથી અત્ર તેનું વધારે વર્ણન કર્યું નથી.

૫ યતિધર્મનું વિસ્તારથી વર્ણન. પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૫ માં છે. ગૃહિધર્મ માટે તેજ પ્રકરણમાં વર્ણન છે. અને સંતોષ માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬. પૃ. ૧૦૬૪-૬૫

૬ ચિત્તવૃત્તિ-મહાઅટવીનું વર્ણન. પ્ર. ૪. પ્ર. ૯ માં આવ્યું છે તે જુઓ.

૭ સાત્વિક માનસપુરનું વર્ણન પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૩ માં આવ્યું છે. જૈનપુરનું વર્ણન તેજ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૪૯ થી શરૂ થાય છે, વિમળમાનસ નગરના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૫. પ્ર. ૨૧ અને શુભ્રચિત્ત નગરના વર્ણન માટે જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ, પ્રકરણ ૯ મું.

વિમળમાનસ, શુભ્રચિત્ત વિગેરે નાનાં મોટાં નગરો આવી રહેલાં છે અને તે નગરોની સાથે અનેક ગામડાંઓ અને ખાણો જોડાયલાં છે.

એ મહારાજ્યની અંદર 'ઘાતીકર્મ' નામના અનેક ધાડ પાડનારાઓ છે, 'ઇંદ્રિય' નામના ચોરો છે, એમાં 'કષાય'[1] રૂપ ફાંસીઆઓ ફર્યા કરે છે, 'નોકષાય' રૂપ લુંટારાઓ તેમાં વિચરે છે, એમાં 'પરીષહ,'[2] નામના ઉપદ્રવ કરનારા ચારે તરફ હેરાનગતિ કરવા ફર્યા કરે છે, એમાં 'ઉપસર્ગ'[3] નામના મહા ભયંકર સર્પો વસે છે અને 'પ્રમાદ' નામના લંપટો તેમાં વિલાસ કરી રહ્યા છે. એ બધાઓના બે નાયક (ઉપરીઓ) છે: એકનું નામ **કર્મપરિણામ** છે અને બીજાનું નામ **મહામોહ** છે. એ બન્ને નાયકો ઘણી રાજઋદ્ધિવાળા છે, લડવાની હોંસવાળા છે, ઘણા અભિમાની છે, ચારે પ્રકારના પોતાના સ્વતંત્ર લશ્કરવાળા છે અને પોતાના તાબામાં કરોડો લશ્કરીઓને રાખવાવાળા છે. એ બન્ને વળી એટલી બધી ખુમારીવાળા છે કે તેઓ મનમાં પોતાને જ ખરેખરા રાજા નાયક અને હુકમ કરનાર માને છે, તેઓ અંતઃકરણથી માને છે કે એ સંસારીજીવ કોણ થાય છે? અને પેલા ચારિત્રધર્મ રાજાની મગદૂર શી છે? આ ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવી તો જાણે તેઓની પોતાની જ હોય અને આ રાજ્ય પણ પોતાના બાપનું જ (પોતાનું જ) હોય એમ તેઓ તો ધારી બેઠા છે. તેઓ વળી માને છે કે કોઇની તાકાત નથી કે રાજ્યના ભોગવટામાં કોઇ પણ તેઓની સામે થવાની હિમત કરે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ (સર્વ ચોર અને લુચ્ચા લોકોએ) મળીને કર્મપરિણામને પોતાના રાજા તરીકે સ્થાપન કર્યો છે. તેઓ વળી રાજાની સ્થાપના કરીને બેસી રહ્યા નથી, તેઓએ પોતાનું કામ ઘણું વધારી દીધું છે.

રાજ્યમાં ચોરો અને તેના નાયકો.

---

૧ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ **કષાય** છે અને તેના કારણભૂત હાસ્ય રતિ અરતિ શોક ભય દુગંછા અને ત્રણ વેદ **નોકષાય** કહેવાય છે.

૨ **પરીષહ**: સ્વપરકૃત પીડાઓ અને સહન કરવાના સ્થાનો, એ ૨૨ છે એના વર્ણન માટે જુઓ નવતત્ત્વ ગાથા ૨૭-૨૮મી).

૩ ઉપસર્ગ-પીડાઓ-દેવકૃત, મનુષ્યકૃત, તીર્યંચકૃત અને સ્વકૃત. પરીષહ અને ઉપસર્ગમાં તફાવત એ છે કે ઉપસર્ગમાં પ્રાણાન્ત કષ્ટ થાય છે, ત્યાંસુધીની સ્થિતિ આવી જાય છે. પરીષહમાં અનુકૂળ પીડા-ઉપાધિ પણ હોય છે, જ્યારે ઉપસર્ગમાં તો સર્વ વાત પ્રતિકૂળ જ હોય છે.

મહામોહને માથે રાજ્યભાર.
કર્મપરિણામની મધ્યસ્થતા.
મહામોહનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય.

પ્રથમ તો એ લોકોએ ભિન્નની પછી જેવાં 'રાજસચિત્ત તામસચિત્ત રૌદ્રચિત્ત વિગેરે નગરો વસાવી રાખ્યાં છે, વળી એ નગરોની અંદર રાજા તરીકે એ લોકોએ મહામોહ રાજાની સ્થાપના કરી છે, એ રાજાને આખું ચતુરંગ લશ્કર (ચોરોનું) સોંપવામાં આવ્યું છે, વળી સર્વ પ્રકારની રાજ્યનીતિની પોતાના ધોરણ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી છે, આખા રાજ્યનો બોજો મોહરાજા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે અને કર્મપરિણામ મહારાજા પોતે તો મહારાણી કાળપરિણતિ સાથે મનુજગતિ નગરીમાં નાટક થાય છે તે બેઠા બેઠા જોયા કરે છે. એ નાટક જે રાજા રાણી (કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ) જોઇ રહ્યા છે તેનું નામ 'સંસાર' નાટક છે અને તે દરરોજ થયા જ કરે છે. નાટક જોવાના શોખીન એ રાજા રાણીને એ નાટક જોવું બહુ ગમે છે.[2]

હવે કર્મપરિણામ રાજા પેલા સંસારીજીવમહારાજાની શક્તિ કેટલી છે તે સારી રીતે જાણે છે, સામેના હરીફ ચારિત્રધર્મરાજનું બળ કેટલું જબરૂં છે તે પણ સમજે છે, એ ચારિત્રરાજના મહામંત્રી સદ્બોધની મંત્રશક્તિ કેટલી સુંદર અને તંદુરસ્ત છે તે જાણે છે, સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો લશ્કર ઉપર કાબુ કેવો મજબૂત છે તે સારી રીતે સમજી રહેલ છે, સંતોષ તંત્રપાળનો વ્યવસાય કેટલો સારો છે તે રીતે જોઇ રહેલ છે, શુભાશય વિગેરે ચારિત્રરાજના અનેક સેનાનીઓમાં લડવાનો ઉત્સાહ કેવો પ્રબળ છે તે બહુ સારી રીતે જાણે છે અને તેથી સંસારીજીવની તરફ તે તદ્દન બેદરકાર રહેતો નથી, માત્ર ભવિષ્ય જોયા કરે છે, ચારિત્રરાજ વિગેરે તરફ પણ પ્રેમનજરથી જુએ છે, તેના તરફ પણ પોતાનો એકીભાવ બતાવે છે, પ્રેમ વધારે છે અને તેમને માટે પણ સારાં સારાં પ્રયોજનો યોજી આપે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ચારિત્રધર્મ રાજા અને તેનું આખું મંડળ પણ એ કર્મપરિણામ રાજાને મધ્યસ્થ ગણે છે, તટસ્થ ભાવે જુએ

---

૧ રાજસચિત્ત નગરનું વર્ણન જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૮. તામસચિત્તનું વર્ણન જુઓ સદર પ્રકરણ પૃ. ૯૯૪ થી. અને રૌદ્રચિત્તના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧. સિદ્ધાન્ત અંતરંગ સામાન્ય રાજ્યનું વર્ણન કરી રહ્યા છે તે ચાલુ છે.

૨ નાટકનું વર્ણન પ્ર. ૨. પ્ર. ૨ માં આવે છે તે લક્ષમાં રાખવું.

છે અને તેને પોતાનો સ્વામી ગણી તેની સાથે કામ લે છે અને તેની સાથે સલુકાઇથી વર્તે છે. આ કારણને લઇને સંસારીજીવના મહારાજ્યમાં પણ એ કર્મપરિણામ રાજા સલાહ લેવાને ઠેકાણે છે, વડીલ તરીકે ગણાય છે અને ચારિત્રરાજ તેને માન આપીને ચાલે છે.[1]

હવે એ ચોરોનો ઉપરી મહામોહ છે તે તો પોતાના બાહુબળના અભિમાનથી સંસારીજીવને કે ચારિત્રરાજને કે તેના આખા લશ્કરના બળને એક તરખલા જેટલાં પણ ગણતો નથી અને માત્ર પોતાના જોર ઉપર મુસ્તકીમ રહે છે, બીજાની મગદુર શી છે કે પોતાના રાજ્યમાં માથું પણ મારી શકે એમ મક્કમપણે માનનારો છે. આથી બને છે એમ કે પેલો સંસારીજીવ મહારાજા જ્યાં સુધી પોતાનું રાજ્ય છે એમ જાણતો પણ ન હોય, પોતાની પાસે મહા બળવાન્ ચતુરંગ સેના છે એ વાત તેના ધ્યાનમાં પણ ન હોય, પોતાની પાસે અખૂટ દોલતનો ખજાનો અને જમીન છે એમ તેના લક્ષ્યમાં પણ ન હોય અને પોતામાં સત્તા અને પરમેશ્વરપણું છે એમ તેના કળવામાં પણ ન હોય, ત્યાં સુધી તેવા અવસરનો લાભ લઇને પોતાની સાથેના પોતાના પક્ષના મોટા ચોરના ટોળાના નાયક તરીકે સંસારીજીવના ભોગવટાની આખી જમીન પર તે આક્રમણ કરે છે, તેને ઘેરો ઘાલે છે, સર્વ નગર ગામ અને ખાણો વિગેરે પોતાના તાબામાં લઇ લે છે, મરજીમાં આવે તેમ વિલાસ કરે છે, સંસારીજીવને તદ્દન નિર્માલ્ય બનાવી દે છે, તેના આખા બળને હતું ન હતું કરી નાખે છે અને સંસારીજીવના મહારાજ્યનો પોતે જ જાણે સ્વામી હોય, પોતે જ જાણે રાજા હોય અને આખી મિલ્કત પોતાની જ હોય તેમ સર્વને પોતે જાતે જ પચાવી પડે છે. કોઇ વખતે સંસારીજીવને પોતાનું રાજ્ય જડી આવે છે, તેને માલૂમ પડે છે કે આ તો પોતાનું રાજ્ય પારકા પચાવી પડ્યા છે, ત્યારે તેને પોતાના બળનો કાંઇક ખ્યાલ થાય છે, પોતાની દોલત તેના ઓળખવામાં આવે છે, પોતાનું સ્વરૂપ સહજ સમ-

[illegible] અવસ્થામાં હારજીત

1 [illegible] હોય છે અને જીવ જ્યાં સુધી સંસારી છે ત્યાં સુધી [illegible] કર્મનો [illegible] છે. આથી કર્મપરિણા- [illegible] મહામોહ [illegible] કર્મ [illegible] કર્મપરિણામ જાતે તો [illegible] અને [illegible]

જાય છે ત્યારે તે મહામોહ સાથે વિગ્રહ માંડે છે, લડવા માટે ઉંચો નીચો થાય છે, પોતાના બળને જમાવે છે અને પોતાની દોલતમાં વધારો કરે છે. જ્યારે એ સંસારીજીવ લડાઇ ઉપર ચઢે છે ત્યારે ઘણી વાર તે મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે અને ઘણી વાર મહામોહ તેના ઉપર વિજય મેળવે છે. જેટલો એ મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે તેટલા પૂરતું તેને સુખ થાય છે, જેટલા પૂરતો એના ઉપર મહામોહનો વિજય થાય છે તેટલા પૂરતું તેને દુઃખ થાય છે. બાકી જ્યારે લડવાના અભ્યાસથી ધીમે ધીમે તે ન કલ્પી શકાય તેવું અને ન તુલના થઇ શકે તેવું વીર્ય જે તેની અંદર ભરેલું છે તેને બરાબર વ્યક્ત કરે છે ત્યારે મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુવર્ગને મૂળથી ઉખેડી નાખે છે, નિષ્કંટક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના મહારાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને પછી ચિત્તવૃત્તિને છોડીને નિરંતરના આનંદમાં સુખે રહે છે, સ્વાભાવિક મોજ ભોગવે છે અને લહેર કરે છે. આ પ્રમાણે વાત હોવાથી તે રાજ્ય તેને સુખ અને દુઃખ બંનેનું કારણ થાય છે. જો રાજ્યની બરાબર પાલના કરવામાં આવે તો તે સંસારીજીવના સુખ માટે થાય છે અને જો તેની બરાબર પાલના કરવામાં ન આવે તો તે દુઃખ માટે થાય છે. સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય જે સંસારીજીવના સુખદુઃખનું કારણ છે તેની સામગ્રી-યોજના આવા પ્રકારની છે એ હકીકત તને કહી સંભળાવી.”

સુખ દુઃખ કારણ સ્પષ્ટ દર્શન.

અપ્રબુદ્ધ—“ભગવન્! ત્યારે અત્યારે [1]સંસારીજીવનું સુરાજ્ય વર્તે છે કે કુરાજ્ય વર્તે છે?”

સિદ્ધાન્ત—“ભદ્ર! અત્યારે તો સંસારીજીવનું કુરાજ્ય વર્તે છે, એ બાપડો પોતાનું આવું મોટું રાજ્ય છે તે હકીકત પણ જાણતો નથી, પોતાના બળની તેને જરા પણ ખબર નથી, પોતાની પાસે ગુપ્ત પણ આવડી મોટી મિલ્કત, દોલત અને સમૃદ્ધિ છે તે હકીકત તેના લક્ષ્યમાં પણ નથી, અરે એને પોતાના સ્વરૂપની પણ ખબર નથી, એ બાપડો બહિરંગ પ્રદેશમાં જ લાત તો રખડ્યા કરે છે, દુઃખના દરિયામાં ડૂબેલો રહે છે અને મૈથુન અને સાગર નામના બે મિત્રો તેને બરાબર ભમાવે છે. એ બાપડાનું ચારિત્રધર્મરાજ નીચેનું મહા

---

૧ આ સંસારીજીવ તે આપણો કથાનાયક ધનશેખર સમજવો (સંબંધ પરથી.)

અજન્મ પ્રદેશમાં અનેક રાજાઓ હતા તેઓ પોતપોતાનાં સ્થાનોમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ નવો રાજા કેવો હશે? કેવો નીવડશે? વળી એ સ્થાનોમાં રહેલા વિદ્વાન્ ડાહ્યા માણસો પણ અંદર અંદર એ રાજા કેવો હશે તે સંબંધી ચર્ચા કરવા લાગ્યા. તેમ જ આ રાજા કેવા પ્રકારનો હશે તે સંબંધી કુટુંબી લોકો પોતપોતાના ઘરમાં વિસ્તારથી વિચાર કરવા લાગ્યા.

મહામોહની મંત્રી સાથે વિચારણા.
મંત્રીકથિત નિકૃષ્ટ સ્વરૂપ.
હર્ષ સ્થાને ચિંતા દૂર.

હવે પેલા સર્વે ચોરો પણ એકઠા મળ્યા અને તે મહામોહ વિગેરે અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યાઃ—

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ મહામોહરાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું "આર્યદેવ! હાલ એ નિકૃષ્ટ રાજા થયો છે તે શું કરશે અને કેવો નીવડશે એ આપણે જાણતા નથી તેથી એ સંબંધમાં આપણે સર્વે ચિંતાતુર થઇ પડેલા છીએ; પરંતુ દેવ! એ સંબંધમાં આપણો શોક તદ્દન અકારણે છે, આપણે વગર નિમિત્તે સર્વે ગભરાઇ ગયા છીએ, એ બાબતમાં જરા પણ ગભરાટમાં પડવા જેવું નથી. આ પ્રમાણે હું કહું છું તેનું કારણ એ છે કે મહારાજા કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને એવા જ પ્રકારનો બનાવ્યો છે કે એ આપણને હેરાન કરવાને કે પીડા આપવાને કદિ શક્તિમાન્ થઇ શકે નહિ, ઉલટો એ તો હમેશા આપણને વશ રહે તેવો નિર્માણ થયેલો છે, આપણા હુકમને બરાબર તાબે થાય તેવો થયેલો છે, અને આપણે પોતે તો શું પણ આપણા નાના લશ્કરીઓનો પણ એ તો નોકર જેવો થઇ આપણા હુકમને ઉઠાવે તેવો છે. કર્મપરિણામે એને આવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે અને એને હાલ રાજ્ય આપ્યું છે તો જાણો કે આપણે જ હાલ તો ખરેખરા રાજા છીએ. આવી રીતે દેવ! અત્યારે તો આપણું નિષ્કંટક રાજ્ય થયેલું છે તેથી આપણને પૂરેપૂરો આનંદ થવો જોઇએ, તો પછી એવે પ્રસંગે આપણે શોકમાં શા માટે પડીએ છીએ! વિચારમાં કેમ પડી જઇએ છીએ! મુંઝવાઇ શેના જઇએ છીએ!"

નિકૃષ્ટની પ-રવશતા.

મહામોહ—"આર્ય! ત્યારે કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને કેવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે તે વિસ્તારથી વિગતવાર જલદી કહી બતાવો."

ચારિત્રરાજનો સદ્બોધ સાથે મંત્ર; વિશુદ્ધ રાજ્ય સાથે રાજાનું વૈર; શુદ્ધ રાજ્યમાં ચિંતા અને ખેદ.

મહામોહના નગરોમાં અને લોકોમાં આવી રીતે સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો અને ચારે તરફ વધામણીઓ ચાલી તેનું સહજ વર્ણન કર્યું. હવે એ નિકૃષ્ટ રાજા થવાનો છે એવી ઘોષણાની અસર ચારિત્રરાજના પ્રદેશમાં કેવા પ્રકારની થઇ તે જણાવું છું. ચારિત્રરાજના રાજ્યમાં જ્યારે નિકૃષ્ટ રાજા થવાનો છે એવી ઉદ્ઘોષણા જાહેર થઇ ત્યારે એ રાજા વળી કેવો હશે! કેવો નિવડશે! તે સંબંધી સ્વાભાવિક રીતે વિચારણા ચાલી.

પ્રથમ સદ્બોધમંત્રીએ વિચાર કરીને કહ્યું "દેવ! દુરાત્મા નિકૃષ્ટ એક સરખી રીતે અત્યંત ખરાબ રૂપવાળો છે તે તો આપના જાણવામાં છે. એ દુરાત્મા પોતાના રાજ્યનું નામ પણ જાણતો નથી, અરે એટલું તો શું પણ એ આપણને સર્વને ઓળખતો પણ નથી, જરાએ ગણતો પણ નથી અને ઉલટો જાણે આપણે તેના દુશ્મન હોઇએ તેમ આપણી સાથે વર્તે છે, એને મોહરાય જે આપણો મોટો શત્રુ છે તેના તરફ એટલો બધો પક્ષપાત છે કે એ મોહનાં સાધનોને જ બને તેટલાં વધાર્યો જાય છે અને પોતાના ખરા રાજ્યની, દેશની કે લોકોની વાર્તા પણ પૂછતો નથી, ખબર પણ લેતો નથી અને સમાચાર પણ જાણતો નથી. આપણે તો અત્યારે બેવડી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા છીએ: એક તો મોહરાજા અને તેટલો આપણી સામે પડીને આપણને હઠાવી હરાવી રહ્યો છે અને વળી આપણે માથે અત્યારે આવો રાજા આપણો સ્વામી થયો છે. ખરેખર દૈવ પણ દુર્બળનો જ ઘાત કરે છે! આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી દૈવ (કર્મના)ના દોષથી અત્યારે નિકૃષ્ટનું રાજ્ય થયું છે તેમાં આપણો તો નાશનો જ વખત છે! આપણો તો ખરેખરો પ્રલયકાળ આવ્યો છે એમ મને લાગે છે! મારા મનમાં આ સંબંધમાં જરા પણ સંશય લાગતો નથી."

ચારિત્રધર્મરાજના મહામંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળીને તેની પાસે જે નાના રાજાઓ (ચારિત્રરાજના સંબંધીઓ) ઊભા હતા અને તેમનો જે મોટો પરિવાર હતો તે સર્વ નિસ્તેજ થઇ ગયા, ઝાંખા થઇ ગયા અને તેઓનાં મોઢાં ફિક્કાં પડી ગયાં. તેઓનો આનંદ તે વખતથી [illegible] અનંત [illegible] [illegible] સંબંધીમાં નજીકનું સંબંધી હોય તે મરણ પામે ત્યારે [illegible]

આક્રંદ શોક થાય અને આખો સંબંધી વર્ગ હતાશ બની જાય તથા દીનતાથી વિકળ થઇ જાય, તેમ નિકૃષ્ટ રાજ્યનો હેવાલ સદ્બોધ પાસેથી સાંભળીને ચારિત્રધર્મરાજાના આખા વર્ગમાં મોટી દિલગિરિ ફેલાઇ ગઇ અને ચારે તરફ શોક વ્યાપી રહ્યો. વળી ચારિત્રરાજ્યના તાબામાં સાત્વિકપુર વિગેરે જે અનેક નગરો અને ગામો હતાં તેમાં પણ સર્વત્ર દિલગિરી છવાઇ ગઇ, એ સર્વ લોકો તદ્દન આનંદ વગરના થઇ ગયા, હર્ષ ઉત્સવ વગરના બની ગયા, શોકથી ભરપૂર થઇ ગયા અને તદ્દન દુઃખી થઇ ગયા. નિકૃષ્ટની રાજ્યપ્રાપ્તિના સમાચારે ચારિત્રધર્મરાજના આખા પ્રદેશમાં આવી ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરી.

ચારીત્રરાજ પ્રદેશમાં દિલગિરી.

* * *

અંતરંગ રાજ્યપર મોહરાયનું સામ્રાજ્ય.

આવી રીતે એક લશ્કરમાં (મોહરાયના) ઘણો આનંદ ફેલાઇ રહ્યો અને બીજા લશ્કરમાં (ચારિત્રધર્મના) ઘણો શોક ફેલાઇ રહ્યો. આ બન્ને સૈન્યમાં એક જ બનાવે આટલો બધો આંતરો ઉત્પન્ન કર્યો એ હકીકત જોઇને મને (વિતર્કને) ઘણી નવાઇ થઇ અને જે નિકૃષ્ટ રાજામાં આવા ગુણો છે તે કયા હશે એ જાણવાની ઘણી જિજ્ઞાસા થઇ. એ કુતૂહળ પૂરું પાડવા એ નરેશ્વર(નિકૃષ્ટ)ને જોવા માટે મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો. પછી એ રાજા કેવો છે તે જાણવા માટે મેં તેના રાજ્યમાં જઇને જોવાનો ઠરાવ કર્યો અને નિકૃષ્ટની રાહ જોઇ હું ત્યાં બેઠો. મેં વિચાર કર્યો કે પોતાનું રાજ્ય લેવા માટે નિકૃષ્ટ અહીં આવશે એટલે હું તેને જોઇ લઇશ, પરંતુ નિકૃષ્ટરાજા પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા સારૂ ત્યાં આવ્યો તે વખતે પેલા મહામોહ વિગેરે ચોરોએ તેને રાજ્યમાં દાખલ જ થવા ન દીધો. વળી તેઓએ તો ઉલટું કામ કર્યું: આખા ભૂમિમંડળને લુંટી લઇ પોતાને વશ કર્યું, ચારિત્રરાજ્યના સૈન્યપર ઘેરો ઘાલી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તેનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો અને એ નિકૃષ્ટને પોતાને પણ રાજ્યથી બહાર ધકેલી દઇ મહામોહરાજા અને તેનો આખો વર્ગ રાજ્યપર પચાવી પડ્યા. આવી રીતે અંતરંગ રાજ્યના ખરા માલીકને બહાર કાઢીને તેના સ્થાનપર મહામોહરાજા બેસીને અને બીજા અગત્યના સ્થાનોપર પોતાના સંબંધીઓને સ્થાપીને માલીક થઇ પડ્યો.

---

૧ વિતર્ક અંતરંગ પ્રદેશમાં છે. અંતરંગ રાજ્યની વાત ચાલે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

હતો. તેની આવી સ્થિતિ જોઇને 'અરરર! તને રાજ્ય ભોગવતાં આવડતું નહિ' એમ કહી કર્મપરિણામ રાજા તેના ઉપર ગુસ્સે થયા. તેણે ભવચક્રમાં પાપીપંજર[1] નામનું એક અતિ અઘોર રહેઠાણ છે ત્યાં તે બિચારા નિકૃષ્ટને લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં અનંત પ્રકારની પીડાઓ તેને અનેક વાર કરવામાં આવી અને એવી રીતે નિકૃષ્ટ ઘણો હેરાન થયો એમ ત્યાર પછી મારા સાંભળવામાં આવ્યું.

નિકૃષ્ટના રાજ્યપર વિચારણા.

વિતર્ક પોતાના સ્વામી અપ્રબુદ્ધને આ નિકૃષ્ટના રાજ્ય સંબંધી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહે છે-અહાહા! એ તો એ બાપડો નિકૃષ્ટ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ પણ પામી શક્યો નહિ. અંદર દાખલ જ થઇ શક્યો નહીં, પેલા ચોરોએ તેનું આખું રાજ્ય હરણ કરી લીધું અને વળી વધારામાં તેનું મહા ઉત્તમ આખું લશ્કર હતું તે ઘેરાઇ ગયું. એ સર્વને પરિણામે એ બાપડો અહીં પણ ઘણા દુઃખમાં રહ્યો, હેરાન થઇ ગયો, રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયો અને પોતાના રાજ્યની બહારને બહાર રહ્યો. બીજું એ નિકૃષ્ટ ત્યાં (નારકીમાં) જઇને પાછો મહા પીડા ખમે છે, ત્રાસ પામે છે અને દુઃખી થાય છે. આ સર્વ પીડા એ દુરાત્મા નિકૃષ્ટને અજ્ઞાનને લીધે થઇ છે, એ પાપી અધમાધમ જીવ પોતાના રાજ્યને જાણી, પીછાની કે સમજી શક્યો નહિ; જો એને ખબર હોત કે પોતાનું રાજ્ય રત્નોથી ભરપૂર અને અતિ સુંદર છે, જો એના સમજવામાં ચારિત્રધર્મરાજાનું સૈન્ય બરાબર આવ્યું હોત, જો એ પોતાના ખરા મિત્રોને મિત્ર તરીકે આદરી શક્યો હોત અને મહામોહરાજા અને તેનું આખું સૈન્ય પોતાનું દુશ્મન છે અને શત્રુનું કામ સારે છે એમ તેના જાણવામાં ચોક્કસ આવ્યું હોત તો તેને આટલી પીડા થાત નહિ, તે આટલાં દુઃખ ખમત નહિ અને અવ્યવસ્થિત રીતે જ્યાં ત્યાં ભટકત નહિ; કારણ કે જો તે [2]સત્ય વાત બરાબર સમજ્યો હોત તો પોતાની શક્તિનો અને નીતિનો બરાબર ઉપયોગ કરીને પેલા ચોરલોકોના લશ્કરને હઠાવી દેત અને પોતાના રાજ્ય ઉપર નિષ્કંટક રાજ્ય કરત. પણ બન્યું તે બની ગયું. મારે તો આપના હુકમ પ્રમાણે વર્તવાનું હતું; તેથી હવે અધમ કેવી રીતે

---

૧ પાપીપંજર એટલે નારકી (ચોથી ગતિ). તેના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૨૭ (પૃ. ૬૬૧)

૨ અહીં બે. રા. એ. સોસાયટીવાળા મુળ પુસ્તકનું પૃ. ૯૨૬ શરૂ થાય છે.

રાજ્ય કરે છે તેની તપાસ કરવા હું ગયો અને ત્યાં મને જે અનુભવ થયો તે વિગતથી આપને જણાવું છું તે આપ સાંભળવા કૃપા કરો.[1]

---

૧ આ **અધમાધમ** પુરુષનું લક્ષણ બતાવતાં પૂજ્યપાદ **શ્રીઉમાસ્વાતિ** તત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહે છે કે कर्माहितमिह चामुत्र चाधमतमो नरः समारभते. અધમાધમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવમાં અહિત થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. **ક્ષેમંકર ગણિએ ષટ્પુરૂષ ચરિત્ર** લખ્યું છે તેમાં અધમાધમ પુરૂષનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે-તેઓ ધર્મની સંજ્ઞાથી તદ્દન દૂર હોય છે, પરલોક સંબંધી વિચાર વગરના હોય છે, સારી પરિણતિથી રહિત હોય છે, પાંચ ઇદ્રિયના સુખનો સ્વાદ નહિ જાણનારા હોય છે, ક્રૂર કર્મ કરનારા હોય છે, પાપ કરવામાં આદર કરનારા હોય છે, અધર્મના કામમાં હોંસ દેખાડનારા હોય છે, તેઓના હાથપગ ત્રૂટી ગયેલા અને ખાળ ઉખડી ગયેલા હોય છે, તેઓ વસ્ત્રરહિત, આશ્રમરહિત, આધાર વગરના, ગરમી ઠંડી અને પવનથી હેરાન થતા અને ઝાડની છાલના અથવા ચામડાના વસ્ત્ર પહેરનાર, પર્વતની ગુફામાં રહેનાર, સંસારસુખના અનુભવ વગરના, સકળ લોકવ્યવહારથી રહિત અને પૃથ્વીને ભાર કરનારા હોય છે અને મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં એકંદર જનાવર જેવા દેખાય છે. સાધારણ રીતે તેઓની જાતિના નામો બતાવતાં કહે છે કે ભિલ્લ લોકો, શિકારી લોકો, ભરવાડ, રબારી, ચાંડાળની જેવાં નીચ કામ કરનારાં તેઓ હોય છે. તેઓ ગમે તેમ કરીને મહા કષ્ટે ધન મેળવે છે અને પછી દારૂ પીએ છે, માંસ ખાય છે, ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. આવા પ્રાણીઓ સર્વ પ્રાણીઓથી નીચની ગણનામાં આવે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તરફથી નિંદાને પાત્ર થાય છે, સર્વ પ્રાણીઓને ઉદ્વેગ કરાવનારા થાય છે, સર્વ પ્રકારના પુરૂષાર્થથી રહિત હોય છે, સર્વ વખત અત્યંત નિંદનીય અવસ્થા ભોગવી આખરે પરલોકમાં નરકાદિની પીડા ભોગવે છે.

આ **અધમાધમ** પુરૂષના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધ મધુબિંદુનું દૃષ્ટાન્ત તેઓ આપે છે. સિદ્ધર્ષિગણિ અંતરંગ રાજ્યમાં તેઓની શી અવસ્થા હોય છે તે વિસ્તારથી બતાવે છે, ત્યારે ક્ષેમંકરગણિ તેઓની બાહ્ય રાજ્યમાં કેવી દશા હોય છે તે બતાવે છે. આટલા ઉપરથી આ સર્વથી અધમ મહા નીચ પ્રાણીઓનાં લક્ષણ સમજવામાં આવશે. **ષટ્પુરૂષચરિત્ર** સંસ્કૃત અને ગુજરાતી છપાયેલ છે તે વાંચવા અત્ર સૂચના છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દૃષ્ટિદેવી.

{પ્રથમ વર્ષમાં નિકૃષ્ટે કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું તેનો વિસ્તારથી હેવાલ વિતર્કે કહી સંભળાવ્યો. ત્યાર પછી બીજા વર્ષમાં શું થયું તે હકીકત જણાવતાં વિતર્કે આગળ ચલાવ્યું–

ઉત્તમસૂરિ આ આખી વાર્તા હરિરાજા સમક્ષ કહી બતાવે છે-સંસારીજીવ પોતાનું આખું ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગ્રહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા તથા ભવ્યપુરૂષ સાંભળે છે:—}

વિતર્ક અગ્રણુદ્ધશિષ્યને કહે છે કે—બીજા વર્ષની શરૂઆતમાં પણ ઢોલ પીટવીને ઉદ્ઘોષણા કરવામાં આવી કે-'આ વર્ષે અધમ રાજા થયો છે માટે લોકોએ ખાવું પીવું અને મજા કરવી.' ગયા પ્રકરણમાં જે સર્વ હકીકત નિકૃષ્ટના રાજ્યના સંબંધમાં બની હતી તે આ વખતે પણ સર્વ બની, બન્ને સૈન્યમાં પણ એવી જ સ્થિતિ થઇ, અંદર અંદર મંત્ર વિચારણા થઇ અને મોહરાયના અને ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અરસપરસ રાજ્ય કેવું થશે તે સંબંધી વિચારસંમેલન થયા. હવે વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આ અધમરાજાના ગુણો મોહરાજાની સભામાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યા તે અત્ર કહી બતાવું છું.

વિષયાભિલાષનું કથન.
અધમ રાજ્યનું સ્વરૂપ.
બહિષ્કૃતિ ઉપાય ચિંતવન.

વિષયાભિલાષ મંત્રી મોહરાજાની રાજસભામાં કહેવા લાગ્યો– "જુઓ, એના પિતા કર્મપરિણામ મહારાજે આ અધમ રાજાને કેવો બનાવ્યો છે તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહી બતાવું છું: આ અધમ આ લોક (આ ભવ)માં સંપૂર્ણ આસક્ત છે, અહીં સર્વ પ્રકારના આનંદ

રાજ્ય કરે છે તેની તપાસ કરવા હું ગયો અને ત્યાં ગને જે અનુભવ થયો તે વિગતથી આપને જણાવું છું તે આપ સાંભળવા કૃપા કરો.[1]

૧ આ **અધમાધમ** પુરુષનું લક્ષણ બતાવતાં પૂજ્યપાદ **શ્રીઉમાસ્વાતિ** તત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહે છે કે कर्माहितमिह चामुत्र चाधमतमो नरः समारभते. અધમાધમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવમાં અહિત થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. **ક્ષેમંકર ગણિએ ષટ્પુરૂષ ચરિત્ર** લખ્યું છે તેમાં અધમાધમ પુરૂષનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે- તેઓ ધર્મની સંજ્ઞાથી તદ્દન દૂર હોય છે, પરલોક સંબંધી વિચાર વગરના હોય છે, સારી પરિણતિથી રહિત હોય છે, પાંચ ઇંદ્રિયના સુખનો સ્વાદ નહિ જાણનારા હોય છે, ક્રૂર કર્મ કરનારા હોય છે, પાપ કરવામાં આદર કરનારા હોય છે, અધર્મના કામમાં હોંસ દેખાડનારા હોય છે, તેઓના હાથપગ તૂટી ગયેલા અને બાળ ઉખડી ગયેલા હોય છે, તેઓ વસ્ત્રરહિત, આશ્રમરહિત, આધાર વગરના, ગરમી ઠંડી અને પવનથી હેરાન થતા અને ઝાડની છાલના અથવા ચામડાના વસ્ત્ર પહેરનાર, પર્વતની ગુફામાં રહેનાર, સંસારસુખના અનુભવ વગરના, સકળ લોકવ્યવહારથી રહિત અને પૃથ્વીને ભાર કરનારા હોય છે અને મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં એકંદર જનાવર જેવા દેખાય છે. સાધારણ રીતે તેઓની જાતિના નામો બતાવતાં કહે છે કે ભિલ્લ લોકો, શિકારી લોકો, ભરવાડ, રબારી, ચાંડાળની જેવાં નીચ કામ કરનારાં તેઓ હોય છે. તેઓ ગમે તેમ કરીને મહા કષ્ટે ધન મેળવે છે અને પછી દારૂ પીએ છે, માંસ ખાય છે, ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. આવા પ્રાણીઓ સર્વ પ્રાણીઓથી નીચની ગણનામાં આવે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તરફથી નિંદાને પાત્ર થાય છે, સર્વ પ્રાણીઓને ઉદ્વેગ કરાવનારા થાય છે, સર્વ પ્રકારના પુરૂષાર્થથી રહિત હોય છે, સર્વ વખત અત્યંત નિંદનીય અવસ્થા ભોગવી આખરે પરલોકમાં નરકાદિની પીડા ભોગવે છે.

આ **અધમાધમ** પુરૂષના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધ મધુબિંદુનું દષ્ટાન્ત તેઓ આપે છે. સિદ્ધર્ષિગણિ અંતરંગ રાજ્યમાં તેઓની શી અવસ્થા હોય છે તે વિસ્તારથી બતાવે છે, ત્યારે ક્ષેમંકરગણિ તેઓની બાહ્ય રાજ્યમાં કેવી દશા હોય છે તે બતાવે છે. આટલા ઉપરથી આ સર્વથી અધમ મહા નીચ પ્રાણીઓનાં લક્ષણ સમજવામાં આવશે. **ષટ્પુરૂષચરિત્ર** સંસ્કૃત અને ગુજરાતી છપાયેલ છે તે વાંચવા અત્ર સૂચના છે.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આવી રીતે વિસ્તારથી અધમનું સ્વરૂપ અને તેને અંગે કામ લેવાની રાજનીતિ જણાવી. છેવટે તેને રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરવા દેવાની વાત જણાવી એટલે તુરત જ મહારાજા મોહરાયે તેને પૂછ્યું "આર્ય! એ દુરાત્મા અધમ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ જ ન કરી શકે તેટલા માટે એને બહાર રાખવાનો જે ઉપાય હોય તે તમે વિગતવાર જણાવો જેથી એના ઉપર સર્વ સૈન્યનું ધ્યાન રહે."

મહામંત્રી વિષયાભિલાષ બોલ્યા "દેવ! મેં આપને હમણા જ જણાવ્યું કે એ અધમ અર્થ અને કામમાં ઘણો આસક્ત છે, માટે આપણે સર્વેએ મળીને એને અર્થ અને કામમાં ઘણો મશગુલ રાખવો અને તેમ કરીને તે બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહે અને પોતાના અંતરંગ રાજ્યમાં આવે જ નહિ, દાખલ થવાનો વિચાર જ કરે નહિ એમ કરવું. એ બાહ્ય પ્રદેશમાં આસક્ત રહેશે તો પોતાના રાજ્યની બહાર જ રહેશે."

તે સાંભળી મહારાજા મોહરાયે હુકમ આપ્યો કે "મંત્રીની યોજના બરાબર છે. મંત્રી કહે છે તે પ્રમાણે અધમ અર્થ કામમાં આસક્ત રહી બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહ્યા કરે એવી આખા સૈન્યે યોજના કરવી." મોહરાયનો આવો હુકમ સાંભળીને આખું લશ્કર પોતાના કાર્યમાં સજ્જ થઇ ગયું.

[1]દૃષ્ટિએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય.
તેનું બળ અને તેની હોંસ.
દૃષ્ટિનું કાર્ય કરવા માટે પ્રસ્થાન.

હવે એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની એક દૃષ્ટિ નામની દીકરી છે, તે ઘણી હુશિયાર અને પરમ યોગિની છે, જાતે સ્વરૂપવાન્, વિશાળ આંખો વાળી અને દેખાવે ભવ્ય સુંદર હોઇ ઘણી આકર્ષક છે. તે છોકરી પોતાના પિતાજીને તથા મહારાજાને કહેવા લાગી "દેવ! તમે તો અગાઉ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોને જીતી લીધેલા છે તો અધમરાજા તે તમારી પાસે કઇ ગણતરીમાં છે કે તેને એકલાને જીતવા માટે તમે બધા તૈયાર થઇ ગયા છો. અરે મહારાજ! મને એકલીને જો આપ રજા આપો તો બહુ થોડા વખતમાં હું એને વશ કરી લાવું અને તમારા તાબામાં રહે

૧ અહીં દૃષ્ટિદેવીને ખાસ સ્થાન આપવાનું કારણ છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચોથી ચક્ષુરિંદ્રિયનું વર્ણન આપવાનું છે તે કાર્ય આથી સિદ્ધ થાય છે અને અધમ જેવાને મોહરાયના સૈન્યનું એક માણસ કે છોકરી પણ બાહ્ય પ્રદેશમાં રાખી શકે એ બતાવવાનો બીજો ઉદ્દેશ જણાય છે. દૃષ્ટિદેવીની આવી કલ્પના કરવામાં ગ્રંથકર્તાએ ઘણું ચાતુર્ય બતાવ્યું છે.

ભોગવી લેવાની ઇચ્છાવાળો છે, [1]આ ભવમાં સર્વ પ્રકારની પૂર્ણતા માનનારો છે; એ પરલોકથી તદ્દન વિમુખ છે, પરભવમાં જેવું કાંઇ છે જ નહિ તેમ માનનારો છે અને આ ભવમાં મળે તેટલો આનંદ કરવાના વિચારવાળો છે; ધર્મ અને મોક્ષરૂપ પુરૂષાર્થ તરફ તેને ઘણો દ્વેષ છે, તેની વાત પણ તેને ગમતી નથી, એ અર્થ (ધન એકઠું કરવું) અને કામ (ઇંદ્રિયના વિષયો ભોગવવા) રૂપ પુરૂષાર્થ ઉપર તલ્લીન છે, એ શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શનો ઘણો રસીઓ છે, અત્યંત લોલુપી છે, મહા આસક્ત છે, તેમજ તપ દયા દાન શીળ (શુભ વર્તન) અને બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ગુણોનું દૂષણ બોલનાર દ્વેષી છે. આ પ્રમાણે એ રાજામાં ગુણો (?) હોવાથી તે આપણને ઘણો વહાલો લાગે તેવો છે અને એનું આપણા ઉપર હેત પણ ઘણું છે; વળી એ આપણા સર્વ હુકમોને બરાબર ઉઠાવનાર છે અને વધારામાં વળી એ આપણા મહા દુશ્મન ચારિત્રધર્મ રાજાના લશ્કરનો મોટો દ્વેષીલો છે, મહા ખારીલો છે, અને તેનો પક્કો દુશ્મન છે. વળી તે અધમને હજુ સુધી પોતાના રાજ્યની કાંઇ ખબર જ નથી, પોતાનું બળ કેવું અને કેટલું છે તે પણ તે જાણતો નથી, પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે તેની તેને ખબર પણ નથી અને આપણે ખરેખરા ચોરનો આકાર ધારણ કરનારા છીએ તે પણ એ જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી અધમનું

મંત્ર વિચારણા. પ્રવેશ ન આપવો.

રાજ્ય છે તે વાસ્તવીક રીતે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય છે એમ મને તો લાગે છે અને હે પ્રભુ ! એ બાબતમાં મને તો જરા પણ શંકા જેવું લાગતું નથી. છતાં મને એક બાબત આપણે સર્વેએ ખાસ કરવા જેવી હોય તેમ લાગે છે અને તે એ છે કે કોઇ પણ પ્રકારે એ રાજ્યની અંદર દાખલ ન થાય તેવો આપણે પક્કો બંદોબસ્ત કરવો, કારણ કે જો એ એક વાર પોતાના રાજ્યમાં દાખલ થઇ સર્વ બાબત જોઇ જશે તો પછી તે આપણી ચેષ્ટાઓનું પણ બારિકીથી અવલોકન કરશે અને આપણને જોઇ લઇને બરાબર ઓળખી જશે. એ દુરાત્મા અધમમાં કાંઇક જરા જરા વીર્ય (શક્તિ) છે, માટે એને તો ગમે તેમ કરીને રાજ્યની બહાર જ રાખવો જોઇએ, એને રાજ્યમાં અંદર દાખલ થવા દેવો સારો નથી. એ રાજ્યમાં દાખલ થઇ આપણને ઓળખી જાય તો કદાચ ભારે પડી જાય.”

---

૧ નિકૃષ્ટ ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષથી રહિત હતો, આ અધમ અર્થ અને કામમાં આસક્ત છે. નિકૃષ્ટ પરલોક પરાઙ્મુખ હતો, અધમ પણ તેવો જ છે; પણ એ આ લોકમાં વધારે આસક્ત છે.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આવી રીતે વિસ્તારથી અધમનું સ્વરૂપ અને તેને અંગે કામ લેવાની રાજનીતિ જણાવી. છેવટે તેને રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરવા દેવાની વાત જણાવી એટલે તુરત જ મહારાજા મોહરાયે તેને પૂછ્યું "આર્ય! એ દુરાત્મા અધમ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ જ ન કરી શકે તેટલા માટે એને બહાર રાખવાનો જે ઉપાય હોય તે તમે વિગતવાર જણાવો જેથી એના ઉપર સર્વ સૈન્યનું ધ્યાન રહે."

મહામંત્રી વિષયાભિલાષ બોલ્યા "દેવ! મેં આપને હમણા જ જણાવ્યું કે એ અધમ અર્થ અને કામમાં ઘણો આસક્ત છે, માટે આપણે સર્વેએ મળીને એને અર્થ અને કામમાં ઘણો મશગુલ રાખવો અને તેમ કરીને તે બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહે અને પોતાના અંતરંગ રાજ્યમાં આવે જ નહિ, દાખલ થવાનો વિચાર જ કરે નહિ એમ કરવું. એ બાહ્ય પ્રદેશમાં આસક્ત રહેશે તો પોતાના રાજ્યની બહાર જ રહેશે."

તે સાંભળી મહારાજા મોહરાયે હુકમ આપ્યો કે "મંત્રીની યોજના બરાબર છે. મંત્રી કહે છે તે પ્રમાણે અધમ અર્થ કામમાં આસક્ત રહી બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહ્યા કરે એવી આખા સૈન્યે યોજના કરવી." મોહરાયનો આવો હુકમ સાંભળીને આખું લશ્કર પોતાના કાર્યમાં સજ્જ થઇ ગયું.

[1]દૃષ્ટિએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય.
તેનું બળ અને તેની હોંસ.
દૃષ્ટિનું કાર્ય કરવા માટે પ્રસ્થાન.

હવે એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની એક દૃષ્ટિ નામની દીકરી છે, તે ઘણી હુશિયાર અને પરમ યોગિની છે, જાતે સ્વરૂપવાન્, વિશાળ આંખો વાળી અને દેખાવે ભવ્ય સુંદર હોઇ ઘણી આકર્ષક છે. તે છોકરી પોતાના પિતાજીને તથા મહારાજાને કહેવા લાગી "દેવ! તમે તો અગાઉ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોને જીતી લીધેલા છે તો અધમરાજા તે તમારી પાસે કઇ ગણતરીમાં છે કે તેને એકલાને જીતવા માટે તમે બધા તૈયાર થઇ ગયા હો. અરે મહારાજ! મને એકલીને જો આપ રજા આપો તો બહુ થોડા વખતમાં હું એને વશ કરી લાવું અને તમારા તાબામાં રહે

---

૧ અહીં દૃષ્ટિદેવીને ખાસ સ્થાન આપવાનું કારણ છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચોથી મહર્દ્ધિકનું વર્ણન આપવાનું છે તે કાર્ય આથી સિદ્ધ થાય છે અને અધમ જેવાને મોહરાયના સૈન્યનું એક માણસ કે છોકરી પણ બાહ્ય પ્રદેશમાં રાખી શકે એ બતાવવાનો બીજો ઉદ્દેશ જણાય છે. દૃષ્ટિદેવીની આવી કલ્પના કરવામાં ગ્રંથકર્તાએ પણ ચાતુર્ય બતાવ્યું છે.

એવો બનાવી દઉં, એમાં તે શી મોટી વાત છે કે આપ સર્વ આટલા બધા વિચારમાં પડી ગયા છો? હું એકલી આપની નાની દાસી એ કામ સપાટામાં કરી લાવીશ. હું આપને ખાતરીથી કહું છું કે એને થોડા વખતમાં હું એના રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરીશ, અને અંતરંગ રાજ્યથી તદ્દન બહાર અને દૂર જ રાખી દઇશ, એને આપના હુકમને અમલમાં મૂકનાર આપના ચાકર જેવો બનાવી દઇશ અને એ પોતાના લશ્કરથી તદ્દન અજાણ્યો જ રહે અથવા પોતાના સૈન્ય તરફ ઉલટો ગુસ્સે રહે એવો કરી મૂકીશ—એ બાબતમાં દેવ! આપ જરા પણ શંકા કરશો નહિ. આપ એ સર્વ કામ મને સોંપી દો. વળી સાહેબ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે જ્યાં હું જાઉં છું ત્યાં મારા [1]ભાઇઓ બ્હેનો સ્પર્શન વિગેરે જે આપના પોતાના જ મનુષ્યો છે તે પણ મારી સાથે આવે છે, હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં તેઓ સાથે હોય જ છે; અને એ પુરૂષને (રાજાને) હું વશ કરીશ તેમાં ભાવથી તો આપ સર્વ પણ મારી પાસે હાજર જ હશો એમ આપે ધારવાનું છે; વળી આ સંબંધમાં હું તમને એક દાખલો પણ આપું: તમને યાદ હશે કે ગયે વર્ષે જ નિકૃષ્ટ રાજા થયો હતો તે ધન અને કામ વગરનો હતો છતાં તેને તમારી સાથે રહીને આપણે પાપિપંજર(નરક)માં મોકલી દીધો હતો; તો દેવ! આ સંબંધમાં ચોક્કસ કામ લેવા મને હુકમ આપો અને એ સંબંધમાં આપ હવે વધારે ઢીલ ન કરો. આપનો હુકમ થાય તો હું એ અધમરાજાને વશ કરી નાખું અને એના રાજ્યમાં એને દાખલ થતો જ અટકાવું. આપે સર્વેએ એ સંબંધમાં ચિંતા કરવાની કે પ્રયત્ન કરવાની બીલકુલ જરૂર નથી. આપના ટેકાથી હું એકલી એ કામ કરી આવીશ."

યોગિની દૃષ્ટિદેવી આ પ્રમાણે બોલી રહી એટલે મહામોહ રાજાએ વિચાર કર્યો કે જે કામ એ યોગિની માથે લેવા તૈયાર થઇ છે તે કામ કરવાને તે સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, કરી શકે તેવી છે અને મારી વિશ્વાસુ છે. આ પ્રમાણે વિચારીને દૃષ્ટિદેવીને અધમ રાજાને ઠેકાણે લઇ આવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું એટલે તુરત જ તે ત્યાંથી ઉપડી અને એ અધમરાજા બાહ્ય પ્રદેશમાં હતો ત્યાં ગઇ.

* * *

ચારિત્રરાજ મંડળમાં શોક.

હવે ચારિત્રરાજના મંડળમાં સમાચાર આવ્યા કે અધમ રાજા થયો છે એટલે ત્યાં તો મોટો તરખાટ થઇ ગયો, એ આખા મંડળને તો

---

૧ સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર, એ સર્વ પણ વિષયાભિલાષના જ છોક- [illegible] જુઓ પ્ર. ૬. [illegible] તથા પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૨.

મોટો ત્રાસ થઇ ગયો અને સર્વને મોટો ખળભળાટ થઇ આવ્યો. આગલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે નિકૃષ્ટનું રાજ્ય થતાં મંત્ર-વિચારણા થયા પછી આખા પ્રદેશમાં જેમ શોક વ્યાપી રહ્યો હતો તે પ્રમાણે આ વખતે પણ થયું, અધમ રાજ્યની હકીકત સાંભળીને આખા સાધુમંડળમાં દિલગિરી ફેલાઇ ગઇ અને સર્વનાં મન અત્યંત વ્યાકુળ થઇ ગયાં.

*   *   *

યોગિની દૃષ્ટિ દેવીનો પ્રભાવ.
સ્ત્રીનિરીક્ષણમાં આનંદ અવગાહન.
મહામોહાદિનું પ્રબળ વીર્યદર્શન.

હવે પેલી યોગિની દૃષ્ટિ દેવી તે વખતે રાજાનો હુકમ મેળવીને પ્રથમ તો અંતર્ધાન થઇ ગઇ (અદૃશ્ય થઇ ગઇ) અને પછી વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ગુપ્ત રીતે અધમ રાજાની આંખોમાં જઇને રહી. એ યોગિનીના પ્રતાપથી પેલો અધમ રાજા (સ્ત્રીઆદિકનાં) રૂપ જોવામાં ઘણો આસક્ત થયો અને આ દુનિયામાં સારાં સારાં રૂપો જોવાં ઉપરાંત બીજું સુખનું બીજું કોઇ કારણ જ નથી એમ માનવા લાગ્યો. સર્વ સુખની કલ્પના તેને સુંદર રૂપો જોવામાં જ થઇ, કોઇ સ્ત્રીને કટાક્ષ કરતી જોવી, કોઇ સ્ત્રી આડી આંખે નિશાનીઓ કરે તે જોવું, કોઇ સ્ત્રીના વિભ્રમો જોતાં તેના અંગોપાંગની ચેષ્ટા જોવી, કોઇ સ્ત્રીના હાવભાવ જોવા, કોઇ સ્ત્રીની લાવણ્યરસિકતા જોવી, કોઇ સ્ત્રીનું હસવું જોવું, કોઇ સ્ત્રીનો આનંદ જોવો, કોઇ સ્ત્રીની રમત ગમત જોવી અને એવી એવી સ્ત્રી સંબંધી જે કાંઇ હકીકત બને તે આંખો ફાડીને પ્રેમથી રસથી જોયા કરવી એમાં એ જોગણીના પ્રતાપથી અધમરાજને આનંદ આવવા લાગ્યો. એ મૂર્ખ બુદ્ધિવાળો રાજા સ્ત્રીની આંખોમાં નીલ કમળની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીના મુખમાં ચંદ્રની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીનાં સ્તનોમાં સુવર્ણકુંભની કલ્પના કરવા લાગ્યો અને સ્ત્રીનાં પ્રત્યેક અંગોમાં સૌંદર્ય જોવા લાગ્યો.[2] એ સ્ત્રીઓના વિલાસ જોવામાં આનંદ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓના નાચ જોવામાં સુખ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓનાં ચાળા અને

રૂપ દર્શન.

---

૧ જુઓ પૃ. ૧૫૬૮.

૨ અહીં ભર્તૃહરિનો એક શ્લોક વિચારવા જેવો છે.

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।   [ચાલુ.

[illegible]માં દેખવામાં મોજ માણવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓના હાવભાવ જોવામાં રસ લેવા લાગ્યો અને રૂપવાળી સુંદરીઓનું નાટક જોઇને રાજી રાજી થવા લાગ્યો. સારાં ચિત્રો જોઇને તેમાં તેને કૌતુક થતું હતું. કોઇ પણ આ- [illegible] મોજ [illegible]માં તેને આનંદ થતો હતો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને [illegible] અવલોકનામાં તે આનંદ માનતો હતો. વળી [illegible] મનમાં તે વિચારતો હતો કે-અહો! આપણે તો હમણા [illegible] આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા દેખાવો [illegible] તો ઘણું સુખ છે! મને તો અહીં [illegible]! મારાં સુખનો પાર નથી! આવા વિચારને [illegible] રૂપ જોવાના રસમાં પડી ગયો [illegible] કરે છે? તેનો જરા પણ વિચાર [illegible]

ગણી દૃષ્ટિદેવીને પોતાની ખરી વહાલી સગી માનવા લાગ્યો, તેને જ પોતાની સમજવા લાગ્યો અને મહામોહરાયના આખા સૈન્યને પોતાનું માનવા લાગ્યો, તે પોતાનું હિતસ્વી છે, ખરા મિત્ર જેવું છે-એમ સમજવા લાગ્યો અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો.

મોહનું અધમપર સામ્રાજ્ય.
રાજ્યનાશ-દુષ્ટ ચિંતવન.
ચંડાળણીપર આસક્તિ: પાત.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પેલા ચોરોના ટોળાએ (લશ્કરે) ધીમે ધીમે તેનું આખું રાજ્ય પચાવી પાડ્યું અને તે અધમરાજાને પોતાને તદ્દન વશ કરીને તેના પક્ષના અને તેને અનુસરનારા તાબેદાર રાજાઓ હતા તે સર્વને મારીને હઠાવી દીધા. એ અધમરાજ આવી રીતે પોતાના ખરા રાજ્યથી તદ્દન ભ્રષ્ટ થઇ ગયો, પોતાના ભાઇઓ અને ખરા સંબંધીઓ વગરનો થઇ ગયો અને પોતાના ખરા દુશ્મનથી ઘેરાઇને હતપરાક્રમ થઇ ગયો, છતાં એવી પરાજ્યની સ્થિતિમાં અને પારકાને તાબે રહેવાની હાલતમાં પણ આનંદ માનવા લાગ્યો. શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના વિષયો જે પોતે જાતે દુઃખરૂપ છે, દુઃખનાં કારણ છે અને દુઃખને ઘણું વધારી મૂકનાર છે તેને પોતાના અજ્ઞાનથી પ્રાણીઓ સુખરૂપ અને સુખનાં કારણો માને છે. એ પ્રમાણે વાસ્તવિક સુખ શું છે અને ક્યાં છે તેનો જરા પણ સાચો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હોવાને લીધે તે ઇંદ્રિયસુખમાં આનંદ માનવા લાગ્યો અને તેને જ ખરૂં સુખ માનવા લાગ્યો. બાહ્યપ્રદેશમાં તે એવા પ્રકારનો થઇ રહ્યો કે એને રાજસેવક સાથે અથવા નાટકીઆ (ભવાયા) સાથે અથવા ભાટચારણ સાથે અથવા તો જુગારીની સાથે સરખાવી શકાય. વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો તે જાતે રાજા હોવા છતાં નાટકીઆ કે જુગારીના વેશે સંસારમાં ઓળખાવા લાગ્યો અને તે તેવો જ છે એમ સર્વત્ર જણાયું.[1] મહામોહરાયના લશ્કરની અમલ તળે તે દુનિયામાં વ્યભિચારી તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો, અત્યંત પાપી તરીકે ગવાયો, સમજુ વિવેકીને માઠી દયા ઉપજાવે તેવી સ્થિતિનો જણાયો, એમ ઉપર અત્યંત નાસ્તિક થયો. કેટલાક લોક કે સ-

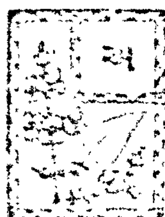
પરતંત્રતામાં આ નં ૬.

[1] આ અધમ [illegible] નાટકીઆ, ભાટચારણ અથવા [illegible] હોય છે. સાદુ [illegible]

વિતર્ક વિચારણા. આવી અવસ્થા પામ્યો, પોતાનું રાજ્ય ઓળખી શક્યો નહિ, રાજ્ય ભોગવી શક્યો નહિ અને આખરે ભારે દેશનગતિ પામ્યો તેનું મુખ્ય અથવા તો એક જ કારણ અજ્ઞાન જણાય છે. એ જો પોતાની વસ્તુ, પોતાની જાત અને પોતાના સૈન્યને ઓળખતો હોત—ઓળખી શક્યો હોત તો તેની આવી દશા થાત નહિ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

૩. ૪. વિમધ્યમ—મધ્યમ રાજ્ય.

[illegible] વિશેષ હકીકત જણાવતાં વિતર્ક કહે છે:—[1]

દેવ! ત્રીજા વર્ષમાં વિમધ્યમને રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યું. આગાઉ ઘોષણા કરીને સર્વને જણાવવામાં આવ્યું હતું તેમ વિમધ્યમનું રાજ્ય પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

૩. વિમધ્યમસ્વરૂપ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વિમધ્યમ માટે મંત્રીનો મત.
ધર્મ માટે તેની સહજ લાગણી.
ઉપાયનો નિર્ણય અને અમલ.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ જવાબ આપ્યો "મહારાજ! આ નવો રાજા થઇને આવ્યો છે તે આપણા તરફ પ્રેમથી જોનારો તો છે અને તેથી આપણને વહાલો તો ખરો; પણ એ ચારિત્રરાજ તરફ પણ જરા જરા જોયા કરે છે. એ નવો રાજા આપણને પોતાના ભાઇ જેવા ગણે છે તેની સાથે એ પેલા ચારિત્રરાજના લશ્કરની પણ અપેક્ષા રાખે છે. વાત એટલી છે કે એનો આપણી તરફ પક્ષપાત વધારે છે, એને આપણે માટે લાગણી અને હેત ઘણાં છે અને ચારિત્રરાજ તરફ એનો આદર મંદ મંદ છે. એ રાજા આ લોક(આ ભવ)ના સંબંધમાં જેમ ચિત્ત લગાડ્યા કરે છે તેમ કોઇ કોઇ વખત પર લોક (પરભવ)ની વાત પણ એ જરા જરા કરે છે, પરલોક ઉપર એ જરા નજર પણ નાખ્યા કરે છે. એનું મન વિશેષે કરીને તો પૈસા પેદા કરવામાં અને પૈસાના રક્ષણ કરવામાં તથા કામભોગમાં આસક્ત છે પણ વચ્ચે વચ્ચે એ સહજ ધર્મ કાર્ય પણ કરે છે. એ પ્રકૃતિએ ભદ્રક (સરળ) છે, સર્વ દેવોની અને સર્વ પ્રકારના ગુરૂઓની સ્તુતિ કરનારો છે, દાન દેવાની ઇચ્છાવાળો છે, શીળ પાળવા તત્પર છે અને સાચા શાસ્ત્ર ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનું દૂષણ લગાડનાર નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્! આ નવો રાજા આપણને બહુ સારો નથી, કારણ કે એ ચારિત્રધર્મના સૈન્યને પણ જરા જરા જાણે છે અને એના તરફ સહજ ઢળતો છે. દેવ! તેટલા માટે આપણે આ વર્ષે જરા વધારે સાવધાન થઇને રહેવું પડશે. ગમે તેમ કરીને એ નવા રાજાને અંતરંગ રાજ્યમાં બનતા સુધી પ્રવેશ જ ન કરવા દેશો. જો એ સંબંધમાં ગફલતી કરી એને અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવશે તો જોવો એ અંદર દાખલ થયો કે તુરત જ પોતાના સૈન્યને ઓળખી તેને પાળવા મંડી જશે અને પછી જરૂર આપણા લશ્કરને બાધા-પીડા કરશે, હેરાન કરશે. એ બહાર રહીને (અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યા વગર) ઉપર ઉપરથી પોતાના લશ્કરની પરિપાલના સહજ કર્યા કરશે તો તેથી આપણા લશ્કરને ત્રાસ થશે નહિ, પણ એ જો અંદર દાખલ થયો તો આપણી પરિસ્થિતિ આકરી અથવા કફોડી જરૂર થઇ જશે. અગાઉ આપણે જેવી રીતે યોગિની દૃષ્ટિ સાથે રહીને અધમને બહારને બહાર રાખ્યો હતો તેમ આ નવા રાજાને પણ ગમે તેમ કરીને બહાર જ રાખવો. જરા પણ વખત

ખોયા વગર મહારાજ ! આ સર્વ બાબતની ગોઠવણુ કરવા હુકમ આપી દો. વિમધ્યમ અહીં આવી અંદરના રાજ્યનો વિશેષ કબજો મેળવે તે પહેલાં એ સર્વ બાબત આપણા હિત ખાતર થઇ જવી જોઇએ. આ પ્રમાણે સાંભળીને મહામોહ મહારાજે એ જ પ્રમાણે કરવાનો તુરત જ હુકમ આપ્યો.

વિમધ્યમ રાજ્ય વર્તન અને પરિણામ.

મોહરાજાના અનુચર ચોરોએ મોહરાયનો હુકમ મળતાં દેવી દૃષ્ટિને આગળ કરીને નવા રાજા(વિમધ્યમ)ને ધક્કેલીને બહાર કાઢ્યો, એનું આખું રાજ્ય તે ચોરોએ પોતાને હાથ કરી લીધું, પણઆ વખતે તેઓએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને બહુ પીડા ન કરી અને કાંઇક કાંઇક તેની પણ અપેક્ષા રાખી. આ સર્વ બાબતનું પરિણામ એ થયું કે એ રાજા (વિમધ્યમ) પોતાના અંતરંગ રાજ્યથી તો તદ્દન બહાર–દૂર જ રહ્યો પણ વચ્ચે વચ્ચે તે જરા માનસન્માન પૂજન કરીને ચારિત્રરાજના લશ્કરને પણ સહજ પાળવા લાગ્યો.

નવા રાજાની ગોઠવણ.

વિમધ્યમે ગોઠવણ એવી રાખી હતી કે રાત્ર અને દિવસના વિભાગો પાડીને અમુક વખત તે ધર્મકાર્ય કરતો હતો, અમુક વખત પૈસાની લેવડદેવડમાં વખત ગાળતો હતો, અમુક વખત વિષયસેવનમાં સમય નિર્ગમન કરતો હતો. આવી રીતે દરેક કાર્યને યોગ્ય વખતે ધર્મ અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હતો. એને જોઇને ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજાઓ પણ જરા જરા સંતોષ પામેલા અને તૃપ્ત થયેલા હોવાથી અગાઉની પેઠે શોક કરતા નથી, કકળાટ કરતા નથી, રડતા નથી.

દૃષ્ટાન્ત.

આ વખતે આ રાજા કેવું રૂપ ધારણ કરતો હતો તે તમારે જોવું હોય તો સદાચારી બ્રાહ્મણ અથવા સારા પ્રખ્યાત રાજાનું રૂપ જોઇ લેવું. તેઓ જ્યારે પોતાથી બની શકતી રીતે ધર્મ અર્થ અને કામ એમ ત્રણે વર્ગ સાધતા હોય છે ત્યારે જેવા દેખાય છે તેવો એ વિમધ્યમરાજા દેખાતો હતો.

આવી રીતે વિમધ્યમ પોતાનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો તે વખતે લોકોમાં એ ભાગ્યશાળી અને પુણ્યશાળી તરીકે પ્રશંસા પામ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજા નસીબદાર છે અને પુણ્ય કરનારો છે. એ વિમધ્યમનો કર્મપરિણામ નામનો પિતા હતો તે પણ પોતાના છોક-

રાની રાજ્યપાલનપદ્ધતિ અને ચેષ્ટા જોઇને જરા રાજી થયો. અગ્રગૃહીતસંકેતા! મેં તે વખતે એમ સાંભળ્યું હતું કે એ પિતા ત્યાર પછી એને કોઇ વખત સુખ આપે તેવા સંયોગવાળા પશુસંસ્થાન (તિર્યંચગતિ)માં મૂકતો હતો, કોઇવાર સુખથી ભરપૂર માનવાવાસ (મનુજગતિ)માં મૂકતો હતો, અને કોઇ વખત સુખથી ભરપૂર વિબુધાલય નગર (દેવગતિ)માં પણ મૂકતો હતો.[1] * *

---

૧ વિમધ્યમના રાજ્યની જે હકીકત અહીં કહી બતાવી છે તે ઉપરથી જણાયું હશે કે સિદ્ધર્ષિગણિની વ્યાખ્યા પ્રમાણે એ ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓ મુખ્યત્વે તો આ સંસારમાં (ભવમાં) આસક્ત હોય છે, પણ પરભવની અપેક્ષા રાખે છે, એ ધન અને કામના અર્થી હોય છે, પરંતુ ધર્મની પણ સન્મુખ રહે છે. દુનિયાના વહેવાર પ્રમાણિક માણસો એ આ વિભાગનો આદર્શ છે. તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહે છે કે विमध्यमस्तूभयफलार्थम् । વિમધ્યમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવ એમ બન્ને પ્રકારનાં ફળની અપેક્ષા રાખે છે. ક્ષેમંકરગણિ ષટ્પુરુષચરિત્રમાં આ વર્ગના પ્રાણીઓનું વર્ણન કરતાં વિસ્તારથી તેનાં લક્ષણ બતાવે છેઃ તેઓ કહે છે કે-વિમધ્યમ પુરુષો ધર્મ, અર્થ અને કામ પુરુષાર્થને એક બીજા સાથે વિરોધ ન આવે તેવી રીતે એકસરખી રીતે સેવે છે, મોક્ષ પુરુષાર્થને તો ગજનિમીલિકા (અહંકારથી ચાલતા હાથીની ઉપેક્ષા) માફક તજી દે છે, પણ તેની નિંદા કરતા નથી અને લોકોને કહે છે કે ધર્મ કરશું તો ભવાંતરમાં પુત્રપરિવાર મળશે, રાજ્યગાદી મળશે-આવી અપેક્ષાથી દાન શીલ તપ તરફ પ્રવૃત્ત થાય છે, કાંઇક પરોપકાર પણ કરે છે અને તીર્થસેવા કરે છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વાણીઆ, કણબી, રાજા વિગેરે આ લોક અને પરલોકને નાશાત્મક માનનારા અને કુશાસ્ત્રને માનનારા, મોક્ષની અભિલાષાવાળા ન હોવાથી જ્ઞાન ધ્યાન તપમાં કષ્ટ માનનારા મિથ્યાદૃષ્ટિ પુરુષો પરમાર્થ દૃષ્ટિવાળા ન હોવાથી આ વિમધ્યમના વર્ગમાં આવે છે. વળી ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તીની કે દેવેંદ્રની ઋદ્ધિ મેળવવાની ઇચ્છાથી તપસ્યા આદિમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા સમકિતી જીવોનો પણ આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગના પુરુષો ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે, પરલોક વિરુદ્ધ જાય તેવું કર્મ કરતા નથી, સ્વર્ગ નરકને માને છે અને પાપથી ડરે છે. તેઓ કહે છે કે ધર્મથી સારા કુળમાં જન્મ થાય છે, સુંદર સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, લાંબુ આયુષ્ય મળે છે, શરીરમાં બળ આવે છે, નિર્મળ યશ ફેલાય છે, વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, પૈસા મળે છે, જંગલમાં મહાભયથી બચાવ થાય છે અને ધર્મથી સ્વર્ગ તેમ જ મોક્ષ મળે છે. આ વર્ગના પ્રાણીઓ ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે પણ શાસ્ત્રો માર્ગ બરાબર જાણતા નથી. ધર્મના યથાસ્થિત સ્વરૂપને ન જાણનાર આવા પ્રાણીઓ યથેચ્છ રીતે વિચરે છે તેથી ધર્મનાં ખરાં ફળને પામી શકતા નથી. આ પછી એક શ્રીપતિ વણિકની કથા આપી છે. એ વાણીએ ધર્મનિમિત્તે મહાયત્નો કર્યાં પણ અંતે જે પુત્ર અને પુત્રવધૂને પોતાની મિલકત સોંપી મરણ પામેલ તે પુત્રાદિક જ તેને પિંડદાન આપવાને વખતે બકરા તરીકે વધેરી તેનો જ [ચાલુ

(૪) મધ્યમ રાજ્ય.

એવી રીતે વિમધ્યમ નામના ત્રીજા પુત્રનું રાજ્ય પૂરું થયા પછી ચોથે વર્ષે **મધ્યમ** નામના ચોથા પુત્રનું રાજ્ય થયું. અંતરંગ રાજ્યપર તેની નીમણુક જાહેર ઘોષણાથી અગાઉ માફક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી. અગાઉની પેઠે મહામોહ અને તેના મંત્રી વચ્ચે આ રાજા સંબંધી વાતચીત અને વિચારણા થઇ, તે પ્રસંગે વિષયાભિલાષમંત્રીએ નીચે પ્રમાણે હકીકત જણાવી.

મધ્યમરાજનાં લક્ષણો.

" મહારાજ ! આ મધ્યમ નામનો નવો રાજા આવ્યો છે તે ભાવપૂર્વક ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થોમાં આખો વખત ચાલુ પ્રયાસ કરનારો છે, વળી એ ચાર પુરૂષાર્થોમાં પણ મોક્ષને જ ખરા પરમાર્થ સ્વરૂપે જાણે છે, એને પરમ સાધ્ય ગણે છે અને એ મેળવવા માટે બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એમ બરાબર સમજે છે, વળી તે એમ પણ જાણે છે કે એ મોક્ષરૂપ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન ધર્મ પુરૂષાર્થ છે, એ હકીકતને લક્ષ્યમાં લઇને એ અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થોમાં બહુ આસક્ત થતો નથી. વળી એ ધન અને વિષય (અર્થ અને કામ)ના દોષો સારી રીતે વિચારી શકે તેવો છે તો પણ તેનામાં અત્યંત વિશાળ પરાક્રમની ગેરહાજરી હોવાને લીધે તે બન્નેને અંગે પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને પોતાના પુત્ર સ્ત્રી સગાં વિગેરેને જો કે એ ખરેખરા પરમાર્થથી બંધનરૂપ સમજે છે છતાં તે બંધન છોડી શકતો નથી; વસ્તુસ્વરૂપ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેનામાં સત્ત્વ પૂરતું ન હોવાથી બહાર પડી શકતો નથી; બાકી એની લાગણી મોક્ષ મેળવવા તરફ છે, એનું ચિંતવન હમેશા એ લક્ષ્ય તરફ રહે છે."

વધ કર્યો. પછી જન્માંતરમાં પોતે પાછો તેનો વધ કર્યો અને પાછો પોતાનો વધ થયો. મતલબ ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ ન સમજવાથી ધર્મને બ્હાને તેને મહા ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો. દૃષ્ટિરાગવાળા સર્વ જીવોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ બાબતોનું પૃથક્કરણ કરતાં જણાય છે કે **વિમધ્યમ** નામના ત્રીજા વિભાગમાં બહુધા સંસારઆસક્ત, અર્થ કામમાં તત્પર, વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ કરનાર વહેવારૂ મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. પાપભીરૂ અને સાધારણ રીતે ઠીક ઠીક રીતે વર્તનાર શેઠીઆઓ, પ્રમાણિક નોકરો અને લોકોત્તર મિથ્યાત્વને અંગે ધર્મ કરનાર જૈન એ સર્વ આ ત્રીજા વિભાગમાં આવે છે. આંતર દૃષ્ટિએ તેઓને ધર્મ થતો જ નથી, બાહ્ય રીતે સારા દેખાય છે અને તેમનું સાધ્ય બહુ સાદું અને અપેક્ષિત હોય છે, આત્મિક ઉત્થાનને અંગે શૂન્યતા હોય છે.

{વિતર્ક કહે છે કે-'વિષયાભિલાષમંત્રીએ મહામોહ વિગેરે મહારાજાઓને મધ્યમ સંબંધી હકીકત નિવેદન કરી અને એ સર્વ હકીકત મેં ત્યાં લોકોમાં વાતચીત ચાલતી હતી તે પરથી સાંભળી લીધી.' અપ્રબુદ્ધ શિષ્યે તે વખતે પ્રશ્ન કર્યો 'અહો વિતર્ક! તેં બહુ સારી વાત સાંભળી! હવે લોકોમાં તેં તે વખતે આ સંબંધમાં બીજું વધારે શું શું સાંભળ્યું તે વિગતવાર મને કહી સંભળાવ.' વિતર્કે વાત આગળ ચલાવી.}

મોહરાયની ભૂમિપર અર્ધ આક્રમણ.
ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં મોટો આનંદ.
યોગિની દૃષ્ટિદેવીની અકિંચિત્કરતા.

[1]આપને જે સિદ્ધાન્તગુરૂએ સર્વ વાત અગાઉ કરી હતી તે જ સિદ્ધાન્તની સાથે એ મધ્યમરાજાને ઓળખાણ હતી, સારો પરિચય પણ થયેલો હતો અને એ ગુરૂ મધ્યમરાજ સાથે સારો સંબંધ રાખતો હતો. એ સિદ્ધાન્ત ગુરૂએ એક વખત સાધારણ વાતચીતમાં ઉદ્દેશપૂર્વક એને સમજાવી દીધું હતું; તેથી પોતાના અંતરંગ રાજ્યને એ મધ્યમરાજ કાંઇક ઓળખી ગયો હતો. સિદ્ધાન્તે તેને તે વખતે જે ઉપદેશ કર્યો તેથી ચારિત્રરાજનું લશ્કર પણ તેના ઓળખવામાં જરા જરા આવી ગયું અને પોતાનું અસલ રૂપ અને ખરેખરી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ કેટલાં અને કેવાં હતાં તે પણ ઘણુંખરૂં તેના જાણવામાં આવી ગયું હતું. વળી એ સિદ્ધાન્તગુરૂના કહેવાથી મહામોહ વિગેરેની શત્રુતા કેવી આકરી છે અને ચોર તરીકે તેઓનું જીવન કેવું ભયંકર છે તે પણ તેના (મધ્યમરાજના) જાણવામાં આવી ગયું હતું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મધ્યમ રાજાએ અંદરથી પોતાનું બળ (વીર્ય) વાપરીને થોડી થોડી અંતરંગ રાજ્યની ભૂમિ પોતાને તાબે કરી અને અરધા રસ્તા સુધીનું રાજ્ય પોતાના હાથમાં લઇ લીધું. આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી ચારિત્રરાજ વિગેરે જે મધ્યમરાજના પોતાના સેનાનીઓ હતા તે જરા રાજી થયા અને પેલા ચોરો અને ધાડપાડુઓને જરા પીડા થઇ આવી. આ પ્રમાણે બનવાથી મહામોહાદિ ચોરો મધ્યમરાજનું વીર્ય કેટલું છે તે જોઇ ગયા એટલે તેઓ પણ તેનામાં આસક્ત જ રહ્યા, તેના રાજ્ય ઉપર પોતાની સત્તા અને પોતાનો દોર એકલો ચલાવવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, પરંતુ સર્વે ચોરો તેના નોકર જેવા થઇને તેની પાસે ને પાસે રહ્યા અને પોતાના મનમાં અંદરખાનેથી

1 સિદ્ધાન્તનો આ અપ્રબુદ્ધ શિષ્ય છે તે માટે જુઓ પૃ. ૧૫૫૭-૫૮.

ધ્રૂજતા રહ્યા, બીતા રહ્યા. ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજાઓ પોતાના શેઠનું આટલું પણ વીર્ય જોઇને મનમાં જરા જરા મલકાતા રહ્યા અને પોતાના મોટા લશ્કર નગર અને સંબંધીઓ સાથે મળીને રાજી થયા. જે યોગિની દૃષ્ટિદેવીએ અગાઉ રાજાઓને વશ કરી લીધા હતા તે પણ મધ્યમરાજને અત્યંત બાધા પીડા નીપજાવી શકી નહિ.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બનવાથી મધ્યમરાજા જેણે પોતાના મંડળને થોડું થોડું જીતી લીધું હતું, તે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવામાં સમય પસાર કરતો હતો અને પોતાનું સામ્રાજ્ય વિસ્તારવા માટે યોગ્ય અવસરની રાહ જોતો હતો.[1]

બહિર્દેશમાં એ મધ્યમરાજના બહુ વખાણ થયા: લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજા ખરો ભાગ્યશાળી છે, પુણ્યશાળી છે, એને સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે, એને ધન્ય છે.

સ્વરૂપ દર્શન.

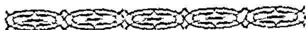
જૈનશાસનમાં વર્તતા જે જીવોએ સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, જેઓનાં મન સાચી શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલાં હોય, જેઓ જીવ અજીવ વિગેરે તત્ત્વોના જાણકાર હોય, જેઓ પોતાની શક્તિપ્રમાણે બને તેટલાં પાપોથી પાછા હઠેલા હોય (દેશવિરતિયુક્ત), જેઓ પોતાની વિશુદ્ધ પરિણતિથી આખા ભુવનને બની શકે તેટલો આનંદ-આહ્લાદ કરાવનાર હોય-આવા પ્રાણીઓ જે પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનો કરે તે પ્રકારનાં આચરણો મધ્યમરાજાએ પોતાનું રાજ્ય ભોગવતી વખતે કર્યાં હતાં એમ સમજી લેવું. પરલોકને માટે ઉદ્યમ કરનારા આવા જે પ્રાણીઓ હોય અને જેઓ મોક્ષને ખરેખરૂં તત્ત્વ સમજી ગયા હોય તેઓ જે પ્રકારનું વર્તન કરે તેવા પ્રકારનું વર્તન કરનારો આ મધ્યમરાજા હતો.

એ મધ્યમરાજનો પિતા કર્મપરિણામ હતો તે તેના આવા પ્રકારના વર્તનથી કાંઇક રાજી થયો. એટલે જ્યારે એનો રાજ્યકાળ પૂરો

---

૧ દેશવિરતિની ભાવના હમેશા સર્વસંગત્યાગની હોય છે અને એવી ભાવના હોય તો જ દેશત્યાગ બરાબર બન્યો રહે છે અને આગળ પ્રગતિ થયા કરે છે.

થયો ત્યારે અસંખ્ય સુખોથી ભરપૂર વિબુધાલયમાં તેનો (મધ્યમને) લઇ ગયો.[1]

૧ ચોથા મધ્યમ વર્ગના જીવોનું પૃથક્કરણ કરતાં તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં પૂજ્યપાદ ઉમાસ્વાતિમહારાજ કહે છે કે परलोकहितायैव, प्रवर्तते मध्यमः क्रियासु सदा। મધ્યમ પ્રાણી સર્વદા પરલોકમાં પોતાનું હિત થાય તેટલા માટે ધર્મક્રિયામાં પ્રવર્તે છે. અધમાધમ બન્ને બગાડે છે, અધમ આ ભવને જ જુએ છે, વિમધ્યમ બન્ને સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે મધ્યમ પરલોકના હિતની અપેક્ષા રાખી સર્વ કાર્ય કરે છે.

ષટ્પુરુષ ચરિત્રના લેખક ક્ષેમંકરગણિ જણાવે છે કે-મધ્યમ પુરુષો ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને માનનારા હોય છે, પણ એ ચારમાં મોક્ષને પરમ તત્ત્વ માને છે; છતાં એનામાં સત્ત્વની હીનતા હોય છે અને એ સ્ત્રી-પુત્રમાં બંધાયેલા રહે છે. એ પરમાર્થ બરાબર જાણે છે, સંસારની અસારતા સમજે છે, વિષયીઓને થતાં ભયંકર પરિણામો અવલોકે છે, ઇંદ્રિયોની ઉન્માર્ગગમનવૃત્તિ સમજે છે, છતાં વિષયોની મધુરતાને લીધે, ઇંદ્રિયો ચપળ હોવાને લીધે, સંસાર-સ્વભાવ એકદમ ન ઓળંગી શકાય તેવો હોવાને લીધે, (તેને) મોક્ષ નજીક ન હોવાને લીધે અને કર્મનો પ્રભાવ અચિંત્ય હોવાને લીધે તેવા પ્રાણી દીક્ષા ગ્રહણ કરી શકતા નથી, સર્વવિરતિ આદરી શકતા નથી અને સંસારમાં રહી બનતું ધર્મધ્યાન કરે છે. જીવ અજીવ તત્ત્વને જાણનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો જિનવચનના રહસ્યને જાણનારા, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ કરી વ્રત પચ્ચખાણ કરનારા શ્રાવકો આ વર્ગમાં આવે છે. ઉપરાંત જે સ્વભાવે ભદ્રક હોય, અંતઃકરણપૂર્વક દયા કરનારા હોય, શક્તિ છતાં શાંતિ, નિરભિમાન, સરળતા, નિર્લોભ આદિ ગુણયુક્ત હોય, દાન આપનારા, શીળ પાળનારા, તપ કરનારા અને અંતરમાં શુદ્ધ ભાવ ભાવવાવાળા હોય તેવા પ્રાણીઓ આ મધ્યમ વર્ગના છે. આ સંબંધમાં જિનચંદ્ર નામના એક વણિકપુત્રનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે. એ કુમાર સાહસિક અને પોતાના બળ ઉપર આધાર રાખનાર હોઇ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા પરદેશ વહાણમાં ગયો, ત્યાં ચાર સ્ત્રીઓ પરણ્યો, સમુદ્રમાં ડૂબ્યો તો પણ દેવકૃપાથી ઋદ્ધિ અને સ્ત્રીઓને મેળવી શક્યો અને અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ ભોગવતાં છતાં ભુવનભાનુ ગુરુની કૃપાથી દેશવિરતિ અંગીકાર કરી આનંદથી રહેવા લાગ્યો.

સર્વ ગ્રંથકારોના મત પ્રમાણે દેશવિરતિધર શ્રાવકો અને સત્ય તત્ત્વ સમજનાર-મોક્ષાભિલાષી પણ કષ્ટસાધ્યની કોટિમાં મૂકવા યોગ્ય પ્રાણીઓનો આ ચોથા વિભાગમાં સમાવેશ થાય છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

વિતર્ક વિશેષ હકીકત જણાવતાં અપ્રબુદ્ધ શિષ્યને કહે છેઃ- ઉપરના ત્રણ પ્રકરણમાં જણાવ્યું તેવું નિકૃષ્ટ, અધમ, વિમધ્યમ અને મધ્યમનું ચરિત્ર જોઇને અને તેઓની રાજ્યકાર્યને અંગે જૂદી જૂદી પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરીને ત્યાર પછી હવે પાંચમો ઉત્તમ રાજા એ સંબંધમાં શું કરશે, કેવી રીતે રાજ્ય પાળશે, તેના રાજ્યમાં કેવા કેવા બનાવો બનશે અને તેનું વર્તન કેવું રહેશે તે જાણવા માટે હું ઘણો ઉત્સુક થયો, મારા મનમાં એ બાબતનું કૌતુક શરૂઆતથી જ બહુ થયું. આ પાંચમા રાજાના રાજ્યમાં વળી કાંઇક નવી ધામધુમો થશે તેથી જરૂર કાંઇ જોવા જેવું મળશે એમ ધારી હું ઘણા કુતૂહળમાં પડી ગયો.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

અન્યદા આખા રાજ્યમાં-તમામ ગામોમાં અને શહેરોમાં અગાઉ માફક ઘોષણા થઇ કે-આ વરસે ઉત્તમ રાજા સર્વ ઉપર રાજ્ય કરશે. આવા પ્રકારની ઘોષણા સાંભળીને સુંદર અને અસુંદર બન્ને અંતરંગ રાજાઓના આખા પરિવારમાં વિચારણા ચાલી કે આ નવો રાજા કેવો નીવડશે. ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અને મોહરાજાના સૈન્યમાં વળી એક નવો અનુમાન અને વિચારણાનો ખડખડાટ ચાલ્યો અને આ નવીન રાજા તેઓ પ્રત્યેકના સંબંધમાં કેવો નીવડશે તે સંબંધી મંત્ર થવા માંડ્યો.

સદ્બોધકથિત ઉત્તમ ગુણો.

હવે સદ્બોધ મંત્રીએ આખા સૈન્યની શાંતિ જાળવી રાખવા સારૂ ચારિત્રધર્મરાજ સમક્ષ આ ઉત્તમરાજના ગુણોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવ્યું તે આ પ્રમાણેઃ—

"અહો લોકો! તમે આ નવા રાજ્યથી જરા પણ ગભરાશો નહિ. આ નવો રાજા તો ઘણો સારો છે, એ આપણા તરફ ઘણું હેત રાખનારો છે અને આપણા આનંદમાં ઘણો વધારો કરે તેવો છે. એના સંબંધમાં એક ઘણી જાણવા જેવી હકીકત એ છે કે એ રાજા પોતાનું આ (નવીન) રાજ્ય અનેક મહામૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરપૂર છે એ હકીકત બહુ સારી રીતે જાણે છે, કોઇ કોઇ અગાઉના રાજાઓ પોતાનાં રાજ્યને ઓળખતા જ ન હોતા એવો આ મૂર્ખ રાજા નથી, એટલું જ નહિ પણ આપણા આખા લશ્કરના દરેક નાયક સેનાની અને ઉપરીને એ બરાબર નામથી અને ગુણથી પીછાને છે, આપણા દરેકમાં શા શા ગુણો છે અને તે ગુણોને અને પોતાનો દરેક સાથે કેટલો સંબંધ છે તે સર્વ તે બરાબર સમજે છે; વળી આપણું લશ્કર કેવું છે, કેટલું છે, આપણા સૈન્યના નાનામાં નાના સેનાનીના ગુણો કયા કયા છે, આપણા સંબંધમાં ક્યાં ક્યાં ગામો નગરો અને સ્થાનો છે, કયા કયા દેશો છે, અંતરંગ રાજ્યમાં કયા કયા ચોરો છે અને કોણ સાચી પવિત્ર દાનતના છે-એ સર્વ હકીકત તે બરાબર જાણે છે; વળી આ રાજ્યમાં કયા પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઘણી ઉત્તમ પ્રકારની છે, બરાબર વસ્તુસ્થિતિ શી છે તે ઉત્તમરાજા સારી રીતે જાણે છે, સમજે છે અને વિચારે છે. વળી તમને એક વધારે અગત્યની વાત કહું. એ રાજા વસ્તુસ્થિતિ સમજે છે એટલું જ નહિ પણ સમજેલી વાતને બરાબર અમલમાં મૂકવા તે તૈયાર છે, એ આપણા સૈન્યના બળમાં વધારો કરનારો છે, આપણો યશ વધારનારો છે, આપણા તેજમાં વધારો કરાવે તેવો છે, મહામોહ વિગેરે આપણા દુશ્મનોને શત્રુ તરીકે ઓળખનારો છે, તેમને દાબી દેનારો છે, તેમને હણનારો છે-આવી રીતે એક રાજાને યોગ્ય સર્વ ગુણોથી તે અલંકૃત થયેલો હોવાને લીધે એ રાજા આપણે માટે ઘણો સારો છે, માટે તમારે જરા પણ ગભરાવાની જરૂર નથી. અત્યારે એનું રાજ્ય થયું છે તે પરમાર્થે નજરે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય છે એમ તમે સમજો. દેવ! આ બાબતમાં જરા પણ શંકા કે સંશય કરવા જેવું નથી."

ચારિત્રરાજ્યના વર્ગમાં આનંદ.
મોહરાજ્યના વર્ગમાં તરખાટ.

સદ્‌બોધ મંત્રીનાં આવાં વચનો સાંભળીને ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજાઓનાં મુખકમળો ઘણાં પ્રફુલ્લિત થયાં, સર્વને ઘણો આનંદ થયો. પછી તેઓએ સંતોષથી આનંદમાં આવી જઇ ચારે તરફ લોકોને ચમત્કાર થાય તેવો હર્ષ મહોત્સવ કર્યો, વધામણીઓ આપી અને પરસ્પર

અભિનંદન આપ્યું, સર્વ રાજાઓ આનંદ રસમાં લીન થઇ ગયા અને ગાવા લાગ્યા કેઃ-

इदमुत्तमराज्यमहो प्रबलं,
दलिताखिलतस्करवृन्दबलम् ।
अचिरेण भविष्यति तत्सदृशं,
प्रमदाय च साधुजनस्य भृशम् ॥

"અહો! આ ઉત્તમરાજના પ્રબળ રાજ્યમાં ચોરોના આખા "ટોળાને દાબી નાંખવામાં આવશે, થોડા વખતમાં તે ઉત્તમ પ્રકારનું "થઇ જશે અને ખાસ કરીને સાધુ પુરૂષોને તે ઘણો આનંદ આપનાર "થશે.

મહામોહના રાજ્યમાં ઉત્તમ રાજાના રાજ્ય સંબંધી સમાચાર ફેલાયા અને મંત્રીએ તેની હકીકત સ્પષ્ટ કરી એટલે સર્વે રાજાઓ અને આખું મોહરાજાનું લશ્કર તો તદ્દન હતાશ થઇ ગયું. તેઓ મુખેથી બોલવા લાગ્યા કે 'અરે! આ તો ઠાર મુઆ!!' દેખાવમાં પણ જાણે તેઓ મરી ગયા હોય તેવા અધમુઆસરખા થઇ ગયા. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે હવે ક્યાં જવું? ક્યાં નાસવું? અરે આ જીવિતનો બચાવ કેમ કરવો? કેવી રીતે કરવો? આવા વિચારમાં આકુળવ્યાકુળ થઇને અનેક વિકલ્પો કરવા લાગ્યા, ઘણા મુંઝાવા લાગ્યા, બહુ દુઃખી થવા લાગ્યા.

નિષ્કંટક રાજ્ય માર્ગ.

પિતા કર્મપરિણામ પાસેથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમરાજાએ પ્રથમજ [2]સિદ્ધાન્ત ગુરૂમહારાજ પાસે હાજરી આપી અને રાજ્યની ખરેખરી ગુપ્ત હકીકત શી છે અને તેની આંતર સ્થિતિ કયા પ્રકારની છે તે સંબંધી વિગતવાર સવાલ પૂછ્યા તે આ પ્રમાણેઃ- "મહારાજ! આવા પ્રવેશ કરવામાં મુશ્કેલ રાજ્યમાં મારે દાખલ કેવી રીતે થવું? આવા મહા આકરા પ્રચંડ ચોરોને મારે કેવી રીતે મારી નાખવા? કઇ નીતિએ રાજ્ય કરવાથી આવડું મોટું રાજ્ય મારે બરાબર વશ થાય? મારામાં જે શક્તિ છે તેનો મારે કયે સ્થાને ઉપયોગ કરવો? મહાત્મા!

અર્થ સમજ પ્રશ્નાવલિ.

---

૧ દ્રુત [illegible] છે, તેમાં [illegible] છે અને [illegible] છે. આ [illegible] છે.

૨ [illegible] સિદ્ધાન્ત (આગમ) [illegible] છે. [illegible] છે.

આપ સર્વ પ્રકારના ઉપાયો જાણો છો, આપ સર્વ વિધિ અને પ્રકારો સમજો છો-તો મારૂં રાજ્ય નિષ્કંટક થાય અને મને અન્ય તરફથી ત્રાસ ન થાય એનો રસ્તો બતાવો.”

ઉત્તમરાજે આવો શરૂઆતમાં જ સવાલ કર્યો એટલે તેને ઉત્તર આપતાં સિદ્ધાન્તસૂરિ બોલ્યા “વત્સ! તું રાજ્યને ખરેખરો લાયક છે એમાં જરા પણ શંકા નથી; કારણ કે મોક્ષ મેળવવાની તને પ્રબળ ઇચ્છા થઇ છે અને તે ઇચ્છા પાર પાડવા સારૂ તું ધર્મ સાધવા ઉજમાળ થયેલો છે; વળી તું સંસારથી ઘણો દૂર રહેતો જાય છે અને ધનસંગ્રહ કમાણી રક્ષણ કે વ્યયની બાબતમાં તેમજ ઇંદ્રિયના વિષય-ભોગોમાં (અર્થ કામમાં) તું પ્રવૃત્ત થતો નથી અને તે બન્નેથી ઉલટો સામો ચાલે છે. આ સર્વ યોગ્ય પ્રાણીનાં લક્ષણો છે. વળી મોક્ષમાં જવાને માટે જે પ્રાણીઓ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે તેઓની જે વિશાળ આબરૂ હોય છે, અને એ રસ્તે ચાલનારને પ્રસંગોપાત્ત જે મહાન્ સુખ [1]મળી આવે છે તેમાં તે લપટાતા નથી, ફસાતા નથી, દબાઇ જતા નથી, જેથી તે તેમને બંધનભૂત થતાં નથી-એ પ્રમાણે પણ તને થતું જોવામાં આવે છે. વળી આ સંસારનો આખો પ્રપંચ તને દીવા જેવો ચોખ્ખો જણાઇ આવેલ છે, તું તેનું રહસ્ય, તેની ધીટતા અને તેનું વિષમ-પણું પણ સમજે છે તેથી પિતાએ જે રાજ્ય તને આપ્યું છે તે રાજ્યને તેં બરાબર જાણી લીધું છે. રાજ્યના જ્ઞાનવાળામાં જે લક્ષણો હોય તે તારામાં બરાબર દેખાય છે તેથી એ રાજ્યને માટે તારી યોગ્યતા છે એમ મારો નિર્ણય થયો છે. અહો નરોત્તમ! હવે એ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો શા છે તે હું તને વિગતવાર કહું છું તે બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળઃ—

રાજ્યપ્રવેશ ઉપાય.

“ तत्र भोः प्रविविक्षतान्तरङ्गराज्ये नरपतिना प्रथममेव प्रष्टव्या गुरवः, सम्य-
“ गनुष्ठेयस्तदुपदेशः, विधेयाहिताग्निनेवाग्नेस्तदुपचर्या, कर्तव्यं धर्मशास्त्रपारगमनं,
“ विमर्शनीयस्तात्पर्येण तद्भावार्थः, जनयितव्यस्तेन चेतसोऽवष्टम्भः, अनुशीलनीया
“ धर्मशास्त्रे यथोक्ताः क्रियाः, पर्युपासनीयाः सन्तः, परिवर्जनीयाः सततमसन्तः,
“ रक्षणीयाः स्वरूपोपमया सर्वजन्तवः, भाषितव्यं सत्यं सर्वभूतहितमपरुषमन-
“ तिकाले परीक्ष्य वचनं, न ग्राह्यमणीयोऽपि परधनमदत्तं, विधेयं सर्वासामस्मरण-
“ मसंकल्पनमप्रार्थनमनिरीक्षणमनभिभाषणं च स्त्रीणां, कर्तव्यो बहिरन्तरङ्गसङ्ग-

[1] પુણ્યના ફળ તરીકે.

" त्यागः, धारणीयः संयमोपकारी महायतिवेशः, यापनीयं नवकोटिविशुद्धेनाहारो-
" पधिशय्यादिनात्मशरीरं, विहर्तव्यमनियतविहारेण, न दातव्यस्तन्द्रानिद्रालस्यवि-
" पादादीनामवकाशः, न मूर्च्छितव्यं मृदुस्पर्शेषु, न गर्धितव्यं स्वादुरसेषु, न मोहि-
" तव्यं सुरभिगन्धेषु, नाध्युपपत्तव्यं कमनीयरूपेषु, नाभिकांक्षितव्यं कलध्वानेषु,
" नोद्वेजितव्यं कर्कशशब्देभ्यः, न जुगुप्सनीयानि बीभत्सरूपाणि, न द्वेष्टव्यममनो-
" ज्ञरसेषु, न निन्दितव्या दुरभिगन्धाः, न गर्हणीयमकान्तस्पर्शेषु, प्रतिक्षणं क्षा-
" लनीयो विशुद्धभावनयात्मा, भवितव्यं सदासंतुष्टचित्तेन, समाचरणीयं विचित्रं
" तपश्चरणं, विधातव्योऽनवरतं पञ्चविधः स्वाध्यायः, प्रणिधेयं परमेश्वरे सततम-
" न्तःकरणं, वर्तितव्यं समितिगुप्तिपरिपूतेन मार्गेण, परिसोढव्याः क्षुत्पिपासादयः
" परीषहाः, तितिक्षितव्या दिव्याद्युपसर्गाः, अभ्यसनीयं धीधृतिस्मृतिबलाधानं,
" यतितव्यमसंपन्नयोगेषु.

"[2]રાજાએ અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રવેશ કરતી વખતે
" પ્રથમ જ ગુરૂમહારાજને સર્વ હકીકત પૂછવી; ગુરૂ મહારાજ જે
" ઉપદેશ આપે-જે માર્ગ બતાવે, તેને બરાબર જરા પણ ગોટા વાળ્યા
" વગર અનુસરવો, અમલમાં મૂકવો; વેદના મંત્રનો પાઠ કરાવીને ઘરે
" અગ્નિહોત્રી[3] અગ્નિને રાખે અને જે પ્રકારે અગ્નિની સારસંભાળ કરે
" તે પ્રમાણે ગુરૂમહારાજની સેવા બરદાસ ઉઠાવવી; ધર્મશાસ્ત્રનાં ગ્રં-

---

૧ सपक्ष પાઠાંતર.

૨ અહીં અંતરંગ રાજ્યના પ્રવેશ માટે તેર બાબતો મુખ્યત્વે કરીને બતાવી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ગુરૂઉપચર્યા.
(૨) શાસ્ત્રાભ્યાસ.
(૩) ક્રિયાઆચરણ.
(૪) પંચવ્રતપાલન.
(૫) સાધુતા.
(૬) ઇંદ્રિયોપર અંકુશ.
(૭) ભાવના.
(૮) સંતોષ.
(૯) તપસ્યા.
(૧૦) સ્વાધ્યાય.
(૧૧) અંતરશુદ્ધિ.
(૧૨) પરીષહઉપસર્ગસહન.
(૧૩) યોગવહન-રૈચન.

આ તેર બાબતોપર બરાબર પ્રયત્ન કરવાથી અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ થાય છે અથવા અંતરંગ રાજ્ય પ્રવેશ માટે એ સર્વ બાબતો બહુ ઉપયોગી છે. પ્રવેશ કર્યા પછી શું કરવું તે આગળ બતાવે છે.

૩ અગ્નિહોત્રી ગૃહસ્થ ઘરે અગ્નિ રાખે તેની બહુ સંભાળ રાખે છે, દરરોજ પંચ યજ્ઞ કરવા પડે છે, અગ્નિ બરાબર ચાલતો રહે તેની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે વિગેરે વિધિ મનુસ્મૃતિમાં બતાવેલ છે.

" ગોનો બહુ સારી રીતે મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો અને તેના પાર-
" ગામી થવું; એ ધર્મશાસ્ત્રમાં-અંગોમાં બતાવેલી હકીકતનું રહસ્ય ઊંડા
" ઉતરીને વિચારવું, એ હકીકત બરાબર સમજીને મનમાં તેને માટે
" ચોક્કસ ખાત્રી કરવી અને તેના પ્રત્યે હૃદય દૃઢ કરવું; ધર્મશાસ્ત્રમાં
" જે જે ક્રિયા અનુષ્ઠાનો બતાવ્યાં હોય તે તે આકારે તેનું પાલણ
" કરવું; સંત મહાત્માઓની સેવાચાકરી કરવી; દુર્જન હલકા નીચ
" મનુષ્યોથી હમેશાં દૂર રહેવું અને તેમનો પરિચય છોડી દેવો; ૧ [1]સર્વે
" પ્રાણીઓ પોતાની જેવા જ છે, પોતાની ઉપમા અપાય તેવા છે તેમ
" ગણીને જેવી રીતે પોતાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તે
" સર્વેનો બચાવ કરવો, તેમનું રક્ષણ કરવું, તેમને પ્રાણદાન આપવું;
" ૨ [2]સત્ય વચન બોલવું તે પણ સર્વે પ્રાણીઓને હિત કરે તેવું હોય તે
" બોલવું, આકરૂં ન હોય તેવું બોલવું, તેનો વખત ન વહી ગયો હોય
" ત્યારે (યોગ્ય અવસરે) વખત વિચારીને બોલવું અને પરીક્ષા કરીને
" બોલવું; ૩ પારકા ધનનો એક તલ જેટલો ભાગ પણ ધણીના આપ્યા
" વગર લેવો નહિ, ૪ [3]સમગ્ર સ્ત્રીવર્ગ સાથે ભાષણ કરવું નહિ, તેમાનું
" સ્મરણ કરવું નહિ, તેઓ સંબંધી કલ્પના કરવી નહિ, તેમને પ્રા-
" ર્થના કરવી નહિ, તેમની સામું જોવું નહિ, તથા તેમની સાથે વાતો
" કરવી નહીં; ૫ બાહ્ય[4] અને અંતરંગ સર્વે પ્રકારના સંગનો ત્યાગ કરવો;
" આત્મસંયમની બાબતમાં ખાસ ઉપકાર કરનાર સાધુવેશ ધારણ

---

૧ અહીંથી પાંચ મત શરૂ થાય છે તે બતાવવા તેને એક બે એવી સંખ્યા આપેલ છે.

૨ બોલવાને અંગે પાંચ વાત કરીઃ સત્ય બોલવું, હિતકારક બોલવું, સામા-પર બોલની જેમ પડે તેમ નહિ પણ શાંતિથી સમજાય તેવું બોલવું, વખતસર અને વખતને યોગ્ય બોલવું અને મનમાં વિચાર કરીને પરીક્ષા કરીને બોલવું. આ વાત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. એકલા નગ્ન સત્યને સત્ય કહેવામાં આવતું નથી એ જૈન પરિભાષા સમજવા યોગ્ય છે.

૩ આ સ્ત્રીસંગમાં શિયળની નવે વાડોનો યુક્તિ પૂર્વક સમાવેશ કર્યો છે. સ્ત્રીઓએ સર્વ બાબત ઘટતા ફેરફાર સાથે પુરૂષો માટે સમજી લેવાની છે.

૪ આ અંતરગ અને બાહ્ય પરિગ્રહત્યાગની વાત છે. બાહ્ય પરિગ્રહ નવ પ્રકારનો કહ્યો છેઃ ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, ઘર, રૂપું, સોનું, અન્ય ધાતુઓ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ. મતલબ જે વસ્તુઓ અને પ્રાણીઓ ઉપર માલેકી હક સ્થાપિત થાય તે બાહ્ય પરિગ્રહ. અંતરંગ પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારે છે. સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, મિથ્યાત્વ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. આ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહનો સંગ સર્વથા છોડવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. એ પાંચમું મત છે.

" કરવો;[1] નવકોટિએ[2] વિશુદ્ધ આહાર ઉપધિ શય્યા વિગેરે લઇને એનાવડે " શરીરનો નિર્વાહ કરવો, ગામ, નગર વિગેરેના પ્રતિબંધ રહિત નિઃસ્પૃહ- " પણાથી વિહાર[3] કરવો; ઉંઘતું ઘેન (તંદ્રા), ઉંઘ, આળસ અથવા નાઉમેદી " કે શોકને જરા પણ અવકાશ આપવો નહિ; ૧ સારા સુકોમળ સ્પર્શ[4]- " ઉપર મૂર્છા કરવી નહિ; ૨ સ્વાદવાળા રસોમાં ગૃદ્ધિ કરવી નહિ; " ૩ સુગંધી વાસોમાં મોહી જવું નહિ; ૪ મનપસંદ રૂપોમાં આસક્ત " થવું નહિ; ૫ કાનને પસંદ પડે તેવા અવાજો ઉપર રાચી જવું નહિ; " ૫ ઉલટી રીતે જોઇએ તો કાનને પસંદ ન પડે તેવા શબ્દો રાગો કે " અવાજો સાંભળીને ઉદ્વેગમાં પડી જવું; ૪ બાહ્ય નજરે ખરાબ લાગે " તેવાં રૂપો જોઇને નિંદા ન કરવી, ઘૃણા ન કરવી; ૨ મનને પસંદ " ન આવે તેવા રસોનો દ્વેષ ન કરવો; ૩ દુર્ગંધી આવે તેવી ગંધોનો " પ્રસંગ થતા મનમાં દ્વેષ ન લાવવો; ૧ અરૂચિકર સ્પર્શના પ્રસંગો આવે " ત્યારે તેના તરફ કચવાટ કરવો નહિ; દરેક ક્ષણે દરેક પળે અત્યંત " વિશુદ્ધ ભાવનાજળે કરીને આત્માને ધોઇ સાફ રાખવો; હમેશાં " મનમાં સર્વ પ્રકારે સંતોષ રાખવો; વારંવાર અનેક પ્રકારનાં તપ " કરવાં; આખો વખત પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય[5] કર્યા કરવો; સર્વદા " પરમાત્મામાં અંતઃકરણને સ્થાપન કરવું; પાંચ સમિતિ[6] અને ત્રણ

---

૧ આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે દ્રવ્યલિંગ પણ ઘણું ઉપયોગી છે. સાધુનો વેશ પણ ઘણો ઉપકાર કરે છે, એ વેશથી જ અમુક કાર્યો તો થતાં નથી, વ્યવહારધર્મ આવી રીતે ઉપયોગી થાય છે, પછી વિચારને પરિણામે ભાવ-સાધુપણું આવી જાય છે અથવા આવવાનો સંભવ રહે છે.

૨ મુનિએ પોતાને માટે સજીવ નિર્જીવ કરવું નહીં, કરાવવું નહીં, કરનારને સારૂં જાણવું નહીં; વેચાતું લેવું નહીં, લેવરાવવું નહીં, વેચાતું લેનારને સારૂં માનવું નહીં; પકાવવું નહીં, પકાવરાવવું નહીં, પકાવનારની અનુમોદના કરવી નહીં. એ રીતે **નવ ભેદ** થાય છે. આ નવકોટિ વિશુદ્ધ આહારાદિ ગ્રહણ કરવાં એ સાધુને કર્તવ્ય છે.

૩ એક જગ્યાપર રહેવાથી અનેક પ્રકારે પ્રતિબંધ થાય છે, રાગનું કારણ વધે છે, તેથી સાધુઓએ એક જગ્યાપરથી બીજા જગ્યાપર મુસાફરી કર્યા કરવાનો હુકમ છે તેને **વિહાર** કહેવામાં આવે છે.

૪ અહીંથી સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ એ **પાંચ ઇંદ્રિયોના** દમનનો વિષય શરૂ થાય છે.

૫ **પંચસ્વાધ્યાયઃ** ૧ વાચના (વાંચવું તે), ૨ પૃચ્છના (પૂછવું તે), ૩ પરાવર્તના (પાછળનું યાદ કરવું તે), ૪ અનુપ્રેક્ષા (અર્થ વિચારણા, અંદર અંદર ચર્ચા કરવી તે), અને ૫ ધર્મકથા (ધર્મની વાર્તા કરવી).

૬ **પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ** માટે જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૧૪.

"શુદ્ધિથી પવિત્ર થયેલા માર્ગે નિરંતર ચાલવું; ક્ષુધા પિપાસા વિગેરે
"બાવીશ પરીષહો બરાબર સહન કરવા; પ્રસંગે દેવમનુષ્યાદિકૃત
"ઉપસર્ગો થાય તે પણ બરાબર સહન કરવા; બુદ્ધિ ધીરજ અને
"સ્મૃતિનું જેટલું બની શકે તેટલું વધારે બળ ધારણ કરવાનો અભ્યાસ
"પાડવો; જે શુભ યોગો[1] પ્રાપ્ત થઇ શક્યા ન હોય તેને મેળવવા માટે
"બની શકે તેટલો પૂરતો પ્રયત્ન કરવો."

"આ પ્રમાણે કરવાથી રાજાના રાજ્યમાં પ્રવેશ થઇ શકે છે. તારે પણ ત્યાં એ પ્રકારે પ્રવેશ કરવો.""

ઉત્તમરાજે કહ્યું "જેવી ભગવાનની આજ્ઞા!"

પછી સિદ્ધાન્ત ગુરૂમહારાજે ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો.

અંતરંગ રાજ્યમાર્ગ.

અભ્યાસ વૈરાગ્ય સહાય.
અંતર પ્રવેશ પછીનાં કાર્યો.
ચિત્તવૃત્તિનાં સ્થાન દર્શન.
ઔદાસિન્ય રાજ્ય માર્ગ.
અધ્યવસાય રૂપ ઝરો.
સાફ કરનાર ચાર યોગિનિ.
ધારણા નામે મહા નદી.
ધર્મ ધ્યાન દંડોલક.
સબીજ નામનો યોગમાર્ગ.
શુક્લ ધ્યાન દંડોલક.
નિર્બીજ નામનો યોગમાર્ગ.
યોગ વૈતાળ વિનાશ.
શૈલેશી નામે મહા માર્ગ.
નિર્વૃત્તિ નામની નગરી.
સમતા નામે યોગનલિકા.

"वत्स! यद्येवं ततो भविष्यति तत्र राज्ये तव प्रवेशः, केवलं ग्रहीतव्य-
"स्त्वयायमन्तरङ्गोऽभ्यासनामा स्वाङ्गिकः सहायः, तथा चारित्रधर्मसैन्यादागमि-

---

૧ યોગના ઘણા અર્થ છે. સાધુઓ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા યોગવહન કરે છે તેનો અત્ર નિર્દેશ જણાય છે. સૂત્ર વાંચન અને સંયમસ્થિરીકરણ માટે યોગની આખી પ્રનાલિકા બતાવી છે. કાળગ્રહણ વિગેરેની તેમાં ખાસ વિધિ હોય છે. અનુભવીને પૂછવાથી અથવા જોવાથી આ યોગપ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આવે છે.

" ष्यति ते वैराग्याभिधानो द्वितीयः सहचरः, ततस्ताभ्यामभ्यासवैराग्याभ्यां स-
" हितेन भवता तत्र राज्ये प्रवेष्टव्यम्; निरोद्धव्यो महामोहादिसैन्यस्य यत्नतो
" बहिःप्रचारः, निहन्तव्या यथादर्शं बलान्निर्गच्छन्तस्तत्सैनिकाः, संधीरणीयं चारि-
" त्रधर्मसैन्यं, स्थिरीकर्तव्या चित्तवृत्तिराज्यभूमिः, प्रवर्तितव्या मैत्रीमुदिताकरुणो-
" पेक्षाभिधानाश्चतस्रो महादेव्यः, ततः समग्रसामग्रीकेण सता पूर्वद्वारेण प्रवेष्टव्यं
" तत्र राज्ये भवता; तस्य च वामे दिग्भागे महामोहादिसैन्याधारभूतानि सर्वा-
" ण्यपि ग्रामनगराकरपर्वतनद्यादीनि प्रतिवसन्ति; दक्षिणे तु दिग्भागे चारित्रधर्म-
" सैन्यस्य सम्बन्धीनि ग्रामादीनि विद्यन्ते; सर्वाधारा पुनस्तेषां चित्तवृत्तिर्महाटवी
" वर्तते. तस्याश्च पर्यन्ते पश्चिमे दिग्भागे विद्यते निर्वृतिर्नाम नगरी. सा हि तां म-
" हाटवीमतिलङ्घ्य व्यवस्थिता. तां च निर्वृतिनगरीं प्राप्तस्य ते परिपूर्णं भविष्यत्यस्य
" राज्यस्य फलम्, अतस्तद्गमनार्थमेव प्रस्थानं विधेयं. न कर्तव्योऽन्यत्र भवता प्र-
" तिबन्धः; गन्तव्यं च तस्यां नगर्यामनवरतप्रयाणकैश्चित्तवृत्तिमध्यभागवर्तिनात्य-
" न्तप्रगुणेन महामोहादिसैन्यास्पृष्टेन चारित्रधर्मादिसैन्यातिवल्लभेन सततमौदासी-
" न्यनामकेन महाराजमार्गेण. इतश्चादावेवास्ति तावदध्यवसायो नाम महाह्रदः,
" स यदा पङ्ककलुषो भवति तदा प्रकृत्यैव महामोहादिसैन्यं पोषयति चारित्रधर्मा-
" नीकं तु पीडयति, यदा पुनः प्रसन्नतया स्वस्थो भवति तदा सोऽध्यवसायमहा-
" ह्रदश्चारित्रधर्मसैन्यं तत्स्वभावतया बृंहयति महामोहादिबलं तु कर्शयति; अत एव
" महामोहादयस्तं स्वोपकारार्थं कलुषयन्ति चारित्रधर्मादयस्त्वात्मोपकारार्थमेव तं
" प्रसादयन्ति. भवता तु तस्याध्यवसायमहाह्रदस्य प्रसादनार्थं ताश्चतस्रोऽपि महा-
" देव्यो नियोक्तव्याः, यतो निपुणास्तास्तस्य नितराममलताकरणे. ततः प्रसन्नीभूते
" तत्रादिमहाह्रदे पुष्टीभूतेषु चारित्रधर्मादिषु स्वाङ्गिकभूपेषु कर्शितेषु महामोहादि-
" तस्करेषु पुनरग्रतो गन्तव्यम्. ततो भविष्यति तस्मादेव महाह्रदात् प्रवृत्ता धा-
" रणा नाम महानदी. सा च स्थिरसुखयानासनोपविष्टेनोच्छ्वासरहितमतिवेगेन
" गच्छता परित्यज्य निःशेषमिन्द्रियव्याक्षेपं भवता प्राप्तव्या. तस्याश्च जनयिष्यन्ति
" ते महामोहादिशत्रवो विविधविकल्पकल्पकल्लोलकान्; ते भवतात्यन्तावहितेन
" मर्दनीयाः. ततो द्रक्ष्यसि त्वं धर्मध्याननामानमतिप्रगुणं दण्डोलकं, तेन च ग-
" न्तव्यम्. स च गत्वा पतिष्यति सबीजयोगाभिधाने महति मार्गे. तेन च गच्छ-
" तस्ते प्रतिक्षणं प्रलयीभविष्यन्ति सर्वेऽपि महामोहादिशत्रवः, समुच्छलयिष्यन्ति
" तेषां सम्बन्धीनि समस्तस्थानानि, प्रबलीभविष्यन्ति चारित्रधर्मादयः, धवलतां
" धारयिष्यति समस्तापि राज्यभूमिः, न भविष्यति च रजस्तमसोर्नामापि. ततो ल-
" प्स्यसे त्वं शुक्लध्यानाभिधानं दण्डोलकं, तेन च गच्छतो भविष्यति ते विमलके-
" वलालोकः. ततः स दण्डोलको गत्वा मिलिष्यति निर्बीजयोगाख्ये बृहति मार्गे.
" तत्र च मिलितेन त्वया [illegible] विधातव्यः केवलिसमुद्घाताख्यः
" प्रयोगः. निरोद्धव्याश्च योगनालकास्त्वया सूक्ष्मेतराः, ततः परं भविष्यति शैलेशीनाम

"वर्तनी, तया गन्तव्यं; सैव तस्मां निर्वृत्तिनगर्यां भवन्तं प्रापयिष्यति सा यतोऽ-
"मारतस्तिष्ठतीति.

"एते च सर्वे तमौदासीन्यनामकं महाराजमार्गमुज्झत एव भवतः संप-
"त्स्यन्ते व्यतिकराः. अन्यच्च—तत्र गच्छता भवता प्रहीतव्या समतानाम योगन-
"लिका, तस्यां च पातनीया निजा दृष्टिः ततस्तस्यां समतायां पतितदृष्टेस्तव भवि-
"ष्यति यथावस्थितपदार्थदर्शनं. ततः स्वयमेव विज्ञाय प्रतिक्षणं यथोचितं करि-
"ष्यसि, किं बहुनोपदिष्टेन इति.

અભ્યાસ વૈરાગ્ય સહાય. "ભાઇ! જો એમ છે તો પછી એ અંતરંગ રાજ્યમાં "તારો પ્રવેશ થશે. એ બાબતમાં તારે ખાસ "એક સંભાળ રાખવી અને તે એ કે તારે તે "વખતે તારા અંતરંગનો અંગભૂત મદદગાર અ-"ભ્યાસ[1] નામનો છે તેને તારી સાથે રાખી લેવો, તેને "તારા પોતાના મુદ્દામ માણસ તરીકે તારે ગ્રહણ કરવો. "વળી તે વખતે ચારિત્રધર્મના લશ્કરમાંથી વૈરાગ્ય "નામનો એક બીજો સોબતી તારી સાથે થશે. એ "સદગુણ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય બન્નેને સાથે રાખીને "તારે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાર પછી "મહામોહ રાજાના લશ્કરના કોઇ પણ માણસને "બહાર આવવા દેવા[2] નહિ, તેને જરા ફરકવા પણ "દેવા નહિ અને એના કોઇ પણ લશ્કરી કે સેનાની "જો બળાત્કારથી બહાર આવતા જોવામાં આવે તો "તેમને દેખતાં જ એકદમ મારી નાખવા.[3] ચારિત્ર-"રાજાના આખા લશ્કરને સારી રીતે ધીરજ આપવી. "ચિત્તવૃત્તિ રાજભૂમિને બને તેટલી વધારે સ્થિર "કરવી. એ રાજ્યભૂમિમાં મૈત્રી, મુદિતા, કરૂણા અને "ઉપેક્ષા[4] નામની ચારે મહાદેવીઓને એ રાજ્યભૂમિમાં

---

૧ અભ્યાસ મગજનો વિષય છે. અવલોકન અને ટેવથી અભ્યાસ થાય છે. વૈરાગ્ય હૃદયનો વિષય છે. જ્ઞાન અને ભક્તિનો આવો સદુપયોગ થાય એ બહુ ઇચ્છવા જોગ છે. એકલો અભ્યાસ પાંગળો છે, એકલો વૈરાગ્ય કેટલીક વાર અંધ હોય છે. બન્ને સાથે હોય ત્યારે અંતરંગ રાજ્યપર વિજય બહુ જલદી થાય છે.

૨ મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયનો રોધ કરવો

૩ ઉદયને નિષ્ફળ કરી નિર્જરા કરવી.

૪ આ ચારે ભાવનાના સ્વરૂપ માટે જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ વિવેચન પ્રસ્તાવ પ્રથમ અને શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયનો શાંતસુધારસ ગ્રંથ, છેલ્લી ચાર ભાવના.

" પ્રવર્તાવવી, તેમનો પ્રસાર વધારે વધારે કરાવવો, " એ ચારે દેવીઓની રાજ્યપાલનમાં બનતી સહાય " લેવી. આવી રીતે તારી પાસે જ્યારે સર્વ પ્રકારની " સામગ્રીઓ તૈયાર થઇ જાય ત્યારે પૂર્વ દિશાને બા- " રણેથી તારે અંતર રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. એ અંત- " રંગ ભૂમિમાં ડાબી બાજુએ મહામોહ રાજાના

ચિત્તવૃત્તિ ભૂમિનાં સ્થાનો.

" લશ્કરને રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવાં સર્વ " ગામ નગર ખાણ નદી પર્વત વિગેરે આવી રહેલાં " છે અને જમણી બાજુએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને " રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવા ગામ નગર " ડુંગર નદીઓ આવી રહેલાં છે. એ બન્ને લશ્કરનાં " સ્થાનોને રહેવાનો આધાર તો ઉપર જણાવેલી " ચિત્તવૃત્તિ ભૂમિ જ છે. અગાઉ જે ચિત્તવૃત્તિ[1] મહા- " અટવી કહેવામાં આવી હતી તેજ આ ચિત્તવૃત્તિ " ભૂમિ છે. એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે આથમણી " બાજુએ (પશ્ચિમ દિશાએ) નિર્વૃતિ નામની ન- " ગરી આવી રહેલી છે. આખી મહાઅટવી ઓળંગી " જઇએ એ પછી સામી બાજુએ નિર્વૃતિ નગરી આવે " છે. જ્યારે એ અટવી ઓળંગીને સદરહુ નિર્વૃતિ " નગરીએ તું પહોંચીશ ત્યારે તારા સર્વ મનોરથો " પૂરા થશે, તને અંતરંગ રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાનું ખરે- " ખરૂં ફળ મળશે અને તને સર્વ પ્રકારે આનંદ " આનંદ થશે. આટલા માટે એ નગરીએ પહોંચવા " માટે તારે બની શકે તેટલો મોટો પ્રયત્ન કરવો. " બીજી કોઇ બાબતમાં તારે કોઇ પણ પ્રકારનો " અટકાવ કે પ્રતિબંધ ન કરવો, કોઇ બીજી બાબ- " તમાં ઉતરી જઇ આ બાબતનો પ્રયત્ન મંદ પાડવો " નહિ. ચિત્તવૃત્તિ અટવીના બરાબર મધ્યભાગમાં

ઔદાસીન્ય રાજ્ય માર્ગ.

" થઇને એક ઔદાસીન્ય[2] નામનો રાજમાર્ગ (જાહેર " રસ્તો) નીકળે છે જે અત્યંત [illegible] છે. જે રસ્તાને " મહામોહ રાજાનું લશ્કર આવી પણ શકતું નથી. જે

---

૧ ચિત્તવૃત્તિ અટવીના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૮

૨ ઔદાસીન્યઃ ઉદાસીનતા, [illegible]

"ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને અત્યંત વહાલો છે, એ
"રસ્તે ચાલુ પ્રયાણ કરીને તારે નિર્વૃતિનગરીએ
"ચાલ્યા જવું. હવે તે રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ અધ્ય-
"વસાય નામનું[1] સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં
અધ્યવસાય સરોવર. "એવી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે કચરાથી એ ખરાબ-
"થયું હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહામોહ
"રાજના લશ્કરનું પોષણ કરે છે અને ચારિત્રરાજના
"લશ્કરને પીડા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રસન્નતાપૂર્વક
"એ સ્વસ્થ (સ્વભાવમાં રહેનાર-મેલકચરા વગરનું)
"હોય છે ત્યારે તેનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી એ
"ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે, આગળ
"પાડી આપે છે અને મહામોહરાજના લશ્કરને
"નિર્બળ કરે છે, દાબી દે છે. એ સરોવરના આવા
"સ્વભાવને લીધે મહામોહરાજાનું આખું લશ્કર
"તેને પોતાના હિત સારૂ અને તેટલો ડોળી મલિન
"કરે છે અને ચારિત્રરાજનું લશ્કર પોતાના લાભ-
"ખાતર તેને નિર્મળ કરે છે. તને એક ખાસ ઉપાય
"એ મહાન સરોવર[2] સાફ કરવા માટે બતાવું: એ
સાફ કરનાર ચાર યોગિની. "સરોવર સાફ કરવા સારૂ તારે ચાર[3] મહાદેવી-
"ઓની નિમણુક કરવી અને તે કામ તેમને સોંપી દેવું,
"કારણ કે મેલ સાફ કરવાના કામમાં અને સરોવરને
"તદ્દન નિર્મળ કરવાના કામમાં એ ચારે જોગણીઓ
"ઘણી કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
"અધ્યવસાય સરોવર સાફ થઇ જાય, ચારિત્રધર્મ-
"રાજનું લશ્કર વધારે બળવાન થાય અને પરિ-

---

૧ અધ્યવસાયઃ આત્માના વિચારો. અધ્યવસાયને મનની જરૂર પડતી નથી. શુદ્ધ અને મલીન બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો થાય છે અને આખો વખત ચાલ્યા કરે છે. ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં અધ્યવસાય કુંડ બરાબર યોગ્ય સ્થાને છે.

૨ જ્યારે મોટાં સરોવરો ગંદાં થઇ ગયાં હોય ત્યારે તેનાપર દેખરેખ રાખવા માટે જોગણીઓ નીમવામાં આવે છે, જેઓ અંદરનો કચરો કાઢી નાખે છે અને નવો કચરો અંદર ન પડે તેની વ્યવસ્થા રાખે છે.

૩ આ ચારે દેવીઓનાં નામો ઉપર આવી ગયા છેઃ તે મૈત્રી, મુદિતા (પ્રમોદ), કરુણા (દયા) અને ઉપેક્ષા (માધ્યસ્થ્ય) ભાવનાઓ છે. એ ચારે ભાવના અધ્યવસાયની નિર્મળતા કરે છે.

"ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને અત્યંત વહાલો છે, એ "રસ્તે ચાલુ પ્રયાણ કરીને તારે નિર્વૃતિનગરીએ "ચાલ્યા જવું. હવે તે રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ અધ્ય- "વસાય નામનું[1] સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં

અધ્યવસાય સરોવર. "એવી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે કચરાથી એ ખરાબ- "થયું હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહામોહ "રાજાના લશ્કરનું પોષણ કરે છે અને ચારિત્રરાજના "લશ્કરને પીડા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રસન્નતાપૂર્વક "એ સ્વસ્થ (સ્વભાવમાં રહેનાર–મેલકચરા વગરનું) "હોય છે ત્યારે તેનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી એ "ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે, આગળ "પાડી આપે છે અને મહામોહરાજાના લશ્કરને "નિર્બળ કરે છે, દાબી દે છે. એ સરોવરના આવા "સ્વભાવને લીધે મહામોહરાજાનું આખું લશ્કર "તેને પોતાના હિત સારૂ અને તેટલો ડોળી મલિન "કરે છે અને ચારિત્રરાજનું લશ્કર પોતાના લાભ- "ખાતર તેને નિર્મળ કરે છે. તને એક ખાસ ઉપાય "એ મહાન સરોવર[2] સાફ કરવા માટે બતાવું: એ

સાફ કરનાર ચાર યોગિની. "સરોવર સાફ કરવા સારૂ તારે ચાર[3] મહાદેવી- "ઓની નિમણુક કરવી અને તે કામ તેમને સોંપી દેવું, "કારણ કે મેલ સાફ કરવાના કામમાં અને સરોવરને "તદ્દન નિર્મળ કરવાના કામમાં એ ચારે જોગણીઓ "ઘણી કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન "અધ્યવસાય સરોવર સાફ થઇ જાય, ચારિત્રધર્મ- "રાજનું લશ્કર વધારે બળવાન થાય અને પરિ-

---

૧ અધ્યવસાયઃ આત્માના વિચારો. અધ્યવસાયને મનની જરૂર પડતી નથી. શુદ્ધ અને મલીન બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો થાય છે અને આખો વખત ચાલ્યા કરે છે. ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં અધ્યવસાય કુંડ બરાબર યોગ્ય સ્થાને છે.

૨ જ્યારે મોટાં સરોવરો ગંદાં થઇ ગયાં હોય ત્યારે તેનાપર દેખરેખ રાખવા માટે જોગણીઓ નીમવામાં આવે છે, જેઓ અંદરનો કચરો કાઢી નાખે છે અને નવો કચરો અંદર ન પડે તેની વ્યવસ્થા રાખે છે.

૩ આ ચારે દેવીઓનાં નામો ઉપર આવી ગયા છેઃ તે મૈત્રી, મુદિતા (પ્રમોદ), કરુણા (દયા) અને ઉપેક્ષા (માધ્યસ્થ્ય) ભાવનાઓ છે. એ ચારે ભાવના અધ્યવસાયની નિર્મળતા કરે છે.

"થશે. તારી આખી રાજ્યભૂમિ (અંતરંગ) વધારે
"વધારે શ્વેત અને વિશુદ્ધ થતી જશે. તેમાં ¹રાજસપણું
"અને તામસપણું અગાઉ રહેતું હતું તેનું નામ
"પણ નહિ રહે. એ માટે રસ્તે આગળ વધતાં વળી
શુક્લધ્યાનટેકરી. "પાછો એક શુક્લધ્યાન નામનો ટેકરો આવશે.
"એ રસ્તે ચાલતાં મેલવગર વિશુદ્ધ કેવળાલોક તને
"થશે, તું સર્વ વસ્તુઓને અને ભાવોને શુદ્ધ આ-
"કારમાં યથાસ્થિતપણે જોઇ શકીશ.² એ ટેકરાને
નિર્બીજયોગ. "છેડે વળી નિર્બીજયોગ નામનો મોટો રસ્તો આ-
"વશે. એ રસ્તા ઉપર ચાલતાં આકરા શત્રુઓને
"સરખા કરવા માટે તારે કેવળી સમુદ્ઘાત³ નામનો
"ભારે મોટો પ્રયત્ન કરવો અને તેમ કરીને તારે
યોગવેતાળનાશ "યોગ નામના ત્રણ દુષ્ટ વૈતાળોનો નાશ કરવો.⁴

---

૧ રાજસી પ્રકૃતિમાં આળસ સ્વાદ વિગેરે આવે છે અને તામસી પ્રકૃતિમાં કામ ક્રોધ લોભ મદ વિગેરે છ શત્રુઓ આવે છે. સાત્વિક પ્રકૃતિ સુંદર ગણાય છે. બાહ્ય ભાવ મટી આંતર ભાવ વધતાં આ સ્થિતિ થાય છે.

૨ મતલબ તને કેવળજ્ઞાન થશે.

૩ કેવળીસમુદ્ઘાતઃ અઘાતી કર્મોને સરખા કરવા માટે કેવળીઓને એ સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે. એમાં ચૌદ રાજલોકના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશપર પોતાના આત્મપ્રદેશને મૂકી વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને સરખા (ચારેનો એકી વખતે ક્ષય થઇ જાય એવા પ્રકારનો) કરવામાં આવે છે. એ કરતાં કુલ આઠ સમય થાય છે. આત્માની અદ્ભુત શક્તિનું એ પરિણામ છે. પ્રથમ સમયે એમાં દંડ કરી આત્માના પ્રદેશોને સમશ્રેણીએ સીધા લાકડી જેમ ગોઠવે છે. બીજે સમયે તેનો કપાટ કરે છે એટલે દંડને સમ બાજુએ ગોઠવે છે, આથી ચૌદરાજ પ્રમાણ 'સ્લેટ' થઇ જાય છે. ત્રીજે સમયે મંથાન કરે છે એટલે એની ચાર બાજુ દંડમાંથી થઇ જાય છે. ચોથે સમયે આંતરા પૂરે છે. પાંચમે સમયે આંતરા સંહરે છે. છઠ્ઠે સમયે મથાન સંહરે છે. સાતમે સમયે કપાટ સંહરે છે અને આઠમે સમયે દંડ સંહરે છે. આથી કર્મો સમસ્થિતિમાં આવી જાય છે. આ અદ્ભુત પ્રયોગ છે એનો ખ્યાલ અનુભવીને પૂછવાથી બરોબર આવશે. આત્માનો અને વિશ્વનો શો સંબંધ છે તે આથી સ્પષ્ટ થશે. જુઓ નોટ (પ્ર. ૫. પ્ર. ૧૬ પૃ. ૧૨૮૦-૮૧)

૪ અહીં 'યોગ' કહ્યા છે તે મન વચન કાયાના યોગનો નિરોધ સમજવો. યોગીનો સર્વથા નિરોધ થતાં ચૌદમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો કે એના પર આરૂઢ તો અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ થતો જ જાય છે.

શૈલેશીમાર્ગ. "ત્યાર પછી **શૈલેશી**[1] નામનો રસ્તો આવશે, તે "રસ્તે તારે ચાલવું. એ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં **નિર્વૃતિનગરી.** "નિર્વૃતિનગરી આવશે. એ નગરીનું નામ નિર્વૃતિ "કહેવાય છે, કારણ કે એ સર્વદા સ્થિર છે અને ત્યાં "કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા વગર રહી શકાય છે. "ઉપરના સર્વ બનાવો કહ્યા તે જો ઉદાસીન "નામનો રાજ્યમાર્ગ ન મૂકે, એ રસ્તો છોડીને આડો-"અવળો ન ચાલે તો તારા સંબંધમાં અનુક્રમે સર્વ "બની આવશે. વળી એ રસ્તે ચાલતાં તારે **સમતા** "નામની [2]યોગનલિકાને બરાબર ગ્રહણ કરવી. એ **સમતા યોગનલિકા.** "યોગનલિકામાં તારી નજર નાખવી. તું એવી રીતે "સમતામાં તારી નજર નાખીશ અને એ નળી વાટે "નજર કરીશ ત્યારે તું દૂરના પદાર્થો બરાબર સ્થિ-"તિએ જોઇ શકીશ. પછી તું તારી જાતે જ બધી "વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપે જોઇ શકીશ અને દરેક પ્રસંગે "ઘટતું કરી શકીશ, તારા હાથમાં એ નળી આવ-"વાની છે તેથી હવે તને વધારે ઉપદેશ આપવાની "જરૂર નથી, તું પોતે જ સર્વ બાબતનો નિર્ણય "કરી શકીશ.

નિર્વૃતિ નગરીનો આનંદ.
પ્રયાણ માર્ગમાં વિભૂતિઓ.
સાવધાન રહેવા ભલામણ.

"ભાઇ ! એ નિર્વૃતિનગરીમાં તો સર્વદા ઓચ્છવ મહોત્સવ ચાલ્યા જ કરે છે, જ્યારે તું ત્યાં પહોંચીશ ત્યારે અંતરંગ રાજ્યનું ખરૂં ફળ તને પ્રાપ્ત થશે અને ખરેખરો રાજ્યપ્રાપ્તિનો લાભ મળશે. તને તે વખતે કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા રહેશે નહિ, તારા આખા શત્રુસમૂહનો

---

૧ યોગનો રોધ થતાં આત્મા પર્વતની જેમ સ્થિર થાય છે, તેની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ તદ્દન મટી જાય છે. આ સ્થિતિને **શૈલેશી કરણ** કહેવામાં આવે છે. શૈલેશી કરણ ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય છે ચૌદમા ગુણસ્થાનકનો કાળ પાંચ હ્રસ્વાક્ષર અ ઇ ઉ ઋ લૃ બોલીએ તેટલો જ છે. આ સ્થિતિ બહુ થોડો વખત—નામનો જ વખત ચાલે છે, તુરત જ સર્વ કર્મથી મુક્તિ થાય છે.

૨ '**નલિકા**'નો અર્થ હું ભુંગળી ધારૂં છું. દુરબીનના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયો લાગે છે. દુરબીનથી દૂરની વસ્તુ મોટી અને સ્પષ્ટ દેખાય છે.

નાશ થયેલો હોવાથી તું તે વખતે તદ્દન નિર્ભય થયેલો હોઇશ, અને ત્યાં તું હે ભાગ્યશાળી! હમેશા આનંદની લહેરોમાં મગ્ન રહીશ. તારી સાથે અંતરંગ રાજ્યના રાજાઓ છે તેઓને પણ ઘણી સંપત્તિઓ મળશે અને તેમાં લય પામીને તેઓ તારી સાથે આનંદ કરશે, મજા ઉડાવશે. વળી તને એક બીજી વાત કહું તે પણ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. આ રાજ્યમાં તું પ્રવેશ કરે ત્યારથી જ તારા શત્રુનો વિનાશ કરનાર બળવાન્ સેનાની વૈરાગ્યને મોખરે રાખી તારે પ્રયાણ કરવું અને અભ્યાસ નામના રસ્તાના નિપુણ ભોમીઆને સાથે રાખીને તે બતાવે તે માર્ગે જ આગળ ચાલવું. આ વૈરાગ્ય અને અભ્યાસની સહાયથી તારો રાજ્યમાં પ્રવેશ થશે ત્યારથી જ પગલે પગલે તારી સંપત્તિમાં વધારો થતો જશે. હવે તને વધારે શું કહેવું! ટુંકામાં કહું તો તારે આ માર્ગ જરા પણ છોડવો નહિ, તારા અંતરંગ શત્રુઓને બરાબર હણી નાખવા, બહારની જે કાંઇ સંપત્તિ કે આકર્ષણો દેખાય તેની સાથે જરા પણ સંબંધ કરવો નહિ, ચારિત્રધર્મવિગેરે તારા ખરા હિતેચ્છુઓ છે તેમનું બરાબર પરિપાલન કરવું, મારાં વચનનું તારે વારંવાર સ્મરણ કર્યા કરવું. હે વત્સ! એ પ્રમાણે તું કરીશ તો બધાં સારાવાનાં થશે. ભાઇ! હવે તું જા, તારી સિદ્ધિ થશે, તને લાભ થશે! તું સારી રીતે નિર્મળ રાજ્ય કર! તને રાજ્યનું ફળ બરાબર મળશે તો અમારી મહેનત પણ બરાબર સફળ થશે."

ઉત્તમ કુમારે જવાબમાં કહ્યું "જેવી પ્રભુની આજ્ઞા!"

ઉત્તમકુમાર વર્તના.
દૃષ્ટિદેવીપર જીત.
નિર્વૃતિનગરે પ્રયાણ.

મહાત્મા સિદ્ધાન્તગુરૂએ ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને માર્ગ બતાવ્યો તે પ્રમાણે સર્વ ઘટના બુદ્ધિશાળી ઉત્તમ રાજાએ કરી, ઉપર જે રસ્તો બતાવ્યો હતો તે જ માર્ગે ઉત્તમરાજ અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો અને બાકીનાં પોતાનાં સર્વ કર્તવ્યો પણ તેણે તે જ પ્રમાણે કર્યાં.

હવે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓએ પોતાની શક્તિ બતાવવા માટે પેલી મહાયોગિની દૃષ્ટિદેવીની અગાઉ પ્રમાણે યોજના કરી અને તેને ખાસ ભલામણ કરી કે ગમે તેમ કરીને પેલા ઉત્તમરાજને વશ કરવો;

---

૧ ઉત્તમકુમાર રાજાએ સિદ્ધાન્તગુરૂને રાજ્ય સંબંધી હકીકત પૂછવા માંડી હતી તેનો સિદ્ધાન્ત ગુરૂએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. જુઓ પૃ. ૧૫૯૬.

પરંતુ હકીકત એમ બની કે એ ઉત્તમકુમાર તો દેવી દૃષ્ટિને જરા પણ વશ થયો નહિ અને ઉલટી તેણે એ જોગણી મહામાયાને જીતી લીધી, એટલું જ નહિ પણ છેવટે એ મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુમંડળને જીતી લીધું.

ત્યાર પછી એ ઉત્તમરાજાએ ધીમે ધીમે આખા શત્રુવર્ગનો વિનાશ કરી દીધો અને કોઇ પણ પ્રકારની અગવડ કે વાંધા વગર અત્યંત સમૃદ્ધ અને દિવસાનુદિવસ વધતા જતા પ્રતાપવાળું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને તેણે પોતાના લશ્કરને સારી રીતે પાળવા માંડ્યું, આખી પ્રજાને આનંદ કરાવવા માંડ્યો અને એવી રીતે નિર્વૃતિનો રસ્તો તેણે છોડ્યો નહિ, તે આડોઅવળો ગયો નહિ, તેથી લોકોમાં તેની પ્રસિદ્ધિ પણ ઘણી થઇ. લોકો તો ખુલ્લી રીતે વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે-'ખરેખર, આ ઉત્તમકુમાર ધન્ય છે, મહા ભાગ્યશાળી છે, ફરજ બજાવનાર છે, મહાત્મા છે, મહા ઉત્તમ પુણ્યવાન્ પ્રાણી છે, એણે રાજ્યને આવી રીતે બહુ સારૂં પાળ્યું, એ ખરેખરો રાજા થયો, એ નસીબદાર છે, કૃતકૃત્ય છે, પ્રભાવશાળી છે!'

ત્યાર પછી તો દેવતાઓ દાનવો મનુષ્યો ઇંદ્રો અને ચક્રવર્તિઓ તેની અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને નિષ્કંટક મુક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરતાં એ બહુ સુંદર માન પૂજન પામ્યો. ત્યાર પછી એણે અનેક સુખોથી ભરપૂર અને ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલ મનોહર અંતરંગ રાજ્ય પાળવા માંડ્યું, રાજ્ય કરવા માંડ્યું અને પોતાની યાદશક્તિ ઘણી જબરી હોવાથી જે માર્ગ સિદ્ધાન્ત ગુરૂમહારાજે બતાવ્યો હતો તે રસ્તે તે આગળ વધતો ચાલ્યો અને નિર્વૃતિને નજીક નજીક કરતો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં તેણે ઔદાસીન્ય માર્ગ બરાબર પકડી લીધો, વૈરાગ્ય અને અભ્યાસની સહાય લીધી અને ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલ સરોવર રસ્તાઓ કેડીઓ અને નદીઓ ઓળંગતો પ્રગતિ કરતો આગળ વધતો ચાલ્યો. આ પ્રકરણમાં જણાવેલી સર્વ ચેષ્ટાઓ તેણે યોગ્ય પ્રકારે કરી અને આત્મવિકાસ સારી રીતે કર્યો. આખરે સર્વદા આનંદ ઉત્સવથી ભરપૂર નિર્વૃતિનગરીએ તે ઉત્તમરાજા પહોંચી ગયો અને ત્યાં જઇને અંતરંગ રાજ્યનું સુંદર ફળ મેળવવા અને ભોગવવા ભાગ્યશાળી થયો.

વળી દેવ! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે એ નિર્વૃતિનગરી એવી તો સુંદર અને આકર્ષક છે કે ત્યાં મરણ નથી,
નિર્વૃતિનગરી. ઘડપણ નથી, પીડા નથી, શોક નથી, ઉદ્વેગ નથી, ભય નથી, ક્ષુધા નથી, તૃષા નથી અને કોઇ પણ

પ્રકારના ઉપદ્રવો નથી; ત્યાં તો તદ્દન સ્વાભાવિક, બાધા પીડા વગરનું, પોતાને સ્વાધીન, અન્ય ઉપમા વગરનું અનંત સુખ સુખ અને સુખ જ છે અને તે એવું સુંદર છે કે એનો ખ્યાલ માત્ર યોગીઓને જ અનુભવદ્વારા આવી શકે. બીજાં સુખો બહાર લેવા જવાં પડે છે, એ નગરનાં સુખો સ્વભાવે અંદરથી જ મળે છે; બીજા સુખમાં વચ્ચે કાંઇ પીડા ઉદ્વેગ થાય છે, મોક્ષનાં સુખમાં કાંઇ પીડા અડચણ અંતરાય થતાં નથી; બીજાં સુખોમાં અન્ય પાસેથી વસ્તુ ધન સમય સહાય આદિની અપેક્ષા રહે છે, નિર્વૃતિનગરીનાં સુખો પોતાની ઉપર જ આધાર રાખે છે; બીજાં સુખોનો છેડો આખરે આવે છે અને ત્યારે પાછું દુઃખ થાય છે, મોક્ષનાં સુખનો કદિ છેડો આવતો નથી; દુનિયાદારીનાં સુખોને સરખાવવા બીજી ચીજો હોય છે, મોક્ષનાં સુખ અવર્ણ્ય અતર્ક્ય છે અને તેની સાથે સરખાવી શકાય એવી આ દુનિયામાં કોઇ પણ ચીજ નથી. એનો અનુભવ થાય ત્યારે જ તે કલ્પી શકાય તેમ છે અને ખરો ખ્યાલ તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની અથવા વિશિષ્ટ મહાયોગીને જ આવી શકે તેમ છે.

આવી રીતે ઉત્તમરાજાએ પોતાને મળેલ રાજ્ય પાળ્યું જેને પરિણામે એ પેલી નિર્વૃતિનગરીએ ગયો અને તદ્દન ચિંતા વગરનો થઇ ગયો. હવે એ ઉત્તમકુમારનો પિતા અને તેને રાજ્ય આપનાર કર્મપરિણામ રાજા હતો તેને પણ જીતીને તેણે તદ્દન હઠાવી દીધો. જે નગરીમાં એ ઉત્તમ રાજા ગયો તે નગરી કર્મપરિણામના અધિકારની બહાર હતી, ત્યાં એનાં રાજ્ય કે જોર જરાં પણ ચાલે તેવું નહોતું, એટલુંજ નહિ પણ એ નગરીએ ગયેલાઓ કર્મપરિણામને જરાએ ખંડણી[1] પણ મોકલતા નહોતા. આથી એ ઉત્તમરાજા તો કર્મપરિણામથી તદ્દન સ્વતંત્ર થઇ ગયો અને પોતે તો અનંત આનંદ અને વીર્ય તેમજ જ્ઞાન અને દર્શનથી પરિપૂર્ણ થઇ નિરંતરને માટે આનંદ કરતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો. એને સર્વ પ્રકારની[2] ક્રિયાઓ કરવી પણ બંધ પડી ગઇ, માત્ર જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એજ તેનું અશેષ

---

૧ ઢૌક શબ્દ મૂળમાં છે. તેનો અર્થ નજીકજવાપણું એમ થાય છે. એ રાજ્ય એવું હતું કે ત્યાંના રાજાઓ પિતા કર્મપરિણામની પાસે પણ જતા નહોતા. આવો અર્થ પણ થઇ શકે છે.

૨ મોક્ષમાં ક્રિયા હોતી નથી, જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એ જ ચારિત્ર ત્યાં હોય છે.

કર્તવ્ય રહ્યું. ચિત્તવૃત્તિ નગરીનું મહારાજ્ય એણે સુંદર રીતે પાળ્યું તેને પરિણામે નિર્વૃતિનગરીમાં અનંતો કાળ રહેવાનું થયું.

એવી રીતે વિધિપૂર્વક રાજ્ય પાળીને ઉત્તમરાજા નિર્વૃતિનગરીએ પહોંચ્યો.[1]

---

૧ **ઉત્તમ** પુરૂષોનું વર્ણન કરતાં શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચક લખે છે કે मोक्षायैव तु घटते, विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः ઉત્તમ પુરૂષ મોક્ષને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે. મોક્ષ પુરૂષાર્થને કર્તવ્ય માની તેને માટે જ પ્રયાસ કરનાર ઉત્તમની પંક્તિમાં આવે છે. પંડિત **ક્ષેમંકર ગણિ** વિસ્તારથી વિવેચન કરતાં આ ઉત્તમ વર્ગના પુરૂષો માટે કહે છે કે ઉત્તમ પુરૂષો ચારે પુરૂષાર્થો માને છે પણ પરમ પુરૂષાર્થ એક મોક્ષ જ છે એમ સ્વીકારી તેને માટે જ ધ્યાન આપે છે. અતિ વિશાળ મોહજાળને છેદનારા, વિષયરૂપ ઘરને ભાંગી નાખનારા, જડ ઘાલી બેઠેલા અને વિવેકને આચ્છાદન કરનારા, અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને દૂર કરનારા, પ્રાણીહૃદયમાં શલ્યરૂપે કામ કરનાર રાગદ્વેષરૂપ મલ્લોને ગળામાં હાથ નાખી ધક્કો મારનારા, સુખનો નાશ કરનાર સ્નેહપાસને કાપી નાખનારા, આખા જગતને બાળી નાખનાર પ્રબળ ક્રોધઅગ્નિને શાંત કરનારા, વિનયવાળી ચિત્તવૃત્તિને ભાંગી નાખવાથી તીવ્ર બનેલા માનપર્વતનો ચૂરો કરનારા, જગતને છેતરનાર માયાવેલડીઓના આખા વનને ઉખેડી મુકનારા, સમગ્ર દોષોનાં સ્થાનરૂપ લોભસમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરનારા, કુમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરનાર, દુષ્ટ ઇંદ્રિય રૂપ અશ્વને પોતાને કબજે રાખનારા, વિષયભોગની તૃષ્ણાને દૂરથી લાત મારનારા, પરીષહ રૂપ મોટા યોદ્ધાઓથી કદિ ન છતાયલા, મહાભયંકર ઉપસર્ગો વડે જરા પણ ખંડિત નહિ થયેલા, સ્ત્રીઓના વિલાસોથી અતિ દૂર રહેનારા, નિંદિત પરિચયવાળા લોકોની સંગતિ પણ નહિ કરનારા, અસંયમથી તદ્દન દૂર રહેનારા, પરમાર્થને બરાબર જાણનારા, કુધર્મને કદિ પણ ન સેવનારા—આવા પુરૂષો ક્ષણિક સંસારી સુખોના બંધનમાં ફસાયા વગર સ્ત્રીપુત્રાદિનો સંબંધ કર્મના પરિણામ રૂપ છે એમ સમજી તેમાં રાચી માચી ન જતાં સર્વ દુઃખની નિર્જરાની કારણભૂત દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. આ વ્યાખ્યાપ્રમાણે સાધુઓ ઉત્તમ વિભાગમાં આવે છે. ત્યાં **મહેંદ્ર** કુમારની વાર્તા આપવામાં આવી છે. એ કુમાર અનેક રૂપાળી સ્ત્રીઓ પરણ્યો, પિતા તરફથી અઢળક દ્રવ્ય અને રાજ્ય મળ્યું, છતાં વસ્તુસ્વરૂપ જ્યારે સમજવામાં આવ્યું ત્યારે સર્વ વસ્તુઓ છોડી દઇ સર્વનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લઇ આત્મહિત સાધવાનાં કાર્યમાં લાગી ગયો.

કામ મોક્ષને માટે યત્ન કરનારાઓનો સમાવેશ આ પાંચમા પ્રકારના પુરૂષોમાં થાય છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

૬. વરિષ્ઠ રાજ્ય.

હવે આર પછી એ કર્મપરિણામરાજાએ છઠ્ઠે વર્ષે પોતાના છઠ્ઠા પુત્ર વરિષ્ઠને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો. એના સંબંધી જે હકીકત બની તે જણાવતાં વિતર્ક અપ્રબુદ્ધ શિષ્યને કહે છે કે અગાઉના રાજ્યમાં બન્યું હતું તે પ્રમાણે આખા રાજ્યમાં પડદો વગડાવીને વરિષ્ઠકુમારનું રાજ્ય જાહેર કરવામાં આવ્યું.

મોહને દીલગીરિ, ચારિત્રરાજને આનંદ.

તુરત જ મહામોહની મંડળી એકઠી થઇ, તેમ જ ચારિત્રરાજનો પરિવાર પણ એકઠો થયો. બંને મંડળમાં આ રાજા કેવો નીવડશે તે સંબંધી ચર્ચા ચાલી. અગાઉ માફક બન્ને મંત્રીઓએ આ રાજાનાં આચરણો જણાવ્યાં અને અંદર અંદર વાતો ચાલી. મહામોહના લશ્કરે તો આ નવા રાજાની હકીકત સાંભળી એટલે સર્વે તદ્દન આનંદ વગરના થઇ ગયા, અભિમાન વગરના થઇ ગયા અને જાણે મરી ગયા હોય તેવા થઇ ગયા. ચારિત્રરાજનું આખું લશ્કર ઘણું હર્ષમાં આવી ગયું, અને આખું સાધુમંડળ ઘણું જ રાજી થઇ ગયું અને તેમણે પોતાના આખા દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખૂબ વધામણીઓ ફેલાવી દીધી. રાજ્યસાધનમાં જે બનાવ ઉત્તમરાજાને અગાઉના પ્રકરણમાં થયેલ જણાવ્યા હતા તે સર્વે બન્યા. અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. એના સંબંધમાં જે ખાસ અધિક હકીકત બની તેજ અત્ર કહેવામાં આવે છે.

રાજા પોતે જ સ્વયંજ્ઞાની.
સિદ્ધાન્ત સ્થાપના.
રાજ્યપર દોર.

એ વરિષ્ઠ રાજાને સિદ્ધાન્ત[1] સાથે અગાઉ ઘણીવાર પરિચય થયો હતો અને એ જાતે બુદ્ધિશાળી હોવાથી સિદ્ધાન્તના વચનને અનુસરેલ હતો. આથી અત્યારે એમ હકીકત બની કે જ્યારે તેને હમણા રાજ્ય મળ્યું ત્યારે તેને સિદ્ધાન્તને પૂછવાનું કાંઇ બાકી રહ્યું નહિ. રાજ્ય શું છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો ક્યાં ક્યાં છે વિગેરે કોઇ બાબતમાં તેને ઉપદેશકની જરૂર ન રહી, કારણ કે આખી રાજ્યપરિસ્થિતિ એ મહાત્મા પોતે સારી રીતે જાણતો હતો, એનાં હેતુ અને સાધનોની તેને [illegible] ખબર હતી અને એ આખો અંતરંગ રાજ્યમાર્ગ દેખી શકતો હતો. જે અવસરે પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્વશક્તિથી ગોઠવાઇ ગયા [illegible] ત્યારે પછી અનેક અંતરંગ મહાત્માઓ તેના પાયદળ લશ્કરમાં દાખલ થયા. આવી રીતે જે મહાત્માઓ એ વરિષ્ઠના સૈન્યમાં દાખલ થયા તેઓના હાથ નીચે અંતરંગ પ્રદેશમાં જુદા જુદા ટોળાંઓ [illegible] "ગણધર"[2] નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. જેમ સૈન્યમાં સેનાપતિના હાથ નીચે લશ્કરીઓની ટુકડીઓ હોય છે તેમ [illegible] હાથ નીચે સૈનાનીઓની સંખ્યા બની રહે તેવી વ્યવસ્થા થઇ ગઇ. હવે વરિષ્ઠરાજ પોતે સિદ્ધાન્ત જાણીને આવ્યા હતા તેમણે [illegible] ગણધરોને એ સિદ્ધાન્ત ઉપકાર કરવાની અભિલાષાથી [illegible]. રાજાના મુખથી સિદ્ધાન્તને આદરપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને તેઓએ (ગણધરો) તેનું શરીર સુંદર બનાવે છે (સિદ્ધાન્તનાં શરીરને [illegible] ગણધરો બાર અંગ બનાવે છે તેનો અર્થ [illegible] ત્યાર પછી એ મહાત્માઓ [illegible] નિપુણ કરીને અને

૧ [illegible]

૨ [illegible]

સારી રીતે સંસ્કાર કરીને એ સિદ્ધાન્તના અંગો[1] અને ઉપાંગોની બરાબર સ્થાપના કરે છે. આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી જોકે એ સિદ્ધાન્ત પરમાર્થનજરે તો અજર અમર રૂપ છે, એ કદિ વૃદ્ધ થતો નથી કે નાશ પામતો નથી, છતાં લોકમાં એને વરિષ્ઠે ઉત્પન્ન કરાવ્યો એવી પ્રસિદ્ધિ થઇ. રાજ્યસાધનમાં એ સિદ્ધાન્ત કોઇ પણ પ્રકારનો વરિષ્ઠને ઉપદેશ કરનાર ન હોતો, અગાઉના રાજાઓ સિદ્ધાન્તને પૂછીને રાજ્યપ્રવેશ કરતા હતા તેમ આ વરિષ્ઠના સંબંધમાં બન્યું ન હોતું, કારણ કે પોતાના જ્ઞાનબળનાં સાધનથી જ તેણે રાજ્યસાધના બરાબર કરી લીધી હતી અને ઉલટી સિદ્ધાન્તની જાહેરાત વધારે સારી રીતે કરવાની તેમણે વ્યવસ્થા કરી હતી. એ મહાત્મા વરિષ્ઠરાજા કોઇના ઉપદેશની જરા પણ અપેક્ષા રાખે તેવો ન હતો, મહાભાગ્યશાળી હતો અને પોતાની અજબ શક્તિથી પારકાનાં ઉપદેશની જરા પણ જરૂર ન પડે તેવો સ્વયંજ્ઞાની હતો.

વરિષ્ઠરાજસ્વરૂપ.

હવે પેલા કર્મપરિણામપિતાએ વરિષ્ઠરાજાને કેવો બનાવ્યો હતો તે હું તમને કહી સંભળાવું. એ સર્વ હકીકત વરિષ્ઠ સંબંધી જે વાતો ચાલતી હતી તે પરથી મારા સમજવામાં આવી છે તે હું તમને જણાવું છું. એ મહાન્ વરિષ્ઠરાજા આખો વખત પારકાનું કાર્ય કરવામાં ઘણો આતુર રહેતો, તેને એ બાબતનું મહાન વ્યસન પડી ગયું હતું, પોતાના સ્વાર્થને તો તેણે તદ્દન તિલાંજલી[2] જ આપી દીધેલી હતી, આખો વખત ઉચિત ક્રિયામાં તે તત્પર હતો, દેવ અને ગુરૂ તરફ ઘણું માન રાખનાર અને જાળવનાર હતો, કોઇ પણ પ્રકારની દીનતા વગરના ઓજસ્વી હૃદયવાળો હતો, જે કોઇ કાર્યનો આરંભ કે આદર કરે ત્યારથી તે પરિણામ સુધી સફળ થાય ત્યાં સુધીની દીર્ઘ નજરથી

---

૧ બાર અંગના વર્ણન માટે જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ નોટ પૃ. ૮૯–૯૦. ઉપાંગોઃ ઉવવાઇ, રાઇપસેણી, જીવાભિગમ, પન્નવણા, જંબુદ્વીપપન્નત્તિ, સુરપન્નત્તિ, ચંદપન્નત્તિ, કપ્પિયા. કપ્પવડંસિયા, પુપ્ફિયા, પુપ્ફચુલિયા, વહ્નિદશા (છેલ્લા પાંચનું નામ નિર્યાવળી કહેવાય છે.)

૨ દુનિયામાં ફતેહમંદ ગણાતા માણસો આથી ઉલટી જ રીતે વર્તનારા હોય છે, તેઓ હમેશા સ્વાર્થી, અભિમાની, કીર્તિના લોભી, વૈર દ્વેષથી ભરેલા, ઉપર ઉપરથી સારા હોવાનો દેખાવ કરનારા અને તત્ત્વનજરે ઉપરછલ્લાં હોય છે, તેઓનાં ઊંડાં હૃદયમાં દીનતા તુચ્છતા પરાશા અને મલીનતા હોય છે. આ સર્વની સાથે વરિષ્ઠનું અંતર રાજ્ય સરખાવવા યોગ્ય છે.

અને મનુષ્યો તેમના તરફ ભક્તિરસથી ભરપૂર થઇ જાય છે, તેના તરફ ઘણો હાર્દિક પ્રેમ લાવે છે અને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે. તેઓ શું શું કરે છે તે કાંઇક અહીં તમને જણાવીએ. એવા પ્રકારની દેશના આપવા માટે દેવો એક સુંદર સમવસરણ બનાવે છે જેની અંદર ત્રણ ગઢો બનાવવામાં આવે છે તે અનુક્રમે રૂપા સોના અને ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારના રત્નોના બનાવેલા હોય છે.[1]

૧. આ મહારાજા વરિષ્ઠ (સર્વોત્કૃષ્ટ) છે એમ બતાવવા સારૂ [2]આઠ મહાપ્રતિહાર્યની રચના કરવામાં આવે છે તે પણ અત્ર તને જણાવી દઉં છું. ચારે તરફ ભમી રહેલા ભમરાઓના સુંદર મધુર ઝંકારના અવાજથી ભરપૂર અને મનને આનંદદાયી સુકોમળ પલ્લવવિભૂષિત અતિસુંદર અશોકવૃક્ષ (આશોપાલવનું ઝાડ) રચે છે. (આ અશોકવૃક્ષ પ્રભુથી બારગણું ઊંચું હોય છે અને તેની નીચે બેસીને ભગવાન્ દેશના આપે છે.)

૨. મનોહર ઝંકારયુક્ત ભમરાઓસહિત અનેક પ્રકારના પંચવર્ણી (રાતા, ધોળા, પીળા, લીલા અને શ્યામ) પુષ્પોની વૃષ્ટિ દેવતાઓ અસ્ખલિત કર્યા જાય છે અને તેનાથી દશે દિશાઓ સુગંધમય થઇ રહે છે. (આ પુષ્પો સમવસરણમાં પડે છે, તેમનાં બીટ નીચાં અને મુખ ઊંચાં રહે છે. આવાં ફૂલો ચાલનારની જાનુ સુધી પહોંચે તેટલાં સમવસરણમાં હોય છે.)

૩. વરિષ્ઠ મહાત્મા સમવસરણમાં બેસી ધર્મદેશના આપે છે ત્યારે આકાશમાં દેવતાઓ આનંદદાયી સુંદર નિર્ઘોષ કરે છે (આ દિવ્ય ધ્વનિ નામનો ત્રીજો પ્રાતિહાર્ય છે. પ્રભુની વાણી અમૃતસમાન હોઇ સર્વને પ્રમોદ આપનારી હોય છે, પ્રભુ માલકોશ રાગમાં દેશના આપે છે, એ વખતે આકાશમાં દેવતાઓ વેણુવિણાવિગેરેની જેવો સૂર પૂરે છે. આથી ગંભીર આલાપમાં વધારો થાય છે અને દેશના અતિ મનમોહક અને આકર્ષક લાગે છે.)

---

૧ સમવસરણના વિસ્તારથી વર્ણન માટે જુઓ ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૧ લું સર્ગ ત્રીજો તથા સમવસરણ પ્રકરણ. આવા સમવસરણમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપે છે. મોટા નગરોમાં પ્રભુ આવે ત્યારે દેવતાઓ સમવસરણ બનાવે છે.

૨ આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન થયા પછી થાય છે. તેનું અહીં વર્ણન છે. એનો વિસ્તાર અનેક ગ્રંથોમાં છે. દાખલ તરીકે જુઓ શ્રીમદ્વિજયાનંદ સૂરિનો તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ-દ્વિતીય સ્તંભ પૃ. ૭૭.

૪. કમળની નાળોનાં સુંદર તાંતણાની જેવા સ્વચ્છ ઉજ્જવળ સુંદર આકારને ધારણ કરનાર ચામરો પ્રભુની બંને બાજુ વિરાજમાન થઇ રહેલા હોય છે. (રત્નજડિત સોનાના દાંડામાં જડેલા મોટા ચામરો ભગવાનની બન્ને બાજુએ દેવતાઓ અને ઇંદ્રો વીંજે છે.)

૫. દેશના દેવા માટે સમવસરણના મધ્યમાં અશોકવૃક્ષની ચાર દિશાએ ચાર મહાન્ સિંહાસનો શોભી રહ્યાં હોય છે. એની આકૃતિ ઘણી સુંદર હોય છે, તેમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નોની શોભા ઝળઝળાયમાન થઇ રહેલી હોય છે—આવા સિંહાસનપર બેસી ચાર મુખે પ્રભુ દેશના આપે છે. (આ ચારે સિંહાસનો બહુ ઊંચા હોય છે, સોનાના બનાવેલાં હોય છે: ભગવાન પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસે છે, ત્રણ બાજુએ તેમનાં રૂપો દેવો રચે છે એટલે ચતુર્મુખ દેશનાનો ગંભીર ધ્વનિ નીકળતો જણાય છે.)

૬. ભગવાનની પાછળ પ્રભામંડળ રચવામાં આવે છે તે આકાશને પ્રકાશમાન કરી રહેલ હોય છે, સૂર્યના આકારને ધારણ કરનાર હોય છે અને તેમના શરીરને ઉલ્લાસ કરાવનાર અતિ સુંદર હોય છે. (ભગવાનની કાંતિ ઘણી હોવાને લીધે તેની સામે જોઇ શકાતું નથી, સૂર્યની કાંતિથી વધારે કાંતિ ધારણ કરનાર પણ શાંત અને શરદ્ઋતુના સૂર્ય જેવું ભામંડળ—કાંતિપ્રભાનો સમૂહ સૂર્યનો આકાર બતાવે છે અને પ્રભુની પછવાડે રહે છે. એથી પ્રભુની સામે નજર થઇ શકે છે.)

૭. આખી દુનિયાને પ્રભુનું આગમન અને પરોપકારીપણું બતાવતો કાનને અતિ સુંદર લાગે તેવો દિવ્ય દુંદુભિનો અવાજ દેવતાઓ આકાશમાં રહીને કરે છે, એ અવાજ લોકોમાં ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન કરે તેવો અને ઘણો સુંદર હોય છે. (આ દિવ્ય દુંદુભિનો અવાજ પ્રભુ પધાર્યા છે એમ જણાવનાર હોય છે અને પ્રભુ મોક્ષમાર્ગના સાર્થવાહ છે એમ સૂચવનાર હોય છે.)

૮. પ્રભુના માથા ઉપર ત્રણ છત્રો બીરાજમાન થાય છે અને તે આખી દુનિયાને બરાબર જણાવે છે કે આ વરિષ્ઠ રાજા છે અને ત્રણે ભુવનના નાયક છે. (શરદ્ઋતુના ચંદ્ર જેવાં ધોળા ત્રણ છત્રો—એક મેકની ઉપર આવી રહેલા, પ્રભુના માથા ઉપર ઊંચે અદ્દર રહે છે અને તે પ્રભુનું પરમેશ્વરત્વ સૂચન કરે છે.)

આવી રીતે દેવતાઓ અને દાનવો પ્રાતિહાર્યની રચના કરે છે તેનાથી એ વરિષ્ઠ રાજા વધારે શોભે છે.

૧. વળી એ વરિષ્ઠ રાજાનું શરીર ઘણું સુગંધવાળું હોય છે, કોઇ

---

૧ અહીં ભગવાનના અતિશયનું વર્ણન આવે છે, તેમાં ચાર અતિશય ભગવાન જન્મે ત્યારથી હોય છે, ઓગણીસ અતિશયો દેવતાઓ કરે છે અને ઘાતી કર્મો ખપવાને લીધે અગીઆર અતિશયો તીર્થંકરપણાની ઋદ્ધિને અંગે થાય છે. આ ચોત્રીશ અતિશયો ઘણા અદ્ભુત અને મનોહર છે. આ હકીકતને મૂળ નજરે તપાસતાં એમ જણાય કે અરિહંતના બાર ગુણો ગણાવ્યા છે તેમાં આઠ મહાપ્રતિહાર્ય અને ચાર મૂળ અતિશયો ગણાવ્યા છે તે ચાર મૂળાતિશયો પૈકી પાછળના બે અતિશયમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. ચાર મૂળાતિશયો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) જ્ઞાનાતિશય.

(૨) વચનાતિશય.

(૩) પૂજાતિશય.

(૪) અપાયાપગમાતિશય.

પ્રથમ જ્ઞાનાતિશયથી કેવલ્યજ્ઞાનદર્શનથી ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન વસ્તુ ભાવ અને ધર્મોને ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણે જાણવા અને દેખવા. મતલબ તીર્થંકર મહારાજને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે અને આ દુનિયામાં કોઇ એવો ભાવ કે ચીજ થઇ નથી છે નહિ કે થવાની નથી જે તેમનાં જાણવા દેખવામાં ન આવે.

બીજા વચનાતિશયથી તીર્થંકર મહારાજ દેશના આપે તે પાંત્રીસ ગુણયુક્ત હોય. તેમની વાણીમાં પાંત્રીસ ગુણો સ્પષ્ટ જણાય. તે પાંત્રીસ વાણીના ગુણો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. સ્થાનને યોગ્ય સંસ્કારી ભાષા અર્ધમાગધી સહિત બોલે. (સંસ્કારવત્વ)

૨. ઉંચા સ્વરે દેશના આપે જેથી એક યોજન પ્રમાણ સમવસરણમાં બેઠેલ સર્વે સાંભળી શકે. (ઉચ્ચત્વ)

૩. ભાષામાં ગ્રામ્ય પ્રયોગ ન આવે, તુચ્છ ભાષા ન આવે. (અગ્રામ્યત્વ)

૪. મેઘની જેવો ગંભીર સ્વર ચાલ્યો આવે, ગર્જારવ સહિત બોલે. (ગંભીરત્વ)

૫. પ્રતિઘોષ સાથે, વાજિંત્રમાં ભળે તેવી રીતે શબ્દે શબ્દ છુટા પડે તેમ બોલે. (પ્રતિનાદ વિધાયિત્વ)

૬. સાંભળનારને માનસહિત ઉદ્દેશીને બોલે. (દક્ષિણત્વ)

૭. સાંભળનારને રાગ ઉત્પન્ન થાય અને તે પોતાને ઉદ્દેશીને બોલાય છે એમ લાગે તેમ બોલે. (ઉપનીતરાગત્વ) આ સાત ગુણો 'શબ્દ' આશ્રયી થયા.

૮. ઘણા પુષ્ટ અર્થવાળી ભાષા બોલે. (મહાર્થતા)

૯. પૂર્વાપર અવિરોધપણે બોલે. (અવ્યાહતત્વ)

૧૦. કહેનારની મહત્તા લાગે તેમ, આ વચન આવા મહાત્માથી જ નીકળે તેવી વાતો બોલે. (શિષ્ટત્વ)

૧૧. એવું સ્પષ્ટ બોલે કે સાંભળનારનાં મનમાં જરા પણ શંકા ન રહે. (સંશયાસંભવ)

૧૨. દૂષણ વગરનું અને ફરીવાર પૂછવું ન પડે એવું બોલે. (નિરાકૃતાન્ય ઉત્તરત્વ)

૧૩. ગમે તેવો કઠણ વિષય સાંભળનારના મગજમાં ઉતરી જાય તેમ બોલે. (હૃદયગમતા)

૧૪. જેટલું બોલવાયોગ્ય હોય તેટલું અને માંહો માંહે અર્થ મળે તેવું બોલે. (મિથઃસાકાંક્ષતા)

૧૫. નયપ્રમાણયુક્ત અપેક્ષાવાળું અને ષડ્દ્રવ્ય નવતત્ત્વ પુષ્ટ થાય તેવું બોલે. (પ્રસ્તાવૌચિત્ય)

૧૬. તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ થાય તેવું પ્રમાણવચન બોલે. (તત્ત્વનિષ્ટતા)

૧૭. વિષય સંબંધ પ્રયોજન અધિકારી સમજીને ઉચિત બોલે, અસંબદ્ધ ન બોલે. (અપ્રકીર્ણ પ્રસૃતત્વ)

૧૮. પારકાની નિંદા ન થાય પોતાના વખાણ ન થઇ જાય તેમ બોલે. (અસ્વશ્લાઘાન્યનિંદિતા)

૧૯. પ્રતિપાદન કરવાના વિષયને બરાબર લક્ષ્યમાં રાખી બોલે. (અભિજાત્ય)

૨૦. સાંભળનારને ઘી ગોળથી પણ વધારે મીઠાશ ઉપજે તેમ બોલે. (અતિસ્નિગ્ધ મધુરત્વ)

૨૧. યોગ્ય ગુણોની પ્રશંસા-વખાણ કરનારૂં યોગ્ય વચન બોલે. (પ્રશસ્યતા)

૨૨. પરમર્મ ઉઘાડા ન પડે તેવી રીતે બોલે. (અમર્મવેધિતા)

૨૩. બોલનાર મહા પુરૂષ છે એવો ભાસ પડે તેવું વચન બોલે, અર્થતુચ્છતાવાળું ન બોલે. (ઔદાર્ય)

૨૪. ધર્મ અને અર્થને બરાબર વળગી રહીને બોલે-બન્ને યુક્ત બોલે. (ધર્માર્થ પ્રતિબદ્ધતા)

૨૫. કર્તા કર્મ ક્રિયા લિંગ કારક કાળ અને વિભક્તિ યુક્ત બોલે. (કારકાધવિપર્યાસ)

૨૬. સાંભળનારની ભ્રાન્તિ દૂર થાય, વિક્ષેપ દૂર થાય તેવું બોલે. (વિભ્રમાદિ વિમુક્તતા)

૨૭. સાંભળનારને આશ્ચર્ય ઉપજે તેવું બોલે, નવું સાંભળીએ છીએ તેમ લાગે. (ચિત્રકૃત્વ)

૨૮. સાંભળનારને કાંઇ અદ્ભુત મહાન લાગે તેવું ધીરતા સાથે બોલે. (અદ્ભુતત્વ)

૨૯. વચ્ચે રોકાયા વગર ચાલુ બોલે. (અનતિવિલંબીતા)

૩૦. બોલવામાં અનેક પ્રકારની નવીનતા અને વર્ણનો આવે તેમ બોલે. (વૈચિત્ર્ય)

૩૧. વિશેષ બુદ્ધિ ઉપજે-સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય તેવું બોલે. (વિશેષતા)

૩૨. પદના અર્થને અનેક વિશેષણોનો આરોપ કરીને બોલે. (વર્ણપદવાક્ય વિવિક્તતા)

૩૩. સત્ત્વપ્રધાનપણે, જોસથી, સાહસીકપણે બોલે. (સત્ત્વપ્રધાનતા)

૩૪. પુનરૂક્તિ દોષરહિત બોલે, અર્થ સિદ્ધ કરવાનાં અનેક નવાં નવાં પ્રમાણો આપે. (અવ્યુચ્છિત્તિ)

પણ પ્રકારના મેલ વગરનું હોય છે અને તેમને શરીરે જરા પણ પરસેવો તથા કોઈ પણ જાતનો રોગ થતો નથી.[1]

૨. એ રાજાના દેહમાં રહેલ માંસ અને લોહી ગાયના દૂધ જેવું અથવા મોતીના હાર જેવું સફેદ હોય છે.

૩. એ રાજા આહાર અને નિહાર[2] કરે તે ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતા નથી. આહાર નિહાર કરે છે એમ દેખાય પણ વસ્તુ દેખાતી નથી.

૪. એ રાજાના શ્વાસોશ્વાસ કમળના જેવા સુગંધી હોય છે.

આ ચારે ગુણો એ રાજાને જન્મથી સાથે જ હોય છે.

૫. [3]પ્રભુને દેશના દેવા માટે દેવતાઓ સમવસરણ એક યોજન-પ્રમાણ રચે છે છતાં તેમાં પ્રભુના અતિશયથી કરોડો મનુષ્યો અને દેવતાઓ સમાઈ શકે છે, ત્યાં જરા પણ ભીડ થતી નથી, સંકોચ થતો નથી.

૬. પ્રભુ અર્ધમાગધીમાં ઉપદેશ આપે છે પણ સાંભળનારા સર્વે તેને પોતપોતાની[4] ભાષામાં સમજે છે, મનુષ્યો પોતપોતાની દેશભાષામાં સમજે છે, તિર્યંચો પોતાની ભાષામાં સમજે છે અને દેવો દેવભાષામાં સમજે છે. એક યોજનમાં બેઠેલા સર્વે પ્રભુની વાણી બરાબર સાંભળી શકે છે.

---

૩૫. સાંભળનાર થાકી ન જાય તેમ બોલે. (અખેદિત્વ)

આવી રીતે બીજા વચનાતિશયથી વાણીના પાંત્રીસ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજા અપાયાપગમાતિશયથી ભગવાનને પોતાને અથવા તેમના સંબંધમાં આવનારને પીડા થતી નથી, થયેલી પીડા દૂર થાય છે. ઉપદ્રવ નિવારકપણાનો અહીં સમાવેશ તેમની થાય છે.

ચોથા પૂજાતિશયથી ભગવાન જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં તેમનું નિઃસ્પૃહપણું છતાં પૂજા બહુમાન થાય છે, વૈભવ જબરો દેખાય છે અને સર્વ દિશામાં તેમની કીર્તિ ફેલાય છે.

આ ત્રીજા અને ચોથા અતિશયમાં ચોત્રીશ અતિશયનો સમાવેશ થાય છે.

૧ આ પ્રથમના ચાર અતિશય જન્મથી હોય છે. તીર્થંકર જે ભવમાં થાય ત્યાં જન્મથી જ આ ચારે બાબતો તેમની સાથે હોય છે.

૨ દિશા સુત્ર; વડીનીતિ લઘુનીતિ.

૩ ૫-૧૫ સુધીના અગીઆર અતિશયો કર્મ ખપવાથી (ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થવાથી) કેવળજ્ઞાન થવાથી પ્રભુને થાય છે

૪ देवा देवीं नरा नारीं, शबराश्चापि शाबरीं ।
तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्चीं, मेनिरे भगवद्गिरम् ॥

૭. એ રાજાની પછવાડે પ્રભામંડળ સૂર્યથી હજારગણા તેજવાળું ચાલે છે. એનાથી પ્રભુ સામી નજર કરી શકાય છે અને તેજનો અંબાર નજરે પડે છે.[1]

૮. તાવ વિગેરે કોઇ પણ પ્રકારના રોગો ચારે બાજુ પચીશ યોજન સુધીના પ્રદેશમાં છ માસ સુધી થતા નથી. પ્રભુ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાંથી ચારે બાજુ પચીશ યોજનમાં છ મહિના અગાઉ રોગ થયેલા હોય તો તે પણ શાંત થઇ જાય છે.

૯. એટલી ભૂમિમાં વૈરવિરોધ ન થાય અને થયેલા હોય તો શમી જાય, દૂર થઇ જાય, છેડો આવી જાય.[2]

૧૦. પ્રભુ વિચરે તે પ્રદેશથી પચીશ યોજનમાં એકી વખતે ઘણાંનાં મરણ થાય એવા મહા ઉપદ્રવ ન થાય, કોલેરા મરકી કોગળિયું કે એવા બીજા કોઇ પણ ચેપી કે હવાના રોગો ન થાય અને થયેલા હોય તે શાંત થઇ જાય.

૧૧. સદરહુ પ્રદેશમાં કોઇ પણ ઉપદ્રવ ન થાય. અનાજને નુકસાન કરનાર પ્રચુર તીડ ઉંદર આદિ જીવોની ઉત્પત્તિ ન થાય.

૧૨. ભગવાન્ જ્યાં જ્યાં વિચરે ત્યાંથી ચારે તરફ સો યોજનમાં દુકાળ ન પડે, દુકાળનાં કારણો ઉત્પન્ન થયાં હોય તો પણ સુકાળ થઇ જાય.

૧૩. સદરહુ પ્રદેશમાં અવૃષ્ટિ ન થાય. (વરસાદ ન આવવો તેને અવૃષ્ટિ કહે છે.)

૧૪. સદરહુ પ્રદેશમાં અતિવૃષ્ટિ ન થાય. (જોઇએ તેથી વધારે વરસાદ આવે તો તેથી લીલો દુકાળ પડે છે, એ પણ લોકોને અને જનાવરોને ત્રાસ આપે છે. અતિવૃષ્ટિ પણ નુકસાન કરે છે).

૧૫. પ્રભુવિહારના પ્રદેશમાં સ્વચક્ર પરચક્રનો ભય થતો નથી. સ્વચક્રનો ભય અંદર અંદરની લડાઇ (Civil war) કે બળવાથી થાય છે અને પરચક્રનો ભય બહારથી થતાં આક્રમણોથી થાય છે. આ બન્ને પ્રકારના ભયો પ્રભુવિહારક્ષેત્રોમાં થતા નથી.

મહામોહ વિગેરે મોટા દુશ્મનોનો નાશ થવાથી આ ૫-૧૫ સુધીના ગુણો વરિષ્ઠરાજાને ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થતાં મેં સાંભળ્યા છે.

---

૧ મૂળ ગ્રંથકારે આ અતિશય મૂકી દીધો છે.

૨ तत्र खलु अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः જ્યાં અહિંસા બરાબર જામી હોય ત્યાં તેમની આજુબાજુમાં પણ વૈરત્યાગ થાય છે, વાતાવરણ વૈર વગરનું થઇ જાય છે, સદર સૂત્રનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

૧૬. [1]પ્રભુ વિચરે ત્યાં ધર્મપ્રકાશક એક ધર્મચક્ર આગળ આકાશમાં ચાલે છે.

૧૭. પ્રભુ ચાલે ત્યારે તેમની ઉપર ત્રણ છત્ર આકાશમાં ચાલે છે.

૧૮. પ્રભુ વિચરે તેની આગળ ધ્વજ (ઇંદ્રધ્વજ)–નાની ધ્વજાઓના સમૂહસહિત ચાલે છે.

૧૯. પ્રભુ વિચરે ત્યારે આકાશમાં રત્નજડિત સુંદર ચામર ચાલે છે.

૨૦. પ્રભુ વિચરે ત્યાં સ્ફટિકમય પાદપીઠસહિત સિંહાસન આકાશમાં સાથે ચાલે છે.

૨૧. ભગવાન્ વિચરે–ચાલે ત્યારે દેવતાઓ સુંદર નવ કમળોની યોજના કરે છે તે પાછળથી આગળ આવે છે અને તેના ઉપર પગ મૂકીને પ્રભુ ચાલે છે. કેવળજ્ઞાન થયા પછી ભગવાન ભૂમિતળનો સ્પર્શ કરતા નથી.

૨૨. સમવસરણની રચના દેવો કરે છે તેમાં રૂપાનો, સોનાનો અને રત્નનો ગઢ અનુક્રમે કરવામાં આવે છે. ત્રણ ગઢની અંદર વચ્ચે કરેલી વેદિકા ઉપર બેસીને પ્રભુ દેશના આપે છે.

૨૩. સમવસરણમાં પ્રભુ પૂર્વાભિમુખે બેસે છે, તે વખતે બીજા ત્રણ રૂપો ત્રણ દિશાએ દેવો કરે છે, તેથી ભગવાન્ ચતુર્મુખે દેશના આપે છે એમ દેખાય છે.

૨૪. સમવસરણના મધ્યભાગમાં તે વિશિષ્ટ પુરૂષના શરીર પ્રમાણથી બારગણું ઊંચું અને એક યોજનપ્રમાણ સમવસરણ ઉપર સંપૂર્ણ છાયા કરતું, લીલા છત્રસમાન ચૈત્યવૃક્ષ–અશોકવૃક્ષ દેવતા રચે છે.

૨૫. પ્રભુ જે જે સ્થાને વિચરે ત્યાં કાંટાઓ ઊંધા મુખવાળા થઇ જાય છે, કોઇને વાગી ન શકે તેવી રીતે ગોઠવાઇ જાય છે.

૨૬. કેશ, દાઢી, નખ, રોમ, મુછ હોય તેવાને તેવા રહે છે, જરા પણ વધતા નથી.

૨૭. પ્રભુ વિચરે તે સ્થાને સર્વ શબ્દ રૂપ રસ સ્પર્શ અને ગંધ હૃદયને પસંદ આવે તેવા થાય છે અને છએ ઋતુઓ તે સ્થાનમાં પુષ્પાદિ સામગ્રીઓથી એકી સાથે અનુકૂળ થઇ જાય છે.

૨૮. વિહારભૂમિ ઉપર સુગંધી જળનો છંટકાવ થયા કરે છે.

૨૯. વિહારભૂમિ ઉપર ફૂલો થોડાં થોડાં આખો વખત પડ્યાં કરે છે અને સમવસરણની જમીન ફૂલના સમૂહથી ભરેલી લાગે છે. પાંચ વર્ણનાં ફૂલો જાનુ સુધી ભરેલાં રહે છે.

---

[1] સોળથી ચાત્રીસ સુધીના ઓગણીસ અતિશયો દેવકૃત હોય છે.

૩૦. પક્ષીઓ વરિષ્ઠરાજાની પ્રદક્ષિણા કરે છે.

૩૧. અનુકૂળ પવન વાય છે.

૩૨. પ્રભુ વિચરે ત્યારે ઝાડો નમતાં જાય છે અને જાણે પોતે ભક્તિરસથી બદબદ થતાં હોય એમ લાગે છે.

૩૩. ભગવાન પાસે કાંઇ નહિ તો પણ ઓછામાં ઓછા એક કરોડ દેવતાઓ સેવામાં હાજર રહે છે.

૩૪. દિવ્ય દુંદુભિનો અવાજ આકાશમાં થયા કરે છે.

ઉપરના અતિશયો ભક્તિથી ભરપૂર દેવતાઓ કરે છે અને પોતાનું સુંદર રાજ્ય ભોગવતા વરિષ્ઠરાજાને ઉત્પન્ન થાય છે એમ મારા જોવામાં આવ્યું છે. [1]દેવ! એ વરિષ્ઠરાજાને એવી તો અદ્ભુત સંપત્તિઓ મળી છે કે મારી જેવાની વાણીથી તેનું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે.

---

૧ આ સિવાય ભગવાનમાં અઢાર દોષો હોતા નથી તે નીચેની ગાથાપરથી ધ્યાનમાં રાખવું.

अंतरायदानलाभ–वीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासोरत्यरतीभीति–र्जुगुप्सा शोक एव च ॥
कामोमिथ्यात्वमज्ञान–निद्राचाविरतिस्तथा ।
रागोद्वेषश्चनो दोषा–स्तेषामष्टादशाप्यमी ॥

એ અઢાર દોષો વિસ્તારથી સમજવા માટે અનોપચંદભાઇએ બનાવેલો 'અઢાર દોષનિવારક' ગ્રંથ વાંચવો. સામાન્ય અર્થ અહીં લખ્યો છે (નામનિર્દેશમાત્ર).

૧. દાન દેવામાં અંતરાય થવો તે, દાન ન આપી શકાય તે સ્થિતિ–દાનાંતરાય.

૨. વસ્તુનો લાભ, તેની પ્રાપ્તિ ન થવી તે, અમુક કે સર્વ વસ્તુ ન મળે તે–લાભાંતરાય.

૩. પોતાનાં શક્તિ, તેજ, બળ વાપરી ન શકાય અથવા પ્રાપ્ત ન થાય તે–વીર્યાંતરાય.

૪. એકવાર ભોગમાં આવે તે ભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. એવી ભોગ્ય વસ્તુ ન મળે તે–ભોગાંતરાય.

૫. અનેકવાર ભોગમાં આવે (ઘરેણાં સ્ત્રી વિગેરે) તે ઉપભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. તે ન મળે તે–ઉપભોગાંતરાય.

૬. મશ્કરી કરવી, ઠઠ્ઠા કરવા તે–હાસ્ય.

૭. કોઇની ઉપર પ્રીતિ કરવી તે–રતિ.

૮. કોઇની ઉપર અપ્રીતિ કરવી તે–અરતિ.

૯. કોઇ પણ પ્રકારની બીક લાગવી તે–ભય.

૧૦. મલીન વસ્તુ જોઇને મન તિરસ્કાર–ઘૃણા આવવી તે–જુગુપ્સા.

૧૧. મનમાં દીલગીરી થવી, મન ખિન્ન થવું તે–શોક.

૧૨. સ્ત્રી પુરુષ કે બન્ને માટે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા તે–કામ. [ચાલુ]

એ વરિષ્ઠ રાજા સર્વ પ્રાણીઓની આંખો ઠારે તેવા હતા. સર્વને આનંદ આપે તેવા હતા, મહાસુખ આપનાર નિર્વૃતિ-નગરીનો માર્ગ બતાવનાર હતા અને અનેક લોકોને એ નગરીએ પહોંચાડી દેતા હતા.

નિર્વૃત્તિ નગ. રીએ પ્રયાણ.

આવા પ્રકારનું અતિ સુંદર રાજ્ય કરતાં આખરે એ મહાપ્રતાપી સુંદર વરિષ્ઠરાજા પોતે પણ નિર્વૃતિનગરીએ તે જ રસ્તે[1] પહોંચી ગયા. અગાઉના પ્રકરણમાં ઉત્તમરાજાએ શત્રુઓનો ઘાત કર્યો વિગેરે સંબંધી જે વિસ્તારથી હેવાલ કહ્યો છે તે આમના સંબંધમાં પણ બરાબર તે જ પ્રમાણે સમજી લેવો.[2]

હવે જે પેલી દૃષ્ટિ દેવી હતી તેણે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તો વરિષ્ઠ ઉપર સારી રીતે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે પણ તદ્દન નકામી થઇ ગઇ, કાંઇ કરી ન શકી અને આખરે તદ્દન ઠેકાણે આવી ગઇ. વરિષ્ઠરાજાએ એને તદ્દન ઉપયોગ વગરની બનાવી દીધી, વળી એ પોતાના મદદ કરનારા બંધુઓથી વિછુટી પડી ગઇ, તદ્દન શક્તિ વગરની થઇ ગઇ અને આખરે સર્વથા મૂઢ થઇને નાશ પામી ગઇ. એવી રીતે સર્વ પ્રકારે કૃતકૃત્ય થઇને એ મહારાજા તદ્દન શાંત હોઇ કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા વગર અને સંપૂર્ણ આનંદમાં મગ્ન થઇ નિ-

દૃષ્ટિદેવીનું અ. કિંચિત્કરત્વ.

---

૧૩. સમજ વગર કે ખોટા આગ્રહથી દર્શન ઉપર મોહ તે-દર્શનમોહ-મિથ્યાત્વ.

૧૪. મૂઢપણું, સમજણનો-સ્વરૂપ જ્ઞાનનો અભાવ તે-અજ્ઞાન.

૧૫. ઉંઘ આવવી તે-નિદ્રા.

૧૬. ત્યાગ કરવો તે પચ્ચખ્ખાણ. તે ન લઇ શકવા તે અપ્રત્યાખ્યાન-અવિરતિ.

૧૭. સુખનાં સાધનો મેળવવામાં ગૃદ્ધિ તે-રાગ.

૧૮. પૂર્વે દુઃખનું સ્મરણ અથવા તેનાં સાધનો ઉપર ક્રોધ તે-દ્વેષ.

આ અઢારે દોષ વરિષ્ઠરાજામાં નહોતા એમ કહેવાનો અત્ર આશય છે. આ અઢારે દોષો એટલા વિસ્તૃત છે કે એમાં આખી દુનિયાના સર્વે દોષો સમાઇ જાય છે અને જ્યારે તેનો સર્વથા ત્યાગ થઇ ગયો હોય ત્યારે પ્રાણી અસાધારણ મનુષ્યની ગણનામાં આવે છે તેમાં કાંઇ પણ નવાઇ નથી.

૧ પોતે જે માર્ગનો સર્વને ઉપદેશ આપતા હતા તે જ રસ્તે પોતે પણ ચાલીને મોક્ષે ગયા.

૨ જુઓ પૃ. ૧૬૦૯-૧૦.

વૃત્તિ નગરીમાં બેસે છે, મોજ કરે છે અને નિજગુણોમાં રમણ કરે છે.[1]

૧. ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનું વર્ણન કરતાં શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યકાર કહે છે કે यस्तु कृतार्थोऽप्युत्तममवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति । नित्यं स उत्तमेभ्योऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव॥ "જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણી મહા ઉત્તમ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને તેનો ઉપદેશ બીજાને આપે છે તે પ્રાણી **ઉત્તમોત્તમ** છે અને સર્વથી વધારે પૂજ્ય છે." **ક્ષેમંકરગણિ** ષટ્પુરૂષ ચરિત્રમાં આ ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને અંગે તીર્થંકર મહારાજની વાર્તા કરે છે તેમાંનો અતિ આનંદદાયી ભાગ જેની વિગત ઉપર પ્રકરણમાં આવી નથી તે અહીં ઉતારી લઇએ છીએ. તેઓશ્રી જણાવે છે કે "તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાક ભોગવનાર, ત્રણ લોકના ઇશ્વર, ત્રણ લોકના નાથ, ત્રણ લોકમાં પૂજનીય, ત્રણે લોકમાં સ્તુતિ કરવા લાયક, ત્રણ લોકમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય, નિર્દોષ, સર્વ ગુણોથી સંપૂર્ણ મહાત્મા તીર્થંકરો **ઉત્તમોત્તમ** વિભાગમાં આવે છે. એવા વિશુદ્ધ મહાત્માઓ અવ્યવહારરાશિમાં હોય છે ત્યારે પણ ગુણોમાં અન્ય જીવો કરતાં વધારે હોય છે, પણ તેઓનું રત્નત્વ ઢંકાયલું રહે છે. વ્યવહારરાશિમાં આવે ત્યારે જો પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો ચિંતામણિ રત્ન થાય છે, અપ્કાયમાં જાય તો તીર્થજળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અગ્નિકાયમાં જાય તો યજ્ઞ કે મંગળદીપકની અગ્નિ થાય છે, વાઉકાયમાં જાય તો વસંતકાળનો શીતળ મૃદુ સુગંધી પવન થાય છે, વનસ્પતિકાયમાં જાય તો કલ્પવૃક્ષ આંબા કે પ્રતાપી ઔષધી થાય છે અને એવી જ રીતે બે ઇંદ્રિયમાં દક્ષિણાવર્ત શંખ થાય છે, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ઉત્તમ ગજ કે અશ્વ થાય છે અને એવી રીતે સર્વ ગતિમાં ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. છેવટે જ્યારે તીર્થંકર થવાના હોય છે ત્યારે તેમની માતા ચ્યવનકાળે ચૌદ મોટાં સ્વપ્ન દેખે છે, તેઓ ગર્ભકાળથી ત્રણ જ્ઞાનસહિત હોય છે, ગર્ભકાળમાં દેવો તેમના પિતાનાં ઘરમાં ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ કરે છે, તેમની માતાને ગર્ભની વેદના થતી નથી, મહા ઉત્તમ દોહદો થાય છે અને દયા અનુકંપા કરવા મન થાય છે, તેમના પિતાને ઘણો હર્ષ થાય છે, અન્યથી પરાભવ થતો નથી, આજ્ઞા વધારે સારી રીતે પ્રસરે છે, યશકીર્તિમાં વધારો થાય છે અને વિપત્તિઓ દૂર થાય છે. તેમના જન્મસમયે સર્વ ગ્રહો ઉચ્ચ હોય છે, ત્રણ લોકમાં સર્વ સ્થળે પ્રકાશ થાય છે, નારકીના જીવોને પણ થોડો વખત સુખ થાય છે, દેવતાઓ રત્ન સોના રૂપા વસ્ત્ર વિગેરેની વૃષ્ટિ કરે છે, જય જય શબ્દના ઉચ્ચારથી આકાશ અને પૃથ્વીને ગજાવી મૂકે છે, સુગંધી શીતળ પવન સર્વત્ર વાય છે અને સમુદ્ર કલ્લોલ કરી વધારે ઉછળે છે. માતાનું પ્રસુતિ કાર્ય છપ્પન દિક્કુમારીઓ કરે છે, મેરૂપર્વત ઉપર જઇ ઇંદ્રો અને દેવો પ્રભુનો જન્માભિષેક કરે છે અને તે વખતે આખુ જગત્ આનંદમય થાય છે. તે વખતે વળી દેવ અસુર મનુષ્ય અને પશુ પક્ષીઓનું પરસ્પર વૈર નાશ પામે છે, ડાકિની શાકિની પરાભવ કરી શકતી નથી, ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થતા નથી, સૂર્યાદિક ગ્રહો લોકોને શાંતિ કરે છે, લોકોનાં મન પરસ્પર પ્રીતિવાળાં થાય છે, દૂધ ઘી તલ શેરડી વિગેરે પદાર્થોમાં રસની વૃદ્ધિ થાય છે, વનસ્પતિમાં ફળ અને ફૂલનો વધારો થાય છે, ઔષધિઓનો પ્રભાવ અધિક થાય છે, ખાણોમાં રત્નસુવર્ણ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પુષ્પોની સુગંધીમાં મોટો વધારો થાય છે અને નિધાનો જમીનમાં ઊંડા હોય તે ઉપર આવે છે. પ્રભુના જન્મસમયે મંત્ર સાધનારની

[ચાલુ

મંત્રસિદ્ધિ-વિદ્યાસિદ્ધિ સુલભ થાય છે, લોકોનાં હૃદયમાં સદ્બુદ્ધિ થાય છે, મન દયાર્દ્ર થાય છે, મુખમાંથી અસત્ય વચન નીકળતાં નથી, પારકું દ્રવ્ય હરવાની મતિ થતી નથી, કુશીલ માણસોની સોબત થતી નથી, કલહો ઓછા અને ઓછા થઈ જાય છે અને પાપબુદ્ધિ નાશ થઇ જાય છે. તીર્થંકરના જન્મસમયે સારાં કાર્ય કરવાં મન પ્રવર્તે છે, ઇચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, અન્યના ગુણ ગ્રહણ કરવા બુદ્ધિ થાય છે, સર્વ લોકો પોતાને ઘરે મહોત્સવ કરે છે, મંગળગીત ગાય છે અને ચારે તરફ વધામણી થાય છે. તીર્થંકરના જન્મસમયે સ્વર્ગવાસી પાતાળવાસી અને ભૂમિવાસી દેવો પ્રમુદિત થાય છે, શાશ્વત ચૈત્યોમાં મહોત્સવ કરે છે, દેવીઓ ધાત્રી (ધાવ) તરીકે કામ કરે છે, દેવીઓ નવા બાળકને અનુપમ નવીન આભરણોથી શોભાવે છે, નાના પ્રકારની ક્રીડા કરાવે છે, જમણા હાથના અંગુઠામાં અમૃતનો સંચાર કરે છે. તેઓ બાળક અવસ્થામાં ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત હોય છે, અપરિમિત બળ અને પરાક્રમયુક્ત હોય છે, બીજાં બાળકો કરતાં ઘણી ઉત્તમ પ્રકૃતિયુક્ત હોય છે, ત્રણે લોકની રક્ષા કરવાને શક્તિમાન્ હોય છે, અભ્યાસ કર્યા વગર વિદ્વાન્ હોય છે, કળા શીખ્યા વગર સર્વ કળામાં કુશળ હોય છે, અલંકાર વગર પણ અતિ શોભતા હોય છે, ચપળતારહિત હોય છે, સ્વજન પરજનને ઉપતાપ નહિ કરનાર હોય છે અને લીલાવિલાસમાં ચંચળતા વગરના હોય છે તેમ જ સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન હોવાથી અલ્પ ઇચ્છાવાળા હોય છે. ૧ વ્યાધિરહિત તેમ જ મેલરહિત દેહ, ૨ દેહમાં તથા મુખમાં સુગંધી, ૩ ગાયના દૂધની ધારા જેવા સફેદ લોહી અને માંસ અને ૪ ચર્મચક્ષુથી ન જોઇ શકાય તેવો આહાર નિહારનો વ્યવહાર—આ ચારે અતિશયો પ્રભુને જન્મથી સિદ્ધ હોય છે. તીર્થંકરના અંગોમાં અનુપમ શોભા હોય છે, તેમનો બાંધો, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ, ગતિ, સત્ત્વ, બળ, શ્વાસોશ્વાસ અનુપમ હોય છે. પાંચમા બ્રહ્મકલ્પમાં રહેનારા લોકાંતિક દેવો આવી પ્રભુને કહે છે કે "ભગવાન્! હવે અવસર થયો છે, તીર્થ પ્રવર્તાવો." એ વાક્યથી નિદ્રામાંથી જાગેલ રાજાની પેઠે પ્રભુ તરત સાવધાન થાય છે અને તરત જ સાંવત્સરિક દાન દેવાનો આરંભ કરે છે. જેને જે વસ્તુનો ખપ હોય તે માગી લો એવી ઉદ્ઘોષણા દેવો કરે છે અને છૂટે હાથે લોકોને સોનું, રત્ન, મણિ માણેક, વસ્ત્ર, આભરણ, હાથી, ઘોડા વિગેરેનું મહાદાન આપે છે. વર્ષ સુધી આવું વિશાળ દાન આપવાથી તીર્થંકરનો કીર્તિપટહ આખા વિશ્વમાં વાગે છે. ત્યાર પછી તેઓશ્રી દીક્ષા લે છે તે વખતે દેવો આઠ દિવસનો મહોત્સવ નંદીશ્વર દ્વીપે કરે છે. તીર્થંકર પોતાને હાથે જ દીક્ષા લે છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે બદ્ધકચ્છ, યતિધર્મ પાળવા તૈયાર અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવપર મમતા રાખનાર તીર્થંકર પૃથ્વીપર વિહાર કરે છે અને પ્રાપ્ત થતા સર્વ પરીષહ અને ઉપસર્ગો સહન કરે છે. બાહ્ય અને અંતરનો સર્વ પરિગ્રહ ત્યાગી આવી રીતે નિર્ગ્રંથ થયેલા તીર્થંકર મૈત્રી પ્રમોદ કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવની સ્થિરતાને પરિણામે અને ક્ષમા, માનત્યાગ, માયાત્યાગ, લોભત્યાગને લીધે જે ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય, ધૈર્ય, મર્યાદિત આર્યત્વ, દયાળુત્વ, અનુદ્ધતત્વ, સદાચારીત્વ, મન વચન કાયાનું એકત્વ, સત્યત્વ, સર્વજનહિતેચ્છુત્વ, પ્રભુત્વ, જિતેંદ્રિયત્વ, ગુણરાગત્વ, મમતારહિતત્વ, સમાનભાવીત્વ, નિર્ગ્રંથત્વ, નિર્દોષત્વ હોય છે તેવું ત્રણ લોકમાં કોઇપણ દેવ અસુર કે મનુષ્યમાં

[બાકી

વિતર્ક અપ્રબુદ્ધ શિષ્યને કહે છે કે તમે છ રાજ્યોનું અવલોકન કરી તેની વિગતવાર હકીકત આપને જણાવવા મને હુકમ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે જઈને મેં જે જોયું અને સાંભળ્યું તે મેં આપને આ પ્રમાણે વિગતવાર જણાવ્યું છે.

* * *

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હરિ અને ધનશેખર.

ઉપર પ્રમાણે વિતર્કે છ પુરૂષોની વાર્તા કરી તે સાંભળીને અપ્રબુદ્ધ શિષ્ય પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.'

અપ્રબુદ્ધની પર્યાલોચના.
સિદ્ધાન્ત પ્રસાદથી સુખદુઃખ જ્ઞાન.
સર્વ સંશયોનો સંપૂર્ણ નાશ.

અહો ! 'મહાત્મા સિદ્ધાન્તે અગાઉ મને જે વાત કરી હતી તે સર્વે આ તો બરાબર સાબીત થઇ. આટલા ઉપરથી જણાય છે કે સિદ્ધાન્ત મહાશયના કહેવામાં જરા પણ ફેરફાર કે વિરોધ નહોતો. સિદ્ધાન્તમહાત્માએ મને વાતચીત દરમ્યાન કહ્યું હતું કે એ અંતરંગ રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ થાય છે, પાત્રવિશેષે જે પ્રાણી એ રાજ્ય સારી રીતે પાળે તેને તે રાજ્ય સુખનું કારણ થાય છે અને જે તેને ખરાબ રીતે પાળે તેને તે જ રાજ્ય દુઃખનું કારણ થાય છે. રાજ્ય તો એક જ છે પણ દરેક વ્યક્તિ તેને કેવી રીતે પાળે છે તેના-ઉપર તેનાં સુખદુઃખનો આધાર રહે છે. વિતર્કે મને અત્યારે જે વાર્તા કહી સંભળાવી, પોતે નજરે છ વર્ષ સુધી જે હકીકત જોઇ તેનું જે વર્ણન કર્યું, તે એ જ હકીકત બતાવે છે. સિદ્ધાન્ત જે વાત બતાવે તેથી ઉલટી હકીકત કે તેમાં ફેરફાર હોવાનો સંભવ જ કેમ હોઇ શકે? કારણ કે

---

૧ અહીં રૉ. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૯૫૨ શરૂ થાય છે.

૧ અહીં પૃ. ૧૫૫૮-૫૯ માં અપ્રબુદ્ધ અને સિદ્ધાન્ત વચ્ચે જે વાતચીત થઇ છે તે જરા વાંચી જવી એટલે આ પર્યાલોચનાનો સાર બરાબર સમજાઇ જશે.

વિતર્કે મને જે હકીકત કહી તે પરથી જણાય છે કે તે જ રાજ્ય [1]નિકૃષ્ટને અને [2]અધમને દુઃખનું કારણ થયું કારણ કે તેઓએ એ રાજ્ય ઘણી ખરાબ રીતે પાળ્યું અથવા પોતાનું રાજ્ય ઓળખી પણ શક્યા નહિ; વળી એ જ રાજ્ય [3]વિમધ્યમને અલ્પ સુખનું કારણ થયું, કારણ કે એ પણ રાજ્યની બહારના ભાગમાં જ મોટે ભાગે રહ્યો અને રાજ્યને મંદમંદ સહજ પાળ્યું; વળી તે જ રાજ્ય [3]મધ્યમરાજને લાંબા વખતના સુખનું કારણ થયું કારણ કે એણે રાજ્યની અંદર પ્રવેશ કરીને કાંઇક આદરપૂર્વક તેની પાલના કરી; વળી તે જ રાજ્યને બહુ સુંદર રીતે પાળવાથી ઉત્તમરાજ અને વરિષ્ટને તે સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપનાર થયું. આ છ રાજા પૈકી પ્રત્યેકનું એક એક વર્ષનું રાજ્યપાલન સમજવાથી હું તો બધી હકીકત બરાબર સમજી ગયો, જાણી ગયો, કારણ કે ડાહ્યા માણસોએ કહ્યું છે કે "જે માણસે બારીક અવલોકન કરીને એક સંવત્સર (વર્ષ) જોયો હોય અને એકવાર જેણે ઇચ્છાપૂર્વક તેની સેવના કરી હોય, તેણે આખી દુનિયાને બરાબર જોઇ લીધી છે એમ જાણવું, કારણ કે દુનિયાના ભાવો ફરી ફરીને એવી રીતે જૂદા જૂદા સંબંધે બન્યા જ કરે છે.[4]" સિદ્ધાન્ત મહાત્માની મહેરબાનીથી સુખ અને દુઃખના હેતુઓ કયા છે, કેવી રીતે રહેલા છે અને તે પ્રાણીપર કેવી રીતે કામ કરે છે તે મારા જાણવામાં આવી ગયું અને મારી અજ્ઞતા હતી તે દૂર થઇ ગઇ.

આવી રીતે એ અપ્રબુદ્ધ શિષ્ય જે પણ એક રાજા જ હતો તેને ઘણો સંતોષ થયો, તેના અંતરાત્માને ઘણો આનંદ થયો અને છ એ રાજ્યોનો વિચાર વારંવાર કરતાં, તે પર પર્યાલોચના કરતાં અને તે સંબંધી પૃથક્કરણ કરતાં તે નિશ્ચિત થયો, આનંદમાં આવી ગયો, શાંતિ પામ્યો.[5]

* * * *
* * *

---

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૧ મું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.

૨ જુઓ પ્રકરણ ૧૨ મું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.

૩ જુઓ પ્રકરણ ૧૩ મું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.

૪ શાસ્ત્રકાર અન્યત્ર કહે છે કે જેણે એક ભાવ સર્વથા જાણ્યો તેણે સર્વ ભાવો જાણ્યા એમ સમજવું.

૫ ઉત્તમસૂરિએ હરિરાજા પાસે પૃ. ૧૫૫૬ થી જે ઉપદેશ શરૂ કર્યો હતો તે અત્ર પૂરો થાય છે. જુઓ પ્રકરણ નવમાનો છેલ્લો ભાગ. પૃ. ૧૫૫૫-૫૭.

જે જે દેહધારી છે, ટુંકામાં જે સર્વ જીવો સંસારમાં છે તે સર્વે પરમાર્થે નજરે સત્ય વસ્તુસ્વરૂપે કર્મપરિણામરાજાના પુત્રો છે અને તે સર્વના જૂદા જૂદા આકારોનો સમાવેશ ઉપર જે છ પ્રકારના પુત્રો જણાવ્યા તેમાં થાય છે, એમાં જરા પણ સંશય રહે તેવું નથી. તેઓ જાય છે ત્યારે તે જ રાજ્ય તેમના જેવા જ બીજા છોકરાઓને કર્મપરિણામ આપે છે અને તે નવા આવનારા છોકરાઓ વળી તે રાજ્ય ભોગવે છે, એ નવા આવનારા છોકરાઓનાં નામો પણ નિકૃષ્ટ અધમ વિગેરે થાય છે અને નામપ્રમાણે તેઓને સુખદુઃખનાં સર્વ કારણો અનુક્રમે આવી મળે છે અને એ નામોનાં ગુણ પ્રમાણે તેઓ આગળ વધે છે અને તેઓનો વિકાસ કે સંકોચ એવા જ પ્રકારનો થાય છે. રાજન્! એ કર્મપરિણામરાજાના બીજા છોકરાઓ દૂર રહો, એમની વાત હાલ બાજુ ઉપર રાખો, હું પોતે જ કર્મપરિણામરાજાનો એક પુત્ર છું એમ તું જાણ. ઉપર કથાનક પ્રસંગમાં[1] ઉત્તમ નામનો પાંચમો પુત્ર આવ્યો હતો તે તારા લક્ષ્યમાં હશે, એને કર્મપરિણામરાજાએ એક વર્ષ માટે રાજ્ય આપ્યું હતું તે પણ યાદ હશે, ત્યાર પછી સિદ્ધાન્તે બતાવેલા માર્ગે એ પાંચમો પુત્ર ચાલ્યો હતો,[2] તેની સાથે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય નામના અનુચરો થયા હતા, એને જે રાજ્ય કરવાની પૂર્વ ક્રિયા સિદ્ધાન્તે બતાવી હતી તે સર્વ તેણે કરી હતી અને ત્યાર પછી તે અતિ સુંદર અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો હતો, તેણે રાજ્યમાં દાખલ થઇને પોતાના આખા શત્રુવર્ગને મારી નાખ્યો હતો અને ચારિત્રરાજ અને તેના આખા લશ્કરની બરાબર પોષણા કરી હતી તે સર્વ તને યાદ હશે, તે પાંચમો ઉત્તમરાજ નામનો પુત્ર હતો તે હું જ છું એમ સમજ અને એ રાજ્ય ભોગવતો આ સહાય કરનારા સાધુઓ સાથે અહીં આવી પહોંચ્યો છું એમ તું જાણ. મેં અગાઉ એ પાંચમા ઉત્તમ રાજ્યના જે ગુણો (૧) તારી પાસે વિસ્તારથી વર્ણવ્યા હતા, તેને જે જે પ્રકારનું સુખ (૨) હતું અને થવાનું હતું એમ જણાવ્યું હતું, તેની જે જે મહાન વિભૂતિઓ (૩) તને ગણાવી હતી, એની જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ (૪) તને સંભળાવી હતી તે સર્વ ગુણો, તે સર્વે સુખો, તે સર્વ વિભૂતિઓ અને તે સર્વ ચેષ્ટાઓ મારા સંબંધમાં અત્યારે જ વર્તે છે, અને રાજન્! એ સંબંધમાં જરા પણ શંકા નથી. અત્યારે હું અંતરંગ રાજ્ય કરૂં છું અને ભક્તિભાવમાં નમ્ર થયેલા દેવતાઓ વારંવાર હું 'ગુણગણોથી ભરેલો છું' એવી રીતે ધન્યતાપૂર્વક

---

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૪ મું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.

૨ જુઓ પૃ. ૧૫૯૮ થી આગળ.

મારી સ્તુતિ કરે છે (આ (૧) ગુણને અંગે વાત થઇ). ત્યાર પછી (૨) સુખના સંબંધમાં વાત કરૂં તો મને પોતાને મારા મનમાં મારા અંતરમાં એવો આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે અને રાજ્ય કરતી વખતે જ મને એવા સુખનો ઉપભોગ થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે, તેનું ગમે તેટલું વિવેચન કરૂં તો પણ તેનો પાર આવે તેમ નથી. વળી મારી (૩) વિભૂતિ (સંપત્તિ)ના સંબંધમાં તને વાત કરૂં તો મારે જણાવવું જોઇએ કે મારી પાસે રત્નો (આત્મિક)નાં તો મોટા મોટા ઢગલા છે અને ચારે પ્રકારના (આંતરંગ) લશ્કરનો જો તને ખ્યાલ આપવા ધારૂં તો તે માત્ર 'અસંખ્યાત' શબ્દથી જ અપાય તેમ છે, મતલબ મારૂં ચતુરંગ લશ્કર એટલું મોટું છે કે તેની સંખ્યા જ થઇ શકે તેમ નથી, તેનો પાર પમાય તેમ નથી. આ મારી વિભૂતિને અંગે વાત થઇ. મારી (૪) ચેષ્ટાઓને અંગે તને વાત કરૂં તો સંક્ષેપમાં સિદ્ધાન્તમહાત્માએ ઉત્તમરાજની વાત કરતાં તેની જે સર્વ ચેષ્ટાઓ કહી હતી તેવી સર્વ ચેષ્ટાઓ મારી છે, મારાં અનુષ્ઠાનો અને વર્તનો તે પ્રમાણે છે એમ તું સમજ. જેવી રીતે કર્મપરિણામનો ઉત્તમ નામનો પુત્ર કહ્યો હતો તેવો હું થયો છું તેવી જ રીતે બીજા નિકૃષ્ટ વિગેરે તેના છોકરાઓ સંસારમાં જન્મેલા જ છે એમ તારે સમજવું. એ રાજ્ય એક પ્રકારનું છે, વળી પ્રાણીઓ અનેક દેખાય છે અને પ્રવાહમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ખાંચો નાંખ્યા વગર એક સાથે સર્વ પ્રાણીઓ એ રાજ્યને ભોગવે છે. રાજ્યનો પ્રવાહ ચાલે છે અને *પ્રત્યેક પ્રાણી એક સાથે એકી વખતે તેને ભોગવે છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે એનું બરાબર અવલોકન કરવાથી તને તે સ્ફુટ રીતે સમજાઇ જશે. હવે તારે એ સંબંધમાં કાંઇ વધારે ખુલાસો પૂછવો હોય તો ખુશીથી મને પૂછી લે."

હરિકુમારની સાવધાનતા.
પંચમરાજ્યે પ્રયાણેચ્છા.
દીક્ષા લેવાનો પ્રસિદ્ધ માર્ગ.

આચાર્ય ભગવાનના વચનમાં રહેલા ભાવાર્થને બરાબર સમજીને હરિરાજાએ વળી પાછો સવાલ કર્યો "ભગવન્! જો પરમાર્થનજરે સર્વ દેહધારી પ્રાણીઓ જેઓ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરી રહેલા છે તે કર્મપરિણામરાજાના જ છોકરાઓ છે, જો કર્મપરિણામરાજા એ સર્વ પ્રાણીઓને તેઓની અંતરંગ ભૂમિ ચિત્તવૃત્તિ નામની છે તેનું રાજ્ય આપે છે, એ મહાભૂમિ જો કે એક જ પ્રકારની છે છતાં પાત્ર-

વિશેષે જેને રાજ્ય આપવામાં આવ્યું હોય તેને લઇને તે જૂદા જૂદા પ્રકારના આકાર ધારણ કરે છે અને તે જૂદા જૂદા આકારોને લઇને તે અનેક પ્રકારનાં સુખદુઃખનાં કારણભૂત થાય છે; જો એવી હકીકત હોય તો પછી અમે પોતે (હું)પણ કર્મપરિણામરાજાના પુત્ર જ છીએ એમ જણાય છે!! અને જો તેમ હોય તો અમને પણ એ રાજ્ય બરાબર લાગુ પડતું અને મળી ગયેલું હોવું જોઇએ એમ જણાય છે."

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં કહ્યું "રાજન્! તેં બરાબર હકીકત કહી, તારા સમજવામાં વાત સ્પષ્ટ આવી ગઇ જણાય છે. તેં જે છેવટનો નિશ્ચય બતાવ્યો તે તદ્દન સાચો છે. એ રાજ્ય સર્વને બરાબર લાગુ પડે છે, સર્વને એ રાજ્ય મળે છે અને તને પણ રાજ્ય મળેલું જ છે. અગાઉ મેં [1]વિમધ્યમનું રાજ્ય વર્ણવ્યું હતું તે પ્રમાણે અત્યારે તું રાજ્ય પાળે છે, માત્ર એ રાજ્યને તું જોઇ શકતો નથી. એનું કારણ એ છે કે રાતદિવસ તું ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે વર્ગોને સાધે છે પણ એ એવી રીતે સાધે છે કે એક બીજાને અરસ્પરસ વાંધો ન આવે. તને યાદ હશે કે અગાઉ વિમધ્યમ રાજ્યનું લક્ષણ[2] મેં એજ કહ્યું હતું. કેમ હવે તારા ધ્યાનમાં તે વાત બરાબર આવે છે?"

હરિરાજા—"મારે આ વિમધ્યમનું રાજ્ય નથી જોઇતું. એ રાજ્યથી સર્યું! હાલ આપ જે ઉત્તમરાજ્ય ભોગવો છો તે મને પણ આપો."

ઉત્તમસૂરિ—"રાજન્! એ વાત તો ઘણી સારી કરી, પણ એક વાત સાંભળ. એ રાજ્ય જેવી રીતે આ સાધુઓને મળ્યું છે તેવી રીતે જ મેળવી શકાય છે, એ રાજ્ય મેળવવાનો બીજો કોઇ ઉપાય નથી. તેઓને એ રાજ્યને અંગે કેવી વાત બની હતી તે તને જણાવું. જ્યારે અગાઉ તેઓના મનોહર અંતરંગ રાજ્ય સંબંધી વાત મેં તેમને કરી હતી ત્યારે તેઓ પણ એ રાજ્ય મેળવવા માટે ઘણું જ હોંશવાળા થઇ ગયા હતા અને અત્યારે જેમ તને એ રાજ્ય મેળવવાની ઘણી ઇચ્છા—અભિલાષા થઇ છે તેમ તેઓને પણ થયું હતું; તે વખતે મેં એ સર્વ રાજ્યાકાંક્ષીઓને જણાવ્યું હતું કે ભગવાનના મતમાં દીક્ષા

---

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૩ નો અંગે ખાસ ફકરો પૃ. ૧૫૮૬-૮૯.

૨ જુઓ પૃ. ૧૫૮૭.

દીક્ષા વગર એ અંતરંગ ભૂમિનું ઉત્તમ રાજ્ય પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી. પછી તેઓએ સર્વ પાપોને નાશ કરનારી દીક્ષા લીધી અને તેને પરિણામે તેઓએ સર્વ સુખનું સ્થાન એ ઉત્તમ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. રાજન્! તને પણ એ ઉત્તમરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તારે પણ આ ભાગવતી દીક્ષા લેવી."

હરિરાજા—"મહારાજ! જો એટલું જ માત્ર કરવાથી એવડું મોટું મહાસુખદાયી રાજ્ય મળી જતું હોય તો પછી એ બાબતમાં વિલંબ શો કરવો? એવી બાબતમાં તે વળી જરા પણ ઢીલ કરવી યોગ્ય ગણાય ખરી? માટે મારા ઉપર કૃપા કરીને મને ભગવાનના મતની દીક્ષા આપો, એમાં જરા પણ ઢીલ ન કરો."

હરિરાજાને દીક્ષા.
શાર્દૂલકુમારને રાજ્ય.
પંચમ રાજ્યની પાલના.

રાજાનાં આવા વચન સાંભળીને સૂરિ મહારાજનાં નેત્રો આનંદથી વિકસ્વર થયાં. તેઓ બોલ્યા "રાજન્! તેં બહુ સુંદર વાત કરી! આ મહાન્ રાજ્ય ઘણું સુંદર છે, મહા સુખપરંપરા આપનાર છે અને દીક્ષા લેવાથી તે મળી શકે તેવું છે, એવી હકીકત જાણીને કયો સમજુ માણસ તે લીધા વગરનો રહે? થોડાં માટે વધારેને ખોઇ બેસવાની વાત તે કોઇ ડાહ્યો માણસ કરે ખરો કે? વળી તું ભગવાનના મતની દીક્ષા લેવાને ખરેખરો લાયક છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા લાવવા જેવું નથી. વળી જે પ્રાણી એને પાત્ર (લાયક) ન હોય તેના સંબંધમાં અમે પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. તું પાત્ર છે માટે ખુશીથી એ દીક્ષા લે અને પરિણામે અક્ષય આનંદનું પાત્ર થા."

ગુરૂમહારાજે જે વચન કહ્યાં તેને હરિરાજાએ તે જ પ્રકારે સ્વીકાર્યાં અને તુરત જ પોતાનાં મહાવિવેકી મંત્રી અને સેનાપતિ સાથે પૂરતો વિચાર કરીને રાજ્ય ઉપર પોતાના શાર્દૂલ નામના પુત્રને સ્થાપન કરી દીધો. તુરત જ મોટો મહોત્સવ શરૂ કર્યો, જિનેશ્વર ભગવાનના મંદિરમાં ઠાઠમાઠથી આઠ દિવસ સુધી મહોત્સવ (અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ) કર્યો, દ્રવ્ય વિગેરેની અભિલાષાવાળા અર્થીવર્ગને મોટાં દાન આપ્યાં, ગુરૂમહારાજની મહા પૂજા કરી, વડીલવર્ગને માન આપ્યું, આખા નગરના સર્વ લોકોના આનંદમાં સર્વ પ્રકારે ખૂબ વધારો કર્યો અને તે વખતે કરવા યોગ્ય સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરી, જરૂરી કાર્યો

આરોગી લીધાં અને દુરજનો ટુંકમાં પણ મુદ્દાસર રીતે અમલ કરી લીધો. ત્યાર પછી પોતાની વહાલી સ્ત્રી મયૂરમંજરી, અનેક ઉત્તમ માણસો તેમ જ બીજા પ્રધાનવર્ગ સાથે પોતે નગર બહાર નીકળ્યો, સંસાર બહાર નીકળ્યો અને વિધિપૂર્વક ઉત્તમસૂરિપાસે સર્વેએ દીક્ષા લીધી. નિરંતર આનંદ આપનાર સુંદર રાજ્ય હરિરાજાએ પ્રાપ્ત કર્યું તેના આનંદમાં લીન થઈ મહાભાગ્યશાળી તે રાજા રાજ્યમાં વધારો કરતો પૃથ્વી ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યો. * *

લોભથી લલચાયેલ ધનશેખર.
દ્રવ્ય લોભથી ભૂમિ ખનન.
ખનનથી ગયેલો ધન.

સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે—

અરે અગૃહીતસંકેતા! મારી સાથે તો પેલા મારા મિત્રો મૈથુન અને સાગર [illegible] વળગી રહ્યા, તેમણે મારો કેડો છોડ્યો નહિ અને હું તેઓથી છૂટો થઈ શક્યો નહિ, પરિણામે તેમણે મારી પાસે અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરાવ્યાં. પૈસા મેળવવાની ઇચ્છાથી અને [illegible] ઉપર અત્યંત [illegible] રહેવાથી હું તો ઘણા દેશોમાં ત્યાર પછી રખડ્યો. અને અનેક પ્રકારના કલેશોમાં મારી જાતને રગદોળીને એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં અને એક નગરમાંથી બીજા નગરમાં ભટક્યા કર્યો.

એવી રીતે અનેક ગામો અને દેશોમાં ફરતાં ફરતાં એક વખત [illegible]

[illegible]

(ગુપ્ત દાટેલા ભંડારને) ખોદીને બહાર કાઢ." મિત્રની પ્રેરણાથી મને થાક લાગેલો હતો છતાં આરામ પણ લીધા વગર મેં તો એકદમ જમીનને ખણવા માંડી, વધારે ઊંડું ખોદતાં એ જમીન મહા મૂલ્યવાન્ રત્નોથી ભરેલી જણાઇ, બારિકીથી તપાસ કરતા એક મોટો ઘડો અનેક મહા તેજસ્વી રત્નોથી ભરેલો દેખાયો, રત્નો એવાં તો પાણીવાળાં હતાં કે તેની પ્રભા(lustre)થી ચારે તરફ પ્રકાશ થઇ રહ્યો હતો. આવાં સુંદર રત્નોથી ભરેલો ઘડો જોતાં મારા આનંદનો કાંઇ પાર રહ્યો નહિ, મારી જીભમાં પાણી છૂટવા લાગ્યું, મારા આખા શરીરે પરસેવો થઇ ગયો, મારી આંખો હર્ષથી પ્રફુલ્લિત થઇ ગઇ અને મારા આખા શરીરે રોમાંચ ખડા થઇ ગયા. હું તો મારા સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી તેને એકદમ લેવા ગયો ત્યાં તો ચારે દિશાઓને ફાડી નાખે એવો મોટો ભયંકર અવાજ થયો અને એ જ જમીનમાંથી કાળસ્વરૂપ અત્યંત ભયંકર મોટો વૈતાળ ઉત્પન્ન થયો, બહાર નીકળી આવ્યો. એની આંખોમાંથી અગ્નિના ભડકા બહાર નીકળતા હતા, એના મુખમાંથી 'ફ્રૂર્ ફ્રૂર્' ના ભયંકર અવાજ નીકળ્યા કરતા હતા, એની અત્યંત ભયંકર લાંબી દાઢો બહાર નીકળી આવેલી હતી અને એનું મુખ જમરાજથી પણ વધારે ભયંકર હતું; એ એટલો ભયંકર અને બીહામણો હતો, એના આખા શરીરનો દેખાવ એવો ભયંકર હતો કે એને જોતાં જ ગાત્ર ગળી જાય, એના સામી નજર કરતાં પ્રાણી બળું બળું થઇ જાય અને એનો સ્વર સાંભળતાં કાન ફાટી જાય. તેને જોતાં મેં મોટેથી રાડો પાડવા માંડી, પોકારો કરવા માંડ્યા, રડવા માંડ્યું, પણ તે ન ગણકારતાં તેણે મને પોતાના મોઢામાં લઇને બળાત્કારથી કડકડાટ કરતા ફાડી નાંખ્યો.

*   *   *

તે વખતે જે ગોળી મને ધનશેખર થતી વખતે ભવિતવ્યતા તરફથી આપવામાં આવી હતી તે પૂરી થઇ રહી એટલે એ જ ભવિતવ્યતાના પ્રતાપથી અગાઉની માફક પાછો હું પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના સાતમા પાડામાં ગયો (સાતમી નરકે ગયો). અહો સુંદરમુખી અગૃહીતસંકેતા! એ સાતમા પાડામાં અનેક પ્રકારનાં મહાભયંકર દુઃખો અનુભવીને ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે વળી એ ભવિતવ્યતાના બળથી ત્યાર પછી અનેક સ્થાને હું રખડ્યો, મેં બહુ પ્રકારનાં [illegible] અનુભવ્યાં અને મારે માથે થવામાં કાંઇ બાકી ન રહી. આ[illegible] હું તારી પાસે કેટલું વર્ણન કરું? ટુંકામાં કહું તો આ [illegible]

[illegible] થયો હોઈ! ત્યારે જઈને સૌ પ્રજા [illegible] સ્વસ્થ કરતા ગયાં.

[illegible] સાધન કરતાં કરતાં આખરી [illegible] [illegible] આવી [illegible] [illegible] નામનું નગર [illegible] [illegible] પ્રદેશમાં આવેલું [illegible] જવા માટે [illegible] [illegible] હતો, [illegible] [illegible] આવે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"(ચક્ષુરિંદ્રિય)માં આસક્ત થઈને, મૈથુનની ઇચ્છામાં તત્પર રહીને "અને થોડા માત્ર દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થઈને હારી બેસે છે, ખોઈ બેસે છે, "તેનો વિનાશ કરી નાંખે છે.

"એવી રીતે મુસીબતે પ્રાપ્ત કરેલા નરભવથી ભ્રષ્ટ થયેલા પ્રા- 'ણીઓ મહા આકરાં કર્મોનો મોટો ભાર વહોરી લઈને ઘણા લાંબા કાળ "સુધી અનંત સંસારઅટવીમાં મહાભયંકર દુઃખો ભોગવતાં રખડે છે.

"ભવ્ય પ્રાણીઓ! મેં અહીં ટુંકામાં જિનેશ્વરમહારાજના વચનનું "વર્ણન કરી બતાવ્યું છે. એ હકીકત સમજીને નયન (ચક્ષુરિંદ્રિય) સાગર "(લોભ) અને મૈથુનમાં સર્વ પ્રકારની આસક્તિ-લોલતા દૂર કરજો."

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां लोभमैथुनचक्षुरि-
न्द्रियविपाकवर्णनः षष्ठः प्रस्तावः

* * *

* *

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો
લોભ મૈથુન ચક્ષુરિંદ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કરનાર
છઠ્ઠો પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ.

* *

ઉપસંહાર.

[1]यदिदमसुलभं भो लब्धमेभिर्मनु
र्बहुविधभवचारात्यन्तरीणैर्नरत्वम्,
तदपि नयनलोला मैथुनेच्छापरी
लघु धनलवलुब्धा नाशयन्त्येव मू

ततश्च ।

[2]विगलितास्त इमे नरभावतः, प्रबलकर्ममहाभ
सततदुःखमटन्ति पुनः पुनः, सकलकालमनन्त

तदिदमत्र निवेदितमञ्जसा,
जिनवचो ननु भव्यजना ! मया ।
इदमवेत्य निराकुरुत द्रुतं,
नयनसागरमैथुनलोलताम् ॥

* * *

ભાવાર્થ—"અનેક પ્રકારની સંસારરખડપટ્ટીમાં ભ
"મતે તેવું પણ પ્રાપ્ત થઇ ગયેલું[3] આ મનુષ્યપણું મૂર્ખ પ્રા

---

૧ માલિની.

૨ બાકીના બન્ને દ્રુતવિલંબિત છંદ છે.

૩ [illegible] એનો અર્થ '[illegible] અત્યંત [illegible] [illegible] છે. [illegible] અહિં '[illegible]' [illegible] છે.

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

સાતમો પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

પ્રસ્તાવ સાતમો.

પાત્ર સ્થાનાદિ પરિચય.

સ્થાનાદિ.	મુખ્ય પાત્રો.		સામાન્ય પાત્રો.	
સાહ્લાદ. (મંદિર)	જીમૂત.	સાહ્લાદપુરનો રાજા. કથાનાયકનો પિતા.		
	લીલાદેવી.	જીમૂતરાજાની પટ્ટરાણી. કથાનાયકની માતા.	સિદ્ધાર્થ.	જોશી.
			પ્રિયંકરી.	વધામણી આપનાર દાસી.
	ધનવાહન.	કથાનાયક. સંસારીજીવ.	નીરદ.	જીમૂતરાજાનો નાનો ભાઇ. અકલંકનો પિતા.
	મદનમંજરી.	ધનવાહનની રાણી.		
	અકલંક.	જીમૂતરાજાના ભાઇ નીરદનો પુત્ર. ધનવાહનનો સખા.	પદ્મા.	નીરદની પત્ની. અકલંકની માતા.
ધુપનંદન. (ઉદ્યાન)	પ્રથમ મુનિઃ	લોકોદરમાં આગ જોવાથી વૈરાગ્ય પામનાર.		
	દ્વિતીય મુનિઃ	મદિરાશાળા જોઇ વૈરાગ્યભાવ પામનાર.		
	તૃતીય મુનિઃ	રેંટ (અરઘટ્ટ ઘટ્ટી) જોઇ વૈરાગ્ય પામનાર.		
	ચતુર્થ મુનિઃ	સન્નિપાત-ઉન્માદને જોઇ વૈરાગ્ય પામનાર.		
	પંચમ મુનિઃ	ચાર વ્યાપારી કથાનક સાંભળી વૈરાગ્ય પામનાર.		
		ચારૂ. / યોગ્ય. / હિતજ્ઞ. / મૂઢ. } વસંતપુરે રહેનાર રત્નદ્વીપે વ્યાપાર કરવા માટે ગયેલા ચાર મિત્ર વ્યાપારીઓ.		

	છઠ્ઠા મુનિ:	સંયુત્તિનગરે બજાર જોઇ વૈરાગ્ય પામનાર.
	કોવિદ.	મુનિસમૂહના આચાર્ય ગુરૂ.
(આંતર).	પરિગ્રહ.	રાગકેસરીનો પાંચમો પુત્ર. સાગરનો મિત્ર.
	સંજ્ઞા.	પરિગ્રહની ભાર્યા.
ક્ષમાતલ.	સ્વમલનિચય.	ક્ષમાતલનો રાજા.
	તદનુભૂતિ.	સદર રાજાની રાણી.
	કોવિદ.	સ્વમલરાજના પુત્રો. (કોવિદ અને કોવિદાચાર્ય એકજ છે.)
	બાલિશ.	
	શ્રુતિ.	કર્મપરિણામની કન્યા.
	સંગ.	દાસીપુત્ર. શ્રુતિનો અગ્રગામી અને સંયોગ જોડનાર.
	શોક.	મહામોહનો મનુષ્ય. ધનવાહનના શરીરમાં પેસનાર.
	સાગર.	મહામોહનો સેવક. પરિગ્રહનો મિત્ર.
	બહલિકા.	માયા.

સદાગમ.	ચારિત્રરાજપ્રેરિત ઉપદેશક.
મહામોહ.	ચિત્તવૃત્તિનો મહારાજા.
જ્ઞાનસંવરણ.	આઠમાંનો એક રાજા.
ચારિત્રરાજ.	ચિત્તવૃત્તિમાં ઘેરાયેલ રાજા.
સદ્બોધ.	ચારિત્રરાજનો મંત્રી.
સમ્યગ્દર્શન.	સદાગમ પછી મોકલવાનો સેનાપતિ.
ગૃહીધર્મ.	ચારિત્રરાજનો નાનો પુત્ર.
ગાંધર્વમિથુન. કિન્નર.	ગાયનના હરીફ. પરીક્ષા માટે પર્વતે ગયેલા.
મકરધ્વજ, હાસ, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા.	મહામોહના સેનાનીઓ. ચોથા પ્રસ્તાવના જાણીતા પાત્રો.

મોહરાયનો પરિવાર (ચોથા પ્રસ્તાવ પ્રમાણે.)

	કૃપણતા.	સાગરની અંગીભૂતા.	મિથ્યાદર્શન.	રાગકેસરી. દ્વેષગજેંદ્ર.
			કુદષ્ટિ.	મહામૂઢતા.
				વિષયાભિલાષ.
				ભોગતૃષ્ણા.
				કષાયો.
			વિદ્યા.	ચારિત્રરાજની માનસીક કન્યા.
			નિરીહતા.	ચારિત્રરાજની વિરતિથી ઉત્પન્ન થયેલી બીજી કન્યા. પરિગ્રહનો વિલય કરનારી.
રૂઆ)	અમૃતોદર.	નંદશેઠ ધનસુંદરી પુત્ર. સંસારીજીવ.	સુદર્શન.	ઉપદેશક. અમૃતોદરનો ઉપકારી.
સ.	બંધુ.	બંધુદત્ત પ્રિયદર્શના પુત્ર. દ્રવ્યસાધુ.	સુંદર.	બંધુને ઉપદેશ કરનાર મુનિ.
નર્મદિરપુર.	વિરોચન.	આનંદ અને નંદિનો પુત્ર. સંસારીજીવ.	ધર્મઘોષ.	વિરોચનના ઉપદેશક ગુરૂ.
			સમ્યગ્દર્શન.	ચારિત્રરાજનો સેનાપતિ.
માનવાવાસ.	કલંદ.	આભીર. મદન-રેણાપુત્ર. સંસારીજીવ.		
	વાસવ.	વસુબંધુ-ધરાનો પુત્ર. રાજપુત્ર. (સંસારીજીવ).	શાંતિસૂરિ.	વાસવને બોધ કરનાર આચાર્ય.
	વિભૂષણ.	શાળિભદ્ર-કનકપ્રભાનો પુત્ર. (સંસારીજીવ).	સુધાભૂત.	વિભૂષણના ગુરૂ. આચાર્ય.
	વિશદ.	સ્ફટિકરાજ-વિમળાનો પુત્ર. (સંસારીજીવ).	સુપ્રબુદ્ધ.	વિશદના ઉપદેશક મુનિ.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૩ જો (ચાલુ).

સાતમો પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

લોભ. મૈથુન. ચક્ષુરિંદ્રિય.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધનવાહન અને અકલંક.

સાહ્લાદ નગરે જીમૂત રાજા,
લીલાદેવી કુક્ષીએ ધનવાહન.
પુત્રજન્મ મહોત્સવ. નામકરણ.

ત્રિભુવનને અનેક પ્રકારના આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરનાર દુઃખોને દૂર કરનાર અને આખા જગતને આહ્લાદ (આનંદ-હર્ષ) ઉત્પન્ન કરનાર સાહ્લાદ નામનું એક અતિ વિશાળ નગર છે. ત્યાં જે નરનારીઓનાં જોડલાં અંતઃકરણના અરસ્પરસના પ્રેમથી, પોતાના રૂપથી અને શક્તિથી લીલા કરી રહ્યા છે તે કામદેવ અને તેની સ્ત્રી રતિનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે; એ જોડલાંઓનાં-દંપતિઓનાં આનંદને જોઇ સાક્ષાત્ કામદેવ અને રતિ જ લીલા કરતા હોય એવો ભાસ થાય છે.

એ સાહ્લાદ નગરનો જીમૂત નામનો રાજા હતોઃ તેણે પોતાના આખા શત્રુસમૂહને મૂળમાંથી ઉચ્છેદી નાખ્યો હતો, પોતે જાતે લડવામાં મહારથી વીર હતો અને એના તેજપ્રતાપથી એનો આખો સામંતવર્ગ અત્યંત માનપૂર્વક તેને નમી રહ્યો હતો. તે રાજાની લીલાદેવી નામની મહારાણી હતીઃ એ કામકુશળતામાં કામદેવની સ્ત્રી રતિ જેવી હતી. રતિની જેમ રાજાને આનંદસમૂહને આપનારી હતી અને રાજાએ તેને પોતાના આખા અંતઃપુરની નાયિકા–પટ્ટરાણી બનાવી હતી.

(સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરુષનાં સાંભળતાં મહાત્મા સદાગમ સમક્ષ કહે છે.–)

[illegible] ! મને ભવિતવ્યતાએ એક નવી ગોળી આપી [illegible] તે અનુસાર તે ગોળી મારી પાસે રાખી એ મહારાણી લીલાદેવીની કુક્ષિમાં હું દાખલ થયો. ત્યાં નારકીના જીવોને [illegible] અનેક પ્રકારની પીડા સહન કરી. [illegible] હું અંદર રહ્યો અને એવી રીતે એ [illegible] વખત રહીને આખરે હું બહાર [illegible]...

[illegible] મારી મા લીલાદેવી બહુ રાજી થયા, [illegible] આનંદથી [illegible] અને પોતે [illegible] અત્યંત [illegible] થયા. [illegible]

[illegible]

જ્યોતિષશાસ્ત્ર.

મારો જન્મમહોત્સવ થઇ રહ્યા પછી મારા પિતા રાજા જીમૂતે એક સિદ્ધાર્થ નામનો પ્રસિદ્ધિ પામેલો જ્યોતિષી તે નગરમાં હતો તેને બોલાવ્યો અને તેને પૂછયું કે "કુમારના જન્મસમયે ગ્રહો કેવા પ્રકારના પડ્યા છે તે મને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો." એના જવાબમાં સિદ્ધાર્થ જોતિષીએ કહ્યું:—

"મહારાજ જેવો આપનો હુકમ! આપ સર્વ હકીકત બરાબર લક્ષ્ય દઇને સાંભળો.

"આ આનંદ[1] નામનો સંવત્સર ચાલે છે; [2]ઋતુ શરદ છે; હાલ કાર્તિક માસ[3] ચાલે છે; આજે બીજ [4]તિથિ છે તે ભદ્રા છે; આજે ગુરૂવાર છે; આજે કૃતિકા [5]નક્ષત્ર છે; આજે વૃષ

---

૧ આનંદ સંવત્સરઃ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સાઠ સંવત્સરનાં નામો આપેલાં માલૂમ પડે છે. એમાં અડતાળીશમા સંવત્સરને આનંદ સંવત્સર કહેવામાં આવે છે. સાઠ વર્ષ થઇ ગયા પછી પાછા ફરીવાર તેજ સંવત્સરો પુનરાવર્ત થાય છે. જન્માક્ષરમાં સંવત્સરનું નામ ખાસ આપવામાં આવે છે. શક યા સંવત્ વગર ચાલે પણ સંવત્સરના નામ વગર ન ચાલે.

૨ શરદ્ઋતુઃ જ્યોતિષીઓ વર્ષને છ ઋતુમાં વહેંચી નાખે છે જેમાં બાર રાશિઓ આવી જાય છે. મીન મેષના સૂર્યને વસંત ઋતુ, વૃષભ અને મિથુનના સૂર્યને ગ્રીષ્મ ઋતુ, કર્ક અને સિંહના સૂર્યને વર્ષાઋતુ, કન્યા અને તોલાના સૂર્યને શરદ્ઋતુ, વૃશ્ચિક અને ધનરાશિના સૂર્યને હેમંતઋતુ અને મકર અને કુંભના સૂર્યને શિશિર ઋતુ કહેવામાં આવે છે. દરેક ઋતુ બે મહિનાની હોય છે.

૩ કાર્તિકમાસઃ આખા વર્ષના બાર મહિના હોય છે તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. જ્યોતિષી વર્ષ ચૈત્રથી શરૂ થાય છે તેમાં આઠમો માસ કાર્તિક આવે છે.

૪ બીજઃ શુદિપક્ષમાં દરેક માસમા એકમથી પુનમ સુધી પંદર તિથિ આવે છે અને વદિપક્ષમાં એકમથી અમાસ સુધી થઇને પંદર તિથિ આવે છે. ૧, ૬, ૧૧ એ નંદા તિથિઓ અને ૨, ૭, ૧૨ એ ભદ્રા તિથિઓ છે. કુંવરનો બીજને દિવસે જન્મ હોવાથી તે ભદ્રા કહેવામાં આવી છે. તેમાં પ્રતિપદાથી માંડી અનુક્રમે નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા અને પૂર્ણા એ નામો છે. એકેક નામની ત્રણ તિથિઓ હોય છે.

૫ નક્ષત્રઃ ચંદ્રની ગતિપ્રમાણે દેખાતા નક્ષત્રો ૨૭ હોય છે. એક અઠ્ઠાવીશમું નક્ષત્ર અભિજિત્ નામનું ગણાય છે. દરેક નક્ષત્રનો કાળ લગભગ ૬૦ ઘડિ (એક દિવસ)નો હોય છે. કૃતિકા નક્ષત્ર ત્રીજું આવે છે. એક ચાંદ્ર માસમાં બધાં નક્ષત્રો આવી જાય છે. આપણા મહિના ચંદ્રની ગતિ પ્રમાણે ગણાય છે અને વર્ષ સૂર્યની ગતિ સાથે મેળવવામાં આવે છે.

[1]રાશિ છે; ધૃતિયોગ[2] છે; અત્યારે લગ્ન સૌમ્ય ઘરનું છે; સર્વ ગ્રહો[3] ઉચ્ચ સ્થાને આવીને રહેલા છે; હોરા કુંડળી[4] ઉર્ધ્વમુખ છે; પાપગ્રહો [5]સર્વે અગીઆરમે ઘરે બેઠા છે. વળી રાજન્! કુમાર આવી સુંદર [6]રાશિમાં જન્મ્યો છે તેથી જરૂર તેને સર્વ સારા પ્રકારની સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થશે એમાં જરા પણ સંશય નથી."

---

૧ રાશિ—રાશિઓ બાર છે: મેષ,[1] વૃષભ,[2] મિથુન,[3] કર્ક,[4] સિંહ,[5] કન્યા,[6] તુલા,[7] વૃશ્ચિક,[8] ધન,[9] મકર,[10] કુંભ,[11] મીન[12]. સૂર્ય બાર માસમાં આ બારે રાશિઓમાં પસાર થાય છે. મારી માન્યતા એવી હતી કે ચંદ્ર જે રાશિનો હોય તે પ્રમાણે નામ પડે છે. આ પ્રાકૃતે દરેક રાશિનો સમય ૧૩૫ ઘડિનો ગણ્યો છે અને બારે રાશિને અક્ષરો આપી દીધા છે. આપણો કથાનાયક વૃષ રાશિમાં જન્મ્યો તો તે પ્રમાણે તેનું નામ ब व કે उ અક્ષરથી પડવું જોઈએ તેને બદલે મિથુન રાશિ પર (ધનવાહનનો ध મિથુનનો છે) ગયું તે નવાઈ લાગી. જન્મનક્ષત્રને અંગે નામ પાડ્યું તો કૃત્તિકા નક્ષત્રના અક્ષરો अ इ उ ए છે તેમાં પણ મેળ બેસતો નથી. આ સંબંધમાં [illegible] જણાવે છે કે જન્મનક્ષત્ર કે નામનક્ષત્ર એક જ હોય એવો નિયમ નથી તેથી જન્મનક્ષત્રના અક્ષર પ્રમાણે નામ પાડવું જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી (જુઓ આરંભસિદ્ધિ ભાષાંતર પૃષ્ઠ ૧૩૦, ૧૩૧).

૨ યોગ: તિથિ અને વારથી યોગ થાય છે, તિથિ અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે, વાર અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે અને તિથિ વાર અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે. એમ ચાર પ્રકારે યોગ થાય છે. વળી કુંડળીઓમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના યોગ પણ [illegible] ૨૭ હોય છે. એનાં નામો જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં બતાવ્યાં છે [illegible] કેટલાક સારા હોય છે, કેટલાક ખરાબ હોય છે અને કેટલાક મધ્યમ પ્રકારના હોય છે.

૩ ઉચ્ચસ્થાન: જન્મકુંડળી [illegible] ગ્રહોના સ્થાન [illegible]

૪ હોરા [illegible]

[illegible]

[illegible]

રાજાએ કહ્યું "આર્ય! એ રાશિઓ કેવા પ્રકારની છે અને એ દરેકના ગુણદોષો કયા છે તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું."

સિદ્ધાર્થ જ્યોતિષીએ જવાબમાં કહ્યું:—

"દેવ સાંભળો રાશિઓ બાર છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

[1]મેષ, વૃષભ મિથુન, કર્ક, સિંહ, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન. હવે એ દરેક રાશિના ગુણ કહું છું.—

---

૧ દરેક રાશિ ૧૩૫ ઘડિની હોય છે તેની ગણતરી આ પ્રમાણે થાય છે. દરેક નક્ષત્ર અગાઉ જણાવ્યું તેમ ૬૦ ઘડિનું હોય છે તેના ચોથા ભાગને એક ચરણ કહે છે. એટલે નવચરણની એક રાશિ થાય છે. તે કેવી રીતે થાય છે તે નીચેના પત્રકમાં જણાવ્યું છે.

મેષ—(મેંઢાનો આકાર. વર્ણ લાલ. અશ્વની ઘડિ ૬૦, ભરણી ૬૦, કૃતિકા ૧૫).

વૃષભ—(બળદનો આકાર. વર્ણ સફેદ. કૃતિકા ૪૫, રોહિણી ૬૦, મૃગશિર્ષ ૩૦).

મિથુન—(ગદા નામનું વાજીંત્ર જેના હાથમાં છે એવો પુરૂષ અને વીણાવાળી સ્ત્રી—એ બન્નેના જોડાવાળી આકૃતિ. વર્ણ પોપટીઓ. મૃગશિર્ષ ૩૦, આર્દ્રા ૬૦, પુનર્વસુ ૪૫).

કર્ક—(કરચલાનો આકાર—રાતો વર્ણ. પુનર્વસુ ૧૫, પુષ્ય ૬૦, આશ્લેષા ૬૦).

સિંહ—(સિંહાકાર. શ્વેતવર્ણ. મઘા ૬૦, પૂર્વાફાલ્ગુની ૬૦, ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૫).

કન્યા—(ડાબા હાથમાં અગ્નિ અને જમણા હાથમાં ધાન્ય ધારણ કરીને વહાણમાં બેઠેલી કન્યા જેવી આકૃતિ. મેચક વર્ણ. ઉત્તરાફાલ્ગુની ૪૫. હસ્ત ૬૦. ચિત્રા ૩૦).

તુલા—(ત્રાજવા લઇને તોળનાર પુરૂષની આકૃતિ. વર્ણ કાળો. ચિત્રા ૩૦, સ્વાતિ ૬૦, વિશાખા ૪૫.)

વૃશ્ચિક—(વીંછીનો આકાર. સુવર્ણ વર્ણ. વિશાખા ૧૫. અનુરાધા ૬૦, જ્યેષ્ઠા ૬૦).

ધન—(કેડની નીચેનો ભાગ અશ્વ જેવો એટલે ચાર પગવાળો અને શરીરની ઉપરનો ભાગ પુરૂષ જેવો અને હાથમાં ધનુષ્ય હોય એવી આકૃતિ. રંગ પીળો. મૂળ ૬૦, પૂર્વાષાઢા ૬૦, ઉત્તરાષાઢા ૧૫).

મકર—(મગરનો આકાર. તપખીરી રંગ. ઉત્તરાષાઢા ૪૫, શ્રવણ ૬૦, ધનિષ્ઠા ૩૦).

કુંભ—(ખાંધ ઉપર ઘડો લેનાર પુરૂષાકાર. નોળીઆ જેવો રંગ. ધનિષ્ઠા ૩૦, સતભિષા ૬૦, પૂર્વાભાદ્રપદ ૪૫).

મીન—(બે મચ્છોના પુંછડાં સામસામાં આવવાથી થતી આકૃતિ. માછલા જેવો રંગ. પૂર્વાભાદ્રપદ ૧૫, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૬૦, રેવતિ ૬૦).

મેષ[1]—" જે માણસનો મેષ રાશિમાં જન્મ થયો હોય તેની આંખો ચકળવકળ થતી હોય છે, તે નિરંતર રોગ વગરનો રહે છે, ધર્મકાર્યમાં તે તુરત સારા અને સાચા નિર્ણયપર આવી જનારો હોય છે, એની જાંઘો ઘણી વિસ્તારવાળી હોય છે, એ કરેલા ગુણને જાણવાવાળો હોય છે, એ બહાદૂર હોય છે, રાજ્યમાં એને સારૂં માન મળે છે, સ્ત્રીઓનાં હૃદયને એ ઘણો આનંદ ઉપજાવનાર હોય છે, એ પાણીથી નિરંતર ડર્યા કરે છે, જોસથી કામ કરનાર થાય છે અને શરૂઆતમાં આકરો હોય છે પણ છેવટે નરમ પડી જનાર હોય છે. એવા મનુષ્યનું કોઇ કારણ પામી પ્રથમ વયમાં અઢારમે વર્ષે કુમરણ થાય છે અથવા પચીસમા વર્ષની આખરે થાય છે, પણ જો તે ઘાતમાંથી બચી જાય તો સો વર્ષ જીવે છે. એનું મરણ ચૌદશની અર્ધ રાત્રે મંગળવારે કૃતિકા નક્ષત્રમાં થાય છે.

વૃષભ[2]—" વરખ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય ભોગ ભોગવનાર થાય છે, દાતા થાય છે, પવિત્ર થાય છે, હુશિયાર થાય છે, એની આંખથી હનવટી સુધીનો ભાગ (ગંડ) સ્થૂળ હોય છે, એનું ગળું મોટું હોય છે, એનામાં તેજ ઝળહળતું દેખાય છે, એને રાગ ઘણો હોય છે, એને ગળાનો રોગ (કંઠમાળ વિગેરે) થાય છે, એને પુત્ર સારા થાય છે, એની ગતિમાં વિલાસ ચોખ્ખો જણાઇ આવે છે, એ સત્ય બોલનાર થાય છે, એનાં ખાંધ અને ગંડસ્થળપર ચિહ્નો પડે છે. એ જો પચીશ વર્ષનો થાય તો જરૂર સો વર્ષ સુધી જીવે. એનું મરણ ચોપગા જનાવરથી થાય છે. એનું મરણ રોહિણી નક્ષત્રમાં અને બુધવારે થાય છે.

મિથુન[3]—" મિથુન રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય પુષ્ટ શરીરવાળો થાય છે, તેની આંખો ચંચળ હોય છે, તેનું મન વિષય ભોગવવામાં અત્યંત આસક્ત રહે છે, તે પૈસાદાર થાય છે, તેના મનમાં દયાનો ભાવ સારો રહે છે, તેને ગળાનો રોગ રહ્યા કરે છે, લોકોમાં તે વહાલો થઇ પડે છે, ગાયન અને

---

૧ મેષના અક્ષરો अ, ल, इ છે.

૨ વૃષ અથવા વૃષભના અક્ષરો व, व, उ.

૩ મિથુનના અક્ષરો क, छ, घ.

નાટકમાં તે કુશળ થાય છે, તેની વિખ્યાતિ ચારે તરફ ફેલાય છે, તેનામાં ગુણો વધારે પડતા હોય છે, તેનો વર્ણ ગોરો હોય છે, તે શરીરે લાંબો થાય છે, બોલવામાં બહુ વાચાળ હોય છે. સોળમે વર્ષે એ પ્રાણીને પાણીમાં ઘાત થવાનો ભય બહુ રહે છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો તેનું મરણ એંશીમે વર્ષે પાણી અથવા અગ્નિમાં પોસ મહિનામાં થાય છે.

કર્ક[1]—"કર્ક રાશિમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ કામકાજમાં ઘણો બાહોશ થાય છે, ધનવાળો થાય છે, શૂરવીર થાય છે, ધર્મિષ્ટ થાય છે, ગુરૂ તરફ પ્રેમ રાખનાર થાય છે, એને માથાનો વ્યાધિ રહ્યા કરે છે, એ મોટો બુદ્ધિશાળી થાય છે, એનું શરીર પાતળું રહે છે, એ કૃતજ્ઞ-કરેલા ગુણનો જાણનાર થાય છે, એને મુસાફરી કરવાનો શોખ ઘણો રહે છે, એ કોપથી અંધ બની જાય છે, નાનપણમાં એને માથે વધારે દુઃખો પડે છે, એને મિત્રો સારા હોય છે, નોકરચાકરથી એ ભરપૂર રહે છે અને જરા વક્ર (વાંકી) પ્રકૃતિનો થાય છે. વિશમે વર્ષે કોઇ જગ્યાએથી પડી જવાથી એને ઘાત લાગે છે, પણ જો તેમાંથી બચી જાય તો પછી એ એંશી વર્ષ સુધી જીવે છે અને તે વખતે તેનું મરણ માગશર માસના અજવાળીઆમાં અથવા પોષ માસના અજવાળીઆમાં રાત્રે થાય છે.

સિંહ[2]—"સિંહ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય ક્ષમાવાળો થાય છે, માનવાળો થાય છે, કામકાજ કરવામાં વિશેષ રોકાયલો રહે છે, એને દારૂ અને માંસના ઉપયોગ તરફ વધારે પ્રેમ રહે છે, ચારે તરફ દેશમાં ભમવાનો એને બહુ શોખ રહે છે, એ વિનયથી નમ્ર રહે છે, એને શરદી (ઠંડી)નો બહુ ભય લાગે છે, એ જરા જરામાં ગુસ્સે થઇ જનારો હોય છે, એને પુત્રપરિવાર ઘણો મોટો થાય છે, એના માબાપને એ બહુ વહાલો થઇ પડે છે અને લોકોમાં વ્યસની તરીકે એની ખ્યાતિ થાય છે. એનું મરણ પચાસ વર્ષે થાય છે, જો તેમ ન થાય તો તે સો વર્ષનો થાય છે. ચૈત્રમાસમાં મઘા નક્ષત્રમાં શનિવારે એનું મરણ સારા પુણ્ય ક્ષેત્રમાં થાય છે.

---

૧ કર્ક રાશિના અક્ષરો ડ, હ.
૨ સિંહ રાશિના અક્ષરો મ, ટ.

કન્યા[1]—" કન્યા રાશિમાં જન્મેલ માણસ વિલાસી સ્ત્રીઓ(વેશ્યાઓ)નાં હૃદયને આનંદ કરાવનારો થાય છે, ધનથી પૂર્ણ રહે છે, દાનેશ્વરી થાય છે, કાર્યકુશળ થાય છે, કવિ થાય છે, ઘડપણમાં ધર્મપરાયણ થાય છે, સર્વ લોકોમાં એ વહાલો થઇ પડે છે, એને નાટક અને ગાયનનો શોખ વધારે પડતો રહે છે, મુસાફરી કરવાની એને હોંસ રહ્યા કરે છે, એને સ્ત્રી તરફનું હમેશા દુઃખ રહે છે. ત્રીસમે વર્ષે એને હથિયારથી અથવા પાણીમાં ઘાત હોય છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો પછી એનું મરણ એંશીમે વર્ષે વૈશાખ માસમાં મૂળ નક્ષત્રમાં બુધવારે થાય છે.

તુલા[2]—" તુલા રાશિમાં જન્મેલ માણસ કારણ વગર નકામો ગુસ્સે થનારો થાય છે, જાતે દુઃખી થાય છે, મ્હોઢે સાચી વાત સામાને જણાવી દેનારો થાય છે, અન્યને માણી આપી દેનારો થાય છે, એની આંખો ઘણી ચપળ રહ્યા કરે છે, એની પાસે પૈસા અસ્થિર રહે છે, લક્ષ્મી દેવી એનાપર રૂસે છે અને કોઇવાર તુસે છે, એ પોતાના ઘરમાં બહુ જોર બતાવનાર થાય છે, વ્યાપારમાં ઘણો કુશળ થાય છે, દેવની પૂજા એ સારી રીતે કરે છે, મિત્ર ઉપર એ સારો સ્નેહ રાખે છે, એ વારંવાર પ્રવાસ કરનારો થાય છે, મિત્રોમાં એ વહાલો થઇ પડે છે. વિશમે વર્ષે એને ભીંત પડીને મરવાની ઘાત હોય છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો પછી એંશીમે વર્ષે જેઠ માસમાં અનુરાધા નક્ષત્રમાં મંગળવારે તેનું મરણ થાય છે.

વૃશ્ચિક[3]—" વૃશ્ચિક રાશિમાં જન્મેલ માણસ નાની વયમાં પ્રવાસ ઘણો કરે છે, એ જાતે ક્રૂર ઘાતકી થાય છે, શૂરવીર થાય છે, એની આંખો પીળી થાય છે, એ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત થાય છે, અભિમાની થાય છે, એનું હૃદય પોતાના માણસો તરફ નિષ્ઠુર હોય છે, સાહસ કરવાથી એને લક્ષ્મી ઘણી પ્રાપ્ત થાય છે, એ એની માતા તરફ પણ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો હોય છે, એ ધૂતારો થાય છે, ચોર થાય છે, એ અનેક

૧ કન્યા: રાશિના અક્ષરો પ, ઠ, ણ.

૨ તુલા: રાશિના અક્ષરો ર, ત.

૩ વૃશ્ચિક રાશિના અક્ષરો ન, ય.

કામના આરંભ કરે છે પણ ચાર પર્યોમાંથી તેનાં ફળ મેળ-
વતો નથી. અઢારમે વર્ષે એને ચોરથી કહિયારથી અગ્નિના
સંબંધી ઘાત હોય છે. તેમાંથી તે બચી જાય તો પછી
પચીશમે વર્ષે બીજી વાર તેથી જ ઘાત હોય છે, તે પસાર
થઇ જાય તો તે સિત્તેર વર્ષ જીવે છે.

ધન[1]—" ધનુ રાશિમાં જન્મેલ માણસ શૂરવીર થાય છે, સારું
બોલનારો થાય છે, બુદ્ધિના વૈભવથી યુક્ત થાય છે, સત્ત્વ
પરાક્રમવાળો થાય છે, લોકોને આનંદ કરાવનાર થાય છે,
શિલ્પ (ઇન્જીનીઅરીંગ)નું વિજ્ઞાન ધરાવનાર થાય છે, પ-
રાથી ભરપૂર થાય છે, સુંદર સ્ત્રીવાળો થાય છે, અભિમાની
થાય છે, ઉચ્ચ વર્તનશાળી થાય છે, સુંદર અક્ષર બોલ-
નારો થાય છે, તેજસ્વી થાય છે, જાડા શરીરવાળો થાય
છે, પોતાના કુળનો નાશ કરનાર થાય છે. પોતાની ઉત્પ-
ત્તિથી અઢારમે દિવસે જો એનું મરણ ન થાય તો એ સિ-
ત્તોતેર (૭૭) વર્ષ સુધી જીવે છે.

મકર[2]—" મકર રાશિમાં જન્મેલ માણસ દુરાચારી માણસોને
વહાલો થઇ પડે છે, એ સ્ત્રીઓને નિરંતર વશ રહેનારો
થાય છે, જતે એ પંડિત થાય છે, પરસ્ત્રી તરફ એ આ-
સક્ત રહે છે, ગીતને સારી રીતે જાણનારો થાય છે, એના
ગુહ્ય ભાગ ઉપર નિશાની હોય છે, એને પુત્રપરિવાર બહુ
મોટો થાય છે, ફૂલ(પુષ્પ)નો એને બહુ શોખ રહે છે, એ
ધનવાન્ થાય છે, ત્યાગી થાય છે, સ્વરૂપવાળો થાય છે,
ઠંડીથી ડરનારો અથવા શરદીના વ્યાધિવાળો થાય છે, એને
ભાઇભાંડુનો પરિવાર મોટો થાય છે અને સુખને માટે
એને વારંવાર ચિંતા થયા કરે એવા તેના સંયોગો થાય છે.
શૂળના વ્યાધિથી વીશમે વર્ષે એનું મરણ ન થાય તો પછી
એ સીત્તેરમે વર્ષે ભાદરવા મહિનામાં શનિવારે મરણ પામે છે.

કુંભ[3]—" કુંભ રાશિમાં જન્મેલ માણસ દાતા (દાનેશરી) થાય છે,
આળસુ થાય છે, કરેલા ગુણને હણનાર થાય છે, હાથી
અથવા ઘોડાના જેવા સ્વરવાળો થાય છે, એની કુક્ષિ
દેડકાના જેવી થાય છે, એ નિર્ભય થાય છે, ધનવાન્ થાય છે,

---

૧ ધનુ અથવા ધન રાશિના અક્ષરો: ઢ, ધ, ફ, ભ.
૨ મકર રાશિના અક્ષરો: ख, ज.
૩ કુંભ રાશિના અક્ષરો: ग, स.

બળવાન્ થાય છે, જડ નજરવાળો થાય છે, એના હાથ ચળ હોય છે, એ માન મેળવવા માટે અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે નિરંતર ઉદ્યમ કરનારો થાય છે, એ પુણ્યશાળી થાય છે, સ્નેહ વગરનો થાય છે. અઢારમે વર્ષે એને વાઘથી ઘાત હોય છે તેમાંથી તે બચી જાય તો તે ૮૪ (ચોરાશી) વર્ષ સુધી જીવે છે.

મીન[1]—"મીનરાશિમાં જન્મેલ માણસની સર્વ ચેષ્ટાઓ ઘણી ગંભીર હોય છે, તે જાતે શૂરવીર હોય છે, બોલવામાં ડહાપણ વાળો હોય છે, મનુષ્યમાં એ ઉત્તમ પદવી ભોગવનાર થાય છે, એ પોતાની જાતની મહત્તા કોપ કરવામાં, બુદ્ધિનો વિસ્તાર બતાવવામાં અને લડાઇના મેદાનમાં બતાવી શકે છે, એ કોઇ વસ્તુના ત્યાગ કે દાન કરી શકતો નથી, એ કૃપણ હોય છે, એ ભાઇભાંડુપર વાત્સલ્ય રાખનાર થાય છે, એ ગાંધર્વવિદ્યા(ગાયનકળા)ને જાણનારો થાય છે, એ બીજા માણસોની સેવા કરનારો થાય છે અને એ રસ્તે ચાલે ત્યારે ઉતાવળે પગલે ચાલનારો થાય છે.

"મેષ વિગેરે રાશિઓના ઉપર મેં જે ગુણો વર્ણવ્યા તે રાજન્! સર્વજ્ઞોએ પોતાના શિષ્યોને અગાઉ જણાવ્યા હતા તે પ્રમાણે છે, કારણ કે જ્યોતિષશાસ્ત્ર, નિમિત્તશાસ્ત્ર વિગેરે જે બાહ્ય ઇંદ્રિયોથી ન સમજી શકાય તેવા શાસ્ત્રો અતિંદ્રિય વિષયોથી ભરેલા છે તે સર્વ અગાઉ સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં છે. હવે એમાં કોઇ જગ્યોએ વાત ન મળે અને અપવાદ જણાય તો તેમાં જાણનારની બુદ્ધિનો દોષ સમજવો, કારણ કે અલ્પજ્ઞાનવાળા માણસો શાસ્ત્રોના ઝીણા ઝીણા વિભાગો જાણી શકતા નથી.

"આ પ્રમાણે હોવાથી ક્રૂર ગ્રહોની નજર પડી ન હોય અને રાશિઓ બળવાન્ હોય તો ઉપર જે ગુણો બતાવ્યા છે તે બરાબર સાચા પડે છે અને એમાં જરા પણ અન્યથા થતું નથી એમ તમે સમજજો."

આ સર્વ હકીકત સાંભળી ઋતુરાજ બોલ્યા "આપે જે કહ્યું તે તદ્દન બરાબર છે. તમે કહ્યું તે વાતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી."

ત્યાર પછી તે જ્યોતિષીને સારી રીતે માન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેને દાનમાં સારી રકમ આપવામાં આવી અને તેની પૂજા

૧ મીન રાશિના અક્ષરો દ, ચ, ઝ, થ, ઞ.

ફરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો. યોગ્ય સમયે આનંદ મહોત્સવ ભોજન દાન પૂર્વક મારૂં ધનવાહન નામ પાડવામાં આવ્યું.

અકલંક જન્મ.

હવે એ કમૂતરાજાને નીરદ નામનો નાનો ભાઇ હતો, તેને પદ્મા નામની રાણી હતી. આ રાણીએ પણ તે જ વખતે એક છોકરાને જન્મ આપ્યો, એ છોકરાનું અકલંક નામ રાખવામાં આવ્યું.

ધનવાહન અકલંક મૈત્રી.
બન્ને ભાઇઓની યુવાવસ્થા.
અકલંકના આદર્શ ગુણો.

હવે મારી અને મારા કાકાના પુત્ર અકલંકની અનેક પ્રકારે લાલનાપાલના થતી હતી. તેવી રીતે અમે બન્ને આનંદથી ઉછરવા લાગ્યા, મોટા થવા માંડ્યા. હું અને અકલંક ધૂળમાં સાથે રમ્યા, સાથે રગદોળાયા અને એ મારા કાકાનો પુત્ર છે એ ખ્યાલથી ક્રીડાઆનંદ સાથે જ કર્યા અને પરિણામે મારો અને તેનો કદિ વિરહ થયો નહિ. તદ્દન નાનપણામાં ભવિતવ્યતાએ મારી અને અકલંકની દોસ્તી યોજી આપી તેને લઇને અમારે બન્નેને અરસ્પરસ એક બીજા ઉપર ગાઢ પ્રેમ થતો ગયો અને એહ વધતો જ ગયો. ત્યાર પછી અમે બન્ને (ધનવાહન અને અકલંક)એ એક જ ઉપાધ્યાય પાસે કળાઓનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. આવી રીતે આનંદકલ્લોલ કરતાં હે સુંદરિ! મકરધ્વજ (કામદેવ)ના મંદિરરૂપ યુવાવસ્થાને અમે બન્ને પ્રાપ્ત થયા.

એ અકલંક બાળપણમાં કુમારઅવસ્થામાં તેમજ યુવાવસ્થામાં બહુ ઉચ્ચ વર્તનવાળો થયો અને જાતે લઘુકર્મી અને ભાગ્યવાન્ હોવાથી તેનામાં કોઇ જાતનું વ્યસન નહોતું, કોઇ જાતનું ખરાબ વર્તન નહોતું, કોઇ પ્રકારની ખરાબ ચેષ્ટા નહોતી; એ શાંતમૂર્તિ હતો, પવિત્ર આત્મા હતો, મહા વિનયી હતો, દેવનું પૂજન કરનારો હતો, પ્રિય બોલનાર હતો, ઘણો સ્થિર હતો, અત્યંત નિર્મળ મનવાળો હતો, બહુ ઓછા રાગવાળો હતો, પ્રકૃતિથી જ (નૈસર્ગિક રીતે) વિકાર વગરનો હતો અને જે વયમાં સાધારણ રીતે પરમાર્થ ન જાણવામાં આવે તે વખતે પણ તત્ત્વજ્ઞાની (ફીલસુફ) જેવો દેખાતો હતો. ત્યાર પછી એને સાધુઓ સાથે પરિચય થયો, પ્રસંગ વધ્યો અને તેમની પાસે જવા આવવાનાં કારણો વધ્યાં ત્યારે તેણે વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં જેથી એ જૈન આગમમાં પણ ઘણો કુશળ થયો. આવી રીતે અકલંકનું વલણ ધર્મસન્મુખ વધારે વધારે થતું જતું હતું છતાં મારા ઉપર એને

પ્રીતિ હોવાથી તે મારી સાથે આનંદપૂર્વક દરરોજ વિલાસ કરતો હતો અને મારા સ્નેહમાં વધારો કરતો હતો.

ક્રીડા માટે બુધનંદન ઉદ્યાનમાં.

એક દિવસે સવારે મેં અકલંકને ક્રીડા કરવા સારૂ મારી સાથે બુધનંદન નામના ઉદ્યાન તરફ લીધો. મારી ઇચ્છાને માન આપીને તે મારી સાથે બે પહોર સુધી રમ્યો. અમે બન્નેએ મધ્યાહ્ન સુધી સાથે ક્રીડા કરી. બરાબર ખરે બપોરે મારા મિત્ર અકલંકની મરજી ઘર તરફ જવાની થઇ ત્યારે મેં કહ્યું "ભાઇ, આ ઉદ્યાનમા મોટું મંદિર છે ત્યાં ચાલો, આપણે જરા આરામ કરીએ, પછી થોડો વખત રહીને આપણે ઘરે જશું."

સાધુ પરિચય. અકલંકે મારી વાત સાંભળી એટલે તુરત તે કબૂલ કરી અને અમે બન્ને એ ઉદ્યાનમાં આવેલા એક વિશાળ જિનમંદિરમાં દાખલ થયા. ત્યાં અંદર દાખલ થઇ ભગવાનની નમ્રભાવે સ્તુતિ કરી અમે બન્ને મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તે વખતે મંદિરની બહાર અકલંકે સાધુઓને જોયા. તપાસ કરતાં જણાયું કે તે દિવસે આઠમ (અષ્ટમી) હોવાથી સાધુઓ નગરની વસતિ(ઉપાશ્રય)માંથી વંદન માટે અહીં આવ્યા હતા અને સર્વેને તે દિવસે ઉપવાસ હતો. વળી અમારા જાણવામાં એમ પણ આવ્યું કે સર્વે સાધુઓએ ત્યાં આવીને પ્રથમ ભુવનેશ્વર તીર્થપતિને વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું અને ત્યાર પછી તેઓ જૂદા જૂદા બેસીને સિદ્ધાન્ત ગણવા લાગ્યા છે, સૂત્રનો પાઠ કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાનધ્યાનમાં સમય પસાર કરે છે. એ સર્વ સાધુઓની કાંતિ ઘણી નિર્મળ હતી, સર્વે એક બીજાથી દૂર બેઠા હતા અને બહારના દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા સ્થિર ચંદ્ર[1] જેવા દેખાતા હતા અને બાહ્ય દેખાવથી પણ ઘણા બુદ્ધિશાળી હોય તેમ લાગતું હતું. અત્યંત સુંદર આકારને ધારણ કરનાર અને ઇચ્છિત ફળને આપવાવાળા એ સાધુઓ તે વખતે કલ્પવૃક્ષ[2] જેવા શોભતા હતા.

અકલંકે તે વખતે મને કહ્યું "ઘનવાહન! જો, જો! આ મુનિ-

---

૧ ચંદ્રો પણ સ્થિર અને એક બીજાથી દૂર હોઇને નિર્મળ કાંતિવાળા મનુષ્યલોકની બહાર દ્વીપસમુદ્રોમાં હોય છે. અહીં સાધુને ચંદ્રો સાથે સરખાવ્યા છે.

૨ કલ્પવૃક્ષ—એનો આકાર સારો હોય છે અને તે માગ્યાં ફળ આપનારા હોય છે તેમ સાધુઓના આકાર સુંદર હતા અને પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટ ફળ આપનાર હતા. અહીં સાધુને કલ્પવૃક્ષ સાથે સરખાવ્યા છે.

માઓ રૂપમાં કામદેવ જેવા છે, તેજસ્વીપણામાં સૂર્ય જેવા છે, પણામાં મેરૂપર્વત જેવા છે, ગંભીરપણામાં સમુદ્ર જેવા છે અને ય(ખુબસુરતી)ની બાબતમાં મહાઋદ્ધિવાળા દેવતાઓ જેવા છે! આવા અનેક ગુણોથી યુક્ત તેજસ્વી મહાપુરૂષો તો રાજ્ય- ભોગવવા યોગ્ય ગણાય છતાં એવા ભાગ્યશાળી પુરૂષો આવું ચારિત્ર શા માટે પાળતા હશે? તેઓએ આવું આકરૂં ચારિત્ર રણથી આદર્યું હશે? એવું મારા મનમાં કૌતુક થાય છે, મને એવો સ્વાભાવિક રીતે ઉઠે છે. તો ભાઇ! ચાલ, આપણે એ ગ- મુનિઓ પાસે જઇએ અને તે દરેકને આવો વૈરાગ્ય આદરવાનું રણ પ્રાપ્ત થયું હતું તે સંબંધી સવાલ કરીએ. એથી આપણને તું જાણવાનું મળી આવશે અને આરામના વખતનો સદુપયોગ

નવાહને (મેં) જવાબ આપ્યો "બહુ સારૂં. ચાલો, આપણે મુનિપાસે જઇએ અને સવાલ પુછીએ."

પ્રકરણ ૨ જું.

લોકોદરમાં આગ.

{ પ્રથમમુનિનો વૈરાગ્ય પ્રસંગ. }

સિ દ્ધાન્તની ગણના કરતા અને જ્ઞાનધ્યાનમસ્ત મુનિઓ છુટા છુટા બેઠા હતા તેઓમાંના એકની પાસે અમે ... પ્રથમ અમે બન્નેએ તે મુનિમહારાજને વંદન ..., ત્યાર પછી અકલંકે શાંત સ્વરે તે મુનિમહારાજને કહ્યું "ભગવન્! આપને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું શું કારણ ? તે કહો.

ભયંકર આગ. મંત્રવાદી.
ઓલવવાના ઉલટા ઉપાયો.
સાચા ઉપાયનો નિરાદર.

મુનિએ અકલંકના સવાલનો જવાબ આપતાં નીચે પ્રમાણે વાત કરી. "ભાઇ! સાંભળ. લોકોદર[1] નામના ગામમાં રહેનારો હું એક ગૃહસ્થ હતો. એક રાત્રે એ નગરમાં ચારે તરફથી મોટી આગ લાગી. ચોતરફ ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા અને આગના ભડકા વધારે વધારે નીકળવા લાગ્યા; વાંસને ફૂટવાના અવાજે કડાકા અને ધડાકા ચોતરફ સંભળાવા લાગ્યા. આવા મોટા અવાજો સાંભળીને લોકો જાગી ઉઠ્યા, ચારે તરફ કોળાહળ થઇ ગયો, ધમાધમ થઇ રહી, છોકરાઓ આક્રન્દ કરવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ હાંફળી ફાંફળી અહીં તહીં દોડવા લાગી, આંધળા માણસો બુમરાણ કરવા લાગ્યા, પાંગળા લોકો ઉંચેથી રડવા લાગ્યા, કુતુહળી મશ્કરાઓ કિલકિલાટ કરવા લાગ્યા, ચોર લોકો ચોરી કરવા લાગ્યા, બધી વસ્તુઓ બળવા લાગી, કૃપણ લોકો વિલાપ કરવા લાગ્યા અને માતા વિનાના પુત્રની માફક આખું ગામ શરણરહિત નિરાધાર જેવું થઇ રહ્યું.

આગનું વર્ણન.

"આખા ગામના લોકોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે એવી એ ભયંકર આગ થતાં એક સમજુ મંત્રવાદી બહાર આવ્યો. તે ઉઠીને ગામની વચ્ચે એક મોટો ચોતરો હતો ત્યાં ઊભો રહ્યો. તેણે એક બખ્તર ધારણ કર્યું અને રેખા પાડીને એક મોટું વિશાળ મંડળ ચોરાની વચ્ચે આળેખ્યું. પછી મોટા શબ્દવડે ગામના લોકોને ત્યાં બોલાવ્યાઃ 'અરે લોકો! તમે આ મંડળમાં આવો, અહીં દાખલ થાઓ, જેથી તમારી સર્વ વસ્તુઓ અને તમારાં શરીરો બળશે નહીં.' તેનાં આવાં વચન સાંભળીને કેટલાક લોકો તેના મંડળમાં દાખલ થયાં.

મંત્રવાદી.

"બાકીના લોકો તો જાણે ગાંડા થઇ ગયા હોય, પીધેલા હોય, હૃદયશૂન્ય હોય, આત્મ(પોતાના) વૈરી હોય, ગ્રહોથી ઘેરાઇ ગયેલા હોય, એમ પોતાનાં શરીર અને પોતાનું સર્વસ્વ એ આગમાં બળતું જોવા છતાં અ-

સામાન્ય લોકો.

---

૧ લોકોદરઃ લોકનો અંદરનો ભાગ. લોક એટલે ચૌદ રાજલોક. લોકમાં સર્વ જીવ અને અજીવ પદાર્થો રહે છે. અલોકમાં માત્ર આકાશ છે. આખી વાર્તા રૂપક (allegorical) છે તે આગળ સ્પષ્ટ થઇ જશે. આ વાર્તાના દરેક શબ્દનો ઉપનય આગળ આ જ પ્રકરણમાં ઉતાર્યો છે. આગળ વાંચો.

ત્યંત મૂર્ખાઇથી એ આગમાં ખડ અને લાકડાના ભારા નાખવા લાગ્યા અને ઘીના ભરેલા ઘડાઓ ઠલવીને આગને ઓલવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ જોઇને મંડળની અંદર થોડા લોકો ગયા હતા તેઓ બોલવા લાગ્યા–'અરે ભોળા ભાઇઓ! આ તમે કરો છો તે આગ ઓલવવાનો ઉપાય નથી. જુઓ! કાં તો તમે જળ લાવીને એનાથી આ અગ્નિને શાંત કરો અથવા તો આ મહાત્મા મંત્રવાદીએ જે મંડળ રચ્યું છે તેમાં દાખલ થાઓ[1] અને અમારે ઘરે અગ્નિ જેમ શાંત પડી ગયો છે તેમ તમારા સંબંધમાં પણ અગ્નિને શમાવો.' પણ તે લોકોમાંના કેટલાકે તો તે સાંભળ્યું જ નહિ, કેટલાંક તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તો ઉલટું બોલવા લાગ્યા, કેટલાંક તે અભિપ્રાયને દાબી દેવા લાગ્યા, કેટલાંક એ અભિપ્રાયથી ઉલટી રીતે જ વર્તવા લાગ્યા, કેટલાંક એવો અભિપ્રાય આપનાર તરફ ગુસ્સે થવા લાગ્યા અને કેટલાક તો ઉલટાં તેવી સલાહ આપનારની સામા પ્રહાર કરવા માટે દોડવા લાગ્યા. આવો વિચિત્ર બનાવ જોઇને મંડળમાં રહેલા લોકો એ બહારના લોકો તરફ મૌન રહ્યા. વળી કોઇ પુણ્યશાળી લોકો ઉપરનાં વચનોનો વચ્ચે વચ્ચે આદર પણ કરતા રહ્યા.

મંડળમાં પ્રગતિ.

"કુમારો! મારી ભવિતવ્યતા તેવા પ્રકારની હોવાથી મંડળની અંદરના માણસોએ જે વચનો કહ્યાં તે મને ગમ્યાં, પસંદ આવ્યાં, હું આનંદમાં આવી ગયો અને કૂદકો મારીને મંડળમાં દાખલ થઇ ગયો. મંડળમાં ગયા પછી મેં જોયું તો ગામના બાકીના સર્વ લોકો આગથી બળતા દેખાયા, પવનના જોરથી સપાટાબંધ વધતી જતી આગના ભોગ થઇ પડતા અને મોટેથી ચીસો પાડતા તેમને હું બરાબર જોઇ શક્યો. પછી મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાકો દૂર થઇ ગયા, તેઓની સાથે હું પણ નાસી છૂટ્યો. કુમાર! આ મારૂં વૈરાગ્ય થવાનું કારણ છે."

* * *

---

1 અહીં આગ ઓલવવાના બે ઉપાયો કહ્યા: (૧) મંડળમાં આવવાનો, (૨) મંડળની બહાર રહી પાણીવડે આગ ઓલવવાનો. આ બન્ને ઉપાયો વિચારવા યોગ્ય છે. મંડળ બહાર રહી પાણીથી આગ બુઝવવાનો ઉપાય સુરક્ષિત છે પણ તે મહાપ્રયત્નશાળી કરી શકે છે, સાધારણ પ્રાણીને આગમાં ફસાઇ જવાનો ભય બહુ રહે છે. મંડળમાં દાખલ થનાર નિર્ભય થાય છે.

વિગતવાર ઉપનય.
વિવેચન ખુલાસો.
શબ્દાર્થઘટના.

ઉપરની વાત સાંભળીને અકલંક કુમાર ઘણો ખુશી થયો અને તે મુનિને નમીને બીજા મુનિ જે દૂર બેઠા હતા તેની પાસે જવા નીકળ્યો. હું તો આ કથાનો ભાવાર્થ કાંઇ સમજ્યો નહિ. મેં તેથી અકલંકને પૂછ્યું: "અરે ભાઇ! આ મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાનું કારણ શું કહ્યું? અને તેમની વાત સાંભળીને તું ઘણો ખુશી કેમ થયો? હું તો એક પણ બાબત બરાબર સમજ્યો નથી, માટે તું ખુલાસા સાથે સર્વ બાબત સમજાવ."

લોકોદરમાં આગ.

અકલંકે જવાબમાં મને (ધનવાહનને) કહ્યું "ભાઇ! સાંભળઃ—

"મુનિએ જે લોકોદર નામનું ગામ કહ્યું તે આ સંસાર સમ-
"જવો. એ સંસારમાં તે વસનાર છે એમ સમજવું.
સંસારમાં આગ. "રાત્રિની તેમાં વાત કરી તે મહામોહની અંધકાર-
"મય દશા સમજવી. એ નગરમાં રાગદ્વેષ રૂપ "અગ્નિ વડે નિરંતર આગ સળગ્યા જ કરે છે. ત્યાં ધુમાડો થાય છે "એમ કહ્યું તે તામસભાવ-કષાયની પરિણતિ સમજવી, એ આગ "આખા નગરમાં પ્રસરી રહેલી છે. ત્યાં આગના ભડકા થાય છે "એમ કહ્યું તે રાજસભાવ સમજવો. આ સંસારમાં જે કલેશ કંકાસ "થાય છે તે વાંસ ફૂટવાના અવાજો સમજવા, રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિથી "ગરમ થઇને લોકો જાગી ઉઠે છે-ચોંકી ઉઠે છે અને તેઓ મોટો "કોળાહળ કરી મૂકે છે; ચિત્તને અત્યંત તાપ કરનારા અને છોક-"રાનો આકાર ધારણ કરનારા કષાયો[1] આક્રંદ કરવા મંડી જાય છે; "અશુદ્ધ લેશ્યા[2] નામની સ્ત્રીઓ ત્યાં હાંફળી ફાંફળી થઇને અહીં "તહીં દોડ્યા કરે છે; સંસારના રાગમાં આસક્ત મૂર્ખ પ્રાણીઓ આં-

---

૧ કષાયો-ચાર છેઃ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. એ ચારેને બાળકનું રૂપ ... ચોથા પ્રસ્તાવમાં પણ આપવામાં આવ્યું છે.

૨ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ અશુદ્ધ લેશ્યા-આત્માના કિલષ્ટ અ-ધ્યવસાયો છે. તે ખરાબ વિચારદ્વારા દોડાદોડ કર્યા કરે છે, એમાં સ્થિરતા કદિ ... જ નથી.

ળા માણસની માફક ધુમધામ કરી મૂકે છે (તેઓ રાગની ધૂનમાં
ાંઇ બોલે છે ત્યારે તેનો કશો વિચાર જ ન કરતા હોય તેવા દેખાય
છે); વસ્તુસ્થિતિના અનુસાર હોવા છતાં ક્રિયા નહિ કરનાર પાં-
ળાઓ ત્યાં ઊંચે સ્વરે રડતા દેખાય છે; (અજ્ઞાનીઓ આંધળા છે
અને સમજવા છતાં વ્યવહાર કાર્ય ન કરનારાઓ પાંગળા છે-આ સ્પષ્ટ
કીકત છે)[1]; મશ્કરાઓ જેવા નાસ્તિકો[2] ત્યાં તમેશાં કિલકિલાટ
રે છે, ખાલી ધમાધમ કર્યા કરે છે, ખોટા દેખાવાઓ મૂકી બૂમ-
ાણ કરી મૂકે છે; ઇંદ્રિયરૂપી ચોરો ત્યાં ધર્મસર્વસ્વની ચોરી કરે છે;
ાગઅગ્નિવડે આત્મઘરની સાર સાર વસ્તુઓ બળવા લાગે છે;
ટલાક લોકો તેવે વખતે એમ બોલતા સંભળાય છે કે 'અરેરે!
ું કરીએ? આવી ભયંકર આગ ઓલવવાને અમે શક્તિમાન્ નથી'-
પણ માણસો કકળાટ કરે છે તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.
ભાઇ! એ સાધુએ આ સંસારમાં લાગેલી ભયંકર આગનું વર્ણન
ું, સંસારની આગના ભડકા બતાવ્યા, લોકોની સ્થિતિ વર્ણવી, ગડ-
ડાટ અને અવ્યવસ્થાનો ચિતાર આપ્યો. લોકોનો અરસપરસ બચાવ
ર તેવું કોઇ ન હોવાથી અને તેમ કરવા તેઓ સમર્થ ન હોવાથી
આખું ગામ શરણરહિત નિરાધાર જેવું થઇ રહ્યું છે[3] એમ
તાવવામાં આવ્યું.

"ત્યાં તે વખતે મંત્રવાદી આવ્યા તે વિજ્ઞાનવાળા પરમેશ્વર શ્રી
"સર્વજ્ઞ મહારાજ સમજવા. તેણે ઉઠીને એક તીર્થ
મંત્રવાદી. "રૂપ મંડળ કર્યું-તેણે પોતાના તીર્થની પ્રરૂપણા-
"સ્થાપના કરી અને તેની સર્વ યોજના તેણે ગામની
ચે ગોચન્દ્રક આકાર સમાન મધ્ય લોક (તીર્છો લોક)માં સૂત્રમંત્રની
ાવડે કરી પોતાની જાતને બખ્તર પહેરાવી લઇને ધર્મ દેશનાવડે તેણે

૧ આંધળા અને પાંગળાની આ દૃષ્ટિઓ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી
ગ અને અજ્ઞાનને વશ થઇ મૂર્ખ માણસો તો આંધળાની જેમ વર્તે છે અને
નારા પણ ફરી જાય અને શુભ વર્તન કરે નહિ ત્યારે તે પાંગળા જેવા
છે.

૨ નાસ્તિકો-આત્માનું અસ્તિત્વ નહિ માનનાર, પરભવ-મુક્તિ નહિ
ર નાસ્તિક કહેવાય છે.

૩ આ ગડબડ અને ધમાલ માટે કર્તાએ મમતાપૂર્વક શબ્દ વાપર્યો છે એ
દર છે. ત્યાં છોકરાનો કે માનો અથવા વડીલ બાળનો તફાવત કાંઇ રહ્યો
ેવી ગડબડ ત્યાં મચી રહી-એમ કહેવાનો આશય છે.

" લોકોને પોતાના મંડળમાં બોલાવવા માંડ્યા[1] અને તે ધર્મદેશનાથી " તેમનું પોતાના તરફ આકર્ષણ કર્યું, ત્યારે કેટલાક ભાગ્યશાળી મહાપુરૂષો " ભગવાનનાં વચનો સાંભળીને તે મંડળમાં દાખલ થયા, પરંતુ આવા " લોકોની સંખ્યા પ્રમાણમાં બહુ ઓછી થઈ કારણ કે આ સંસારમાં " જીવોની સંખ્યા છે તેની સાથે સરખાવતાં તેઓ તો માત્ર અનંતમે " ભાગે જ હોય છે. આવા લોકો જેઓ એ મંત્રવાદીના મંડળમાં " દાખલ થયા તેઓ અગ્નિના તાપથી મૂકાયા (મુક્ત થયા).

સામાન્ય મૂઢતા.

" બાકીના મહા મૂઢ જીવો રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિવડે અત્યંત બળી " રહેલા આ સંસારને 'વિષયો' વડે શાંત કરવા " પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સ્ત્રીપુત્ર ઉપર આસક્તિ રાખી " પૈસા એકઠા કરે છે અને પાંચે ઇંદ્રિયોને છૂટી મૂકી " તે દ્વારા તાપ ઓછો કરવા પ્રયત્ન કરે છે–આ માણસો અગ્નિમાં " ખડ અને લાકડાના ભારાઓ નાખીને તે દ્વારા અગ્નિ ઓલવવાના " પ્રયત્ન કરવા જેવું કામ કરે છે, પરંતુ તેથી તો અગ્નિ ઉલટો વધી " પડે છે. વળી જે લોકો વારંવાર માયા કપટ કરે છે, લોભ કરે છે, " અભિમાન કરે છે, ક્રોધ કરે છે એ સર્વ અગ્નિ શાંત કરવા માટે " ઘીનાં ઘડાઓ આગમાં ઠલવવા જેવું કરે છે. એ લોકોને મંડળની " અંદર રહેલા લોકો વારંવાર વારે છે, ઘી અને ખડ કે લાકડાથી " અગ્નિ વધશે એમ સમજાવે છે, છતાં તે વાત તેઓ સમજતા નથી, " વાર્યા છતાં અટકતાં નથી અને તેઓને બતાવવામાં આવે કે એ " સંસારઅગ્નિ તો 'પ્રશમ જળ'થી જ ટાઢો થાય છે તે વાત તેઓ " સમજતા નથી અને તેથી તેઓ પ્રશમરૂપ પાણીનો ઉપયોગ પણ " કરતા નથી, તેમ જ તે સુંદર તીર્થ રૂપ મંડળમાં પ્રવેશ પણ કરતા નથી. " અરે એટલું જ નહિ પણ એવા નિવારણ કરવાનાં ઉપાય રૂપ વાક્યો " તેઓ સાંભળે ત્યારે તેને અનુસરવાને બદલે ઉલટા બોલનારની " મશ્કરી કરે છે અને વાતને નરમ પાડી દે છે; એ મહાત્મા મુનિની " પેઠે કોઇક જ જીવ બોધ પામે છે અને સાચી વાત સમજે છે. એ

---

૧ **તીર્થંકર મહારાજ** સંબંધી આ કલ્પના ભવ્ય છે. મંડળ રચે ત્યારે **મંત્ર** બોલવા પડે, **રેખા** કરવી પડે અને પછી બચવાની ઇચ્છાવાળાને મંડળમાં આવવા **આમંત્રણ** થાય. સૂત્ર રૂપ મંત્રની રેખા અત્ર પાડવામાં આવે છે. વળી મંડળ રચવા પહેલા પોતાની જાતને બચાવવા **બખ્તર** પહેરવું પડે છે. એ તીર્થંકરો પ્રથમથી પહેરી પછી તીર્થમંડળની રચના કરે છે. **આખી યોજના યથાસ્થિત અને ભવ્ય જણાય છે.**

વ્યક્તિનો વિકાસ. "મુનિમહારાજ પેલા તીર્થમંડળની અંદર રહેલાઓના "વચનથી બોધ પામ્યા અને જાતે તીર્થમંડળમાં "દાખલ થયા. અંદર દાખલ થયા પછી તેણે સંસા-"રમાં રહેનારા લોકો તરફ નજર કરી તો તેણે બરાબર જોયું કે તે "સર્વ લોકો રાગદ્વેષની અગ્નિથી બળી રહ્યા છે અને ગભરાટમાં "પડી ગયા છે, પણ તેણે એ પણ જોયું કે 'અશુદ્ધ અધ્યવસાય' "નામનો પવન એ લોકોદર ગામમાં રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિને વધારે વધારે "જોસથી સળગાવે છે અને અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો તે અગ્નિ ગામડીઆ "જેવા તે અજ્ઞાનીઓ જેમ વધારે વધારે બૂમો પાડે છે તેમ તે મુનિ-"ઓના દેખતાં છતાં પણ પેલાઓને વધારે વધારે બાળતો જાય છે. "ત્યાર પછી મુનિએ કહ્યું કે 'મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાક "દૂર થઇ ગયા તેઓની સાથે હું પણ નાસી છૂટ્યો'–એ વાક્ય

વક્રોક્તિ. "પણ વક્રોક્તિવાળું[1] સમજવું." મેં પૂછ્યું કે 'એમાં "અને આખી વાતમાં વક્રોક્તિ શી?' એટલે જવાબ "આપતાં અકલંકે આગળ ચલાવ્યું–" એ તીર્થમંડ-"ળમાં લોકો ચાર પ્રકારના હોય છે: સાધુઓ, શ્રાવકો, સાધ્વીઓ "અને શ્રાવિકાઓ. એ મંડળમાં હોય છે તે સર્વ કાંઇ દીક્ષા લેતા "નથી, માત્ર થોડા જ લે છે માટે ભાવાર્થ એમ જણાય છે કે આ "મુનિએ દીક્ષા લીધી અને એ વાત તો ઉઘાડી દેખાય છે. તો ભાઇ! "આવી રીતે આખી વાત વક્રોક્તિવડે કહીને સંસારઅગ્નિને પો-"તાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે આગળ કરેલ જણાય છે. આ હકીકત "ઘણો ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવી છે અને તે વાત એ મુનિ જ્યારે "આપણી પાસે વાર્તા કરતા હતા ત્યારે જ મેં જાણી હતી અને તેથી "મને આનંદ થયો–હું ખુશી થયો. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે "અહો! આ મુનિમહારાજ જે વાત કરે છે તે તદ્દન સાચે સાચી "છે: સજ્જન માણસોને હંમેશા સળગી રહેલો આ સંસાર ખરે-"ખરા વૈરાગ્યનું કારણ જરૂર થાય છે. વળી એ પણ સાચી વાત "છે કે જડ મનુષ્યો અગ્નિના દાહવડે પોતાના આત્માને–પોતાની જા-"તને અહીં (સંસારમાં) બાળે છે અને તેમાંથી જે બુદ્ધિશાળી હોય

૧ વક્રોક્તિઃ વાંકું બોલવું. એ અલંકાર છે અન્યસ્યાન્યાર્થકં વાક્યમન્યથા યોજયેદ્યદિ; અન્યઃ શ્લેષેણ કાક્વા વા સા વક્રોક્તિસ્તતો દ્વિધા. એકને કહીને બીજા અર્થમાં બીજાને લાગુ પાડવું અથવા શ્લેષનો ઉપયોગ કરવો એ બે રીતે વક્રોક્તિ થાય છે. અહીં ભમજ્યા શબ્દ વાપર્યો છે, તેનો અર્થ નીકળી જવું થાય, શ્લેષ છે તેથી તેનો બીજો અર્થ દીક્ષા લીધી એમ થાય છે.

" છે તે બહાર નીકળી જાય છે. વળી મને એમ પણ લાગે છે કે
" આપણને બન્નેને પ્રતિબોધ આપવાના મહાન્ હેતુથી જ એ મુનિ
" મહારાજે લોકોદરમાં આગની વાત કરી છે અને તે પોતાના વૈરા-
" ગ્યના કારણ તરીકે જણાવી છે.

" તેઓ જાણે એમ કહેતા હોય એમ મને લાગે છે કે-' અરે
" ભાઇઓ ! આ આગથી બળી રહેલા સંસારમાં તમે
રહસ્યાર્થ. " બન્ને પણ બળી રહ્યા છો અને તમારા જેવા સમ
" જુઓએ તો તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે,
" તમારે પણ આ તીર્થમંડળમાં આવી જવું જોઇએ. જેઓ ભાવપૂર્વક
" આ અમારા તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરે છે તે ભાગ્યવાન્ પ્રાણી-
" ઓને રાગદ્વેષની અગ્નિનો દાહ કદિ પણ થતો નથી.' આ
" પ્રમાણે આ મહાત્મા મુનિ આપણને પણ જણાવી રહ્યા હોય એમ
" મને લાગે છે. ભાઇ ઘનવાહન ! મુનિમહારાજનો આ ઉત્તમ વિચાર
" મને તો બહુ ગમે છે ! પણ ભાઇ ! એ વાત તને ગમે છે કે નહિ
" તે હું જાણતો નથી."

* * *

અકલંકની આવી વાત અને આવો પ્રશ્ન સાંભળી હું તો મૌન જ રહ્યો, મેં કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ; કારણ કે મારૂં મન હજુ સુધી પાપથી ભરેલું હતું, પાપમય હતું, સંસારને સરાણે ચઢેલું હતું.

ત્યાંથી અમે મંદિર બહાર જ્ઞાનધ્યાન કરતા બીજા મુનિ પાસે આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૩ જું.

દારૂનું પીઠું (મદિરાશાળા).

{ બીજા મુનિનો વૈરાગ્ય પ્રસંગ. }

પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં સંસારીજીવ જે અત્યારે ઘનવાહન કુમાર હતો તે અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષ સાંભળે તેમ સદાગમ સમક્ષ કહેવા લાગ્યો—

એવી રીતે વાતો અને ખુલાસા કરતાં અમે બીજા મુનિમહારાજ સમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અકલંકે મુનિરાજને યોગ્ય વંદન કર્યું અને તેની સાથે મેં પણ વંદન કર્યું. પછી અકલંક અને મુનિમહારાજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઇ.

અકલંક—"સાહેબ! આટલી નાની વયમાં આપને શો કારણથી દીક્ષા લેવાનું થયું તે જણાવો."

મુનિ—"ભાઇ! મેં એક મોટી દારૂડીઆઓની ટોળી[1] દારૂ પીવામાં તત્પર જોઇ તે મારા વૈરાગ્યનું કારણ બની. આખા શરીરના સર્વ અંગો દારૂના ઘેનની અસરવાળા થઇ ગયા હતા અને હું એક મોટો દારૂડીઓ થઇ ગયો હતો, ત્યાં કૃપા કરનાર મહાત્મા બ્રાહ્મણોએ મને પ્રતિબોધ કર્યો અને તે રીતે મને વૈરાગ્ય થયો."

---

૧ આને માટે પાનગોષ્ઠિ શબ્દ રાખવો કે કેમ તે નિર્ણય થતો નથી. જેમ ટીપાર્ટી (ચાપાર્ટી) થાય છે તેમ દારૂની પાર્ટી થાય છે, જેમાં ભાગ લેનારા દારૂ ઢીંચે જાય છે. અફીણીઆઓ કસુંબો કાઢે તેને 'રાવણ' કહે છે તેમ દારૂ પાર્ટીનું નામ હોવું જોઇએ. તેવો ગુજરાતી કે ફારસી શબ્દ હોય તે અત્ર ઘટે છે. એવા શબ્દને માટે તપાસ કરૂં છું.

અકલંક—"મહાત્મા ! એ દારૂનું પીઠું જેવું હોય તેવું તેનું વર્ણન કરી બતાવો, ત્યાં તમે કેવી રીતે વર્તતા હતા તે જણાવો અને મારા ઉપર કૃપા કરીને તે બ્રાહ્મણો કોણ હતા તે પણ બતાવો."

* * *

મુનિ—" સાંભળઃ—

દારૂનું પીઠું.
દારૂ પીનારા.
તેર વિભાગો.

"એ મદિરાશાળા (દારૂનું પીઠું) અનેક બનેલા અને બનતા બનાવોથી ભરપૂર છે અને અનેક જનોથી ભરેલ છે તેથી તેનું બરાબર વર્ણન કરવાને તો કોણ સમર્થ થાય ! તો પણ હે મનુષ્યોત્તમ ! તારી પાસે તેનું થોડું થોડું વર્ણન કરી બતાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તને એ મદિરાશાળાની હકીકત જાણતાં ઘણો આનંદ આવશેઃ—

[1]बहुभेदवरासवतुष्टजनं, वरभाजनराजि विचित्रसुरम् ।
शितिनीरजरञ्जितसञ्चषकं, जनमोदनकारणसत्सरकम् ॥
मदिरामदघूर्णितसर्वजनं, बहुलासविलासविकासकरम् ।
लसदुद्भवबोलविगानपरं, कृततालमहारवरासशतम् ॥

अन्यच्च

[2]प्रौढमनोरमकान्तजनाढ्यं,
गाढमदोद्धुरयोषिदुपेतम् ।
आदिनिवेशविहीनमनन्तं,
लोकनभोभिधभूमिनिविष्टम् ॥
वादितमर्दलकोटिसकांस्यं
वैणिकनादविवर्धिततोपम् ।
वंशविरावसमुद्धतवोद्रं[3],
वोद्रविघोपितगोत्रसहस्रम् ॥

एवं च

---

૧ ત્રોટક છંદ.

૨ દોધક છંદ. ભ, ભ, ભ, ગ, ગ.

૩ દે. લા. વાળી છાપેલ બુકમાં વોદ્ર કૌંસમાં મૂકેલ છે. એવો શબ્દ પણ કોશમાં મળતો નથી. અર્થ સંબંધ પરથી બેસાડ્યો છે તેમાં સુધારાને અવકાશ છે.

नर्तनगानविलासनपानैः, खादनदानविभूषणमानैः ।
संततमाररसैः समुपेतं, लोकचमत्कृतिकारणमेतत् ॥

પીઠું.

"એ મદિરાશાળા અનેક પ્રકારના સુંદર દારૂઓ (આસવ)થી લોકોને ખુશમાન કરે છે, એમાં સુંદર વાસણોમાં ચિત્ર વિચિત્ર પ્રકારના દારૂઓ (સુરાઓ) શોભી રહ્યા છે, એનાં મદ્યપાત્રો કાળાં કમળની શોભા ધારણ કરી રહ્યાં છે, એમાં શેરડીના રસનો દારૂ અથવા તે પીવાનાં પાત્રો તેના રસીઆ લોકોને આનંદ કરાવી રહ્યાં છે; એમાં આવી રહેલા સર્વે લોકો દારૂના ઘેનમાં લથપથ થઇ રહ્યા છે, તેઓ નાચવા કૂદવાની તેમજ બીજી અનેક પ્રકારની રમતો કરી વિકસ્વર થતા દેખાય છે, તેમાં બહારથી દીપતા તોફાની લોકો મોઢેથી હાકોટા કરે છે અને ગાયનો ગાય છે, વળી તેઓ સામસામા તાલ દે છે મોટા અવાજ કરે છે અને સેંકડો રાસો એક સાથે ચાલ્યા કરે છે.

"વળી એ મદિરાશાળા પુષ્પિત વયના અને સુંદર આકૃતિવાળા અનેક પ્રાણીઓથી ભરેલી છે, તેમાં અત્યંત ગાઢ મદથી ઉદ્ધત થઇ ગયેલી અનેક સ્ત્રીઓ પણ આવી રહેલી છે, તે શાળા એટલી લાંબી છે કે એની શરૂઆત ક્યાં છે એમાં પ્રવેશ ક્યાં થાય છે અને એનો છેડો ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી, એ લોકનભસ્ (લોકાકાશ) નામની ભૂમિમાં આવી રહેલ છે; એમાં કરોડો મૃદંગ કાંસીઓ વાગ્યાં કરે છે, એમાં વિણાના નાદથી આનંદમાં વધારો થયા જ કરે છે, વાંસળીઓના અવાજથી બળદો અથવા લઇ જનારાઓ વધારે ઉદ્ધત બને છે અને જાનૈયાઓ સેંકડો અવાજો કરી રહ્યા છે.—આવી રીતે મદિરાશાળામાં નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દારૂનું પાન ચાલે છે, ખાવાનું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે, આભૂષણો ધારણ કરવાનું કામ ચાલે છે, માનઅપમાનની ધમાલ ચાલે છે અને એવા વિચિત્ર ભાવો ઉલટા સુલટા ચાલ્યા કરે છે તેથી એ પીઠું લોકોને ચમત્કારનું કારણ હોય એમ દેખાઇ આવે છે. આવી રીતે અનેક [1]ચેષ્ટાઓને બતાવનાર, સર્વદા સેવાયેલ અને સર્વ સામગ્રીથી ભરેલા દારૂના પીઠાને મેં જોયું. લોકમાં એવું કોઇ પણ આશ્ચર્ય નથી અથવા એવું કોઇ નાટક નથી કે જે મેં આ દારૂના પીઠામાં ન જોયું હોય.

---

૧ અહીં મૂળમાં 'વિભ્રમ' શબ્દ છે. કારણ વગર ક્રોધ થાય, હાસ્ય થાય, પુષ્પ વિગેરે આભરણોની માગણી થાય, પહેરેલાં હોય તેને કાઢી નખાય, ગમે તેવું બોલવું થાય—એ સર્વને વિભ્રમ કહેવામાં આવે છે.

ચીનારા.

"(૧[1]) ત્યાં અનંતા લોકો દારૂના ઘેનમાં પડેલા છે, તે બાપડા બોલતા નથી, ચેષ્ટા કરતા નથી કે કાંઇ વિચાર પણ કરતા નથી. વળી તે કોઇ પણ પ્રકારનો લૌકિક વ્યવહાર[2] પણ કરતા નથી અને માત્ર મરી ગયેલા હોય અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો જાણે તદ્દન મૂર્છા પામી ગયેલા હોય તેવા રૂપમાં હમેશા રહે છે.[3]

"(૨) વળી ત્યાં (એ મદિરાશાળામાં) બીજા[4] અનંતા લોકો છે તેઓ ઉપર જણાવેલા લોકો જેવો જ આકાર ધારણ કરનારા હોય છે, પરંતુ એ લોકો વચ્ચે વચ્ચે લોકનાં કાર્યો અને વ્યવહાર કાંઇ કાંઇ કર્યા કરતાં હોય છે.[5]

"(૩) વળી ત્યાં તેવા જ આકારના અને દારૂના મદમાં મસ્ત થઇને રહેનારા પૃથ્વી પાણી વિગેરે રૂપવાળા અસંખ્ય લોકો આવી રહેલા છે.[6]

"(૪) વળી અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓ ઢીંચીઢીંચીને આખો વખત દારૂનો સ્વાદ લીધા કરે છે, દારૂ પીધા કરે છે, પણ નથી કાંઇ સુંઘતા, નથી આડું અવળું જોતા અને નથી કાંઇ સાંભળતા. માત્ર તેઓ જમીનપર આળોટ્યા કરે છે, વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર બૂમ પાડ્યા કરે છે અને દારૂના ઘેનમાં જીભ વડે કાંઇ સ્વાદ લીધા કરે છે.[7]

"(૫) વળી ત્યાં બીજા કેટલાક એવા પણ લોકો છે કે જેઓ કાંઇ કાંઇ ચીજોની ગંધ લીધા કરે છે, પણ આડું અવળું જોઇ શકતા નથી, કોઇનું સાંભળી શકતા નથી અને આવા લોકો પણ થોડા ઘણા નહિ પણ અસંખ્ય છે.[8]

---

૧ આ એક વિગેરે સંજ્ઞાનો ભાવ નીચે પૃ. ૧૬૭૫-૭૬ માં સ્પષ્ટ કર્યો છે. ત્યાં તે સંખ્યા મૂકી તેની સાથે તે પ્રત્યેકનો ખુલાસો કર્યો છે.

૨ **લૌકિક વ્યવહારઃ** લોક સંબંધી વ્યવહાર. જવું, આવવું, હરવું, ફરવું, બેસવું, ઉઠવું વિગેરે. આ દરેક વર્ગ જૂદે જૂદા છે તે આગળ આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ થશે. (દરેક પેરા જૂદો વર્ગ બતાવે છે.)

૩ આ અવ્યવહાર રાશિના જીવો છે.

૪ અહીં **અનંત અસંખ્ય** અને **સંખ્યાતા** શબ્દ વાપર્યા છે તે જૈનના પારિભાષિક શબ્દ છે, તેના સ્વરૂપમાટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો.

૫ આ વ્યવહાર રાશિના વનસ્પતિકાય સમજવા.

૬ આ સૂક્ષ્મ બાદર પૃથ્વી અપ્ તેજ વાયુનું વર્ણન છે.

૭ આ વર્ણન બેઇંદ્રિયનું છે.

૮ આ તેઇંદ્રિયનું વર્ણન છે.

"(૬) વળી દારૂના ઘેનમાં મસ્ત થઇ ગયેલા બીજા અસંખ્ય લોકો ત્યાં એવા છે કે જેઓ આંખો ઉઘાડે તો સામે પડેલી વસ્તુને જોઇ શકે પણ તેઓ કાને કાંઇ સાંભળી શકતા નથી. તેવાઓની ચેતના ઉપર પણ દારૂની અસર સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે.[1]

"(૭) વળી ત્યાં અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના મદિરાના ઘેનમાં તદ્દન શૂન્ય થઇ ગઇ છે, જેઓનાં મન મરી ગયાં છે અને જેઓ મન વગરના જણાઇ આવે છે.[2]

"(૮) વળી ત્યાં બીજા અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના વધારે સ્પષ્ટ થયેલી હોય છે, પણ જેઓમાં અત્યંત ખરાબ મદિરાની અસર બહુ વધારે રહેલી હોય છે; તેઓ બાપડા દુષ્ટ વૈરીઓથી વારંવાર છેદાય છે, ભેદાય છે, ચીરાય છે અને વળી અરસ્પરસ એક બીજાને છેદે છે, ભેદે છે, કાપે છે અને તેમ કરીને મહા ભયંકર વેદના પામે છે.[3]

"(૯) વળી ત્યાં બીજા અસંખ્ય લોકો એવા દેખાય છે કે જેઓનાં ચિત્ત દારૂના ઘેનમાં તદ્દન ભયભ્રાન્ત થઇ ગયાં હોય છે. તેઓ બીચારા દારૂની અસર તળે કોઇ પણ કામ કરવા જેવું નથી એમ તો સમજતા જ નથી અને વળી વધારામાં 'જનાવર'ના અવતાર અને આકારને ધારણ કરનારા થાય છે, મોઢેથી બૂમ માર્યા કરે છે, પોતાની માતાઓ સાથે પણ સંભોગ કરે છે, દારૂની અસર તળે ધર્મ કે અધર્મને ઓળખતા નથી, ગમે તેવાં કામો કર્યા કરે છે, બોલેલું વ્યક્ત સમજી ન શકાય તેમ બોલે છે. તેમાનાં કેટલાક જમીનપર આળોટ્યા કરે છે, કેટલાક દારૂની ધુનમાં આકાશમાં ઉડ્યા કરે છે અને કેટલાક દારૂના કેફમાં ચકચૂર થઇ પાણીમાં ડૂબકી મારી પડી રહે છે.[4] એ લોકો મદિરામાં પણ અરસ્પરસ લડી મરે છે, અને અત્યંત આકરાં દુઃખો સહન કરે છે. ખરેખર, દારૂ સર્વ આપત્તિઓનું સ્થાન છે!

---

૧ ચઉરિન્દ્રિયનું વર્ણન છે.

૨ આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું વર્ણન છે;

૩ નારકો વર્ણવ્યા

૪ આ સર્વ અંતર મેરો (ગર્ભજ) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના છે. (અત્ર વર્ણન સ્થલચર ખેચર અને જલચરનું કર્યું છે.)

“(૧૦) વળી એ મદિરાશાળામાં અસંખ્ય મનુષ્યો છે તેઓ બે પ્રકારના છે–એક તો તદ્દન ગાઢમત્ત થઇ ગયેલા અસંખ્ય છે અને બીજા સંખ્યાતા છે. એમાં જે મનુષ્ય તદ્દન મત્ત છે તેઓ જમીનપર આળોટે છે અને બાપડા દારૂના ઘેનમાં વમનને, થુંકને, પિત્તને, વિષ્ટાને તેમજ મૂત્રને ખાય છે અને પીએ છે. દારૂના ઘેનમાં તેઓને ખબર પણ પડતી નથી કે તેઓ શું કરે છે. વળી ભદ્ર! સંખ્યા ગણી શકાય તેવા[1] મનુષ્યો બીજા પ્રકારના છે તેઓ વળી દારૂની અસરતળે અરસપરસ લડાઇ કરે છે, મોટા મોટા કૂદકા મારે છે, નાચ કરવા લાગી જાય છે, ઊંચેથી ખડખડાટ હસે છે, ગાયન કરવા મંડી જાય છે, મોટું મોટું ઠેકાણા વગરનું ભાષણ કરવા લાગી જાય છે, નકામા રખડ્યા કરે છે, જમીનપર લેટી પડે છે, દોડાદોડ કરી મૂકે છે, વિલાસના આનંદરસમાં મેલ કચરાથી ભરેલી અને માંસ અને શ્લેષ્મ આદિ તુચ્છ વસ્તુઓથી પરિપૂર્ણ થયેલી સ્ત્રીઓના ગાલોને ચુંબન કરે છે, આંખો ચાટે છે અને સમજુ માણસને શરમ આવે તેવું અતિ વિચિત્ર વર્તન કરે છે, અનેક પ્રકારના ચાળા કરે છે, માબાપને મારવા સુધીની હદે પણ પહોંચી જાય છે, ચોરી વિગેરે અનાર્ય કાર્યો કરવા પણ લાગી જાય છે અને ગમે તેવાં ભ્રષ્ટ કાર્યો કરવા તત્પર બને છે; વળી [2]એવાં કામોને પરિણામે એ રાજપુરૂષો વડે સપડાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારની ભયંકર વેદના સહન કરે છે અને ઘણો માર ખાય તો પણ દારૂ પીવાના કામથી જરા પણ પાછા હઠતા નથી.

“(૧૧) વળી એ દારૂના પીઠામાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ બીજા આવી રહેલા છે જેઓને ચાર[3] ટોળામાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. તેઓ પણ દારૂના ઘેનમાં ચકચૂર થયેલા હોય છે, આખો વખત કલબલ કલબલ કર્યા કરનારા હોય છે; તેઓની સામે વાંસ અને વીણાના સુંદર અવાજો થયા કરે છે, નાટક અને ખેલણાં ચાલ્યાં કરે છે, આનં-

---

૧ પ્રથમ ચઉદ સ્થાનકીઆ સંમૂર્છિમ મનુષ્યનું અને પછી ગર્ભજ મનુષ્યનું વર્ણન છે.

૨ અહીં બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૯૭૬ શરૂ થાય છે.

૩ ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ અને વૈમાનિક.

દના વિલાસો ઉઠ્યા કરે છે અને મોરલીના અવાજો થયાં કરે છે. સર્વ વખત તેઓ પાસે આથી ધમાલ થયા કરે છે અને તેઓ પણ નાચે છે, કૂદે છે, હસે છે, રડે છે અને પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પોતાની જાતને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ કર્યા કરે છે. એ લોકો પણ મદિરામત્ત રહેતા હોવાથી તેની અસરતળે અંદર અંદર એક બીજાની ઇર્ષા કરે છે, શોક કરે છે, વારંવાર અભિમાનમાં ફૂલાઇ જઇ અકાર્યો કરી બેસે છે અને ચારે સમુદાયમાં રહેલા તેઓ પોતાની જાતને કાંઇક સુખી માને છે તો પણ વાસ્તવિક રીતે તેઓ પણ દુઃખી જ છે.

"(૧૨) વળી એ દારૂના પીઠામાં થોડાક (સંખ્યાતા) એવા પણ લોકો છે કે જેઓ દારૂના પીઠામાં રહેવા છતાં બીલકુલ દારૂ પીતા નથી અને મધ્યસ્થ ભાવે રહેતા હોય છે. દરરોજ વારંવાર દારૂ પીનારા લોકો આવા લોકોની મશ્કરી કરીને ટીકા કરતાં તેમને બ્રાહ્મણનું ઉપનામ આપે છે.[1]

"(૧૩) વળી એ આપાનક(મદિરાશાળા)ની બહાર બીજા અનંત લોકો એવા છે કે જેઓ જાતે મહા બુદ્ધિશાળી અને દારૂના ઘેન વગરના હોય છે. તેઓ આવા ગડબડવાળા અવ્યવસ્થિત પીઠાને જોઇને તેનાથી દૂર થઇ ગયેલા છે, બાધા પીડા વગરના થઇ ગયા છે અને નિરંતર આનંદઉત્સવમાં મગ્ન છે.[2]

"આવા આવા જૂદા જૂદા પ્રકારના અનેક વિભાગો તે દારૂના પીઠામાં અને પીઠાની બહાર જણાતા હતા તેના મેં તમને તેર વિભાગો ગણાવ્યા. હું દારૂની અસરતળે ખૂબ રાચી રહી પહેલાં તો પ્રથમના વર્ણવેલા વિભાગમાં ઘણા કાળ સુધી રહ્યો. પછી અથડાતાં પછડાતાં હું બીજા વિભાગમાં ગયો અને ત્યાં પણ દારૂના ઘેનમાં મસ્ત રહી ઘણો કાળ પડ્યો રહ્યો. વળી કોઇ વાર ધમાલ કરતો હું ત્રીજા વિભાગમાં આવ્યો અને ત્યાં પણ દારૂમાં ચકચૂર ઘણા વખત સુધી રહ્યો. વળી ત્યાર પછી ચોથા વિભાગમાં દારૂની લાલસાવાળો થઇને ગયો. ઉપર મેં તેર વિભાગો ગણાવ્યા તે સર્વે એ લોકના ભેદો છે તેનું સમાસથી મેં વર્ણન કર્યું. એમાં જે પ્રથમનો વિભાગ છે અને છેવટના બે

---

૧ મુનિઓનું વર્ણન છે.

૨ સિદ્ધનું વર્ણન છે.

વિભાગો છે તે મૂકીને બાકીના દશે વિભાગોમાં હું ઘણીવાર હીંડ્યો-ચાલ્યો અને એ દશે ભેદ જે મદિરાશાળામાં જ છે તેની અસર નીચે અનંત વાર હું ગયો, રખડ્યો અને છૂટાયો.

મદ્યશાળામાં મારૂં વર્તન.

"એ મદિરાશાળાની ભૂમિ જે અતિ ખરાબ અને દુર્ગંધથી ભરેલી હતી અને જે વમન પિત્ત અપવિત્ર વસ્તુઓ મૂત્ર અને કચરાથી ભરેલી હતી તેમાં કોઇ વખત હું લોટતો હતો, કોઇ વખત ગુંઠણીએ ચાલતો હતો, કોઇ વખત ભાખોડીએ ચાલતો હતો, કોઇ વાર ઊભો થતો હતો, કોઇ વાર પડતો હતો, કોઇ વાર દારૂના ઘેનમાં મોટેથી રાડો પાડતો હતો, કોઇ વાર બૂમો પાડતો હતો, કોઇ વાર હસતો હતો, કોઇ વાર નાચતો હતો, કોઇ વાર રડતો હતો, કોઇ વાર દોડતો હતો, કોઇ વાર બીજા લોકો સાથે લડતો હતો, કોઇ વાર વધારે બળવાનો વડે માર ખાતો હતો, કોઇ વાર આખા શરીરે સેંકડો ઘા વાગવાથી પીડા પામતો હતો–આવી રીતે હે ભદ્ર! હું એ મદિરાશાળામાં વિચરતો હતો.

બ્રાહ્મણની દૃષ્ટિ અને કરૂણા.
પ્રતિબોધ તરફ અરૂચિ.
પ્રવ્રજ્યા અને મદ્યત્યાગ.

"હવે એક વખતે એ મદિરાશાળામાં રહેલા કોઇ બ્રાહ્મણોએ મારા તરફ નજર કરી. એ મહાશયોને મારી ઉપર કરૂણા આવી. તેઓએ વિચાર કર્યો કે–અરે આ બાપડો દારૂ પીવાના વ્યસનથી બહુ દુઃખો અનુભવે છે, તો કાંઇ ઉપાય કરીને એ બાપડાનું દારૂનું વ્યસન છોડાવીએ, જેથી જેમ આપણે સુખી થયા છીએ તેમ એ પણ સુખી થાય. આવો વિચાર કરીને એ બ્રાહ્મણોએ મને પ્રતિબોધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ મોટેથી પોકાર કરીને સાચી વાત મને સમજાવવા લાગ્યા પણ હું તો મદિરામસ્ત હોવાથી તેઓની વાત સાંભળું જ નહિ અને બેભાન જેવો એ મદિરાશાળાના જૂદા જૂદા વિભાગોમાં ફર્યા જ કરૂં. જ્યારે એ બ્રાહ્મણો બહુ બહુ બૂમો પાડવા લાગ્યા ત્યારે મેં તેમને જરા હોંકારો આપ્યો એટલે વળી તેઓએ મને બોલાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો; એ અવસરે દારૂનું ઘેન કાંઇક ન્યૂન થવાથી મારી ચેતના પ્રગટ થવા લાગી અને મેં તેમને જવાબ આપ્યો. તેઓએ પછી દારૂ પીવામાં કેટલા દોષો છે તે મને વિસ્તારથી કહ્યા. મને પણ એ વાતની ખાતરી થઇ, એટલે મેં દારૂનો ત્યાગ કરવાનો ઠરાવ કર્યો અને હું પણ તેઓના

જેવો બ્રાહ્મણ થયો. એ સર્વે બ્રાહ્મણોએ પણ પ્રવ્રજ્યા (યતિવેષ.) લીધી હતી જેથી મેં પણ તેમ જ કર્યું (પ્રવ્રજ્યા લીધી). દારૂથી જે અજીર્ણ મને થયું હતું તે હજુ સુધી જો કે મને મટી ગયું નથી તો પણ મને પૂર્ણ આશા છે કે આ પ્રવ્રજ્યાના જોરથી મારા સર્વે અજીર્ણને હું કાપી નાખીશ. ભાઇ! આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે."

* * *

* *

આકલંકને સ્વ-જાતિસ્મરણ.

[1]અગૃહીતસંકેતા! જ્યારે સાધુ મહારાજ આ પ્રમાણે પોતાની વાર્તા કરી રહ્યા હતા તે જ વખતે અકલંકના મનમાં સાધુ શું બોલે છે તે માટે વિચાર ચાલ્યા કરતા હતા. એ સંબંધી વિચાર કરતાં કરતાં અકલંકને જાતિસ્મરણ[2] જ્ઞાન થયું. પૂર્વ ભવમાં પોતે અભ્યાસ કરેલ જ્ઞાન તેને યાદ આવ્યું તેથી મુનિમહારાજ જે વાર્તા કરી રહ્યા હતા તેની અંદરનો ભાવાર્થ તેના ધ્યાનમાં આવી ગયો. તે પોતાના મનમાં બહુ પ્રમોદ પામ્યો અને મુનિમહારાજને વંદના કરી ત્રીજા મુનિરાજની તરફ ચાલ્યો.

અગાઉની જેમ મેં (ધનવાહને) અકલંકને પૂછ્યું કે "ભાઇ! આ વાતનો ભાવાર્થ હું તો કાંઇ સમજ્યો નહિ, મને તેની અંદરની વાત બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવ! એટલે અકલંકે તે વાતનું રહસ્ય કહેવા માંડ્યું:-

* * *

મદિરશાળા એ સંસાર.
તેમાં આસવો-મદ્યપાત્રો.
દારૂની અસરમાં ધમાલો.

<u>દારૂનું પીઠું.</u>

"ભાઇ ધનવાહન! આ સંસાર છે તે જ દારૂનું પીઠું અથવા "મદિરાશાળા છે એમ જણાવતાં આ મુનિએ આ સંસારને તે આકા-

---

૧ બીજા મુનિએ ધનવાહન અને અકલંક સમક્ષ પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવ્યું-આ આખી વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

૨ જાતિસ્મરણઃ પૂર્વભવમાં પોતે ક્યાં હતો, કોણ હતો-તેની વિગત સ્મરણમાં આવે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સંબંધી સંખ્યાતા ભવ તેમાં યાદ આવે છે. એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે.

"રમાં જોઇને તેને પોતાના વૈરાગ્ય થવાના કારણ તરીકે જણાવ્યો; તે "વાત આવી રીતે છે તે તું લક્ષ્યમાં લઇને સમજઃ—

"આ સંસાર ખરેખર દારૂના પીઠા જેવો જ છે, કારણ કે એમાં "અનેક બનાવો બની ગયા છે, બને છે અને બનશે; એમાં અનંતા "જીવો દારૂડીઆનો પાઠ ભજવે છે, આઠ પ્રકારનાં કર્મો અને તેના "ઉત્તર ભેદો જુદા જુદા પ્રકારના દારૂનો (મદ્યોનો) ભાગ ભજવે છે; "એમાં ચાર પ્રકારના કષાયો [1]આસવોનો ભાગ ભજવે છે; એમાં "નવ નોકષાયો સરકાનો ભાગ ભજવે છે; એમાં ચાર ઘાતિ કર્મો "(જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય) સુરા (દારૂ) "નો ભાગ ભજવે છે; જુદી જુદી ગતિનાં આયુષ્યો તે મદિરાને આ- "ધારભૂત હોવાથી ભિન્નભિન્ન [2]મદ્યપાત્રો (વાસણો)નો ભાગ ભજવે "છે; પ્રાણીઓનાં શરીરો કર્મરૂપ મદ્યોનો ઉપયોગ કરનારા હોવાથી "દારૂ પીવાનાં પ્યાલાનો ભાગ ભજવે છે; ઇંદ્રિયો શરીરોને [illegible] "કરનારી હોવાથી અને અત્યંત આસક્તિના કારણથી કાળાં કમળની "[illegible] કરવાનો ભાગ ભજવે છે. કર્મરૂપ દારૂમાં મત્ત થયેલા "જીવો દારૂના કેફમાં ઉન્મત્ત થઇ ગયેલા હોય છે અને નાચવા "કૂદવાની તેમજ બીજી અનેક પ્રકારની ગમતી [illegible] જ હાસ્ય, "[illegible] અને કલકલાટ કરે છે; ને [illegible] "[illegible] ભાગ ભજવે છે; [illegible] "[illegible] ભાગ ભજવે છે; "[illegible] "[illegible] "[illegible] "[illegible] "[illegible] "[illegible] "[illegible] કરે છે.

[illegible]

[illegible]

"તેઓની અપ્સરાઓ ગાઢ મદથી ઉદ્ધત થયેલી જુવાન સ્ત્રીઓનો "ભાગ ભજવે છે. આ સંસારમદિરાશાળા એટલી લાંબી છે કે એની "શરૂઆત ક્યાં છે, એમાં પ્રવેશ ક્યાંથી થાય છે અને એનો છેડો "ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી; મતલબ કે એ અનાદિ "અનંત છે. એ સદાકાળ લોકાકાશમાં આવી રહેલી છે. એમાં "નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દારૂનું પાન "ચાલે છે, ખાવાનું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે, "આભૂષણો ધારણ કરવાનું ચાલે છે, માન અપમાનની ધમાલ "ચાલે છે અને એવા ચિત્રવિચિત્ર ભાવો ઉલટા સુલટા ચાલ્યા કરે "છે તેથી એ જડ પ્રાણીઓને સંસારના વધારાનું કારણ બને છે અને "વિવેકી પ્રાણીઓને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું કારણ બને છે.

<u>તેર વિભાગો.</u>

"એ મુનિમહારાજે એ મદિરાશાળામાં તેર પ્રકારના લોકો કહ્યા "તે જૂદા જૂદા પ્રકારના જીવો સમજવા. તે તેર ભાગો નીચે "પ્રમાણે છે.

૧. સૌથી શરૂઆતનો જે વિભાગ બતાવવામાં આવ્યો તે અસંવ્યવહાર વનસ્પતિ સમજવી.[1]

૨. ત્યાર પછીના વિભાગમાં અંદર અંદર સંવ્યવહાર કરનાર વનસ્પતિ સમજવી.

૩. ત્યાર પછી જે વિભાગ બતાવવામાં આવ્યો તેમાંના લોકોને પૃથ્વી પાણી અગ્નિ અને વાયુના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

૪. ત્યાર પછી બે ઇંદ્રિયો બતાવવામાં આવ્યા છે.

૫. ત્યાર પછી તેઇંદ્રિયોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૬. ત્યાર પછી ચૌરિંદ્રિયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૭. ત્યાર પછી [2]અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

૮. ત્યાર પછી નારકીના જીવોને બતાવવામાં આવ્યા છે.

૯. ત્યાર પછી પંચેંદ્રિય તિર્યંચો દર્શાવવામાં આવ્યા છે (જળચર, સ્થળચર અને ખેચર).

---

૧ અનંત સૂક્ષ્મ નિગોદ. એનું વિવેચન બીજા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી થઇ ગયું છે.

૨ અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચોનું જ આ વર્ણન છે. એના મળમુત્રમાં તો બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦. ત્યાર પછી **સંમૂર્છિમ**[1] અને **ગર્ભજ** બે પ્રકારના મનુષ્યો જણાવવામાં આવ્યા છે.

૧૧. ત્યાર પછી ચાર **નિકાય** (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક)ના **દેવતાઓ** બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧૨. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણની સંજ્ઞાથી જે મનુષ્યો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઇંદ્રિયપર સંયમ રાખનાર ત્યાગી વૈરાગી **સંયત મનુષ્યો**–મુનિવર્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

૧૩. ત્યાર પછી સંસારમદિરાશાળાથી તદ્દન બહાર રહેલા **મુક્ત** જીવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (મોક્ષમાં ગયેલા અનંત જીવો.)

"એ સર્વ વિભાગના પ્રાણીઓનું સંખ્યાપ્રમાણ કેટલું છે તથા તેમનાં લક્ષણો કેવાં છે તે પણ તે સાથે બતાવવામાં આવ્યું છે. તેઓના સંબંધમાં વિચિત્ર પ્રકારના બનાવો કેવા કેવા બને છે તે પણ સંક્ષેપમાં સાથે જ બતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમહારાજે પોતે કર્મમદ્યનું પાન કરનાર પોતાની જાતને (પોતાના આત્માને) વર્ણવીને બતાવી દીધી, તેમાં તેઓએ બતાવ્યું કે પોતે પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર જીવરાશિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યા હતા; ત્યાંથી અનંતો કાળ ગયા પછી પોતે બહુ મુસીબતે બહાર નીકળ્યા એમ પણ સાથે સમજાવી દીધું; ત્યાર પછી સંવ્યવહાર વનસ્પતિમાં પોતાને ઘણો કાળ રહેવું પડ્યું એમ મુનિરાજે જણાવ્યું; ત્યાર પછી દશે સ્થાનોમાં અવારનવાર ફરી ફરીને બહુ ભટકવું પડ્યું એમ મુનિરાજે વાત કરી. માત્ર એ અસંવ્યવહાર નગરમાં ફરીવાર ગયા નહિ અને તેમનો છેલ્લા બ્રાહ્મણના અને મુક્ત આત્માઓના વિભાગમાં કદિ પ્રવેશ થયો નહિ એમ તેમણે સમજાવ્યું. એ દશ વિભાગમાં તેમના આત્માએ કેવી કેવી તીવ્ર પીડાઓ સહન કરી તે તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

દશ વિભાગોમાં રખડપાટો.

"તેટલા માટે હે ભાઇ! આ સંસાર દારૂના પીઠા જેવો છે અને "આત્માને દુઃખ થવાનો હેતુભૂત છે એમ મુનિમહારાજે આપણને "સમજાવ્યું. વળી તેઓએ છેવટે કહ્યું કે મદિરાશાળામાં રહેલા "બ્રાહ્મણોએ તેને જોયા અને તેમને યત્નપૂર્વક પ્રતિબોધ કર્યો તે વાતની "પણ યોજના બરાબર થઇ ગઇ તે આવી રીતેઃ—

૧ ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ, ગર્ભસિવાય થયેલા, જન્મેલા તે સંમુર્છિમ.

ખાધરાપણું.

"અનાદિ સંસારના તથાપ્રકારના સ્વભાવનો યોગ થવાથી કર્મની
"વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) વિગેરે સ્થિતિ ભોગવીને પછી પ્રાણીને
"મનુષ્ય વિગેરે જાતિમાં સુસાધુમહાત્માઓનો સંબંધ થઇ જાય ત્યારે
"પણ ઘર્ષણઘૂર્ણન[1] ન્યાયે તેને ઘણુંખરૂં દ્રવ્ય[2] શ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય
"છે-પણ કર્મમદિરાના ઘેનમાં તેને સમ્યક્ત્વની તથા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
"થતી નથી તથા તે સત્ક્રિયા આદરી શકતો નથી અને સારા
"સાધુઓના સંબંધનો લાભ લઇ શકતો નથી-આ માટે અત્યંત ખાધ-
"રાપણું[3] સમજવું. તે ઘણું ભયંકર તથા સંસાર વધારનાર હોઇને એના
"બળથી આ જીવ બેભાન જેવો થઇ વારંવાર ભ્રમણ કર્યા કરે છે જેથી
"એમ કરતાં જ્યારે કાળ વિગેરે સર્વ હેતુઓ[4] અનુકૂળ થાય છે ત્યારે
"આ પ્રાણી અતિ આકરી કર્મની ગાંઠને શુભ ભાવ વડે છેદીને (કાપી
"નાખીને) કોઇ કોઇ પ્રાણી જ માત્ર મહા મુશ્કેલીએ મેળવી શકે તેવું
"અને તેથી રાધાવેધની ઉપમાને યોગ્ય સુંદર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.
"ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સુસાધુઓ ધર્મદેશનારૂપ પોકાર કરીને
"બુમ પાડે છે ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રાણી હોંકારો દે છે-એ આ
"ધર્મદેશનાના બોધરૂપ હોંકારો સમજવો. એના (હોંકારાના) સંબં-
"ધમાં બીજા 'દર્શન,' 'મુક્તિબીજ,' 'સમ્યક્ત્વ,' 'તત્ત્વવેદન,'
"'દુઃખાન્તકૃત,' 'સુખારંભ' વિગેરે શબ્દો યોજવામાં આવે છે. એ
"સર્વ શબ્દો એક જ વાતને (હોંકારાને) સૂચવે છે. પ્રાણી જ્યારે
"'સમ્યગ્દર્શન'વાળો થાય છે ત્યારે પછી તત્ત્વશ્રદ્ધાનથી તેનો આત્મા
"પવિત્ર થાય છે અને પછી તે સંસારસમુદ્રમાં રખડતો નથી. તે
"પ્રાણી ત્યાર પછી સમ્યગ્શાસ્ત્રને અનુસારે જેવું જેવું રૂપ હોય તેવું
"વાસ્તવિક સ્વરૂપ પોતાની બુદ્ધિચક્ષુઓથી જુએ છે; જેમ કોઇ
"પ્રાણીને આંખનો રોગ થયેલો હોય તે મટી જાય ત્યારે જેમ તે
"વસ્તુનું રૂપ બરાબર જુએ તેવી તેની સ્થિતિ થાય છે; તેવી રીતે યથા-
"સ્થિત રૂપ જોઇને પ્રશાંત અંતરાત્માવડે પરમ સંવેગભાવને આશ્ર-
"યીને વસ્તુઓની અંદર રહેલા આંતર ભાવોપર યથાયોગ્ય વિચારણા

૧ ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયઃ નદીમાં પથ્થર ઘસાતો અથડાતો ગોળ થઇ જાય છે, કોઇ તેને ખાસ ઘડતું નથી તે પ્રમાણે.

૨ દ્રવ્યશ્રુતઃ ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન, આત્માને અસર ન કરે તેવું.

૩ ખાધરાપણું તે અહીં દારૂ પીવાની તીવ્ર ઇચ્છા સમજવી.

૪ મુખ્ય હેતુઓ પાંચ છેઃ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, ઉદ્યોગ અને કર્મ.

૧૦. ત્યાર પછી સંમૂર્છિમ[1] અને ગર્ભજ બે પ્રકારના મનુષ્યો જણાવવામાં આવ્યા છે.

૧૧. ત્યાર પછી ચાર નિકાય (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક)ના દેવતાઓ બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧૨. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણની સંજ્ઞાથી જે મનુષ્યો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઇંદ્રિયપર સંયમ રાખનાર ત્યાગી વૈરાગી સંયત મનુષ્યો–મુનિવર્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

૧૩. ત્યાર પછી સંસારમદિરાશાળાથી તદ્દન બહાર રહેલા મુક્ત જીવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (મોક્ષમાં ગયેલા અનંત જીવો.)

"એ સર્વ વિભાગના પ્રાણીઓનું સંખ્યાપ્રમાણ કેટલું છે તથા તેમનાં લક્ષણો કેવાં છે તે પણ તે સાથે બતાવવામાં આવ્યું છે. તેઓના સંબંધમાં વિચિત્ર પ્રકારના બનાવો કેવા કેવા બને છે તે પણ સંક્ષેપમાં સાથે જ બતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમહારાજે પોતે કર્મમદ્યનું પાન કરનાર પોતાની જાતને (પોતાના આત્માને) વર્ણવીને બતાવી દીધી, તેમાં તેઓએ બતાવ્યું કે પોતે પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર જીવરાશિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યા હતા; ત્યાંથી અનંતો કાળ ગયા પછી પોતે બહુ મુસીબતે બહાર નીકળ્યા એમ પણ સાથે સમજાવી દીધું: ત્યાર પછી સંવ્યવહાર વનસ્પતિમાં પોતાને ઘણો કાળ રહેવું પડ્યું એમ મુનિરાજે જણાવ્યું; ત્યાર પછી દશે સ્થાનોમાં અવારનવાર ફરી ફરીને બહુ ભટકવું પડ્યું એમ મુનિરાજે વાત કરી. માત્ર એ અસંવ્યવહાર નગરમાં ફરીવાર ગયા નહિ અને તેમનો છેલ્લા બ્રાહ્મણના અને મુક્ત આત્માઓના વિભાગમાં કદિ પ્રવેશ થયો નહિ એમ તેમણે સમજાવ્યું. એ દશ વિભાગમાં તેમના આત્માએ કેવી કેવી તીવ્ર પીડાઓ સહન કરી તે તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

દશ વિભાગોમાં રખડપાટો.

"તેટલા માટે હે ભાઇ! આ સંસાર દારૂના પીઠા જેવો છે અને "આત્માને દુઃખ થવાનો હેતુભૂત છે એમ મુનિમહારાજે આપણને "સમજાવ્યું. વળી તેઓએ છેવટે કહ્યું કે મદિરાશાળામાં રહેલા "પ્રાણીઓને તેને જોયા અને તેમને યત્નપૂર્વક પ્રતિબોધ કર્યો તે વાતની "પણ આજના અવસર [illegible] તે આવી રીતે:—

[1] [illegible] ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ, [illegible], [illegible] તે સંમૂર્છિમ.

<u>પ્રાહ્મણબોધ.</u>

"અનાદિ સંસારના તથાપ્રકારના સ્વભાવનો યોગ થવાથી કર્મની "વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) વિગેરે સ્થિતિ ભોગવીને પછી પ્રાણીને "મનુષ્ય વિગેરે જાતિમાં સુસાધુમહાત્માઓનો સંબંધ થઇ જાય ત્યારે "પણ ઘર્ષણઘૂર્ણન[1] ન્યાયે તેને ઘણુંખરૂં દ્રવ્ય[2] શ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય "છે પણ કર્મમદિરાના ઘેનમાં તેને સમ્યકત્વની તથા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ "થતી નથી તથા તે સત્ક્રિયા આદરી શકતો નથી અને સારા "સાધુઓના સંબંધનો લાભ લઇ શકતો નથી-આ માટે અત્યંત ખાધ-"રાપણું[3] સમજવું. તે ઘણું ભયંકર તથા સંસાર વધારનાર હોઇને એનાં "બળથી આ જીવ બેભાન જેવો થઇ વારંવાર ભ્રમણ કર્યા કરે છે જેથી "એમ કરતાં જ્યારે કાળ વિગેરે સર્વ હેતુઓ[4] અનુકૂળ થાય છે ત્યારે "આ પ્રાણી અતિ આકરી કર્મની ગાંઠને શુભ ભાવ વડે છેદીને (કાપી "નાખીને) કોઇ કોઇ પ્રાણી જ માત્ર મહા મુસ્કેલીએ મેળવી શકે તેવું "અને તેથી રાધાવેધની ઉપમાને યોગ્ય સુંદર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. "ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સુસાધુઓ ધર્મદેશનારૂપ પોકાર કરીને "બુમ પાડે છે ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રાણી હોંકારો દે છે-એ આ "ધર્મદેશનાના બોધરૂપ હોંકારો સમજવો. એના (હોંકારાના) સંબં-"ધમાં બીજા 'દર્શન,' 'મુક્તિબીજ,' 'સમ્યકત્વ,' 'તત્ત્વવેદન,' "'દુઃખાન્તકૃત,' 'સુખારંભ' વિગેરે શબ્દો યોજવામાં આવે છે. એ "સર્વ શબ્દો એક જ વાતને (હોંકારાને) સૂચવે છે. પ્રાણી જ્યારે "'સમ્યગ્દર્શન'વાળો થાય છે ત્યારે પછી તત્ત્વશ્રદ્ધાનથી તેનો આત્મા "પવિત્ર થાય છે અને પછી તે સંસારસમુદ્રમાં રખડતો નથી. તે "પ્રાણી ત્યાર પછી સમ્યગ્શાસ્ત્રને અનુસારે જેવું જેવું રૂપ હોય તેવું "વાસ્તવિક સ્વરૂપ પોતાની બુદ્ધિચક્ષુઓથી જુએ છે; જેમ કોઇ "પ્રાણીને આંખનો રોગ થયેલો હોય તે મટી જાય ત્યારે જેમ તે "વસ્તુનું રૂપ બરાબર જુએ તેવી તેની સ્થિતિ થાય છે; તેવી રીતે યથા-"સ્થિત રૂપ જોઇને પ્રશાંત અંતરાત્માવડે પરમ સંવેગભાવને આશ્ર-"યીને વસ્તુઓની અંદર રહેલા આંતર ભાવોપર યથાયોગ્ય વિચારણા

---

૧ ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયઃ નદીમાં પથ્થર ઘસાતો અફળાતો ગોળ થઇ જાય છે, કોઇ તેને ખાસ ઘડતું નથી તે પ્રમાણે.

૨ દ્રવ્યશ્રુતઃ ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન, આત્માને અસર ન કરે તેવું.

૩ ખાધરાપણું તે અહીં દારૂ પીવાની તીવ્ર ઇચ્છા સમજવી.

૪ મુખ્ય હેતુઓ પાંચ છેઃ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, ઉદ્યોગ અને કર્મ.

" કરે છે. એવા પ્રાણીની વિચારણા કેવી હોય તેના કેટલાક નમુના
" અત્ર બતાવું છું:—

વિચારણા અને સાધના.

" આ ભયંકર સંસારસમુદ્ર જન્મોથી ભરેલ છે, મરણોથી ભરેલ " છે, ઘડપણથી ભરેલ છે, વ્યાધિઓથી ભરેલ છે, " રોગોથી ભરેલ છે, શોકથી ભરેલ છે અને પ્રાણી- " ઓને અનેક પ્રકારના ક્લેશ કરાવનાર છે, જ્યારે " ઉપર કહેલા જન્મ મરણ વિગેરે ક્લેશોથી રહિત " ભય વગરનો અને બાધાપીડાવર્જિત મોક્ષજ માત્ર પ્રાણીને સુખ " માટે છે. અન્વય વ્યાપ્તિએ એમ જણાય છે કે હિંસા વિગેરે દુઃખાદિ " સંસારનાં કારણ છે (જ્યાં જ્યાં હિંસા કરવાપણું હોય ત્યાં ત્યાં " સંસારમાં રખડવાપણું છે એ અન્વય વ્યાપ્તિ છે) અને અહિંસાદિ " એટલે બાધાપીડારહિતપણું એ મોક્ષનું કારણ છે (જ્યાં જ્યાં " અહિંસા હોય છે ત્યાં મોક્ષ આખરે આવે છે એ વ્યાપ્તિ). આવી " રીતે બુદ્ધિચક્ષુવડે સંસારનું નિર્ગુણપણું અને મુક્તિનું ગુણરૂપપણું " જોઇને વિશુદ્ધ આત્મા આગમમાં કહેલી રીત પ્રમાણે તેને માટે પ્રયત્ન " કરે છે. જેમ એક કામી પુરૂષ પોતાની વહાલી સ્ત્રીને મેળવવા માટે " અનેક મુશ્કેલ કામો કરે છે તેમ મોક્ષ મેળવવાની દૃઢ કામનાવાળો " પ્રાણી ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓને કરવાં મુશ્કેલ એવાં મહાન્ કાર્યો અને અનુ- " ષ્ઠાનો કરે છે. પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સુંદર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં " જે મુસ્કેલ અનુષ્ઠાનો કરવામાં આવે છે તેનાથી મન જરા પણ પીડા " પામતું નથી કારણ કે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનો મનમાં પ્રતિબંધ થયેલો " હોય છે અને એકવાર એક બાબત પ્રાપ્ત કરવામાં મન લાગ્યું તો " પછી તેના પ્રયાસમાં મહેનત કે મુશ્કેલી ગણતરીમાં આવતા નથી. " આથી મુશ્કેલ અનુષ્ઠાનો પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ભાવનાવાળો પ્રાણી " જ્યારે પ્રયાસ કરે ત્યારે તેને તેમાં મુશ્કેલી લાગતી જ નથી અને " વળી જ્યારે એ બરાબર વિચાર કરે છે ત્યારે તેને હેય (તજવા યોગ્ય " વસ્તુ બાબતો કે અનુષ્ઠાનો) વસ્તુ આદરવામાં ઉલટો શ્રમ લાગે " છે.[1] એક સમજુ માણસ હોય, વ્યાધિઓથી ભરાઇ ગયેલો હોય અને " પછી જરા જરા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતો જતો હોય તો તેને આકરી " કરી અથવા સખ્ત ઔષધ લેવામાં સારી રીતે પ્રીતિ થાય છે અને " તેમ કરવામાં તે બહુ હોંસથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રમાણે ઉત્તમ

---

૧ સમજુઓને શાંત રહેવામાં મુશ્કેલી લાગતી નથી, ઉલટો ક્રોધ કરવો હોય તો મુશ્કેલી લાગે છે. આવી રીતે સર્વ તજવાયોગ્ય બાબત માટે સમજવું.

"મનુષ્ય જ્યારે પોતાની જાતને સંસારવ્યાધિથી ભરપૂર થયેલ જુએ છે "અને પછી ઉપાયો કરવાથી શમરૂપ આરોગ્ય પોતાને થતું જુએ છે "ત્યારે તે ઉપાયો પોતાના આત્મામાટે કરવામાં તે પોતામાં જેટલી "શક્તિ હોય તેટલીનો પ્રસન્ન ચિત્તથી પૂરતો ઉપયોગ કરે છે અને મહાગ-"પણે વધારે આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં વધતો જાય છે તેમજ "તે માટે ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને તેમાં ક્રમશઃ આગળ આગળ વધતો "જાય છે. ત્યારપછી તે સર્વજ્ઞ થઇ ભવોપગ્રાહી[1] કર્મનો ઉચ્છેદ જ્ઞાનયોગના "જોરથી ક્ષય કરી શાશ્વત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરેછે. આવી મહા 'કલ્યાણ-"પરંપરા' મહાત્મા સાધુઓની સેવનાથી ઘણું કરીને પ્રાણીને પ્રાપ્ત "થાય છે.

"એ ઉપલી હકીકત કહી તેના સંબંધમાં સમજુ[2] ડાહ્યા માણસો "અગાઉ કહી ગયા છે કે ભક્તિપૂર્વક નિરંતર સાધુની સેવા, ભાવપૂર્વક "પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રી અને પોતાના ગ્રહનો મોક્ષ (આગ્રહથી મુકાવું તે) "એ ધર્મહેતુને સાધનાર બાબતો છે.

"સાધુસેવાનાં ફળો આ છેઃ—એનાથી એક તો નિરંતર સાચો "અને સારો ઉપદેશ મળે છે, ધર્મનો આચાર કરનાર મહાપુરૂષોના "દર્શન થાય છે (એટલે ભાવના હૃદયસન્મુખ રહે છે) અને યોગ્ય "પાત્રનો વિનય કરવાના પ્રસંગો મળે છે. આ ફળો કાંઇ નાનાંસૂનાં નથી, "એ મોટાં ફળો છે.

"મૈત્રી ભાવનાર પ્રાણીને શુભ ભાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્પન્ન થાય છે "અને શુભ ભાવરૂપ જળના છંટકાવથી દ્વેષરૂપ અગ્નિ ઠંડો પડતો "જાય છે. એ દ્વેષ અગ્નિમાં લાકડાં કે ઘાસ નાખવાથી તે વધે છે "પણ મૈત્રીભાવ એ અગ્નિને બુઝવે છે.

"ખોટા ગ્રહને મૂકી દેવાથી સર્વ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર અને "સર્વ ગુણોનો ઘાત કરનાર તૃષ્ણા ચાલી જાય છે.

"આવી રીતે ગુણના સમૂહથી યુક્ત થયેલો વિશુદ્ધ આત્મા પો-"તાના આશયોમાં સ્થિર રહીને કાર્ય સાધે છે તેને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ "સમ્યગ્ ધર્મનો સાધક એવા નામથી-સંબોધનથી બોલાવે છે.

---

૧ ભવોપગ્રાહી કર્મઃ વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય-આ ચાર ભવો-પગ્રાહી કર્મો કહેવાય છે.

૨ સમજુ, ડાહ્યા (મનીષી)-આ વિશેષણ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજને માટે વાપર-વામાં આવ્યું છે, કેમ કે આ પાંચે પારિગ્રાફના શ્લોકો શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયના છે જેના કર્તા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ છે.

" ભાઇ ઘનવાહન ! એ મુનિએ આપણને જે વાત કરી તેનો
" ભાવ એમ સમજવો કે કરૂણાતત્પર બ્રાહ્મણોનો આકાર ધારણ
" કરનારે તેને (મુનિને) બોધ આપ્યો.

" હવે આ કથાનકમાં મુનિમહારાજે બીજી જે વાત કરી તે પ્રથમ
" મુનિ સંબંધી વાત કરી હતી તેનાથી તને સ્પષ્ટ થઇ
સ્પષ્ટ ઉ-પ ન. વ. " જાય તેવી છે તેથી તેના સંબંધમાં ફરીવાર વર્ણન
" કરતો નથી. જો ભાઇ ! ત્યાગ (વિરતિ) વગરના સર્વ
" પ્રાણીઓ કર્મરૂપ દારૂમાં આસક્ત અને લચપચ
" છે એ તો ઉઘાડી વાત છે અને સંસારરૂપ મદિરાશાળામાં રહેવા છતાં
" સાધુઓ તેનાથી તદ્દન દૂર છે, તેના વગરના છે, તેનાથી પરાઙ્મુખ
" છે એ વાત પણ ઉઘાડી છે. એ કર્મમદ્યથી આ સાધુના જીવને
" પેલા સાધુઓએ યત્નપૂર્વક નિવાર્યો, રોક્યો, ઠેકાણે આણ્યો અને
" ત્યાર પછી આ સાધુઓએ દીક્ષા લીધી-એ એના વૈરાગ્યનું કારણ થયું.
" દીક્ષાના જોરથી મદ્યના અજીર્ણરૂપ કર્મઅજીર્ણને ઝેરવી નાખીને
" એ મુનિ સંસારરૂપ મદિરાશાળાની બહાર ચાલ્યા જશે, સર્વથા એ
" મદિરાશાળાથી મુક્ત થઇ જશે.

" અને ભાઇ ઘનવાહન ! આવી દુઃખદ અને ગંદી દારૂશાળામાં આપણા જેવાએ સમજી જાણી વિચારીને રહેવું તે જરા પણ યોગ્ય નથી, આપણને તે શોભતું નથી."

[1]અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે અકલંકે વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું પણ મને તેનાથી કાંઇ પણ બોધ થયો નહિ અને જેમ શૂન્ય અરણ્યમાં મુનિ મૌન ધારણ કરે તેમ હું ચૂપ રહ્યો. ત્યાર પછી અમે ત્રીજા મુનિ પાસે આવી પહોંચ્યા.

૧ સંસારીજીવ હવે બોલે છે. અહીં અકલંકનું વિવેચન પૂરૂં થાય છે. આખી વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહી૦ પાસે કહી જાય છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

પ્રકરણ ૪ થું.

અરઘટ્ટઘટ્ટી યંત્ર (રેંટ).

{ તૃતીયમુનિ વૈરાગ્યપ્રસંગ. }

આ ગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષની હાજરીમાં સદાગમ સમક્ષ સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહેતાં આગળ જણાવે છેઃ—બીજા મુનિસંબંધી હકીકતનું રહસ્ય અકલંક કહી રહ્યા પણ મારા પર તેની અસર જરા પણ થઇ નહિ; તે વાત કરતાં ાં બુધનંદન ઉદ્યાનમાં અમે ત્રીજા મુનિસમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અત્યંત નપૂર્વક સાથા દીસે મુનિને અકલંકે વંદન કર્યું, હું પણ બાજુએ ા રહ્યો. પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક અકલંકે તે મુનિને વૈરાગ્ય થવાનું ણુ પૂછ્યું.

વૈરાગ્યકારણ—અરઘટ્ટઘટ્ટ.
વિસ્તારથી તેનું વિવેચન.
ત્યાગથી લાભ, પ્રાપ્તિ.

મુનિરાજે જવાબમાં જણાવ્યું કે 'એક અરઘટ્ટઘટ્ટ યંત્ર (રેંટ) ા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.'

મુનિરાજનો આવો જવાબ સાંભળીને અકલંકે પોતાના મનમાં ર કર્યો કે જેવી રીતે પ્રથમ મુનિએ મોટી આગને પોતાના વૈરાકારણ બતાવી હતી અને જેવી રીતે બીજા મુનિએ મદિરાશાળાને ા વૈરાગ્યનું કારણ જણાવી હતી તેવી જ રીતે આ મુનિના સંબંરેંટે કામ કરેલું હોવું જોઇએ. આનંદથી અને સ્મિતથી મનમોહક ા આ મહાત્માને તે સંબંધી વિશેષ પૂછવામાં આવશે તો કાંઇ ાણવાજેવું જરૂર મળશે—આવો વિચાર કરીને હસમુખા વદને

તેણે તે મુનિરાજને પૂછ્યું.–"મહાભાગ! સ્પષ્ટ રીતે રેંટ આપને વૈરાગ્યનું કારણ કેવી રીતે થયો તે વિગતવાર અમને સમજાવો."

મુનિએ જવાબમાં કહ્યું "સાંભળો!

"હે નરોત્તમ! મેં જે પાણી કાઢવાનો રેંટ જોયો તે પૂરતા જોસથી ચાલતો હતો, દીવસ અને રાત વહ્યા કરતો હતો, તે આખો સંપૂર્ણ એક જ હતો અને તેનું **ભવ** એવું નામ હતું.

"એ રેંટના ખેડનારા[1] સાથીઓ ચાર હતા તેઓનાં નામો આ પ્રમાણે છે: **રાગ, દ્વેષ, મનોભાવ** અને **મિથ્યાદર્શન.**

"એ સર્વ સારથીઓનો ઉપરી **મહામોહ** નામનો હતો. આખો રેંટ એ મહાપુરૂષના પ્રતાપથી ચાલતો હતો.

"એ રેંટને ખેંચવા માટે સોળ બળદો હતા, કાંઇ પણ ચારો પાણી લેતા નહોતા, છતાં બહુ બળવાન્ હોવાથી ઉદ્ધત થઇ રહેલા હતા, અત્યંત વેગવાળા અને ઘણી ઉતાવળથી કામ કરનારા હતા અને **કષાય** નામથી ઓળખાતા હતા.

"એ રેંટને અંગે કામ કરનારા[2] **હાસ્ય, શોક, ભય** વિગેરે નિપુણ સેવકો હતા અને વળી **જુગુપ્સા, રતિ, અરતિ** વિગેરે દાસીઓ પણ કામ કરવા તૈયાર હતી.

"એ રેંટને **દુષ્ટયોગ** અને **પ્રમાદ** નામના બે ઘણા મોટા તુંબા હતા અને **વિલાસ, ઉલ્લાસ** અને **ચાળા** નામના એ રેંટને આરાઓ હતા.

"ત્યાં **અસંયતજીવ** નામનો મહાભયંકર અતિ ઊંડો કૂવો હતો, એ **પાપથી** [3]**અવિરતિરૂપ જળથી** ભરેલો હતો અને એટલો ઊંડો પાતાળમાં ગયેલો હતો કે એનું તળીયું પણ જણાતું ન હોતું.

"ત્યાં **જીવલોક** નામની ઘટમાળ (પાણી કાઢવાનું યંત્ર) અત્યંત વિસ્તારવાળી હતી તે પાપથી અવિરતિરૂપ પાણીના જથ્થામાં મગ્ન થઇ

---

૧ કર્ષક શબ્દ અસલ છે. તેનો અર્થ ખેડુત અથવા ખેંચનાર છે. કાઠિયાવાડમાં એને 'સાથી' કહે છે.

૨ પ્રથમ વર્ણન ઉપર રહેલી ચીજો તથા પ્રાણીઓનું ચાલે છે. કામ કરનાર દાસીઓ તેમજ સ્ત્રીઓ કોઇ પણ રેંટ પાસે હોય જ છે તે બન્નેનો પ્રકાર અત્ર બતાવ્યો. હવે કૂવા પાસે અને અંદર તેમજ રેંટની પોતાની રચના વિગતવાર બતાવશે.

૩ સતત પાપ પ્રવૃત્તિ.

ભરાઇને પછી ખાલી થતી હતી અને તેમ કરીને પાણીના જથ્થાને
બહાર કાઢતી હતી. એ ઘટીયંત્રને મરણ નામનો નોકર વારંવાર
ચલાવ્યા કરતો હતો અને તે વખતે તેના પાટાઓ ઉતરવાની જગ્યા-
એથી એવા મોટા અવાજ થતા હતા કે વિવેકી માણસો એ ચાલતા
રેંટને દૂરથી પણ સમજી[1] (સાંભળી) શકતા હતા.

"ત્યાં અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામની જળને ગ્રહણ કરનારી
પરનાળી[2] હતી. એની બાજુએ દૃઢ મિથ્યાભિમાન નામે પાણી એકઠી
કરવાની કુંડી હતી, તેની જ સાથે લાગેલી સંક્લિષ્ટચિત્તતા નામની
નાળ (પ્રણાલિકા) હતી અને તે પ્રણાલિકા ભોગલોલુપતા નામની
અતિ લાંબી પાણીની નીકમાં પડતી હતી. જન્મનાવિસ્તાર રૂપ ત્યાં
એક મોટું ખેતર હતું અને અપર અપર જન્મ રૂપ તે ખેતરમાં અનેક
ક્યારાઓ હતા.

"એ ખેતરના ક્યારાઓમાં કર્મપ્રકૃતિ જાલ નામનાં બી વાવ-
વામાં આવતાં હતાં અને તત્જીવપરિણામ નામનો તેને વાવનારો
હતો.

"જે બીજને વાવવામાં આવતાં તેને રેંટના પાણીથી સિંચન થતું
અને તેથી જે નિષ્પત્તિ થતી હતી તે સુખદુઃખ વિગેરે ધાન્ય-
સમૂહને ઉત્પન્ન કરનાર થતી હતી તેથી એ સર્વનું કારણ તો રેંટ જ
થતો હતો. ત્યાં સતત ઉત્સાહી પાણી સીંચનાર અસદ્બોધ સર્વદા
તૈયાર જ રહેતો અને તેને તે કામ ઉપર મહામોહ રાજાએ ખાસ
નીમી રાખ્યો હતો.

"ભાઇ અકલંક! આવા સર્વ સામગ્રીથી ભરેલા અને હમેશા
ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરનારા સંસારરેંટમાં હું ઘણો વખત સુઇ રહ્યો અને
ઘણો વખત સુધી ત્યાં પડી રહ્યો. જુઓ! આ સામે દૂર એક ભાગ્ય-
વાન મુનિમહારાજ ધ્યાનમાં તત્પર થઇ રહ્યા છે અને હાલ જે મારા
ગુરુ કહેવાય છે તેઓને મારા ઉપર દયા આવી, તેઓએ મને ત્યાં
પડેલો જોયો, તેઓને મારી સર્વ ચેતના ગાઢ મૂઢ થઇ ગયેલી જોઇ

---

[1] રેંટમાં આરાઓ સાથે પટ્ટી હોય છે જેથી રેંટ ચાલતો હોય ત્યારે અવાજ
થયા કરે છે અને દૂરથી સંભળાય છે. અહીં પટ્ટી ઉપર અવાજ કરનાર મરણ
નોકરને આગળ સ્પષ્ટ થશે.

[2] ઘડીઓ જેમાં ખાલી થાય તે પરનાળી. ખાલી થાય એટલે પરનાળી-
માંથી જળ કુંડીમાં આવે. ત્યાંથી એક નાળામાંથી નીચે પડી નીકમાં જાય અને
ત્યાંથી ખેતરમાં જાય. રેંટ બરાબર જોવાથી આ હકીકત લક્ષ્યમાં આવશે.

અને તેમણે ઘણો પ્રયત્ન કરી મને પ્રતિબોધ કર્યો, આ ભવરેંટ બરાબર કેવા પ્રકારનો છે તે ઘણા વિસ્તારથી બતાવ્યું અને ત્યાર પછી મને કહ્યું 'હે મૂઢ! આ આખા રેંટનો તું જ સ્વામી છે, એ સર્વનું ફળ ભોગવનાર તું જ પોતે છે તે વાતમાં જરા પણ સંશય નથી; પણ એ વાત તું પોતે કેમ જાણતો નથી? માટે ભાઇ! બરાબર સમજ! તું અનંત દુઃખો ભોગવે છે અને ભૂતકાળમાં તેં ભોગવ્યાં છે તેમ જ આગામી કાળે ભોગવીશ તેનું કારણ આ ભવરેંટ જ છે, માટે તું એને તજી દે.' એ માર્ગદર્શન કરાવનાર પરોપકારી મહાત્માને મેં કહ્યું કે 'એ ભવરેંટનો નાશ કેવી રીતે થાય તે આપ મને સમજાવો.' મારા એ સવાલના જવાબમાં તેઓશ્રીએ મને કહ્યું 'તું દીક્ષા લે. જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ ભાવથી ભગવાનની દીક્ષા લે છે તેના સંબંધમાં આ ભવરેંટ હીન થઇ જાય છે, નાશ પામી જાય છે.'

"એ મારા ગુરૂના એવાં વચન સાંભળીને મેં તે વચનનો સ્વીકાર કર્યો અને દીક્ષા અંગીકાર કરી. એવી રીતે મને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ થયો હતો."

અકલંકે મુનિમહારાજનાં વચન સાંભળીને કહ્યું–"ભગવન્! આપને વૈરાગ્યનું કારણ તો બહુ સારું પ્રાપ્ત થયું. ક્યા સમજુ માણસને આ સંસાર અરઘટ્ટઘટ (રેંટ) નજરમાં આવ્યો હોય–જોવામાં આવ્યો હોય તો તે સંસારપરથી વિરક્તિ માટે ન થાય?"

આ મુનિમહારાજને નમીને અકલંક અને હું બીજા મુનિમહારાજ સમીપે જવા ચાલ્યા.[2]

---

૧ અરઘટ્ટઘટી યંત્ર-રેંટ.

[illegible]

[illegible]

જોઈ ગયા. આ ચારે ખેડૂતો 'સાથી' નોકર અથવા જમીન ખેડનારા છે પણ એ જમીનનો ખરો માલિક (Landlord) તો મહામોહ છે. સર્વનો ઉપરી એ છે અને ચારે ખેડૂતોને પ્રવર્તાવનાર પણ એ છે. એના હુકમ વગર કાંઈ કામ ચાલતું નથી.

હવે એ કૂવા ઉપર પાણી કાઢવા સારુ યંત્રની યોજના કરવામાં આવી છે તે પણ બરાબર વિચારી જઈએ. ચાર ખેડૂતો માટે રોજ બળદ જોઈએ. દરેક યંત્ર સાથે ચાર ચાર બળદ પાણી ખેંચવા સારુ રાખવાનો બનાવ સંભવિત છે. જ્યાં કૂવા ઊંડા હોય છે ત્યાં બેને બદલે ચાર બળદ જોડવામાં આવે છે. આ બળદોની ખાસીયત એ છે કે એને ચારાપાણીનો ખપ પડતો નથી, એને આરામ લેશ પડતો નથી અને એનાં બળ જેમ ઘણાં આકરાં હોય છે. કષાય જ્યારે અવિરતિ જળ ખેંચે ત્યારે પ્રાણી આ દશામાં જ વર્તતો હોય છે.

રેંટને બે થંભા જોઈએ. થંભા રેંટના ચક્રના મધ્યભાગમાં આવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ હોય છે. એ થંભા તે દુષ્ટ યોગ અને પ્રમાદ. અવિરતિ જળ ખેંચવામાં મન વચન કાયાના દુષ્ટ યોગો અને પાંચ પ્રમાદો (મદ વિષય કષાય વિકથા અને નિદ્રા) ખરેખરો ભાગ ભજવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ રહે છે.

એ રેંટને વિલાસ ઉલ્લાસ ચાળા વિગેરે આરાઓ હોય છે જેના ફરતો દોર વિંટાય છે.

આખો જીવલોક રેંટના રૂપક સાથે મળતો આવે છે અને પ્રત્યેક જીવ કૂવા સાથે યોજાય છે. રેંટ જેમ તે કૂવા સાથે જોડી શકાય છે અને તેમાંથી બળદની સહાયવડે પાણી બહાર કાઢવામાં આવે છે પણ જો એ જીવના સંબંધમાં ખેડૂત અને દળપતિ સહાય કરે તો જ પાણી કાઢવાનું કામ બની શકે છે; નહિ તો પાણી કાઢવાનું બનતું નથી. યંત્ર લાગુ જ પડતું નથી.

હવે કૂવાની ઉપર આવીએ તો ત્યાં ચાર ખેડૂતો-ખેંચનારાઓ ઉપરાંત પાણી સંબંધી કામ કરનારા હાસ્ય શોક ભય વિગેરે દેખાય છે અને રતિ અરતિ જુગુપ્સા વિગેરે દાસીઓ કૂવા ઉપર રહી કામ કરે છે. માત્ર એકલા ખેડૂતો આવું મહાભારત કામ ઉપાડી શકે નહિ અને પાણીની વહેંચણી કરવા, બરાબર યોજના કરવા અને પાણી બરાબર જગ્યાએ બીજે પોંચે તે માટે કામ કરનારાની ખેતરમાં ઘણી જરૂર પડે છે અને તે સર્વ કામ આ દાસો અને દાસીઓ કરે છે.

એ ષટ્પંચ આદર્યા કરે છે એમ દૂરથી આવતા મરણ નામના અવાજથી જણાયા કરે છે. તમે કોઇ રેંટ ચાલતો જોયો હોય તો જણાશે કે ઘણે દૂરથી અવાજ થયા કરતો હોવાથી રેંટ ચાલતો હોવાના ભણકારા થયા કરે છે. એવી રીતે મરણપ્રસંગે બૂમો પડ્યા જ કરતી હોય છે, નિઃશ્વાસો રુદન અને શોકથી સંસાર ચાલતો દેખાય છે. માત્ર આ વાતનો ખ્યાલ વિવેકી પ્રાણીઓને જ આવે છે.

પૂર્વોક્ત કૂવામાંથી અવિરતિજળ ઘડીઓમાં ભરાઇને આવે છે. 'અજ્ઞાન મલીન આત્મા' નામના પરનાળામાં ખાલી થાય છે. કૂવો અસંયત જીવ નામનો છે અને ઉપરનું પરનાળું અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામનું છે આ વાતમાં બહુ રહસ્ય છે. અસંયત જીવમાં રહેલ અવિરતિરૂપ જળ ઉપર રહેલા ચાર ખેડૂતોદ્વારા કષાય-બળદો ગારકૃત ઘટમાળમાં ભરાઇ ભરાઇને ઉપર આવે છે અને અજ્ઞાન મલિન

[ચાલુ.

આત્મામાં ખાલી થાય છે. આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બને છે. જો આ ગ્રંથ જરા પણ સમજ્યા હશો તો આ ભાવ સ્પષ્ટ થઇ જશે.

એ પાણી અજ્ઞાન મલીન આત્મારૂપ પરનાળથી મિથ્યાભિમાન નામની કુંડીમાં આવે છે અને ત્યાં એકઠું થાય છે. કૂવાની બરાબર બાજુમાં કુંડી હોય છે. અજ્ઞાન મલીન આત્મામાંથી નીકળેલું અવિરતિ જળ પ્રથમ મિથ્યાભિમાન નામની કુંડીમાં જાય છે તેનો ખરો આશય સમજાઇ જાય છે. ત્યાંથી એક 'સંક્લિષ્ટ ચિત્તતા' નામની નળી (નાળીઆ)માં થઇને ભોગલોલુપતા નામની નીકમાં આવે છે અને પછી જન્મસંતાન નામનું મોટું ખેતર છે તેના જૂદા જૂદા કયારા રૂપ જૂદા જૂદા જન્મમાં તે પથરાય છે. મિથ્યાભિમાનની પોષણા અજ્ઞાન અને અવિરતિ જળથી થાય છે અને મિથ્યાભિમાનથી પ્રેરાયલા પ્રાણીના ચિત્તમાં અત્યંત સંક્લિષ્ટતાનુરૂપ આશયો હોય છે તેને લઇને એને સાંસારિક ભોગોમાં વધારે વધારે આસક્તિ થાય છે અને તેને લઇને સંસાર વધતો જાય છે. આ આખું રૂપક અતિ વિશાળ છે, ઘણું ગહન છે, સમજવા જેવું છે અને વિચારતાં વિચારતાં નવીન સત્યો હૃદયમાં પ્રસરાવે તેવું છે. આવી રીતે અવિરતિજળથી સંસાર વધતો જાય છે અને એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં પ્રાણી આંટા માર્યા કરે છે, સંસારની ચક્રીએ ચડે છે અને હેરાન થાય છે. હવે આવી રીતે કષાયોથી ખેંચાયલું અને નોકષાયોથી પ્રેરાયલું અવિરતિજળ મિથ્યાભિમાન દ્વારા ચિત્તને સંક્લિષ્ટ કરી ભોગલોલુપતાને લઇને જન્મસંતાનમાં પથરાય છે ત્યાં પછી તે કર્મરૂપ બીજને વવાયલાં હોય છે તેને પોષે છે. એ બીજને વાવનાર જીવનાં પોતાનાં પરિણામો આત્માના અધ્યવસાયો છે અને જેવાં પરિણામ હોય તેવાં બીજ વવાય છે અને પરિણામે સુખ દુઃખ રૂપ (સુખદુઃખના ભોગવટા રૂપ) ધાન્યની નિષ્પત્તિ થાય છે. આવી રીતે સંસૃતિને જે સુખદુઃખો થાય છે તેનો વાવનાર તે પોતે જ છે, સિંચનાર પોતે જ છે અને ભોગવનાર પણ પોતે જ છે. એમાં કષાય નોકષાય યોગ અવિરતિ અને મિથ્યાત્વ જે કર્મબંધનાં મૂળ કારણો છે તે કેવી રીતે ભાગ ભજવે છે તે બરાબર આ રૂપકથી સમજાશે.

હવે જે આખા જગતને ઘેરનાર સર્વ હકીકતોનો માલિક મહામોહ રાજા છે [illegible]

મો. ગિ. કા.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાંચ કુટુંબીઓનું ભોજન.

(બીજા મુનિનો વૈરાગ્યપ્રસંગ.)

સારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહેતાં આગળ ચલાવે છે— હું અને અકલંક તે વખતે થોડે દૂર બેઠેલા બીજા સાધુ પાસે ગયા, તેમને વંદન કરીને બેઠા અને મને બોધ કરાવવાના હેતુથી અકલંકે તે મુનિને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે મુનિરાજે પોતાની નીચે પ્રમાણે વાત કરી.

મઠમાં વસનારા. ભક્તોનું મંડળ. ભોજનથી સન્નિપાત અને ઉન્માદ.

" ભાઇ અકલંક! એક મોટા મઠમાં રહેનારા અમે ચટ્ટો[1] હતા અને મઠમાં આનંદ માની રહેતા હતા. ત્યાં અમારૂં ભક્ત એક કુટુંબ આવી ચઢ્યું. એ કુટુંબમાં અનેક મનુષ્યો હતા પણ એના તંત્રને ચલાવનાર મુખ્ય પાંચ મનુષ્યો હતા અને એ પાંચ મુખ્ય તંત્ર ચલાવનારાઓએ અમારી સાથે એવી રીતે કામ લીધું કે અમને એમ જ લાગે કે એ આખું કુટુંબ અમારૂં હિતસ્વી છે અને અમારાપર પ્રેમ રાખનાર છે. વાસ્તવિક રીતે એ આખું કુટુંબ અમારૂં દુશ્મન હતું પણ અમને એમજ જણાવા લાગ્યું કે જાણે એ કુટુંબ અમારૂં પ્રેમાળ હોય. હવે એ કુટુંબે આવીને વિદ્યાર્થીઓને આદરપૂર્વક જમણ આપ્યું. એ કુટુંબીઓનો આંતર સદ્ભાવ કેવો છે તે નહિ જાણનારા નવા નવા ભોજનના લોલુપી વિદ્યાર્થીઓ ભોજનનું વારંવાર ભક્ષણ કરીને પેટ ભરવા

૧ અઘોર પરિવ્રાજક સાધુઓ.

લાગ્યા. પેલા કુટુંબીઓએ પણ પોતાનું ભોજન મંત્રના યોગથી એવું બનાવ્યું કે તેના ઉપયોગથી કેટલાકને તુરત જ સનેપાત ચાલવા માંડ્યો અને વળી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તે ભોજન પચતી વખતે ઘણું આકરૂં થઇને ઉન્માદ (ગાંડપણનાં ચિહ્નો) કરનારૂં થઇ પડ્યું. ત્યાર પછી એ ભોજનથી ગળું ફેંધાઇ ગયું, જીભ કાંટા કાંટાવાળી થઇ ગઇ, (ગળાની) શ્વાસનળીમાંથી ઘોઘરો અવાજ ચાલવો માંડ્યો, તેઓ વિહ્વળ થઇ ગયા અને તેમની સંજ્ઞા તદ્દન નાશ પામી હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. પછી તાવની પીડાથી તેઓનું આખું શરીર કોઇ વાર બળું બળું થઇ જાય, કોઇ વાર તેઓને શરદી થઇ આવે અને કોઇ વાર તેઓનું ચિત્ત ભ્રાન્ત થઇ જવાને લીધે જમીનપર લોટ્યા કરે–આવા તેમના હાલહવાલ થઇ ગયા. એ બિચારા સઘળા સનેપાતના જોરમાં દરદથી કોઇ વાર મૂર્છામાં પડી જાય અને કોઇવાર અત્યંત બુરી સ્થિતિમાં આવી બગાસા ખાય. જેઓ તે ભોજનના ભક્ષણથી ઉન્માદને પ્રાપ્ત થયા તેઓ પાપી થઇને દેવની મુનિમહારાજની અને સંઘની નિંદા કરવાનાં કાર્યો કરે છે. ઉલટી સુલટી વાતો બોલે છે, દુષ્ટ ચેષ્ટાઓ કરે છે. જે ઉન્માદીઓનું ચિત્ત ભ્રમિત થઇ ગયું હોય છે તેમની કઇ ચેષ્ટાઓ સારી હોઇ શકે? ટૂંકામાં એ ભોજનના દોષથી પશુની પેઠે આખરમાં [illegible] તદ્દન મૂઢ જેવા થઇ ગયા.

મહાવૈદ્યની દવાથી આરામ.
મહાત્માઓને જોઇને ભય.
દીક્ષા અને ઉપદેશકર્તવ્યતા.

"[illegible] પવિત્ર થયેલા 'મહાગુરૂ' દેખાય છે [illegible] વિશુદ્ધ વૈદ્યરાજનો મોટો અતિશય છે. [illegible]

[illegible]

તો તેઓ અવ્યક્ત સ્વર કરતા, બોલબોલ કરતા અને ઉંઘતા તેમજ લવલવ કરતા અને દુઃખમાં ગરકાવ થયેલા દેખાયા-આવું દૃશ્ય જોઇને મને ઘણો ભય થઇ આવ્યો.

"મહાત્મા મુનિએ મને કહ્યું 'ભાઇ! જ્યાંસુધી ભોજન કરતો હતો ત્યાંસુધી ભોજનના દોષથી તું પણ એવો જ હતો, અને જો, તારા શરીર ઉપર હજુ પણ અજીર્ણના વિકારો થોડા થોડા દેખાય છે; માટે ભાઇ! જે બાબતનો હું ઉપદેશ કરૂં છું તે પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો પાછો ફરી વાર પણ એવાં જ દુઃખમાં ગરકાવ થઇ જઇશ.' મુનિમહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને, તેમની વાતપર ભરોસો પડેલો હોઇને અને મઠવાસનાં દુઃખના ભયથી ત્રાસ પામીને આ ભોજનના અજીર્ણનું શોધન કરે તેવી દીક્ષા મેં લીધી. હવે આ મહાત્મા મુનીશ્વર મને જે જે ક્રિયા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે તે સર્વ હું કરૂં છું—આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે."

* * *

અકલંકે મુનિમહારાજની આ વાત સાંભળીને પ્રીતિથી પોતાની આંખો ઊંચી કરી અને પછી તેમને વંદન કરી તે બીજા મુનિ તરફ આવ્યો. મેં અકલંકને પૂછ્યું 'ભાઇ! આ મુનિએ શું કહ્યું તે મારા સમજવામાં આવ્યું નહિ, માટે એમણે જે કહ્યું તે તું મને સમજાવ.'

* * *

વિસ્તારથી ખુલાસા.

મઠમાં વસનારા અને ભક્તોનું મંડળ.

અકલંકે ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું:-

"ભાઇ ધનવાહન! આ મુનિમહારાજે સંસારને ચટ્ટના મઠના આકારવાળો જોયો અને તે હકીકત તેમણે એ પ્રકારે નિવેદન કરી. પ્રાણીઓ જૂદાં જૂદાં રૂપ ધારણ કરતા હોય છે તે સર્વ લોઢાની ગળીઓ જેવા અને અનેક પ્રકારના છે અને એક બીજા સાથે સંબંધ વગરના હોવાથી તે મઠધારીઓ જેવા છે એમ જાણવું.' તે હકીકત આવી રીતે છે—એ છત્રોના કોઇ મા નથી, કોઇ બાપ નથી, કોઇ સગા-

1 મઠમાં રહેનારા પણ એવી જ સ્થિતિના હોય છે. આ મઠ તે શૃંગેરીમઠ જેવો હોય એમ લાગે છે. અથવા કાશીમાં અભ્યાસ સારૂ મોટા શાસ્ત્રીઓના મઠ હોય છે તેની સાથે આ ચટ્ટોના મઠ સરખાવવા યોગ્ય લાગે છે.

સંબંધીઓ નથી અને પરમાર્થથી જોઇએ તો તેમનું કોઇ પણ નથી અને એ સર્વ જીવો પરસ્પર સંબંધ વગરના છે. એવી રીતે સંસારમઠમાં રહેનારા જીવરૂપ ચટ્ટોની પાસે [1]બન્ધહેતુ નામનું ભક્તકુટુંબ

---

૧ **બંધહેતુઃ** કર્મબંધના હેતુ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ પ્રાણી કર્મબંધ કરે છે. શાસ્ત્રકાર અનેક જગ્યોએ અને ખાસ કરીને કર્મગ્રંથમાં (જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો ગાથા ૫૪-૫૫) ચાર બંધહેતુ કહે છેઃ ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ અવિરતિ, ૩ કષાય અને ૪ યોગ. અહીં ગ્રંથકર્તા પ્રમાદને પાંચમો હેતુ કહે છે. 'પ્રમાદ' શબ્દ ઘણા અર્થમાં વપરાય છે. સાધારણ આળસ કે ધર્મધ્યાન તરફ બેદરકારીને પણ 'પ્રમાદ' કહેવામાં આવે છે અને મદ્ય વિષય કષાય વિકથા અને નિદ્રાને પણ પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વનો સમાવેશ ચાર બંધહેતુમાં થઇ જાય છે તેથી પ્રમાદની ખાસ જરૂર લાગતી નથી, છતાં **'સમયમેં ગોયમ મકરે પ્રમાદ'** એ અર્થમાં પ્રમાદ વાપર્યો હોય તો તેમાં કાંઇ વાંધા જેવું લાગતું નથી. તત્ત્વાર્થના આઠમા અધિકારમાં 'પ્રમાદ'ને બંધહેતુ ઉક્ત ચારની સાથે કહેલ છે. આ ચાર હેતુ અંતરંગ સમજવા. તેની વ્યાખ્યા નિશ્ચય દૃષ્ટિથી થયેલી છે. હવે આપણે ચાર બંધહેતુ વિચારી જઇએ. કર્મબંધનના હેતુઓ બરાબર સમજવામાં આવ્યા હોય તો ભવિષ્યમાં એનાથી ચેતતા રહેવાય તેથી એને ઓળખવાની જરૂર છે. એ ચાર હેતુઓના ઉત્તર ભેદ ૫૭ છે તે આપણે જોઇ જઇએ એટલે બંધહેતુનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ થશે.

૧ **મિથ્યાત્વ.** પાંચ પ્રકારના છે. (ચોથો કર્મગ્રંથ. ગાથા ૫૧)

(૧) **આભિગ્રહિક**—અભ્યાસ સમજણ વગર માત્ર મોટાને માર્ગે ચાલ્યો જાય, સમજણ વગર પોતાનું સારૂં માને અને પારકી નિંદા કરે, ધર્મનો કદાગ્રહ રાખે અને પરીક્ષા કરે નહિ એ આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ. એના સંબંધમાં ધર્મસંગ્રહ પૃ. ૪૦ ની વાત લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. ત્યાં લખે છે કે સમકિતી હોય તે કદિ પણ પરીક્ષા કર્યા વગર કોઇ સિદ્ધાન્તનો પક્ષપાત કરે નહિ, આથી જો કોઇ વ્યક્તિ તત્ત્વપરીક્ષા પૂર્વક એક પક્ષ માનીને અન્ય પક્ષનું ખંડન કરે તો તેને આ મિથ્યાત્વનો દોષ ન લાગે. કુળાચાર માત્રથી પોતાને જૈન માનીને તત્ત્વની પરીક્ષા ન કરે તે નામમાત્ર જૈન છે પરંતુ વસ્તુતઃ 'આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી' છે. માષતુષ મુનિ જેવા પોતાની અશક્તિથી પરીક્ષાની બાબતમાં ગીતાર્થનો આશ્રય લે તે 'આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી' નથી, કારણ કે ગીતાર્થને આશ્રિત રહેવાથી મીથ્યા પક્ષપાતનો સંભવ નથી રહેતો.

(૨) **અનાભિગ્રહિક**—બધાં દર્શન સારાં છે એમ માને, એક બીજામાં સવિશેષતા શી છે અને શેને લઇને છે તે જાણે નહિ, જાણવાની દરકાર કરે નહિ કે દરકાર લે નહિ એ અનાભિગ્રહિક. એમાં ગુણદોષની પરીક્ષાની ગેરહાજરી છે. [ચાલુ.

(૩) આભિનિવેશિક—પોતાની વાત સ્થાપવા ચૂસાઈ માટે, કુયુક્તિઓ લગાવે, પોતાને અનુકૂળ આવે એવા પાઠો આગળ કરે, બીજાની અગત્ય ઓછી કરે અને પોતાની માન્યતામાં ભૂલ બતાવવામાં આવ્યા છતાં ગમે તે યુક્તિ કુયુક્તિએ પોતાનો કક્કો ખરો કરવાની ઇચ્છા રાખે એ 'અભિનિવેશ.' એના સંબંધમાં ધર્મપરીક્ષા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે "માત્ર ઉપયોગ ન રહેવાને કારણે અથવા માર્ગદર્શકની ગળતીને લઇને કોઇની શ્રદ્ધા વિપરીત થઇ જાય છે તે 'આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી' નથી, કારણ કે યથાર્થ વક્તા મળતાં તેની શ્રદ્ધા તાત્વિક બની જાય છે, અર્થાત્ યથાર્થ વક્તા મળવા છતાં પણ શ્રદ્ધા વિપરીત બની રહે તે દુરભિનિવેશ છે. જો કે સિદ્ધસેન દિવાકર, જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વિગેરે આચાર્યોએ પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવામાં ઘણું કર્યું છે તો પણ તેમને 'આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી' કહી ન શકાય, કારણ કે પ્રવચનપરંપરાનો આધાર લઇને શાસ્ત્રના તાત્પર્યને પોતાના પક્ષને અનુકૂળ સમજીને પોતાની દલીલોનું તેઓએ સમર્થન કર્યું છે, પક્ષપાતથી નહિ; એથી ઉલટી રીતે જમાલી ગોષ્ઠામાહિલ વિગેરેએ શાસ્ત્રના તાત્પર્યને પોતાના અભિપ્રાયથી પ્રતિકૂળ જાણવા છતાં પણ પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કર્યું છે માટે એને આભિનિવેશિક કહેવાય છે."

(૪) સાંશયિક—ગુરુનો યોગ છતાં પોતાને અજ્ઞાની જાણશે એવા ભયથી સંશય પૂછે નહિ, વિના કારણ અવિશ્વાસ રાખી મનમાં શંકા રાખ્યા કરે એ સાંશયિક મિથ્યાત્વ. શંકા કરવાની કે પૂછવાની શાસ્ત્રકાર મના કરતા નથી, પણ એક શંકા ઉચ્છેદક મિથ્યાત્વના ઘરની હોય છે અને બીજી જિજ્ઞાસાથી થયેલી હોય છે. જાણવા માટે ગમે તેવા સવાલો કરવાની ખાસ છૂટ છે.

(૫) અનાભોગ—કોઇ દર્શનને સારું ખરાબ ન જાણે, મૂર્છા પામેલાની માફક દર્શન સંબંધી વિચાર જ ન કરે, કરવા જેટલી શક્તિ જ ન હોય, સંસારમાં પડ્યો રહે અને રખડ્યા કરે. એકેંદ્રિયાદિક જીવોને ખાસ કરીને આ મિથ્યાત્વ હોય છે.

૨ અવિરતિના બાર ભેદ છેઃ—

મનથી કર્મબંધનો હેતુ જાણવા છતાં હિંસા વિગેરે પાપોનો સંકલ્પ કરવો તે મનની અવિરતિ છે. પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયોને સંસારના હેતુ જાણવા છતાં પોતપોતાના વિષયોથી ઇંદ્રિયોને નિવર્તાવવાના પરિણામ ન કરે તે પાંચ ઇંદ્રિયની અવિરતિ છે. છકાય—એટલે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય (બે ત્રણ ચાર પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો) સંબંધી હિંસા સંસારહેતુ છે એમ જાણતાં છતાં હિંસા કરે; તેવી જ રીતે મન, ઇંદ્રિય અને છકાય સંબંધી

[ચાલુ.

બીજા મૃષાવાદ વિગેરે દોષો સેવે એ અવિરતિ સમજવી. એમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સત્ય સ્વરૂપ જાણે પણ વિરમે નહિ અને મિથ્યાવાસમાં રહેલા તો જાણે પણ નહિ અને વિરમે પણ નહિ. આવી રીતે મન ઇંદ્રિય અને કાય સંબંધી બાર પ્રકારની અવિરતિ છે.

૩ **કષાય.** એના બંધહેતુને અંગે ૨૫ ભેદ છેઃ—

ક્રોધ, માન, માયા અને **લોભ,** એ દરેકના ચાર ભેદઃ **અનંતાનુબંધી; અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની** અને **સંજ્વલન.**

'અનંતાનુબંધી' ક્રોધાદિ ચાર જાવજ્જીવ સુધી રહે, અત્યંત તેજવાળા હોય, પ્રાણીને મિથ્યાત્વમાં જ રાખે, સમ્યક્ત્વનો ઘાત કરે, તેને ન આવવા દે, નરકે લઇ જાય.

'અપ્રત્યાખ્યાની' ક્રોધાદિ ચાર એક વર્ષ સુધી રહે, કાંઇક ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને અણુમાત્ર પણ વિરતિ ન આવવા દે, તિર્યંચ બનાવે.

'પ્રત્યાખ્યાની' ક્રોધાદિ ચાર ચાર માસ સુધી રહે, ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને સર્વવિરતિ ન આવવા દે, મનુષ્યગતિએ ખેંચી જાય.

'સંજ્વલન' ક્રોધાદિ ચાર પંદર દિવસ સુધી રહે, અલ્પ તેજવાળા હોય, પ્રાણીને યથાખ્યાત (ઉત્કૃષ્ટ) ચારિત્ર આવવા ન દે, દેવગતિનું કારણ બને.

એ ચાર વિભાગના ક્રોધ માન માયા લોભની સરખામણી વિસ્તારથી પ્રથમ કર્મગ્રંથ (ગાથા ૧૯–૨૦)માં કરી છે તે વાંચવા યોગ્ય છે.

આવી રીતે ચાર ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી ૧૬ ભેદ કષાયના થયા. ત્યાર પછી કષાયના કારણ ભૂત **નવનોકષાય** આવે છે.

હાસ્ય–સકારણ કે અકારણ હસવું આવે, ભાંડ વિગેરેની ચેષ્ટા જોઇ હસી જવાય તે.

રતિ–સકારણ કે વિનાકારણ ઇંદ્રિય અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં રાચે તે.

અરતિ–ઇંદ્રિય પ્રતિકૂળ વિષયો મળતાં ચિત્તનો ઉદ્વેગ થાય તે.

શોક–ઇષ્ટવિયોગપ્રસંગે અથવા વિનાકારણ દિલગીરી થાય તે.

ભય–અન્ય દેવ મનુષ્ય કે તિર્યંચને જોઇ કારણે કે વિનાકારણ ભય થાય તે.

દુગંછા–દુર્ગંધવાળા પદાર્થને જોઇને સૂગ ઉપજે તે.

પુરૂષવેદ–સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

સ્ત્રીવેદ–પુરૂષને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

નપુંસકવેદ–સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

આવી રીતે કષાયના સોળ અને નોકષાયના નવ મળી કુલ ૨૫ ભેદ થયા.

[ચાલુ.

આવે છે. બંધહેતુઓ વિવિધ પ્રકારના હોય છે અને ઘણા હોય છે, પણ એ સર્વનો સંગ્રહ કરનાર મુખ્ય પાંચ હેતુઓ છે અને તેથી એ બંધહેતુ કુટુંબનું તંત્ર ચલાવનાર પાંચ માણસ કહેવામાં આવ્યા છે: કારણ કે પ્રમાદ, યોગ, મિથ્યાત્વ, કષાય અને અવિરતિ આ પાંચ જીવોને કર્મબંધના હેતુ છે એમ જાણવું. આ પ્રાણીમાં મોહરાજાનું જોર એટલું બધું હોય છે કે તેના સામર્થ્યથી એને મોહરાજા જ ખરે-ખરો હિત કરનાર છે એમ લાગે છે અને જો કે એ કુટુંબ એને કર્મ-બંધનું હેતુભૂત છે છતાં મોહરાજાની અસરથી એ પોતાને ખરેખર

---

૪. યોગના ૧૫ ભેદ છે.

મનોયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય મનોયોગ. (સાચા વિચાર કરવા તે યથાર્થ સ્વરૂપ વિચારવું.)

અસત્ય મનોયોગ. (અશુભ ખોટા વિચાર કરવા તે. અયથાર્થ સ્વરૂપ વિચારવું.)

મિશ્ર મનોયોગ. (કાંઇક યથાર્થ કાંઇક અયથાર્થ વિચારો કરવા તે.)

અસત્યામૃષા મનોયોગ. (જેમાં સત્ય અસત્યની બાબત જ ન હોય. સાદા વિચારો, ચાલુ બાબતો, જેમકે ત્રણને બે પાંચ થાય. તેમાં શુભ અશુભનો સવાલ જ નથી.)

વચનયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય વચનયોગ, અસત્ય વચનયોગ, મિશ્ર વચનયોગ અને અસત્યા-મૃષા વચનયોગ. ઉપર પ્રમાણે.

કાયયોગના સાત ભેદ.

ઔદારિક કાયયોગ. (ઔદારિક શરીરનો યોગ. આપણાં શરીરો ઔદારિક કહેવાય છે.)

ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ. (ઔદારિકનો અન્ય શરીર સાથે યોગ.)

વૈક્રિય કાયયોગ. (દેવતા નારકીનાં શરીરો તેમજ લબ્ધિવંત જીવનાં શરીરો.)

વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ. (વૈક્રિયનો અન્ય સાથે યોગ.)

આહારક કાયયોગ. (લબ્ધિવાન્ ચૌદપૂર્વી તથા તીર્થંકરની ઋદ્ધિ દેખવા અથવા સંશય દૂર કરવા એક હાથનું શરીર કરે તે.)

આહારક મિશ્ર કાયયોગ. (એ આહારક શરીરનો અન્ય સાથે યોગ.)

કાર્મણ કાયયોગ. (કર્મ પ્રકૃતિરૂપ શરીરનો યોગ.)

એ રીતે યોગના પંદર પ્રકાર છે.

પાંચ કુટુંબીઓ કહેવામાં આવ્યા તે આ પ્રમાણે પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય અને યોગ સમજવા. એ પાંચે કુટુંબીઓ આ પ્રાણીને ભોજન આપી ઉન્માદ કરાવે છે.

હિત કરનાર હોય એમ તે માને છે. વાસ્તવિક રીતે એ કુટુંબીઓ (બંધહેતુઓ) આ પ્રાણીના ખરેખરા દુશ્મન છે અને દુશ્મનનું જ કામ કરે છે છતાં આ મંદબુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ (વિદ્યાર્થીઓ-મઠવાસીઓ) તેને દુશ્મન તરીકે ઓળખતા નથી.

ભોજનથી સન્નિપાત.

"જેવી રીતે કુટુંબીઓએ મઠવાસીને ભોજન આપ્યું હતું તેવી રીતે આ પ્રાણીની લોલુપતા વધારે તેવું ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનું સુંદર ભોજન આ પ્રાણીને માટે મોહરાજાની આજ્ઞાથી તૈયાર થાય છે. એ ભોજનને મહામોહ પોતે મંત્રી આપે છે અને એની ખાસીયત પ્રથમ તો જ્ઞાનને આવરણ કરવાની હોય છે. એ ભોજનને પેલું બંધહેતુ કુટુંબ તૈયાર કરે છે. મોહથી અત્યંત આસક્ત થયેલા જીવો મઠના ચટ્ટો સમાન હોઇ એ ભોજનને મેળવીને તેનાથી પોતાના આત્માને ઠાંસી ઠાંસીને ભરે છે અને એનું પરિણામ શું થશે તેનો તે વખતે જરા પણ વિચાર કરતા નથી, જાણતા પણ નથી. આવા કુભોજનનું જે પરિણામ થાય, તેને લઇને જે અજ્ઞાન થાય તેનું નામ 'અનભિગ્રહ મિથ્યાત્વ'[1] નામનો સનેપાત કહેવામાં આવેલ છે.

સન્નિપાતની અસર.

"આ પ્રાણીઓ મહા અંધકારરૂપ મિથ્યા જ્ઞાનમય ભાવ સન્નિપાતની અસર તળે હોઇને એકેંદ્રિય અવસ્થામાં લાકડાની જેમ તદ્દન ચેષ્ટા વગરના પડી રહે છે; બેઇંદ્રિય અવસ્થામાં તેમનો અવાજ વ્યક્ત થઇ શકતો ન હોવાથી બોબડો અવાજ કરતા તેઓ જણાય છે; તેઇંદ્રિય અવસ્થામાં અહીં તહીં જમીનપર આળોટ્યા કરે છે; ચઉરિંદ્રિય અવસ્થામાં બગાસાં મારે છે; અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનો આકાર ધારણ કરીને પીડા પામવાની ચેષ્ટા કરે છે; ગર્ભજ પંચેંદ્રિયનો આકાર ધારણ કરીને જેમ તેમ બગાસાં મારે છે; [2]અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય ત્યારે

---

૧ [illegible]

૨ [illegible]

રૂંધાઇ ગયેલા ગળાવાળા દેખાય છે; નારકીમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામેલા હોઇને આકુળવ્યાકુળ સ્થિતિમાં તેમની જીભે જાણે કાંટા થઇ ગયા હોય તેમ દેખાય છે; નારકીમાં સખ્ત તાપવડે ત્રાસ પામે છે; તે નારકીઓમાં જ ઠંડીની સખ્ત પીડાઓથી હેરાન થાય છે; જનાવરના અવતાર પામીને કાંઇ વિચાર જ કરી શકતા નથી; મનુષ્યનો ભાવ (જન્મ) પામીને વારંવાર વધારે મોહ પામે છે; દેવ અવસ્થામાં મહામોહની નિદ્રામાં પડી જઇ વખત પૂરો કરી નાખે છે અને સર્વ અવસ્થામાં ધર્મની સંજ્ઞા વગરના થઇ જાય છે. આવી રીતે જીવના સંબંધમાં મિથ્યા અજ્ઞાનના અંધકાર રૂપ અત્યંત ભયંકર સન્નિપાત થઇ આવ્યો છે અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર એનું કર્મભોજન કારણ રૂપ છે એમ તારે સમજવું.

ઉન્માદની અસર.

"વળી નારકી તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં વર્તનારા ઘણાએ પ્રાણીઓને અકલ્યાણ ભોજનને પરિણામે મનમાં સર્વજ્ઞ શાસનથી વિપરીત અભિનિવેશ[1] થઇ જાય છે તેની અસર તળે તેઓ રાગદ્વેષમોહથી દૂષિત થયેલને પરમાત્મા ગણે છે આત્માને તેઓ [2]એકાન્ત નિત્ય માને છે, અથવા તેને ક્ષણિક[3] માને છે, અથવા તેને સર્વગત[4] માને છે, અથવા આત્માને પંચભૂતાત્મક[5] માને છે, અથવા તેને [6]શ્યામા નામના ધાન્ય અથવા ચોખા જેવડો માને છે; વળી એની અસરતળે [7]સૃષ્ટિ-

---

૧ આગ્રહ સાથે અજ્ઞાન જન્ય નિર્ણય (એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ). જુઓ નોટ. પૃ. ૧૬૯૧.

૨ આત્માને એકાંત નિત્ય અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૩ આત્માને ક્ષણિક બૌધો માને છે.

૪ આત્માને-એકજ આત્માને સર્વગત માનવાનો સિદ્ધાન્ત વિશિષ્ટ અદ્વૈત મતનો છે.

૫ લોકાયતિક-ચાર્વાક મતવાળા આત્માને પંચભૂતસમૂહ માને છે એ પંચભૂત છૂટા પડે એટલે મરણ થાય છે અને ત્યાં સર્વ વાતનો છેડો આવી જાય છે.

૬ શ્યામાક-એક ધાન્યનું નામ છે. અમુક કદનો આત્મા દ્વૈત મતવાદીઓ માને છે. અથવા 'સામા' નામનું અનાજ થાય છે. ઉપનિષદ્માં આત્મા તંદુલ જેવડો માન્યો છે. બૃહદારણ્યક ૫-૬ અને છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ ૧૪-૩.

૭ સૃષ્ટિવાદ-આ સૃષ્ટિ ઇશ્વરે બનાવી છે, તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે છે અને તેમની ઇચ્છાથી તેનો લય થાય છે. ઇશ્વરેચ્છા અને જગત્કર્તૃત્વનો આખો સવાલ આ સૃષ્ટિવાદમાં સમાઇ જાય છે.

વાદ વિગેરેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને બાકીના તત્ત્વોને પણ ઉલટાવી સુલટાવી નાખવામાં આવે છે. આનું નામ અભિગ્રહ કરેલા મિથ્યાદર્શન રૂપ કર્મભોજનની અસરથી થયેલ ઉન્માદ કહેવાય છે; કારણ કે એ ઉન્માદથી ત્રાસ પામેલા (હણાયલા) ચિત્તવાળા તેઓ સાચા શુદ્ધ માર્ગને દૂષણ આપવા વડે જાણે પ્રલાપ (બડબડાટ) કરતાં હોય તેવા દેખાય છે, આખા તપમાર્ગને ઉડાવવા વડે જાણે હસતાં હોય તેમ દેખાય છે, પોતાની મરજીમાં આવે તેવું વર્તન કરવાનો ઉપદેશ આપવા વડે જાણે નાચ કરતાં હોય એમ દેખાય છે, આત્મા નથી પરલોક નથી પુણ્ય નથી પાપ નથી એમ બોલતાં જાણે કૂદતાં હોય એમ દેખાય છે, સર્વજ્ઞમતના જાણકાર પુરૂષોથી જ્યારે તેઓ હાર પામી જાય છે ત્યારે જાણે રડતાં હોય એમ દેખાય છે અને પોતાના તર્કના ડાંડીઆવડે[1] નગારૂં વગાડતાં જાણે ગાયન કરતાં દેખાય છે.[2] આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી—

इति नर्तनवल्गनगानपरा हसनप्रविलापसरोदनकाः ।
ननु भद्र ! भवन्ति जिनेन्द्रमताद्विपरीतदृशो ग्रहरूपधराः ॥

"જૈનેંદ્ર મતથી વિપરીત દૃષ્ટિ રાખનાર અને ગ્રહનું રૂપ ધારણ કરનારા લોકો આવી રીતે નાચ, કૂદન અને ગાયન કરવામાં તત્પર થાય છે અને હસન બડબડાટ અને રૂદન કરનારા થાય છે.

"એ સર્વ પ્રાણીઓ કર્મરૂપ વિષની અસરથી ચેપાયલા દેખાય છે અને તેઓની ધર્મની સંજ્ઞા તદ્દન નાશ પામી ગયેલી હોય એમ જણાય છે-એમાં જરા પણ સંશય નથી.

વૈદ્યમુનિ ગુરૂ.

"એ મુનિએ કહ્યું હતું[3] કે ત્યાર પછી આ સામે બેઠેલા મહાત્મા ગુરૂએ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને અત્યંત કૃપાવાળા થઇને ભયંકર સન્નિપાતની અસરથી મને મૂકાવ્યો અને તેમ કરવા માટે

---

૧ દંડોલક—આનો અર્થ 'કામઠી' સારંગી વિગેરે વગાડવાની ધનુઃ પણ થાય છે.

૨ ઉન્માદની નિશાની છ બતાવી: પ્રલાપ (બડાબડાટ), હાસ્ય, નાચ, વલ્ગન, રૂદન અને ગાયન પ્રસંગ વગર-કારણ વગર-હેતુ વગર એ સર્વ ક્રિયા થાય ત્યારે તેનું નામ ઉન્માદ કહેવાય છે. આ છ પ્રકારના ઉન્માદ ઉપર બતાવ્યા.

૩ ઉદ્યાનમાં આ વાત ચોથા મુનિએ પોતાનું વૈરાગ્યકારણ કહેતાં કહી હતી, તેનો ઉલ્લેખ કરતાં અકલંક સ્વરૂપદર્શન ધનવાહન પાસે કરે છે. સંસારીજીવ પોતાનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે.

તેમણે પોતાના ઔષધોનો મારા ઉપર પ્રયોગ કર્યો તે સર્વ વાત બરાબર બંધબેસતી આવે છે તે તું સાંભળઃ–એ મહાત્મા મુનિઓ સિદ્ધાન્તરૂપ વૈદ્ય માટે ઘણો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે અને પોતે જાતે નિષ્ણાત[1] હોઇ સંસારની અંદર રહેનારા સર્વ પ્રાણીઓનાં સ્વરૂપને બરાબર જાણી શકે છે. એવી રીતે જ્યારે વ્યાધિગ્રસ્તને એ વૈદ્યરાજો તપાસે છે ત્યારે તેઓને જણાય છે કે પ્રાણીઓ કર્મભોજનથી થયેલા સનેપાતની અસરથી પીડાય છે. આવા અવલોકનને પરિણામે તેઓને પ્રાણી ઉપર બહુ જ કરૂણા આવે છે. પછી એ ભાગ્યશાળી મહાત્માઓ કેવા ઉપાયથી આ પ્રાણીઓને સંસારના ક્લેશથી મુક્ત કરી શકાય તેનો વિચાર કરે છે. આમ હોવાથી તે પ્રાણીઓ મુનિમહારાજની નિંદા કરે, તેઓ સામે ક્રોધ કરે, અથવા તેમને મારે કૂટે તો પણ તે મહાસત્ત્વોને તેથી જરા પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેઓ તો વિચાર કરે છે કે એ બાપડા (પ્રાણીઓ) કર્મસનેપાતથી અત્યંત પીડા પામતા દેખાય છે, મિથ્યાત્વરૂપ ઉન્માદથી તપી ગયેલા દેખાય છે, પોતાના પાપરૂપ ઝેરથી મૂર્છા પામેલા જણાય છે, સર્વદા દુઃખના ભારથી દબાઇ ગયેલા જોવાય છે, અને વિશુદ્ધ ધર્મની ચેષ્ટા નાશ પામી ગયેલા દેખાય છે, તેમ હોવાથી પરવશ પડેલા તેઓ નિંદા આક્રોશ કે મારકૂટ કરે તો તેના ઉપર કયો ડાહ્યો માણસ કોપ કરે? કૃપા કરનારા માણસો–કરૂણારસિક જીવો દુઃખ ઉપર ડામ દેતા નથી, ઘા ઉપર મીઠું મૂકતા નથી.

"વળી તેઓ વિચાર કરે છે કે એ પ્રાણીઓ કર્મથી ઘેરાયલા હોઇ બાપડા દયાને પાત્ર છે એટલું જ નહિ પણ વિવેકી વિચારવંતોને તેઓ સંસારથી ઉદ્વેગ કરાવનાર પણ થઇ પડે છે, તે આવી રીતેઃ સંસારમાં અહીં તહીં ફરનારા જીવોને વસ્તુતઃ સનેપાતના ચાળા કરનાર અને એવી રીતે ગાંડા થયેલા અથવા ઉન્માદ પામેલા જોઇને જિનેંદ્રમત દ્વારા કથિત સ્વરૂપ સમજનાર ડાહ્યા માણસને મનમાં એમ થાય છે કે અરેરે! મનુષ્યપણું પામ્યા છતાં પણ આ બાપડાની આવી સ્થિતિ થઇ એ ઘણું ખોટું કહેવાય. એવી સનેપાત અને ઉન્માદની અસરતળે સંસારના જીવોનો સંચાર જોઇને પછી સંસારકારાગૃહ ઉપર કોને પ્રેમ આવે? અને તેમાં પણ તે સ્વરૂપ સમજ્યો હોય તેને તો એ વાતમાં આનંદ કેમ જ આવે?

1 નિષ્ણાતઃ અસાધારણ સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરનાર. (expert)

ગુરૂની કરૂણા.

"આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી કરૂણાયુક્ત ચિત્તવાળા ગુરૂમહારાજે પેલા મુનિ (ચોથા) જે તે વખતે સનેપાતની અસરથી અનેક પ્રકારની પીડા પામતા હતા તેને બોધ પમાડ્યો. જે મહાત્મા ગુરૂમહારાજે આ એક ચટ્ટ (મઠવાસી) જેવા પ્રાણીને પોતાના વચન-અમૃતરૂપ ઔષધવડે સાધુ બનાવી સ્વસ્થ કર્યો, સનેપાતની અસરથી મુક્ત કર્યો, તે ખરેખર મોટા વૈદ્ય ગણાય.

અવલોકના અને સદ્દજ્ઞાન.

"ત્યાર પછી એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે 'મારામાં તે વખતે **બીજા ચટ્ટોની સોબતથી ઉન્માદ (ગાંડપણ) હતો, તેને** પણ ઘણા યત્નપૂર્વક **એ મહાત્માએ મટાડ્યો'**-એ હકીકત આવી રીતે સમજવી. એ ગુરૂમહારાજે પ્રથમ તો મોટા ખાધરાપણાનો આકાર ધારણ કરનાર [1]આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વનો અજ્ઞાનીઓને બોધ કરવા દ્વારા નાશ કરીને પછી અન્ય તીર્થીઓના સંબંધમાં આવીને ઉન્માદ જેવા અભિનિવેશો થયા હતા તેનો પણ ક્ષય કર્યો. પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં પ્રાણી હોય છે ત્યારે તે વડિલને માર્ગે ચાલ્યો જાય છે, પછી બધાં દર્શનને સારાં માને છે અને પછી પોતાની વાતને કુયુક્તિથી સાચી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ સનેપાત અને ઉન્માદ છે. ત્યાર પછી આ પ્રાણી સમ્યગ્ભાવમાં આવે છે ત્યારે તેને તે ચટ્ટોના મઠનો આકાર ધારણ કરનાર (આ) સંસારનો વિસ્તાર ગુરૂમહારાજ સમજાવે છે અને આખો સંસાર કેવો છે તે તેને બતાવે છે; તે વખતે આ પ્રાણી જુએ છે કે જેમ મઠમાં ચટ્ટો રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રાણીઓ રહે છે અને કર્મ-ભોજનના દોષથી તેઓ સનેપાતથી પીડાય છે અને ઉન્માદની અસર તળે હેરાન થાય છે. તેઓની આવી સ્થિતિ જોઇને-તેઓને દુઃખના ભારથી ભરેલા મોટેથી રાડો પાડતા અને કેફમાં ચકચૂર થયેલા જોઇને અને તેઓને ગમે તેમ બકબકાટ કરતા જોઇને આ પ્રાણીને મહા ભય થાય છે.

"ત્યાર પછી એ મુનિએ પોતાના ગુરૂને કહ્યું 'ચાર ગતિવાળા સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ આપે મને બતાવ્યા તે સર્વ તો ઘણા દુઃખી દેખાય છે અને તેમને જોઇને મને ઘણો ઉદ્વેગ થાય છે.' તેને મહાત્મા ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો 'ભાઇ! આ સર્વ પ્રાણીઓ દુઃખસમૂહમાં ડૂબી

---

૧ એ મિથ્યાત્વના સ્વરૂપ માટે જુઓ નોટ પૃ. ૧૬૬૧.

ગયેલા અને રક્ષણથી રહિત દેખાય છે તેવો જ ભદ્ર! તું પણ પૂર્વે હતો. અને વળી જે તારા શરીર ઉપર કર્મનું અજીર્ણ અત્યારે પણ દેખાય છે તો તેને પચાવવા માટે હું તને જે ક્રિયા બતાવું તે તું કર. અને વળી ભાઇ! તને હું જણાવું છું કે મારી એ સુંદર ક્રિયાને તું નહિ કર તો સંસારમાં ફરીવાર પણ દુઃખગ્રસ્ત થઇશ.

જ્ઞાનનું ફળ.

"ગુરૂમહારાજે ઉપર પ્રમાણે વચન કહ્યાં તે સાંભળીને ગુરૂ પાસે એ મુનિએ જૈનેંદ્ર મતની દીક્ષા લીધી અને ગુરૂમહારાજે જે ક્રિયાનું આસેવન બતાવ્યું તે સર્વે બરાબર કર્યું. હવે અત્યારે એ કર્મભોજનથી થયેલું અજીર્ણ ઓછું કરતો રહે છે. આવી રીતે મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ આપણી પાસે કહી સંભળાવ્યું.

ટીકા અને વિવેચન.

"ભાઇ ઘનવાહન! માત્ર આ સાધુ મહારાજ જ આ સંસારમાં કર્મઅન્નથી થયેલા અજીર્ણથી પીડા પામેલા છે એમ ન સમજતો. આપણે સર્વે પણ એવી જ પીડા ભોગવીએ છીએ એમ તારે સમજવું. મનુષ્યભાવ પ્રાપ્ત કરીને આપણા જેવાએ પણ કર્મરૂપ અજીર્ણનું શોધન કરવું જોઇએ અને તેમ કરવા સારૂ આપણે દીક્ષા લેવી જોઇએ."

અગૃહીતસંકેતા! તે અવસરે મારામાં તો કર્મનો ભાર ઘણો વધારે હોવાથી અકલંકે મને જે વિચારો બતાવ્યા તે કાંઇ મને રૂચ્યા નહિ અને મેં તો તેની અવગણના જ કરી.

ઉદ્યાન વિગેરેમાં ફરવા જવાનો કે બીજી રીતે વખત નકામો ગાળવાનો જરા પણ શોખ જ નહોતો. આવી રીતે ચારૂ સુંદર જ્ઞાન (રત્નપરીક્ષા) અને સદાચાર પરાયણતાથી (ચારિત્ર) રત્નદ્વીપમાં રહીને આખો વખત પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો અને તેણે રત્નદ્વીપમાં આવવાનો પોતાનો હેતુ સફળ કર્યો.

યોગ્યનું કૌતુક.

બીજો યોગ્ય નામનો સાર્થવાહપુત્ર જે ચારૂનો મિત્ર હતો તેણે પણ રત્ન મેળવવાની ઇચ્છાથી થોડો થોડો વેપાર રત્નદ્વીપમાં કરવા માંડ્યો પણ એમાં તફાવત એટલો હતો કે એને વાડી ઉદ્યાનમાં હરવા ફરવાનું થોડું કૌતુક થયા કરતું હતું. એને રત્નની પરીક્ષા તો હતી તેથી તે દરેક રત્નના ગુણદોષ જાણતો હતો, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે વાડી ઉદ્યાનમાં રમત ગમત કરવાના શોખમાં પડી જતો હતો તેથી તેની શક્તિ નરમ પડી જતી હતી. એવા શોખને પરિણામે તે દરરોજ બાગમાં ફરવા જતો હતો, વનખંડોમાં રખડવા જતો હતો, વાડીમાં લટાર મારવા જતો હતો અને સરોવર જોવા જતો હતો અને એ હકીકતને લઇને એના કેટલાક દિવસો નકામા ચાલ્યા જતા હતા. વળી કોઇ કોઇ વાર એને મનમાં ચારૂનો ભય થઇ આવતો હતો કે રખેને તે ઠપકો દેશે, ત્યારે વળી અંતઃકરણના આદર વગર રાજ્ય તરફની વેઠથી કરે તેમ વચ્ચે વચ્ચે તે રત્નો પણ થોડાં થોડાં એકઠાં કરતો જતો હતો. આવી રીતે યોગ્ય ત્યાં ઘણો વખત રહ્યો ત્યારે એણે સારાં માણેકો માત્ર થોડાં એકઠાં કર્યાં. એને કુતૂહળ જોવામાં ઘણો પ્રેમ હોવાને કારણે એ મહા મૂલ્યવાળાં રત્નો બહુ એકઠાં કરી શકયો નહિ અને જો કે રત્નદ્વીપમાં વેપાર કરવા ગયો તો પણ તે થોડું જ રળ્યો અને ઘણું રળી શકે તેવું હતું તે સમય હારી ગયો; મતલબ તેણે થોડાની ખાતર ઘણાનો ભોગ આપ્યો.

હિતજ્ઞની અકુશળતા.

ત્રીજો હિતજ્ઞ નામનો સાર્થવાહપુત્ર પણ ચારૂનો મિત્ર હતો. તેને તો જાતે રત્નની પરીક્ષા જ આવડતી નહોતી તેથી જ્યારે બીજા માણસો તેને ઉપદેશ આપે-પરીક્ષા કરી બતાવે ત્યારે જ તે રત્નને ઓળખતો હતો. એમ એક તો એને રત્નની પરીક્ષા હતી નહિ અને વળી એને વાડીઓમાં ફરવાનું બગિચાઓમાં રખડવાનું અને ચિત્રો જોવાનું બહુ જ મન થયા કરતું હતું અને એ શોખને લઇને એના રત્નના વેપારમાં ઘણી અડચણ પડ્યા કરતી હતી. આળસ અને શોખને લઇને એ તો રત્નનો કાંઇ હવ જેવો વેપાર કરી શકયો નહિ. વળી

જ્યારે જ્યારે એ થોડો થોડો વેપાર કરવા મન કરતો ત્યારે ત્યારે ધુતારા લોકોથી તે ઠગાઇ જતો હતો, કેમ કે જ્યારે એ શંખલા, કાચના કટકા અથવા કોડિઓ લેતો ત્યારે એનો ઉપર ઉપરનો ચકચકાટ જોઇને એને એ રત્ન ધારતો અને એવી બાજુથી બીજે ધુતારા લોકો એની પાસે લાવી વેપારને અવસરે રત્ન તરીકે ઠસાવી દેતા અને એ બાપડો પોતાને પરીક્ષા ન હોવાથી એ વસ્તુઓ લેવાને તૈયાર થઇ જતો. આવી રીતે હિતજ્ઞ રત્નદ્વીપે આવ્યો તો ખરો, પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને અશક્ત રહ્યો.

મૂઢની મૂર્ખતા. ચોથો મૂઢ નામનો સાર્થવાહનો પુત્ર અને ચારૂનો મિત્ર જાતે તો રત્નની પરીક્ષા બીલકુલ જાણતો નહોતો પરંતુ અન્ય કોઇ એની પાસે આવીને રત્નના ગુણદોષ સમજાવે ત્યારે પણ મોહમૂઢ હોઇને તે સ્વીકારતો નહોતો. વળી એને કમળના ઉદ્યાનમાં ફરવું ગમતું હતું, મોટા વનોમાં શોભા જોવાનો શોખ હતો, બગિચામાં લટાર મારવી કરવી પસંદ હતી, ચિત્રો જોવામાં બહુ રૂચિ હતી અને દેવમંદિરોની શોભા જોવામાં રસ પડતો હતો અને એવા એવા વેપારને નુકસાન કરે તેવાં કામોમાં જ તેનો ઘણો ખરો વખત વ્યતીત થતો હતો. એટલે તે તો રત્નોને ઓળખી શક્યો નહિ અને પરિણામે સાચાં રત્ન ઉપર તો ઉલટો દ્વેષ કરતો રહ્યો અને આખો વખત વાડીબગિચામાં ફરવા હરવામાં અને કૌતુક જોવામાં તેમજ કુતૂહળ કરવામાં પડી રહ્યો અને કોઇ કોઇ વખત ધુતારા લોકોના હાથે શંખલા કાચના ટુકડા કે કોડિઓ માત્ર લેતો રહ્યો.

રત્નથી ભરેલ ચારૂનું વહાણ.
મિત્રો સાથે તેનું વિચારણીય સંભાષણ.
સાચા ઉપદેશની વ્યક્તિગત જૂદી જૂદી અસર.

યોગ્યનો સંવ્યવહાર. હવે ચારૂએ તો પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરી દીધું અને પોતાને નગર (સ્વસ્થાન) પાછા ફરવાની ઇચ્છા કરી. તે વખતે પોતાના મિત્રોનું શું થયું છે તેની ચિંતા કરતો તે પ્રથમ યોગ્ય પાસે આવ્યો. બન્ને વચ્ચે તે પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

ચારૂ—"ભાઇ! હવે હું તો દેશમાં જઉં છું. તારે આવવું છે?"

યોગ્ય—"મિત્ર! મારૂં વહાણ તો હજુ ભરાણું નથી, અને તો હજુ સુધી માત્ર થોડાં રત્નો જ મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યાં છે."

ત્યાર પછી ચારૂ પોતાના બીજા મિત્ર હિતજ્ઞ પાસે આવ્યો તે વખતે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ તે ઘણી વિચારવા યોગ્ય છે. ચારૂ યોગ્યને ઠેકાણે લાવીને સીધો જ હિતજ્ઞ પાસે આવ્યો હતો તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે.

હિતજ્ઞને ઠેકાણે આવ્યો.

ચારૂ—"કેમ ભાઇ હિતજ્ઞ! હું તો હવે (દેશ) જઉં છું. તારે કેમ છે? આવવું છે?" ચારૂનો આવો સવાલ સાંભળીને અત્યાર સુધી રત્નદ્વીપમાં પોતે જે કાંઇ એકઠું કર્યું હતું તે આંચકાપૂર્વક બીતાં બીતાં હિતજ્ઞે તેને બતાવ્યું. ચારૂએ જોયું તો જે વસ્તુઓ હિતજ્ઞે એકઠી કરી હતી તે તો માત્ર શંખલાના કટકા, કાચનાં ટૂકડા અને કોડિઓનાં સમૂહો હતા. પછી આટલો બધો વખત શું કર્યું એવા સવાલના જવાબમાં હિતજ્ઞે પોતાનું આખું ચેષ્ટિત વિગતવાર જણાવી દીધું. એ વાત કરતાં હિતજ્ઞ ખેદ બતાવ્યા કરતો હતો તેથી ચારૂને તેના ઉપર ઘણી દયા આવી અને પછી કાંઇક ઠપકાના અને કાંઇક સમજાવટના આકારમાં તેણે હિતજ્ઞને નીચે પ્રમાણે કહ્યુંઃ-

ચારૂ—"ભાઇ હિતજ્ઞ! પાપી ધૂતારા લોકોએ તને ખરેખરો ઠગ્યો છે! તું તદ્દન ભોળો માણસ છે અને રત્નની જરા પણ પરીક્ષા જાણતો નથી એ વાતનો તે પાપીઓએ લાભ લીધો છે. તું અહીં રત્નદ્વીપમાં વેપારી થઇને વેપારીના વેશે રત્નો કમાવા સારૂ આવ્યો છે તો તારે હરવા ફરવાના મોજશોખમાં પડી જવું એ જરા પણ યોગ્ય નથી. સાચા વેપારીને એવો ખોટો શોખ પાલવે નહિ."

ચારૂનાં આવાં વચન સાંભળીને હિતજ્ઞે વિચાર કર્યો કે-અહો! ચારૂની વચનકુશળતા કેવી ઉમદા છે! અને તેનો મારા તરફ સ્નેહ પણ ખરેખરો છે! મારૂં હિત ક્યાં છે અને શેમાં છે અને મારૂં અહિત શા કારણથી થયું છે તે સર્વ બાબત આ મહા ભાગ્યવાન્ ચારૂ બરાબર જાણે છે તો પછી મારે હવે ખરેખરૂં કરવા જેવું શું છે તે બાબત પણ તેને જ પૂછી લઉં. પછી એણે પોતાપર પ્રેમ રાખનાર મિત્ર ચારૂને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હિતજ્ઞ—"ભાઇ ચારૂ! હવે વાડીબગિચાના મોજશોખમાં હું જરા પણ પડીશ નહિ અને ચિત્રો જોવામાં જરા પણ કુતૂહળ રાખીશ નહિ. પણ હવે તું મારા ઉપર કૃપા કરીને રત્નોના ગુણદોષો મને બરાબર સમજાવ, જેથી મને રત્નોની પરીક્ષા કરતાં આવડે. પછી રત્નોના બરાબર યોગ્ય પરીક્ષક થઇ હું આ કાચ શંખલાં વિગેરેનો ત્યાગ કરી

દઉં અને સાચાં રત્નો જ ગ્રહણ કરૂં અને તેમ કરી તારા કહેવા પ્રમાણે મારા વહાણને થોડા વખતમાં સાચાં રત્નોથી ભરી દઇને હું તારી સાથે જ આ રત્નદ્વીપથી આવીશ. માટે ભાઇ ! તું થોડો વખત થોભી જા.”

ચારૂએ વિચાર કર્યો કે યોગ્ય જેમ સાચા ઉપદેશથી પોતાના નામને સાર્થક કરનારો થયો છે તેમ આ હિતજ્ઞ પણ પોતાના નામને ગુણવડે સાર્થક કરે તેવો જણાય છે. આ વિચારને પરિણામે તેણે (ચારૂએ) હિતજ્ઞને રત્નોના ગુણ અવગુણો બતાવ્યા, સમજાવ્યા અને હવે પછી તેણે માત્ર સાચાં રત્નો એકઠાં કરવાના કામમાં જ પડવું એ બાબત ઘણા પ્રયત્નથી તેને ગળે ઉતારી. ચારૂના સાચા ઉપદેશથી હિતજ્ઞે વાડીબગિચા ચિત્રદર્શન વિગેરે બાબતનો મોજશોખ અને કુતૂહળ તદ્દન છોડી દીધાં, થોડા વખતમાં જ તેણે પોતાની પાસેનાં કાચ, શંખલાં અને કોડિઓનો ત્યાગ કરી દીધો અને મૂલ્યવાન્ સાચાં રત્નો કમાવાનો પવિત્ર ધંધો એકચિત્તે આદરી દીધો. ત્યારથી હિતજ્ઞ તે વ્યાપારમાં ઘણો કુશળ થઇ ગયો અને જાતે જ રત્નનો પરીક્ષક થઇને તેને એકઠાં કરવાના કામમાં લાગી ગયો.

મૂઢની મૂર્ખતા.

ત્યાર પછી ચારૂ પોતાના ત્રીજા મિત્ર મૂઢ પાસે ગયો અને આદરપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે હવે પોતે દેશ તરફ વિદાય થાય છે. ત્યાર પછી મૂઢ અને ચારૂ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ તે વિચારવા યોગ્ય છેઃ-

[1]મૂઢ—“ભાઇ ચારૂ ! તું દેશમાં જઇને શું કરીશ ? આ દ્વીપ તો તું આખો ચારે તરફ ફરીને જો ! આ બેટ કેવો રમણીય છે ! આ બેટમાં ચારે તરફ કમળનાં વનો છે, સારી મોટી હવેલીઓ છે, સુંદર બગિચાઓ છે, મોટાં મોટાં સરોવરો છે અને તે સર્વ આ બેટની શોભામાં ઘણો વધારો કરનારા છે; વળી આ બેટ ગમત અને આરામનાં સાધનોથી તેમ જ પુષ્પોથી ભરેલો છે અને ચારે તરફ વનરાજીથી ખીલી નીકળ્યો છે. તો અહીં વધારે વખત સુખભોગ ભોગવીને પછી આપણી મરજી થશે ત્યારે આગળ ઉપર આપણે સ્વસ્થાન તરફ જશું. અને ભાઇ ! મેં પણ મારૂં વહાણ તો તારી જેમ ભરી લીધું છે,”

ત્યાર પછી મૂઢે પોતાનું [illegible] ને તેની અંદર ભરેલી સર્વ ચીજો ચારૂને બતાવી. ચારૂએ [illegible] વહાણમાં મૂઢે માત્ર કોડા, શંખલાં અને કાચના નાના મો[illegible] ભરે[illegible] [illegible]ુંદર ચિત્ત-

૧ અહીં બ. રો. એ. સોસાય[illegible] કતું [illegible]ર થાય છે.

વાળા બુદ્ધિશાળી ચારૂએ આ હકીકત જોઇને પોતાના મનમાં વિચાર
કર્યો કે અરે આ બાપડો મૂઢ ખરેખર મૂઢ (મૂર્ખ) જ હોય એમ
લાગે છે. એ તો અહીં આવીને મોજશોખમાં પડી ગયો જણાય છે
અને એના અજ્ઞાનનો લાભ લઇને ધૂતારા લોકોએ એને સારી રીતે
ઠગ્યો જણાય છે, છતાં હજુ પણ જો એ ઠેકાણે આવે તો સારૂં; માટે
એને સાચો માર્ગ શું છે તેની સમજણ તો જરા આપું. આવો વિચાર
કરીને ચારૂ બુદ્ધિવાળા ચારૂએ તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

ચારૂ—"ભાઇ! તારે બાગબગિચામાં ફરવાનો શોખ રાખવો કે
ચિત્ર જોવામાં આનંદ માનવો એ યોગ્ય નથી. એ તો ખરેખરૂં આ-
ત્માને છેતરવાનું કામ છે અને વળી રત્નનો વ્યાપાર કરવા અહીં સુધી
આવેલાને તે વેપારમાં અડચણ કરનાર છે. વળી મિત્ર! મને એમ
લાગે છે કે ધૂતારા લોકોએ તને પૂરેપૂરો ઠગ્યો છે અને તેઓની ઠગા-
ઇનો તું ખરેખરો ભોગ થઇ ગયો છે, કારણ કે જે બીલકુલ રત્ન નથી,
પણ ઝગઝગતા ખોટા કાચના ટૂકડા છે તેને તેઓએ તારી પાસે રત્ન
તરીકે ઠસાવી દીધા છે. ભાઇ! આ તો સર્વ કચરો (નકામી ખોટી
વસ્તુઓ) છે, માટે તું જલ્દી એનો ત્યાગ કર, એમાં કાંઇ દહાડો
વળવાનો નથી. અને ભાઇ! તું મૂલ્યવાન્ સાચાં રત્નો ગ્રહણ કર. સાચાં
રત્નોનું લક્ષણ એ છે કે—"

આવી રીતે ચારૂ સાચાં રત્નોનું લક્ષણ કહેવા જતો હતો ત્યાં તો
મૂઢ એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને ચારૂને કહેવા મંડી ગયો
"જા, જા! હું તો તારી સાથે કાંઇ આવવાનો જ નથી, તું જે કામમાં
મંડી પડ્યો હો તેમાં લાગી જા. તું તો એવોને એવો જ રહ્યો! કારણ કે
તું તો હજુ એવીને એવી જ વાતો કર્યા કરે છે. હું આવી રીતે છેલ-
છોગાળો થઇને ફરૂં છું તે મારા વર્તન ઉપર તું તિરસ્કાર બતાવે છે
અને વળી મને જાણે રત્નની પરીક્ષા જ ન હોય તેમ તું મારા રત્નના
સંચય ઉપર પણ દોષનો આરોપ કરે છે! મારાં રત્નો કદાચ તને બહુ
પ્રભા(lustre)વાળાં ન લાગતાં હોય તો ભલે, મારે તારાં રત્નોનું
કાંઇ કામ નથી અને મારે તે જોતાં પણ નથી."

ઉપરની બાબતનો જવાબ દેવા માટે ચારૂ હજુ તો હોઠ ઉઘાડે
છે ત્યાં તો મૂઢ પાછો બોલી ઉઠ્યો "ભાઇ! મારે તારાં રત્નો જોતાં
નથી અને તારાં જેવાં રત્નો પણ જોતાં નથી, હું એના વગર ચલાવી
લઇશ. મારે તારાં સલાહ શિક્ષણ કે ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી
માટે છાનોમાનો જલ્દી સિધાવી જા!"

ચારૂએ એ જવાબ સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ

મૂઢને શિખામણ આપવાનો કે ઠેકાણે લાવવાનો કોઇ માર્ગ જણાતો નથી, કારણ કે એ મારી વાત પણ સાંભળતો નથી અને પોતાની વાતને વળગી રહેવાનો દૃઢ નિર્ણય કરી બેઠો છે.

ત્રણે રત્નો ભર્યાં, ચોથો રખડી ગયો.

યોગ્ય અને હિતજ્ઞ તો ચારૂના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તતા રહ્યા, તેને પરિણામે તેઓએ પોતાનાં વહાણો બહુ આનંદથી થોડા વખતમાં મૂલ્યવાન્ રત્નોથી ભરી દીધાં. ચારૂએ તે વખતે પોતાના મનમાં દેશ જવાનો અગાઉ નિશ્ચય કર્યો હતો તેને અમલમાં મૂકયો અને યોગ્ય અને હિતજ્ઞને સાથે લઇને પોતાના સ્થાન (દેશ) તરફ બહુ આનંદથી સીધાવ્યો અને મૂઢ તો કોઇ રીતે રત્નોનો મેળવનાર થયો નહિ તેથી તેને છોડીને ત્રણે મિત્રો ચાલ્યા ગયા. એ ત્રણે મિત્રોએ સ્વસ્થાનમાં જઇને રત્નો વેચ્યાં જેને લઇને તેઓ અપાર લક્ષ્મી મેળવી આનંદમાં પરિપૂર્ણ થઇને સુખે રહેવા લાગ્યા.

હવે પેલો મૂઢ તો રત્નદ્વીપમાં રહી મોજશોખ જ કરતો રહ્યો અને એણે રત્નો ઉપાર્જન કર્યાં નહીં, જેથી નિર્ધન થઇ ગયો અને તેને પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવા લાગ્યો અને તદ્દન ભિખારી રહી ગરીબાઇના દુઃખમાં સબડવા લાગ્યો. કોઇ ત્યાંનો ક્રોધી રાજા એ જ દ્વીપમાં તેની ઉપર તેના માઠા વર્તનથી ઘણો ક્રોધે ભરાયો અને આખરે તેણે તેને રત્નદ્વીપમાંથી પણ કાઢી મૂકયો અને મહા ભયંકર જળતંતુઓથી ભરેલા અને ભયાનક આવર્તોથી ત્રાસ આપનારા તેમજ જેના મૂળ અને છેડો દેખી પણ શકાતાં નથી એવા મોટા સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો.

* * *

પાંચમા મુનિમહારાજ અકલંકને કહે છે કે—ભાઇ અકલંક! મારા પૂજ્ય ગુરૂમહારાજે ઉપર પ્રમાણે કથા કહી તે સાંભળીને મને વૈરાગ્ય થયો. અકલંક તો મુનિરાજના કહેવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી ગયો તેથી તેનું મુખ કમળ ઘણું વિકસ્વર થયું. પછી તેણે મુનિરાજને નમસ્કાર કર્યો અને પોતે બીજા મુનિ તરફ ચાલ્યો.

[1]ઘનવાહન—"ભાઇ! તેં તો મુનિમહારાજને તેમના વૈરાગ્યનું કારણ પૂછયું હતું અને મુનિરાજે આવી સંબંધ વગરની વાત શી કરી? માટે તેની અંદર કાંઇ ન સમજાય તેવો ભાવાર્થ ઊંડો ઊંડો રહ્યો હોય તો મને સમજાવ. મને તો એમાં કાંઇ સમજણ પડી નહિ."

આ સવાલના જવાબમાં અકલંકે નીચે પ્રમાણે ખુલાસા કર્યા.

---

૧ સંસારીજીવ.

* * * *

સ્પષ્ટ ભાવાર્થ-વિવેચન.

ભાઇ ધનવાહન ! મુનિરાજે આ વાર્તા કરી તે ઢંગધડા વગરની નથી, અસંબદ્ધ નથી. એમાં ઘણો ઊંડો ભાવ રહેલો છે તે તું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. "મૂળ કથામાં જે વસંતપુર નગર કહેવામાં "આવ્યું હતું તે અત્ર અસંવ્યવહાર જીવરાશિ[1] સમજવી. વેપાર કર- "નારાઓ તરીકે ત્યાં બરાબર નામ આપવામાં આવ્યાં છે તેને સાર્થક "કરનારા ચાર પ્રકારના જીવો[2] સમજવા. ત્યાં સમુદ્રની વાત કરવામાં "આવી હતી (જેને ઓળંગીને વાણીઆઓ રત્નદ્વીપે જાય છે) તે "અત્ર સંસારનો વિસ્તાર સમજવો: સમુદ્રમાં પાણી હોય છે તેમ "આ સંસારવિસ્તારમાં જન્મજરામરણરૂપ પાણી હોય છે; સમુદ્રનો "પાર પામવો મુશ્કેલ પડે છે તેમ સંસારવિસ્તારનો પણ મિથ્યા- "દર્શન અને અવિરતિને લઇને પાર પામવો ઘણો મુશ્કેલ છે,[3] સમુદ્રમાં "ચાર મોટા પાતાળ કળશો છે તેમ સંસારવિસ્તારના સંબંધમાં મહા "ભયંકર ચાર કષાયો રૂપ પાતાળ કળશો[4] હોય છે, સમુદ્રમાં વારંવાર "મહાન્ દુર્લંઘ્ય આવર્તો[5] થયા કરે છે અને તેથી તે ભયંકર લાગે છે "તેમ સંસારના વિસ્તારમાં મહામોહ રાજાના આવર્તો વારંવાર થયા "કરે છે અને તેથી તે ઘણો ભયંકર જણાય છે, સમુદ્રમાં અનેક મોટા "મોટા [6]જળચર જીવો ભરેલા હોય છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં અનેક

---

૧ અસંવ્યવહાર રાશિ. સૂક્ષ્મ અનંત નિગોદ. એના વિવેચન અને સ્વરૂપ માટે બીજા પ્રસ્તાવનું પરિશિષ્ટ જુઓ.

૨ સાર્થક–જીવો જૂદા જૂદા વિકાસક્રમપર હોય છે. ચારૂનો વિકાસ બહુ સારો થયેલો છે, યોગ્ય અને હિતજ્ઞનો તેથી અનુક્રમે ઓછો–જ્યારે બહુ થોડો વિકાસ પામેલો મૂઢ પાછો અપક્રાન્તિમાં પડી જાય છે. આથી ચારે પ્રકારના જીવો પોતાનાં નામો પ્રમાણે ગુણવાળા છે એમ કહ્યું.

૩ પાર–છેડો. ગંભીર. સંસારમાં અજ્ઞાન અને અત્યાગને લઇને છેડો પ્રાપ્ત થતો નથી અને તેથી તે પણ સમુદ્ર પેઠે ગંભીર જણાય છે. મિથ્યાદર્શન એ અજ્ઞાન છે અને અત્યાગ તે સાંસારિક વિષયોની આસક્તિ છે.

૪ લવણ સમુદ્રમાં ચાર પાતાળ કળશો છે. રત્નદ્વીપ લવણ સમુદ્રમાં છે. કષાયો ચાર છે તેથી આ અર્થ ઘટે છે.

૫ આવર્તો–પાણી કેટલીક જગ્યાએ સમુદ્રમા ચક્રાકાર ફરતું રહે છે (whirlpool) તેમા વહાણ આવી જાય તો ફસી પડે છે–આવાં આવર્તો સંસારમાં મોહરાજા આખો વખત કર્યા કરે છે તે મોહરાજાના વર્ણનમાં આપણે અગાઉ જોયું છે.

૬ જળચર–મગરમચ્છ, વ્હેલ, સુસુમાર, કાચબા, સર્પ વિગેરે.

૩૨

"પ્રકારના દુઃખસમૂહો ભરેલા હોય છે, સમુદ્રમાં પવનથી ક્ષોભ "વારંવાર થયા કરે છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં રાગદ્વેષજનિત આકરો "પવન વાયા કરે છે અને તેથી મોટો ક્ષોભ નિરંતર ચાલ્યા કરે છે, "સમુદ્રમાં પાણીના મોજાં દરેક ક્ષણે ઉછળતા હોવાથી તે આખો "વખત ચપળ રહે છે તેમ સંસારવિસ્તાર પણ સંયોગ વિયોગ રૂપી "મોજાંઓની હારોથી ચપળ રહે છે, સમુદ્રનો કિનારો ભરતીથી આ- "કુળ રહે છે તેમ સંસાર અનેક પ્રકારના મનોરથો[1] રૂપ ભરતીઓથી "નિરંતર આકુળ રહે છે, સમુદ્રનો એકથી બીજો છેડો દેખી શકાતો "નથી તેમ સંસારવિસ્તારનો આ કે પેલી બાજુનો છેડો[2] દેખાતો "નથી. મૂળ વાર્તામાં રત્નદ્વીપે જવાની વાત આવી હતી તે અહીં "મનુષ્યનો ભવ સમજવો. વાડીબગિચાનો શોખ તે અત્ર પાંચે ઇં- "દ્રિયના વિષયો ભોગવવાની અભિલાષાઓ સમજવી. ત્યાં પ્રાણી કોડાં, "શંખલાં, કોડિઓ, અને કાચના ટૂકડાઓ એકઠાં કરે છે એમ "કહેવામાં આવ્યું હતું તે કોડા વિગેરેને સ્થાને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતા- "વેલા વિશુદ્ધ ધર્મથી વિપરીત રીતે વર્તનારા કુધર્મો સમજવા. એ "રત્નદ્વીપમાં ધૂતારા લોકો હતા એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે સ્થાને "અહીં કુતીર્થનો ઉપદેશ કરનારો આખો વર્ગ સમજવો. વહાણોને "ઠેકાણે અત્ર જીવસ્વરૂપો સમજવા. સ્વસ્થાન (દેશ) જવું એટલે "મોક્ષ નગરે જવું એમ સમજવું, કારણ કે એમાં ખરેખરો આત્મિક "લાભ છે અને એ પ્રાણીનો પોતાનો દેશ છે. વાર્તામાં મૂઢ ઉપર "રાજા કોપ્યો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે રાજા સ્વકર્મપરિ- "ણામ (પોતાનાં કરેલાં કર્મોનાં ફળરૂપ) સમજવો, અને મૂઢને સમુ- "દ્રમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હતો એમ કહ્યું હતું તે અનંત ભવભ્રમણ "સમજવું.

આ પ્રમાણે તું વિચાર કરીશ તો ભાઇ ઘનવાહન! તને આખી વાર્તાનો અંદરનો સાર બરાબર સમજાઇ જાય એમ છે, છતાં તને બરાબર વિશેષ સમજણ પડે તેટલા માટે હું વિસ્તારથી તેની હકીકત તારી પાસે સ્પષ્ટ કરૂં છું.

---

૧ સંયોગ વિયોગ પ્રાણીના મનને અસ્તવ્યસ્ત કરે છે તેથી તે મોજાં સાથે બરાબર સરખાવાય છે. નવું નવું મેળવવાના મનોરથો પ્રાણીને વ્યાકુળ રાખે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

૨ છેડો સંસારનો જ્ઞાનીઓ દેખે છે તે પણ અમુક પ્રાણીની અપેક્ષાએ અને તે પણ તેનો બીજી તરફનો છેડો. બાકી સંસારમાં રહેલા અલ્પજ્ઞ પ્રાણીઓ તો એકે છેડો દેખી શકતા નથી.

(૧) ચારૂના વર્તનનો ભાવાર્થ.

જેવી રીતે ચારૂ વસંતપુર નગરથી નીકળ્યો, સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું, રત્નદ્વીપે પહોંચ્યો, ત્યાં જઇને સાચાં અને બનાવટી રત્નોમાં તફાવત શો છે તે બરાબર સમજ્યો, વાડીબગિચામાં ફરવાનો મોજશોખ પોતે જરા પણ કર્યો નહિ, ધૂતારા લોકો કોણ કોણ છે તેને ઓળખી લીધા, ખોટાં રત્નોને બીલકુલ ગ્રહણ જ ન કર્યાં, સાચાં અને મૂલ્યવાળાં સુંદર રત્નો લેવાનો જ વેપાર કર્યો, થોડા વખતમાં કિમતી સારાં રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો, એ દ્વીપના ઉત્તમ લોકોનાં મનને પોતા તરફ જીતી લીધાં, પોતાનું વહાણ ભરી લીધું અને તે પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધનાર થયો-તેવી રીતે જે અત્યંત સુંદર (સુંદરતમ) જીવો હોય છે તેમનામાં ભવ્યતા હોવાને કારણે જેવા તેઓ અસાંવ્યવહાર જીવરાશિમાંથી બહાર નીકળે છે કે થોડા વખતમાં સંસારના મોટા વિસ્તારને તેઓ ઓળંગી જાય છે અને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં પણ તેઓનાં કર્મો પાતળાં હોવાથી પોતાને તજવા યોગ્ય શું છે અને આદરવા યોગ્ય શું છે તેનો તફાવત બરાબર વિવેકપૂર્વક જાણે છે. આવા પ્રાણીઓ વિચાર કરે છે કે અહો! આ મનુષ્યનો ભવ પામવો ઘણો દુર્લભ છે. એ મનુષ્યપણું ખરેખરાં સાચાં (ભાવ) રત્નોની ખાણ છે, સત્ય અનંત સુખ નિર્વાણ (મોક્ષ)નું કારણ છે. અહો! આવો મનુષ્યનો ભવ આપણને મળી ગયો છે, આપણે હવે આવા ઉત્તમ સ્થાને પહોંચ્યા છીએ, તો હવે ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર પરિણામ નીપજાવનાર ઇંદ્રિયના વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી એ આપણી જેવાને જરા પણ યોગ્ય નથી. આવા અતિ સુંદર પ્રાણીઓ સર્વજ્ઞ મહારાજનો મહા માર્ગ અન્ય કોઇના ઉપદેશ વગર પોતાની જાતે જ પ્રાપ્ત કરી લે છે. એવા પ્રાણીઓ કુતીર્થીઓથી કદિ પણ છેતરાતાં નથી, ખોટા ધર્મ ગ્રહણ કરવાના કાર્યમાં પડતા નથી અને સાધુધર્મ ગ્રહણ કરવા રૂપ સાચાં રત્નોનો વેપાર જ આખો વખત કરે છે. તેમજ ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, નિર્લોભતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, મૂર્છાત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, શાંતિ વિગેરે ગુણરત્નો દરેક ક્ષણે એકઠાં કરે છે; વળી તેઓ સદ્‌ગુરૂને, સાધુઓને, સાધર્મી ભાઇઓને પોતાની તરફ આકર્ષે છે, સદ્‌ગુણોવડે આત્માને પૂરે છે અને ખરેખરા પોતાનું કામ કરનારા થાય છે.[1]

(માર્જિન: અતિસુંદર જીવવર્તન.)

---

૧ અત્ર સમુદ્ર સાથે સંસારવિસ્તારને સરખાવ્યો, રત્નદ્વીપને મનુષ્યભવ સાથે સરખાવ્યો, ખોટાં રત્નો અને સાચાં રત્નોમાં તીર્થી અને સર્વજ્ઞધર્મ કથિત

[ચાલુ.

(૨) યોગ્યના વ્યાપારનો ભાવાર્થ.

ત્યાર પછી બીજા મિત્ર યોગ્યે રત્નદ્વીપે જઇને રત્નના ગુણદોષની વિચારણા કરી, રત્નો ગ્રહણ કરવા માટે કાંઇક વેપાર પણ કર્યો, પરંતુ જેમ એને વાડીબગિચામાં હરવાફરવાનો શોખ થયા કર્યો અને તેને લઇને એનો ઘણો વખત નકામો ચાલ્યો ગયો, એ ત્યાં ઘણો વખત રહ્યો ત્યારે એને માત્ર બહુ થોડાં રત્નો જ મળ્યાં, તેમાં પણ એણે બહુ મુલ્યવાળાં ઉમદાં રત્નોનો સંગ્રહ એકઠો કર્યો નહિ–તેવી રીતે ભાઇ ધનવાહન! મધ્યમ સુંદર (સુંદરતર) જીવો હોય છે તેમનામાં ભવ્યતા હોવાથી તેઓ પણ ધીમે ધીમે મનુષ્યભવમાં આવે છે અને તેઓ પણ લઘુકર્મી હોવાથી ગુણ અવગુણની પરીક્ષા કરી શકે છે, અને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને શ્રાવકોને યોગ્ય કાંઇક કાંઇક ગુણરત્નોની પણ પ્રાપ્તિ કરે છે, પરંતુ તેઓ લોભ ઉપર જીત મેળવી શકતા ન હોવાથી અને તેઓની ઇંદ્રિયો ચપળ હોવાથી તેઓને ધન અને ઇંદ્રિયના વિષયો તરફ વારંવાર ખેંચાણ થયા કરે છે અને તે બાબતની ઘણી આકરી લત લાગી જાય છે અને ધન વિષયમાં આસક્ત રહી બાપડા ઘણો વખત નકામો કાઢે છે અને થોડી વાર રત્નનો વ્યાપાર કરે છે તો પણ શ્રાવકયોગ્ય સાધારણ કિંમતનાં ગુણરત્નો એકઠાં કરે છે, તેઓ સાધુધર્મમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવાં મહા મૂલ્યવાળાં ગુણરત્નો એકઠાં કરી શકતા નથી.[1]

સુંદર જીવવર્તન.

(૩) હિતજ્ઞ વ્યવહાર ભાવાર્થ.

ત્યાર પછી ત્રીજો મિત્ર હિતજ્ઞ રત્નદ્વીપે (મનુષ્યભવે) તો પહોંચ્યો, પણ તેને બાપડાને તો રત્નની પરીક્ષા જ આવડી નહિ, બીજાની હોશિયારી પ્રમાણે હરવાફરવાની સ્થિતિ તેણે પ્રાપ્ત કરી, વાડીબગિચા અને

[illegible] બતાવ્યાં, [illegible] વણિકનો બતાવ્યાં, વિશિષ્ટ લોકો તે સાધુ અને સુ[illegible] [illegible] આત્મા બતાવ્યો અને રત્નો [illegible] [illegible] જ જ્ઞાન થાય છે, [illegible] આવે છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જ [illegible] થાય છે.

[illegible]

વિહારોના મોજશોખમાં આનંદ માન્યો, રત્નમાં ખરાં મૂલ્યવાન રત્નો ગ્રહણ કરવાનું કાર્ય ન કર્યું, પારકાને છેતરનારા ધૂતારા લોકોને ઓળખ્યા નહિ, ઉપર ઉપરથી ઝગઝગતા કાચનાં ટૂકડા, શંખલાં અને કોડાઓ એકઠાં કર્યાં, એ શંખલા વિગેરે ઘણાં મૂલ્યવાન છે એવો મનમાં વગર સમજાણે નિર્ણય કરી દીધો અને ચારૂ સાથે ઉપદેશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં (પોતાને) આત્માને છેતર્યો તે પ્રમાણે ભાઇ ધનવાહન!

સુંદર (સામાન્ય) જીવોમાં ભન્યતા હોય છે તેથી જ્યારે તેઓ સુરકેલીએ મનુષ્યપણું પામે છે ત્યારે પણ કાંઇક ભારેકર્મીપણાને લઇને તેઓ ધર્મને શુણ અને દોષ ક્યાં લાગે છે, તેનાં કારણો શાં છે તેની પરીક્ષા જાતે ન કરી શકે તેવા રહે છે, બીજા પ્રાણીઓ પાસે ઉપદેશ લેવા યોગ્ય પોતે હોય એવી પરિસ્થિતિમાં પોતાની જાતને મૂકે છે, પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયો ધન અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતમાં મહાન્ પ્રતિબંધ કરી બેસે છે, સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ વિશુદ્ધ ધર્મરત્નને ઉપાર્જન કરવાનું કામ જરા પણ કરતા નથી, કુતીર્થીઓની જાળ પાથરવાની અને તે દ્વારા છેતરવાની બાજી સમજી શકતા નથી, શાંતિ, દયા, ઇંદ્રિયનિગ્રહ વિગેરે અમૂલ્ય રત્નોને કિંમત વગરનાં ગણે છે અને પોતાના ખરી સમજણ ન હોવાથી બહારથી ઝગઝગાયમાન થતાં બનાવટી રત્નો જેવાં કુધર્મનાં અનુષ્ઠાનો ધર્મબુદ્ધિએ કરે છે અને વળી તે ઘણાં સુંદર છે, લાભ કરનાર છે એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે છે અને તેમ કરીને સદ્ગુરૂનો યોગ થવા પહેલાં પોતાના આત્માને ખરેખર છેતરે છે એમ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે.[1]

સામાન્ય ઉપવર્તન.

(૪) મૂઢવંચકતા-ભાવાર્થ.

મૂઢ રત્નદ્વીપમાં ગયો તો પણ જેમ તેને રત્નની પરીક્ષા કરતા આવડી જ નહિ, બીજાના ઉપદેશથી રત્નની પરીક્ષા તે શીખ્યો પણ નહિ, બગિચા વાડીમાં ફરતો રહ્યો અને ચિત્રોના કૌતુક વધારે રસથી જોતો જ રહ્યો, સાચાં રત્નો તરફ દ્વેષ જ રાખતો રહ્યો, કાચના કકડાઓ અને શંખલાંઓને રત્નની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતો જ રહ્યો, એવાં કાચ શંખલાં વિગેરે મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો છે એમ માનતો જ રહ્યો, ધૂતારા લોકોએ તેનું ધન ધૂતી લીધું અને તે પોતાના આત્માને બહુ જ છેતરતો

૧ અહીં આશ્ચર્ય કામ સદ્ગુરૂ બજાવે છે. ધૂર્ત લોકને સ્થાને કુતીર્થીઓ સમજવા. રત્નો સાચા ગુણે છે અને શંખલા વિગેરે અલ્પ લાભ કરનારાં અસદનુષ્ઠાનો છે. આત્મવંચન કેવું થાય છે તે અહીં ખાસ જોવાનું છે.

રહો-તેવી રીતે ભદ્ર ધનવાહન! જેઓ અત્યંત અધમ જીવો હોય છે તેઓ કોઇ પણ પ્રકારે આ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે તો પણ જાતે અભવી અથવા દુર્ભવી હોવાથી અને અત્યંત ભારેકર્મી હોવાથી તેને પોતાને ધર્મના ગુણદોષની પરીક્ષા કરતા આવડતી નથી, બીજાઓ તેમની પાસે ખરા ગુણદોષની પરીક્ષા કરવાના માર્ગ બતાવે કે વાતો કરે તે તેઓ સાંભળતા પણ નથી, પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં તેમ જ ધનના સંચયમાં ને રક્ષણમાં અત્યંત લોલતા સાથે પ્રવૃત્તિ કરે છે, શાંતિ દયા વિગેરે શુદ્ધ અનુષ્ઠાનરૂપ ગુણરત્નોનો દ્વેષ કરે છે, આખો વખત સ્નાન કરવા, હોમ કરવા, યજ્ઞ કરવા વિગેરે જીવઘાત અને જીવત્રાસનાં પાપકારી અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મબુદ્ધિ રાખે છે અને તેવાં અનુષ્ઠાનોનું આચરણ કરે છે, એવાં અનુષ્ઠાનો કરવામાં તત્ત્વબુદ્ધિ માની બેસે છે, કુતીર્થીઓ વડે તેનું ધર્મધન ચોરાય છે અને પોતાના આત્માને તે બહુ પ્રકારે છેતરે છે.[1]"

અધમ જીવવર્તન.

પ્રકરણ ૭ મું.

ચાર વ્યાપારી કથાનક (ચાલુ).

પાંચમા મુનિરાજે પોતાના વૈરાગ્યપ્રસંગની જે વાર્તા ચાર વ્યાપારીની કહી તેનો ભાવાર્થ સમજાવતાં પ્રધાનપુત્ર અકલંકે આગલા પ્રકરણમાં ચાર વ્યાપારીના વર્તનનો હેતુ અને તે વાતમાં રહેલ રહસ્ય સંબંધી ખુલાસો કર્યો; હવે તે વાર્તાના બાકીના ભાગનું રહસ્ય સમજાવતાં અકલંકે જે કહ્યું તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. અકલંક આગળ કહે છે—

કૃતકૃત્ય ચારૂની પ્રેરણા.
યોગ્યને સન્માર્ગે લાવવો.
રત્નદ્વીપમાં કમાણીના રસ્તા.

૧ દૃષ્ટાંત આવતા પ્રકરણમાં ચાલુ છે.

"હવે જેવી રીતે પ્રથમ મિત્ર ચારૂએ પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી લીધું, પોતે જે હેતુએ આવ્યો હતો તે પાર પાડ્યો (પોતે કૃતકૃત્ય થયો), પોતાના સ્થાને જવાની ઇચ્છા કરીને યોગ્ય પાસે આવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે 'કેમ ભાઇ! તારે કેમ છે?,' તેના જવાબમાં યોગ્યે કહ્યું 'મિત્ર! મારૂં વહાણ તો હજુ ભરાણું નથી, મને તો હજુ સુધી થોડાં રત્નો મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યાં છે,' ત્યારે યોગ્યને તેમ થવાનું કારણ ચારૂએ પૂછ્યું, જેના જવાબમાં યોગ્યે વાડીબગિચામાં ફરવાનું પોતાને કૌતુક હતું જે રત્નસંચયમાં વિઘ્ન કરનાર છે એમ કહી સંભળાવ્યું તેવી રીતે ભાઇ ધનવાહન! ચારૂ જેવા મહાત્મા મુનિરાજો પોતાના આત્માને તપ, સંયમ, શાંતિ, સંતોષ, જ્ઞાન, દર્શન વિગેરે સાચાં મૂલ્યવાન્ રત્નોથી ભરીને જ્યારે પોતાનો અર્થ બરાબર સધાઇ રહે છે ત્યારે મોક્ષલક્ષણ સ્વસ્થાન (પોતાનો દેશ) તરફ જવાની ઇચ્છા કરે છે, તે વખતે યોગ્યનું રૂપ ધારણ કરનારા દેશ વિરતિધરો[1]ને મોક્ષ જવાનું આમંત્રણ જ જાણે કરતા હોય તેમ તેમને ધર્મદેશના આપે છે. તેના જવાબમાં શ્રાવકો તેમને કહે છે કે પોતાનામાં હજુ જોઇએ તેટલા-તેવા ગુણો એકઠા થયા નથી. તેવા ગુણરૂચિવાળા જીવોને સાધુઓ કહે છે કે-"આ મનુષ્યપણું એવું છે કે એમાં સદ્ગુણો એકઠા કરવાનું કામ બહુ સારી રીતે થાય છે અને તેમ કરવું તે તમારા પોતાના તાબામાં છે, તમારે આધીન છે, છતાં અમારી પેઠે તમે પણ ગુણરત્નો સંપૂર્ણ એકઠાં કરવાનું કામ કેમ કર્યું નહિ?"

આવો સવાલ સાંભળીને દેશવિરતિધર શ્રાવકો[3] ઉપદેશ આપનાર ગુરૂને જવાબ આપતાં સંપૂર્ણ ગુણો એકઠાં કરવામાં વિઘ્નભૂત થયેલ પોતાની વિષયોમાં લોલુપતા અને ધનમાં આસક્તિ કારણ તરીકે જણાવે છે. જાતે સરળ હોવાથી પોતાની સાચી સ્થિતિ જણાવી દે છે.

ત્યાર પછી ચારૂએ યોગ્યને કહ્યું[4] હતું કે ભાઇ! વાડીબગિચાનો તારો શોખ જરા પણ સારો નથી, અને અહીં સુધી આવીને રત્નો એકઠાં કરવાનું ન થાય અને ઉલટું આત્મવંચન થાય તે તારા જેવાને ઘટતું નથી. વળી મિત્ર! તું જાણે છે કે અહીંનાં રત્નો સુખનાં કારણ

---

1 જુઓ આ૨ા પ્રકરણનું પૃ. ૧૭૭૧-૨.

2 દેશે થપતો ત્યાગ કરનાર શ્રાવકો.

3 અહીં એના ખરા અર્થમાં એ શબ્દ સમજવાનો છે. નામધારી શ્રાવકોને અત્ર સ્થાન નથી.

4 જુઓ આ૨ા પ્રકરણનું પૃ. ૧૭૦૪.

"છો! અને એમ કરવાથી તો જ્ઞાન વિગેરે ખરાં સાધનો પ્રાપ્ત કર-
"વામાં ઉલટો અંતરાય થાય છે. અને ભદ્રો! તમે સારી રીતે જાણો
"છો કે ઇંદ્રિયના વિષયો પરિણામે ઘણા ભયંકર છે, મનને ઉથલ-
"પાથલ કરનારા છે, સ્ત્રીઓ બહુ ચંચળ હૃદયની હોય છે, એ જાતે
"લાંબા વખતનાં સુખનું સ્થાન કદિ બની શકતી જ નથી, વળી એ
"આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનું કારણ અનેક પ્રકારે બને છે; વળી તમે જાણો
"છો કે જ્ઞાન સારી ગતિનો માર્ગ દર્શાવવામાં દીપક સમાન છે, મનમાં
"અત્યંત આનંદનું કારણ બને છે, ખરાબ યોનિઓમાં જન્મ પામવા
"રૂપ ખાડામાં પડતાં બચાવવા માટે હાથનો ટેકો આપનાર છે; તેમજ
"દર્શન મનને અનંત પ્રમોદ કરાવનાર છે અને વળી મહા સુખ આપનારા
"મોક્ષમાં જાતે એકદમ નિક્ષેપ કરનાર છે; અને ચારિત્ર હૃદયમાં
"એક પ્રકારનો હમેશનો ઉત્સવ કરનાર છે અને જીવરૂપ વસ્ત્રપર
"અનાદિકાળથી લાગેલા મેલને દૂર કરવા સારૂ પાણીનું કામ કરનાર
"છે; તપ સર્વસંગરહિતતા વિગેરે ગુણસમૂહોને આપનાર છે અને
"નહિ લાગેલા કચરાને લાગતા અટકાવનાર છે; તેમજ સંયમ ભવ-
"ભ્રમણમાં થતા ભયોને દૂર કરી ભવિષ્યકાળમાં થવાના ભારે હર્ષનું
"કારણ બને છે. અરે ભદ્રલોકો! તમે આ હકીકત પણ સારી રીતે
"જાણો છો છતાં તમારી આ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) કેટલી? તમને આ
"મોહ શો? તમારૂં આત્મવંચન (છેતરવાપણું) કેવું? તમારૂં આત્મ-
"વૈરીપણું કેટલું? કે જેને લઇને તમે વિષયોમાં આવડી બધી આ-
"સક્તિ રાખો છો, સ્ત્રીઓમાં મોહ પામી જાઓ છો, ધન ઉપર આટલો
"બધો લોભ રાખો છો, સગાઓ ઉપર આવડો સ્નેહ રાખો છો, જુવાની
"ઉપર આટલા બધા મલકાઇ જાઓ છો, તમારૂં પોતાનું રૂપ જોઇને
"એવડા રાજી રાજી થઇ જાઓ છો, તમને અનુકૂળ સંગ-પ્રસંગો પ્રાપ્ત
"થાય તેની પાલના કરો છો, તમને તમારા હિતનો ઉપદેશ આપનાર પર
"ક્રોધ કરો છો, ગુણને દોષ આપો છો, અમારા જેવા તમને સહાય
"કરનાર સાથે હોવા છતાં સન્માર્ગથી નાસી જાઓ છો-ખસી જાઓ છો,
"સાંસારિક સુખોમાં રાજી થઇ જાઓ છો, અને વળી તમે જ્ઞાનનો અ-
"ભ્યાસ કરતા નથી, દર્શનનો આદર કરતા નથી, ચારિત્ર પાળતા નથી,
"તપ કરતા નથી, સંયમ ધારણ કરતા નથી અને આત્માને અનેક
"ગુણના ભાજનભૂત કરતા નથી!! આ તે તમારી કેટલી બધી
"ભૂલ કહેવાય! આ તમારો પ્રમાદ અને આ તમારી આત્મવંચકતા
"કેટલી બધી આકરી અને નુકસાન કરનારી કહેવાય! આ પ્રમાણે જ્યાં-
"સુધી તમે ચલાવ્યા કરો ત્યાંસુધી ભદ્રો! આ મનુષ્યભવ તમને પ્રાપ્ત

બાગબગિચાના મોજશોખો કરવા વિગેરે બાબતની પોતાની આખી વર્તના કહી બતાવી–તેવી રીતે ભાઇ ધનવાહન! પ્રાણીઓના સંબંધમાં જે હકીકત બને છે તે તું વિચારી જો. ઘણા પ્રાણીઓ મિથ્યાદષ્ટિવાળા હોય છે પણ ભદ્ર હોય છે અને જાતે ભદ્રક હોય છે તેવાઓને મહાત્મા સાધુઓ સાચો ઉપદેશ આપવા તૈયાર થાય તે ચારૂ હિતજ્ઞ પાસે ગયો તેની બરાબર સમજવું. ત્યાર પછી મહાત્મા સાધુઓ ભદ્રક મિથ્યાદષ્ટિઓને ધર્મદેશના આપીને તે દ્વારા મોક્ષગમનનું આમંત્રણ કરે છે, જેનો જવાબ આપતાં પેલા મિથ્યાદષ્ટિ (વ્યાપારી) કહે છે કે "સાહેબ! અમે પણ ધર્મ તો કરીએ છીએઃ જુઓ, અમે દરરોજ સ્નાન કરીએ છીએ, અગ્નિહોત્ર ઘરમાં રાખ્યો છે તેને બળિદાન આપીએ છીએ, તેમાં તલ હોમીએ છીએ અને લાકડાં (સમિધ્) બાળીએ છીએ, ગાય ભૂમિ અને સોનાનું દાન દઇએ છીએ, વાવ કૂવા તળાવ ખોદાવીએ છીએ, કન્યાદાન આપીએ છીએ." આ સર્વ હકીકત કહે છે તે તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓએ એકઠાં કરેલા કાચ વિગેરેના ટૂકડાઓ બરાબર સમજવું.

હિતજ્ઞે માનેલો ધર્મ વ્યવહાર.

કાચતુલ્યતા.

વળી એવા પ્રાણીઓ સુસાધુઓને જણાવે છે કે "સાહેબ! અમે સુખે રહીએ છીએ કારણ કે અમે માંસ ખાઇએ છીએ, દારૂ પીએ છીએ, બત્રીશ પ્રકારનાં ભોજન અને તેત્રીશ પ્રકારનાં શાક આરોગીએ છીએ, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરીએ છીએ, અતિ સુંદર ઉજળાં મૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો પહેરીએ છીએ, [1]પંચ સુગંધીયુક્ત પાન ચાવીએ છીએ, વિચિત્ર પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ શરીરપર ધારણ કરીએ છીએ, આખા શરીરપર વિલેપન કરીએ છીએ, ધનનો મોટો ઢગલો એકઠો કરીએ છીએ, અમારા ધ્યાનમાં આવે તેવી ચેષ્ટાઓ કર્યા કરીએ છીએ, અમારા દુશ્મનની એક જરા ગંધ પણ સહન કરતા નથી, અમારી કીર્તિને ચોતરફ ફેલાવીએ છીએ, અમે જાણે મનુષ્યભૂમિના દેવતા હોઇએ એવી અમારી કાંતિ અને વર્તના બતાવીએ છીએ અને મનુષ્ય-

કૌતુક તુલ્યતા.

---

૧ પંચસુગંધીઃ પાનમાં પાંચ સુગંધી નખાય છે. એવું પાન લીજતદાર કહેવાય છે.

कर्पूरककोललवंगपुष्पगुवाकजातिफलपंचकेन ।
समांशभागेन च योजितेन मनोहरं पञ्चसुगन्धकं स्यात् ॥

કપૂર, બકુલની છાલ, લવીંગના પુષ્પ, વજ અને જાઇફળ એ પાંચેને પ્રમાણસર યોજવાથી પંચસુગંધી તાંબુલ થાય છે.

પણામાં જે જે સારભૂત હોય તે તે સર્વ બાબતોનો જાતે અનુભવ લઇએ છીએ." આવા પ્રકારની વાતો કરવી તે પોતાનો વાડીબગિચામાં ફરવાનો શોખ હતો તે સર્વ બાબત હિતજ્ઞે કહી બતાવી તેની બરાબર સમજવું.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને ચારૂને પોતાના મનમાં હિતજ્ઞ તરફ ઘણી જ કૃપા ઉત્પન્ન થઇ તે દયાની પ્રેરણાથી રંગાયલા હૃદયે તેણે કહ્યું "ભદ્ર! તને પાપી ધૃતારા લોકોએ ખરેખર છેતર્યો જણાય છે અને તું પોતે ભોળો હોવાથી રત્નની પરીક્ષા જરા પણ કરી શક્યો નથી, રત્નમાં ગુણ ક્યા છે અને દોષો (blots)-(એબો) કઇ છે તે તું બીલકુલ સમજ્યો જ નથી અને વળી રત્નદ્વીપે તું વ્યાપાર કરી રત્ન કમાવા સારૂ આવ્યો છે તો તારે અહીં ફરવા હરવાનું કૌતુક તો જરા પણ રાખવું જ ન જોઇએ, કારણ કે પરમાર્થની નજરે એમાં તને ખરેખરી આખરે છેતરાણ જ જવાની છે." [1]આવી મતલબની તેની વાત સાંભળીને હિતજ્ઞને મનમાં નિશ્ચય થયો કે ચારૂ પોતાના ઉપર ખરેખરો પ્રેમભાવ રાખનાર છે અને રત્નની પરીક્ષા કરવામાં તેનું જ્ઞાન પાકું થઇ ગયેલું છે, ત્યાર પછી ચારૂની સલાહ પ્રમાણે પોતે ફરવા હરવા જોવા વિગેરે બાબતનું કૌતુક છોડી દેવાની ઇચ્છા જણાવી અને પોતાને રત્નની પરીક્ષા કેમ થઇ શકે તે સંબંધી સવાલો પૂછ્યા. પોતે ચારૂના વર્તનથી એટલો બધો રાજી થઇ ગયો કે તે વાતને પરિણામે તે તેનો શિષ્ય થઇ ગયો. ચારૂ પણ હિતજ્ઞના ગુણપ્રેમથી રાજી થઇ ગયો, તેને રત્નની પરીક્ષા શીખવી અને હિતજ્ઞ તે કામમાં પાવરધો થઇ ગયો, ત્યાર પછી કૃત્રિમ ખોટાં રત્નોનો ત્યાગ કરીને માત્ર સાચાં રત્નો મેળવવાના કામમાં હિતજ્ઞ એકચિત્તે લાગી ગયો—આ પ્રમાણે વાર્તા મુનિરાજે આપણને કહી હતી તેનો ભાવાર્થ તું બરાબર વિચાર.

યોગ વંચકતા. કરૂણાતત્પર મુનિઓ જ્યારે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રાણીઓને જુએ છે ત્યારે તેઓ તેને નીચે પ્રમાણે કહે છે "ભદ્રો! તમે ખરેખર ધર્મશીળ છો અને આત્મ-
"બુદ્ધિએ સાચો માનીને તમે ધર્મ કર્યા કરો છો,
"પરંતુ સાચો ધર્મ ક્યાં છે અને કેવો છે તે તમારા ભોળપણને લઇને
"તમે જાણી શકતા નથી. હિંસાનાં કામો કરવાથી ધર્મ કદિ થતો નથી.
"ભગવાનનો વિશુદ્ધ ધર્મ તો સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયામય હોય તે જ

---

૧ જુઓ પૃ. ૧૭૦૫-૬. અહીં તે હકીકતનો સાર લખ્યો છે, વિગતમાટે હકીકત ત્યાંથી જોઇ લેવી.

"હોઇ શકે છે અને અત્યારે તમે જે હોમ અથવા યજ્ઞો કરો છો તે
"તો તેનાથી વિરુદ્ધ છે. ધર્મની બુદ્ધિથી આવી રીતે તમારે અધર્મનું
"સેવન કરવું કોઇપણ રીતે યુક્ત નથી. વળી તમે હમણા જણાવ્યું કે
"તમે સુખે રહો છો કારણ કે તમે માંસ ખાઓ છો વિગેરે, તે પણ
"તમારૂં અજ્ઞાન જ બતાવે છે અને ડાહ્યા સમજુ માણસો તો એવી
"વાત સાંભળીને જરૂર હસવા જ મંડી જાય તેવું છે; કારણ કે જ્યાં
"શરીરની બાજુમાં જ અથવા શરીરમાં જ અનેક પ્રકારની પીડાઓ
"સાથે જ રહેલી હોય, અનેક પ્રકારના રોગો વળગી રહેલા હોય, ઘડ-
"પણ એકદમ જલ્દીથી ચાલ્યું આવતું હોય, રાજ્ય તરફની તેમજ
"બીજા અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ અને ત્રાસો શરીરને અને મનને
"સંતાપ આપી રહ્યા હોય, જુવાની વાંકી ચુંકી ચાલી જનાર (અથવા
"ઢંગધડા વગરની) હોય, પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિઓ સર્વ પ્રકારનાં દુઃ-
"ખોને ઉત્પન્ન કરનાર હોય, વહાલાંઓના વિયોગો મનને બાળી નાખતાં
"હોય, પોતાને ન ગમે તેવા અપ્રિયના સંયોગો મનને આકુળવ્યાકુળ
"કરી દેતા હોય, દરરોજ મરણ વધારે ને વધારે નજીક જ આવ્યા
"કરતું હોવાનો ભય માથે લટકી રહેલો હોય, શરીર અપવિત્ર પદા-
"ર્થોને એકઠા કરી રાખવાનાં ભંડાર જેવું હોય, વિષયો માત્ર પુદ્ગળોના
"પરિણામ માત્રને જ બતાવનારા હોય, આખું જગત અસંખ્ય દુઃખોથી
"ભરેલું જ હોય, ત્યાં પ્રાણીઓને 'સુખ'ની વાત શી કરવી? એમાં
"સુખનો સવાલ જ ક્યાં રહે છે? પરમાર્થે એ સર્વ એકલું દુઃખ જ છે,
"પણ તમને એમાં સુખનો ખોટો ખ્યાલ બંધાઇ ગયો છે. એ જે
"તમને ખોટો ભ્રમ થયો છે તે તમારાં કર્મોને લઇને જ થયો છે અને
"તે અનંત સંસારમાં ભમવાનું જ કારણ છે. તેટલા માટે ભદ્રો!
"આવો સુંદર મનુષ્યનો ભવ મહા મુશ્કેલીએ પામ્યા છો, તમને ધર્મ
"કરવાને યોગ્ય સર્વ સામગ્રીઓ અને અનુકૂળતાઓ પણ મળી ગઇ
"છે, અમારો ઉપદેશ પણ તમને ચાલુ મળ્યા કરે છે, શુભ પ્રાપ્ત
"કરવા એ પણ તમારે પોતાને સ્વાધીન છે, જ્ઞાનાદિ મોક્ષનો માર્ગ
"ઉઘાડો છે, જીવ વસ્તુસ્વભાવે અનંત આનંદરૂપ છે, જીવના અસલ
"સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એ જ તેનો મોક્ષ છે અને તે પ્રાપ્તિ બોધ
"(જ્ઞાન), શ્રદ્ધા (દર્શન) અને અનુષ્ઠાન (ચારિત્ર)થી ઉપર જ આ-
"ધાર રાખે છે—આ સર્વ બાબતો છતાં તમે તમારા આત્માને આટલો
"બધો છેતરો છો એ બીલકુલ યોગ્ય નથી."

મહાત્મા મુનિનાં આવાં સુંદર વચનો સાંભળીને ઉત્તમ જેવા ભદ્રક ભાવ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો હોય છે તેઓ વિચાર કરે છે કે એ

મહાત્મા મુનિઓ પોતાની તરફ ખરેખરો સાચો પ્રેમ રાખનારા છે, મહાત્મા મુનિઓનું જ્ઞાન ઘણું વિશાળ છે એ વાત પણ તેમના મનપર ઠસી જાય છે. ત્યાર પછી ઉપદેશને પરિણામે જે સુંદર વાસનાઓ થઇ આવેલી હોય છે તેને લઇને ધનપ્રાપ્તિ કરવાનો અને વિષયો ભોગવવાનો જે પ્રતિબંધ[1] અત્યાર સુધી તેઓને થતો હતો તે ઘટતો જાય છે, નિવર્તતો જાય છે, દૂર થતો જાય છે; અને પછી તે મુનિમહારાજને સાચો ધર્મ પૂછે છે, પોતે તેમની પાસે શિષ્યભાવ ધારણ કરે છે અને વિનય વિગેરે ગુણોએ કરીને ગુરૂમહારાજનાં મનનું રંજન કરે છે. ગુરૂમહારાજ પણ પ્રસન્ન થઇને ગૃહસ્થદશાને ઉચિત તથા સાધુપણાને ઉચિત ધર્મમાર્ગ તેને બતાવે છે અને ઘણી યતનાપૂર્વક તે પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો પણ બતાવે છે. તે આ પ્રમાણેઃ—

શ્રાદ્ધ ધર્મ યોગ્યતા અને તે ઉપાર્જનનો ઉપાય.

"ભદ્રો! તમે વિશુદ્ધ ધર્મોનું સાધન તમારા આત્માને પ્રાપ્ત થાય
"એવી ઇચ્છા રાખો છો તો તમારૂં પ્રથમ કર્તવ્ય
"તો એ છે કે શરૂઆતમાં તમારે દયાળુતા સેવવી,
"બીજાનો જરા પણ તિરસ્કાર કરવો નહિ, ક્રોધીપણું
"તદ્દન છોડી દેવું, ખરાબ માણસો (દુર્જન) સાથેનો
"સંબંધ સર્વથા તજી દેવો, જુઠાપણા (ખોટું બોલ-
"વાપણા)નો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અન્યના ગુણ તરફ પ્રેમ કરવાનો
"અભ્યાસ પાડવો, ચોરી કરવાની બુદ્ધિ પણ ન કરવી, મિથ્યાભિ-
"માનને તદ્દન તજી દેવું, પરસ્ત્રીનો કોઇ પણ પ્રકારનો અભિલાષ તદ્દન
"ન કરવો, પોતાને ધન ઋદ્ધિ કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેનો ગર્વ
"છોડી દેવો, દુઃખી પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી છોડાવવાની ઇચ્છા ધારણ
"કરવી, ગુરૂમહારાજની ભક્તિ કરવી, દેવને વંદન કરવું, સગાંસંબં-
"ધીઓનું યોગ્ય સન્માન કરવું, પ્રેમ રાખનાર જનોની હોંસો પૂરી
"કરવી, મિત્ર વર્ગને અનુસરવું, પારકાના દોષો કે અપવાદો જરા પણ
"બોલવા નહિ, પારકાના ગુણોને ગ્રહણ કરવા, પોતાના ગુણોની પ્રશંસા
"કરતા શરમાવું, પોતે જરા નાનું સરખું સારૂં કામ (સુકૃત્ય) કર્યું
"હોય તો તેને પણ મનમાં વારંવાર સંભાર્યા કરવું, પારકાને માટે—
"પરોપકાર કરવા સારૂ બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો, મહાપુરૂષોની સાથે
"પ્રથમ [2]બોલાવવું કરવું અને કરનાર માણસોની હોંશમાં અનુમોદના
"કરવી, પારકાના મર્મો (ખાનગી વાતો) જરા પણ પ્રગટ કરવા નહિ,

1 પ્રતિબંધઃ [illegible]

2 [illegible] કરવો.

"અને હમેશા સારો વેષ પહેરવો અને આચારો પણ સારાં રાખવાં-
"આ પ્રમાણે કરવાથી સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા શુદ્ધ ધર્મનું અ-
"નુષ્ઠાન કરવાની યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે.[1]

"ત્યાર પછી ગૃહસ્થ (શ્રાદ્ધ-શ્રાવક) થયા હોય તેમણે અકલ્યાણ
"મિત્રનો[2] સંબંધ છોડી દેવો, કલ્યાણ મિત્રોની[3] સે-
"વના કરવી, પોતાને ઉચિત સ્થિતિમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
"ન કરવું, વ્યવહારમાર્ગે (લોકમાર્ગે)ની હમેશા
"અપેક્ષા રાખવી, ગુરૂમહારાજને-વડીલ પુરૂષોને યોગ્ય
"માન આપવું, તેઓ જે ફરમાન કરે તે પ્રમાણે વર્તવું, દાન વિગેરે
"સદ્ગુણોમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભગવાન્ દેવની ઉદાર પૂજા કરવી,
"સાધુમહાત્મા પુરૂષોની નિરંતર શોધ કર્યા કરવી, તેમનો સંયોગ મેળવીને
"ધર્મશાસ્ત્રનું વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરવું, મહા યત્નપૂર્વક તેની પર્યાલોચના
"કરવી, તેમાં કહેલ બાબતોનો અર્થ સમજી વિધાનપૂર્વક તેનું અનુષ્ઠાન
"કરવું, ધૈર્યને ધારણ કરવું, ભવિષ્યકાળનો વારંવાર વિચાર કરવો, મરણને
"વારંવાર નજર સન્મુખ રાખ્યા કરવું, પરલોક સાધનમાં તત્પરતા
"રાખવી, ગુરૂમહારાજની સેવના કરવી, યોગપટ્ટનું[4] દર્શન કરવું, તેના
"રૂપને પોતાના મનમાં વારંવાર સ્થાપન કરવું, ધારણાને સ્થિર કરવી,
"કોઇ પણ પ્રકારનો આંતર વિક્ષેપ થાય તેવો માર્ગ તજી દેવો, યોગ-
"(મન વચન કાયા)શુદ્ધિ થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો, ભગવાનનાં
"મંદિરો તેમજ મૂર્તિઓ તૈયાર કરાવવાં, તીર્થંકર મહારાજનાં વચનોને
"લખાવવાં,[5] મંગળજાપ (નવકારમંત્રસ્મરણ) વારંવાર કર્યા કરવો,

સાધુધર્મ યોગ્યતા તદુપાર્જન માર્ગ.

---

૧ આ પ્રમાણેના ક્રમસર સદ્ગુણો શાસ્ત્રમાં બીજી કોઇ જગાએ લખેલાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરતાં મને તે મળી શકયા નથી. આ સદ્ગુણો ઘણા સુંદર છે અને ધર્મયોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવે તેવા છે તેમાં સંદેહ નથી. માર્ગાનુસારીના ગુણોને આધારે તેની રચના થઇ હોય એમ જણાય છે. મો. ક.

૨ અકલ્યાણમિત્રઃ પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં વિઘ્ન કરનાર અવગુણોનું સમુચ્ચય નામ. એમાં મોહ વિગેરે સર્વ આંતર રિપુઓનો સમાવેશ થાય છે.

૩ કલ્યાણમિત્રઃ પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય આપનાર. એમાં ચારિત્રરાજ વિગેરે આંતર બંધીઓનો સમાવેશ થાય છે. ખરા પ્રેમીઓનું એ સમુચ્ચય નામ છે.

૪ યોગપટ્ટઃ યોગી લોક યોગાભ્યાસ વખતે કેડે વસ્ત્ર બાંધે છે તે જણાય છે.

૫ વચનોને લખાવવાં એટલે પુસ્તકોદ્ધાર કરવો.

"ચાર શરણોને[1] વારંવાર અંગીકાર કરવાં, પોતાનાં દુષ્કૃત્યો (ખરાબ "કામો)ની વારંવાર નિંદા[2] કરવી, પોતાનાં સારાં કામોની વારંવાર "અનુમોદના કરવી, મંત્ર દેવોની પૂજા કરવી, પૂર્વ પુરૂષોની સુંદર વર્તના- "ઓનાં ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ જ્ઞાનમાં "વારંવાર રમણ કર્યા કરવું-એ પ્રમાણે કરવાથી સાધુ મહારાજના "ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની તમારામાં યોગ્યતા આવશે.[3]

સિદ્ધાન્ત ગ્રહણ પાત્રતાનાં કારણો.

"ત્યાર પછી તમે બાહ્ય અને અંતર સંગનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી "અને પારકા મળેલા આહાર ઉપર આધાર રાખ- "નાર ભાવમુનિ થયેલ હોવાથી તમારે [4]ગ્રહણશિક્ષા "ધારણ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ સમ- "જવાની બરાબર જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી; "પોતાનાં અને પારકાં શાસ્ત્રોને બરાબર જાણનાર, પારકાનું હિત કર- "વાનાં કાર્યમાં સદા તત્પર, સામા માણસના હૃદયનો આશય બરાબર "સમજનાર, અને પોતાના નામને સાર્થક કરનાર ગુરૂમહારાજ સાથે "સાચો સંબંધ કેવી રીતે થાય તેની શોધ કરવી; ગુરૂમહારાજનો "વિનય[5] બરાબર કરવો, અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિધિઓ[6] કરવા તત્પર રહેવું,

---

૧ **ચાર શરણઃ** અરિહંત શરણ, સિદ્ધ શરણ, સાધુનું શરણ, અને કેવળી-ભાષિત ધર્મનું શરણ.

૨ **નિંદાઃ** પોતે ખરાબ કામ કર્યાં હોય અથવા સમુચ્ચયે જે જે દુષ્કૃત્યો હોય તેની નિંદા કરવી, કામ કરનારની નહિ પણ ખરાબ કામોની નિંદા કરવી, તે ન કરવાં યોગ્ય છે એમ કહેવું. આ તફાવત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. અન્યની નિંદા કરવાનો કોઇને અધિકાર નથી.

૩ આ કઇ હદની વાતો છે અને આપણે કયે સ્થાને છીએ તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. શ્રાવક તો નહિ પણ શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા ક્યારે થાય અને સાધુપણાની યોગ્યતા ક્યારે થાય તે વિચારવાથી પોતાનું સ્થાન ધર્મ-વિકાસમાં ક્યાં છે તે સમજાશે.

૪ **ગ્રહણશિક્ષાઃ** દરરોજ સૂત્ર અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે.

૫ **વિનયઃ** પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના ૬૫ માં દ્વારમાં બાવન (૫૨) પ્રકાર વિનયના બતાવ્યા છે. **તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુળ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવીર, ઉપાધ્યાય** અને **ગણી** એ તેરની આશાતના ન કરવી, તેમના તરફ ભક્તિ રાખવી, તેમનું બહુમાન કરવું અને તેમની કીર્તિ પ્રગટ કરવી એ પ્રત્યેક સાથે ગણતાં બાવન ભેદ થાય છે. વિનયના પ્રકાર માટે જુઓ **પ્ર. ૪ પ્ર. ૩૫.**

૬ **વિધિઃ** સાધુધર્મની આહાર લેવાની, પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખના કરવાની, ક્રિયાઓ કરવાની વિધિ અનેક ગ્રંથોમાં બતાવી છે તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર રહેવું, તેમાં આનંદ રાખવો, ઉત્સાહ રાખવો વિગેરે

"મંડલિ[1] નિષધાઅક્ષ[2] વિગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો, નાના મોટાનો ક્રમ[3] "શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય ઉચિત "અશનક્રિયા[4] પાળવી, વિકથા[5] વિગેરે વિક્ષેપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; "ભાવપૂર્વક સર્વ ક્રિયા વિગેરેમાં ઉપયોગ[6] રાખવો; (સૂત્ર અર્થ) "સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધ પરિણુતિ બરાબર આ- "ચરવી; સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે બને તેટલો "યત્ન કરવો; મનની સ્થિરતા કરવી; પોતાને જ્ઞાનરૂપ ધન મળી જાય "તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું; જ્ઞાનથી જે અજાણ્યા રહ્યા હોય "(અભણુ હોય) તેની હાંસી જરા પણ કરવી નહિ; વિવાદનો સર્વથા "ત્યાગ કરવો; સમજણુ વગરના માણુસોની બુદ્ધિનું પ્રથક્કરણુ કરવાનો "પ્રયાસ માંડી વાળવો અથવા અભણુ અને ભણેલા વચ્ચેનો તફાવત[7]

---

૧ મંડલિઃ-સૂત્ર, સૂત્રનો અર્થ, ભોજન, કાલગ્રહણ, આવશ્યક, સઝાય અને સંથારો એ સાત માંડલી કહેવાય છે, તે દરેકમાં એક એક આંબિલ કરીને પ્રવેશ કરવાનો છે. (પ્ર. સા. દ્વાર. ૯૭).

૨ નિષધાઃ આસન. અક્ષઃ સ્થાપનાચાર્ય.

૩ ક્રમ-નાના સાધુએ વડિલને વંદન કરવું, સાધુ થયાના કાળથી પોતાનો જન્મ માનવો, સાધ્વીએ સર્વ સાધુને વંદન કરવું વિગેરે જ્યેષ્ઠલઘુક્રમ પંચવસ્તુ વિગેરેમાં બતાવ્યો છે, આપણે કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકાની ઉપોદ્ઘાતમાં તે સાંભળીએ છીએ. એ ક્રમપર આ ઉલ્લેખ છે.

૪ અશનક્રિયાઃ સાધુની ભોજનક્રિયા ઉપર બહુ જ ભાર મૂકયો છે અને તેના નિયમો ઘણા આકરા છે. આહાર લેવા જવામાં જ બહુ સમજણુ રાખવી પડે છે. પિંડવિશુદ્ધિમાં આહાર લેવાના ૪૨ દોષો તજવાના બતાવ્યા છે તે કરણુસિત્તરીને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના સડસઠમાં દ્વારમાં આપેલ છે તે વાંચવાથી જણાય છે કે આ વ્યવહાર બહુ આકરો છે. ભોજન કરતી વખત પણુ પાંચ દોષો સંબંધી સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાધુજીવનના ક્રિયા માર્ગના પુસ્તકો પૈકી લગભગ પચાસ ટકાથી વધારે વિભાગ ભોજનવિધિની સાથે આગળ પાછળ સંબંધ રાખનાર છે. આ મહત્વના વિષયપર પુસ્તકો ભરાય તેટલું લખાય તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ પંચવસ્તુ, પ્રવચન સારોદ્ધાર વિગેરે પુસ્તકો જોવાં એવી ખાસ ભલામણુ છે.

૫ વિકથાઃ રાજકથા, દેશકથા, સ્રીસંબંધી કથા અને ભોજન સંબંધી કથા. આ ચારને વિકથા કહેવામાં આવે છે. એ અનર્થ દંડ છે, નકામી વાતો કરવી તે પ્રમાદનો એક પ્રકાર છે, સંસાર વધારનાર છે અને નકામો ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

૬ ઉપયોગઃ જ્ઞાન દર્શન ગુણુના વ્યયને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. ઉપયોગ વગર અન્યચિત્તે કે નિરાદરપણે અનુષ્ઠાન થાય તે નકામાં જેવાં થઇ પડે છે.

૭ તફાવતઃ અભણુ અને ભણેલાનો તફાવત અભણુ સન્મુખ પાડવાથી તેને અપમાન લાગે છે અને તે ધર્મથી વિમુખ થાય છે. આટલા સારુ તેનો ભેદ મનમાં સમજવો, પણુ પ્રગટ રીતે અપમાન લાગે તેમ તેમનો ભેદ તેમની સમક્ષ પાડવો નહિ.

"ચાર શરણોને [1]વારંવાર અંગીકાર કરવાં, પોતાનાં દુષ્કૃત્યો (ખરાબ
"કામો)ની વારંવાર નિંદા[2] કરવી, પોતાનાં સારાં કામોની વારંવાર
"અનુમોદના કરવી, મંત્ર દેવોની પૂજા કરવી, પૂર્વ પુરૂષોની સુંદર વર્તના-
"ઓનાં ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ જ્ઞાનમાં
"વારંવાર રમણ કર્યા કરવું-એ પ્રમાણે કરવાથી સાધુ મહારાજના
"ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની તમારામાં યોગ્યતા આવશે.[3]

"ત્યાર પછી તમે બાહ્ય અને અંતર સંગનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી
"અને પારકા મળેલા આહાર ઉપર આધાર રાખ-
"નાર ભાવમુનિ થયેલ હોવાથી તમારે [4]ગ્રહણશિક્ષા
"ધારણ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ સમ-
"જવાની બરાબર જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી;
"પોતાનાં અને પારકાં શાસ્ત્રોને બરાબર જાણનાર, પારકાનું હિત કર-
"વામાં હંમેશાં તત્પર, સામા માણસના હૃદયનો આશય બરાબર
"સમજનાર, અને પોતાના નામને સાર્થક કરનાર ગુરૂમહારાજ સાથે
"રહી, [illegible] થાય તેની શોધ કરવી; ગુરૂમહારાજનો
"વિનય[5] [illegible] અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિધિઓ[6] કરવા તત્પર રહી,

[1] ચાર શરણાઃ અરિહંત શરણ, સિદ્ધ શરણ, સાધુનું શરણ, અને કેવલિ [illegible]

[2] [illegible]

[3] [illegible]

[4] [illegible]

[5] [illegible]

[6] [illegible]

"માંડલિ[1] નિષધાઅક્ષ[2] વિગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો, નાના મોટાનો ક્રમ[3] "શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય ઉચિત "અશનક્રિયા[4] પાળવી, વિકથા[5] વિગેરે વિક્ષેપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; "ભાવપૂર્વક સર્વ ક્રિયા વિગેરેમાં ઉપયોગ[6] રાખવો; (સૂત્ર અર્થ) "સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધ પરિણતિ બરાબર આ- "ચરવી; સમ્યગ્‌જ્ઞાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે બને તેટલો "યત્ન કરવો; મનની સ્થિરતા કરવી; પોતાને જ્ઞાનરૂપ ધન મળી જાય "તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું; જ્ઞાનથી જે અજાણ્યા રહ્યા હોય "(અભણ હોય) તેની હાંસી જરા પણ કરવી નહિ; વિવાદનો સર્વથા "ત્યાગ કરવો; સમજણ વગરના માણસોની બુદ્ધિનું પ્રથક્કરણ કરવાનો "પ્રયાસ માંડી વાળવો અથવા અભણ અને ભણેલા વચ્ચેનો તફાવત[7]

---

૧ માંડલિઃ-સૂત્ર, સૂત્રનો અર્થ, ભોજન, કાલગ્રહણ, આવશ્યક, સજ્ઝાય અને સંથારો એ સાત માંડલી કહેવાય છે, તે દરેકમાં એક એક આંબિલ કરીને પ્રવેશ કરવાનો છે. (પ્ર. સા. દ્વાર. ૮૭).

૨ નિષદ્યાઃ આસન. અક્ષઃ સ્થાપનાચાર્ય.

૩ ક્રમ-નાના સાધુએ વડિલને વંદન કરવું, સાધુ થયાના કાળથી પોતાનો જન્મ માનવો, સાધ્વીએ સર્વ સાધુને વંદન કરવું વિગેરે જ્યેષ્ઠલઘુક્રમ પંચવસ્તુ વિગેરેમાં બતાવ્યો છે, આપણે કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકાની ઉપોદ્‌ઘાતમાં તે સાંભળીએ છીએ. એ ક્રમપર આ ઉલ્લેખ છે.

૪ અશનક્રિયાઃ સાધુની ભોજનક્રિયા ઉપર બહુ જ ભાર મૂક્યો છે અને તેના નિયમો ઘણા આકરા છે. આહાર લેવા જવામાં જ બહુ સમજણ રાખવી પડે છે. પિંડવિશુદ્ધિમાં આહાર લેવાના ૪૨ દોષો તજવાના બતાવ્યા છે તે કરણસિત્તરીને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના સડસઠમાં દ્વારમાં આપેલ છે તે વાંચવાથી જણાય છે કે આ વ્યવહાર બહુ આકરો છે. ભોજન કરતી વખત પણ પાંચ દોષો સંબંધી સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાધુજીવનના ક્રિયા માર્ગના પુસ્તકો પૈકી લગભગ પચાસ ટકાથી વધારે વિભાગ ભોજનવિધિની સાથે આગળ પાછળ સંબંધ રાખનાર છે. આ મહત્વના વિષયપર પુસ્તકો ભરાય તેટલું લખાય તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ પંચવસ્તુ, પ્રવચન સારોદ્ધાર વિગેરે પુસ્તકો જોવાં એવી ખાસ ભલામણ છે.

૫ વિકથાઃ રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીસંબંધી કથા અને ભોજન સંબંધી કથા. આ ચારને વિકથા કહેવામાં આવે છે. એ અનર્થ દંડ છે, નકામી વાતો કરવી તે પ્રમાદનો એક પ્રકાર છે, સંસાર વધારનાર છે અને નકામો ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

૬ ઉપયોગઃ જ્ઞાન દર્શન ગુણના વ્યાપને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. ઉપયોગ વગર અન્યચિત્તે કે નિરાદરપણે અનુષ્ઠાન થાય તે નકામાં જેવાં થઇ પડે છે.

૭ તફાવતઃ અભણ અને ભણેલાનો તફાવત અભણ સન્મુખ પાડવાથી તેને અપમાન લાગે છે અને તે ધર્મથી વિમુખ થાય છે. આટલા સારૂ તેનો ભેદ મનમાં સમજવો, પણ પ્રગટ રીતે અપમાન લાગે તેમ તેમનો ભેદ તેમની સમક્ષ પાડવો નહિ.

" કદિ પાડવો નહિ; કુપાત્ર (અયોગ્ય) માણસને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ " કરાવવો નહિ–આ પ્રમાણે કરવાથી ગુણ જાણનારાઓ જેનું બહુ- " માન કરે છે એવી યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે, શાંતિરૂપ લક્ષ્મી " તમને આપોઆપ મળી આવશે અને ભાવસંપત્તિઓનું તમે આ- " શ્રયસ્થાન થઇ પડશો.

" ઉપર પ્રમાણે જ્યારે તમારી અંદરથી સાચી યોગ્યતા થશે ત્યારે " ગુરૂમહારાજનો તમારા ઉપર ખરો પ્રસાદ થશે, તમારાપર તેમની " કૃપા થશે; પછી તેઓ તમને સિદ્ધાન્તનો સાર બતાવશે અને તમા- " રામાં (૧) સાંભળવાની ઇચ્છા (૨) સાંભળવાનું કાર્ય (૩) શાસ્ત્રગ્રહણ " (૪) શાસ્ત્રધારણ (૫) ઊહ[1] (૬) અપોહ[2] (૭) વિચારણા (૮) તત્ત્વજ્ઞા- " નની પ્રાપ્તિ એ બુદ્ધિગુણો[3] ખીલવશે. પછી તમારે આસેવના શિક્ષા[4] " ગ્રહણ કરવી, સર્વે ઉપકરણો અને કપડાઓની પ્રત્યુ- " પેક્ષણા[5] કરવી, વારંવાર પ્રમાર્જન કરવું, ભિક્ષાચર્યા[6] " કરવાની વિધિ પોતાના આત્મા સાથે એકમેક કરી " દેવી, ઇર્યાપથિકી[7] દોષનું પ્રતિક્રમણ કર્યા કરવું,

મોક્ષ ગમણ યોગ્ય ગુણો.

---

૧ ઊહઃ જાણવામાં આવેલા પદાર્થનું અવલંબન કરી તેવા પ્રકારના બીજા પદાર્થો સંબંધી વિતર્ક કરવો તે અથવા સામાન્ય જ્ઞાન.

૨ અપોહઃ અનુમાનાદિકથી વિપરીત જણાતા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો તે અથવા વિશેષ જ્ઞાન. ઉહાપોહના યોગથી અજ્ઞાન, સંશય અને વિપરીતપણાનો ત્યાગ થવાથી સાતમો **અર્થવિજ્ઞાન** નામનો ભેદ પણ ગણવામાં આવે છે અને આઠમો ભેદ તત્વજ્ઞાનનો ગણવામાં આવે છે.

૩ **બુદ્ધિના આઠ ગુણોઃ** (1) curiocity. (2) hearing. (3) grasping. (4) digesting. (5) ruminating. (6) discriminating. (7) knowledge and (8) philosophy. આ ગુણો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.

૪ **શિક્ષા** બે પ્રકારે છેઃ ૧ **ગ્રહણ શિક્ષા** ૨ **આસેવના શિક્ષા.** ગ્રહણ શિક્ષાઃ દરરોજ સૂત્ર અર્થનું ગ્રહણ કરવું. આસેવના શિક્ષાઃ દરરોજ સ્વયોગ્ય સામાચારી અનુસાર ક્રિયામાં ઉદ્યમ રાખવો તે.

૫ **પ્રત્યુપેક્ષણાઃ** પડિલેહણા. વસ્તુ લેવી મૂકવી, વસ્ત્રોને લેવાં મૂકવાં બદલવાં ત્યારે તેને તપાસીને નિર્જીવ છે એમ ખાત્રી કરવી વિગેરે. એ પડિલેહણાના વિધિ માટે જુઓ ઓઘ નિર્યુક્તિ.

૬ **ભિક્ષાચર્યાઃ** આને માટે જુઓ એષણાના ૪૨ દોષો. એ વિષયપર બીજા ભાગમાં પરિશિષ્ટ નં. ૪ આપ્યું છે તે જુઓ. પૃ. ૧૪૦૪–૨૯.

૭ **ઇર્યાપથિકીઃ** ચાલતી વખતે સાડા ત્રણ હાથ જમીન જોઇને નીચી નજરે ચાલવું જેથી કોઇ જીવ પગતળે દબાઇ ન જાય. છતાં પ્રમાદથી મરી જાય અથવા અજાણે દબાઇ જાય તે પાપને ખમાવવું તે ઇર્યાપથિકીનું પ્રતિક્રમણ.

" આલોચના[1] લેવી, નિર્દોષ ભોજનવિધિ રાખવી, 'ભોજન પરિકર્મ વિ-
" ધિપૂર્વક સાફ કરવાં, આગમને અનુસાર મળવિસર્જન વિધિ કરવી,
" સ્થંડિલ ભૂમિનું[3] બરાબર નિરીક્ષણ કરવું, સર્વ પ્રકારની ઉપાધિઓથી
" રહિત થઈને આવશ્યક[4] કરવું, આગમમાં કહેલ વિધિપ્રમાણે કાલ-
" ગ્રહણ[5] કરવું, પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય[6] કરવો, તેમજ દરરોજની ક્રિ-
" યામાં સાવધાન રહેવું, પાંચ પ્રકારના આચારો[7] બરાબર પાળવા,
" ચરણ કરણની[8] બરાબર સેવા કરવી, અપ્રમાદભાવને[9] આત્મા સાથે

૧ આલોચના: પ્રાયશ્ચિત્ત. કરેલ અપરાધની ક્ષમા.

૨ ભોજનપરિકર્મ: પાત્રાં વિગેરે પ્રમાર્જવાં.

૩ સ્થંડિલ: મળ વિગેરે વિસર્જન કરવા યોગ્ય નિર્દોષ ભૂમિ.

૪ આવશ્યક: સવાર સાંજ પ્રતિક્રમણ અથવા સામાયક વિગેરે છ આવશ્યક. એ સર્વનો પ્રતિક્રમણમાં સમાવેશ થઈ જાય છે.

૫ કાલગ્રહણ: સાધુઓને યોગોદ્વહન કરવાના વિધિમાં કાલગ્રહણ લેવાનું હોય છે.

૬ સ્વાધ્યાય: (૧) વાચના: ગુરુ પાસે વાંચના લેવી તે. (૨) પૃચ્છના: પૂછવું તે. (૩) પરાવર્તના: અભ્યાસ કરેલ બાબતો વારંવાર યાદ કરી જવી તે. (૪) અનુપ્રેક્ષા: અભ્યાસના વિષયો ઉપર વિચાર કરવો. (૫) ધર્મકથા: ધર્મસંબંધી વાતો વિચારો કરવા, તેના રહસ્યને તારવવા. આ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય એ અભ્યંતર તપમાં આવે છે.

૭ પંચાચાર: જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે 'જ્ઞાનાચાર'; દર્શનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે 'દર્શનાચાર'; ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે 'ચારિત્રાચાર'–આમાં સાધુનાં સર્વ મહાવ્રતો અને શ્રાવકોનાં અણુવ્રતોનો સમાવેશ થાય છે; (૪) 'તપાચાર:' બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ કરવા અને (૫) 'વીર્યાચાર:' ક્રિયા અનુષ્ઠાન વિગેરેમાં મનવચન-કાયાની શક્તિને ફોરવવી.

૮ ચરણ કરણ: ચરણ સિત્તરી અને કરણ સિત્તરી. દરેકના સિત્તેર સિત્તેર ભેદ છે. ચરણ સિત્તરીમાં પાંચ મહાવ્રત, દશ યતિધર્મ, સત્તર પ્રકારના સંયમ, દશ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ, નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ, જ્ઞાનત્રિક (જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર), બાર પ્રકારે તપ અને ક્રોધાદિ ચારનો નિગ્રહ. કરણસિત્તરીમાં ચાર પ્રકારની પિંડવિશુદ્ધિ, પાંચ સમિતિ, બાર ભાવના, બાર પડિમા, પાંચ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, પચીસ પડિલેહણા, ત્રણ ગુપ્તિ અને ચાર અભિગ્રહ. આ ચરણકરણસિત્તરીના સીત્તેર સીત્તેર ગુણોનો વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાં છાસઠમા અને સડસઠમાં દ્વારમાં છે તે જોઇ લેવો. એ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. જુઓ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ નોટ તેરમો અધિકાર પૃ. ૩૯૬–૯૮ ત્રીજી આવૃત્તિ.)

૯ અપ્રમાદભાવ: પ્રમાદ: આળસ. મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા, નિદ્રામાં વખત કાઢવો તે સર્વ પ્રમાદ છે. એમાં બેસી રહેવાને પ્રાધાન્ય નથી, પણ પરભાવ-રમણતા એ પ્રમાદ છે. સાધુઓએ એક સમય પણ બને ત્યાં સુધી પ્રમાદ ન કરવો એવો ઉપદેશ છે. અપ્રમાદભાવ ધારણ કરવો એટલે પરભાવમાં રમણતા ન કરવી એવો અત્ર ઉપદેશ છે.

તે દ્વારા આત્માને છેતરવો (આત્મવંચના કરવી) એ તમારા જેવાને યોગ્ય નથી; માટે માત્ર થોડા દિવસ સુધી ટકી શકે તેવા એ ઇંદ્રિયભોગોમાં આસક્ત રહી તમે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ છોડી દઇ અનંત સંસારમાં ચાલ્યા ન જાઓ. વળી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરવાની બુદ્ધિએ આ અન્ય જીવોને મારવાનું પાપ તમે કરો છો તે તો સંસારને વધારનાર છે, માટે એવા શાસ્ત્રકાર ઉપર ખોટો મોહ રાખીને તમે આ ધંધો કરો નહિ, તમે દોષોને કાપનાર અહિંસામૂળ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરો."

ઉત્તરમાં કો. પ.

મુનિરાજ ઉપર પ્રમાણે સુંદર ઉપદેશથી ભરેલાં વચનો શાંત રીતે કહે તે સાંભળીને મૂઢ જેવા પ્રાણીઓ એકદમ ઉશ્કેરાઇ જાય છે અને આવેશની અસર તળે મુનિને કહે છે-"અરે સાધુઓ! તમારે અમને ઉપદેશ આપવાની અને તે દ્વારા તમારૂં ડહાપણ બતાવવાની જરૂર નથી, જેવા આવ્યા છો તેવા જ રસ્તે પડી જાઓ. અરે મૂર્ખો! તમે ભોગોની આટલી બધી નિન્દા કરોછો અને વળી વધારામાં અમારા માનેલાં ધર્મનું પણ વાંકુ બોલોછો! માટે તમે તો અમારા ખરેખરા દુશ્મન છો, તમને તો સીધા યમમંદિરે જ મોકલાવી દઇએ!! અમારો આવો સુંદર વિશુદ્ધ ધર્મ છે તે તમને ગમતો નથી તો પછી અધમ પુરૂષો! અમારે તમારા ધર્મનું જરા પણ કામ નથી. તમારા પોતાનાં કોઇ માણસો હોય તેને તમારો ધર્મ સંભળાવો, અમારે તમારા ધર્મનું કાંઇ પ્રયોજન નથી."

મૂઢ પ્રાણીઓ ઉપર કહ્યો તેવો જવાબ તાડુકીને આપે છે ત્યારે વળી સાધુઓને તે બાપડા ઉપર દયા આવે છે અને વળી ફરી વાર તેને ધર્મનું લક્ષણ કહેવા પ્રયત્ન કરે છે. સાધુઓનું કર્તવ્ય વારંવાર સાચા ધર્મની હકીકત કહેવામાં સમાય છે, પણ સંસારરસીઆ જીવો ઉપર તેની અસર થતી નથી અને ઉલટા કહેનાર પર ગુસ્સો કરે છે. જ્યારે મુનિરાજ ધર્મનું લક્ષણ કહેવા ફરી વાર તૈયાર થાય છે ત્યારે તો આ ભાઇની આંખો લાલચોળ થઇ જાય છે અને ક્રોધમાં હોઠ દબાવીને લાત મારવા કે ધક્કામુક્કી અથવા પ્રહાર કરવા તે તૈયાર થઇ જાય છે અને એક બે લાતો તડ્ડાવી પણ કાઢે છે. મૂઢની આવી ચેષ્ટા જોઇને શાંત મુનિઓ પોતાનાં મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે આ પ્રાણી કોઇ

સાધુનો નિર્ણય. મૂઢ અસાધ્ય.

પણ પ્રકારે ઠેકાણે આવે તેમ લાગતું નથી. આવા નિશ્ચયને પરિણામે સાધુઓ એવા તદ્દન અસાધ્ય પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા બતાવે છે, કારણ કે એક વખતે નિર્ણય થયો કે અમુક ગાય વંધ્યા જ છે પછી તેનાથી દૂધ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તદ્દન નકામો છે.

અંતિમ રહસ્ય.

પેલા યોગ્યે અને હિતકર્ત્તે ચારૂનો ઉપદેશ માન્યો અને પોતાનાં વહાણો થોડા વખતમાં મૂલ્યવાન્ રત્નોથી ભરી દીધાં, બધાં વહાણો અને તે બન્નેને સાથે લઇને ચારૂ સ્વસ્થાને ગયો, ત્રણે જણાઓ રત્નોના વ્યાપારથી સતત આનંદના ભાજન થયા, મૂઢના ખરાબ વર્તનથી પ્રતિ રત્નદ્વીપનો રાજા તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયો, તેને રત્નદ્વીપમાંથી કાઢી મૂક્યો, સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો અને તે અનંત દુઃખ સહન કરનાર થયો. આવી મતલબની વાત તને અગાઉ મૂળ કથામાં મુનિરાજ તરફથી પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવતાં કહેવામાં આવી હતી તે તને યાદ હશે.[1]

ભાઇ ઘનવાહન! હવે એ સર્વ બાબતનો મેળ તને ટુંકામાં કહી દઉં છું તે સાંભળ. દેશવિરતિધર શ્રાવકો અને ભદ્રક પ્રકૃતિના ભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિઓ જ્યારે મુનિમહારાજનો ઉપદેશ સાંભળે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે ત્યારે આખરે તેઓ ભગવાનના મતમાં બતાવેલાં પાંચ મહાવ્રતો આદરે છે, એને લઇને તેમનામાં જ્ઞાન વિગેરે ગુણો વધારે પ્રમાણમાં આવે છે, એવા ગુણોવડે તેમનો આત્મા ભરાય છે અને તેથી સર્વે આખરે પરમ પદે (મોક્ષે) જાય છે અને નિરંતરને માટે સતત આનંદના ભાજન બને છે, કારણ કે ત્યાં તેઓને એકઠાં કરેલાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નોનો જ વ્યાપાર કરવાનો હોય છે. હવે પેલો મૂઢ અને તેના જેવા પ્રાણીઓ પાપથી પૂરેપૂરા ભરાય છે એટલે પછી એના ઉપર કર્મપરિણામ રાજા બહુ ક્રોધે ભરાય છે, તેને મનુષ્યભવરૂપ રત્નદ્વીપમાંથી હાંકી કાઢે છે, સંસારસાગરમાં તેને ફેંકી દે છે અને નિરંતર તે દુઃખસમૂહનું ભાજન બને છે.

<u>તેટલા માટે.</u>

આ કથાનકનો ભાવાર્થ આવી રીતે જાણી વિચારીને એ (પાંચમા) મુનિએ દીક્ષા લીધી, સંસારનો ત્યાગ કર્યો. ભાઇ ઘનવાહન! કથામાં સાચી ખોટી હકીકતની વહેંચણ બહુ યોગ્ય રીતે કરી છે. એનો વિચાર કર્મને કાપી નાખનાર છે. એ કથા સાંભળી વિચારીને કયો સમજુ માણસ મુનિપણું ન લે અને આવા રત્નદ્વીપ જેવા મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરીને એવો કોણ સમજુ માણસ હોય જે પોતાનું વહાણ રત્નોથી ભરે નહિ અને શિવાલયે પહોંચી જાય નહિ! એ કથા એવી સુંદર છે કે એનો વિચાર કરતાં જરૂર પ્રાણી સંસારથી ભય પામી જાય અને સ્વ-

[1] જુઓ પૃ. ૧૭૧૮.

ધર્મમાં લાગી જાય. મુનિએ એ પ્રમાણે જે વાત કરી હતી તેનો ભાવાર્થ તારા સમજવામાં હવે આવ્યો હશે.

ઉપરની હકીકત સાંભળીને સંસારીજીવ કહે છે કે મારા ઉપર પણ સહજ અસર થઇ. અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે મારી કર્મસ્થિતિ પણ ઘણી પાતળી પડી ગઇ, મારા મનમાં કાંઇક ભદ્રક ભાવ પણ જાગ્રત થયો અને અકલંકની વાત મને કાંઇક સુખ આપનારી લાગી, મીઠી લાગી,[1] છતાં હું ચુપચૂપ રહ્યો, હું કાંઇ બોલ્યો નહિ.[2]

સંસારી જીવ-પર અસર.

પ્રકરણ ૮ મું.

સંસારબજાર.

(છઠ્ઠા મુનિનું વૈરાગ્ય કારણ.)

અકલંકે કહેલ ભાવાર્થ વિચારી તેને પરિણામે ભદ્રકભાવ પામેલો હું (ઘનવાહન સંસારીજીવ) મારા મિત્ર (અકલંક) સાથે છઠ્ઠા મુનિરાજ તરફ ચાલ્યો. મારા મિત્ર સાથે મેં પણ મુનિમહારાજને વંદન કર્યું અને મુનિરાજે અમને ધર્મલાભ[3] આપ્યો. પ્રસ્તાવના કર્યા બાદ અગાઉની માફક વૈરાગ્યનું કારણ તે મુનિરાજને પણ અકલંકે પૂછ્યું. મુનિરાજે એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

---

૧ અહીંથી સંસારજીવનો ઉત્થાનકાળ શરૂ થાય છે તે હવે પછીની કથામાં બરાબર લક્ષ્યમાં રાખશો. એક દયા, એક બનાવ, કેટલી અસર કરે છે તે આ પરથી જોવાનું છે. જીવનના નાના બનાવો કેટલીક વાર પ્રાણીની આખી પરિસ્થિતિને ફેરવી નાખે છે અને તેને સન્મુખ લઇ આવે છે, તેનો આખો માર્ગ ફેરવી નાખે છે. સદુપદેશની મહત્તા ઘણી છે.

૨ આ વાકયથી જણાય છે કે હજુ માનસિક ઉત્થાન થયું છે, તેની ક્રિયા આગળ થશે.

૩ **ધર્મલાભ.** જૈનસાધુને કોઇ વંદન કરે ત્યારે જવાબમાં સાધુ તેને 'ધર્મલાભ' તેને ધર્મપ્રાપ્તિ થાઓ એટલો આશીર્વાદનો શબ્દ બોલે છે. એ જૈનનો ખાસ પારિભાષિક શબ્દ છે.

હાટમાર્ગ-દુકાનો.

"ભાઇ અકલંક! આદિ અને અનન્તજગની 'સંસૃતિ નામની એક નગરી છે. તે નગરીમાં આવેલાં દુકાનોનો માર્ગ (બજાર) મારા વૈરાગ્યનું કારણ થયો."

અકલંકે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આગાઉ જેમ (બીજા) મુનિઓ ચંદ-અરઘટ્ટને પોતાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે જણાવ્યો હતો તેનો જ આ હાટનો માર્ગ હશે; છતાં એ બાબતનો નિર્ણય કરવા માટે પોતા સાધુને તેણે પૂછ્યું "મહારાજ! એ બજારનો માર્ગ આપને કેવી રીતે વૈરાગ્યનું કારણ થઇ પડ્યો અને તે કેવો હતો તે આપ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મને સમજાવો."

સંસારબજાર વર્ણન.

મુનિરાજે જવાબ આપતાં કહ્યું "મહાભાગ! આ સામે ધ્યાનમાં સ્થિત થયેલા મુનિમહારાજ છે, તેમણે અનેક જન્મોને ઉત્પન્ન કરનાર બજાર મને બતાવ્યો: એ બજારમાં બહુ લાંબી લાંબી ભવ (જીંદગી) રૂપ ઘેલીઓ હતી, દુકાનોમાં સુખદુઃખ નામનાં કરીઆણું[2] મોટા પ્રમાણમાં ભરેલાં હતાં, એમાં વેપારની લેવડ દેવડની ધમાલમાં પડી ગયેલા અને કરીયાણું એકઠું કરવાના કામમાં મશગૂલ અનેક જીવરૂપ વ્યાપારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં તત્પર અને આકુળવ્યાકુળ થઇ રહેલા દેખાતા હતા, ત્યાં થોડા વધારે અથવા સાધારણ પુણ્ય અને પાપ રૂપ મૂલ્ય[3] આપીને પોતાને યોગ્ય વસ્તુઓ ખરીદી શકાતી હતી, અનેક અપુણ્યીઆં ગરીબ જીવોથી એ બજાર ભરાઇ ગયેલો અને હમેશા ઉઘાડો જ રહેતો હતો, એ સંસૃતિનગરીનો મહામોહ નામનો રખેવાળ (સરસુબો) હતો, કામ કોપ વિગેરે તેના હાથ નીચેના અમલદારો હતા, ત્યાં કર્મ નામના ઘોર લેણદારો જીવરૂપ દેવાદારોને અતિ આકરા અને ન છોડાવી શકાય તેવા કેદખાનામાં નખાવતા હતા,[4] લોકોને ઉદ્વેગ કરાવીને ધમાલ કરી મૂકનારા કષાય નામના મદોન્મત્ત તોફાની છોકરાઓ

---

૧ સંસૃતિઃ આમાં સૃ ધાતુ છે તેનો અર્થ 'વહેવું' થાય છે. સમ્ ઉપસર્ગ સાથે જોરથી વહેનાર શબ્દ થાય છે. સંસારનો પ્રવાહ ચાલ્યા જ કરે છે તેથી 'સંસાર' અર્થમાં આ શબ્દ વપરાય છે. પાણીના રેલા સાથે આ શબ્દ સરખાવવો.

૨ કરીઆણુંઃ વ્યાપારની ચીજોનું સમુચ્ચય નામ.

૩ મૂલ્યઃ કિંમત. price.

૪ જેમ ધનવાનો ધનવડે માલ તોળી લે અથવા દાસદાસી ખરીદે અને દેવું ન આપનારને દીવાની જેલમાં નાખે, તેમ અહીં કામ ક્રોધ વિગેરે બેલીફોવડે કર્મ નામના લેણદારો દેવાના બદલામાં પ્રાણીઓને આકરી કેદમાં નાખતા હતા.

ગડબડ મચાવી મૂકતા હતા. એ બજાર અનેક નવાઇઓથી ભરપૂર હતો, નિરંતર આકુળવ્યાકુળ અને જાગતો રહેતો હતો અને આ દુનિયામાં એના જેવો બજાર બીજો કોઇ જોવામાં આવતો નહોતો. મેં જ્યારે એ લોકોને બહુ બારિકીથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કરીને જોયા ત્યારે મને માલૂમ પડ્યું કે એ બજારમાં રહેલા સર્વે લોકો અંદરખાનેથી બહુ દુઃખી હતા. હવે તે વખતે આ સામે બેઠેલા મુનિરાજે (મારા ગુરૂએ) મારી ઉપર કૃપા કરીને જ્ઞાનરૂપ અંજન (આંજણ) મારી આંખોમાં આંજ્યું. એ અંજનના ઉપયોગથી મારી નજર બહુ નિર્મળ થઇ ગઇ

મઠ શિવાલય. અને તેના ઉપયોગથી એ દુકાનો પૂરી થાય ત્યાં એક મઠ નામનું શિવાલય દૂરથી મારા જોવામાં આવ્યું. એ શિવાલયમાં 'મુક્ત' નામના અનંત પુરૂષો મારા જોવામાં આવ્યા. તેઓ નિરંતર આનંદથી સુંદર અને કોઇ પણ પ્રકારની બાધાપીડાથી રહિત હતા એમ મારી સદ્બુદ્ધિવાળી નજરથી મારા જોવામાં આવ્યું. હું પણ પેલી દુકાનોમાં વેપાર કરતો હોઉં એમ મને જણાયું; પણ પેલા મઠ શિવાલયને જોયા પછી મને તે મઠને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) થઇ આવ્યો. પછી આ મારા ગુરૂરાજને મેં કહ્યું કે 'હે નાથ! આપણે આ બજાર છોડીને ચાલો પેલા શિવાલયમાં રહેવા જઇએ, કારણ કે આ અત્યંત આકરા બજારમાં મને તો એક ક્ષણ વાર પણ શાંતિ વળતી નથી, મારી તો આપસાહેબની સાથે પેલા મઠમાં જવાની ઇચ્છા થાય છે.' મારી આવી ઇચ્છા સાંભળીને ગુરૂરાજે મને કહ્યું 'ભાઇ! તારે મઠમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો તું મારી દીક્ષા ગ્રહણ કર, કારણ કે એ દીક્ષા મઠને જલ્દી પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર છે.' જવાબમાં મેં મારા ગુરૂને કહ્યું 'મહારાજ! એમ હોય તો મને એ દીક્ષા જલ્દી આપો, એમાં જરા પણ વિલંબ કરો નહિ.' મારો આવો જવાબ સાંભળીને તેઓશ્રીએ મને આ પરમાત્માના મતની દીક્ષા આપી અને પેલા મઠને પ્રાપ્ત કરવાનાં કારણો રૂપ કર્તવ્યો મને બરાબર સમજાવ્યાં. ભાઇ! એ કર્તવ્યો બજાવતો અત્યારે હું અહીં રહ્યો છું.[1]"

---

૧ **વિવેચન.** આ હાટમાર્ગ. બજારનું વર્ણન બરાબર સમજી શકાય તેવું છે. વ્યાપારીઓ તેનો અક્ષરેઅક્ષર સમજે તેવું છે. બજારમાં છોકરાઓ ગરબડ કરે તે નાના શહેરોની બજારો જોવાથી જણાઇ આવશે. સમ્યગ્ બુદ્ધિવાળા બજારના લોકો ઉપર ઉપરથી ધન ભેગા કરતા હોય એનું [illegible] પ્રવૃત્તિઅંતર્ગત રહેલા હોવાથી સુખ મેળવી શકતા નથી તે સુગમ છે. બજારમાં મોટા ધનવાન કામ કરનારા તુરત સમજી શકે તેવું છે. શિવાલય મોક્ષ સ્થાન છે. ત્યાંનાં દુકાને કે ઉપાધિ હોતી નથી.

અકલંકે બજારનું અને મઠનું વર્ણન સાંભળી લીધું, પછી પૂછ્યું "મહારાજ! આપને આપના ગુરૂમહારાજે કર્તવ્ય કેવા પ્રકારનું બતાવ્યું કે જેના બળથી આપ મઠમાં જવાનું ધારો છો? આપ કૃપા કરીને તે મને વિસ્તારથી કહો."

ગુરૂ કથિત કર્તવ્ય.
ચિત્તવાંદરાને ભય.
તદ્રક્ષણનો ઉપાય.
રક્ષણનું પરિણામ.

કાયા—ઓરડો.
પંચાક્ષ—ગોખ.
ક્ષયોપશમ—બારી.
કાર્મણશરીર—ચોક.
ચિત્તવાનર બચ્ચું—
(મનનું રૂપક.) તેને ઉપદ્રવ કરનારા.
કષાય—ઉંદર.
નોકષાય—વીંછી.
સંજ્ઞા—બિલાડી.
રાગદ્વેષ—ઉંદર.
મહામોહ—બિલાડો.
પરીષહ ઉપસર્ગ—મચ્છર.
દુષ્ટાભિલાષ વિતર્ક—માંકડ.
ખોટી ચિંતા—ગરોળી.
પ્રમાદ—કાકિડો.
અવરતિ—જૂં.
મિથ્યાદર્શન—અંધકાર.
રૌદ્રધ્યાન—કુંડ.
આર્તધ્યાન—ગુફા.
વિષય—વિષવૃક્ષ.
અર્થનિચય—કચરો.
કર્મપરમાણુનિચય—રજકણની રેલ.
ભોગસ્નેહ—મધનો વરસાદ.
સ્વવીર્ય—હાથ
અપ્રમાદ—જતન!

મુનિરાજે અકલંકને મારા સાંભળતાં ઉપરના સવાલનો જવાબ આપેલ તે આ પ્રમાણે હતો: "ભાઈ અકલંક! સાંભળ. મારા ગુરૂમહારાજે મને તે વખતે કહ્યું કે 'ભાઈ! તારી "નિકટતમાં તારે રહેવાને એક સારો ઓરડો છે તેનું નામ

"કાયા છે અને તેમાં પંચાક્ષ નામના ગોખો છે. એ ઓર-
"ડાના ગોખને ક્ષયોપશમ નામની બારી છે તેની બરાબર
"સામે કાર્મણ શરીર નામનો ચોક અથવા અંદરનો ઓરડો છે.
"એ ચોકમાં ચિત્ત નામનું અતિ ચપળ વાંદરાનું બચ્ચું[1] છે.'"

"મેં મારા ગુરૂમહારાજને કહ્યું 'હા મહારાજ! એ સર્વ બરાબર છે.'

"એટલે ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું 'એ સર્વને સાથે રાખીને તારે દીક્ષા લેવી, કારણ કે તેને યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયા પહેલાં છોડી શકાય તેમ નથી.'

"મેં ગુરૂમહારાજને જવાબમાં કહ્યું 'જેવી પ્રભુની આજ્ઞા!'

"ત્યાર પછી ગુરૂમહારાજે મને દીક્ષા આપી. ગુરૂમહારાજે પછી મને કહ્યું 'ભાઇ! તારે આ વાંદરાના બચ્ચાના રૂપનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું, એ બરાબર જાળવવા યોગ્ય છે અને તેનું સારી રીતે જતન કરવાની જરૂર છે.'

ચિત્તવાનરરૂપ તેને ભયો.

"મેં ગુરૂમહારાજને કહ્યું 'જેવો મહારાજનો હુકમ! આપ કૃપા કરીને મને જણાવશો કે એ વાંદરાના બચ્ચાંને કોનાથી ભય છે એટલે સંભાળ રાખી એ ભયોથી તેને બચાવી લઉં.' એટલે ગુરૂમહારાજે મને વિસ્તારથી તેનો જવાબ આપ્યો-'એ વાંદરાનું બચ્ચું ઘરના
"ઓરડામાં (ઘરના મધ્યભાગમાં) રહે છે ત્યાં તેને અનેક ઉપદ્રવ
"કરનારા છેઃ કારણ કે એ બાપડાને કષાય નામના ચપળ ઉંદરો
"કાપી ખાય છે, ડંખ મારવામાં ઘણા હુશિયાર નોકષાય નામના
"ભયંકર વીંછીઓ પોતાના ડંખથી એને ઊંચું નીચું કરી મૂકે છે,
"સંજ્ઞા[2] નામની ઘાતકી બિલાડીઓ એને ખાઇ જાય છે, રાગદ્વેષ

---

૧ ચિત્ત વાનરઃ શરીરમાં પાંચ ઇંદ્રિયો, આત્મા શરીરમાં હોય ત્યાંસુધી એ પાંચ ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા બાહ્ય વિષયો ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણને perception ઇંદ્રિય અથવા મનદ્વારા જ થાય છે. ક્ષયોપશમ એ જ્ઞાનની તરતમતા છે. કાર્મણ શરીર કર્મનો સમૂહ આત્મા સાથે સંબંધ કરી રહે તે છે. ચિત્ત કોઠામાં-મધ્યમાં અથવા અંદરના નાના ઓરડામાં ચિત્ત રહે છે.

૨ સંજ્ઞાઃ આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ. ચાર પ્રકારની સંજ્ઞા શાસ્ત્રમાં કહી છે. પ્રથમની વેદનીય કર્મના ઉદયથી અને બાકીની મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. અથવા એ દશ પ્રકારે ... ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઓઘ અને લોક [illegible] (ત્રિષષ્ટિ. [illegible])

"નામના ભયંકર ઉંદર એનો લોપ કરી નાખે છે, મહામોહ નામનો "અતિ ભયંકર બિલાડો એને આખું ને આખું ગળી જાય છે, પરીષહ "ઉપસર્ગ[1] નામના ડાંસો અને મચ્છરો એને વારંવાર ડંખ મારીને "ગરમ ગરમ કરી મૂકે છે, દુષ્ટાભિસંધિ[2] અને વિતર્ક[3] નામના વજ્ર "જેવી આકરી મુઢાવાળા માંકડો એનું લોહી ચૂસીને એને આકુળ-"વ્યાકુળ કર્યા કરે છે, ખોટી ચિંતા[4] નામની ગરોળીઓ એને વારંવાર "ત્રાસ આપ્યા કરે છે, ભયંકર આકૃતિ ધારણ કરનારા પ્રમાદ[5] નામના "કાકિડાઓ તેનો વારંવાર તિરસ્કાર કર્યા કરે છે. અવિરતિ[6] જાળાસ "(કચરા) નામની જૂના જાળાઓ વડે વારંવાર ડંખ ભરાય છે અને "મિથ્યાદર્શન[7] નામનું અતિ ભયંકર અંધારૂં તેને તદ્દન આંધળું કરી

---

૧ પરીષહ ઉપસર્ગ: પરીષહ-કર્મનિર્જરા અર્થે સહન કરવામાં આવે તે. તેના પ્રસિદ્ધ બાવીસ પ્રકાર છે. જુઓ નવતત્ત્વપ્રકરણ, સંવરદ્વાર. વિસ્તાર માટે પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૮૬ મું. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ વિગેરેથી ઉત્પન્ન કરાતાં દુઃખોને ઉપસર્ગ કહેવામાં આવે છે. વીરપરમાત્માને ચંડકોશીઆએ, સંગમદેવે, ગોવાળે કર્યા હતા તે સર્વ ઉપસર્ગો કહેવાય છે.

૨ દુષ્ટાભિસંધિ: દુષ્ટ પરિણામનું ચિંતવન. કોઇનો વિનાશ કરવા માટે અને કોઇને નુકસાન કરવાના વિચારો. એથી દ્વેષ થાય છે. દુષ્ટાભિસંધિનો પરિવાર ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી બતાવાઇ ગયો છે, જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧.

૩ વિતર્ક: અસ્તવ્યસ્ત વિચારો આવે તેને વિતર્ક કહે છે.

૪ ખોટી ચિંતા: ભવિષ્યમાં શું થશે તેની ખાલી કલ્પનાઓ. ગરોળીઓ વારંવાર અવાજ કરીને તેમજ જીવોને પકડીને ત્રાસ આપે છે તે જાણીતી વાત છે. ખોટી ચિંતા મનની એવી જ સ્થિતિ કરી મૂકે છે.

૫ પ્રમાદ: મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રા. ચિત્તને ઠેકાણે પડવા જ દેતા નથી. કાકિડો નકામી ડોક હલાવી જેમ ઘરમાં તિરસ્કાર કરે છે તેમ પ્રમાદો પણ પ્રાણીના ચિત્તને અપમાન આપ્યા જ કરે છે. અથવા પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૦૭ મા દ્વાર પ્રમાણે પ્રમાદો આઠ પ્રકારના છે: ૧. અજ્ઞાન: મૂઢપણું; ૨. સંદેહ: આ વાત આમ હશે કે કેમ એવી શંકા; ૩. મિથ્યાજ્ઞાન: ઉલટા પ્રકારના જ્ઞાનનો આદર; ૪. રાગ: પ્રેમ, વિચાર વગરનો આદર; ૫. દ્વેષ: અપ્રીતિ, વ્યવસ્થા વગરની; ૬. સ્મૃતિભ્રંશ: વાતો ભૂલી જવી, વિસ્મરણ થવું; ૭. ધર્મ અનાદર: ધર્મનો આદર ન કરવો; આળસ કરવું; ૮. યોગ: મન વચન કાયાને દુષ્ટપણે ધારણ કરવા.

૬ અવિરતિ: વાંદરાના શરીરમાં જૂં બહુ પડી જાય છે અને તેને આખો વખત હેરાન કર્યાં કરે છે. કોઈ પ્રકારના વ્રત નિયમ ન લેવા એ અવિરતિ દશા કહેવાય છે. વાનર શરીરને એ દશા બહુ ત્રાસ આપનારી છે એ અત્ર વક્તવ્ય છે. એ દશામાં શરીરમાં જેમ મેલ વધારે થાય છે તેમ આત્માપર ઘણો કચરો ચઢ્યા કરે છે.

૭ મિથ્યાદર્શન: અજ્ઞાન. અનાદિ કાળથી ચાલ્યુ આવતું અજ્ઞાન-અંધકારમાં અને મિથ્યાદર્શનમાં જરા પણ ફેર નથી. આત્મામાં તદ્દન અંધકાર રહે છે.

"મૂકે છે. આવી રીતે ભદ્ર! એ ઓરડામાં રહેતાં રહેતાં એ વાંદરાના "બચ્ચાને ઘણા ઘણા ઉપદ્રવો વારંવાર થયા જ કરે છે. હવે એ ચિત્ત "નામના વાંદરાના બચ્ચાને વારંવાર એવા એવા અનેક ઉપદ્રવો થયા "કરે છે તેની વેદનાનો આકરો ભાર તે બાપડું ઉપાડી શકતું નથી "તેથી કોઇ વખત તે રૌદ્રધ્યાન[1] નામના ખેરના અંગારાથી ભરેલ "ધગધગતા જાજ્વલ્યમાન કુંડમાં પડે છે, કોઇવાર અનેક પ્રકારના "કુવિકલ્પો રૂપ કરોળીઆના જાળાથી જેનું મોઢું છુપાઇ રહેલું છે "એવી અત્યંત ભયંકર આર્ત્તધ્યાન[2] નામની ઊંડી ગુફામાં પેસે છે, "ત્યારે એ વાંદરાના બચ્ચાને બહુ સંભાળ રાખી સાવચેતીથી એ "બળતા કુંડમાં કે ઊંડી ગુફામાં જતું બચાવી લેવું.[3]

"મેં પૂછ્યું 'મહારાજ! એને કુંડમાં કે ગુફામાં પડતાં બચાવ-"વાના ઉપાયો શા શા છે?' એટલે ગુરૂરાજે વાત આગળ ચલાવીઃ-

"ભાઇ! પેલા કાયા નામના ઓરડામાં પાંચ ગોખો છે તેમનાં "બારણાં પાસે પાંચ વિષય નામના ઝેરી ઝાડો છે.

વાનર રક્ષણના ઉપાયો.

"એ ઝેરી ઝાડો સ્વરૂપે ઘણા ભયંકર છે કારણ કે "એ તેને વિહ્વળ કરી દે છે, ગંધથી પણ એ વાંદ-"રાના બચ્ચાને ઘેન લાવી મૂકે છે,[4] એને જોવામાં

---

૧ **રૌદ્રધ્યાનઃ** ક્રૂર આશયથી ઉત્પન્ન થાય છે. હિંસાનંદી, મૃષાનંદી, ચૌર્યાનંદી અને સંરક્ષણાનંદી એ ચાર એના પેટા વિભાગો છે. એ મનને ઉકળાવે છે અને તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો અને તેનાં સાધ્યો બહુ ખરાબ હોય છે. (વિશેષ વિગત માટે જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૩૫–૩૮).

૨ **આર્તધ્યાનઃ** અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. અનિષ્ટસંયોગ, ઇષ્ટવિયોગ, રોગચિંતા અને ભવિષ્યની ચિંતા આ ચાર એના પ્રકાર છે. એ ધ્યાનમાં પડેલો પ્રાણી સંસારખાડામાં પડતો જ જાય છે અને તેને યોગ્ય રીતે ગુફા કહેવામાં આવેલ છે. એના વિશેષ વિગતવાર સ્વરૂપ માટે જુઓ જૈ. દ. યો. પૃ. ૧૩૧–૩૫.

૩ આ સર્વ હકીકત ગુરૂમહારાજે છઠ્ઠા મુનિને કહેલી છે અને તે સર્વ વાત છઠ્ઠા મુનિ **અકલંક** પાસે ફરીવાર કહી બતાવે છે. ગેરસમજુતી ન થાય તે સારૂ જણાવવાની જરૂર છે. હજુ છઠ્ઠા મુનિનો પોતાનો અભિપ્રાય કાંઇ આવ્યો નથી. ગુરૂ અને પોતાની વચ્ચે થયેલી વાત તે કહી બતાવે છે. **ધનવાહને** સાંભળેલી તે સર્વ વાતને **સંસારી**જીવ તરીકે **સદાગમ** સમક્ષ **અગૃહીતસંકેતા**ને ઉદ્દેશીને કહી બતાવે છે.

૪ **વિષવૃક્ષોઃ** ઝેરી ઝાડો. પાંચ ઇંદ્રિયના ત્રેવીશ વિષયો. એના વર્ણનમાં પ્રથમ ઘ્રાણઇંદ્રિય લે છે, પછી ચક્ષુરિંદ્રિય, શ્રોત્રેંદ્રિય, સ્પર્શનેંદ્રિય અને રસેંદ્રિય લેવામાં આવી છે. આ પાંચે ઇંદ્રિયો મનપર કેવી અસર કરે છે તેનું અત્ર આબેહૂબ વર્ણન છે.

"આવે તો દર્શનમાત્રથી વાંદરાને એ ચપળ બનાવી દે છે, એના નામ-
"શ્રવણમાત્રથી એ વાંદરાના બચ્ચાને મારે છે તો પછી એને અડ-
"વામાં આવે તો અથવા એનો સ્વાદ લેવામાં આવે તો એ બચ્ચાનો
"વિનાશ કરી મૂકે એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે? વાંદરાના બચ્ચાને
"જૂદી જૂદી રીતે ઉપર કહેવામાં આવેલા ત્રાસ આપીને એ એવું
"તો વ્યાકુળ બનાવી મૂકે છે કે એ ત્રાસની અસર નીચે એ બચ્ચું
"પેલા વિષવૃક્ષને આંબાનાં ઝાડો ગણવાની ભૂલ કરે છે; અને એ
"વિષવૃક્ષોપર અત્યંત રાજી થઇ તેમાં આસક્ત થાય છે. અગાઉ જણા-
"વેલા પાંચ ગોખોદ્વારા તે બહાર નીકળી આવી અત્યંત અભિલાષા-
"પૂર્વક એ વૃક્ષો તરફ દોડે છે, એનાં કેટલાંક ફળો સારાં છે એમ
"ધારી લઇને એના ઉપર તે શીદા થઇ જાય છે, વળી એનાં કેટલાંક
"ફળો સારાં નથી એમ ધારીને તે (ફળો)ની ઉપર દ્વેષ કરે છે,[1] એના
"ઉપર અત્યંત આસક્ત થઇને એ વૃક્ષોની ડાળીઓમાં વારંવાર ભમે
"છે, એ ઝાડોની નીચે અર્થનિચય[2] નામનો પાંદડાં, ફળ, ફૂલ, રજ
"અને બીજો કચરો એકઠો થયેલો હોય છે તેના ઉપર તે આળોટે
"છે, એમાં ફરતાં ફરતાં કર્મપરમાણુનિચય[3] નામની એ વૃક્ષોનાં
"ફળો અને ફુલોની પરાગને આખા શરીરે ચોંટાડે છે અને ભોગસ્નેહ
"નામના જળબિંદુ ઝરમર ઝરમર વરસાદથી એ ભીનું થાય છે.

{આંતર ભાવાર્થ. મારા ગુરૂમહારાજે જે વાત કરી તેનો અંદરનો ભાવાર્થ મારા સમજવામાં આવી ગયો તેથી મેં વિચાર કર્યોઃ–આ મહારાજશ્રી કહે છે તે વિષવૃક્ષો (ઝેરી ઝાડો) તો શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ રૂપ સામાન્ય પ્રકારે જણાય છે, એનાં ફૂલો એ તો કાંઇક વધારે સ્ફુટ પણ દેખી ન શકાય તેવા તેનાં વિશેષ પ્રકારો[4] જણાય છે, જ્યારે એનાં ફળો એ એનાં વધારે સ્ફુટ સમજી શકાય તેવા વિશેષ આવિર્ભાવો જણાય છે, એની ડાળીઓ તે વિષયોના આધારની વસ્તુઓનાં

---

૧ આ રાગદ્વેષનું સ્વરૂપ છે. ઇંદ્રિયના કેટલાક વિષયો ગમે છે તે પર રાગ થાય છે, કેટલાક ખરાબ લાગે છે તે પર દ્વેષ થાય છે, તજે છે તે પણ લાગણીથી નહિ પણ દ્વેષથી. જરા વિચાર કરવાથી આ વિષવૃક્ષનું આખું સ્વરૂપ સમજાઇ જાય તેવું છે.

૨ અર્થનિચયઃ વિષયોના સ્વરૂપો. બાહ્ય દેખાવો. નીચે ભાવાર્થ જુઓ.

૩ કર્મપરમાણુનિચયઃ કર્મ રજથી આખા શરીરને વ્યાપ્ત કરી નાખવું તે.

૪ વિશેષ પ્રકારોઃ આવિર્ભાવો. Manifestations.

સ્થાનો જણાય છે, એ ડાળીઓમાં ચિત્તરૂપ વાંદરાના બચ્ચાનું હરવું ફરવું લોકોના ઉપચાર માત્રથી થાય છે, કારણ કે લોકો સાધારણ રીતે એમ બોલે છે કે મારૂં મન અમુક જગ્યોએ અત્યારે ગયું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મુનિરાજે જે વાત કહી તે મારા સમજવામાં બરાબર આવી ગઇ છે અને તે હવે પછી પણ સર્વ બરાબર સમજાઇ જશે-આવો વિચાર કરી મેં મારા ગુરૂમહારાજને પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવવા વિજ્ઞપ્તિ કરી.}

" " ભદ્ર ! ઉપર જણાવ્યું તેમ ભોગસ્નેહ નામના જળથી એ વાંદ-
" રાના બચ્ચાનું શરીર ભીનું થયેલું હોય છે ત્યારે તેના ઉપર કર્મ-
" પરમાણુનિચય નામની રજ ઘણી ચોંટે છે[1] અને એ રજથી એ
" વાંદરાના બચ્ચાનું આખું શરીર ધૂડધૂડ થઇ જાય છે; હવે એક તો
" વાનરમાં સ્થિરતા હોતી નથી અને વળી પેલી ઝેરી રજ આખા
" શરીરને ભેદ કરનારી હોવાથી એ વાંદરાના બચ્ચાના શરીરમાં
" જખમો પડે છે, શરીર ક્ષીણતાથી ખરખર બોરડી જેવું (ઘરડું
" અને શિથીળ) થઇ જાય છે, એનો મધ્ય ભાગ ચારે તરફથી વેરાઇ
" જાય છે અને પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને અને ખાસ કરીને
" મધ્યભાગને અસર કરે છે અને આખું શરીર બળવા માંડે છે; પરિ-
" ણામે આખું શરીર કાળું પડી જાય છે અને તેમાં કાંઇક કાંઇક રતાશનો
" ભાગ પણ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી પાછું તે ઓરડામાં એ વસે
" છે તે વખતે ઉપર લખેલા સર્વ ઉપદ્રવો તેને પાછા વારંવાર થયા
" જ કરે છે, વધારે આકરા રૂપમાં તેના ઉપર તે ઉપદ્રવોના હુમલા
" આવ્યા કરે છે અને એક અથવા બીજા હુમલાઓ અવાર નવાર
" તેના ઉપર અસર કર્યા કરે છે.

" " ભદ્ર ! એ ચિત્ત નામના વાંદરબચ્ચાંને ઉપર કહ્યાં તેવા
" ઉપદ્રવો અને પીડાઓ થયા જ કરે છે અને તેનું
સીધો ઉપાય. " આખું શરીર બળતું બળતું કાળું પડી જાય છે
" તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવાનો આ સીધો ઉપાય
" છે-[2]સ્વવીર્ય નામના પોતાના (આત્માના) હાથમાં

---

1 ભીના શરીરમાં હમેશા રજ વધારે ચોંટે, તેમાં વળી સ્નેહમાં ચીકાશ છે એટલે વધારે ચોંટે. એ ભીનાશ જતાં રજ ખરવા માંડે છે તે આગળ જણાશે.

2 સ્વવીર્યઃ પોતાની શક્તિ. આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે, અંદર રહેલી શક્તિને બહાર વ્યક્ત કરવાની છે. હાથ દ્વારા શક્તિ બતાવાય છે.

"અપ્રમાદ[1] નામનો દૃઢ વજ્રદંડ (સખ્ત ન ભાંગે તેવો દાંડો) લઇને
"પેલા પાંચ ગોખલાઓ પાસે ઊભા રહેવું અને જ્યારે જ્યારે પેલું વાંદરાનું
"બચ્ચું ઝેરી ઝાડોનાં ફળો ખાવાની ઇચ્છાથી બહાર આવે ત્યારે ત્યારે
"તેની સમક્ષ પેલો દાંડો ઉગામીને તાળી પાડીને તેને બહાર આવતું
"અટકાવવું. એમ છતાં પણ એ બચ્ચું ઘણું ચપળ હોવાને લીધે
"કદાચ બહાર આવી જાય તો તેને જોરથી ધમકાવવું; ત્યાર પછી
"એને બહાર આવવાનો નિષેધ કરેલો હોવાને લીધે અને તેને આંબાનાં
"ફળો (કેરીઓ) ખાવાની અભિલાષા નિવૃત્ત થતી હોવાને લીધે તેના
"આખા શરીરે ભોગસ્નેહના વરસાદથી જે શરદી[2] થઇ આવેલી હશે
"તે સોષાઇ જશે, શરીરમાં ગરમી આવતી જશે, પછી એનું શરીર
"સૂકું પડેલું હોવાને લીધે તેના ઉપર જે રજ-ધૂડ લાગેલી હશે તે પણ
"પ્રત્યેક ક્ષણે ખરવા માંડશે, એના શરીરપર પડેલા જખમો રોકાવા
"માંડશે, એનાં શરીરની ક્ષીણતા દૂર થતી જશે, એ કાળું પડતું અટકશે,
"એના શરીરની ખોટી લાલાશ નાશ પામશે, એના શરીરપર ધોળો
"રંગ આવવા માંડશે, શરીરની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થશે અને એનું આખું
"રૂપ જોવા લાયક થશે. આ પ્રમાણે થયા પછી તે બચ્ચું પેલા ઘરના
"ઓરડામાં રહેશે તો પણ તેને ઉપર જણાવેલા ઉપદ્રવો થશે નહિ
"અથવા પેલા ઉપદ્રવો પોતાનો પ્રભાવ તેના ઉપર જરા પણ બતાવી
"શકશે નહિ. વળી પેલા બિલાડા ઉંદર કોળ વિગેરે જે વાંદરાના બચ્ચાંને
"વારંવાર ઉપદ્રવ કર્યા કરતા હોય છે તેમનો સર્વનો તારે એ અપ્રમાદ
"નામના વજ્રદંડ વડે ચૂરેચૂરો કરી નાખવો. જ્યારે એ સર્વના ચૂરેચૂરા
"થઇ જશે ત્યારે પછી પેલા ચોકને રસ્તે એ વાનરબચ્ચું બહાર
"નીકળશે તો પણ એને કોઇના તરફનો જરા પણ ભય રહેશે નહિ.
"એ વાંદરાના બચ્ચાંને ઉપદ્રવોમાંથી બચાવવાનો આ ઉપાય છે."

પ્રથમ ચક્ર.

"વળી મેં મારા ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું 'એ વાંદરાના બચ્ચાંનું આટલું બધું રક્ષણ કરવાથી મારૂં શું કામ થશે? મને શો લાભ મળશે? તે આપ જણાવો.' એટલે વળી ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું—

સંરક્ષણનું પરિણામ.

---

૧ અપ્રમાદઃ આળસનો ત્યાગ, આત્મગુણમાં ચાલુ ઉદ્યોગ. 'સમયમેં ગોયમ! મ કરે પ્રમાદ.' પ્રમાદ એટલે સંસાર આસક્તિ.

૨ શરદીઃ જ્યાં ત્યાં રખડવાથી અને જે તે ખાવાથી થાય છે, તેનો નિષેધ થતાં શરદી મટે છે, ડોક્ટરો શરદી થાય ત્યારે આરામ લેવાનું અને ખાવાનું બંધ કરવાનું કહે છે તે ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

સ્થાનો જણાય છે, એ ડાળીઓમાં ચિત્તરૂપ વાંદરા
બચ્ચાનું હરવું ફરવું લોકોના ઉપચાર માત્રથી થ
છે, કારણ કે લોકો સાધારણ રીતે એમ બોલે છે
મારૂં મન અમુક જગ્યોએ અત્યારે ગયું છે. આ પ્રમા
હોવાથી મુનિરાજે જે વાત કહી તે મારા સમજવા
બરાબર આવી ગઇ છે અને તે હવે પછી પણ સ
બરાબર સમજાઇ જશે-આવો વિચાર કરી મેં મા
ગુરૂમહારાજને પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવવા વિ
જ્ઞપ્તિ કરી.}

"" ભદ્ર ! ઉપર જણાવ્યું તેમ ભોગસ્નેહ નામના જળથી એ વાંદ
"રાના બચ્ચાનું શરીર ભીનું થયેલું હોય છે ત્યારે તેના ઉપર કર્મ
"પરમાણુનિચય નામની રજ ઘણી ચોંટે છે[1] અને એ રજથી એ
"વાંદરાના બચ્ચાનું આખું શરીર ધૂડધૂડ થઇ જાય છે; હવે એક તો
"વાનરમાં સ્થિરતા હોતી નથી અને વળી પેલી ઝેરી રજ આખા
"શરીરને ભેદ કરનારી હોવાથી એ વાંદરાના બચ્ચાના શરીરમાં
"જખમો પડે છે, શરીર ક્ષીણતાથી ખરખર બોરડી જેવું (ઘરડું
"અને શિથીળ) થઇ જાય છે, એનો મધ્ય ભાગ ચારે તરફથી વેરાઇ
"જાય છે અને પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને અને ખાસ કરીને
"મધ્યભાગને અસર કરે છે અને આખું શરીર બળવા માંડે છે; પરિ
"ણામે આખું શરીર કાળું પડી જાય છે અને તેમાં કાંઇક કાંઇક રતાશનો
"ભાગ પણ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી પાછું તે ઓરડામાં એ વસે
"છે તે વખતે ઉપર લખેલા સર્વ ઉપદ્રવો તેને પાછા વારંવાર થયા
"જ કરે છે, વધારે આકરા રૂપમાં તેના ઉપર તે ઉપદ્રવોના હુમલા
"આવ્યા કરે છે અને એક અથવા બીજા હુમલાઓ અવાર નવાર
"તેના ઉપર અસર કર્યા કરે છે.

સીધો ઉપાય.

"" ભદ્ર ! એ ચિત્ત નામના વાંદરબચ્ચાંને ઉપર કહ્યાં તેવા
"ઉપદ્રવો અને પીડાઓ થયા જ કરે છે અને તેનું
"આખું શરીર બળતું બળતું કાળું પડી જાય છે
"તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવાનો આ સીધો ઉપાય
"છે-[2]સ્વવીર્ય નામના પોતાના (આત્માના) હાથમાં

૧ ભીના શરીરમાં હમેશા રજ વધારે ચોંટે, તેમાં વળી સ્નેહમાં ચીકાશ છે એટલે વધારે ચોંટે. એ ભીનાશ જતાં રજ ખરવા માંડે છે તે આગળ જણાશે.

૨ સ્વવીર્યઃ પોતાની શક્તિ. આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે, અંદર રહેલી શક્તિને બહાર વ્યક્ત કરવાની છે. હાથ દ્વારા શક્તિ બતાવાય છે.

"ᵃઅપ્રમાદ નામનો દૃઢ વજ્રદંડ (જેના ન ભાગે તેવો દાંડો) દરેક
"પેલા પાંચે ઓખલાઓ પાસે ઉભા રહેવું અને જ્યારે જ્યારે પેલું વાંદરાનું
"બચ્ચું ઝેરી ઝાડીનાં ફૂલો ખાવાની ઇચ્છાથી બહાર આવે ત્યારે ત્યારે
"તેની સમક્ષ પેલો દાંડો ઉગામીને તાડી પાડીને તેને બહાર આવતું
"અટકાવવું, એમ કરતાં પણ એ બચ્ચું ઘણું ચપળ હોવાને લીધે
"કદાચ બહાર આવી જાય તો તેને જોરથી ધમકાવવું; ત્યાર પછી
"એને બહાર આવવાનો નિષેધ કરેલો હોવાને લીધે અને તેને આંબાનાં
"ફૂલો (કેરીઓ) ખાવાની અભિલાષા નિવૃત્ત થતી હોવાને લીધે તેના
"આખા શરીરે ખોબખોબના વરસાદથી જે શરદી[2] થઇ આવેલી હશે
"તે ઓછી થઇ જશે. શરીરમાં ગરમી આવતી જશે, પછી એનું શરીર
"શુષ્ક થયેલું હોવાને લીધે તેના ઉપર જે રજ-ધૂળ લાગેલી હશે તે પણ
"પ્રત્યેક ક્ષણે ખરવા માંડશે, એના શરીરપર પડેલા જખમો રૂઝાવા
"માંડશે, એનાં શરીરની ક્ષીણતા દૂર થતી જશે, એ ઘણું પડતું અટકશે,
"એના શરીરની ખોટી લાલાશ નાશ પામશે, એના શરીરપર પીળો
"રંગ આવવા માંડશે, શરીરની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થશે અને એનું આખું
"રૂપ જોવા લાયક થશે. આ પ્રમાણે થયા પછી તે બચ્ચું પેલા ઘરના
"ઓરડામાં રહેશે તો પણ તેને ઉપર જણાવેલા ઉપદ્રવો થશે નહિ
"અથવા પેલા ઉપદ્રવો પોતાનો પ્રભાવ તેના ઉપર જરા પણ બતાવી
"શકશે નહિ. વળી પેલા બિલાડા ઉંદર કોળ વિગેરે જે વાંદરાના બચ્ચાને
"વારંવાર ઉપદ્રવ કર્યા કરતા હોય છે તેમનો સર્વનો તારે એ અપ્રમાદ
"નામના વજ્રદંડ વડે ચૂરેચૂરો કરી નાખવો. જ્યારે એ સર્વના ચૂરેચૂરા
"થઇ જશે ત્યારે પછી પેલા મોકળે રસ્તે એ વાનરબચ્ચું બહાર
"નીકળશે તો પણ એને કોઇના તરફનો જરા પણ ભય રહેશે નહિ.
"એ વાંદરાના બચ્ચાને ઉપદ્રવોમાંથી બચાવવાનો આ ઉપાય છે."

પ્રથમ ચક્ર.

"વળી મેં મારા ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું 'એ વાંદરાના બચ્ચાંનું આટલું બધું રક્ષણ કરવાથી મારૂં શું કામ થશે? મને શો લાભ મળશે? તે આપ જણાવો.' એટલે વળી ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું–

સંરક્ષણનું પરિણામ.

---

૧ અપ્રમાદઃ આળસનો ત્યાગ, આત્મગુણમાં ચાલુ ઉદ્યોગ. 'સમયમેં ગોયમ મ કરે પ્રમાદ.' પ્રમાદ એટલે સંસાર આસક્તિ.

૨ શરદીઃ જ્યાં ત્યાં રખડવાથી અને જે તે ખાવાથી થાય છે, તેનો નિષેધ થતાં શરદી મટે છે, ડાક્ટરો શરદી થાય ત્યારે આરામ લેવાનું અને ખાવાનું બંધ કરવાનું કહે છે તે ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

" "ભદ્ર! તને પેલો શિવાલય નામનો મઠ બહુ પસંદ
" હતો અને ત્યાં જવાની તને ઇચ્છા થઇ હતી, એ શિવા
" પહોંચવાનો મુખ્ય ઉપાય આ વાંદરાના બચ્ચાંનું સારી રીતે
" કરવું એ છે. એ વાંદરાના બચ્ચાંનું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું
" તે કોઇ પણ પ્રકારની અડચણ અગવડ વગર એકદમ
" મઠમાં પહોંચવાનું પ્રબળ કારણભૂત બને છે; તેટલા માટે
" તારી મરજી જો એ મઠમાં જવાની જરૂર થઇ હોય તો તા
" વાંદરાના બચ્ચાંનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાનો મજબૂત પ્રયત્ન
" જોઇએ; કારણ કે એ વાંદરાનું બચ્ચું ઘણા કાળથી ચક્રમાં પડ
" છે અને એ ચક્રમાંથી[1] તેને બહાર લાવવું એ ઘણું મુશ્કેલ કામ
" એ ચક્કરમાં (વમળમાં) તે કેવી રીતે પડી ગયું છે તે તું સ
" ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો બતાવવામાં આવ્યા છે તે
" બિલાડા વિગેરેથી પીડા પામતો આ પ્રાણી મોહની અસરતળે અ
" ફળો ખાવા દોડ્યો જાય છે એટલે એના શરીરપર ધૂડ સારી
" મોટા પ્રમાણમાં ચોંટે છે અને વળી એ પાણીથી ભીંજાઇ જાય
" એટલે એના શરીરપર ઘારાં પડે છે, એટલે વળી પેલા ઉંદર બિ
" લાડા એના પર વધારે ત્રાસ કરે છે, ત્યાર પછી એ વસ્તુઓ ખા
" માટે ઉંદર બિલાડા વિગેરે સંખ્યા અને જોરમાં વધતા જાય છે અ
" તેઓ જેમ જેમ એને વધારે પીડા કરે છે તેમ તેમ શાંતિ મેળવવાના
" હેતુથી બચ્ચું આંબા તરફ દોડે છે, પરિણામે વળી એના પર વધારે
" રજ ચોંટે છે, એનામાં ભીંજાશ વધતી જાય છે અને પરિણામે
" શરીરપર વધારે ઘારાં પડતાં જાય છે અને તેવી રીતે એ ચક્કરમાં
" પડ્યા પછી એને ઉપદ્રવો વારંવાર વધતા જ જાય છે. આવા ખરાબ
" વમળમાં-ચક્રમાં પડી ગયા પછી જ્યાંસુધી તું પોતે જ એનું રક્ષણ
" નહીં કર ત્યાંસુધી એ બાધાપીડા વગરનું કોઇ રીતે થઇ શકે
" એમ નથી. તેટલા માટે ભાઇ! એને રક્ષણ કરવાનો જે ઉપાય મેં
" ઉપર જણાવ્યો છે તે તારે નિરંતર અમલમાં મૂકવો, નિરંતર તે
" પ્રમાણે ઉપાય કર્યા કરવો જેથી એ બચ્ચું બાધાપીડા વગરનું થાય.

વિવેચન-સમજણ.

(છઠ્ઠા મુનિમહારાજ અકલંકને કહે છે કે) "મારા ગુરૂમહારાજે જે હકીકત કહી તેનો અંદરનો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો અને તે પર વિ-

---

[1] ચક્ર: whirlpool, circle. પાણીમાં 'વમળ' થાય છે, ચારે તરફ ગોળ ફરે છે, વહાણ તેમાં આવી જાય તો આગળ વધી શકતું નથી, ગોળ ફર્યા કરે છે.

ચાર કરતાં કરતાં મેં ચિંતવના કરી કે ગુરૂમહારાજે વાર્તાદ્વારા અને જે હકીકત સમજાવી તે આ પ્રમાણે જણાય છેઃ—

"રાગ વિગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલું ચિત્ત ઇંદ્રિયના વિષયોમાં પ્રવર્તે "છે, અને જ્યારે જ્યારે એ વિષયોમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે ત્યારે એનો "કર્મસંચય વધતો જાય છે અને ભોગસ્નેહની તેની વાસનાઓ તેની "સાથે એકરૂપ થતી જાય છે. એ ભોગસ્નેહની વાસનાને લઇને સંસાર "સંબંધી સંસ્કારો તેને થાય છે. તે સંસ્કારો ધારાંઓની સાથે "સરખાવવા યોગ્ય છે. એ સંસ્કારોને લઇને રાગ વિગેરે ઉપદ્રવો "પોતાનું જોર વધારે પ્રમાણમાં બતાવે છે. ઉંદર બિલાડી જેવા એ "ઉપદ્રવો દરેક ક્ષણે વધતા જ જાય છે અને તેઓની અસર અને "પ્રેરણા નીચે ચિત્ત વિષયો તરફ વારંવાર દોડ્યું જાય છે. તેને લઇને[1] "એ ફરીવાર કર્મ બાંધે છે, એથી ચીકાશ વધારે વધારે થાય છે "અને ચીકાશને પરિણામે વધારે વધારે ઉપદ્રવો થાય છે. આવા "પ્રકારનું એ ચક્ર જેનું મૂળ કે છેડો દેખાઇ શકાતો નથી તેમાં એ "(ચિત્ત) પડી જાય છે અને તેમાં એને કરોડો દુઃખો થાય છે તે-"માંથી તે છૂટી શકતું નથી. એને બચાવવાના ઉપાય તરીકે ગુરૂમહા-"રાજે સ્વવીર્ય હાથમાં અપ્રમાદ નામનો સખ્ત દંડો લેવા જણાવ્યું, "તો પછી ગુરૂમહારાજે જે અપ્રમાદ કરવા કહ્યું છે તેને હું હવે બરા-"બર અનુસરીશ, ગુરૂમહારાજના ઉપદેશને બરાબર અમલમાં મૂકીશ.

"કારણ કે આ શરીર, સંપત્તિ, ભોગો અને આ સગાસંબં-"ધીઓ બહારથી દેખાય છે તે સર્વ સ્વપ્ન છે, ઇંદ્રજાળ છે, ગંધર્વ "નગર છે. આ પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર અને નિર્ણય કરીને તે "બાબતની ભાવના વારંવાર કર્યા કરીશ. એમ કરવાથી મારા ચિત્તનું "બંધન આ સંસારના જાળામાંથી પાછું હઠી જશે. હવે મારા એ "ચિત્તને સંસારની સાથે અનાદિ કાળથી સંબંધ હોવાને લીધે વળી "પાછું એ સંસાર તરફ ગયા તો કરશે પરંતુ તે હકીકત આત્માને "ઘણી નુકસાન કરનારી છે તેથી પ્રયત્ન કરીને ચિત્તને હું તેમ જતાં "રોકી રાખીશ અને વળી તેને શિક્ષા આપીશ કે 'ચિત્ત! તારે "આવી રીતે બહાર નીકળવામાં શો લાભ છે? તું "તારા પોતાના ખરા રૂપમાં (સ્વરૂપમાં—આત્મસ્વ-"રૂપમાં) સ્થિર રહે, જેથી તું આનંદમાં લીન થઇને "રહી શકે. આ આખો સંસાર છે તે બહાર નીકળવા જેવો છે (તે "તારા બહારના ચારા જેવો છે) અને તે સંસાર આખો અનેક

ચિત્તને શિક્ષા.

[1] અહીં રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૨૧ શરૂ થાય છે.

" દુઃખોથી ભરેલો છે અને મોક્ષ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવા જેવું છે અને " તે જ માત્ર અનેક સુખોથી ભરપૂર છે. માટે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની " ઇચ્છાથી તારે બહાર નીકળવાની જરૂર નથી; બહાર તો સંસાર છે " અને ત્યાં દુઃખ જ છે; તારે તો આત્મામાં રહેવું-સ્થાન કરવું અને " બાહ્ય ભ્રમ બિલકૂલ છોડી દેવા એ જ યોગ્ય છે. સુખ તો ખરેખરૂં " આત્મઅવસ્થાનમાં જ તને મળે તેમ છે. જો, આત્મામાં અવસ્થાન " કરીશ તો તને આ જન્મમાં પણ ઘણું સુખ મળશે અને જો બહાર " નીકળીશ તો આ ભવમાં પણ તને ઘણું દુઃખ પડશે એ વાત તું " બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. કારણ કે—

" सर्वं दुःखं परायत्तं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
" वहिश्च ते पराधीनं स्वाधीनं सुखमात्मनि ॥

" જેટલે અંશે પરવશપણું હોય છે, જેને માટે પારકા ઉપર " આધાર રાખવો પડતો હોય છે તે સર્વ દુઃખ જ સમજવું અને જેટલું " પોતાના તાબામાં હોય, પોતાને કબજે હોય તે સર્વ સુખ સમજવું. " હવે બહાર જવું તે તારે પરાધીન છે અને પોતાનામાં રહેવું તે સ્વા- " ધીન છે. તેટલા માટે બહાર નીકળવામાં (પરપ્રવેશમાં) દુઃખ છે " અને આત્મ અવસ્થાનમાં આનંદ છે. વળી હે ચિત્ત! આત્માની " બહાર રહેલી કોઇ પણ વસ્તુ તને વહાલી લાગતી હોય તો તે સંબં- " ધમાં તને કહેવું જોઇએ કે તે સર્વ વસ્તુઓ નાશ પામે તેવી છે, " દુઃખ આપનારી છે, આત્મસ્વભાવથી જૂદી છે અને મેલ કચરાથી " ભરેલી છે. હે ચિત્ત! એવી વસ્તુઓ સારૂં તું શામાટે નકામો ક્લેશ " કરે છે? અને શા માટે આત્માને મૂકીને આવી રીતે વારંવાર " રખડ્યા કરે છે? તું વિચાર કર કે આત્માની બહાર જો કોઇ સુંદર " વસ્તુ હોત તો દુઃખમાંથી તેનું નિવારણ કરવાનો રસ્તો પણ હોત; " અને હે ચિત્ત! એવો તો કોઇ રસ્તો હોય એમ જણાતું નથી. ભોગ " રૂપ ભયંકર અંગારાઓ જ્યારે તને બાળતા હોય છે ત્યારે આનંદ- " સ્વરૂપ આત્મામાં તેનું નિવારણ (અટકાવ) થાય છે પણ તેમ થાય છે " ત્યારે તું ફોગટ ક્લેશ કરે છે; પરંતુ તેમ ન કરતાં હે ચિત્ત! અનંત " દર્શન જ્ઞાન વીર્ય અને આનંદથી ભરેલા આત્મામાં અવસ્થાન કરીને " તું શીઘ્ર નિરાકુળ થા. આ સ્થાન (આત્મામાં અવસ્થાન) પર કાયમ " રહેવાથી ભોગ રૂપ ચીકાશ ઓછી થતી જાય છે અને તેથી ચોંટેલી " રજ અવશ્ય ખરતી જાય છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. " ત્યાર પછી તું વિચાર કર કે તારા શરીર પર જે ભયંકર ઘારાંઓ " પડે છે તે માત્ર અત્યંત ખરાબ વાસનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ

"જ્યારે તું એ વાસનાઓની પીડાથી મુક્ત થઇશ ત્યારે પછી ભોગો "ઉપર તને પ્રેમ જ નહિ આવે. ઘારાંઓમાં એ ભોગો [1]પિંડ જેવા "થઇને રહેલા છે એમ ડાહ્યા માણસો કહે છે. આથી જરા થોડો "વખત તે આનંદ આપે છે, પરંતુ તે ભોગપિંડને ભોગવવામાં "આવે છે ત્યારે પાછી પીડા વધારી મૂકે છે. એવી રીતે એ ભોગોને "ભોગવ્યા ત્યારે થોડો વખત જરા નિરાત વળે છે પણ ખરાબ વાસ- "નાના સ્થાનને લઇને અંતે ઘાની પીડાને એ વધારે છે. હવે જો તારા "શરીરમાંથી ખરાબ વાસનાઓ નીકળી જાય તો તારૂં શરીર કોઇ "પ્રકારની બાધાપીડારહિત અને નિરંતર આનંદયુક્ત થાય અને "એવી સ્થિતિ ઉપજે તો તને એ ભોગોની ઇચ્છા જ થશે નહિ-આ "પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હે ચિત્ત! બહારનો સર્વ ભ્રમ છોડી દઇને "તારા પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં આસક્ત થઇ તું બેસ અને બાધા "પીડા વગરનું થઇ જા.'

"ચિત્તને એ પ્રમાણે શિક્ષા-સમજણ યોગ્ય રીતે આપીને ખરા- "બર લક્ષ્યપૂર્વક એના રક્ષણમાં હું તત્પર થઇ રહીશ. આવી રીતે ચિત્તને "શિક્ષા આપ્યા છતાં એ પાપી સ્થિર ન રહેતાં ચપળતા કરશે તો "એને બહાર દોડતાં વારંવાર ફરી ફરીને યત્ન કરીને અટકાવીશ; વળી "કષાય નોકષાય વિગેરે એને ઉપદ્રવ કરનારા છે તે સર્વનો અપ્રમાદ "રૂપ શસ્ત્રથી વધ કરી નાખીશ. જ્ઞાનના ઉપયોગથી અને શુભ [2]ધ્યા- "નના સેવવાથી અને એ રાગ વિગેરે ઉપદ્રવોના પ્રતિપક્ષીઓના "આલંબનથી તેઓ જલ્દી નાશ પામી જશે. એ રાગદ્વેષનો નાશ "થશે એટલે પરીષહ ઉપસર્ગ વિગેરે બહારના ઉપદ્રવો છે તે બાધા "પીડા કરનારા થશે નહિ-તેઓ પોતાનું જોર જરા પણ બતાવી "શકશે નહિ. એટલે પછી મારૂં ચિત્ત આત્મારામ થઇ જશે, રાગાદિ "ઉપદ્રવથી મુક્ત થઇ જશે, બહાર ભટકતું અટકી જશે એટલે મો- "ક્ષને યોગ્ય થઇ જશે. આવો મારા મનમાં વિચાર કરીને અને તે "વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો નિર્ણય કરીને ભાઇ અકલંક! હાલ હું "પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સાવધાન થઇને રહું છું.

---

[1] ભોગો ભોગવતાં જરા સારા લાગે પણ વાસનાને પરિણામે આખરે જોર કરે એટલે ઉલટી વધારે પીડા થાય છે અને ઘારાં વધતાં જાય છે.

[2] ધ્યાન તે ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન સમજવાં. આવતા પ્રકરણમાં તે વધારે સ્પષ્ટ થશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

સંસારબજાર (ચાલુ)[1].

બીજું ચક્ર.

છઠ્ઠા મુનિરાજે આગલા પ્રકરણમાં વાત કરી તે સર્વ સાંભળ્યા પછી અકલંકે કહ્યું "મહારાજ! બહુ સારૂં થયું! આપે ગુરૂમહારાજનાં વચનોનો સાર બહુ સારી રીતે જાણ્યો અને યોગ્ય રીતે તેનું આચરણ પણ કરી રહ્યા છો. આપે જે વાત કરી તે સાંભળીને મને પણ બહુ પ્રમોદ થયો છે. આપે જેમ એક ચક્રની વાત કરી તેમ મારા ધારવા પ્રમાણે બીજું પણ એક ચક્ર જણાય છે. મારી એ ધારણા બરાબર છે કે નહિ તે આપશ્રી સાંભળો અને પછી મને તે બાબતનો ખુલાસો આપશો. મારા ધારવા પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે હકીકત છે." ગુરૂમહારાજે હકીકત નિવેદન કરવાનું કહેવાથી અકલંકે પોતાના વિચાર જણાવ્યા.

દ્રવ્યમન: ભાવમન.

" "ચિત્ત—મન બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે: એક દ્રવ્યમન "અને બીજું ભાવમન. એમાં જે દ્રવ્યચિત્ત છે તે "મનપર્યાપ્તિવાળા આત્માએ ગ્રહણ કરેલા મનો- "વર્ગણાના પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે. છ પર્યાપ્તિમાં છઠ્ઠી "મનપર્યાપ્તિ છે, તેનાવડે મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરી "થાય છે તેને દ્રવ્યમન કહેવામાં આવે છે. એ દ્રવ્યમનમાં જ્યારે "જીવ—આત્મા જોડાય ત્યારે તેને (આત્માને) ભાવમન કહેવામાં "આવે છે. આ ભાવમન કાર્મણ શરીરમાં રહે છે અને તેથી તેને વસ્તુ

---

૧ પ્રકરણ ૮ નું [illegible] વાપરવાનું છે, ત્યારે [illegible] તેને બે વિભાગમાં વહેંચ્યું

" કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી બાહ્યમન તો નિરુપચાર
" રૂપ જ છે, પણ દ્રવ્ય મનરૂપ હોય કે ન પણ હોય. દાખલા તરીકે
" કેવળીઓ ભાવમન વગરના હોય છે. કોઈને મનથી ઉત્તર દેવામાં
" તેઓ દ્રવ્યમનનો ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થએલું હોવાથી
" તેમને ભાવમનની અપેક્ષા રહેતી નથી, એટલે કેવળજ્ઞાનીને દ્રવ્ય-
" મન હોય છે પણ ભાવમન હોતું નથી. જ્યારે આ પ્રાણી રાગદ્વેષ
" વિગેરેની સાથે ક્લેશવાળો હોય છે ત્યારે મિથ્યાજ્ઞાનને પરિણામે તેને
" ઉલટા નિર્ણયો (વિપર્યાસો) થાય છે અને પરિણામે તે દુઃખ આપનારી
" વસ્તુમાં સુખ ભોગવવાની બુદ્ધિથી પડે છે. રાગદ્વેષ વિગેરેથી એને
" સાચો નિર્ણય થતો નથી. વાસ્તવિક સુખ અને દુઃખ ક્યાં છે તેનો
" નિર્ણય મિથ્યાજ્ઞાન તેને થવા દેતું નથી. ખોટી પ્રવૃત્તિ થવા પછી
" એના ખેદના તંતુઓ કર્મનાં પરમાણુઓને ખેંચી લાવે છે, એ કર્મનાં
" પરમાણુઓથી જન્માંતરનો આરંભ કરે છે; વળી એ જન્માં-
" તરમાં પ્રાણી પાછો મિથ્યાજ્ઞાન વિપર્યાસ વિગેરેમાં પડે છે અને
" રાગાદિની સંતતિને વધારે છે. રાગાદિ સંતતિથી વિપાકાંક્ષા થાય છે,
" વિપાકાંક્ષાથી ખેદતંતુઓ જન્મે છે, ખેદતંતુઓથી કર્મોનું ગ્રહણ
" થાય છે અને કર્મગ્રહણથી પાછો જન્મ થાય છે; વળી ત્યાં વિપ-
" ર્યાસ થાય છે—એવી રીતે ઉપર જે ક્રમ જણાવ્યો તે ચાલ્યા જ
" કરે છે. આથી જ્યાંસુધી ખોટા નિર્ણયો (વિપર્યાસો)ની શ્રેણી ચા-
" લતી હોય છે ત્યાંસુધી સંસાર રખડપટ્ટીની શ્રેણી ચાલ્યા જ કરે
" છે. ભગવન્! મેં આપની પાસે આ બીજા ચક્રની વાત કરી સંભ-
" ળાવી એ વાત બરાબર છે કે નહિ તે આપ મને કૃપા કરીને કહો."

મુનિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું "તેં જે વાત કરી તે
" બરાબર છે એમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી.
" તારા જેવા ખોટી વાત સમજે એ કેમ બને?
" ઉપરની વાતથી મેં પણ જાણ્યું અને ગુરુમહારાજે
" પણ તેનું સમર્થન કર્યું કે એ ખોટા નિર્ણયો
" (વિપર્યાસો)નું જે ચક્ર છે તે જ નહિ પસંદ કરવા યોગ્ય ભવચક્રનું
" કારણ છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી સાચી ખોટી બાબતનો સત્ય
" વિવેક કરનાર પ્રાણીએ વિપર્યાસ (ખોટા નિર્ણયો) ને બનતા પ્રયાસે
" તજી દેવા, એનો એક વાર નાશ થશે એટલે ચક્રની બીજી બાબતો
" આપોઆપ મૂળથી જ નાશ પામી જશે. વિપર્યાસને છોડી દેવા એ
" ખરેખરો વિવેક છે, એ ખરેખરૂં તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એ આસ્રવ[1]

વિપર્યાસ
વર્જન.

૧ આસ્રવઃ જે દ્વારા કર્મો આવે તે પરનાળને આસ્રવ કહે છે.

"વગરનો ધર્મ છે. જે અપ્રમાદી પ્રાણી એવા ખોટા નિર્ણયો (વિપ-"ર્યાસો) છોડી દે છે અને સાચો જાણકાર બને છે તેને પોતાના મનો-"વિકારનું જાળું પોતાથી તદ્દન અલગ લાગે છે. એક વખત મનને "એ જૂદું જુએ છે અને પોતાની જાતને (આત્માને) તેનાથી ભિન્ન "જુએ છે એટલે આત્મા એને નિરંતર આનંદમય લાગે છે; પછી એને "દુઃખ ઉપર દ્વેષ થતો નથી, સુખ મેળવવા માટે ઇચ્છા થતી નથી.[1] "આવી રીતે મનથી તે અલગ થતાં-મન ઉપરથી તેની આસક્તિ દૂર "થતાં ઇંદ્રિયોના વિષયો ઉપર તેને સ્નેહ થતો નથી અને એકવાર "સ્નેહ (ચીકાશ) ગયો એટલે કર્મપરમાણુનો સંચય થતો એકદમ "અટકી જાય છે; આવી રીતે એ નિઃસ્પૃહ થવાથી અને એને (સંસાર) "બીજનો નાશ થયેલો હોવાથી એ મુક્ત જીવોની માફક ભવાંતરનો "આરંભ કરતો નથી અને તેથી એનું ભવચક્ર ફરતું બંધ થાય છે.

ચક્રજ્ઞાનનું પરિણામ.

"એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ઉપર બે પ્રકારની વાત કહી "તે તારા લક્ષ્યમાં આવી ગઇ જણાય છેઃ એક તો "કર્મબંધન અને બીજું તેનાથી વિસ્તરતું સંસારચક્ર. "એ બન્ને કેવી રીતે પ્રવર્તે છે અને કેવી રીતે નિવર્તે છે "તે સંબંધી સત્ય હકીકત જાણે તે પછી સંસારને વધા-"રનાર શરીર ઉપર, ધન ઉપર, કે ઇંદ્રિયોના ભોગો ઉપર અથવા તો "બીજા કોઇ પણ પદાર્થ ઉપર કદિ પણ રાગ કેમ કરે? જે પ્રાણીને "સાંસારિક પદાર્થો ઉપર ચિત્તની આસક્તિ થાય, જેને તેમાં આનંદ "અને સુખ લાગે તેણે હજુ સુધી બન્ને ચક્રો (સંસારચક્ર અને "વિપર્યાસચક્ર) ખરેખરાં તત્ત્વથી જાણ્યાં નથી એમ સમજવું. એનું "કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો યોગ થાય ત્યારે જ ખરેખરા "ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે સિવાય બીજા કોઇ પ્રકારે થઇ શકતી "નથી. સાધ્ય અર્થ શો છે તે બરાબર જાણીને (જ્ઞાન) જ્યારે તે

જ્ઞાનક્રિયા.[2]

"બાબતમાં સમ્યગ્ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા) કર-"વામાં આવે ત્યારે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. "મહામતિ મહાત્મા વસ્તુસ્વરૂપને એ જ આકારમાં

---

૧ સરખાવો-માન અપમાન સહુ સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મ[illegible]; અને મુક્તિ સંસાર બેહુ સમ ગણે રે વિગેરે.

અને ખરો ખ્યાલ આપતાં આનંદઘન કહે છે કે-આપણો એક ચેતનાધારરે; અવર સવી સાથ સં[illegible]હ નિજ પરિકર ધ[illegible]

૨ આ વિભાગ ખાસ મનન [illegible]

"બતાવી ગયા છે.[1] सम्यक् प्रवृत्तिः साध्यस्य प्राप्त्युपायो ऽभिधीयते । સાધ્ય
"પ્રાપ્તિનો ઉપાય સમ્યગ્ પ્રકારે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ છે અને
"જો એવી રીતે સાધ્યની પ્રાપ્તિ થતી ન હોય તો એ ઉપાયનું ઉપાય
"પણુંજ રહેતું નથી. જ્યાં અસાધ્યનો આરંભ છે (સાધ્યનો આરંભ
"નથી) ત્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી અને જ્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી ત્યાં
"સાધ્યનો આરંભ નથી. આવી રીતે સાધ્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો પર-
"સ્પર અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ છે, તેટલા માટે આગમના જ્ઞાનવાળો
"જે ક્રિયા કરે છે તે જ ખરી ક્રિયા કહી શકાય છે અને જે યોગ્ય
"ક્રિયામાં સ્વશક્તિ અનુસાર ઉદ્યમ કરે છે તે જ આગમનો જાણકાર
"કહી શકાય છે. ચિંતામણિ રત્નનું જે પ્રાણી બરાબર સ્વરૂપ જાણતો
"હોય અને તેની પ્રાપ્તિના અનેક પ્રકારના ઉપાયો વિદ્યમાન હોય
"અને પોતે દારિદ્ર્યાવસ્થાથી પીડાતો હોય તો તે ચિંતામણિ રત્ન મેળ-
"વવાનો માર્ગ છોડી અન્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ ન જ કરે. માટે જે
"સાધ્યથી ઉલટી રીતે પ્રવૃત્તિ કરે તે ખરેખર વસ્તુનો જાણકાર જ
"ન હોવો જોઇએ, જે ભમરો માલતીના ફૂલની ગંધ જાણતો-સમ-
"જતો હોય તે ઘાસ કે દર્ભ ઉપર બેસવાની કદિ પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ.
"આવી રીતે સંસારનો અભાવ થતાં પ્રાણી મુક્તિ પામી જાય છે-
"આવી અનેક વાતો છે તે સઘળીથી સર્યું. માત્ર મારા કહેવાની મત-
"લબ એ છે કે તેં જે બીજા ચક્ર માટે વાત કરી તે તદ્દન બરાબર
"છે. મારા ગુરૂમહારાજે આ સર્વ વાતના પરિણામે મને કહ્યું હતું કે
"પેલા વાંદરાના બચ્ચાંનું બહુ સારી રીતે આખો વખત જતન
"કરવું અને એ કાર્ય મારા ખાસ કર્તવ્ય તરીકે તેમણે મને જણાવ્યું
"હતું."

મઠપ્રાપ્તિના ઉપાય.
છ લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ.
દાદર-તેનાં પગથીઆં.

અકલંકે મુનિરાજને પૂછ્યું "ત્યારે મહારાજ! એ વાનરને શિવા-
લય મઠમાં કેવી રીતે લઇ જવો-તેના ઉપાય શા શા છે તે સંબંધી
આપશ્રીને ગુરૂમહારાજે જે કહ્યું હોય તે સર્વ મને જણાવો." છઠ્ઠા-
મુનિરાજે એ સવાલનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

૧ મહામતિઃ આ નામ શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકને અપાય છે. તેઓશ્રી કદે
છે કે દાનક્રિયાભ્યાસ્ મોક્ષઃ ૯૫૧ મૂળમાં લખેલ સૂત્ર પણ તેઓશ્રીનું જ છે. સ્પષ્ટ
મળી શક્યું નથી.

"ભદ્ર! એ ઉપર તને ગર્ભગૃહ[1] બતાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં "છ નોકર જાતની સ્ત્રીઓ વસે છે, તેઓનું સામાન્ય નામ (ઓળખ) "લેશ્યા તરીકે જાણીતું થયેલું છે અને પ્રત્યેકનાં નામ અનુક્રમે કૃષ્ણ, "નીલ, કપોત, તૈજસી, પદ્મ અને શુક્લ છે. એ જ ગર્ભગૃહમાં "તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેની જ દોલતથી એ ઉછરે છે, વધે છે અને "તે સ્થાનની જ પુષ્ટિ કરનારી પણ થાય છે. એ છ સ્ત્રીઓ પૈકી પ્રથ- "મની સ્ત્રી ઘણીજ ક્રૂર છે, બીજી સ્ત્રી પ્રથમની સ્ત્રી કરતાં કાંઇક "ઓછી ક્રૂર છે, ત્રીજી તેથી પણ સહજ ઓછી ક્રૂર છે, પણ ત્રણે "સ્વરૂપે ક્રૂર છે, અનેક પ્રકારના સેંકડો અનર્થોનું કારણ છે, પેલા "વાનરાના બચ્ચાંની તો ખરેખરી દુશ્મન છે, એ ગર્ભગૃહમાં અનેક "પ્રકારનો અશુભ કચરો એકઠો થવામાં કારણભૂત છે, તને પણ આ "અનેક દુઃખથી ભરેલા બજારમાં ધારણ કરી રાખનાર છે અને મઠ- "ગમનનું નિવારણ કરનાર છે-તેમાં અડચણ કરનાર છે. બાકીની "ત્રણ સ્ત્રીઓ છે તે અનુક્રમે શુદ્ધ છે, વધારે શુદ્ધ છે અને અતિ "વિશુદ્ધ છે, ત્રણેનું સ્વરૂપ જ શુદ્ધ છે, અનેક પ્રકારના આહ્લાદો પ્રગટ "કરવાનું કારણ થાય છે, પેલા વાનરાના બચ્ચાંની ખરેખરી મદદ "કરનારી બ્હેનો જેવી છે, પેલા ગર્ભગૃહમાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવામાં હેતુ- "ભૂત છે, અનેક પ્રકારની અસારતાની પરંપરાથી ભરપૂર આ બજા- "રમાંથી તને બહાર કાઢી લાવનાર છે અને મઠગમનના કામમાં "ઘણી અનુકૂળતા કરી આપનારી છે.[2] એ છ એ સ્ત્રીઓએ પેલા

---

૧ ગર્ભગૃહ ક્ષયોપશમ નામે જુઓ પૃ. ૧૭૩૮.

૨ **ચિત્ત અને લેશ્યાઃ** આ વિષય ઘણો વિચારવા યોગ્ય છે અને ટુંકામાં કહીએ તો **જૈનદૃષ્ટિએ માનસશાસ્ત્ર** (Psychology) કેવી રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે તે સર્વ બાબતો અત્ર વિચારવા યોગ્ય જણાય છે. મન અને અધ્યવ- સાયને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, આત્મા અને મનને શો સંબંધ છે, અધ્યવસાય અને વિચારમાં શો તફાવત છે અને મન અને લેશ્યાને કેવો સંબંધ છે-આ સર્વ પ્રશ્નોનો નિર્ણય આવી ટુંકી નોટમાં તો થઇ શકે નહિ પણ સહજ ખ્યાલ આ- પવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે વિચારશો. નવીન અને પ્રાચીન અભ્યાસ શૈલી સાથે કર્યો હોય તો જ આ વિષયનો ઉકેલ થઇ શકે તેમ છે તેથી આ અગત્યના વિષયપર કોઇ સુંદર લેખ અભ્યાસ કરીને વિસ્તારથી લખશે એવી પ્રાર્થના છે.

આત્મા અને સ્ફટિક રત્ન જેવો નિર્મળ છે, પારદર્શક છે, મેલ વગરનો છે, ઉજ્જ્વ- ળાદિ સ્વભાવવાળો છે. સ્ફટિક રત્ન જ્યારે બીજા પદાર્થના સંબંધમાં આવે ત્યારે તેના જુદા જુદા રંગ દેખાય છે: સ્ફટિકની પછવાડે પીળો પદાર્થ ધરવામાં આવે તો તે પીળો દેખાય છે, લાલ ધરવામાં આવે તો તે લાલ દેખાય છે, છતાં અને તો

[આદ.

" ગર્ભગૃહમાં ઉપર ચઢવા માટે પોતાની શક્તિના જોરથી પરિણામ
" નામનો એક દાદરો બનાવ્યો છે. વળી એ જ છ સ્ત્રીઓએ એક પછી
" એક પગથીઆં પણ એ દાદરાપર ચઢવા માટે બનાવ્યાં છે, એ પગ-

નિર્મળ પારદર્શક જ હોય છે અને રહે છે તે પ્રમાણે આત્મા જ્યારે મન વચન કે કાયાના સંબંધમાં આવે ત્યારે તેના જૂદા જૂદા રંગ દેખાય છે—તે આત્માના પરિણામોને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. મનમાં વિચાર આવે છે તે અમુક આકાર ધારણ કરે છે. વિચારો પૌદ્‌ગલિક છે, મનોવર્ગણાનાં રૂપો છે; મન માત્ર પંચેન્દ્રિયને જ હોય છે, તે સિવાયના જીવોને દ્રવ્ય મન હોતું નથી અને પંચેંદ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞી જીવોને દ્રવ્ય મન હોતું નથી. સર્વ આત્માઓને જે જૂદા જૂદા વ્યક્ત ખ્યાલો થાય તેને અધ્યવસાય કહેવામાં આવે છે. અધ્યવસાયને અને મનના વિચારોને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આત્માને જે અધ્યવસાયો થાય છે તે સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયને મનદ્વારા જણાય છે અને ત્યાં મનો-વર્ગણાને જે આકાર મળે તે વિચાર તરીકે વ્યક્ત થાય છે. આથી સંજ્ઞી પંચેંદ્રિ-યના અધ્યવસાયો અને વિચારો જો કે તદ્દન જૂદા છે છતાં વ્યક્ત રૂપે તેમાં ખાસ જાણવા જેવો તફાવત પડતો નથી. આ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા પ્રથમ જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે તે જરા જોઇ લઇએ. પંચેંદ્રિય જીવોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના—જાણવાના છ દ્વારો—બારીઓ છેઃ પાંચ ઇંદ્રિય અને મન. શરીર સાથે કાંઇ અથડાતાં, જીભ સાથે સ્વાદ થતાં, નાકમાં ગંધ આવતાં, ચક્ષુથી દેખાતાં, કાનથી સંભળાતાં અથવા મનમાં તર્ક થતાં 'આ કાંઇક છે' એવું જ્ઞાન થાય છે એને જૈન પરિભાષામાં 'વ્યંજનાવગ્રહ' કહે છે, નવીન ન્યાય (logic)ના perception શબ્દ સાથે એની સર-ખામણી થઇ શકે, જો કે perception વ્યંજનાવગ્રહથી કાંઇક જાદું છે અને 'અર્થા-વગ્રહ'ની કોટિમાં કેટલેક અંશે જાય છે. આવી રીતે 'આ કાંઇક છે' એવું જ્ઞાન થયા પછી અમુક જાતિ (genus)નું એ છે એમ સહજ ખ્યાલ થાય છે એને 'અર્થાવગ્રહ' કહેવામાં આવે છે. અત્યંત અવ્યક્ત બોધને વ્યંજનાવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. કોઈ સ્થાનકે એને 'નિરાકાર બોધ' પણ કહેવામાં આવે છે. વ્યંજનાવ-ગ્રહને અંગે એટલું ખાસ જાણવા જેવું છે કે એમાં ચાર ઇંદ્રિય સાથે વસ્તુને સંબંધ થાય છે પણ આંખ અને મનને વસ્તુના સંબંધની જરૂર રહેતી નથી. દાખલા તરીકે સ્પર્શેંદ્રિયને વસ્તુનું જ્ઞાન જ્યારે તે વસ્તુ ઇંદ્રિય સાથે સંબંધમાં આવે ત્યારે જ થાય છે, તેવીજ રીતે રસ ઘ્રાણ અને શ્રોત્રનું સમજવું, પણ આંખને દેખવા માટે વસ્તુ સુધી જવું પડતું નથી, એ તો દૂરથી પણ દેખી શકે છે, તેવી જ રીતે મનને અમુક વસ્તુનો આકાર સ્પષ્ટ કરવા માટે તેના સંનિકર્ષમાં આવવું પડતું નથી. આવી રીતે ઘણાજ થોડા વખતમાં વસ્તુની જાતિ જણાય છે (એનો સમય માત્ર એક સમયનો છે). ત્યાર પછી વ્યવચ્છેદ રૂપે એની specie વ્યક્તિત્વ સમજાય છે. એની વ્યક્તતા શોધવી એને 'ઇહા' કહેવામાં આવે છે. એને logic માં concep-tion કહે છે. એની વ્યક્તિતાનો નિર્ણય 'આ તે જ છે' એમ ધારવું તેને 'અવાય' કહેવામાં આવે છે અને અન્ય કાંઇ નથી પણ તે જ છે એવો નિર્ણય ધારી રાખવો

[ચાલુ.

"વળી આ મારા પુત્ર રાગકેસરિના પુત્ર [1]સાગરનો મિત્ર પરિગ્રહ નામે છે તેના ઉપર મને બહુ હેત છે, તે મારો ખાસ વહાલો છે, એને અહીં મૂકી દઇને મને ત્યાં જવાનો ઉત્સાહ થતો નથી. એ પરિગ્રહ મહા બળવાન્ છે અને મને સારી રીતે સહાય આપે તેવો છે. માટે મારા મદદગાર તરીકે એ પરિગ્રહને એકલાને સાથે લઇને પેલા સદાગમનો નાશ કરવા હું જઉં છું."

મહારાજ રાજેશ્વર મહામોહનો એ સંબંધમાં અત્યંત આગ્રહ જોઇને સર્વેએ તેમનું વચન માન્ય કર્યું અને મસ્તક નમાવીને તે વચનનો સ્વીકાર કર્યો.

ત્યાર પછી અત્યંત ઉત્સાહમાં આવીને અને પૂરતા જોસ સાથે તે મહામોહ અને પરિગ્રહ મારી પાસે આવ્યા અને મેં એ બન્નેને આવતા જોયા. સુંદરિ! અનાદિ કાળથી મારો એ સંબંધમાં અભ્યાસ પડેલો હોવાથી મારે એ મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથે ઘણો સંબંધ થઇ ગયો અને સ્નેહ પણ તુરત જ જામી ગયો.

---

૧ સાગરઃ સાગરનું વર્ણન પ્રસ્તાવ છઠ્ઠામાં સારી રીતે વિસ્તારથી થઇ ગયું છે. એ લોભનું રૂપક છે. પરિગ્રહ એટલે ધન ધાન્ય વિગેરે વસ્તુઓ એકઠી કરવી, તેના પર માલીકી માનવી અને તેમને જાળવવી વધારવી અને તેના સંબંધમાં વિચાર-દુર્ધ્યાન કર્યા કરવાં. શાસ્ત્રકાર પરિગ્રહ નવ પ્રકારનો કહે છેઃ ૧ ધન, ૨ ધાન્ય (અનાજ), ૩ ક્ષેત્ર (ખેતરો), ૪ વાસ્તુ (ઘર-સ્થાવર મિલ્કત), ૫ રૂપ્ય (રૂપું), ૬ સુવર્ણ (સોનું-આ બન્નેમાં સોનું રૂપું અને તેના દાગીનાઓનો સમાવેશ થાય છે), ૭ કુપ્ય (અન્ય ધાતુ. કામ વાસણોનો અત્ર સમાવેશ થાય છે), ૮ દ્વિપદ-બે પગવાળાં. દાસદાસીઓ. અગાઉ તેને મિલ્કતમાં ગણવામાં આવતા હતા, ૯ ચતુષ્પદ (ચાર પગાળાં ગાઇ, બળદ, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, બળદ વિગેરે). મોટર, ગાડી, પરચુરણ કપડાં, ચીજો, ફરનીચર વિગેરે સર્વ વસ્તુઓનો સમાવેશ કુપ્યમાં થાય છે. 'ધન'માં ગણીને તોળીને અથવા માપીને વેચવાની સર્વ વસ્તુનો સમાવેશ કર્યો છે. તે ઉપરાંત રોકડ અને ઉપરાણીનો પણ તેમાં જ સમાવેશ થાય છે. 'ક્ષેત્ર'માં ખેતીવાડીની સર્વ જમીન અને બગિચાનો સમાવેશ કર્યો છે અને 'વાસ્તુ'માં એ સિવાયની સર્વ સ્થાવર મિલ્કતનો સમાવેશ કર્યો છે. આમાં રૂપા સોનાનો સમાવેશ ધનમાં થઇ શકે તેમ છે છતાં તેને જૂદાં દેખાડ્યાં છે તેનું કાંઇ કારણ હોવું જોઇએ અને ધાતુનાં વાસણો સિવાયના ઘરના ફરનીચરનો સમાવેશ કુપ્યમાં કરવાનો છે. પહેરવાના કપડાનો સમાવેશ પણ કુપ્યમાં થાય છે. ધર્મસંગ્રહ પૃ. ૨૦૬ માં કહે છે કે ઘરની સર્વ ઘરવકરી 'કુપ્ય'માં આવે છે, સોના રૂપા સિવાય સર્વનો સમાવેશ એમાં થાય છે. સોના રૂપા સિવાયની ધાતુનો સામાન કાચ વગેરે અને માટીનાં વાસણો વિગેરે સર્વ કુપ્ય છે. શેર, કરંસી નોટ, પ્રોમીસરી નોટ બોન્ડ, ડીબેંચરનો સમાવેશ ધનમાં ગણવો જોઇએ.

જીમૂતરાજ મરણ.
ધનવાહનને રાજ્ય,
અને પરિગ્રહાસક્તિ.

હવે તે વખતે મારા પિતાશ્રી જીમૂતરાજા મરણ પામ્યા. તે વખતે મારા ભાયાતો મંત્રી અને સેનાપતિએ મને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો, મારા સર્વ સામંત રાજાઓએ મારી આજ્ઞા સ્વીકારી, મારા શત્રુઓ મારા નોકર થઇ ગયા અને અનેક વિભૂતિઓથી ભરેલું રાજ્ય મને તે વખતે પ્રાપ્ત થયું. મને આવું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું અને મારી આજ્ઞા ચારે તરફ વિસ્તરી તેનું વાસ્તવિક આંતર કારણ મારી સાથેનો પુણ્યોદય મિત્ર હતો, પરંતુ મહામોહના સ્નેહમાં મગ્ન થયેલા મેં તેને તે વખતે બરાબર ઓળખ્યો નહિ અને એ બધો પ્રતાપ પરિગ્રહમિત્રનો જાણ્યો.

ત્રણની જૂદી જૂદી શિક્ષા.
સરખાવવા યોગ્ય જીવન પ્રસંગો.
માનસિક પરિવર્તન વખતે સ્થિતિઓ.

સદાગમની શિક્ષા.

હવે તે વખતે શરીર, વિષયો, રાજ્ય અને ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારની વિભૂતિઓ (દોલત–સંપત્તિ) જે પૌદ્ગલિક (material) પદાર્થો હતા તે સર્વ ઉપર ચિત્તનું ખેંચાણ થયા કરતું હતું. સદાગમ તે વખતે મને તે સર્વ વસ્તુઓના સંબંધમાં કહેતો હતો કે "ભાઇ ધનવાહન! એ સર્વ વસ્તુઓ–શરીર વિષય રાજ્ય અને વિભૂતિઓ–ક્ષણભંગુર છે, થોડો વખત ટકનારી છે, દુઃખથી ભરપૂર છે, મલીન છે, તારા સ્વભાવથી વિપરીત છે, બહાર સંચાર કરનારી છે–માટે હે ભાઇ! તું એના ઉપર મૂર્છા કર નહિ, કર નહિ!! તારો આત્મા જ્ઞાન દર્શન સદ્વીર્ય અને આનંદથી ભરપૂર છે, તે આનંદ સ્થિર છે, ચોખ્ખો છે, સ્વાભાવિક છે અને આંતર સંચાર કરનાર છે, માટે હે નરોત્તમ! તારે એના તરફ ખેંચાણ કરવું યોગ્ય છે, જેથી નિરંતરના આનંદનું સ્થાન નિર્વૃતિને તું પામી જા."

મહામોહની શિક્ષા.

મહામોહ મને તે જ વખતે જણાવતો હતો કે એ મારૂં રાજ્ય, એ મારી સંપત્તિઓ, એ મારૂં શરીર અને મારા શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિ-

યના ભોગો છે તે અને બીજી પણ એવી એવી વસ્તુઓ છે તે સર્વ સ્થિર છે, સુખથી ભરપૂર છે, સુંદર છે, નિર્મળ છે, હિત કરનારી છે અને ઉત્તમ છે. વળી મને તે ઉપદેશ આપતો હતો કે જીવ નથી, દેવ નથી, મોક્ષ નથી, પુનર્ભવ નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી, આ જગત માત્ર પંચ ભૂત(પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ)મય છે; માટે ભાઇ ધનવાહન! જ્યાં સુધી આ શરીર છે ત્યાં સુધી તારી ઇચ્છા મુજબ ખા, પી અને આનંદ કર, દિવસ અને રાત બીજી પંચાત મૂકી દઇ તું ભોગ ભોગવ અને સુંદર ભોગો ભોગવીને તારી જાતને રાજી કર, મનોહર નેત્રોવાળી લલિત લલનાઓનો સત્કાર કર, તેની સાથે યથેષ્ટ સુખ ભોગવ. પેલો મૂઢ પુરૂષ તને સમજાવે છે તેને અનુસરીશ નહિ."

પરિગ્રહની શિક્ષા.

તેજ વખતે પરિગ્રહ મને કહેવા લાગ્યો "ભાઇ ધનવાહન! સોનું સંઘરી રાખ, અનાજના કોઠારો ભર, રત્નોને તીજોરીમાં રાખ, દાગિના એકઠા કર, ઘરો બંધાવ, મિલકતો ખરીદ કર અને ચારે તરફ માલમિલકત વધારી મૂક, એને માટે બને તેટલો પ્રયત્ન કર-જે પ્રાણી મળેલા પૈસાનું સારી રીતે રક્ષણ કરે છે, નહિ મળેલા પૈસા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને જેને કદિ સંતોષ થઇ જતો નથી, તેને જ ખરેખરૂં સાચું સુખ મળે છે.

જ્ઞાનસંવરણના તાબામાં.
મહાપરિગ્રહના હુકમમાં.
સદાગમની સામી દિશામાં.

સદાગમ મહામોહ અને પરિગ્રહનાં આવાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વાક્યો સાંભળીને મારા મનમાં ગભરાટ થઇ ગયો, મારૂં મન ડોળાઇ ગયું અને શું કરવું તેની સુજ ન પડવા લાગી. હવે તે વખતે વળી એક બનાવ બન્યો તે સાંભળ. જ્ઞાનસંવરણ રાજા જે મારાથી દૂર ખસી ગયો હતો તેને મહામોહની હાજરીથી પાછું જોર આવ્યું અને તેથી બીક છોડી દઇને તે પાછો મારી પાસે આવ્યો અને રીતસર અંદર ગોઠવાઇ ગયો. આથી ઉપર જે ઘણું સુંદર વાક્ય સદાગમે કહ્યું તેનો અર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો નહિ અને મારૂં મન તેથી રીઝ્યું નહિ; વળી તે જ વખતે મહામોહ અને મહાપરિગ્રહે જે કથન કર્યું તેનો પ્રથમથી જ અત્યંત સંસ્કાર હોવાથી મારા મન ઉપર સચોટ

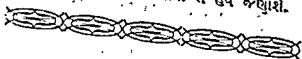
લાગી ગયું, તેમની બાબતમાં મારૂં ચિત્ત ચોટયું અને તેમની વાત મારા હૃદયમાં જામી ગઇ. એટલે મેં તો દેવપૂજા, ગુરૂવંદન, નમસ્કારનો પાઠ વિગેરે સર્વ ધર્મક્રિયાના માર્ગો છોડી દીધા અને હું ભોગમાં આસક્ત થઇ ગયો. આગળ સાધુઓને દાન આપતો હતો તે અટકાવી દઇને [illegible] સુકૃતોમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરતો તે બંધ કરીને પૈસા એકઠા કરવા લાગ્યો અને નવા નવા પૈસા એકઠા કરવા માટે લોકો ઉપર [illegible] કર નાખવા લાગ્યો; મારી રૈયત કરના બોજા [illegible] સાંસારિક બાબતોમાં બહુ ગાઢ મૂર્છા [illegible] લાગી. મોહરાજા પોતાનું જોર બરાબર બતાવ[illegible] અને બીલકુલ [illegible] રહી નહિ. પરિગ્રહની [illegible] એવું જ પડવા માંડ્યું, જેમ જેટલું મળે [illegible] જ થાય નહિ, જ્યારે મળે લાભ તેથી પણ જ્યારે [illegible] કરે અને એવી રીતે ઘણું ધન મળે તો પણ [illegible] વધારે ધન મેળવવાની ઇચ્છા થયા જ કરે. મારી [illegible] તેઓને સદાગમ મારાથી દૂર ચાલ્યો [illegible] અને પરિગ્રહ મારા અંતર રાજ્યના માલિક થઇ [illegible] તે બંને મારા રાજા થયા, સંતોષ [illegible]

[illegible] અને [illegible] આચાર્યનું આગમન.

[illegible]

સોની સોબત કરવાથી શા શા ગેરલાભો થાય છે તે પણ આપસાહેબ તેને જણાવો જેથી એને ખરા માર્ગની બરાબર ખબર પડે. જો એ સદાગમની ભક્તિ કરે અને અધમ લોકોની (મહામોહ-પરિગ્રહની) સોબત મૂકી દે તો આ ભવ પરભવમાં એને ઘણું સુખ મળે, માટે નાથ! આપ કૃપા કરી તેને સાચી ઓળખાણ કરાવો."

કોવિદસૂરિએ જવાબ આપ્યો "એમ કરૂંછું." પછી મને કહ્યું કે "રાજન્ તમે [1]ધ્યાન દઇને સાંભળો." અકલંકના આગ્રહથી હું સૂરિની નજીક બેઠો. સૂરિમહારાજે વાત ચલાવી તે હવે જણાશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

શ્રુતિ. કોવિદ અને બાલિશ.

અકલંક પાસે આવેલ છે જાણી હું (ધનવાહન) કોવિદાચાર્ય પાસે વંદન કરવા આવ્યો, મને ઉદ્દેશીને સદાગમના ગુણ અને મોહ પરિગ્રહના દોષ જણાવવા અકલંકમુનિએ સૂરીશ્વરને પ્રાર્થના કરી અને નિરાદરપણે અન્યત્ર ચિત્તે સૂરિ જે કહે તે સાંભળવા હું બેઠો, પણ મને તે વાતમાં રસ હતો નહિ. સૂરિએ નીચે પ્રમાણે વાર્તા કરી.

સદાગમ મહણ.

શ્રુતિ સાથે લગ્ન.

સંગ અને સ્થાનો.

એક ક્ષમાતળ નામનું નગર છે, ત્યાં સ્વમળનિચય નામનો રાજા છે, તેની તદનુભૂતિ નામની પટરાણી છે, એ રાજા રાણીને કોવિદ અને બાલિશ નામના બે પુત્રો છે. એ બન્નેમાંના કોવિદને પૂર્વ જન્મમાં

[1] આચાર્ય ધ્યાન આપવા કહે છે પણ રાજા ધ્યાન આપતો નથી. મોહની અસર મજબૂત હોય ત્યાં એમ જ બને છે.

સદાગમ સાથે પરિચય થયેલ હતો. જ્યારે કોવિદે એ સદાગમને ફરીવાર આ જન્મમાં જોયા ત્યારે ઇહાપોહ (વિચાર) કરતાં અને તે ઉપર મન લગાડતાં જાતિસ્મરણ[1] જ્ઞાન થયું, સદાગમનો પરિચય પૂર્વકાળમાં થયો હતો તે યાદ આવ્યું અને તેને જોઇને ઘણો આનંદ થયો, પછી એ પોતાનું હિત કરનાર ગુરૂ છે એ તરીકે તેણે સદાગમને ગ્રહણ કર્યો. કોવિદે સદાગમનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ બાલિશને પણ જણાવ્યું પણ એના હૃદયમાં પાપ હોવાથી એ દુર્બુદ્ધિએ તેને સ્વીકાર્યો નહિ.

હવે કર્મપરિણામ[2] મહારાજાએ એ કોવિદ અને બાલિશ પાસે પોતાની શ્રુતિ[3] નામની કન્યાને મોકલી આપી. તે સ્વયંવર કરીને (પસંદ કરીને) વરનારી કન્યા હતી. એ કન્યાને વળી એક ઘણો ચાલાક અને ચતુર સંગ[4] નામનો નોકર હતો. એ સંગ સંબંધ કરાવવામાં બહુ કાબેલ હતો અને શ્રુતિની પહેલા ચાલનારો હતો. એ સંગને પણ શ્રુતિની અગાઉ ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. શ્રુતિએ કોવિદ અને બાલિશ બન્નેને પસંદ કર્યા અને બન્નેની સાથે તે પરણી.

હવે એ કોવિદ અને બાલિશની મિલકતમાં એક નિજદેહ[5] નામનો પર્વત હતો, એ પર્વત ઉપર મૂર્ધન નામનું એક મોટું શિખર હતું, એ શિખરની બન્ને બાજુએ શ્રવણ નામના બે અતિ સુંદર કિલ્લાવાળા ઓરડા હતા. એ બન્ને ઓરડા શ્રુતિએ જોયા, તેને એ પોતાનાં નિવાસ માટે પસંદ આવ્યા, પતિની આજ્ઞા લઇને એ બન્ને ઓરડામા શ્રુતિ રહી અને પોતાનો પડાવ ત્યાં નાખ્યો અને એ સ્થાને પોતે નિવાસ કર્યો. એવી રીતે શ્રવણમહેલમાં નિવાસ કરીને શ્રુતિ કોવિદ અને બાલિશ સાથે હરે ફરે છે.

---

૧ **જાતિસ્મરણ:** ગયા ભવની યાદિ આવવી તે. એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે.

૨ **કર્મપરિણામ**ના સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પૃ. ૨૫૮ થી ૨૬૨.

૩ **શ્રુતિ:** કાન, સાંભળવાની ઇંદ્રિય. શ્રવણેંદ્રિય. એ વિપયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી છે પણ અત્ર તેને કર્મપરિણામની કન્યા કહી છે તે આગળ સ્પષ્ટ થશે.

૪ **સંગ:** ઇંદ્રિયનો ઉપયોગ. કાન તો સર્વને હોય છે પણ તેનો વપરાશ થાય ત્યારે તે સાંભળે છે. વસ્તુ અને ઇંદ્રિયનો સંબંધ થાય, તેના પર રાગદ્વેષ થાય તે સર્વ સંગ કરાવે છે.

૫ **નિજદેહ** એટલે શરીર. **મૂર્ધા** એટલે મસ્તક. શરીર તરફ નજર કરશો તો તે પર્વત જેવું લાગશે, મૂર્ધા-માથુ તેનું શિખર જણાશે. તે શિખરની બન્ને બાજુએ **શ્રવણ** કાન છે. એ મહેલ જેવા જ દેખાશે. મોટા શિખરની બાજુએ બે મહેલો બાંધેલા છે. કલ્પના ભવ્ય છે.

બાલિશ અને શ્રુતિ.

હવે એ શ્રુતિને પ્રાપ્ત કરીને બાલિશ તો બહુ રાજી થઇ ગયો. પછી અત્યંત આનંદમાં આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! મને આવી સુંદર મનોહર સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઇ ગઇ તેથી ખરેખર હું ભાગ્યશાળી છું, નસીબદાર છું, કૃતકૃત્ય છું, પુણ્યશાળી છું. શ્રુતિ તરફ તેને સ્નેહપરાયણ જોઇને એક વખત લાગ સાધીને સંગ તેની પાસે ગયો ત્યારે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ:—

સંગનો ઉપદેશ.

સંગ—“અત્યંત હિતકારી મહારાજ કર્મપરિણામે આપની સાથે મારી શેઠાણી શ્રુતિદેવીનો સંબંધ કરાવ્યો તે કામ તો ઘણું યોગ્ય થયું, કારણ કે મહારાજ! રૂપ, વય, કુળ, શીળ અને લાવણ્યની સરખાઇ સાથે પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ થવો અને એ સર્વ બાબતમાં સરખાઇ જળવાઇ રહેવી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. તમે ખરેખર પુણ્યશાળી છો કે એ સર્વ બાબતો તમારા સંબંધમાં ઘટતી આવી ગઇ છે. હવે આ સુંદર પ્રેમબન્ધને સારી રીતે જેમ બને તેમ વધારે જમાવવાની આવશ્યકતા છે.”

બાલિશ—“ભાઇ સંગ! તું વાત તો ઠીક કહે છે, પણ એ સ્નેહ-સંબંધ કેવી રીતે વધી શકે?”

સંગ—“એમને જે વસ્તુ વહાલી હોય એની વારંવાર સેવના (ઉપયોગ) કરવાથી સ્નેહ વધી શકે.”

બાલિશ—“તો સંગ! એમને (શ્રુતિને) કઇ વસ્તુ વહાલી છે તે તું મને જણાવ.”

સંગ—“સાહેબ! એને મધુર ધ્વનિ બહુ વહાલો છે.”

બાલિશ—“સંગ! તેં ઘણી સારી વાત કરી; જો એમ છે તો આખો વખત જરા પણ વિસામો લીધા સિવાય એ મધુર ધ્વનિ સાંભળ્યા કરે તેવી ગોઠવણ કરીશ.”

સંગ—“સાહેબ! બહુ કૃપા થઇ.”

પેલો સંગ આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે વખતે પ્રિયાને પ્રિય વસ્તુ બતાવનાર તેના ઉપર બાલિશને ઘણો પ્રેમ આવ્યો અને તેને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી ત્યાં દાખલ કરી દીધો.

ત્યાર પછી વીણા, વેણુ, મૃદંગ, કાહલી, ગીત વિગેરેના સુંદર અવાજો સુરો અને ગાયનો શ્રુતિને બાલિશ સંભળાવતો ગયો અને

તેનાથી શ્રુતિ રાજી થાય ત્યારે તેમાં પોતે મોજ માણતો ગયો અને વળી વિચારવા લાગ્યો કે અહો! હું ખરેખરો સુખી છું, મને આ સંસારમાં સ્વર્ગનું સુખ મળ્યું છે, હું ખરેખરો ભાગ્યવાન્ છું કે જેથી મને નિરંતર આનંદ કરાવનાર આ શ્રુતિ પત્ની મળી ગઇ.

પરિણામ

પેલા દાસપુત્ર સંગને પોતાના હૃદયમાં રાખીને અત્યંત સ્નેહથી તેને બાલિશ વારંવાર ચાંપ્યા કરે અને સુંદર મધુર ધ્વનિથી–રાગ રાગણીથી અને વાજિત્રોના નાદથી શ્રુતિનું લાલન કર્યા કરે. [1]આખરે એ નાદમાં એટલો ડૂબી ગયો કે એણે બીજાં સર્વ કાર્યો છોડી દીધાં, ધર્મને નવ ગાઉના નમસ્કાર કર્યા અને એવી રીતે રંગીલોછબીલો થઇને વર્તન કરવા લાગ્યો, તેથી વિવેકી માણસોને એક ખરેખરૂં હાસ્યનું સ્થાન થઇ પડ્યો.

કોવિદ અને શ્રુતિ.

હવે અહીં કોવિદે સદાગમને સવાલ કર્યો કે "મહારાજ! આ શ્રુતિ પોતે જાતે ચાલી ચલાવીને મને વરી છે તે મારી ભાર્યા મને હિત કરનારી છે કે નહિ? તે આપ મને કૃપા કરીને જણાવો."

સદાગમે કરાવેલી શ્રુતિની ઓળખાણ.

સદાગમે જવાબ આપતાં કહ્યું "ભાઇ કોવિદ! જ્યારે એ તારી ભાર્યા સંગ સાથે હોય ત્યારે તે જરા પણ હિત કરનારી નથી અને સંબંધ કરવા લાયક નથી, એનું કારણ વિસ્તારથી સાંભળ. રાગકેસરિરાજાના મંત્રીએ [2](વિષયાભિલાષે) અગાઉ આ દુનિયાને વશ કરવા સારૂ પાંચ મનુષ્યો મોકલ્યા હતા તે તને યાદ હશે. એ પાંચ મનુષ્યો પૈકી એક આ શ્રુતિ હતી તે પણ તને યાદ હશે. હવે પેલો રાગકેસરિ રાજા છે તે મહામોહનો દીકરો થાય અને કર્મપરિણામ મહારાજાનો ભત્રિજો થાય. એ રાગકેસરિ દુનિયાનો જાણીતો મોટો ભરેડી ચોર છે અને વળી કર્મપરિણામનો મંત્રી પણ છે. મહામોહનું તો પ્રધાન કાર્ય સર્વ એ જ કરે છે. હવે કર્મપરિણામ રાજા સર્વથી વધારે બળવાન્ છે, સર્વનો ઉપરી રાજા છે અને સર્વ પ્રાણીઓનું સારૂં અને ખરાબ કર-

---

૧ અહીં બે. રો. એ સોસાવટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૫૨ શરૂ થાય છે.

૨ રાગકેસરિનો મંત્રી વિષયાભિલાષ છે. એણે જગતને વશ કરવા પંચેન્દ્રિયને મોકલેલ છે તેની હકીકત માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ત્રીજો, પ્રકરણ ચોથું. એ હકીકત આગળ ચોથા પ્રસ્તાવમાં પણ આવે છે (જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર ૧૭. પૃ. ૮૮૩–૮૪).

નારા તરીકે લોકોના વિશ્વાસમાં આવી પડેલો છે. આ શ્રુતિ પેલા ચોર
(ઠગારા)ની દીકરી છે (રાગકેસરિની દીકરી છે) એમ જો જાણ-
વામાં આવી જાય તો આ લોક તેને ગ્રહણ કરે નહિ, કારણ કે જાણી
જોઇને ચોરની દીકરીને તે કોણ પરણે! તેથી રાગકેસરિએ ઘણો
મોટો પ્રપંચ કર્યો છે. એણે પોતાનો ખાસ નોકર સંગ નામનો હતો
તેને શ્રુતિની નોકરીમાં આપી દીધો અને તેને શ્રુતિ સાથે કરી દઇ
અગાડીથી મોકલી દીધો અને તેને સર્વ શુભ વાત કહી રાખી. બીજો
પ્રપંચ એણે એ કર્યો કે આ શ્રુતિને કર્મપરિણામની કન્યા તરીકે દુનિ-
યામાં જાહેર કરી. આથી જો કે આ શ્રુતિકન્યાનો બાપ કર્મપરિણામ
કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે રાગકેસરિની દીકરી છે. એ દુરાત્મા
રાગકેસરિએ જગતને છેતરવા આ કન્યાને સંગ સાથે મોકલી આપી છે
તેથી તે તને હિત કરનાર થાય એમ તો કેમ જ બને? જો કે તેં એને
તારી પત્ની બનાવી છે છતાં એ પતિને છેતરનારી લુચ્ચી છે તેથી તું
કદિ તેનો વિશ્વાસ કરીશ નહિ. હવે તું તેને પરણી ચૂક્યો છે તેથી એ
સ્ત્રીનો અત્યારે ત્યાગ કરવાનું બની શકે તેમ નથી પણ તારે તેના
સેવક સંગથી સર્વથા દૂર જ રહેવું, તારે કદિ પણ એની કપટજાળમાં
લપેટાવું નહિ, એનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. જો એ પાપી સંગ તારી
પાસે નહીં આવી શકે તો શ્રુતિ તારા સંબંધમાં રહ્યા

દાસી પુત્રથી સાવધાન.

છતાં તને દોષ કરનાર થશે નહિ, નુકસાન કરનાર
થઇ શકશે નહિ, બહુ અહિત કરનાર થઇ શકશે નહિ.
એનું કારણ એ છે કે આ સંગના સંબંધમાં જ્યારે
શ્રુતિ આવે છે ત્યારે તે અનિષ્ઠ (ન ગમે તેવા) શબ્દોનો દ્વેષ કરનારી,
થઇ પડે છે અને મધુર ધ્વનિમાં લોલુપ બની જાય છે, પણ એ જાતે
એવી નથી, સંગની સાથે હોય છે ત્યારે જ તે વિકાર પામી જાય છે.
જ્યારે એ સંગની સાથે રહીને તેના બળથી રાગદ્વેષને તાબે થઇને તને
પ્રેરણા કરે ત્યારે તને અનેક દુઃખોની પરંપરા થાય છે, પરંતુ જ્યારે
સંગના સંબંધથી તે દૂર હોય છે ત્યારે ગમે તેવા શબ્દો સાંભળવા
તત્પર બને તો પણ તે મધ્યસ્થ રહે છે, રાગદ્વેષ વગરની રહે છે, તેથી
તે કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરનારી થતી નથી. તેથી આ નીચ
સંગ અત્યંત ખરાબ માણસ છે, દાસીપુત્ર છે, તને અનેક પ્રકારના
દુઃખ અને ત્રાસનો કારણભૂત છે, માટે સર્વથા તેની સોબત છોડવા
યોગ્ય છે."

સદાગમે જે સલાહ આપી તે નમ્ર કોવિદે શાંત ચિત્તે સાંભળી;

હવે બન્ને જોડલાંઓએ એક બીજાની હરીફાઇમાં ગાયન ગાવા માંડ્યાં, અત્યંત સુંદર મધુર ધ્વનિથી રાગ આલાપ લલકારવા માંડ્યા અને એકનું ગાન પૂરૂં થાય કે એથી વધારે સુંદર આલાપ સાથે બીજું જોડલું ગાન ઉપાડે એવી હરીફાઇ આદરી. એક બીજાની ઇર્ષાથી અતિ સુંદર આલાપ સાથે ગાન ચાલવા માંડ્યું અને પરીક્ષકો તે હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા કોવિદ અને બાલિશ પણ તે શિખરપર આવી પહોંચ્યા અને ગુફાની અંદરથી આવતાં આલાપ સંલાપ અને ગાન સાંભળી સાવધાન બની ગયા.

તે વખતે બાલિશે એક જબરી ભૂલ કરી નાખી. એ દુરાત્માએ અંદર રહેલા સંગની પ્રેરણાથી શ્રુતિને પેલી ગુફાના બારણા ઉપર ગોઠવી દીધી અને તે પણ અંદર રહેલા નોકર સંગની પ્રેરણાથી સાંભળવા તત્પર થઇ ગઇ. બાલિશે પોતે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રુતિને અર્પણ કર્યું જ હતું અને લગભગ તે વખતે તો એ શ્રુતિમાં તદ્રુપ થઇ ગયો અને તેના રસમાં એવો તો લીન થઇ ગયો કે બીજું કાંઇ જાણે જોતો કે જાણતો જ ન હોય એવી તેની સ્થિતિ થઇ ગઇ. તે વખતે સંગે તેના ઉપર પોતાની શક્તિ ખરેખરી અજમાવી અને તેને એવો તો ભાન વિનાનો બનાવી દીધો કે એ (બાલિશ) પથ્થરની શિલા માફક ઝટ દઇને ગુફામાં પડ્યો. એ બાલિશના પડવા સાથે ગુફામાં મોટો ધડાકો થયો, પડવાના અવાજથી સર્વ દેવો અને ગાંધર્વો ચોંકી ગયા, તેઓના રંગમાં ભંગ પડ્યો અને સર્વ એકદમ બાલિશ ઉપર ગુસ્સે થઇ ગયા. તેઓ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા, 'અરે! વળી આ કોણ છે? કોણ છે. એને પકડો, પકડો!' આમ બોલતાં તેઓએ બાલિશને સખ્ત બંધે બાંધ્યો, પછી ખૂબ કૂટકાવ્યો અને અનેક પ્રકારના લાતો અને પગના પ્રહારથી ખૂબ માર્યો. સખ્ત વેદના સહન કરી તે મરણ પામ્યો.

સદાગમનો સદુપદેશ.
કોવિદ તેથી સાધુ થયો.
છેવટે આચાર્ય પદે આવ્યો.

સદાગમના ઉપદેશથી કોવિદે સંગનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને તેથી તે ગીત ગાયન ચાલતાં હોય ત્યારે શ્રુતિ સાથે હોય, પોતે સાંભળતો હોય તો પણ તેના ઉપર કદિ મૂર્છા પામતો નહિ, તેમાં આસક્ત થતો નહિ, તેમાં કદિ એકરૂપતા ધારણ કરતો નહિ. બાલિશને અનેક પાદપ્રહારથી હણાતો અને જમીન પર પડેલો જોઇને એ ગિરિના શિખરપરથી કોવિદ નીચે ઉતરી ગયો અને તુરત જ એક અતિ વિદ્વાન અને સારા

ધર્મઘોષ નામનાં આચાર્ય પાસે પહોંચી ગયો. બાલિશનો બનાવ નજરે જોવાથી તેની બુદ્ધિમાં જાગૃતિ આવી ગઇ અને તે દીક્ષા લઇ સાધુ થઇ ગયો. અનુક્રમે તેને ગુરૂએ પોતાને સ્થાનકે સ્થાપન કર્યો-આચાર્ય બનાવ્યો. રાજન્ ધનવાહન! એ કોવિદ તે હું પોતે જ છું.[1]

સદાગમ મહાત્મ્ય. દુષ્ટ સંગ વર્જન.

રાજન્! મારો ભાઇ બાલિશ પેલા શત્રુમિત્ર (હિતશત્રુ) સંગની સોબતથી હેરાન થયો, નાશ પામ્યો અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામ્યો. મને એ પાપી સંગના સંબંધથી મહાત્મા સદાગમે વાર્યો અને છોડાવ્યો અને તેથી કરીને બાલિશના જેવાં અત્યંત ભયંકર દુઃખો મારે સહન કરવાં ન પડ્યાં અને વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ દુઃખોમાંથી મને તે મહાનુભાવ સદાગમે છોડાવ્યો. ત્યાર પછી સંયમ (દીક્ષા) લેવાથી તો મને સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે અને એ સર્વ પ્રતાપ એ ઉપકારી સદાગમનો જ છે, તેથી હાલ પણ એ સદાગમ મને હુકમો ફરમાવે છે તે સર્વનો હું બરાબર અમલ કરૂં છું. માટે ભાઇ ધનવાહન! **આ સદાગમ સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારી છે અને અંદર જે દુષ્ટ લોકો રહેલા છે તેની સાથે સોબત કરવાનું પરિણામ આખરે ઘણું ભયંકર નીવડે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી રાજન્! જે પ્રાણી પોતાનું ખરેખરૂં ભલું ઇચ્છતો હોય તેણે દુષ્ટ અંતરંગ લોકો સાથેનો સંબંધ તજી દઇ-સદાગમનો સંબંધ કરવો યોગ્ય છે.**

* * *

ધનવાહનનો દ્રવ્ય આચાર.

કોવિદાચાર્ય મહાત્માએ અત્યંત સુંદર વાત કરી તે મારા કાનને ન રૂચી, પણ મને અંદરખાનેથી એમ લાગવા માંડ્યું કે આ આચાર્ય મહારાજ અને પેલો અકલંક ગમે તેમ કરીને મારો મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથેનો સંબંધ છોડાવી આ સદાગમનો આદર કરાવવા માગે છે અને તેટલા સારૂ તેઓએ આ આખો [2]તાગડો રચ્યો છે.

મારા મનમાં આવા વિચાર ચાલતા હતા અને શું કરવું તેની ચિંતામાં હું પડી ગયો હતો તે વખતે મારા અંદરના આશય સમજી

૧ **કોવિદાચાર્ય** આ પોતાની વાર્તા **ધનવાહન** સમક્ષ કહે છે અને ધનવાહન અશાંત મને **અકલંક**ને રાજી રાખવા સાંભળે છે. આખી વાર્તા **સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા** સમક્ષ કહે છે.

૨ **તાગડો.** સાંસારિક જીવો શુદ્ધ ઉપદેશકોને આવી રીતે જ ખોટા વગોવે છે, જ્યાં ન હોય ત્યાં હેતુઓની કલ્પના કરે છે અને પછી મુદ્દામાંથી ખસી જાય છે.

જનાર [1]અકલંક બોલ્યો "ભાઇ ધનવાહન! મહાત્મા ભગવાન્ આચાર્યશ્રીનું વચન તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું કે નહિ?" એટલે મેં તેને તુરત જ જવાબ આપ્યો કે "હા ભાઇ! બરાબર સમજાયું." શાણા અકલંકે બરાબર તક સાધી અને તુરત જ બોલ્યો "જો સમજવામાં આવ્યું હોય તો એ પ્રમાણે કરવા માંડ."

અકલંક ઉપર મારો અત્યંત સ્નેહ હોવાને લીધે અને ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજ કોવિદસૂરિના આજુબાજુના વાતાવરણનો અચિંત્ય પ્રભાવ હોવાને લીધે તેમજ તે વખતે હું [2]કર્મની ગાંઠના તદ્દન નજીકના સ્થાન સુધી આવી પહોંચેલો હોવાને લીધે અને જવાબ દેવાની મારામાં શક્તિ રહેલી ન હોવાને લીધે મેં અકલંકનું વચન સ્વીકાર્યું, અંગીકાર્યું, સદાગમ પણ તે વખતે વળી ફરી વાર મારી વધારે નજીક આવી પહોંચ્યો, મેં તે વખતે ચૈત્યવંદન વિગેરે કરવા માંડ્યું, અગાઉ જે ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો હતો તે પાછો તાજો કરી ગયો, ફરી વાર દાન વિગેરે આપવા શરૂ કરી દીધાં, તે વખતે મહામોહ અને પરિગ્રહ જરા દૂર થઇ ગયા. આ સર્વ બાબતો મેં અકલંકની શરમથી દ્રવ્યથી-ઉપર ઉપરથી આદરી, પણ અંદરખાનેથી મને તેના ઉપર ભાવ નહોતો, અંતરંગ રાગથી મેં તે સર્વ બાબતો આદરી નહોતી.

અકલંકને તો તે વખતે એમ લાગ્યું કે સાંસારિક પદાર્થો ઉપર મારી મૂર્છા ઓછી થઇ ગઇ છે, ધનસંચયના સંબંધમાં મને સંતોષ થઇ ગયો છે અને સદાગમ સાથે મારે પૂર્ણ સંબંધ થઇ ગયો છે. મારી આવી સ્થિતિ જોઇ મને સુધરેલો અને રસ્તાપર આવી ગયેલો જોઇ અકલંકે આચાર્યમહારાજ સાથે અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

૧ આ આક્ષેપદ્વારા ઉપદેશ કરવાની પદ્ધતિ છે. કોઇવાર તે ફળીભૂત થાય છે, પણ અંદરની ખાત્રી વગર હોંકારાજી ભરવા કરેલ માર્ગે બહુધા ટકતો નથી. સમાજ સમક્ષ લીધેલા નિયમો તોડનારા ઘણીવાર દેખાઇ આવે છે તે દબાણથી અથવા અચાનક આવેશને પરિણામે સ્વીકારેલ ધર્મમાર્ગનું સ્વાભાવિક રીતે થયેલ સ્ખલન સમજવાનું છે.

૨ ગ્રંથિભેદની નજીકનું સ્થાન. એની વિશેષ સમજ માટે જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ પૃ. ૯૭-૯૮. યથાપ્રવૃત્તિકરણની નોટ.

ધર્મઘોષ નામના આચાર્ય પાસે પહોંચી ગયો. બાલિશનો બનાવ નજરે જોવાથી તેની બુદ્ધિમાં જાગૃતિ આવી ગઇ અને તે દીક્ષા લઇ સાધુ થઇ ગયો. અનુક્રમે તેને ગુરૂએ પોતાને સ્થાનકે સ્થાપન કર્યો-આચાર્ય બનાવ્યો. રાજન્ ધનવાહન! એ કોવિદ તે હું પોતે જ છું.[1]

સદાગમ મહાત્મ્ય. દુષ્ટ સંગ વર્જન.

રાજન્! મારો ભાઇ બાલિશ પેલા શત્રુમિત્ર (હિતશત્રુ) સંગની સોબતથી હેરાન થયો, નાશ પામ્યો અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામ્યો. મને એ પાપી સંગના સંબંધથી મહાત્મા સદાગમે વાર્યો અને છોડાવ્યો અને તેથી કરીને બાલિશના જેવાં અત્યંત ભયંકર દુઃખો મારે સહન કરવાં ન પડ્યાં અને વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ દુઃખોમાંથી મને તે મહાનુભાવ સદાગમે છોડાવ્યો. ત્યાર પછી સંયમ (દીક્ષા) લેવાથી તો મને સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે અને એ સર્વ પ્રતાપ એ ઉપકારી સદાગમનો જ છે, તેથી હાલ પણ એ સદાગમ મને હુકમો ફરમાવે છે તે સર્વનો હું બરાબર અમલ કરૂં છું. માટે ભાઇ ધનવાહન! આ સદાગમ સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારી છે અને અંદર જે દુષ્ટ લોકો રહેલા છે તેની સાથે સોબત કરવાનું પરિણામ આખરે ઘણું ભયંકર નીવડે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી રાજન્! જે પ્રાણી પોતાનું ખરેખરૂં ભલું ઇચ્છતો હોય તેણે દુષ્ટ અંતરંગ લોકો સાથેનો સંબંધ તજી દઇ-સદાગમનો સંબંધ કરવો યોગ્ય છે.

* * *

ધનવાહનનો દ્રવ્ય આચાર.

કોવિદાચાર્ય મહાત્માએ અત્યંત સુંદર વાત કરી તે મારા કાનને ન રૂચી, પણ મને અંદરખાનેથી એમ લાગવા માંડ્યું કે આ આચાર્ય મહારાજ અને પેલો અકલંક ગમે તેમ કરીને મારો મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથેનો સંબંધ છોડાવી આ સદાગમનો આદર કરાવવા માગે છે અને તેટલા સારૂ તેઓએ આ આખો [2]તાગડો રચ્યો છે.

મારા મનમાં આવા વિચાર ચાલતા હતા અને શું કરવું તેની ચિંતામાં હું પડી ગયો હતો તે વખતે મારા અંદરના આશય સમજી

---

૧ કોવિદાચાર્ય આ પોતાની વાર્તા ધનવાહન સમક્ષ કહે છે અને ધનવાહન અશાંત મને અકલંકને રાજી રાખવા સાંભળે છે. આખી વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા સમક્ષ કહે છે.

૨ તાગડો. સાંસારિક જીવો શુદ્ધ ઉપદેશકોને આવી રીતે જ ખોટા વગોવે છે, જ્યાં ન હોય ત્યાં હેતુઓની કલ્પના કરે છે અને પછી સદ્દામાંથી ખસી જાય છે.

વિમાં પીલાણી અને તુરત જ મરણ પામી. મારા હૃદયપર તે વખતે મોટો આઘાત થયો.

હવે તે વખતે મહામોહનો એક મોટો રસાલદાર જેનું નામ શોક[1] હતું અને જે મહામોહનો અત્યંત વિનયી સેવક ગણાતો હતો તે પોતાના સ્વામી પાસે આવ્યો. એણે આદરપૂર્વક પોતાના સ્વામીને પ્રણામ કર્યા અને અવસર બરાબર સાધીને અત્યંત માયાપૂર્વક મને ભેટી પડ્યો.

તે વખતે દેવી મદનસુંદરીને વારંવાર ફરીફરીને યાદ કરીને હું હાથથી રડવા લાગ્યો, પોક મૂકવા લાગ્યો, માથું કૂટવા લાગ્યો અને આંસુ પાડવા લાગ્યો, મારા શરીરની દરકાર પણ આખરે મૂકી દીધી, રાજકાર્ય ઉપર બીલકુલ ધ્યાન આપવાનું બંધ કરી દીધું અને અત્યંત દુઃખની અસરતળે જાણે મને કોઇ ગ્રહ વળગ્યો હોય કે ચેટક લાગ્યું હોય તેના જેવો થઇ ગયો.

અકલંકમુનિને કોઇએ મદનસુંદરીના મરણસમાચારની અને મને થતા તીવ્ર શોકની હકીકત કહી જણાવી. મારી હકીકત જાણતાં મારી ઉપર કૃપા કરીને તેઓ મારે નગરે પધાર્યા. તેઓએ આવીને જોયું તો હું તો તદ્દન શોકને વશ પડી ગયેલો જણાયો અને સર્વ શુભ કૃત્યો દૂર મૂકી દીધેલાં જોયાં એટલે મારાપર દયા કરી તેઓ બોલ્યા—

"અરે ભાઇ ઘનવાહન! આ તેં શું કરવા માંડ્યું છે? આ તું શું આદરી બેઠો છે? અરે ભાઇ! તું શું મારું વચન તદ્દન જ વિસરી ગયો? શું તેં સદાગમને તદ્દન છોડી જ દીધો? અરે આ દુષ્ટ લોકોએ તને ખરેખર છેતર્યો! ભાઇ! તું તો બધી વાત સમજતો હતો, અંદરનો સાર જાણતો હતો, છતાં આવી બાળક જેવી ચેષ્ટા શા માટે કરે છે? અરે ભાઇ! દેવી મદનસુંદરીને વારંવાર યાદ કરાવીને પેલો શોક તારા ચિત્તને બાધા કરે છે તે હકીકત શું તું જાણતો નથી? તને એટલી ખબર પણ પડી નહિ? મારી કહેલી સર્વ વાત ભૂલી જ ગયો? જો તું વિચાર કર. સર્વ પ્રાણીઓ યમરાજાના મુખમાં જ વસે છે, છતાં એક ક્ષણ પણ જીવે છે તે જ નવાઇ જેવું છે. યમરાજાના મુખનો કોળીઓ ક્યારે થઇ જશે તે કાંઇ કહેવાય નહિ, એ તો જીવ્યા એટલું નવાઇ જેવું સમજવાનું છે. એ યમદેવ એવો ક્રૂર છે કે એ પ્રેમ જોતો નથી, બંધન જોતો નથી, વય જોતો નથી, સંબંધ જોતો નથી, એ તો મદમાં ચઢેલા મસ્ત હાથીની જેમ પોતાના માર્ગમાં જે આવે તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે; જે સજ્જનરૂપ સુંદર કમળો હોય

૧ એ તામસચિત્તનો અધિકારી પુત્ર છે. પ્રસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૮ (પૃ. ૭૯૫ ઈ).

છે અને જે ખાસ કરીને બીજાની આંખોને અત્યંત મનોહર લાગતાં હોય છે તે સર્વ પ્રત્યે એ યમદેવ હીમના જળકણો જેવું કાર્ય કરે છે અને તેને સપાટામાં ઝાંખાં કરી નાખે છે. મનુષ્ય શરીરધારીને મોટાં મોટાં મંત્રયંત્રો મરણથી બચાવી શકતા નથી, તેના ધનના ઢગલા આડા આવી શકતા નથી, મોટા મોટા વૈદ્યોની તેને અંગે કારી ફાવતી નથી, રામબાણ ઓસડો જડીબુટ્ટીઓ કે માત્રાઓ તેનાથી રક્ષણ આપી શકતા નથી, બાંધવો છોડાવી શકતાં નથી અને મોટા દેવેંદ્રનો હુકમ પણ તેને અંગે ચાલી શકતો નથી. આથી મરણ નામનો ઉપદ્રવ એવા પ્રકારનો છે કે એની સામે કોઇ ઉપાય કામે લાગી શકતો નથી અને સર્વને એ માર્ગે આકરા જવાનું છે, તો પછી એ સિદ્ધ માર્ગે કોઇને જતાં જોઇને કયો સમજુ ગભરાટમાં પડી જાય?"

આવી રીતે અકલંક મુનિ મહારાજ મારો શોક દૂર કરાવવા અને મને શોકના સંબંધથી છોડાવવા થાક્યા વગર દરરોજ ધર્મદેશના આપ્યા કરતા હતા, જુદે જુદે પ્રકારે જીવનમરણના સંબંધ જણાવતા હતા અને મરણસંબંધી વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાનના રસનાં ઝરણાં મારી આગળ જાહેર કરતા હતા. પરંતુ મહામોહને તાબે થઇને હું તો શોક-નિદ્રાની સાથે જ ચાલ્યો જતો હતો, તેનો સંબંધ છોડતો નહોતો અને મહાત્મા અકલંકના વચનપર લક્ષ્ય આપતો નહોતો. હું વારંવાર બોલ્યા કરતો હતો કે "અરે બાળા! અહો પ્રિયા! અરે વહાલી! અહો સુંદરિ! હા પ્રેમી! હા પદ્મનેત્રા! અરેરે! સુંદર ભમરોવાળી! હા કાન્તા! હા સુંદરભાષિણી! હા પતિવત્સલા! હા પતિપ્રેમી! હા પતિ-ભક્તે! હા દેવિ! અહાહા મારી મદનસુંદરિ! અરેરે!! આ પ્રમાણે રડતાં ઘનવાહનને અહીં છોડી દઇને તું ક્યાં ચાલી ગઇ? અરેરે વહાલી! તું [illegible] 'વહાલા!' [illegible] મારે [illegible] તારી જુદાઇથી દૂર કર!"

[illegible]

[illegible]

પ્રાજ્ય વિચારતા હતા, જાતે મહા બુદ્ધિશાળી હતા, દયા તત્પર હતા, પરોપકાર કરવાની રૂચિવાળા હતા અને મારા ઉપર આદરવાળા હતા. મારી આવી અવસ્થા જોઇને તેઓ વળી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા.—

" "મહારાજ ઘનવાહન! તારા જેવાએ આવું બાળચરિત્ર કરવું
" યોગ્ય નથી, માટે તું આ નામરદાઇ છોડી દે, ધૈર્ય ધારણ કર, તારા
" અંતઃકરણમાં સ્વસ્થતા લાવ, તારા આત્માને યાદ કર, કોઇ પણ
" જાતના અપવાદ વગર તારૂં માત્ર એકાન્ત અહિત કરનાર આ મહા-
" મોહને છોડી દે, શોકને મૂકી દે, પરિગ્રહનો પરિચય ઓછો કર,
" સદાગમને અનુસર, તેના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કર, મારા ચિ-
" ત્તને પ્રમોદ થાય તેમ કર. અરે ભાઇ! આટલી જ વારમાં પેલા
" સાધુએ[1] લોકોદરમાં આગ બતાવી હતી તે ભૂલી ગયો? શું 'સંસાર-
" મદિરાશાળા તદ્દન વિસરી ગયો? પેલો સંસાર રેંટ (અરઘટ્ટઘટ્ટી)[3]
" તને યાદ રહ્યો નથી? અરે તું તારા મનમાં કર્મવાળા જીવોનો અને
" મઠનો વૃત્તાંત અને ત્યાં બતાવેલ સન્નિપાત અને ઉન્માદ[4] યાદ કરતો
" નથી? મનુષ્યજન્મ રૂપ રત્નદ્વીપ પ્રાપ્ત કરવાની દુર્લભતા[5] તને યાદ
" રહેલ નથી? સંસારબજારમાં રહેનારની સ્થિતિનું[6] જરા પર્યાલોચન
" કરી તું કેમ વૈરાગ્ય ધારણ કરતો નથી? અરે પેલા ચિત્તરૂપ વાંદ-
" રાના બચ્ચાની[7] ચપળતા તને સ્મરણમાં રહી નથી? એ વાંદરાના
" બચ્ચાનું નિરંતર રક્ષણ કરવાની જરૂર છે એ વાત તું કેમ સ્વીકા-
" રતો નથી? અને એ વાત સ્વીકારતો હો તો તું શા માટે એ પ્રમાણે
" વર્તન કરતો નથી? અરે ભાઇ! તું શા માટે[8] વિષયનાં ઝેરી ઝાડો
" ઉપર કુદાકુદ કરે છે? અને શા માટે તું અર્થનિચય નામની પાંદડા
" ફુલ ફળની[9] રજ અને કાદવમાં આળોટે છે? તું મોક્ષમાર્ગને સારી
" રીતે જાણે છે ઓળખે છે સમજે છે છતાં તારા આત્માને મહા ઘોર
" નરક તરફ શા માટે ફેંકે છે! તને ત્યાં જે ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો

---

૧ જુઓ આ ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ બીજું (પૃ. ૧૬૫૭).
૨ સદર પ્રકરણ ત્રીજું. (પૃ. ૧૬૬૫).
૩ સદર પ્રકરણ ચોથું (પૃ. ૧૬૮૨).
૪ સદર પ્રકરણ પાંચમું (પૃ. ૧૬૮૭).
૫ સદર પ્રકરણ છ અને સાત (પૃ. ૧૭૦૦-૩૪).
૬ સદર પ્રકરણ આઠ (પૃ. ૧૭૩૫).
૭ સદર પ્રકરણ નવ (પૃ. ૧૭૪૮).
૮ જુઓ પ્રકરણ ૮ પૃ. ૧૭૪૩.
૯ સદર પૃષ્ઠ ૧૭૪૨.

"હતો તેના વડે તારા આત્માને હમેશને માટે આનંદ આપનાર શિવા-
"લય નામના મઠમાં શા માટે મૂકી આપતો નથી[1]? અને મહારાજ!
"સંસારમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આફતો તો હાથની અંદર આવી રહેલી
"છે, વાતવાતમાં લાગુ પડી જાય તેમ છે; તેવી જ રીતે પોતાના પ્રિય
"જનોના વિરહ તદ્દન સુલભ છે, તુરતમાં બની જાય તેવા છે; મોટા
"વ્યાધિઓ તો જરા પણ દૂર નથી, હાલતાં ચાલતાં લાગુ પડી જાય
"તેમ છે; દુઃખો તો તદ્દન બાજુમાં જ આવી પડેલાં છે, જરા જરામાં
"તદ્દન નજીક આવી વળગી પડે તેવી સ્થિતિમાં છે; અને મરણ તો
"ચોક્કસ થવાનાં જ છે, જરૂર આવી પડનાર છે–આ પ્રમાણે હોવાથી
"શુદ્ધ વિવેક એ જ પ્રાણીઓનું ખરેખરૂં રક્ષણ છે, એ જ ખરેખરો
"આધાર છે અને બીજો કોઇ પણ સાચો ટેકો નથી."

શુદ્ધ આવી.

બહેન અગૃહીતસંકેતા! જેમ એક મનુષ્ય બહુ આકરી નિદ્રામાં ઉંઘી ગયો હોય તેને બૂમ મારી મારીને કોઇ જાગૃત કરે, અથવા ઝેરની અસર થવાથી કોઇ પ્રાણી ઝોલાં ખાતો હોય તેને જેમ આકરા મંત્રોનો જાપ ઠેકાણે લઇ આવે, અથવા તો દારૂના ઘેનમાં કોઇ પ્રાણી મસ્ત થયો હોય તેને જેમ એકદમ બીક બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય, અથવા તો કોઇ પ્રાણીને મૂર્છા આવી ગઇ હોય તેને જેમ શીતળ જળયુક્ત પંખો નાખીને પવનદ્વારા શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવે અથવા તો કોઇને સનેપાતનો ચાળો થઇ આવ્યો હોય તેને હુશિયાર વૈદ્યની પદ્ધતિસર ચિકિત્સા કરવામાં આવે ત્યારે તેની ઉન્મત્તતા જેમ દૂર થાય તેવી રીતે અકલંક મુનિની ઉપર પ્રમાણેની વિશાળ સુંદર વચનપદ્ધતિથી મારામાં કાંઇક શુદ્ધિ આવી, હું જરા ઠેકાણે આવ્યો, મારી ચેતના જાગૃત થઇ.

હવે તે વખતે શોક મહામોહ પાસે ગયો, તેને નમ્યો અને પછી તે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ખાનગી વાતચીત થઇઃ–

શોક—"દેવ! હવે હું તો જાઉં છું! મને અકલંક અહીં રહેવા દેતો નથી, બેસવા દેતો નથી. એ તો બરોબર મારી પછવાડે પડ્યો છે."

મહામોહ—"એ અકલંક તો બહુ આકરો છે, ઘણો વસમો માણસ છે. એ ઘનવાહનની સાથે મળી જઇને આપણને છેતરે છે, ઉંધે રસ્તે દોરી જાય છે. આપણું પણ હવે શું થશે તેની અત્યારે તો કાંઇ ખબર પડતી નથી, કાંઇ વાત સમજમાં આવતી નથી. માટે અ-

---

૧ સંરક્ષણના ઉપાય માટે જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૮ મું પૃ. ૧૭૪૪-૪૬.

ત્યારે તો ભલે તું ચાલ્યો જા. માત્ર તારે ખબરદારી રાખવી, સાવધ રહેવું, તારો અને અમારો યોગ વળી આગળ ઉપર થઇ[1] આવશે."

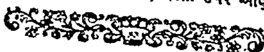
શોક—"જેવો મહારાજા સાહેબનો હુકમ!"

એ પ્રમાણે કહીને શોક ત્યાંથી વિદાય થયો.

દ્રવ્યાચાર.

મેં પણ અકલંક મુનિનાં વચનનો આદર કર્યો, સદાગમની તરફ પ્રેમ બતાવ્યો, થોડો થોડો મહામોહ અને પરિગ્રહ તરફ તિરસ્કાર બતાવ્યો, અગાઉ જે ભણેલો હતો તેને થોડું થોડું તાજું કર્યું, નવીન શાસ્ત્ર ભણવાને અંગે આદર કર્યો, કેટલાંક જિનમંદિરો અને પ્રતિમાઓ નવાં કરાવ્યાં, કેટલીક યાત્રાઓ કરી, આત્મમહોત્સવો કર્યા, પાત્રોને દાન આપ્યાં.

આ પ્રમાણે કેટલીક શુભ ક્રિયાઓ મેં કરી તે જોઇને અકલંક-મુનિને પોતાના મનમાં સંતોષ થયો કે હવે તેમણે મને ગુણવાન્ બનાવ્યો છે, મને ગુણભાજન કર્યો છે, રસ્તા ઉપર આણ્યો છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મહાપરિગ્રહ.

કલંક મુનિના સદુપદેશથી કેટલોક બાહ્ય આચાર મેં (સંસારીજીવે ધનવાહને) પાળ્યો અને તેને લઇને દાન યાત્રા મહોત્સવાદિ કાર્યો કર્યા અને તે દ્વારા મુનિરાજને સંતોષ આપવાને હું શક્તિમાન્ થયો. હવે તે વખતે એક તદ્દન નવીન ઘટના બની તે ખાસ સાંભળવા યોગ્ય છે. ભદ્રે અગૃહીતસંકેતા! તું લક્ષ્ય રાખીને એ હકીકત સાંભળ:—

(સંસારીજીવ જે અત્યારે ધનવાહનના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે ભવસંબંધી પોતાની જીવનચર્યા અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાંભળે તેમ ભવ્યપુરૂષની હાજરીમાં સદાગમ સમક્ષ કહે છે, તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. સંસારીજીવ પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવે છે:)

---

[1] એમ જણાય છે કે મોહરાયે આ વચનમાં શોકદ્વારા કોઇ ગુપ્ત સંદેશો મોકલ્યો છે.

" હતો તેના વડે તારા આત્માને હમેશને માટે આનંદ આપનાર શિવા-
" લય નામના મઠમાં શા માટે મૂકી આપતો નથી[1]? અને મહારાજ!
" સંસારમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આફતો તો હાથની અંદર આવી રહેલી
" છે, વાતવાતમાં લાગુ પડી જાય તેમ છે; તેવી જ રીતે પોતાના પ્રિય
" જનોના વિરહ તદ્દન સુલભ છે, તુરતમાં બની જાય તેવા છે; મોટા
" વ્યાધિઓ તો જરા પણ દૂર નથી, હાલતાં ચાલતાં લાગુ પડી જાય
" તેમ છે; દુઃખો તો તદ્દન બાજુમાં જ આવી પડેલાં છે, જરા જરામાં
" તદ્દન નજીક આવી વળગી પડે તેવી સ્થિતિમાં છે; અને મરણ તો
" ચોક્કસ થવાનાં જ છે, જરૂર આવી પડનાર છે—આ પ્રમાણે હોવાથી
" શુદ્ધ વિવેક એ જ પ્રાણીઓનું ખરેખરૂં રક્ષણ છે, એ જ ખરેખરો
" આધાર છે અને બીજો કોઇ પણ સાચો ટેકો નથી."

શુદ્ધિ આવી.

બહેન અગૃહીતસંકેતા! જેમ એક મનુષ્ય બહુ આકરી નિદ્રામાં ઉંઘી ગયો હોય તેને બૂમ મારી મારીને કોઇ જાગૃત કરે, અથવા ઝેરની અસર થવાથી કોઇ પ્રાણી ઝોલાં ખાતો હોય તેને જેમ આકરા મંત્રોનો જાપ ઠેકાણે લઇ આવે, અથવા તો દારૂના ઘેનમાં કોઇ પ્રાણી મસ્ત થયો હોય તેને જેમ એકદમ બીક બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય, અથવા તો કોઇ પ્રાણીને મૂર્છા આવી ગઇ હોય તેને જેમ શીતળ જળયુક્ત પંખો નાખીને પવનદ્વારા શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવે અથવા તો કોઇને સનેપાતનો ચાળો થઇ આવ્યો હોય તેને હુશિયાર વૈદ્યની પદ્ધતિસર ચિકિત્સા કરવામાં આવે ત્યારે તેની ઉન્મત્તતા જેમ દૂર થાય તેવી રીતે અકલંક મુનિની ઉપર પ્રમાણેની વિશાળ સુંદર વચનપદ્ધતિથી મારામાં કાંઇક શુદ્ધિ આવી, હું જરા ઠેકાણે આવ્યો, મારી ચેતના જાગૃત થઇ.

હવે તે વખતે શોક મહામોહ પાસે ગયો, તેને નમ્યો અને પછી તે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ખાનગી વાતચીત થઇ:-

શોક—"દેવ! હવે હું તો જાઉં છું! મને અકલંક અહીં રહેવા દેતો નથી, બેસવા દેતો નથી. એ તો બરોબર મારી પછવાડે પડ્યો છે."

મહામોહ—"એ અકલંક તો બાહુ આકરો છે, ઘણો વસમો માણસ છે. એ ઘનવાહનની સાથે મળી જઇને બાપડાને છેતરે છે, ઉંધે રસ્તે દોરી જાય છે. આપણું પણ હવે શું થશે તેની અત્યારે તો કાંઇ ખબર પડતી નથી, કાંઇ વાત સમજમાં આવતી નથી. માટે અ-

[1] સંરક્ષણના ઉપાય માટે જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૮ મું પૃ. ૧૬૪૩-૪૪.

આવી રીતે બહેન બહુલિકા અને કૃપણતા બેને સાથે મોકલવાની આજ્ઞા થઇ એટલે સાગર તો બહુ રાજી થઇ ગયો, પિતાને જવાબમાં માત્ર 'બહુ કૃપા કરી' એટલું જ કહ્યું અને સાગર પોતાની સાથે બહુલિકા અને કૃપણતાને લઇને મારી પાસે આવ્યો.

પરિણામો.

એ ત્રણેને મારી પાસે આવતાં જોઇને મહામોહ અને પરિગ્રહ બહુ રાજી થયા. તે જ વખતે કૃપણતા મને ભેટી પડી. એ જેવી મને ભેટી કે મારા મનમાં ઇચ્છા થઇ કે—અરે! આ મારી પાસે પૈસા છે તે તો નજરે દેખી શકાય તેવાં સુખનું કારણ છે, તેનાથી સુખ મેળવવાનાં સાધનો ખરીદ કરી શકાય છે, એકઠાં કરી શકાય છે, ભોગવી શકાય છે; એવા પૈસાનો પરલોકનાં સુખનાં સાધનો મેળવવાની ઇચ્છા વડે વ્યય કરી નાખવો એમાં તે ડહાપણ શું કહેવાય? પૈસાથી અહીંનાં સુખોનો લાભ લેવો કે પરલોકનાં સુખની કલ્પના કરી તે ખાતર તેનો વ્યય કરી નાખવો? આવી રીતે નજરે દેખાય તેવાં સુખસાધનનો ત્યાગ કરી અદૃષ્ટ અને કલ્પનામાત્રમાં રહેલાં સાધનોમાં પૈસા ઉડાવી નાખવાનો હેતુ શો? પણ આ અકલંક મુનિ તો મને દરરોજ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપ્યા કરે છે અને કહે છે કે 'ભાઇ ધનવાહન! જો તારે ભાવસ્તવ કરવાનો ઉત્સાહ હોય, ભવિષ્યમાં તારે તે માર્ગે પ્રગતિ કરવી હોય તો અત્યારે તું દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં સારી રીતે આદર કર, તેના ઉપર તારૂં ચિત્ત લગાડ, તે માર્ગે પ્રવૃત્ત થા. ધીમે ધીમે તું ભાવસ્તવમાં[1] તે માર્ગે આગળ વધીશ.' આવાં આવાં ઉત્સાહનાં વચનો કહે છે તેથી તે રીતે દ્રવ્યસ્તવમાં મારા બહુ પૈસા ખરચાઇ જાય છે, વપરાઇ જાય છે, વેડફાઇ જાય છે. ત્યારે હવે મારે તે શું કરવું? આ તો ભારે મોટી મુંઝવણ થઇ પડી. આવા આવા વિચાર હું કરતો હતો તે વખતે બહુલિકાએ મને આલિંગન કર્યું, મને ભેટી પડી.

જેવી બહુલિકા મને ભેટી તેવીજ મારામાં એક અત્યંત ખરાબ

---

૧ દ્રવ્યસ્તવ. ભાવસ્તવઃ દ્રવ્યસ્તવમાં પૂજા આંગ યાત્રા મહોત્સવાદિનો સમાવેશ થાય છે. તે ભાવસ્તવનું નિમિત્ત છે અને નિમિત્ત પૂરતી જ તેની ઉપયુક્તતા છે. સંસારરસિયા જીવો પ્રથમ દ્રવ્યસ્તવમાં પડે છે, પછી વિચારણાને પરિણામે ભાવસ્તવમાં જોડાય છે. ભાવસ્તવમાં અંતઃકરણની ઇચ્છાથી ત્યાગ, આત્મભાવમાં રમણતા, સમતા અને વિકારો પર અરુચિનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યસ્તવમાં ધનવ્યય, દાન, દેવગુરૂપૂજન, સદાચાર, તપ, મોક્ષઅદ્વેષ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

અધમતાની પરાકાષ્ઠા.

કુબુદ્ધિ જાગૃત થઇ આવી. મેં વિચાર કર્યો કે આ મારા પૈસા વેડફાઇ જવાનું કારણ અકલંકમુનિ છે, તો કોઇ યુક્તિ કરીને તેઓને અહીંથી (પોતાના સાહ્લાદ નગરથી) બહાર-દૂર મોકલાવી દઉં, કોઇ વચનની રચના કરીને એમને વિહાર કરાવી દઉં, તો પછી આ પૈસાનો ધુમાડો થતો અટકી જાય. આવા તુચ્છ વિચાર અને નિર્ણયને પરિણામે હું અકલંકમુનિ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો 'સાહેબ! આપ તો ખરેખર મારા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે અહીં પધાર્યા છો. ખરેખર, આપશ્રીએ મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી, આપશ્રીનો બહુ આભાર થયો. સાહેબ! હવે માસકલ્પ[1] પૂરો થયો છે; તો મહાત્મા કોવિદાચાર્ય (ગુરુ)નું આપના સંબંધમાં મન ઊંચું થઇ જશે અને અમને ઠપકો મળશે કે વિહારનો સમય થયો છતાં અમે આપશ્રીને વધારે રોકી રાખ્યા. તો સાહેબ! હવે આપશ્રી વિહાર કરો. આપે જે જે આદેશ કર્યા છે તે તે સર્વ હવે અમે કર્યા કરશું. આપશ્રીએ એ સંબંધમાં જરા પણ ચિંતા ન કરવી." તેનાં આવાં વચન સાંભળી મુનિ અકલંકે વિહાર કર્યો અને પોતે પોતાના ગુરુપાસે સીધાવ્યા.

પરિગ્રહમાં આસક્તિ.
ચોરોનો અંદર અંદર જલ્પ.
છેવટે સદાગમ દૂરીકરણ.

અકલંકમુનિએ વિહાર કર્યો અને સાગરના ઉપદેશથી હું પરિગ્રહમાં વધારે વધારે આસક્ત થયો અને ધર્મમાર્ગે જે થોડો થોડો પૈસાનો વ્યય હું કર્યા કરતો હતો તે પણ અટકાવી દીધો. ભાવસ્તવની વાત તો બાજુએ રહી ગઇ પણ દ્રવ્યસ્તવ પણ અટકી ગયું અને પરિગ્રહની ધારણા સફળ થઇ તેમજ મહામોહની ઇચ્છા પૂરી થઇ.

ઉપર પ્રમાણે મારી સ્થિતિ થઇ અને મારામાં ફેરફાર થયો તે બરાબર જોઇને પરિગ્રહ ઘણો રાજી થયો અને પોતાની મદદે અડીને

---

૧ માસકલ્પઃ સાધુ ચોમાસામાં (વરસાદમાં) ચાર માસ અને શેષ કાળે એક માસથી વધારે સાધારણ રીતે એક સ્થાનકે રહેતા નથી. શારીરિક નબળાઇ અથવા મોટા ઉપકારના કારણે રહેવાની ગુરુની આજ્ઞા થાય તો રહી શકાય છે, પણ ધનવાહનની દાનત રજા મંગાવવાની ન હોતી, પણ ગમે તે બહાને મુનિને વિહાર કરાવવાની હતી. ભદ્રિક સાધુને બનાવી જવાની પ્રવૃત્તિ ક્વચિત્ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે ખેદનો વિષય છે. જ્યાં એકાંત સરળતા જોઇએ ત્યાં પણ મોહના આક્રમણો થાય તો પછી વિશ્વસ્નેહ કરવાના માર્ગો કેમ મળે? ક્યાંથી મળે? શા માટે મળે?

વખતે આવી પહોંચનાર સાગરમિત્રને કહેવા લાગ્યો "અરે ભાઇ! મારા મિત્ર! પ્રેમી! મારા તો દહાડા અહીં ગણાઇ ચૂક્યા હતા અને મારૂં આવી બન્યું હતું. હું તો લગભગ ખલાસ થઇ જવા આવ્યો હતો, તેમાં બરાબર ટાંકણે આવીને તેં મારો બચાવ કર્યો છે. અને ભાઇ! તારાથી પણ વધારે સારી રીતે આ કૃપણતા બ્હેન પોતાના ભાઇ ઉપર (મારા ઉપર) વાત્સલ્ય રાખનારી થઇ છે, એણે તો ખરેખર મને મરતાને જીવન આપ્યું છે, મને નવી જીંદગી આપી છે, મને ખરેખર બચાવી લીધો છે. અને સાથે આ બહુલિકા બહેન પણ ભારે ઉપકાર કરનારી થઇ પડી છે, કારણ કે મારી ખરેખરી મુશ્કેલી તો પેલા મારા હાડવૈરી અકલંકે ઊભી કરી હતી, તેને એ બ્હેને ભારે યુક્તિ કરીને અહીંથી વિદાય કરી દીધો. ભાઇ! નરોત્તમ! તેં બહુ સારૂં કર્યું! વખતસર આવી પહોંચી તેં મહારાજ રાજેશ્વર (મહામોહ) તરફ ખરો ભક્તિભાવ બતાવ્યો અને મારૂં રક્ષણ કર્યું."

આવી રીતે પરિગ્રહ પોતાના મનથી સાગર બહુલિકા અને કૃપણતાનો આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો તે આખી વાર્તા સાંભળીને મહારાજ મહામોહ જે પાસેજ બેઠા હતા તે પરિગ્રહને ઉદ્દેશીને બોલ્યા "વત્સ! પરિગ્રહ! તું તદ્દન સાચું જ બોલ્યો છે, તારી વાત તદ્દન વાજબી છે! આ છોકરો સાગર છે એ તો ખરેખર મારા જીવનરૂપ છે, મારા જીવતરમય છે, મારી સર્વ શક્તિ મેં એનામાં સ્થાપન કરી છે અને વસ્તુતઃ તે તેનામાં બરાબર જામી ગઇ છે. મારા લશ્કરમાં એ છોકરો (સાગર) મારો ખરેખરો ભક્ત છે, બદલાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર સાચી સેવા કરનારો છે, મારો સાચો પુત્ર છે, રાજ્યને યોગ્ય છે અને તારૂં રક્ષણ કરવાને પૂરતો શક્તિમાન્ છે."

એવી રીતે જ્યારે સાગરને મહામોહ મહારાજે પોતે જ ઉત્તેજન આપ્યું, ચઢાવ્યો, ત્યારે તે પણ મને વધારે વશ કરનારો થઇ પડ્યો અને સદાગમને સારી રીતે હેરાન કરનાર નીવડ્યો. સાગરે મારા ઉપર જેમ જેમ પોતાનો દોર વધારવા માંડ્યો તેમ તેમ હું પણ આશા તૃષ્ણા અને ઇચ્છામાં વધતો ચાલ્યો અને સદાગમને દૂર કરતો ગયો. છેવટે જે જે કૃત્યો મેં અકલંકમુનિના સદુપદેશથી ઉપર જણાવ્યું તેમ શરૂ કર્યાં હતાં તે સર્વ છોડી દીધાં અને આખરે હું અકલંકમુનિ અહીં પધાર્યા તે પહેલાં જેવો હતો તેવો જ થઇ ગયો, સર્વ દ્રવ્યસ્તવમાં તદ્દન શિથિળ થઇ ગયો અને સંસારમાં રસિયો બની મહા પરિગ્રહમાં આસક્ત થઇ ગયો.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ સમજુ હોય તે કદિ ન કરે. કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઇ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઇ આવવા તેઓ તૈયાર થઇ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરૂમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કર્યા, મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એક્કા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો સદ્ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિજ્ઞપ્તિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરૂ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇઃ—

કૃપારસવાળા અકલંક.

કોવિદાચાર્ય—"વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઇ સાર જેવું નથી, એમાં કશો લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાંસુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઇ કામ થઇ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઇ શકે તેવું નથી. અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન ફોકટ જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બન્ને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડ્ડો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી પાછા તેઓની પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ એ બન્ને મૂળનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે; એટલે એ આખા લશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી એને ઉપદેશ પણ કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને સદાગમ સાથે મેળાપ પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને તેના

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે,[1] આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ્ય (ઉખર[2]) ભૂમિમાં બી વાવવા જેવું છે. જો બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

"અને ભાઇ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં સહજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન નજીવો તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા સ્વાધ્યાય અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છેઃ તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પલાંઠી વાળી રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં ઉંઘ્યા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્યું. સમજુ માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી."

લાભ હાનીની તુલના.

અકલંક—"ભગવન્! આપશ્રીની વાત બરાબર છે. ત્યારે સાહેબ! એ બાપડા ઘનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા લુચ્ચાઓથી છૂટકારો ક્યારે થશે?"

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—"તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને[3] તો સારી રીતે ઓળખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા[4] નામની

---

૧ 'ગાયન' વધારે યોગ્ય શબ્દ લાગત.

૨ વંધ્ય. ઉખરઃ જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી શકે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શનઃ એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યાઃ આની સાથે મોહરાજાની [illegible] અવિદ્યાને સરખાવો (પ્ર૦ ૪. પ્ર. ૯. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮). મહામોહનું આખું અવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવી. એને ઉત્પન્ન કોણ છે તે લક્ષ્યમાં રાખજો. ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન (વિષય [illegible]) એ કાંઇ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રરાજ ઉત્પન્ન કરે સાચું જ્ઞાન થાય છે.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ સમજુ હોય તે કદિ ન કરે. કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઇ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઇ આવવા તેઓ તૈયાર થઇ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કર્યા, મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એક્કા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો સદ્ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિજ્ઞપ્તિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરુ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇઃ-

કૃપારસવાળા અ ક લં ક.

કોવિદાચાર્ય—"વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઇ સાર જેવું નથી, એમાં કશો લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઇ કામ થઇ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઇ શકે તેવું નથી. અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન ફોકટ જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બન્ને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડ્ડો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી પાછા તેઓની પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ એ બન્ને મૂળનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે; એટલે એ આખા લશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી એને ઉપદેશ પણ કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને સદાગમ સાથે મેળાપ પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને તેના

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે,[1] આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ (ઉખર[2]) ભૂમિમાં બી વાવવા જેવું છે. જો બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

"અને ભાઇ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં સહજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન નજીવો તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છેઃ તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પથાપાથર્યા રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં ઉંઘ્યા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્યું. સમજુ માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી."

લાભ હાની-ની તુલના.

અકલંક—"ભગવન્! આપશ્રીની વાત બરાબર છે. ત્યારે સાહેબ! એ બાપડા ઘનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા લુચ્ચાઓથી છૂટકારો ક્યારે થશે?"

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—"તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને[3] તો સારી રીતે ઓળખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા[4] નામની

---

૧ 'ગાયન' વધારે યોગ્ય શબ્દ લાગત.

૨ વંધ્ય. ઉખરઃ જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી શકે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શનઃ એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યાઃ આની સાથે મોહરાજાની શત્રુપક્ષિ અવિદ્યાને સરખાવો (પ્ર૦ ૪. પ્ર. ૯. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮). મહામોહનું આખું શરીર અવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવી. ... કરનાર કોણ છે તે લક્ષ્યમાં રાખશો. ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન (... જ્ઞાન) એ કાંઇ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રરાજ ... સાચું જ્ઞાન થાય છે.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ સમજુ હોય તે કદિ ન કરે. કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઇ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઇ આવવા તેઓ તૈયાર થઇ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરૂમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કર્યો મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એક્કા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો શુદ્ધ ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિજ્ઞપ્તિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરૂ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ:-

કૃપારસવાળા અકલંક.

કોવિદાચાર્ય—"વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઇ સાર જેવું નથી, તેનો કશો લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઇ અસર થઇ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઇ શકે તેવું નથી. અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બન્ને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડ્ડો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી પાછા તેઓની પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ કે એ મૂળનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે, તેથી એ આખા લશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે જ્યાંસુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી તેને ઉપદેશ પણ કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને મહાત્મા [illegible] પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે,[1] આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ્ય (ઉખર[2]) ભૂમિમાં બી વાવવા જેવું છે. જો બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

લાભ હાની-ની તુલના.

"અને ભાઇ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં સહજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન નજીવો તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પલાંઠી વાળી પથ્થરવત્ રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં ઉંઘ્યા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્યું. સમજુ માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી."

અકલંક—"ભગવન્! આપશ્રીની વાત બરાબર છે. ત્યારે સાહેબ! એ બાપડા ધનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા લુચ્ચાઓથી છૂટકારો ક્યારે થશે?"

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—"તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને[3] તો સારી રીતે ઓળખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા[4] નામની

---

૧ 'ચાપન' વધારે યોગ્ય શબ્દ લાગત.

૨ વંધ્ય. ઉખરઃ જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી શકે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શનઃ એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યાઃ આની સાથે મોહરાજની ચાકરડી અવિદ્યાને સરખાવો (પ્ર. ... પ્ર. ૯. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮). મહામોહનું આખું શરીર અવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા ... ઉત્પન્ન કરનાર ... ણ છે તે લક્ષ્યમાં રાખશો. ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન ... જ્ઞાન) ... ને કાંઇ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ... એ ... ચું જ્ઞાન થાય છે.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ
સમજુ હોય તે કદિ ન કરે.
કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઇ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઇ આવવા તેઓ તૈયાર થઇ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરૂમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કરી મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એક્કા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો આશય સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની તેઓના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિજ્ઞપ્તિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરૂ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇઃ-

કૃપારસવાળા અકલંક.

કોવિદાચાર્ય—"વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન [illegible] છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઇ સાર જેવું નથી [illegible] કોઇ લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ધનવાહનની પાસે જ્યાં સુધી વેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર [illegible] થઇ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઇ શકે તેવું [illegible] અત્યારે સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન [illegible] જશે. છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બન્ને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડ્ડો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી [illegible] એને સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ [illegible] છે અને વેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન [illegible] તે એ [illegible] લશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે [illegible] એ [illegible] વશ વર્તતો હોય [illegible] [illegible] કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને [illegible] [illegible] ક્યાંથી સમજે? એવા પ્રાણીઓ તો મહા[illegible]

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે,[1] આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ્ય (ઉખર[2]) ભૂમિમાં બી વાવવા જેવું છે. જો બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

લાભ હાની- ની તુલના.

"અને ભાઇ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં સહજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન નજીવો તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પગ્યાપાથર્યા રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં ઉંઘ્યા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્યું. સમજુ માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી."

અકલંક—"ભગવન્! આપશ્રીની વાત બરાબર છે. સાહેબ! એ બાપડા ધનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા દુષ્ટાત્માથી છૂટકારો ક્યારે થશે!"

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—"તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને[3] તો સારી રીતે ઓળખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા[4] નામની

1 'નાચવું' વધારે યોગ્ય શબ્દ લાગે છે.

2 વંધ્ય. ઉખરઃ જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ફળ ઉગે નહિ તેવી ભૂમિ.

3 સમ્યગ્દર્શનઃ એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

4 વિદ્યાઃ આની સાથે મોહરાજાની મહત્તરિ અવિદ્યાને સરખાવો (પ્ર. ૪. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮) મહામોહનું આખું લશ્કર [illegible] છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવે. એને [illegible] તે લક્ષ્યમાં રાખશો. [illegible] (વિશ્વ [illegible]) વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રરાજ [illegible] ત્યારે [illegible] થાય છે.

1. [illegible]
[illegible]

२. [illegible]
[illegible]
([illegible])

३. [illegible]
— [illegible] —

વિદ્યા.

માનસિક કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે. એ ઘણી મનોહર છે બહુ રૂપાળી છે, વિશાળ આંખોવાળી છે અને આખા જગતને આનંદ ઉપજાવનારી છે. વળી તે વસ્તુઓની અંદર રહેલા ઊંડા ભાવોને બરાબર સમજનારી છે. આખા વિશ્વના બનાવોના હાર્દને જાણનારી છે અને પ્રત્યેક અવયવે સુંદર છે. એ કન્યા પોતાની વિશિષ્ટ લીલાથી આખી દુનિયામાં વિલાસ કરે છે. એના સંબંધમાં એક વાત ઘણી જ નવાઈ ઉપજાવે તેવી એ છે કે એનું લાવણ્ય સંસારથી ઘણું આગળ વધેલું હોવાને કારણે સામાન્ય રીતે સ્રી-સંબંધથી દૂર નાસી જનાર મહાત્મા મુનિઓને પણ એ કન્યા વલ્લભ છે, પ્રિય છે, ઇષ્ટ છે. એટલા માટે એ કન્યા સર્વ સંપત્તિઓનું મૂળ કહેવાય છે, સર્વ ક્લેશને કાપી નાખનારી કહેવાય છે અને અનંત આનંદ સમૂહને આપનારી કહેવાય છે. એકંદર સર્વ સારી વસ્તુઓ અને [illegible] રહેલી એ કન્યા બહુ આકર્ષક અને પ્રેમપાત્ર છે. [illegible]રે એનો મોહરાજના કંદમાંથી

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
પછી તેને આલિંગન કરી લેવાનું કે તેને [illegible] પરણવાનું કા-
મ જ ક્યાં રહ્યું? એ કન્યા [illegible] અને [illegible] અત્યંત [illegible]
[illegible] નમસ્કાર યોગ્ય છે, એ ધૃતિઓને [illegible] હોય તેઓનાં મનને
હરણ કરનારી છે, એ દુઃખોનો નાશ કરનારી હોય તેને (દુઃખોને) દૂર કરી દેનારી છે અને અને પછી નમસ્કાર છે. આવી સારી સું-
દર અને લાવણ્યમયી અપૂર્વ કન્યાને જ્યારે એ ધનવાહન પરણશે ત્યારે પેલો પરિગ્રહ નાશ પામશે, ‘વિલયભાવને[1] પામી જશે, નાશ જેવો થઈ જશે. એનું કારણ એ છે કે એ દુરાત્મા પરિગ્રહને પેલી નિરીહતા કન્યા સાથે ઘણો વિરોધ છે; એ પોતાના મનથી તે કન્યાને પોતાની દુશ્મન ગણે છે; તેથી જેવો એ દુરાત્મા પેલી કન્યાને નજરે જુએ છે કે તરત જ અત્યંત ભયભીત થઈને વિલય પામી જાય છે.”

લગ્નકાળ પર વિચારણા.
કર્મપરિણામનો દાનાધિકાર.
ત્યાર પછી ગુરૂનો હેતુભાવ.
અકલંકે આદરેલ નિરપેક્ષતા.

અકલંક—“ભગવન્! એ મહામોહ અને પરિગ્રહને દળી નાખનાર એ બન્ને કન્યાઓનો યોગ ધનવાહનને ક્યારે થશે? એમનું ધનવાહન સાથે લગ્ન ક્યારે થશે?”

કોવિદાચાર્ય—“વત્સ! ઘણો વખત ગયા પછી એની પ્રાપ્તિ ધનવાહનને થશે અને જે વખતે એની પ્રાપ્તિ થશે તે જ વખતે જરૂર તેઓનાં લગ્ન થશે.”

અકલંક—“જો આપસાહેબની આજ્ઞા હોય તો એ બન્ને કન્યાનો યોગ હું ધનવાહનને કરાવી આપું.”

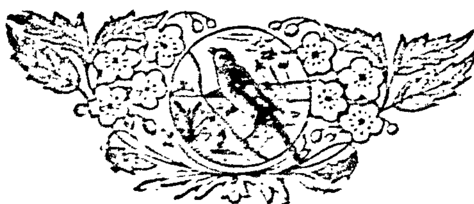
કોવિદાચાર્ય—“ભાગ્યશાળી! એ કન્યાઓ પ્રાપ્ત કરાવવાનો તારા જેવાનો અત્યારે અધિકાર નથી. એનો હેતુ એ છે કે કર્મપરિણામ નામનો જે મહારાજા છે તેનો જ એ બન્ને કન્યાઓ આપવાનો અ-

૧ વિલય શબ્દ બહુ અર્થસૂચક છે. એ મરી નહિ જાય પણ જીવતે મુવા જેવો થઇ જશે એવો એમાં આંતર આશય છે.

ધિકાર છે, બીજા કોઇનો એ બાબતમાં જરા પણ અધિકાર નથી, બીજા કોઇને એ બાબતમાં વચ્ચે આવવાની સત્તા નથી. એમાં બીજા માણસોનો અધિકાર કેટલો છે તે પણ સમજી લે: જ્યારે કર્મપરિણામ રાજા ઉપર જણાવ્યું તેમ કન્યાઓ આપવા તૈયાર થાય છે, તે કાર્યમાં ઉદ્યત થાય છે, તે વખતે તારા જેવા પણ હેતુભાવને પામે છે, કારણિક બને છે.

"માટે તારો અત્યારે એ કન્યાઓને મેળવી આપવાનો અધિકાર ન હોવાથી તું ખોટે માર્ગે પ્રયાસ કર નહિ. એ કર્મપરિણામ રાજા જ એ ભાગ્યશાળી સુખ આપનાર કન્યાઓ કોઇ વખતે ઘનવાહનને અપાવશે, પણ જ્યારે એને એમ લાગશે કે ઘનવાહન એ કન્યાઓને યોગ્ય થયો છે ત્યારે એ પ્રમાણે હકીકત બની આવશે. તું તો હવે એ બાબતમાં ચિંતા છોડી દે, જે વસ્તુ તારા હાથમાં નથી તે માટે આગ્રહ દૂર કર અને તારા ભણવાગણવાના કામમાં તત્પર થઇ જા. એ પરિણામશૂન્ય નકામી પ્રવૃત્તિને તિલાંજલિ આપ."

ગુરૂમહારાજનું વચન સ્વીકારીને અકલંકમુનિ મારા સંબંધી ચિંતા મૂકી દઇ પોતાના સ્વાધ્યાય અનુષ્ઠાનાદિ કાર્યમાં લાગી ગયા અને ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ મારે માટે ચિંતા કરી નહિ, વિચાર પણ કર્યો નહિ અને કાંઇ પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મહામોહનું મહાન્ આક્રમણ.

આખી દુનિયામાં મારૂં ભલું કરવાની એકાંત ઇચ્છાવાળા મારા બાળપણાના એક ખરા સ્નેહી અને યુવાવસ્થાના સહચારી મુનિ અકલંક મારા સંબંધમાં ચિંતા વગરના થઇ ગયા અને અહીં મારી ઉપર મહામોહ અને મહા પરિગ્રહનાં આક્રમણો વધતાં ચાલ્યાં. પછી તો તેઓએ એવી બાજી માંડી કે પોતાના એક એક પરિજનને બોલાવવા માંડ્યો, પોતાના સગાં અને સૈન્યના માણસોને મારા ઉપર અસર કરવા તેડાવવા માંડ્યા અને તે પ્રત્યેકે આવી મને અનેક પ્રકારની કદર્થના કરી. એ કદર્થનાઓમાં હું વધારે વધારે ઉતરતો ગયો, એમાં મારા કેવા હાલહવાલ થયા તે આખો વૃત્તાંત બ્હેન અગૃહીતસંકેતા! સાંભળવા યોગ્ય છે તેથી બરાબર સાવધાન થઇ એ વાત સાંભળ.

મહામોહની ભયંકર અસર.
એના પ્રત્યેક સેનાનીનું કાર્ય.
ઘનવાહનપર પ્રત્યેકનો પ્રયોગ.

મહામોહે હવે પોતાની બાજી બરાબર માંડી, સારી રીતે વિસ્તારી અને મક્કમપણે ખેલી. એનો એક નોકર કે પરિજન મારી પાસેથી જાય, તે જતો હોય ત્યાં વળી બીજો આવે અને કેટલાક મારી બાજુએ રાહ જોઇને બેસી રહે અને પોતાના વખતની નિરીક્ષા કરે. એમણે તો ભારે બાજી માંડી, ખરેખરી રમત જ માંડી અને સારૂં મજાનું નાટક જ ભજવવાનું કામ આદર્યું. એ પ્રત્યેકની તને કેટલી વાત કરૂં, કેટલો વખત લઉં? જો! હું તારી પાસે લાંબી લાંબી વાતો કરૂં છું તેથી તું મને

વાચાળ ન ગણી લેતી, મહામોહની બાજી મંડાણી તે વખતે જે હકીકત બની તે હું તને ટુંકામાં જ કહી દઉં છું તે તું સાંભળીને સમજી લેજે. એ આખી વાર્તા તને કહેવા માટે પૂર્વની કંઇક વાર્તા તને યાદ આપવાની જરૂર છે. તને યાદ હશે કે પૂર્વે વિમર્શ પ્રકર્ષ રસનાની શોધ કરવા ગયા ત્યારે તેઓએ ચિત્તવૃત્તિ અટવી જોઇ હતી, એ અટવીમાં **પ્રમત્તતા** નામની નદી હતી, એ નદીમાં વચ્ચે તદ્વિલસિત નામનો રેતીનો બેટ (વેકલો) હતો, એ બેટમાં વચ્ચે એક ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ બાંધવામાં આવેલો હતો, એ મંડપમાં લગભગ મધ્ય ભાગે એક તૃષ્ણા નામની વેદિકા (પ્લાટફોર્મ) તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને એ વેદિકા ઉપર **વિપર્યાસ** નામનું સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. એ વિપર્યાસ સિંહાસનપર **મહામોહ** રાજા બેઠા હતા અને અવિદ્યા નામનું તેમનું શરીર હતું. આ સર્વ વાર્તા મામા વિમર્શે પોતાના ભાણેજ પ્રકર્ષને જણાવી હતી અને અગાઉ મેં તે તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવી હતી[1]—તે સર્વ તને યાદ છે કે નહિ?

અગૃહીતસંકેતાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે તેને એ સર્વ વાતો બરાબર યાદ છે. પછી તેણે વાર્તા આગળ ચલાવવા સંસારીજીવને કહ્યું.

સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહ્યું—જો બ્હેન! એ પ્રમાણે હકીકત છે તો પછી વળી વધારે યાદ કરીશ તો તારા સ્મરણમાં આવશે કે તે વખતે મામા વિમર્શે ભાણેજ પ્રકર્ષ પાસે વેદિકા ઉપર બેઠેલા મિથ્યાદર્શન વિગેરે બીજા અનેક સેનાની વિગેરેનું વર્ણન કર્યું હતું, વળી તેની સેવા કરવાથી ખુશી રહેનારા બીજા અનેક રાજાઓ વિગેરે મંડપમાં હતાં તેનું પણ વર્ણન કર્યું હતું. એ રાજાઓ વિગેરે સર્વે પોતાનાં ભાઇભાંડુ સ્ત્રી કુટુંબ પરિવાર અને નોકરચાકરને લઇને દરેકે દરેક મારી પાસે આવી પહોંચ્યા; કારણ કે એ સર્વનો નાયક મહામોહ તે વખતે મારી પાસે આવ્યો હતો. પરિણામે વાત એ થઇ કે મહામોહ રાજાના પોતાના લશ્કરમાં તથા મદદનીશ રાજાઓને સહાય કરનારા લશ્કરમાં કોઇ પણ એવું બાકી ન રહ્યું કે જેના વડે મારી સેવના ન થઇ હોય-જેણે આવીને મારી ઉપર પોતાની અસર બતાવી ન હોય.

---

૧ એ સર્વ વર્ણન પ્રસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૯ માં આવી ગયું (જુઓ પૃ. ૮૦૨-૧૧). એના વિગતવાર ખુલાસા તેજ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૧ ની આખરે થઇ ગયા છે.

પ્રત્યેક લશ્કરીકૃત બાધા વિગેરે.

મહામૂઢતા.

તે વખતે મહામૂઢતાએ[1] મારા ઉપર એવી અસર કરી કે જેથી તે ભવમાં મારા જે ભાવો વર્તતા હતા, તે વખતે મારી જે પરિસ્થિતિ વર્તતી હતી, તેમાં મને બહુ આસક્ત બનાવી દીધો, ગાઢ મૂર્છિત કર્યો અને અત્યંત લદબદ કર્યો. તેવી ગાઢ આસક્તિને પરિણામે હું સન્માર્ગથી ચૂક્યો, દૂર થયો, નષ્ટ થયો.

મિથ્યાદર્શન.

એ મહારાજાના સેનાપતિ મિથ્યાદર્શને[2] મને સદાગમથી દૂર કર્યો, છેવટે સદાગમનો ત્યાગ કરાવ્યો, ત્યાર પછી મારી બુદ્ધિમાં મોટો ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો અને તેમ કરીને તેણે મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરી.

કુદૃષ્ટિ.

એ સેનાપતિની મહારાણી કુદૃષ્ટિએ[3] મારી પાસે અનેક ભયંકર પાપો ઘણી વાર કરાવ્યાં અને તેમાં તેણે ખૂબિ એ કરી કે એ પાપો કરતી વખતે હું તો આખો વખત એમ જ માનતો રહ્યો કે જાણે હું ખરો ધર્મ કરૂં છું. આવી રીતે મને સમજ ન પડે તેમ મારી પાસે અધોગતિનાં કારણો એ શ્રીમતીએ પ્રાપ્ત કરાવ્યાં.

રાગકેસરિ.

મહારાજના પાટવી રાગકેસરિએ[4] શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના વિષયો જે જાતે કોઇ પણ પ્રકારના સાર વગરના છે અને જેની સાધુ પુરૂષો વારંવાર અનેક આકારમાં જૂદી જૂદી રીતે નિંદા કરી રહ્યા છે તેના ઉપર મારા મનમાં પ્રીતિ ઉપજાવવાનું કામ કર્યું અને મારામાં માનસિક નિર્બળતા દાખલ કરી.

---

૧ મહામૂઢતાઃ એ મહામોહ મહારાજાની સૌભાગ્યવતી ભાર્યા છે. (પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૨).

૨ મિથ્યાદર્શનઃ મોહરાજાનો સેનાપતિ (પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૨).

૩ કુદૃષ્ટિઃ સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનના અર્ધ આસન પર બેઠેલી તેની ભાર્યા. જુઓ સદર પૃષ્ઠ ૮૫૮.

૪ રાગકેસરિઃ મહામોહનો મોટો પુત્ર. દ્વેષગજેંદ્ર નાનો પુત્ર. મૂઢતા એ રાગકેસરિની પત્ની છે અને અવિવેકિતા એ દ્વેષગજેંદ્રની પત્ની છે. (જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૩). ત્યાં એ ચારેનું વર્ણન છે.

મૂઢતા.

વળી મૂઢતા નામની એ રાગકેસરિની ભાર્યા મારી પાસે આવી ત્યારે તો હું એને તાબે થઇ ગયો, એને વશ પડી ગયો અને તેની અસરથી આ સંસાર દુષ્ટ છે એ પણ મારા જાણવામાં ન આવી શક્યું, આ સંસારમાં કાંઇ અનિષ્ટ છે એવું મારૂં જ્ઞાન થઇ શકે તેની આસપાસ એ બાઇએ તો પડદો પાડી દીધો.

દ્વેષગજેન્દ્ર.

અને વળી એ મહામોહ મહારાજાના બીજા ફટાયા કુંવર દ્વેષગજેન્દ્રે તો મારી પાસે કારણસર કે વિનાકારણ જ્યાં ત્યાં અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવી, મોટો ખટરાગ કરાવી દીધો અને ચારે તરફ સંતાપનો અગ્નિ સળગાવી દીધો અને મને તે અપ્રીતિ અને સંતાપમાં ગરકાવ કરી દીધો.

અવિવેકિતા.

વળી જ્યારે એ ફટાયા કુમાર દ્વેષગજેન્દ્રની પત્ની અવિવેકિતા મારી પાસે આવી ત્યારે એણે તો ભારે અજબ વાત કરી: જ્યારે જ્યારે અમુક કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની હું વિચારણા કરવા માંડું ત્યારે ત્યારે એવી નકામી બાબતમાં તસ્દી ન લેવાનું એ મને વારંવાર કહેવા લાગી અને હું વિચારણા કરવા લાગી જઉં તો તેથી મને વારવા લાગી, અટકાવવા લાગી; એટલે કે તે મને કરવા યોગ્ય ન કરવા યોગ્ય બાબતનો વિવેક કરવા દેતી નહિ.

વિષયાભિલાષ.[1]

રાગકેસરિના મંત્રીએ ત્યાર પછી ત્યાં આવીને મને શબ્દમાં રસ લેતો કર્યો, રૂપમાં આસક્ત કર્યો, રસમાં લુબ્ધ કર્યો, ગંધમાં રસીઓ કર્યો અને સ્પર્શોમાં રત કર્યો અને તેમ કરીને તેણે તો મને તદ્દન પોતાને વશ કરી લીધો. એના તાબામાં પડીને હું ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થયો.

ભોગતૃષ્ણા.[2]

જ્યારે વિષયાભિલાષે મને ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત કર્યો ત્યારે તેની ભાર્યા ભોગતૃષ્ણાએ [illegible] વિષયોમાં મને વધારે ફસાવ્યો;

૧ જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૩.
૨ જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૨૨.

જે જે વિષયો મને પ્રાપ્ત થયા તેમાં બહુ ગાઢ મૂર્છાવાળો મને બનાવ્યો અને ન પ્રાપ્ત થયા હોય તેને મેળવવાની આશા-તૃષ્ણા અને આકાંક્ષા મારામાં ઉત્પન્ન કરીને મને ખૂબ હેરાન કર્યો, વિષયોની પછવાડે તણાવ્યો અને તેની પાછળ દોડાવ્યો.

હાસ.

ત્યાર પછી સુંદર ગંભીરતાનો મોટો દુશ્મન હાસ[1] મારી પાસે આવ્યો. એણે મારી પાસે આવતાં વિનાકારણ મારી પાસે બહુ વખત હાસ્ય કરાવ્યું, મુખ ઉઘાડી ઉઘાડીને મોટેથી [illegible] મને હસાવ્યો.

રતિ.

ત્યાર પછી મકરધ્વજની પત્ની રતિ[2] મારી પાસે આવી અને તેણે મને તે વખતે સ્ત્રીઓનાં શરીર સાથે રમાડ્યો. એ સ્ત્રીઓનાં શરીરો મૂત્રથી આંતરડાંથી ચરબીથી માંસથી મળથી અને એવી એવી બીજી અનેક દુર્ગંધનીય વસ્તુઓથી ભરેલાં હતાં છતાં મારા વિવેકચક્ષુને એ બાઈએ તદ્દન બંધ કરી દીધાં અને એવી નિર્માલ્ય વસ્તુઓને આનંદદાયક મનાવી મને તેમાં ફસાવ્યો.

અરતિ.

વળી ત્યાર પછી અરતિબાઈ આવ્યા. એણે વળી એક પછી એક નવાં નવાં જૂદાં જૂદાં કારણો શોધી કાઢીને મારા મનને અનેક પ્રકારે ઉદ્વેગ પમાડ્યો, મારા સંતાપમાં ભારે વધારો કર્યો અને ચિત્તની સ્થિરતા તદ્દન બાજુએ મૂકાવી દીધી.

ભય.

ત્યાર પછી વળી ભય આવ્યો. તેણે વળી મારા મનમાં એવી જ ભીતિ ઉત્પન્ન કરી કે અરે ! હું હવે જરૂર મરી જઈશ અથવા તો અરેરે ! મારૂં આ રાજ્ય કોઈ હરણ કરી લેશે, મને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકશે, મારી રખડપટ્ટી થશે ! આવા આવા અનેક પ્રકારના ભયો ઉત્પન્ન કરીને ભયે મને હેરાન કર્યો, મારી પાસે નાટક કરાવ્યું.

---

૧ હાસ, અરતિ, શોક, ભય અને જુગુપ્સાના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૫.

૨ આ રતિ કામદેવની સ્ત્રી છે, નોકષાયમાંની એક છે. એના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૪ (પૃષ્ઠ ૮૬૯).

શોક.

ત્યાર પછી શોક આવ્યો. કોઇ સગાસ્નેહીનાં મરણનું કારણ પ્રાપ્ત કરીને કે લડાઇ કે વ્યાપારમાં ધનના નાશ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરીને શોકે મને અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. તે આવે ત્યારે મોહથી દુઃખ થાય, પણ સાચું જ્ઞાન થાય નહિ.

જુગુપ્સા.

ત્યાર પછી જુગુપ્સાબાઇ આવ્યા. એણે વળી પોતાના કામની જમાવટ એવી રીતે કરી કે જેમાં તેમાં મને દુગંછા આવવા લાગી. કાંઇ ગમે નહીં, ખરાબ જ લાગે, મારો આત્મા તત્ત્વમાર્ગથી તદ્દન દૂર જ રહે, અને એણે મારામાં સદસદ્વિવેકને અંગે એવી ખોટી માન્યતાઓ ઊભી કરી કે મારો આત્મા તદ્દન ઢંકાઇ ગયો, ડબાઇ ગયો, છૂપાઇ ગયો અને પરિણામે હું વિવેકી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઇ પડ્યો.

કષાયો[1].

બ્હેન ! મેં તારી પાસે અગાઉ એ વૃદ્ધ મહામોહરાજનાં પૌત્રો અને રાજકુમાર રાગકેસરિના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું અને તેની સાથે જ દ્વેષગજેંદ્રના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને બરાબર યાદ હશે. એ સોળે છોકરાઓ દાદાના ખોળામાં તોફાન કરતા તે વખતે તેં જોયા હતા. એ કષાય નામના સોળે છોકરાઓ પોતાના દાદા મહામોહને મારી સમીપ જોઇને જે ધમાલ કરવા મંડી ગયા અને જે ત્રાસો મને તેમણે આપ્યા તે જો કહેવા બેસું તો તેનો પાર આવે તેમ નથી.

જ્ઞાનસંવરણ[2].

ત્યાર પછી મહામોહ મહારાજાની પાસે જ્ઞાનસંવરણ મિત્રરાજા આવ્યા. એમણે મને લગભગ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તદ્દન રહિત બનાવી દીધો, જ્ઞાન વગરનો જાણે ભાવથી હોઉં તેવો કરી દીધો ! મારી વિચારણા બુદ્ધિ અને તર્ક વિગેરેની આસપાસ એ રાજાએ પડદા નાખી દીધા અને મારી મતિને ઘેરી લીધી.

---

૧ એ છોકરાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૬.

૨ જ્ઞાનસંવરણથી અંતરાય સુધીના મિત્રરાજાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૮.

દર્શનાવરણ.

વળી ત્યાર પછી દર્શનાવરણ મિત્રરાજ મહામોહ પાસે આવ્યા અને તેમણે પોતાની મારા ઉપર અસર જમાવી. એણે મારી પાસે ઘુરઘુર અવાજ કરાવ્યા, મને ઉંઘાડી દીધો, લાકડા જેવો તદ્દન મૂઢ અને ચેષ્ટા વગરનો બનાવી દીધો અને કોઇ પણ પ્રકારના દર્શનથી મને લગભગ તદ્દન વિમુખ કર્યો, દૂર કર્યો.

વેદનીય.

ત્યાર પછી મહારાજાને સહાય કરવા વેદનીય નામના મિત્રરાજ પધાર્યા. તેમણે કોઇ વખત મને સુખ આપીને ખૂબ આનંદમાં તરબોળ કરી દીધો અને કોઇ વાર દુઃખ આપીને સંતાપથી ગભરાયેલો બનાવી દીધો. મારી એક સરખી સ્થિતિ એમણે રહેવા ન દીધી પણ આનંદ અને સંતાપ વચ્ચે ઝોલાં ખવરાવ્યાં.

આયુષ્ય.

વળી આયુષ્ય મહારાજ પોતાના મિત્રરાજની મદદે આવ્યા. તેમણે પોતાની શક્તિના જોરથી મને બહુ લાંબા વખત સુધી ઘનવાહન તરીકે ધારણ કરી રાખ્યો, મને એ નામે એ રૂપે ચાલુ રહેવા દીધો અને તે બાબતમાં આખો વખત પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો.

નામ.

વળી નામ નામના મિત્રરાજે આવી મહામોહ મહારાજને મદદ કરવા મારા શરીર ઉપર પોતાની શક્તિ અનેક રીતે બતાવી અને અનેક રીતે મારા પર સારી ખરાબ ચિત્રામણ કરી, મને આળેખી નાખ્યો અને મારાં ચિત્રવિચિત્ર રૂપો કર્યાં.

ગોત્ર.

ગોત્રરાજે મને કોઇ વખત સારા ગોત્રવાળા તરીકે ઓળખાવ્યો, અને કોઇ વખત ખરાબ ગોત્રમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી જૂદા જૂદા ગોત્રવાળા તરીકે મને તેણે જાહેર કર્યો.

અંતરાય.

લાભ, દાન, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય બાબતમાં અનેક પ્રકારની અગવડો ઊભી કરી અંતરાય મિત્રરાજે મારા સંબંધમાં કામ લીધું અને તેમ કરીને મહારાજ મહામોહ પાસે પોતાનું નામ જાહેર કર્યું અને પોતાનું ખરું પોત પ્રકાશી આપ્યું.

શોક.

ત્યાર પછી શોક આવ્યો. કોઇ સગાસ્નેહીનાં મરણનું કારણ પ્રાપ્ત કરીને કે લડાઇ કે વ્યાપારમાં ધનના નાશ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરીને શોકે મને અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. તે આવે ત્યારે મોહથી દુઃખ થાય, પણ સાચું જ્ઞાન થાય નહિ.

જુગુપ્સા.

ત્યાર પછી જુગુપ્સાબાઇ આવ્યા. એણે વળી પોતાના કામની જમાવટ એવી રીતે કરી કે જેમાં તેમાં મને દુગંછા આવવા લાગી. કાંઇ ગમે નહીં, ખરાબ જ લાગે, મારો આત્મા તત્ત્વમાર્ગથી તદ્દન દૂર જ રહે, અને એણે મારામાં સદસદ્વિવેકને અંગે એવી ખોટી માન્યતાઓ ઊભી કરી કે મારો આત્મા તદ્દન ઢંકાઇ ગયો, દબાઇ ગયો, છૂપાઇ ગયો અને પરિણામે હું વિવેકી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઇ પડ્યો.

કષાયો[1].

બ્હેન ! મેં તારી પાસે અગાઉ એ વૃદ્ધ મહામોહરાજનાં પૌત્રો અને રાજકુમાર રાગકેસરિના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું અને તેની સાથે જ દ્વેષગજેંદ્રના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને બરાબર યાદ હશે. એ સોળે છોકરાઓ દાદાના ખોળામાં તોફાન કરતા તે વખતે તેં જોયા હતા. એ કષાય નામના સોળે છોકરાઓ પોતાના દાદા મહામોહને મારી સમીપ જોઇને જે ધમાલ કરવા મંડી ગયા અને જે ત્રાસો મને તેમણે આપ્યા તે જો કહેવા બેસું તો તેનો પાર આવે તેમ નથી.

જ્ઞાનસંવરણ[2].

ત્યાર પછી મહામોહ મહારાજાની પાસે જ્ઞાનસંવરણ મિત્રરાજ આવ્યા. એમણે મને લગભગ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તદ્દન રહિત બનાવી દીધો, જ્ઞાન વગરનો જાણે ભાવથી હોઉં તેવો કરી દીધો ! મારી વિચારણા બુદ્ધિ અને તર્ક વિગેરેની આસપાસ એ રાજાએ પડદા નાખી દીધા અને મારી મતિને ઘેરી લીધી.

---

૧ એ છોકરાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૬.

૨ જ્ઞાનસંવરણથી અંતરાય સુધીના મિત્રરાજાઓનાં વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૮.

ત્યારે તેને મળવાથી મહામોહમહારાજા બહુ તુષ્ટમાન થયા અને તે હકીકતથી મકરધ્વજને પોતાને પણ ઘણો આનંદ થયો. એ મકરધ્વજ જ્યારે મહામોહરાજને આવી મળ્યો ત્યારે મોહરાય ખરેખર મદમસ્ત થયેલો ગંધહસ્તી બની ગયો અને મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરનારો નીવડ્યો તે હવે તું જોઇ શકીશ.

એ મકરધ્વજે જેવી મારી ઉપર પોતાની અસર નીપજાવવા જાળ પાથરી કે હું તે વખતે શબ્દમાં લુબ્ધ થયો, રૂપ જોવામાં આસક્ત થયો, રસનો સ્વાદ કરવામાં પ્રેમી થયો, સ્પર્શ કરવામાં આતુર બન્યો અને ગંધમાં આનંદ માનવા લાગ્યો. ટુંકામાં કહું તો જાણે હું એ પાંચ વિષયોમાં તદ્દન આંધળો જ બની ગયો અને તેના રસમાં વધારે વધારે ઊંડો ઉતરવા લાગ્યો. તે વખતે મારો સદ્બોધ તો ક્યાંનો ક્યાં દૂર નાસી ગયો.

એ રીતે મકરધ્વજે મારી ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવા માંડ્યું. એને પરિણામે વિષય રૂપ અપવિત્ર પદાર્થોના કીચડમાં હું રગદોળાવા લાગ્યો. જેમ એક ડુક્કર (ભુંડ) કચરાથી અને તુચ્છ વસ્તુથી ભરેલા ખાડામાં આળોટે, આનંદ કરે કે ગેલ કરે તેમ સર્વ પ્રકારની લાજ શરમ છોડી દઇને હું રાત્રિદિવસ વિષયોમાં રમવા લાગ્યો અને મારી જાતને તેમાં તરબોળ કરી દીધી. મેં અનેક પ્રકારના ભોગો અનેક વાર ભોગવ્યા, એમાં મેં રસ આનંદ માન્યો, છતાં ઘણે વખતે પણ મને સંતોષ વળ્યો નહિ, તૃપ્તિ થઇ નહિ, નિરાંત વળી નહિ. 'વાંદરાને ગમે તેટલું ઘી પીવરાવવામાં આવે તેથી શું તે જરા પણ જાડો થાય? મારે એવું બન્યું કે હું જેમ જેમ ભોગો ભોગવતો જઉં' તેમ તેમ મારી ભોગતૃષ્ણા વધતી જાય, મને ભોગો ભોગવવાની વૃત્તિ ઇચ્છા અને હોંસ વધારે વધારે થતી જાય. ²વડવાનળ અગ્નિમાં જેમ જેમ વધારે પાણી નાખવામાં આવે તેમ તેમ આગના વધારે વધારે મોટા ભડકા ઊઠે છે. એ વખતે ચંદ્રકિરણ જેવા અકલંકના ઉપદેશોની આસપાસ મહામોહમહારાજનાં વાદળાં ફરી વળ્યાં અને તેને પરિણામે હું એ સર્વને વિસરી ગયો, મારી યાદશક્તિમાંથી એ દૂર થઇ ગયા અને મારૂં તે તરફ જરા પણ ધ્યાન જ રહ્યું નહિ.

૧ વાંદરાને ગમે તેટલું ઘી પાવામાં આવે પણ તેથી તે પુષ્ટ થતો નથી.

૨ વડવાનળઃ દરિયાનો અગ્નિ. એ જળથી ઓલવાતો બુઝાતો નથી, એમાં જળ વધારે નાખે તેમ ગ્યાસલેટની જેમ તે વધે છે. તેમજ ભોગો ભોગવવાથી શાંત થતા નથી, ઉલટા એની ઇચ્છા વધારે છે—આ શાશ્વત નિયમ છે.

આવી રીતે હું અકલંકના ઉપદેશને વીસરી ગયો, વિષયમાં વધારે વધારે ઊંડો ઉતરતો ગયો અને મકરધ્વજના તાબામાં જતો ગયો એટલે સદાગમ મહાશયે જોઇ લીધું કે અત્યારે ભાઇશ્રી એના ભાવ-શત્રુઓના હાથમાં રમકડાં થઇ પડ્યાં છે અને એવે વખતે પોતાનો અવસર જરા પણ નથી, પોતાને માટે એ સંજોગોનાં જરા પણ સ્થાન નથી–આવી વિચારણાને પરિણામે એ પોતે દૂર જઇને બેઠા,—મારાથી આઘા ખસી ગયા.

આવા વિચિત્ર સંયોગોમાં અને અનર્થકારી ઘટનાના પ્રસંગોમાં પણ મારો અંતરંગ મિત્ર પુણ્યોદય મારી સર્વ વાંછાઓ જરૂરીઆતો અને હોંસો પૂરી પાડતો હતો, હું જે ઇચ્છું તે હાજર કરી દેતો હતો, પણ હું એટલો બધો પરાધીન થઇ ગયો હતો અને મૂઢ બની ગયો હતો કે એ મારા સાચા મિત્રની કિંમત તે વખતે હું જરા પણ આંકતો નહિ, તેને પીછાનતો પણ નહિ અને તેને યાદ પણ કરતો નહિ.

મેં તો બસ એક જ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું: મારા અંતઃપુરમાં આખો વખત રહેવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓ સાથે મનમાન્યા આનંદ કરવા લાગ્યો, વિલાસસ્નાનમાં પડવા લાગ્યો અને સ્ત્રીસંબંધમાં સુખ માનવા લાગ્યો; તે એટલે સુધી કે મારા રાજ્યનું સર્વ કાર્ય મેં છોડી દીધું, મારો રાજધર્મ વિસરી ગયો અને માત્ર વિષયસેવનાની ઝંખના ચિંતા અને વિચારણા કરવા લાગ્યો. મારા અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ સાથે જ વિષય સેવવાથી વાત અટકી નહિ, મારી ભોગતૃષ્ણા તો આકાશની જેમ વધવા લાગી, એટલે પછી મેં મર્યાદા છોડી, હદ મૂકી અને હું આગળ વધ્યો; મારા નગરમાં સારા રૂપવાળી કોઇ પણ સ્ત્રી છે એમ મને ખબર પડે કે કોઇ જણાવે એટલે એને મેં તો પકડવા માંડી, હેરાન કરવા માંડી, [illegible] કરા-[illegible] માંડી. [illegible] સ્ત્રી કુળવાન છે કે અધમ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, [illegible] કોઇ પણ [illegible] વિચાર ન કર્યો. [illegible]

આખા રાજ્યમાં અસંતોષ.
રાજ્યભ્રષ્ટ ઘનવાહન.
નીરદવાહનને રાજ્યપ્રાપ્તિ.

પાપની હવે પરિસીમા થતી ચાલી, ઉદ્ધતાઇની પરાકાષ્ઠા થઇ, નીચતાની હદ આવી ગઇ, પણ મેં તો કોઇની વાત સાંભળી નહિ, કોઇની સલાહ માની નહિ, કોઇના કહેવા પ્રમાણે રસ્તો લીધો નહિ. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ કેટલો વખત ચાલે? મારા અતિ અધમ વર્તનને લોકો ક્યાં સુધી સાંખે? પોતાની વહુદીકરીની લાજ કોને વહાલી ન હોય? પરિણામે મારા એવા વર્તનથી મારા સર્વ લશ્કરીઓ મારાથી વિરૂદ્ધ થઇ ગયા, આખું નગર ઉદ્વેગમાં પડી ગયું અને ખુદ મારા સંબંધીઓ પણ એવા પ્રકારના મારા અધમ વર્તન અને ચેષ્ટાથી શરમાઇ ગયા, લાજી ગયા અને મારૂં પાયદળ લશ્કર પણ મારી નિંદા કરવા લાગ્યું, કારણ કે ગુણો સર્વ જગ્યાએ પૂજાય છે, એમાં સગપણ કે સંબંધ જરા પણ કારણભૂત થઈ શકતાં નથી.

નીચતાની હદ પર.

આવી રીતે પ્રજામાં બેદીલી વધતી ચાલી, લશ્કર મારી વિરૂદ્ધ થઇ ગયું, મંત્રીમંડળ મ્લાન થયું અને ખુદ મારાં સગાંસંબંધીઓ પણ મારાથી લજવાઇ ગયાં એટલે આખા રાજ્યમાં ખરી રીતે મારૂં કોઇ રહ્યું નહિ. લોકોમાં મારી આટલી બધી નિંદા થતી હતી એ હકીકતની મને ખબર પડી હતી છતાં મહામોહને વશ રહીને હું તો મારાં અધમ કાર્યોમાંથી જરા પણ પાછો હઠ્યો નહિ, મારામાં જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ, કોઇ પ્રકારની સુધારણા થઇ નહિ. છેવટે અત્યંત નીચ કુળની હલકા વર્ણની સ્ત્રીઓને મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી, જે સ્ત્રીઓની પાસે જવું પણ યોગ્ય ન ગણાય તેવીને પણ મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી અને એવી રીતે હું મારી નીચતામાં વધતો ચાલ્યો.

આખરે રાજ્યભ્રષ્ટ.

મારે એક નીરદવાહન નામનો નાનો ભાઇ હતો. એ જાતે ઘણો શરમાળ હતો, અત્યંત વિનયવાળો હતો, બહુ સુંદર પ્રકૃતિવાળો હતો, લોકોમાં સારી પ્રખ્યાતિવાળો હતો અને અતિ સુંદર પુરૂષાર્થ કરનાર મહા ઉદ્યોગી હતો. મારા અતિ અધમ વર્તનથી કંટાળી ગયેલા મારા સામંતો નગરવાસીઓ મંત્રીઓ અને સેનાપતિ સર્વ એકઠા થયા, તેમણે વિચાર કર્યો, સર્વે એકમત થયા અને પછી એ:

કર્મની સ્થિતિ વધારે લાંબી થઇ. આ સર્વ કારણોને લઇને લોકોએ જે વિજ્ઞપ્તિ નીરદવાહનને કરી તે ઘણી ચર્ચા થયા પછી તેને ગળે ઉતરી અને તેણે પણ એ વાતમાં પોતાની વિચારપૂર્વકની સંમતિ પ્રજાના સુખની ખાતર આપી.

કેદખાનામાં ધનવાહન.
દુઃખો ખમતો ધનવાહન.
સાતમી નરકે ધનવાહન.

નીરદવાહનની સંમતિની વાત જ બાકી હતી. જેવું એણે માથું ધૂણાવ્યું કે મારૂં આવી બન્યું, મારા બાર વાગી
મારૂં કોઇ નહિ.
ગયા, મારા દહાડા ગણાઇ ગયા. તે જ વખતે લોકો જાણે મારા ખરેખરા પાકા દુશ્મનો હોય તેમ મને શોધવા દોડ્યા. હું તો તે વખતે દારૂ પીતો મદિરાગ્રસ્ત થઇ ગયો હતો. લોકોએ એવી સ્થિતિમાં મને પકડ્યો, બાંધ્યો અને ખેંચ્યો. જ્યારે મને ખેંચ્યો ત્યારે મારી શી સ્થિતિ છે એનો મને જરા ખ્યાલ આવ્યો, મેં આજુબાજુ મદદ માટે નજર નાખી, પણ મારી આસપાસના મારા નોકરવર્ગ કે સગાસંબંધીમાંથી કોઇએ 'અરે રહેવા દો' એટલા શબ્દો પણ કહ્યા નહિ, સર્વ મારાથી વિપરીત થઇને બેઠા, સર્વે મારા પ્રતિપક્ષી હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા અને સર્વે મારાથી પરાંઙ્મુખ થઇ ગયા.

લોકો તો જાણે નરકના પરમાધામીઓ હોય તેમ મારો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા. તેઓએ મને સખ્ત બંધને બાંધ્યો
નવા રાજાના માન.
અને પછી મારા મંત્રીઓ સગાઓ અને સેનાપતિ વિગેરે સર્વેએ સાથે મળીને મને મહાભયંકર કારાગ્રહમાં નાખ્યો. મારા ભાઇ નીરદવાહનને તેઓએ સર્વેએ સાથે મળીને ગાદીએ બેસાડ્યો અને તે વખતે તેઓએ મોટા મોટા હર્ષના અવાજ કર્યા, તેઓ સાથે મળીને હર્ષમાં ખૂબ નાચ્યા અને મનથી ખરેખરા રાજી થયા. પોતાના માઠા અધમ સ્વામીના નાશથી લોકો અને લશ્કરીઓ ઘણા રાજી થયા, નવા સ્વામીના ગુણોથી ઘણા તુષ્ટમાન થયા અને તે આનંદના પ્રસંગને યોગ્ય સર્વ પ્રકારના આનંદના ઉભરા કાઢવા લાગ્યા, હર્ષનો પ્રભાવ બતાવવા લાગ્યા, પ્રેમની ઊર્મિઓ ઉછાળવા લાગ્યા, આનંદરસને રેડવા લાગ્યા અને જાણે શું શું કરી નાખીએ એમ અંતરથી બતાવવા લાગ્યા.

શારીરિક સંતાપ.

જે કેદખાનામાં મને નાખવામાં આવ્યો હતો તે મુત્ર વિષ્ટા કચરો અને આંતરડા વિગેરે અતિ તુચ્છ પદાર્થોની દુર્ગંધથી ભરેલું હતું, માતાના ગર્ભ જેવું ચારે બાજુથી સંકડામણવાળું હતું અને ચીકાશથી એટલું તો ખરાબ હતું કે જ્યાં બેસીએ ત્યાંથી ધસી પડાય. એ કેદખાનામાં પડ્યા પછી મારે માથે થવામાં બાકી રહી નહિ: મને તદ્દન ભૂખનાં સાંસા પડવા માંડ્યા, મારા શરીરે બેડીઓ ઠોકવામાં આવી, મને અનેક પ્રકારના પરાભવો કરવામાં આવ્યા, મારા આગલાં દુષ્ટ વર્તનો યાદ કરીને નાના નાના છોકરાઓ પણ મને તાડના કરવા લાગ્યા. જે પ્રાણી એક વખત સુખશય્યામાં પોઢતો, સ્ત્રીઓમાં વિલાસ કરતો, સુગંધીમાં રાચતો અને બત્રીશ શાક અને તેત્રીશ ભોજન આરોગતો તેના અત્યારે આવા હાલ થયા! ભૂખ, પરાભવ, તાડના અને કારાગૃહમાં વાસ એમાં કાંઇ બાકી ન રહ્યું. આવી ભયંકર પીડાના સ્થાનમાં વળી મારા સંબંધીઓ આવી મારો તિરસ્કાર કરે, મેં તેઓ તરફ ચલાવેલાં વર્તનો માટે મ્હેણાં આપે અને મારો ધીટકાર કરે. મને આવી રીતે શારીરિક સંતાપ એક નારકીને નરકમાં થાય તેટલો એ કેદખાનામાં થયો.

માનસિક સંતાપ.

આ તો શારીરિક સંતાપની વાત કરી. હવે મારા મનને કેટલી વ્યથા થઇ તેનું જો તારી પાસે વર્ણન કરવા બેસું તો પાર આવે તેમ નથી. એમાં તો મારાં દુઃખનો પાર રહ્યો નથી. જો સાંભળઃ—

મારા મનમાં વારંવાર એમ થતું હતું કે અરે! આવડું મોટું મારૂં રાજ્ય અને મારી આટલી બધી સંપત્તિને શું હું જીવતાં બીજો ભોગવે? અરે! શું મારા જીવતાં તેઓ મારા આવા હાલ કરે અને મારો માલ પચાવી પાડે? આવી રીતે શોકની શ્યામ છાયા મારા મન ઉપર પડતી હતી.

અરે! મારૂં શરીર સુખમાં લાલનપાલન પામેલું છે, સુખમાં ઉછરેલું છે, અને સુખમાં ટેવાયલું છે તેના શું આવા હાલહવાલ થાય? અને આવા પાળેલા પોષેલા દેહને શું આટલા બધા માણસો આવી રીતે ત્રાસ આપે? હેરાન કરે? આ તે કેવી વાત! આવી રીતે અરતિ મને માનસિક કદર્થના કર્યા કરતી હતી.

અરે આ લોકો મારાં પોતાનાં સ્થાનોને અને રત્નોને લઇ જાય છે! કેવી જાત છે! એ મારી મતા છે, બીજાનો એના ઉપર અધિકાર

નથી. અરે હું મરી ગયો ! મરી ગયો ! આવી રીતે ધનની મૂર્છાથી હું પીડા પામતો હતો, મનમાં ત્રાસ પામ્યા કરતો હતો.

એવી રીતે નારકી જેવા એ કેદખાનામાં મારાં પાપકર્મથી ઘણો વખત રહ્યો અને શારીરિક અને માનસિક બાધાઓ
છતાં ન સમજ્યો.
પાર વગરની ભોગવી. આટલું છતાં બ્હેન અગૃહીતસંકેતા ! તને એક મુદ્દાની વાત કહી દઉં. હું એટલો લાંબો વખત કેદખાનામાં રહ્યો અને ત્યાં મેં અનેક પીડાઓ સહી તે સર્વે વાત મહામોહ મહારાજા અને તેમાં પરિવારના દોષથી બની હતી છતાં મને સંસાર ઉપરથી જરા પણ રાગ ઘટ્યો નહિ, મને સંસારનો કંટાળો આવ્યો નહિ, મારી સંસારપરથી વાસના ઉડી નહિ, મેં તો કેદખાનામાં બેઠા બેઠા પણ બીજાઓ ઉપર ક્રોધ કર્યો, મનમાં અનેક પ્રકારનાં રૌદ્ર ધ્યાનો ધ્યાયાં, વૈરની વિચારણાઓ કરી, બદલા લેવાના તુચ્છ માર્ગોની કલ્પનાસૃષ્ટિઓ બાંધી.

આખરે મને મળેલી તે ભવ સંબંધી ગોળી પૂરી થઇ જવા આવી, જીર્ણ થઇ જવા આવી અને મારી ભવિતવ્યતા સ્ત્રીનો આદેશ થયો; એટલે હું પાપિષ્ઠનિવાસના સાતમે પાડે ગયો અને ત્યાં મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાના પ્રભાવથી હું પાપિષ્ઠ(નારક)નું રૂપ બનાવીને રહ્યો.

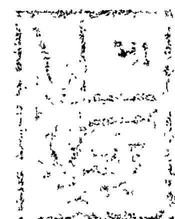
* * *

પ્રકરણ ૧૬ મું.

[illegible]

[illegible]

* * * *

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

* * * *

[illegible]

[illegible]

પાટો અને તે પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઇ આવી અને ત્યાં મને વાઘનું રૂપ અપાવ્યું.

*   *   *   *

બિલાડો.

ત્યાર પછી ભવિતવ્યતા મને પાપિષ્ઠવાસના ચોથા પાડામાં લઇ ગઇ અને ત્યાં મારી પાસે ભયંકર યાતનાઓ સહન કરાવી અને વળી પાછી ત્યાંથી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઇ આવી અને ત્યાં મારી પાસે બિલાડાનો આકાર ધારણ કરાવ્યો.

*   *   *   *

નરકોમાં રખડપાટો.
મહામોહની અસર.
પરિગ્રહની વિડંબના.

આવી રીતે એ મારી પત્ની ભવિતવ્યતાએ મારી પાસે વારં-વાર નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરાવ્યાં અને એ [illegible] પ્રસંગે દુઃખના દરિયાનો વિસ્તાર કેટલો મોટો [illegible] તેનો [illegible] મને [illegible] કરાવ્યો. એક 'અસંવ્યવહાર નગર'ને [illegible] બાકી લગભગ દરેક નગ-રમાં એ મારી પત્ની મને લઇ ગઇ, દરેક [illegible] મને [illegible] અને હેરાન કર્યો. અહાહા! [illegible] [illegible] પરિવાર મારી આજુ-બાજુએ તે વખત દરમ્યાન [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] મારી પત્ની શ્રીમતી ભવિતવ્યતાનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એઓએ કંઇક કંઇક નાટકો કરાવ્યાં, [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] પાટો કરાવ્યો. અને વળી 'પરિગ્રહ'ને [illegible] મારી [illegible] દરેક [illegible] એઓમાં મારી અનેક [illegible] બહુ [illegible] [illegible] કરી [illegible] એઓએ મારી પાસે [illegible] આકાર ધારણ કરાવ્યો [illegible] [illegible] ધારણ કરાવ્યો. [illegible] આકાર ધારણ કરાવ્યો અને એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

---

૧ [illegible]

૨ [illegible]

અને તે જ્યારે કોઇ લઇ જતું ત્યારે મને બહુ દુઃખ થતું હતું.[1] આવી રીતે મારી સ્ત્રીએ મને ખૂબ રખડાવ્યો, અનંત કાળ સુધી તગડાવ્યો, ભારે હેરાન કર્યો.

ઘર્ષણ ઘૂર્ણન ન્યાય.
ભવિતવ્યતા પ્રસન્ન.
મહામોહની દુર્બળતા.

પછી ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયે જ્યારે અથડાઇ પછડાઇને હું ઠેકાણે આવ્યો ત્યારે એ ભવિતવ્યતા બાઇ મારી ઉપર સહજ પ્રસન્ન થઇ. વળી મારી સાથે અનંત કાળ સુધી રખડી રઝળીને પેલા મહામોહ વિગેરે પણ જાણે થાકી ગયા હોય તેમ જરા દુબળા થયા, કાંઇક પાતળા થયા, જરા નરમ પડ્યા. તે વખતે મારૂં પાપ પણ પાતળું પડ્યું, કર્મની સ્થિતિ પણ ઓછી થઇ અને પેલી ગ્રંથિ[2] હતી તે કાંઇક નજીક આવી. આવી રીતે ભવિતવ્યતાની પ્રસન્નતા, કર્મની પાતળાશ અને પાપની સહજ નરમાશથી મારામાં એક મોટો ફેરફાર થયો તે હવે હું તને સહજ વિસ્તારથી કહું છું.[3] અત્યારસુધી પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં અને પાપિષ્ઠનિવાસમાં રખડપટ્ટો બહુધા થતો હતો તેમાંથી હવે માનવાવાસમાં મારૂં આગમન થયું અને ત્યાંથી નવો માર્ગ દેખાયો તે આ રીતેઃ—

સાકેતપુર ગામે અમૃતોદર.
સુદર્શનથી સદાગમ લાભ.
શ્રાવકપણાની સુપ્રાપ્તિ.

મનુજગતિ નગરીમાં એક ભરત નામનો પાડો (ક્ષેત્ર) છે, તે પાડામાં એક સાકેતપુર નામનું ઘર (નગર) છે ત્યાં મને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા ત્યાર પછી લઇ ગઇ. તે સાકેતપુરમાં એક નંદ નામનો

---

૧ આપણી સામાન્ય માન્યતા છે કે જેને ધન પર ઘણી મમતા હોય છે તે મરીને ઉંદર કે સર્પ થાય છે અને ધન પર ચોકી કરે છે. એમાં [illegible] નથી, પણ ધનનો મોહ એવો છે કે એમાં એને રસ પડે છે અને [illegible] માન્યતા ઉપર સંસારની રચના છે. એ ધન જ્યારે કોઇ ઉપાડી જાય છે [illegible] ત્યારે ઉંદર માથાં પછાડે છે. આ સર્વ ઘટના [illegible] છે.

૨ ગ્રંથિઃ કર્મની ગાંઠ. અપૂર્વકરણ વિગેરે હકીકત માટે જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ પૃ. ૮૯-૯૦. (દ્વિ. આ.)

૩ [illegible]

વાળીઓ રહેતો હતો, તેની ધનસુંદરી નામની ભાર્યા હતી. મને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ એક નવી ગોળી આપી તેના યોગથી એની કુખમાં હું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. મારૂં અમૃતોદર નામ પાડવામાં આવ્યું અને હું સારી રીતે ઉછરતો થયો. અનુક્રમે હું કામદેવના મંદિર જેવું યૌવન પામ્યો પરંતુ મારા ભાગ્યયોગે તે વખતે હું કામદેવની સેવા કરવાને બદલે બીજે રસ્તે ચઢી ગયો.

એક દિવસ હું જંગલમાં જતો હતો ત્યાં સુદર્શન નામના એક બહુ ગુણવાન્ અને જ્ઞાની ઉંચી શૈલીના સાધુનું મને દર્શન થયું, મારૂં તેમના તરફ ધ્યાન ગયું. તેઓશ્રીને પણ મનમાં મારા ઉપર કૃપા ઉત્પન્ન થઇ અને તેમણે મને યોગ્ય દેશના આપી. ભદ્રે ! અગૃહીતસંકેતા ! મેં વળી ફરી વખત આ જ મહાત્મા સદાગમને તેમની પાસે જોયા. એ સાધુ મહારાજની સમીપમાં આ મહાત્મા સદાગમ પોતે જ મને ફરીવાર દેખાયા. (આ વાત કરતી વખત સંસારીજીવ સદાગમ મહાત્મા જેની પાસે પોતે વાત કરતો હતો તેના તરફ આંગળી બતાવે છે).

મુનિમહારાજની દેશનાથી મારામાં કાંઇક ભદ્રક ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને દ્રવ્યથી મેં શ્રાવકપણાનો આકાર ધારણ કર્યો, હું ઉપર ઉપ-રથી દ્રવ્યશ્રાવક થયો અને નવકાર વિગેરેનો બોલનાર થયો.

આવી રીતે મારામાં દ્રવ્યશ્રાવકપણું તે વખતે પ્રાપ્ત થયું.

* * * *

ભુવનપતિ દેવ.

ત્યાર પછી કેટલોક કાળ ગયા પછી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ વળી મને એક નવી ગોળી આપી, તેના પ્રભાવથી હું વિબુધાલય નગરે ગયો. એ વિબુધાલયમાં ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને કલ્પ-વાસી નામના દેવો રહે છે. એમાંના પ્રથમ ત્રણ પાડાઓના અનુક્રમે દશ આઠ અને પાંચ વિભાગો છે. બાકીના કલ્પવાસી (વિમાનવાસી) દેવોના બે પ્રકાર છે: [1]કેટલાક કલ્પસ્થ છે અને કેટલાક કલ્પાતીત દેવો છે. કલ્પસ્થ દેવોને રહેવાના બાર આવાસો છે અને કલ્પાતીત દેવોને રહેવાના નવ અને પાંચ આવાસો છે. એ દેવો ચોથા પાડામાં

૧ અહીં બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૭૬ શરૂ થાય છે.
૨ કલ્પાતીત દેવોના બે પ્રકાર છે: ૧ ગ્રૈવેયક-નવ પ્રકારના. ૨ અનુત્તર વો-પાંચ પ્રકારના.

રહે છે. હું એ ચાર પૈકીના પહેલા પાડામાં ભુવનપતિ દેવ થયો અને મારી વિબુધ (દેવ) તરીકે વિખ્યાતિ થઇ. હું એ જાતિનો કુળપુત્ર થયો.[1]

---

૧ વિબુધાલયઃ દેવગતિ. એના મુખ્ય ચાર ભેદ છેઃ ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક. એ પ્રત્યેકની ઉપયોગી સામાન્ય હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ભુવનપતિઃ એના દશ પ્રકાર છેઃ અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશિકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર. પ્રથમ નારકીનું પૃથ્વીદળ ૧૮૦૦૦૦ યોજનનું છે તેમાં ઉપર નીચે હજાર હજાર યોજન મૂકી બાકીના ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાં તેર પાથડા છે ને બાર આંતરા છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના બે આંતરા મૂકી બાકીના દશ આંતરામાં એ દેવો રહે છે. એ દશ નિકાયના ઉત્તર દક્ષિણના બે બે વિભાગોના બે બે ઇંદ્રો છે. એ રીતે તેમના ૨૦ ઇંદ્ર છે.

(૨) વ્યંતરઃ આઠ વ્યંતર અને આઠ વાણવ્યંતર છે. આઠ વ્યંતરોઃ પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગંધર્વ. આઠ વાણવ્યંતરો: અણપન્ની, પણપન્ની, ઋષિવાદી, ભૂતવાદી, કંદિત, મહાકંદિત, કોહંડ અને પતંગ. આ પ્રથમ પૃથ્વીમાં ઉપરના એક હજાર યોજનમાં સો સો યોજન મૂકી બાકીના ૮૦૦ યોજનમાં વ્યંતરો રહે છે. એ આઠે નિકાયમાં ઉત્તર દક્ષિણનાં જુદાં જુદાં સ્થાનો છે ને પ્રત્યેકના જુદા જુદા ઇંદ્રો છે તેથી વ્યંતરના ૧૬ ઇંદ્રો છે. ઉપરનાં ૧૦૦ યોજન મૂકેલાં તેમાંથી ઉપર નીચેના દશ દશ યોજન મૂકતાં વચ્ચેનાં ૮૦ યોજનમાં વાણવ્યંતરનાં સ્થાન છે અને તેમાં પણ ઉપરોક્ત રીતે ઉત્તર દક્ષિણનાં મળી ૧૬ ઇંદ્રો છે. આવી રીતે વ્યંતરોના ૩૨ ઇંદ્રો છે.

(૩) જ્યોતિષી દેવોઃ ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા. એ પાંચ ભેદ છે. એ દરેક વળી ચર અને સ્થિર એમ બે પ્રકારના છે. [illegible]

જ્યારે હું ભુવનપતિમાં ગયો ત્યારે વળી પાછો હું સદાગમને વીસરી ગયો અને એ પણ પોતાના અવસરની રાહ જોતાં મને છોડીને થોડો વખત મારી પાસેથી દૂર ચાલી ગયા અને રાહ જોવા લાગ્યા.

એ વખતે હું મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો અને દોઢ પલ્યોપમ કાળ ત્યાં સુખમાં રહ્યો, આનંદમાં પડી રહ્યો અને લીલા લહેરમાં મશગૂલ થઇ ગયો.

* * * * *

માનવાવાસમાં બંધ નામે. શુંદરમુનિ અને સદાગમ. દ્રવ્યમુનિપણાની પ્રાપ્તિ.

જ્યારે ઉપર જણાવેલો કાળ પુરો થયો ત્યારે મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને માનવાવાસ નગરે

અહીંથી ઉપર સાત રાજલોક છે. તેમાં પ્રથમ ૯૦૦ યોજન સુધીમાં જ્યોતિષનાં સ્થાનો છે. મનુષ્ય લોકથી એક રાજ ઉપર જઇએ ત્યારે દક્ષિણ દિશાએ સૌધર્મ દેવલોક અને ઉત્તર દિશાએ ઇશાન દેવલોકનો છેડો આવે છે. ત્યાર પછી એક રાજ ઉપર જતાં દક્ષિણે ત્રીજું સનત્કુમાર અને ઉત્તરે ચોથું માહેંદ્ર દેવલોક આવે છે અને એ બંનેનો છેડો છે. એક રાજ ઉપર પાંચમું બ્રહ્મ દેવલોક, છઠ્ઠું લાંતક દેવલોક, સાતમું શુક્ર દેવલોક અને આઠમું સહસ્રાર દેવલોક એકની ઉપર છે. ત્યાર પછી દેવલોક ઉંચા જઇએ ત્યારે દક્ષિણ ઉત્તર અનુક્રમે આનત નવમું અને પ્રાણત દશમું દેવલોક જોડે છે. ત્યાર પછી વધારે ઉંચા જઇએ ત્યારે દક્ષિણ ઉત્તર અગીઆરમું આરણ અને બારમું અચ્યુત દેવલોક જોડકે છે. આ સર્વ દેવલોકમાં રહેનારા દેવો કલ્પસ્થ છે. પ્રથમના આઠ દેવલોકના એક એક ઇંદ્ર છે, નવમા દશમાનો એક અને અગિઆરમા બારમાનો એક એ પ્રમાણે બાર દેવલોકના દશ ઇંદ્ર છે. (એ રીતે ભુવનપતિના ૨૦, વ્યંતરના ૩૨, જ્યોતિષીના ૨ અને બાર દેવલોકના ૧૦ મળી કુલ ૬૪ ઇંદ્ર થાય છે. આ સર્વ દેવો તીર્થંકરના જન્માદિ વખતે મહોત્સવમાં ભાગ લે છે તેથી અવશ્ય કહેવાય છે. આ મહોત્સવ સંબંધી હકીકત માટે જુઓ [illegible] હકીકત અને તે પર નોટ (પ્ર ૧ પે ૧૪).

બાર દેવલોક ઉપર નવ ગ્રૈવેયક આવે છે અને તેની ઉપર પાંચ અનુત્તર વિમાન છે એમાં રહેનારા દેવો કલ્પાતીત છે.

પ્રથમના બે દેવલોકની [illegible] અને [illegible] વિવિધ દેવો રહે છે [illegible] દેવલોકના નવપ્રકારના [illegible] દેવો રહે છે. આ [illegible] દેવો [illegible] સમય [illegible] કલ્યાણકને [illegible] છે.

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિયદર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઇ ગઇ અને મારૂં બન્ધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઇ ગયો. એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશાનીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઇક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ) થયો. મને એ સાધુપણાના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

* * * *

સદાગમ દૂર થઇ જાય ત્યારે.
અને
સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં મારૂં ગમન.
પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.
કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિબુધાલયમાં ગયો અને તેના બીજા વ્યંતર નામના પાડામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી ગયો, ખૂદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભમતાં મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતાએ મારા હાલહવાલ કર્યા, મને ચારે તરફ સારી રીતે ઘૂમાવ્યો. એ મારા ચક્રભ્રમણ દરમ્યાન મેં એ સદાગમ મહાત્માની અનંત વાર અવલોકના કરી, મેં એમને જોયા પણ અનંત વાર, પણ વળી પાછો હું તેમને તદ્દન વિસરી જતો હતો, ભૂલી જતો હતો અને તેઓનો બતાવેલો માર્ગ પણ મારા સ્મરણમાંથી ચાલ્યો જતો હતો. જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને

ભૂલી જઉં ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી જાઉં, વળી કોઇ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઇ પણ જાય. પરિણામ એ થયું કે બહેન! હું અનંત વખત શ્રાવક થયો પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને વિસરી જઉં ત્યારે પાછી મારી ભાર્યા મને અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જૂદા જૂદા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડંબનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઇક ઠેકાણે આવું, તેને વિસરી જઉં એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે કુતીર્થીઓનો[1] યતિ (સન્યાસી વિગેરે) થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને (સદાગમને) દૂષણ દેનારો થયો; એ ખોટો છે, જૂઠો છે, પ્રપંચી છે–એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

સદાગમ જોરમાં હોય તે વખતે.

અને તે જોરમાં ન હોય ત્યારે.

એ મોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કર્મોની સ્થિતિ કોઇ વખત લાંબી થતી, કોઇ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઇ વાર બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઇ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો. જ્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઇક અભ્યાસ[2] થયો. ત્યાર પછી આગ્ર સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજી લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્‌બોધનો સંકેત.
સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.
આખરે સદ્‌બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઇક નિર્મળ થઇ, સાફ થઇ, એટલે એ વખતે અવસર જોઇને ચારિત્ર-

૧ કુતીર્થીઓના વર્ણન માટે જુઓ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૨.

૨ અભ્યાસઃ—શ્લેષ છેઃ (૧) નજીક વાસ અને (૨) ભણવું તે. નજીક રહેવાથી પરિચય વધે છે તેના પર આ રૂપક છે.

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિયદર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઇ ગઇ અને મારૂં બન્ધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઇ ગયો. એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશાનીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઇક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ) થયો. મને એ સાધુપણાના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

* * * *

સદાગમ દૂર થઇ જાય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં મારૂં ગમન.
પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.
કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિબુધાલયમાં ગયો અને તેના બીજા વ્યંતર નામના પાડામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી ગયો, ખૂદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભમતાં મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતાએ મારા હાલહવાલ કર્યા, મને મારે તરફ સારી રીતે ઘુમાવ્યો. [illegible]

ભૂલી જઉં ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી જાઉં, વળી કોઇ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઇ પણ જાય. પરિણામ એ થયું કે બહેન! હું અનંત વખત શ્રાવક થયો પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને વિસરી જઉં ત્યારે પાછી મારી ભાર્યા મને અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જૂદા જૂદા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડંબનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઇક ઠેકાણે આવું, તેને વિસરી જઉં એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે [1]કુતીર્થીઓનો યતિ (સન્યાસી વિગેરે) થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને (સદાગમને) દૂષણ દેનારો થયો; એ ખોટા છે, જુઠ્ઠો છે, પ્રપંચી છે—એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

સદાગમ જોરમાં હોય તે વખતે.

અને તે જોરમાં ન હોય ત્યારે.

એ મોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કર્મોની સ્થિતિ કોઇ વખત લાંબી થતી, કોઇ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઇ વાર બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઇ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો. જ્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઇક અભ્યાસ[2] થયો. ત્યાર પછી મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજી લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્બોધનો સંકેત.
સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.
આખરે સદ્બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઇક નિર્મળ થઇ, સાફ થઇ, એટલે એ વખતે અવસર જોઇને ચારિત્ર-

૧ કુતીર્થીઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર ૧૨.

૨ અભ્યાસ:—હેય છે: (૧) નજીક વાસ અને (૨) અભ્યાસ તે. નજીક રહેવાથી પરિચય વધે છે તેના ૫૧ આ ૬૫૬ છે

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિય-
દર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઇ ગઇ અને
મારૂં બન્ધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ
થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઇ ગયો.
એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ
હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશા-
નીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું
થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઇક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન
કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ)
થયો. મને એ સાધુપણાના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ
દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

* * * *

સદાગમ દૂર થઇ જાય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરઋદ્ધિમાં મારૂં ગમન.
પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.
કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિબુધાલયમાં ગયો અને તેના બીજા
વ્યંતર નામના પાડામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ
સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું
તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી
ગયો, ખુદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર
મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભમતાં મારી ભાર્યા ભવિ-
તવ્યતાએ મારા હાલહવાલ કર્યા, મને ચારે [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ભૂલી જઉં ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી જાઉં, વળી કોઇ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઇ પણ જાય. પરિણામ એ થયું કે બ્હેન ! હું અનંત વખત શ્રાવક થયો પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાહ્ય દષ્ટિએ જ થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને વિસરી જઉં ત્યારે પાછી મારી ભાર્યા મને અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જુદા જુદા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડંબનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઇક ઠેકાણું આવું, તેને વિસરી જઉં એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે [1]કુતીર્થીઓનો યતિ (સન્યાસી વિગેરે) થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને (સદાગમને) દૂષણ દેનારો થયો; એ ખોટા છે, જુઠ્ઠો છે, પ્રપંચી છે-એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

સદાગમ જોરમાં હોય તે વખતે.

અને તે જોરમાં ન હોય ત્યારે.

એ મોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કર્મોની સ્થિતિ કોઇ વખત લાંબી થતી, કોઇ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઇ વાર બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઇ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો. જ્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઇક અભ્યાસ[2] થયો. ત્યાર પછી મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજી લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્બોધનો સંકેત.
સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.
આખરે સદ્બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઇક નિર્મળ થઇ, સાફ થઇ, એટલે એ વખતે અવસર જોઇને ચારિત્ર-

---

૧ કુતીર્થીઓના વર્ણન માટે જુઓ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૨.

૨ અભ્યાસઃ—શ્લેષ છેઃ (૧) નજીક વાસ અને (૨) ભણવું તે. નજીક રહેવાથી પરિચય વધે છે તેના પર આ રૂપક છે.

"રાખવું; ખોટા વિચારો કે અગડંબગડં બોલવા રૂપ વચનજાળનો
"સર્વથા ત્યાગ કરવો; ભગવાનના કોઇ પણ વચનનો ઉંડો સાર શો
"છે તે શોધી કાઢવો; રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે દોષોનાં ટોળાંઓને બરા-
"બર ઓળખી લેવાં; સુગુરૂના સાચા ઉપદેશ રૂપ ઔષધને ગ્રહણ
"કરવું; તે ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા ઉપર નિરંતર મનને લગાડવું;
"દુર્જન માણસોએ કહેલાં-પ્રરૂપેલાં ખોટા મતનાં વચનોનો તિરસ્કાર
"કરવો; મહાપુરૂષના વર્ગમાં પોતાની જાતને સરખાવવી અને તદ્દન
"સ્થિર ચિત્તે રહેવું."

સમ્યગ્દર્શન આગમન.

આ પ્રમાણે મહા તપસ્વી ભગવાન ધર્મઘોષ મહારાજ મધુર સ્વરે બોલી રહ્યા હતા તે વખતે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બહુ મુશીબતે ભેદી શકાય એવી આકરી કર્મની ગ્રંથિના ભેદ દ્વારા મેં તેને જોયો, એ ગ્રંથિ ભેદરૂપ દુરબીનથી મેં એને દૂરથી તપાસી લીધો, અવલોકી લીધો[1] એટલે એ દર્શનના પ્રભાવથી મુનિમહારાજે જે જે વચનો કહ્યાં તેના ઉપર રૂચિપૂર્વક શ્રદ્ધા થઇ અને વળી એ સેનાપતિ મારો ખરો બંધુ છે એવી બુદ્ધિથી મેં એનો આદર કર્યો, મેં એને વધાવી લીધો.

મુનિમહારાજ ધર્મઘોષને મેં જવાબમાં તે વખતે કહ્યું "નાથ! આપ જે હુકમ કરો છો-ફરમાવી રહ્યા છો તે સર્વે હું કરીશ."

આપ્રમાણે કહીને તે મુનીશ્વરને વંદના કરી હું મારે ઘરે ગયો.

જ્ઞાન પ્રગતિ અને અધિકાર.
ગુરૂમહારાજની નિમિત્તતા.
ગુણોદ્ભવ યોગ્યતાનુસાર.

હવે હું સમ્યગ્દર્શનયુક્ત થયો, મારી સાથે સમ્યગ્દર્શન રહેવા લાગ્યો અને તેને લઇને તત્ત્વશ્રદ્ધા[2] મને થઇ અને તેથી મારો આત્મા પવિત્ર થયો. છતાં મારે તને જણાવવું જોઇએ કે તે વખતે હું ખાસ જ્ઞાનથી રહિત હતો એટલે કે મને શ્રદ્ધા હતી પણ કોઇ વિશિષ્ટ જ્ઞાન મારામાં નહોતું; તેથી વાત એ બની કે મારામાં બોધ શ્રદ્ધા વધારે હતી. 'જિનેંદ્ર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે, વગર

૧ મતલબ તે વખતે મને ગ્રંથિભેદ થયો.

૨ તત્ત્વશ્રદ્ધાઃ તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલા નવતત્ત્વની રૂચિ. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો સંબંધ કેવો છે તે અત્ર જણાશે. શરૂઆતમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન વગરની શ્રદ્ધા કેટલો લાભ કરે છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

ધર્મઘોષ મુનિએ જવાબમાં કહ્યું:—

ભવના પ્રપંચની પીછાન.
દેવ ગુરૂધર્મનું આરાધન.
જિન વચનની સદ્દહણા.
યોગોની ઉપર અંકુશ.
રાગાદિ દોષની ઓળખાણ.
ચિતની સાચી નિષ્પ્રકંપતા.

" अवधीरणीयो भवता भवप्रपञ्चः, आराधनीयो विलीनरागद्वे-
" षमोहोऽनन्तज्ञानदर्शनवीर्यानन्दपरिपूर्णः परमात्मा, वन्दनीयास्तदु-
" पदिष्टमार्गवर्तिनो भगवन्तः सत् साधवः, प्रतिपत्तव्यानि जीवाजीव-
" पुण्यपापास्रवसंवरनिर्जराबन्धमोक्षलक्षणानि नव तत्त्वानि, सर्वथा
" पेयं जिनवचनामृतं, नेयं तदङ्गाङ्गीभावेन, अनुष्ठेयमात्महितं, उपचेयं
" कुशलानुबन्धि कुशलं, विधेयं निष्कलङ्कमन्तःकरणं, हेयं कुविकल्प-
" जल्पजालं, अवसेयं भगवद्वचनसारं, विज्ञेयं रागादिदोषवृन्दं, लेयं
" सुगुरुसदुपदेशभेषजं, देयं सततं तदाचरणे मानसं, अवगेयं दुर्जन-
" प्रणीतकुमतवचनं, निमेयं महापुरुषवर्गमध्ये स्वरूपं, स्थेयं निष्प्रक-
" म्पचित्तेनेति."

"તમારે આ ભવ (સંસાર) નાટકનો સંપૂર્ણ અનાદર કરવો; "જેમના રાગ દ્વેષ અને મોહ નાશ પામી ગયા છે અને જેઓ અનંત "જ્ઞાન દર્શન વીર્ય અને આનંદથી ભરપૂર છે એવા પરમાત્માની "તમારે આરાધના કરવી; એવા પરમાત્માએ બતાવેલા માર્ગમાં વર્ત- "નારા ખરેખરા સાધુ મહાત્માઓની તમારે વંદના પૂજા ભક્તિ કરવી; "તમારે જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આસ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ મોક્ષ રૂપ "નવતત્ત્વોને ખરા તત્ત્વરૂપે કબૂલ રાખવાં, સ્વીકારવાં; સર્વથા તીર્થંકર "મહારાજનાં વચનરૂપ અમૃતનું તમારે પાન કરવું; તેની સાથે એક- "મેક થઇ જવું; એમાં પ્રધાનતા અને ગૌણતા અથવા ઉપકાર્ય ઉપ- "કારક ભાવને બરાબર સમજવા; આત્માને હિત થાય તે જ કાર્ય કરવું; "એવાં સારાં કાર્યો કરવાં કે જેનાં પરિણામે વધારે સારાં કામો થયાં જ "કરે;[1] અંતઃકરણને તદ્દન સાફ મેલ વગરનું અને ડાઘ વગરનું

૧ આને કુશલાનુબન્ધ [illegible] કહેવામાં આવે છે. સમાજહિત આત્મહિત થાય તેવાં કાર્યોના [illegible] પુણ્યાનુબંધી પુણ્યોદય સૂચવે છે. [illegible] [illegible] [illegible] છે એમાં શક્તિ કે ધનનો [illegible] છે.

ત્યાં તેમ કરી, આવી રીતે રાજ કરી. ત્યાં વળી પેલા મહામોહ પરિભદ ભાઇઓ બહુવાર દેખાયા, મારી સાથે ઘણો વખત રહ્યા, સંબંધ વધાર્યો અને હું પણ તેમના તરફ વધારે પક્ષપાત રાખી રહ્યો. મેં તેમને મારા પોતાના કરી લીધા અને વળી પેલા સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન) અને સદાગમને તો હું તદ્દન જ ભૂલી ગયો, તેમને યાદ પણ કર્યા નહિ.

* * *

તિર્યંચમાં દેડકો.

જ્યોતિષ્ક દેવ તરીકે રહેવાની મારી ગોળી પૂરી થવા આવી એટલે વળી ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાને લઇ જઇ ત્યાં મને દેડકો બનાવ્યો. મારી સ્ત્રીને તો રમત કરવાની ટેવ પડેલી તે એણે તો જેમ ફાવ્યું તેમ મારી સાથે મજા કર્યા કરી અને મને ચોતરફ ફેરવ્યો.

* * *

આ દેડકા તરીકેની મારી ગોળી પૂરી થઇ ત્યારે વળી બીજી નવી નવી ગોળીઓ આપી મને અનેક જગ્યાએ આમતેમ ફેરવ્યો, રખડાવ્યો અને તે રીતે ભવિતવ્યતાભાર્યાએ મજા માણી.

* * *

કાંપિલ્યપુરે વાસવ.

અનેક જગ્યાએ રખડાવીને મારી ભાર્યા મને માનવાવાસના કાંપિલ્યપુરમાં લઇ આવી. એ નગરનો વસુબંધ નામનો રાજા હતો. ધરા નામની પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું રાજપુત્ર તરીકે પેલી ભાર્યાનાં પ્રતાપે ગયો. મારૂં ત્યાં વાસવ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાજપુત્રનો વૈભવ હોવા છતાં હું સારાં કૃત્યો કરનારો થયો અને સર્વને ઘણો પ્રિય થઇ પડ્યો.

ત્યાં યોગ્ય ઉમરનો થતાં મને શાંતિસૂરિ નામના સાચા ધર્મના ઉપદેશકનો યોગ થયો. એમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે જ વખતે ત્યા સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ અને સદાગમ દેખાયા. તેઓનો વધારે પરિચય થતાં પેલા મહામોહ વિગેરે જરા નરમ પડ્યા. એ સર્વે દેખાવમાં તે મારા ખરા મિત્ર હતા પણ અંદરખાનેથી મારા શત્રુ હતા. પણ તે બાબતની મને ચોક્કસ ખબર હજી પડી ન હોતી. સદાગમના પ્રતાપે મને ત્યાં કાંઇક લાભ થયો.

* * *

મને **માનવાવાસ** નગરે પાછી લઇ આવી. ત્યાં એક **મદન** નામનો આભીર[1] રહેતો હતો. તેની રેણુ નામની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં હું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. મારૂં કલંદ નામ રાખવામાં આવ્યું.

ત્યાં મારા વહાલા ભાઇઓ પેલા સેનાપતિ અને સદાગમ તો મને વિસરી ગયા, ત્યાં આવ્યા જ નહિ. તેને પરિણામે હું પેલા ગૃહિધર્મને તો તદ્દન વિસરી જ ગયો, મેં એને ત્યાં જોયો જ નહિ; કારણ કે પેલા સેનાપતિ સદાગમ ન હોય ત્યાં એ એકલો કદિ દેખાતો જ નથી. છતાં અગાઉ મારો થોડો વિકાસ થયો હતો, મારામાં ભદ્રક ભાવ જાગૃત થયો હતો તેથી હું પાપથી કાંઇક બ્હીતો રહ્યો અને ભદ્ર પરિણામી થયો. આવી રીતે આભીરની અવસ્થામાં માનવાવાસે કાળ પૂરો કર્યો.

*　　*　　*

*　　*

વિસ્મૃતિ અને રખડપાટો.[2]

જ્યોતિષીએ દેવ.

ત્યાર પછી મારી ભવિતવ્યતા ભાર્યાએ મને વળી એક નવી ગોળી આપી અને જ્યોતિષ્ક દેવગતિમાં લઇ ગઇ. ત્યાં સારા સારા ભોગો ભોગવ્યા. વળી સંપતિ પણ ત્યાં ઘણી મળી. મેં મારી ઇંદ્રિયોને

૧ **આભીરઃ** આહેર. આ આહેર ગોવાળીઆનું કામ કરે છે. તેમનું ધન ગાય ભેંસ ઘેટાં છે, તેમને ચારે અને દૂધ ઊનના પૈસા કરે. જંગલમાં નાની નાની પલ્લીઓ કરી રહે છે. તેમનાં ગામોને 'પલ્લી' અથવા 'નેહડા' કહેવામાં આવે છે.

૨ વિકાસક્રમમાં એક બાબત અગાઉ પણ લક્ષ્યમાં આણી છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. પ્રાણી વિકાસમાં આગળ વધે, વળી જો તેનામાં રાગ દ્વેષ મોહનું જોર વધે તો પાછો પડે. આવી રીતે અથડાતાં કુટાતાં જ્યારે એ બરાબર નિઃશંક થઇ આગળ વધે ત્યારે તે પ્રગત થાય છે. ઓઘ દૃષ્ટિમાં અનંત કાળ ગયો. પછી છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં તે યોગ દૃષ્ટિમાં આવે છે. એ એક પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ પણ ઘણો લાંબો છે, પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટમાં વિચારાઇ ગયો છે. એ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાંથી અર્ધ પસાર થાય ત્યારે ગ્રંથિભેદ થાય છે. ત્યાર પછી ચડઉતર તો થયા કરે છે પણ પછી પ્રાણીની સ્થિતિ ફરે છે, એના કાર્યમાં કુણાશ, એની બોલીમાં મીઠાશ, એનાં વિચારમાં નરમાશ આવતી જાય છે. સંસારીજીવ અત્યારે આ છેલ્લી જણાવી તે દશામાં છે; પડતો જાય છે, વળી ઊઠે છે, પાછો રખડે છે, છતાં એ દરમ્યાન એની આંતર દૃષ્ટિ પ્રગત થતી જાય છે એ સૂક્ષ્મ રીતે જોવાથી જણાશે. આ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ છે તેમાં જે ધક્કેલા અને પ્રગતિ થાય છે તે બરાબર વિચારવા.

ત્યાં દૂધ કરી, સારી રીતે રાજી કરી. ત્યાં વળી પેલા મહામોહ પરિગ્રહ ભાઇઓ બહુવારે દેખાયા, મારી સાથે ઘણો વખત રહ્યા, સંબંધ વધાર્યો અને હું પણ તેમના તરફ વધારે પક્ષપાત રાખી રહ્યો. મેં તેમને મારા પોતાના કરી લીધા અને વળી પેલા સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન) અને સદાગમને તો હું તદ્દન જ ભૂલી ગયો, તેમને યાદ પણ કર્યા નહિ.

* * *

તિર્યંચમાં દેડકો.

જ્યોતિષ્ક દેવ તરીકે રહેવાની મારી ગોળી પૂરી થવા આવી એટલે વળી ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાને લઇ જઇ ત્યાં મને દેડકો બનાવ્યો. મારી સ્ત્રીને તો રમત કરવાની ટેવ પડેલી તે એણે તો જેમ ફાવ્યું તેમ મારી સાથે મજા કર્યા કરી અને મને ચોતરફ ફેરવ્યો.

* * *

આ દેડકા તરીકેની મારી ગોળી પૂરી થઇ ત્યારે વળી બીજી નવી નવી ગોળીઓ આપી મને અનેક જગ્યોએ આમતેમ ફેરવ્યો, રખડાવ્યો અને તે રીતે ભવિતવ્યતાભાર્યાએ મજા માણી.

* * *

કાંપિલ્યપુરે વાસવ.

અનેક જગ્યોએ રખડાવીને મારી ભાર્યા મને માનવાવાસના કાંપિલ્યપુરમાં લઇ આવી. એ નગરનો વસુબંધ નામનો રાજા હતો. ધરા નામની પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું રાજપુત્ર તરીકે પેલી ભાર્યાના પ્રતાપે ગયો. મારૂં ત્યાં વાસવ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાજપુત્રનો વૈભવ હોવા છતાં હું સારાં કૃત્યો કરનારો થયો અને સર્વને ઘણો પ્રિય થઇ પડ્યો.

ત્યાં યોગ્ય ઉમરનો થતાં મને શાંતિસૂરિ નામના સાચા ધર્મના ઉપદેશકનો યોગ થયો. એમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે જ વખતે ત્યા સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ અને સદાગમ દેખાયા. તેઓનો વધારે પરિચય થતાં પેલા મહામોહ વિગેરે જરા નરમ પડ્યા. એ સર્વે દેખાવમાં તે મારા ખરા મિત્ર હતા પણ અંદરખાનેથી મારા શત્રુ હતા. પણ તે બાબતની મને ચોક્કસ ખબર હજી પડી ન હોતી. સદાગમના પ્રતાપે મને ત્યાં કાંઇક લાભ થયો.

* * *

એને માટે જે વરની વાત કરી ગયા છે તેને મેળવવાનો કદાચ આ ઉપાય હશે! આવા વિચારને પરિણામે એણે મદનમંજરીને વર શોધ માટે પૃથ્વીપર્યટણ કરવાની રજા આપી. રાજાની સંમતિમાં મેં સંમતિ આપી જ દીધી.

પરિણામે પોતાની સહચરી (સોબતણ, સખી) તરીકે આ લવ લિકાને સાથે લઇને મદનમંજરી વર શોધવા સારૂ સર્વ પુરૂષોની અવ લોકના કરવા નીકળી પડી. એ હકીકત બન્યાને કેટલાક દિવસ ગય મારો અને રાજાનો દીકરી પર ઘણો જ પ્રેમ હતો તેથી અમે દિશાએ જોતાં અને એની રાહ જોતાં જ રહ્યા. અમને એક એક દિવસ પસા કરવો ઘણો લાંબો લાગતો હતો.

લવલિકાનો સંદેશો.

એમ કરતાં એક દિવસ અત્યંત દીલગીર ચહેરે આ લવલિકા અમારી પાસે આવી પહોંચી. એક તો એ તદ્દન એકલી હતી, વળી તેના મુખપર દીલગીરિ જણાઇ આવતી હતી એટલે અમે બન્ને (હું કામલતા અને મારા પતિ કનકોદર રાજા) તો આભા જ બની ગયા અને અમારા હૃદયમાં ધ્રાસકો પડ્યો કે આ લવલિકા એકલી આવી છે અને વીલે મ્હોંઢે આવી છે તો બાપડી મદનમંજરીને શું થયું હશે? સ્નેહ હમેશા શંકા કરાવે છે, સ્નેહીનું અહિત પ્રથમ નજરમાં આવે છે- એવી અમારી સ્થિતિ થઇ. લવલિકાએ અમને પ્રણામ કર્યા.

મેં લવલિકાને કહ્યું "ભદ્રે લવલિકે! દીકરી કુશળ છે?"

લવલિકા—"હા માજી! મદનમંજરી ખેમકુશળ છે."

હું (કામલતા)—"ત્યારે અત્યારે મંજરી ક્યાં છે?

લવલિકા—"માજી સાંભળો:—

"અમે બન્ને (હું અને મદનમંજરી) અહીંથી નીકળ્યા, ત્યાર પછી અમે અનેક ગામો જોયાં, અનેક નગરો જોયાં, અનેક બનાવોથી ભરપૂર પૃથ્વીનું અવલોકન કર્યું, ઘણી જગ્યાએ ગયા, ઘણા મનુષ્યોના પરિચયમાં આવ્યા, પૃથ્વીતળમાં કેવા કેવા અદ્ભુત બનાવો બને છે, કેવી જુદા જુદા સ્વભાવની વ્યક્તિઓ હોય છે તેનો અનુભવ કર્યો. એમ ફરતાં ફરતાં અમે [illegible] નગરે ગયા. [illegible] દાનંદમંદિર નામનો [illegible] છે ત્યાં અમે [illegible] [illegible]

રાજકુમાર દર્શનથી રસાન્તર અનુભવ.

બન્નેને કુતૂહળ થયું એટલે એ બગિચા ઉપર અમે થોડો વખત સ્થિર રહ્યા. ત્યાં દેવતાના આકારને ધારણ કરનારા અત્યંત સુંદર અને આકર્ષક બે રાજકુમારોને અમે ઉપરથી જોયા. એ બેમાંના એક રાજકુમારને જોતાં જ [1]અશરીરીના બાણપ્રહારથી મારી સખી (મદનમંજરી) હણાતી હોય એમ દેખાયું. એ બાણની વેદના સહન ન થવાથી મારી સખી મારી સાથે જમીન પર ઉદ્યાનમાં ઉતરી. તેઓની અમારી ઉપર નજર પડે એમ નજીકમાં આંબાના વનમાં એક આંબાના ઝાડ નજીક અમે સ્થિર રહ્યા અને મારી સખી તો આંખનું મટકું પણ માર્યા વગર એ બેમાંના એક રાજકુમારને જોઇ જ રહી. એ રાજકુમારની પણ એના ઉપર સહજ નજર પડી હોય એમ લાગ્યું. તે વખતે જાણે કોઇએ એ મારી સખીને સુખસાગરમાં ફેંકી દીધી હોય અથવા તો જાણે તેના આખા શરીરપર અમૃતનો વરસાદ વરસાવ્યો હોય તેમ તે અપૂર્વ રસ અનુભવતી જોવામાં આવી. માજી! ચોમાસામાં વાદળાંનો અવાજ સાંભળીને જેમ મયૂરિ (ઢેલ) હર્ષમાં આવી જાય છે તેમ તે વખતે મારી સખીના આખા શરીરે રોમાંચ ખડા થઇ ગયા, કદંબનાં ફૂળની પેઠે તેનું મુખ વિલાસથી મધુર જણાયું અને આખું શરીર રસમાં લદબદ થઇ જતું જણાયું. રસના પડવાથી જાણે નાચતી હોય, વારંવાર જાણે લજ્જા પામતી હોય, વિશાળ આંખોવાળી તે જાણે હસતી હોય એવી રીતે એ તો એકચિત્તે કુમાર ઉપર દૃષ્ટિ નાખતી જ રહી.

લવલિકાના વિચારતરંગો.

"મારી સખીને એકચિત્તે રસમાં પડી ગયેલી જોઇ હું તો વિચારમાં પડી ગઇ અને ઘણા હર્ષમાં આવી ગઇ. મને વિચાર થયો કે ખરેખર મારી સખી છે તો ઘણી કાબેલ, અને વળી એની પસંદગી ઘણી આકરી છે. પણ મને લાગે છે કે એ રાજકુંવરી પેલા સુંદર યુવાનથી રાજી થઇ છે, યુવાન પર આકર્ષાણી જણાય છે. અહાહા! શું એ યુવાનનું રૂપ છે! શું એની લવણિમતા છે! ખરેખર! એ બન્નેનો યોગ થાય તો તે કામદેવ અને રતિના સંબંધ જેવો મજાનો થાય! ખરેખર! વિધાતાએ આ જોડલું તો બરાબર ઘડ્યું છે. અંતરના પ્રેમપૂર્વકના આ મેળાપથી આપણી ઇચ્છા પૂરી થઇ એમ લાગે છે.

"હું આવા આવા વિચાર મનમાં કરતી હતી તે વખતે ક્ષણુવા-

---

1 અશરીરીઃ—કામદેવ. એનાં ફૂલનાં બાણ બહુ આકરાં હોય છે. ચોથા પ્રસ્તાવમાં તેનું વર્ણન થઇ ગયું છે.

રહે, તેઓનાં ટોળાં વચ્ચે હું બેસું, તેઓ મારી સાથે વિલાસ કરે-આવી રીતે મને સુખનો અનુભવ થયો, અત્યંત આનંદ થયો, સંપૂર્ણ રસના પ્રમોદમાં મેં ડૂબકીઓ મારી.

મેં એ વખત ચિંતવના કરી કે અહો! મહાત્મા ભગવાન્ નિર્મળાચાર્યે જે સુખાનુભવની મને અગાઉ સૂચના કરી હતી તેનો અત્યારે મને સાક્ષાત્કાર થાય છે!! આવી રીતે અત્યંત પ્રમોદનો અનુભવ કરતો હું સપ્રમોદપુરમાં રહ્યો હતો તે વખતે મહાનુભાવ શ્રીનિર્મળાચાર્ય ફરતાં ફરતાં પાછા તે જ નગરે આવી પહોંચ્યા, પોતાનો આખો પરિવાર તેમની સાથે હતો અને તે જ આહ્લાદમંદિર બગિચામાં આવીને તેઓશ્રી ઉતર્યા. મને જેવા તેઓશ્રીના આગમનનાં સમાચાર મળ્યાં કે તુરત જ અત્યંત આદરપૂર્વક હું આહ્લાદમંદિર તરફ ગયો, બહુ ભક્તિપૂર્વક મેં તેઓશ્રીને વંદન કર્યું.

નિર્મળાચાર્ય આગમન.

વ્યવહાર-દ્રવ્યભાવ લિંગ.
મહાપૂજાની તૈયારી.
દ્રવ્ય દીક્ષા ગ્રહણ.

[1]બાહ્ય લિંગ હવે આપવામાં આવે છે.” તે સાંભળી અત્યંત વિનયપૂર્વક “બહુ કૃપા કરી! મારા નાથ!” એટલા શબ્દો હું ઉદ્ગારરૂપે બોલ્યો.

ત્યાર પછી આઠ દિવસ સુધી શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા રચવામાં આવી (અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો), મુનિઓની આઠે દિવસ પૂજા કરી, આખા નગરના સર્વ શહેરીઓને આનંદ કરાવ્યો, બંધુવર્ગને યોગ્ય ભરભળામણ કરી દીધી, યાચક અને ઇચ્છકની માગણીઓ પૂરતી રીતે સંતોષી, મારા પુત્ર જનતારણને રાજ્યગાદી પર સ્થાપન કર્યો અને તે કાળને યોગ્ય સર્વ પ્રકારની જરૂરી ક્રિયાઓની વિધિઓ સંપૂર્ણ કરી દીધી; પછી મદનમંજરી, કુળંધર અને પ્રધાન સેવકવર્ગસહિત નિર્મળસૂરિ પાસે યોગ્ય વિધાનપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી, સંસારગૃહથી બહાર નીકળ્યો, [2]અર્થાત્ દ્રવ્યથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, મુનિવેશ ધારણ કર્યો.

અભ્યાસ. વિહાર.
સંલેખના. અનશન.
પ્રથમ ગ્રૈવેયકે.

સૂરિપાદે આવ્યા પછી હું સાધુનો સર્વ ક્રિયામાર્ગ બરાબર શીખ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી સદાગમ મારા પર વધારે પ્રેમી થયો. તેણે મને જે પ્રમાણે સૂચના આપી તે પ્રમાણે મેં અગીઆર અંગનો અભ્યાસ કર્યો, [3]કાળિક અને ઉત્કાળિક સૂત્રો ભણ્યો. વળી સમ્યગ્દર્શન ઉપર તો બહુ પ્રેમી થઇ ગયો. તે ઉપરાંત ચારિત્રધર્મ ઉપર તો હૃદયનો પ્રેમ વધતો જ ચાલ્યો. સૂરિપાદે આવ્યા પછી એના લશ્કરને બહુ સારી રીતે ઓળખ્યું, તેમનાં દરેકનાં કાર્યની કિંમત થઇ, પરીક્ષા આવી.

---

૧ ભાવ લિંગને અંગે બાહ્ય ચિહ્ન ઘણી વાર ઉપયોગી સાધન બને છે, કેટલીક વાર અમુક વેશ કે ક્રીતિ પતિત થતાં અટકાવે છે અને વ્યવહારને અંગે તેની ઉપર જાળવેલી જરૂર છે.

અહીં વિચારવા જેવી વાત છે કે અંતરંગ શુદ્ધિ થયા પછી પૂર્ણ યોગ્યતા જોયા પછી અને યોગ્ય સમય ઉમેદવારી કરાવ્યા પછી દ્રવ્યદીક્ષા આપવામાં આવે છે. આ નિયમ સાર્વજનિક જણાતો નથી. એમ લાગે છે કે વ્યક્તિવિકાસ ઉપર દીક્ષાકાળનો નિર્ણય કરવામાં આવતો હશે. એ બાબત ગમે તે હોય પણ નિર્મળસૂરિએ જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય તો છે જ.

૨ મતલબ એ છે કે બાહ્ય વિધિપૂર્વક મને દીક્ષા આપવામાં આવી અને સ્થવીર તરીકે હું સૂરિ પાસે રહ્યો.

૩ કાળિક સૂત્ર-ઉત્કાળિક સૂત્રઃ દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ અને અંત્ય પહોરમાં જ જેનું અધ્યયન થઇ શકે તે ‘કાળિક સૂત્રો’ અને માત્ર કાળવેળા છોડી દર કોઇ અવસરે જેનું અધ્યયન થઇ શકે તે ‘ઉત્કાળિક સૂત્રો.’

તેમજ સૂરિપાદે આવ્યા પછી સંયમયોગ અને તપયોગનું સારી રીતે પાલન કર્યું. પછી પ્રમત્તતા નદી વિગેરે દુશ્મનોને ક્રીડા કરવાનાં સ્થાનો હતાં તે ભાંગી નાખ્યાં, ચિત્તવૃત્તિ અટવીને વાળી ઝૂડીને વધારે સાફ કરી. આવી રીતે સંયમયોગ સાધતાં અને ગુરૂમહારાજનાં ચરણની સેવા કરતાં સાધુપણામાં હું ઘણો કાળ વિચર્યો, આખરે સંલેખના[1] કરી, અનશન[2] કર્યું. આ બધી બાબત જોઇને મારી ઉપર દેવી ભવિતવ્યતા તુષ્ટમાન થયા. તેણે મને એક બીજી ગોળી આપી. એના તેજથી વિબુધાલય વિભાગના [3]કલ્પાતીત વિબુધોમાં મને લઇ જવામાં આવ્યો. પ્રથમ ગ્રૈવેયકે[4] મારી સ્થાપના કરવામાં આવી. મને ત્યાં દેવપણે ઉત્પન્ન કર્યો.

* * * *

* * *

પ્રથમ ગ્રૈવેયકે.

પ્રથમ ગ્રૈવેયકમાં ત્રેવીશ સાગરોપમ કાળ સુધી હું રહ્યો. ત્યાં અત્યંત મનોહર દીવ્ય પલંગ પર અતી સુંદર કિમતી વસ્ત્ર પાથરવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાં અત્યંત નિર્મળ આકારને ધારણ કરીને હું બહુ સુખમાં રહ્યો. આખો વખત શાંત જીવન ગાળ્યું, સર્વ પ્રકારની બાધા પીડાના અભાવવાળું સુખી જીવતર વ્યતીત કર્યું અને સુખામૃતનો સાક્ષાત અનુભવ કર્યો.

* * * *

* * *

સિંહપુરે ગંગાધર.
દીક્ષા. ચારિત્ર.
પાંચે ગ્રૈવેયકે.

---

૧ સંલેખનાઃ મરણ નજીક આવી જરૂરી વસ્તુ સિવાય સર્વ સંયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. એનો વિધિ [illegible] પયન્નામાં બતાવ્યો છે. [illegible] વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ અનશનઃ ચારે આહારનો ત્યાગ. સર્વ ભોજનનો ત્યાગ કરી મરણ નજીક [illegible] એ અંત વખતનો એક પ્રકાર છે.

૩ કલ્પાતીતઃ [illegible]

૪ ગ્રૈવેયકઃ [illegible]

ત્રેવીશ સાગરોપમને અંતે મનુજગતિ નગરીના એક ઐરવત[1] નામના સુંદર નાના પેટા વિભાગીય પાડામાં મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતાના સંબંધથી હું આવી પહોંચ્યો. એ ઐરવત પાડામાં એક સિંહપુર નામનું નગર હતું. ત્યાં વીણા અને અર્હદ્દ નામના સ્ત્રીપુરૂષ રહેતા હતા. તેઓ જાતે ક્ષત્રિય હતા. તેમનો હું પુત્ર થયો. મારૂં ગંગાધર નામ રાખવામાં આવ્યું. પરાક્રમની બાબતમાં ત્યાં મારી સારી વિખ્યાતિ થઇ.

યોગ્ય વય થયા પછી અને સારી આબરૂ જમાવ્યા પછી મને જાતિસ્મરણ[2] જ્ઞાન થયું. મેં દીક્ષા લીધી. સુઘોષ નામના અતિ વિદ્વાન્ અને આત્માનુભવ કરનાર મહાત્મા આચાર્યના હાથ નીચે અગાઉની પેઠે મેં સર્વ કૃત્યો કર્યાં અને અંતે અગાઉ જણાવેલાં ક્રમ પ્રમાણે મેં સંલેખના અનશનાદિ કર્યાં. આખરે મારી ભાર્યાના યોગથી હું બીજે ગ્રૈવેયકે ગયો.

* * *

આવી રીતે અનુક્રમે મનુષ્ય થયો, દીક્ષા લીધી, તેનું વિધિપૂર્વક પાલન કર્યું, અંતે સંલેખના કરી અને ત્રીજે ગ્રૈવેયકે ગયો-એમ કુલ પાંચ વાર જવાનું થયું અને પાંચે ગ્રૈવેયકે હું ગયો. મનુષ્યભવમાં દીક્ષા લઇને ઉપર ચઢતો ગયો અને ગ્રૈવેયકમાં એક એકનો વધારો કરતો ગયો. બહેન અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે મારી સ્થિતિ વધતી ચાલી. છેલ્લે પાંચમા ગ્રૈવેયકમાં સતાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ ભોગવી. ત્યાં મને સુંદર, ચિત્તને તદ્દન શાંત કરનારી અને સુખસમૂહને આપનારી અત્યંત પવિત્ર કલ્યાણમાળા પ્રાપ્ત થઇ.

---

૧ ઐરવતઃ જંબુદ્વીપમાં ભરત ઐરવત અને મહાવિદેહ ત્રણ ક્ષેત્રો છે. એમાં ભરત ઐરવતમાં છ છ આરા ક્રમે સારા અને ખરાબ વર્તે છે. મહાવિદેહમાં હમેશા ચોથા આરાના ભાવ વર્તે છે. જંબુદ્વીપ ફરતો લવણ સમુદ્ર છે. તેની ફરતો ધાતકી ખંડ દ્વીપ છે, તેમાં બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે અને તેની ફરતો કાળોદધિ સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી પુષ્કર દ્વીપ આવે છે. તેમાં પણ બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે. અત્ર પાંચમાના કોઇ પણ ઐરવતમાં સંસારીજીવ ગયો હોય એમ જણાય છે. જૈન પૃથ્વી સંબંધી હકીકત અઢીદ્વીપના નકશાની હકીકતમાં મળશે.

૨ જાતીસ્મરણજ્ઞાનઃ પોતે પૂર્વ ભવમાં કોણ હતો તે યાદ આવે. આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. કેટલા ભવ યાદ આવે તે ક્ષયોપશમ ઉપર આધાર રાખે છે. આ કાળમાં પણ એ જ્ઞાન થઇ શકે છે, એનો નિષેધ નથી.

છો ! એમાં મારા જેવાનાં તે શાં ગજાં? હવે તો સિંહ (હું પોતે-સંસારીજીવ) ત્યાં જવાને યોગ્ય થઇ જાય એવી સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરે એ વધારે સારૂં છે.”

બ્હેન અગૃહીતસંકેતા ! પછી તો એ સર્વે ઘણા બળવાન્ થયા, મારા ઉપર સર્વે પોતાની શક્તિ પૂરા જોસથી અજમાવવા લાગ્યા, મને પૂરતી રીતે પોતાના કાબુમાં લેવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મને મારા સાધુમાર્ગમાં ઘણો શિથિળ બનાવ્યો, બહુ રીતે ભ્રષ્ટ કરાવ્યો અને મને સુખમાં લંપટ કરી દીધો, પછી તો મને એવું થવા લાગ્યું કે જરા ગરમ પણ ન ગમે, જરા ઠંડું પણ ન ગમે, જરા બાધા પીડા પરીષહ થઇ જાય તો તે પણ ન ગમે અને સર્વ પ્રકારે સુખ કેમ મળે, સ્થૂળ આનંદ કેમ પ્રાપ્ત થાય, પૌદ્ગલિક રસોમાં કેમ આસક્ત થવાય એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને એવી રીતે સુખ મેળવવાની આશા અને ઇચ્છામાં મારો સાચો માર્ગ મેં તદ્દન છોડી દીધો અને હું ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો.

એકાક્ષનિવાસે. પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.
વિબુધાલયે. માનવાવાસે.

આવી રીતે મારો જીવનક્રમ બદલાઇ ગયો, મારો માર્ગ પલટાઇ ગયો, મારો રસ્તો ફરી ગયો. સાધુજીવનના આખર ભાગમાં મેં વિધાનો (rituals) પણ છોડી દીધાં, મારી ચેતના પણ લગભગ મૂઢ થઇ ગઇ, મને શરીરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અને દોષો થઇ આવ્યા અને એવી બાહ્ય તેમજ આંતરિક તુચ્છ દશામાં મારા આત્માને તો હું તદ્દન લક્ષ્યમાંથી વિસરી જ ગયો. આવી અવસ્થામાં મને આપવામાં આવેલી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ.

* *

એકાક્ષનિવાસના પાડાઓમાં.

તુરત જ મને નવી ગોળી આપવામાં આવી તેનો સ્વાદ લેતો હું 'એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો'[1]! ત્યાં અગાઉ જણાવેલ પ્રાસાદ અને ઓરડાવાળા વનસ્પતિ નામના પાડામાં મને સ્થાપન કરવા[illegible] નવી નવી ગોળીઓ ખાતાં ત્યાં કેટલો[illegible] [illegible]ાર પછી મને વળી[illegible]

૧ પાત થાય છે ત્યારે કેવો જબરો [illegible] આમાં આ[illegible]
[illegible]યોગ્ય નથી. અ[illegible] [illegible]સ્થાનકેથી [illegible] ચોથે પણ[illegible]
[illegible] નથી, તદ્દન[illegible] [illegible]ની ભવ છે

એ જ નગરના જૂદા જૂદા [1]પાડાઓમાં લઇ જવામાં આવ્યો અને એવી રીતે ત્યાં મને સારી રીતે રખડાવવામાં આવ્યો.

* * *

પંચાક્ષપશુ-સંસ્થાનમાં.

ત્યાર પછી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મને કાંઇક વિશુદ્ધ ભાવના થઇ તેથી મારી સ્થિતિમાં સહજ ફેરફાર થયો અને મને સુખ મેળવવાની લાલસા પૂર્ણ થાય તેવી રીતે આગળ ચલાવવામાં આવ્યો.

* * *

વિબુધાલયે.

વિબુધાલયમાં ગયા પછી વળી કેટલીક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને જઇ આવ્યો અને ત્યાંથી વિબુધાલયમાં ગયો. એમ એ બન્ને નગરોમાં અવારનવાર મારો આવરો જાવરો થતો રહ્યો. એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાંથી અનેક વાર હું વ્યંતર વિગેરે દાનવ જાતિમાં જઇ આવ્યો અને વળી પાછો પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં આવ્યો. એક વાર વ્યંતર થાઉં અને વળી નવી ગોળી મળતાં પશુ થાઉં-એમ એ બન્ને પાડાઓમાં ઘણું ફર્યો. મારી સ્ત્રીના સહયોગમાં આવી રીતે ઘણું રખડ્યો. એનું કારણ એમ બન્યું કે કોઇ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મને એક વાર અકામનિર્જરા થઇ આવે. વગર ઇચ્છાએ વગર ઇરાદાએ કષ્ટો સહન કરતાં પાપો ખરી જવાના પ્રસંગો બને તેને અકામનિર્જરા કહેવામાં આવે છે. એ અકામનિર્જરાના પ્રતાપે કાંઇક શુભ ભાવના થાય અને શુભ ભાવનાના બળે હું વ્યંતર જાતિનો દેવતા થાઉં. આવી રીતે એ બન્ને સ્થાનો વચ્ચે અવારનવાર ફરતો જ રહ્યો.

વળી કેટલીક વાર કાંઇ ખાસ વિશેષ સારા ભાવ થઇ આવવાથી સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકે જઇ આવ્યો. એક વાર દેવ થાઉં અને એક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને આવી જાઉં એમ વારા ફરતી ચતું ચાલ્યું. એ બાર દેવલોકના દેવો કલ્પોપન્ન કહેવાય છે, જિનજન્માદિ કલ્યાણકઅવસરે મોટો ઉત્સવ કરે છે. એ ગમનાગમનમાં મને ગૃહિધર્મ અને સમ્યગ્દર્શન મિત્રોનો પાછો યોગ થયો, તેમના સંબંધથી પૂર્વ પ્રેમ યાદ કરી મેં દર્શન ચારિત્રમાં સારી રમણતા કરી તેથી બાર દેવલોકમાંથી આઠ સુધી હું જઇ આવ્યો.

* * *

---

૧ વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પ્રકરણ ૮ મું. (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુમાં).

છો ! એમાં મારા જેવાનાં તે શાં ગજાં? હવે તો સિંહ (હું પોતે-સંસારીજીવ) ત્યાં જવાને યોગ્ય થઇ જાય એવી સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરે એ વધારે સારૂં છે.”

બ્હેન અગૃહીતસંકેતા! પછી તો એ સર્વે ઘણા બળવાન્ થયા, મારા ઉપર સર્વે પોતાની શક્તિ પૂરા જોસથી અજમાવવા લાગ્યા, મને પૂરતી રીતે પોતાના કાબુમાં લેવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મને મારા સાધુમાર્ગમાં ઘણો શિથિળ બનાવ્યો, બહુ રીતે ભ્રષ્ટ કરાવ્યો અને મને સુખમાં લંપટ કરી દીધો, પછી તો મને એવું થવા લાગ્યું કે જરા ગરમ પણ ન ગમે, જરા ઠંડું પણ ન ગમે, જરા બાધા પીડા પરીષહ થઇ જાય તો તે પણ ન ગમે અને સર્વ પ્રકારે સુખ કેમ મળે, સ્થૂળ આનંદ કેમ પ્રાપ્ત થાય, પૌદ્ગલિક રસોમાં કેમ આસક્ત થવાય એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને એવી રીતે સુખ મેળવવાની આશા અને ઇચ્છામાં મારો સાચો માર્ગ મેં તદ્દન છોડી દીધો અને હું ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો.

એકાક્ષનિવાસે. પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.
વિબુધાલયે, માનવાવાસે.

આવી રીતે મારો જીવનક્રમ બદલાઇ ગયો, મારો માર્ગ પલટાઇ ગયો, મારો રસ્તો ફરી ગયો. સાધુજીવનના આખર ભાગમાં મેં વિધાનો (rituals) પણ છોડી દીધાં, મારી ચેતના પણ લગભગ મૂઢ થઇ ગઇ, મને શરીરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અને દોષો થઇ આવ્યા અને એવી બાહ્ય તેમજ આંતરિક તુચ્છ દશામાં મારા આત્માને તો હું તદ્દન લક્ષ્યમાંથી વિસરી જ ગયો. આવી અવસ્થામાં મને આપવામાં આવેલી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ.

* *

એકાક્ષ નિવાસના પાડાઓમાં.

તુરત જ મને નવી ગોળી આપવામાં આવી તેનો સ્વાદ લેતો હું એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો[1]! ત્યાં અગાઉ જણાવેલ પ્રાસાદ અને ઓરડાવાળા વનસ્પતિ નામના પાડામાં મને સ્થાપન કરવામાં આવ્યો. નવી નવી ગોળીઓ ખાતાં ત્યાં કેટલોક કાળ રહ્યો. ત્યાર પછી મને વળી

૧ પાત થાય છે ત્યારે કેવો જબરો થાય છે તે વિચારશો. આમાં અતિશયોક્તિ નથી. અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી પડનારામાંના ઘણાખરા ચોથે પણ રહી શકતા નથી, તદ્દન પહેલે જ આવી જાય છે.

એ જ નગરના જુદા જુદા [1]પાડાઓમાં લઇ જવામાં આવ્યો અને એવી રીતે ત્યાં મને સારી રીતે રખડાવવામાં આવ્યો.

* * *

પંચાક્ષપશુ-સંસ્થાનમાં. ત્યાર પછી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મને કાંઇક વિશુદ્ધ ભાવના થઇ તેથી મારી સ્થિતિમાં સહજ ફેરફાર થયો અને મને સુખ મેળવવાની લાલસા પૂર્ણ થાય તેવી રીતે આગળ ચલાવવામાં આવ્યો.

* * *

વિબુધાલયે. વિબુધાલયમાં ગયા પછી વળી કેટલીક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને જઇ આવ્યો અને ત્યાંથી વિબુધાલયમાં ગયો. એમ એ બન્ને નગરોમાં અવારનવાર મારો આવરો જાવરો થતો રહ્યો. એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાંથી અનેક વાર હું વ્યંતર વિગેરે દાનવ જાતિમાં જઇ આવ્યો અને વળી પાછો પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં આવ્યો. એક વાર વ્યંતર થાઉં અને વળી નવી ગોળી ભળતાં પશુ થાઉં-એમ એ બન્ને પાડાઓમાં ઘણું ફર્યો. મારી સ્ત્રીના સહયોગમાં આવી રીતે ઘણું રખડ્યો. એનું કારણ એમ બન્યું કે કોઇ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મને એક વાર અકામનિર્જરા થઇ આવે. વગર ઇચ્છાએ વગર ઇરાદાએ કષ્ટો સહન કરતાં પાપો ખરી જવાના પ્રસંગો બને તેને અકામનિર્જરા કહેવામાં આવે છે. એ અકામનિર્જરાના પ્રતાપે કાંઇક શુભ ભાવના થાય અને શુભ ભાવનાના બળે હું વ્યંતર જાતિનો દેવતા થાઉં. આવી રીતે એ બન્ને સ્થાનો વચ્ચે અવારનવાર ફરતો જ રહ્યો.

વળી કેટલીક વાર કાંઇ ખાસ વિશેષ સારા ભાવ થઇ આવવાથી સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકે જઇ આવ્યો. એક વાર દેવ થાઉં અને એક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને આવી જાઉં એમ વારા ફરતી થતું ચાલ્યું. એ બાર દેવલોકના દેવો કલ્પોપન્ન કહેવાય છે, જિનજન્માદિ કલ્યાણકઅવસરે મોટો ઉત્સવ કરે છે. એ ગમનાગમનમાં મને ગૃહિધર્મ અને સમ્યગ્દર્શન મિત્રોનો પાછો યોગ થયો, તેમના સંબંધથી પૂર્વ પ્રેમ યાદ કરી મેં દર્શન ચારિત્રમાં સારી રમણતા કરી તેથી બાર દેવલોકમાંથી આઠ સુધી હું જઇ આવ્યો.

* * *

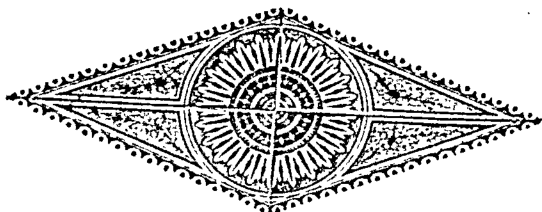
[1] વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પ્રકરણ ૮ મું. (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિને ...ાણમાં).

પરિસીમા ચક્રીને હોય છે, મનુષ્યમાં તે વ્યવહારનજરે સર્વોત્તમ ગણાય છે, સર્વ રાજાના પણ રાજા ગણાય છે અને એમની સુખસગવડો અવર્ણનીય હોય છે. એ સર્વનો મેં ઘણો સારી રીતે ઉપભોગ કર્યો અને સ્થૂળ સુખની પરિસીમાએ પહોંચી ગયો. મારાં સુખ સગવડોનું વર્ણન તને કેટલું આપવું? તું ટુંકામાં સમજી લેજે કે મેં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્થૂળ સુખ ભોગવ્યું અને સારસાર પ્રકારના આનંદોનો અનુભવ દુનિયાની નજરે કરી લીધો.

શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં.

અગૃહીતસંકેતા! એવી રીતે ચોરાશી લાખ પૂર્વ[1] કાળ સુધી ભોગો ભોગવ્યાં, રાજ્ય કર્યું અને આનંદ કર્યો. છેવટના ભાગમાં મારી ક્ષેમપુરીમાંથી હું મારૂં રાજ્ય જોવા સારૂ અને આનંદ કરવા સારૂ ફરવા નીકળી પડ્યો. મારૂં રાજ્ય કેવું વિશાળ છે અને લોકોની સ્થિતિ કેવી છે તે જોવા સારૂ હું મારી રાજધાનીથી ચાલ્યો. આ સુકચ્છવિજયની ભૂમિ અનેક નગરો અને ગામોથી ભરપૂર છે, તેમાં ઘણી જગ્યોએ ફરી આવ્યો. ફરતો ફરતો હું આ શંખ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાર પછી રાજવલ્લભને[2] સાથે લઇને હું આ નંદનવન જેવા ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, મારા આખા લશ્કરને મેં પછવાડે રાખ્યું.

અગૃહીતસંકેતા! આટલી વાત તારા ધ્યાનમાં બરાબર આવી હશે. હજુ મારે તને કેટલીક વિગતવાર વાત કરવાની છે તે આગળ કહું છું એ બરાબર વિચારતી જજે.

---

૧ પૂર્વઃ ચોરાસી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણતાં એક પૂર્વ થાય. એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ થાય. એવા ચોરાશી લાખ પૂર્વકાળ અનુસુંદરે જીવન ભોગવ્યું.

૨ આ અનુસુંદર ચક્રવર્તીનો પુત્ર છે, તેનું નામ પુરંદર છે તે આગળ જ...

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સુલલિતા અને મહાભદ્રા.

સંસારીજીવની પૂર્વે કથા પૂરી કર્યા પછી તે જ સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા આગળ પોતાને ચોરનો આકાર ધારણ કરવાનાં કારણો જણાવતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી તરીકે પોતાનો જન્મ અને પોતાની ઋદ્ધિ અને ભોગવિલાસનું વર્ણન કરી ગયા તે આપણે ઉપરના પ્રકરણમાં જોયું. ત્યારપછી વાર્તા આગળ ચલાવતાં પ્રજ્ઞાવિશાળા અને અગૃહીતસંકેતા કોણ છે તેની ઓળખાણ આપતાં તેણે જ હકીકત કહેવા માંડી.[1]

મહાભદ્રા પરિચય.

કંદમુનિ અને માયા.
મહાભદ્રા અને સમંતભદ્ર.
પ્રવર્તિની અને આચાર્ય.

ચોરનો આકાર ધારણ કરનાર સંસારીજીવ ખુલાસાઓ આપતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને આગળ કહે છેઃ—

બહેન અગૃહીતસંકેતા! તને યાદ હશે કે જ્યારે હું ગુણધારણ કુમાર હતો તે વખતે કંદ નામના આચાર્યે મને ઉપદેશ આપ્યો હતો. તને યાદ કરાવવા માટે ધ્યાન ખેંચું છું કે તે વખતે મારો મિત્ર કુલંધર હતો અને મારી સ્ત્રી મદનમજરી હતી.[2] એ મારા મિત્ર અને સ્ત્રીને

૧ આની સાથે બીજા પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૩-૧ વાંચવાં. હવે બધી બાબતો મેળ મળતો જાય છે તેની હકીકત બરાબર લક્ષપૂર્વક વાંચવી.

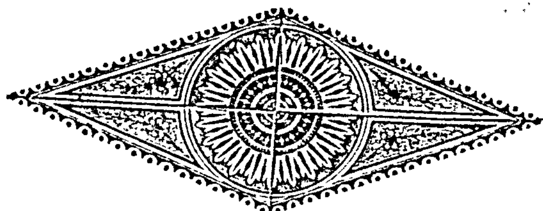
૨ જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ચોથું. કંદમુનિ ઉપદેશક હતા અને તે વખતે ખુલાસા નિર્મળાચાર્યે કર્યા હતા તે લક્ષમાં રાખવું.

પરિસીમા ચક્રીને હોય છે, મનુષ્યમાં તે વ્યવહારનજરે સર્વોત્તમ ગણાય છે, સર્વ રાજાના પણ રાજા ગણાય છે અને એમની સુખ-સગવડો અવર્ણનીય હોય છે. એ સર્વનો મેં ઘણો સારી રીતે ઉપભોગ કર્યો અને સ્થૂળ સુખની પરિસીમાએ પહોંચી ગયો. મારાં સુખ સગવડોનું વર્ણન તને કેટલું આપવું? તું ટુંકામાં સમજી લેજે કે મેં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્થૂળ સુખ ભોગવ્યું અને સારસાર પ્રકારના આનંદોનો અનુભવ દુનિયાની નજરે કરી લીધો.

શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં.

અગૃહીતસંકેતા! એવી રીતે ચોરાશી લાખ પૂર્વ[1] કાળ સુધી ભોગો ભોગવ્યાં, રાજ્ય કર્યું અને આનંદ કર્યો. છેવટના ભાગમાં મારી ક્ષેમપુરીમાંથી હું મારૂં રાજ્ય જોવા સારૂ અને આનંદ કરવા સારૂ ફરવા નીકળી પડ્યો. મારૂં રાજ્ય કેવું વિશાળ છે અને લોકોની સ્થિતિ કેવી છે તે જોવા સારૂ હું મારી રાજધાનીથી ચાલ્યો. આ સુકચ્છવિજયની ભૂમિ અનેક નગરો અને ગામોથી ભરપૂર છે, તેમાં ઘણી જગ્યોએ ફરી આવ્યો. ફરતો ફરતો હું આ શંખ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાર પછી રાજવલ્લભને[2] સાથે લઇને હું આ નંદનવન જેવા ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, મારા આખા લશ્કરને મેં પછવાડે રાખ્યું.

અગૃહીતસંકેતા! આટલી વાત તારા ધ્યાનમાં બરાબર આવી હશે. હજુ મારે તને કેટલીક વિગતવાર વાત કરવાની છે તે આગળ કહું છું એ બરાબર વિચારતી જજે.

---

૧ પૂર્વઃ ચોરાસી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણતાં એક પૂર્વ થાય. એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ થાય. એવા ચોરાશી લાખ પૂર્વકાળ અનુસુંદરે જીવન ભોગવ્યું.

૨ આ અનુસુંદર ચક્રવર્તીનો પુત્ર છે, તેનું નામ પુરંદર છે તે આગળ જણાશે.

ઋદ્ધિ છોડી દઇને દીક્ષા લેવા તત્પર થઇ ગયા એ બનાવે સુલલિતાને આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું અને પુંડરીકને સંતોષ પમાડ્યો.

અગૃહીતસંકેતા (સુલલિતા)ને ઉદ્દેશીને.

હવે તે વખતે અનુસુંદર ચક્રીએ આચાર્યશ્રી સમંતભદ્રને વિજ્ઞપ્તિ કરી તેથી તેઓ ચક્રવર્તીને દીક્ષા દેવાને તૈયાર થઇ ગયા. તે વખતે વળી અનુસુંદરને મનમાં કરૂણા ઉત્પન્ન થઇ તેથી રાજપુત્રી સુલલિતાને ઉદ્દેશીને તેણે એક વાર છેવટનું કહી નાખ્યું. તેઓ બોલ્યાઃ—

"સુલલિતા! તું આશ્ચર્યચકિત નજરે આમ તેમ જોયા કરે છે તો તને શું હજુ પણ બોધ થયો નથી? તને થોડો થોડો ભાવાર્થ સમજાયો હોય તેમ તો લાગે છે, પરંતુ તારૂં ચિત્ત હજુ પણ દોલાયમાન થતું હોય–સત્ય અને દેખાવ વચ્ચે ઝોળા ખાતું હોય એમ જણાય છે. ત્યારે શું તું હજુ સાચા તત્ત્વનો નિર્ણય કરી શકી નથી? જો ભદ્રે! તને બોધ કરવાના હેતુથી મારા આખા ભવનો પ્રપંચ–મારૂં પ્રથમથી અત્યાર સુધીનું વિગતવાર ચરિત્ર તને મેં કહી સંભળાવ્યું. એ આખું ચરિત્ર સંસારપર અત્યંત ઉદાસી ઉત્પન્ન કરે તેવું છે તે તો તારા સમજવામાં–જાણવામાં આવ્યું હશે. ત્યારે શું આવડું અને આવું ચરિત્ર સાંભળવા છતાં આ સંસારબંદીખાનું જેમાં અનંત દુઃખનો વિસ્તાર ભરેલો છે તેના ઉપર તને વૈરાગ્ય આવતો નથી? તને તેના પર કંટાળો થતો નથી? તને તેના તરફ ઉદાસી ઉત્પન્ન થતી નથી? તું વિચાર કર! મેં ઉપમાનદ્વારા [1]અસંવ્યવહાર નગરમાં જીવોને કેવી વેદના થાય છે તે તને વિસ્તારથી મારા પોતાના અનુભવદ્વારા કહી સંભળાવી. અરે ભોળી! તે પીડા તારા જાણવામાં આવી નહિ? કે તારા હૃદયમાં તેની મહત્તા હજુ બરાબર ઠસી નહિ? અરે અત્યારે તું કાળજી અને ફીકર વગરની થઇને સંસારકારાગ્રહમાં શું જોઇને આનંદ માને છે? કેમ પડી રહે છે? તને હજુ ખરી વસ્તુસ્થિતિનું અને તારા પોતાના સાચા સ્થાનનું ભાન કેમ થતું નથી? તને એવી ભયંકર અસહ્ય પીડાઓ ઉપર કંટાળો કેમ આવતો નથી? [2]એકેંદ્રિય અને વિકલેંદ્રિય ભવોમાં તથા તિર્યંચ ગતિમાં હું ઘણો કાળ ભમ્યો ત્યારે મારે માથે કેવાં કેવાં દુઃખો પડ્યાં તેનું

આત્મવિડંબના-નું પુનઃવર્ણન.

૧ બીજા પ્રસ્તાવના સાતમા પ્રકરણમાં તે વર્ણન આવી ગયું.

૨ એકેંદ્રિય દુઃખવર્ણન બીજા પ્રસ્તાવના આઠમા પ્રકરણમાં, વિકલેંદ્રિય માટે તે જ પ્રસ્તાવના નવમા પ્રકરણમાં અને તિર્યંચગતિ માટે પછીના દશમા પ્રકરણમાં વર્ણન થઇ ગયું.

"વળી આજે તમારા પર જે પદનું આરોપણ કરવામાં
"છે તે આ દુનિયામાં સર્વથી ઉત્તમ સંપત્તિઓનું પદ છે, મહા
"છે; એ સ્થાને મહાસત્ત્વ ધીર વીર પુરૂષો અગાઉ આવી ગય
"અને એ આત્મસંપત્તિઓનું અતિ પવિત્ર સ્થાન છે. ભાઇ ! એ
"ભાગ્યશાળીઓને જ અપાય છે. જે મહાસત્ત્વો એ પદનો પાર
"છે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે. એવા ભાગ્યવાન્ રત્નાધિકો એ પ
"પાર પામીને સંસારનો પણ પાર પામે છે.

"આ સર્વ મહાત્મા સાધુઓનો સમુદાય સંસારઅટવીથી
"પામીને મુંઝાઇ ગયેલો છે તે અત્યારથી તારે શરણે છે, તું તે
"સંસારઅટવી ઓળંઘાવી શકે તેવો શક્તિમાન્ છે અને તેટલા
"એ મુનિસમુદાય તારે શરણે આવ્યો છે.

"પોતે પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત (પરમેશ્વરના) નિર્મળ ગુણોને પ્રાપ્ત ક
"ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સંસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓનું રક્ષણ
"છે, તેમને સંસારભયથી મુક્ત કરે છે. હવે એ સંસારીજીવો ખરે
"ભાવરોગથી પીડાતા છે અને તું સાચો ભાવ વૈદ્ય છે; તો તારે એ
"ઉત્તમ સંસારી જીવોને ભાવવ્યાધિના દુઃખથી પ્રયત્નપૂર્વક છોડાવ
"પ્રયાસ કરવો જોઇએ. જે ગુરૂ પોતે ચારિત્ર ક્રિયામાં અપ્રમત્ત હે
"છે, પારકાનું હિત કરવામાં ઉદ્યમવાળા હોય છે, મોક્ષ ઉપર
"લક્ષ્યવાળા હોય છે અને સંસારકેદખાના તરફ તદ્દન નિઃસ્પૃહ હે
"છે તેઓ પ્રાણીઓને દુઃખ અને વ્યાધિથી મૂકાવી શકે છે.

"તું આ સ્થાનને યોગ્ય છે અને તને આવા પ્રકારે પ્રેરણા કર
"એ કલ્પ છે (શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે) તેથી મેં તને આટલી પ્રેર
"કરી છે. ટુંકામાં તારે તારા ગચ્છાધિપતિના સ્થાનને અનુરૂપ પ્રય
"સર્વદા કરવો."

આ પ્રમાણે ધનેશ્વરસૂરિને આચાર્ય પુંડરીકે અનુશાસન કર્યું
વખતે સર્વ હકીકત ધનેશ્વરસૂરિ માથું નીચું નમાવીને વિનયપૂર્વ
સાંભળી રહ્યા. ત્યાર પછી આચાર્યશ્રીએ શિષ્યવર્ગ તરફ નજર ફેરવી
નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:—

"હે શિષ્યો ! તમારે સર્વેએ લક્ષ્યમાં રાખવું કે આ ધનેશ્વરસૂ
"એક ખરેખર સંસારસાગરને ઉતારી આપનાર મજ[illegible] વહાણ
"જેવા છે અને તમારે એ સાગરનો પાર પામવો છે [illegible]
"વહાણને કદિ પણ છોડવું નહિ.

"[illegible] કોઈ [illegible] કહેવું [illegible] પણ
"તેમને પ્રતિકૂળ [illegible] નહિ, તેમના હુકમમાં હાજર રહેવું તેથી
"[illegible] હોય [illegible] કે તે
"[illegible] પ્રતિકૂળ થાને
"[illegible] શ્રી તીર્થંકરદેવની આજ્ઞાનો
"[illegible] આજ્ઞાનો લોપ કરવાથી
"આ ભવમાં અને પરભવમાં તમને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ
"[illegible] છે—તેથી તમારે એની આજ્ઞામાં
"[illegible] દોષ અને કોઈ કારણે અંગે
"[illegible] નિરસ્કાર પામી
"દોષ આપવા [illegible] કહેવામાં આવ્યું હોય તો પણ જેમ તે
"[illegible] નથી તેવી રીતે
"તમારો [illegible] નિર્ભર્ત્સના કરવામાં આવે કે તમને તર-
"છોડવામાં આવે તો પણ તમારે તેઓશ્રીનાં પાદમૂળને જીંદગીપર્યંત
"છોડવાં નહિ. તેના તરફ જરા માત્ર પણ અનાદર કરવો નહિ.

"જેઓ ગુરૂમહારાજની સેવના સર્વદા ઉઠાવી રહેછે તેઓ જ
"ખરા જ્ઞાનને યોગ્ય છે, તેઓનું જ દર્શન નિર્મળ છે અને તેઓનું
"જ ચારિત્ર સ્થિર (નિષ્પ્રકંપ-ન હાલે ચાલે તેવું) છે.

પુંડરીક પ્રણિધાન.

આ પ્રમાણે શિષ્યો સમક્ષ પુંડરીક આચાર્યે સંભાષણ કર્યું, શિષ્યોએ એ વચનોને નમન કરી અંગીકાર કર્યું અને પુનઃ ગુરૂ મહારાજને વંદના કરી. આ પ્રમાણે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવીને પુંડરીકસૂરિએ ગણને છોડી દીધો અને પોતે કોઇ ગિરિગુફા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ગિરિગુફામાં જઇને તેઓ સ્થીર થયા. મહાતપના અનુષ્ઠાનથી તેમના શરીરમાંથી લોહીમાંસ વિગેરે સુકાઇ જઇને માત્ર હાડકાં અને ચામડાં રહ્યાં છતાં એ ધીર મનસ્વી મહર્ષિ પરીષહ સહન કરવા માટે એક શુદ્ધ શિલાતલ ઉપર સ્થિત થઇ ગયા.

ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ ભાવપૂર્વક પંચનમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું, એના ઉપર ચિત્તને લગાડીને હૃદયમાં સિદ્ધજીવોને સ્થાપન કરીને અને અન્યત્ર નજર કરવાનું પણ દૂર કરીને તેમણે પ્રણિધાન (એકાગ્રપણું) આદર્યું. એવા પ્રકારનું પ્રણિધાન ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનનું કારણ છે તેથી મહા ભાગ્યવંત સત્વે અત્યંત વિશુધ બુદ્ધિપૂર્વક અને તીવ્ર સંવેગ સાથે એનો આદર કર્યો. એ પ્રણિધાન[1] એમણે નીચે પ્રમાણે કર્યું:—

---

[1] પ્રણિધાનઃ યોગશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ચિંતનવિશેષ રૂપ એક પ્રકારની સમાધિ.

શુક્લધ્યાન. તેઓશ્રીએ ત્યાર પછી ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં પોતાનાં અનેક કર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ શુક્લધ્યાન આદર્યું. પોતાના વીર્યરૂપ અગ્નિના જોરથી તેઓશ્રીએ કર્મનાં જાળાંઓને બાળવા માંડ્યાં.

ક્ષપકશ્રેણિ.[1] આખરે તેઓએ શુભ ધ્યાનમાં વધતાં વધતાં ક્ષપકશ્રેણિ આદરી અને ક્રમપૂર્વક કર્મોને બાળી નાંખ્યાં.

કૈવલ્ય. ત્યાર પછી જ્યારે તેઓશ્રીએ પોતાના મહાન્ વીર્યથી ચારે ઘાતીકર્મોને ભસ્મીભૂત કર્યાં ત્યારે તેઓશ્રીને અનંત વસ્તુઓને ગોચર કરનાર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, પ્રકટ થયું.

મહોત્સવ. તે વખતે ચારે પ્રકારના દેવતાઓ[2] તેઓશ્રીના ગુણોથી ખેંચાઇને તેમની પૂજા કરવા માટે ત્યાં એકઠા થયા. કિન્નરો તે વખતે મધુર સ્વરે ગાવા લાગ્યા, આકાશમાં દેવદુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યા અને દેવીઓ નાચવા લાગી. તેઓએ ચારે તરફથી નજીકના પ્રદેશમાંથી રજ-કચરો દૂર કર્યો, સુગંધી પાણીનો વરસાદ વરસાવ્યો અને મનોહર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. એ પ્રદેશમાં થયેલી સુગંધી પાણીની વૃષ્ટિથી અને ફૂલોની ગંધથી તેમજ ચારે તરફ દૂર દૂર ફેલાતા દિવ્ય ગંધની સુવાસથી ત્યાં ખેંચાઇને આવેલા અનેક ભમરાઓએ પોતાનો સુંદર ઝંકારનો અવાજ કરીને આખા પ્રદેશને રમ્ય બનાવી દીધો. અત્યંત ભક્તિરસમાં લીન થયેલા દેવતાઓએ ચંદનથી કેવળીનું આખું શરીર લેપ્યું, દિવ્ય ધૂપથી વધારે સુવાસિત બનાવ્યું, તેજસ્વી દેદીપ્યમાન મુગટ સાથે તેઓ મુનીશ્વરને પગે પડી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને પોતાની આત્મશુદ્ધિ માટે તેમના પગની પવિત્ર રજ પોતાના માથાપર લઇને પોતાને મહાભાગ્ય માનવા લાગ્યા.

---

1 ક્ષપકશ્રેણિ: [illegible] પ્ર. ૮ પ્ર. ૧૮ [illegible]

2 [illegible]

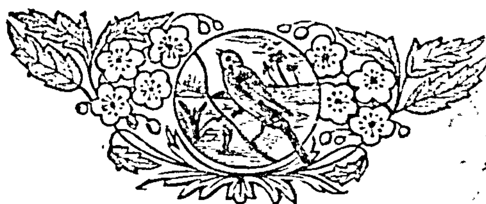
હવે દેવી મહાભદ્રા સાધ્વી પણ પ્રવર્તીની યોગ્ય પોતાની ફરજ બજાવી પોતાને યોગ્ય ક્રમપૂર્વક આગળ વધતાં ક્ષપકશ્રેણિમાં આરૂઢ થઇ સર્વ કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી મોક્ષે ગયા; પણ એના સંબંધમાં એટલો ફેર પડ્યો કે એ ભક્તપરિજ્ઞા[1] અણશણ પૂર્વક મોક્ષે ગયા.

સુલલિતા મોક્ષ.

સુલલિતા સાધ્વીએ ઉપર જણાવ્યાં તે તપો બહુ પ્રકારે આદર્યાં તેને પરિણામે રત્ન જેમ ખારથી નિર્મળ થાય છે તેમ તેનું ચિત્તરત્ન વધારે નિર્મળ થતું ગયું. આખરે શરીરરૂપ પાંજરાને છોડી કર્મોનો ક્ષય કરી ભક્તપરિજ્ઞા અણશણ વડે તેઓ મોક્ષે ગયા.

* * *

શ્રીગર્ભરાજા અને બીજા સાધુઓ પણ અનેક તપોનું આરાધન કરી દેવલોકે ગયા તથા સુમંગળા વિગેરે બીજી સાધ્વીઓ પણ દેવલોકે ગઇ. ટુંકામાં કહીએ તો એ મનોનંદન ઉદ્યાનમાં જે જે પ્રાણીઓ શ્રીસમંતભદ્રસૂરિ મહારાજની પાસે આવ્યા હતા અને જેમણે એમનું ચરિત્ર સાંભળ્યું હતું તે સર્વની પ્રગતિ થઇ. જેઓએ દૂર રહીને કૌતુકથી પણ દેશના સાંભળી હતી તેમનું પણ કલ્યાણ થયું. જેઓએ એ વાર્તા સાંભળી તેઓનું મન પણ ભવપ્રપંચથી વિરક્ત થયું, દૂર થયું, ઓછે વધતે અંશે તેમાંથી આઘું ગયું. એને પરિણામે કેટલાક શ્રોતાઓએ દીક્ષા લીધી, કેટલાકે ગૃહસ્થધર્મ આદર્યો, કેટલાક સમકિત પામ્યા અને કેટલાકને સંવેગનો રંગ લાગ્યો.

૧ ભક્તપરિજ્ઞાઃ એમાં ચાર અથવા ત્રણ આહારનો ત્યાગ હોય છે, પણ એમાં હાલવા ચાલવા વિગેરે ચેષ્ટાનો ત્યાગ હોતો નથી. જુઓ નોટ પૃ. ૨૦૬૯.

પ્રકરણ ૨૩ મું

[illegible]

અ[illegible] બતાવ્યો, [illegible] હવે [illegible] યોગ્ય) [illegible] ધર્મ (નેવેદ્ય) [illegible]
અહીં ખાસ કહી દેવાની છે કે [illegible]
રજુ કર્યો છે તે [illegible]
આવે તેવો છે, [illegible]
પછી પોતાના ચરિત્રને [illegible]
પણ તેના તરફ [illegible]
કરવી એ યોગ્ય ન લાગ્યું, [illegible]

ઉપસંહાર.

પુંડરીક કુમાર આ [illegible] સુકરવ્ય વિષયમાં શંખપુર [illegible] મિનીનો રાજપુત્ર [illegible] એ જ શંખપુરની પાસે [illegible] આવેલા મનો[illegible] પાત્રપણું જોઈને [illegible] તેઓ અનેક [illegible] અનુકૂળ થયેલા [illegible] સુમતિ અથવા [illegible]

1 [illegible]
[illegible]

સદ્‌ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનાં પ્રસંગો હાથ લાગી જાય છે ત્યારે વળી કાંઇક સદ્‌ગુણો પ્રાપ્તિદ્વારા પ્રગતિ કરે છે અને જો કે દોષો સેવવાને પરિણામે તેઓની સામગ્રીઓ તો નરકમાં લઈ જવાને જ યોગ્ય હોય છે તો પણ વચ્ચે તેઓને ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયે સદ્‌ગુણપ્રાપ્તિને અંગે અને સર્વજ્ઞ મહારાજે આગમોમાં બતાવેલાં અનુષ્ઠાનોનાં સંબંધે કરીને સમ્યગ્ જ્ઞાન (સાચો બોધ) મળી જાય છે તે વખતે તેઓ જુએ છે અને બીજાને સમજાવે પણ છે કે “ આ આખો સંસારનો પ્રપંચ એક “ નાટક જેવો છે, પ્રાણીઓના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો એ એક ખરે- “ ખરો નાટકનો તમાસો જ છેઃ જેમ નાટકીઆઓ જૂદા જૂદા વેશ “ ધારણ કરે છે તેમ આ પ્રાણી નવાં નવાં શરીર ધારણ કરે છે, “ જેમ નાટકીઆઓ અનેક જગ્યોએ નાચ કરે છે તેમ આ પ્રાણી “ અનેક યોનિઓમાં વખતો વખત પ્રવેશ કર્યા કરે છે, જેમ નાટકમાં “ નાના પ્રકારનાં રહેવાનાં ઝુંપડાંઓ (સીનરી) આવે છે તેમ આ “ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દેવવિમાનો ભવનો અને સ્થાનો હોય છે “ અને નટનાં ટોળાંની જેમ આ સંસારમાં બંધુ અને કુટુંબીઓ હોય “ છે. આટલા ઉપરથી આ આખો ભવપ્રપંચ નાટક જેવો લાગે છે. “ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જોઇએ તો આ આત્મા (મારો પોતાનો આત્મા) “ એક જ છે, એકલો જ છે અને મનુષ્ય વિગેરે ગતિમાં એને બીજાં “ બીજાં નામો પર્યાયરૂપે મળે છે તે સર્વ કૃત્રિમ છે, જૂદાં છે, બના- “ વટી છે, થોડા વખત માટેનાં છે અને વિવેકી માણસોએ એ પર્યા- “ યનો વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી. આ ભવપ્રપંચ લોકસ્થિતિના નિય- “ માનુસાર થયેલો છે, એને કાળપરિણતિએ બતાવેલો છે, એના પર “ કર્મપરિણામે પોતાની સત્તા જમાવેલી છે તેનું એ પરિણામ છે, એનો “ એ જ સ્વભાવ છે, ભવિતવ્યતા એની એ પ્રકારની છે અને પોતાની “ (નિજ) ભવ્યતા એમાં એ ભાવે રહે છે અને એ પ્રમાણે એ લોક- “ સ્થિતિ, કાળ, કર્મ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને નિજભવ્યતા એક “ બીજાની અપેક્ષાએ પણ એક બીજાની અપેક્ષા ભાવ પામી કારણ “ સમુદાય રૂપે એકઠા થાય છે અને આખા ભવપ્રપંચને ઉત્પન્ન કરે “ છે. એ ભવપ્રપંચના કારણોનો પરિપાક (પાકવું, પૂર્ણતા) થઈ “ આવે ત્યારે એ જ પ્રપંચના ઉચ્છેદ કરનાર પરમેશ્વરની કૃપા “ (અનુગ્રહ) થાય છે. એ પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ નિર્મળ જ્ઞાનનું કારણ “ બને છે. એ વિશુદ્ધ જ્ઞાનના બળથી જ આત્મા જાણે છે કે—અત્યારે “ અત્યારે જે સુખદુઃખ થાય છે અથવા અત્યારે મારે સંસારમાં “ રહેવું પડે છે અથવા પરિણામે મારો મોક્ષ થઈ શકે છે તે સર્વ

"પરમેશ્વરની આજ્ઞાનું આરાધન ન કરવાને કે કરવાને પરિણામે થાય
"છે અને થશે; (પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી એટલે કે તેમના કહેલા નિશ્-
"ચાનુસાર થાય છે;) લેશ્યાઓને શોધવી-સુધારવી તે તેઓની આજ્ઞામાં
"રહેલું છે અને લેશ્યા(આત્મપરિણતિ)ને મલીન કરવી એ તેઓની
"આજ્ઞાનું વિરાધન છે'—આવા વિચાર અને નિર્બંધને પરિણામે તે
"આત્મપરિણતિ(લેશ્યા)ને શુદ્ધ કરનાર ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને
"જે જે દોષો લેશ્યાને મલીન કરનાર હોય તેનાથી દૂર ખસતો જાય
"છે. આવી રીતે આત્મપરિણતિને-લેશ્યાને શોધી શોધીને-શુદ્ધ કરીને
"છેવટે તેના ઉપર પણ વિજય મેળવીને પોતે અલેશી-લેશ્યા વગરનો
"થઇ જાય છે. પછી એ પોતાના અસલ રૂપ(સ્વરૂપ)માં સ્થિત થઇ
"જાયં છે અને પોતે જાતે જ પરમેશ્વર થઇ જાય છે, પરમાત્મા થઇ
"જાય છે"—આવા પ્રકારનું સત્ય સ્વરૂપ એને નિર્મળ જ્ઞાનને પરિણામે
જણાય છે અને તે સ્વરૂપને તેઓ અન્ય પાસે પ્રતિપાદન કરે છે.

એ સંસારીજીવનું ચરિત્ર (અનુસુંદર ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર) સમંતભદ્ર સૂરિમહારાજને પોતાને પ્રત્યક્ષ થઇ ગયું હતું અને મહાભદ્રાએ તેમના કહેવાથી જાણ્યું હતું તેવી જ રીતે સર્વ સંસારીજીવોનું ચરિત્ર ભગવાનના આગમને પ્રત્યક્ષ છે અને સુસાધુઓ જ્યારે તે બીજાને જણાવે છે ત્યારે તેમાંથી જેઓ વિશાળ બુદ્ધિવાળા (પ્રજ્ઞાવિશાળો) હોય છે તેઓ પોતાને મેળે જ તે સમજી લે છે, જાણી જાય છે અને વળી તે ચરિત્ર બીજા પાસે પ્રતિપાદન કરવાને પણ જાતે શક્તિમાન્ થાય છે.

તમે જાણો છો કે આ આખું ચરિત્ર સુલલિતા(અગહીતસંકેતા)ને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યું હતું અને પુંડરીકે તો માત્ર પ્રસંગથી જ સાંભળ્યું હતું તો પણ તે જાતે લઘુકર્મી હોવાથી તેણે તેને અનુસારે પોતાની વ્યવસ્થા કરી લીધી તેવી રીતે—

"હો ભવ્યો! આગમ અને અનુભવથી સિદ્ધ આ સંસારીજીવનું
"ચરિત્ર તમે બરાબર સમજો, સમજી જાણીને તે પ્રમાણે આચરણ
"કરો, કષાયોને છોડી દો, આશ્રવ(કર્મ આવવાના માર્ગો)નાં દ્વારો
"બંધ કરી દો, ઇંદ્રિયસમૂહપર જય કરો, માનસિક મેલની જાળોને
"તોડી નાખો, સાચા ગુણસમુદાયનું પોષણ કરો, સંસારનો પ્રપંચ

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ગુર્જર ભાષા અવતરણ

સંપૂર્ણ.